

Ličko-senjska županija u kontekstu suvremene regionalizacije

Šimunić, Nikola

Doctoral thesis / Disertacija

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:589610>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-24**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
JADRAN - POVEZNICA MEĐU KONTINENTIMA

Nikola Šimunić

**LIČKO-SENJSKA ŽUPANIJA U KONTEKSTU
SUVREMENE REGIONALIZACIJE**

Doktorski rad

Zadar, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
JADRAN - POVEZNICA MEĐU KONTINENTIMA

Nikola Šimunić

**LIČKO-SENJSKA ŽUPANIJA U KONTEKSTU
SUVREMENE REGIONALIZACIJE**

Doktorski rad

Mentor

Prof. dr. sc. Damir Magaš

Zadar, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Nikola Šimunić

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij „Jadran – poveznica među kontinentima“

Mentor: prof. dr. sc. Damir Magaš

Datum obrane: 6. prosinca 2017.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: interdisciplinarne znanosti, geografija

II. Doktorski rad

Naslov: Ličko-senjska županija u kontekstu suvremene regionalizacije

UDK oznaka: 911.6/.7:<332+314.116>(497.562+497.581)(043)

Broj stranica: 349

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 106/0/46

Broj bilježaka: 171

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 279

Broj priloga: 6

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. prof. dr. sc. Josip Faričić, predsjednik
2. prof. dr. sc. Damir Magaš, član
3. prof. dr. sc. Borna Fürst-Bjeliš, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. prof. dr. sc. Josip Faričić, predsjednik
2. prof. dr. sc. Damir Magaš, član
3. prof. dr. sc. Borna Fürst-Bjeliš, članica

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Nikola Šimunić

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study “Adriatic – a Link between Continents”

Mentor: Professor Damir Magaš, PhD

Date of the defence: 6 December 2017

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Interdisciplinary Sciences, Geography

II. Doctoral dissertation

Title: Lika-Senj County in the Modern Regionalization Context

UDC mark: 911.6/.7:<332+314.116>(497.562+497.581)(043)

Number of pages: 349

Number of pictures/graphical representations/tables: 106/0/46

Number of notes: 171

Number of used bibliographic units and sources: 279

Number of appendices: 6

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Professor Josip Faričić, PhD, chair
2. Professor Damir Magaš, PhD, member
3. Professor Borna Fürst-Bjeliš, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Professor Josip Faričić, PhD, chair
2. Professor Damir Magaš, PhD, member
3. Professor Borna Fürst-Bjeliš, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Nikola Šimunić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Ličko-senjska županija u kontekstu suvremene regionalizacije** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 19. ožujka 2018.

Predgovor

Najveću, usuđujem se reći i (do)životnu, zahvalnost dugujem svom mentoru, profesoru i uzoru, prof. dr. sc. Damiru Magašu, koji me je vodio svih ovih godina i pomagao mi nadvladati poteškoće koje su se ponekad činile nepremostivim! Zbog toga mu od srca hvala! Čast mi je bila biti njegovim studentom i doktorandom jer je mojim kolegama iz studentskih dana i meni poklonio nešto najvrjednije – znanje!

Zahvaljujem prof. dr. sc. Borni Fürst-Bjeliš i prof. dr. sc. Josipu Faričiću na pažljivom čitanju rukopisa i na svim konstruktivnim primjedbama i savjetima koji su značajno poboljšali kvalitetu ovog rada!

Zahvaljujem prof. dr. sc. Željku Holjevcu, voditelju Područnog centra u Gospiću. Željko je jednako velik čovjek kao što je i velik znanstvenik. Pomagao je u teškim trenutcima mojim kolegama i meni i uvijek je imao dobronamjieran savjet za sve nas. Bez njega bismo bili izgubljeni i obezglavljeni poput vojske bez zapovjednika koja juri u nove bitke.

Posebnu zahvalnost dugujem prijatelju i mentoru u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar, dr. sc. Ivi Turku. Ivo je sve ovo vrijeme bio poput brata kojeg nemam; savjetovao me je, poticao da radim, surađujem, trudim se i u konačnici – da budem bolji čovjek i znanstvenik.

Veliku zahvalnost dugujem i svojim prijateljima i radnim kolegama u Područnom centru u Gospiću – dr. sc. Aniti Bušljeta Tonković i dr. sc. Ivanu Brliću. Oni su utrli put kroz teški teren, pružili mi ruku i pomogli mi da idem istim tim putem. Često smo se smijali i vodili razgovore uz ranojutarnje kave u uredu iz kojih su se često rađale nove ideje za radove, ali smo i u zahtjevnim vremenima znali zasukati rukave.

Tijekom svih ovih godina susretao sam mnoge divne i drage ljude koji su uvijek bili spremni pomoći, a navodim samo neke: doc. dr. sc. Ante Blaće, mons. dr. sc. Mile Bogović, Josip Brozičević, struč. spec, oec., izv. prof. dr. sc. Vera Graovac Matassi, dr. sc. Ljiljana Kaliterna Lipovčan, dr. sc. Tanja Kolak, Diego Košta, Mario Krpanić, mag. geogr., dr. sc. Nedjeljko Marinov, Stipe Mudrovčić, ing. građ., doc. dr. sc. Ana Pejdo, prof. dr. sc. Dane Pejnović, Ivanka Purić, Franje Puškarić, mag. theol., dr. sc. Denis Radoš, dr. sc. Gordan Ravančić, prof. Stanko Rihtar, Damir Sudar, prof. dr. sc. Vlado Šakić, prof. Milan Šarić, doc. dr. sc. Ante Šiljeg, doc. dr. sc. Branimir Vukosav i mnogi drugi koji možda nisu spomenuti, zahvaljujem se svima! Također, zahvaljujem svim sudionicima u intervjuima što su nesebično podijelili vlastita iskustva u razgovoru sa mnom i time pomogli učiniti ovaj rad kvalitetnijim.

Posebnu zahvalnost dugujem Gradu Gospiću i Ličko-senjskoj županiji! Također, zahvaljujem ljubaznim djelatnicama i djelatnicima Samostalne narodne knjižnice u Gospiću, Znanstvene knjižnice u Zadru, Sveučilišne knjižnice u Zadru, Gradske knjižnice u Zadru, Knjižnice Instituta društvenih znanosti „Ivo Pilar“ u Zagrebu i Središnje geografske knjižnice PMF-a u Zagrebu na ljubaznosti i pomoći u prikupljanju stručne literature.

Na kraju, neizrecivu zahvalnost za svu ljubav, pažnju i razumijevanje dugujem svojim roditeljima, Stanku i Suzani, svojoj sestri Renati i svojoj bezuvjetnoj ljubavi, zaručnici i budućoj ženi Maji!

SADRŽAJ

Predgovor	I
1. UVOD.....	1
2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR	4
2.1. Svrha i predmet istraživanja	4
2.2. Ciljevi i hipoteze istraživanja	5
2.3. Metodologija istraživanja, prethodna istraživanja i izvori podataka	6
2.4. Prostorni i vremenski obuhvat istraživanja	10
3. ZEMLJOPISNI POLOŽAJ, GRANICE I VELIČINA ŽUPANIJE.....	13
4. HISTORIJSKO-GEOGRAFSKE MIJENE KAO AFIRMATIVNI ČIMBENIK REGIONALNOG INTEGRIRANJA LIKE I SJEVERNE DALMACIJE.....	18
4.1. Prostorni odnosi i mijene u prapovijesti i starom vijeku	18
4.1.1. Prapovijesno razdoblje – paleolitski lovci i sakupljači – oblikovanje primarnoga kulturnog krajolika	19
4.1.2. Razdoblje indoeuropske kolonizacije – sedimentacija ilirskih zajednica – Japodi i odnos s Liburnima	29
4.1.3. Rimsko osvajanje Ilirika – antički upravno-teritorijalni ustroj (<i>Illyricum</i>)	33
4.2. Srednjovjekovno razdoblje društveno-gospodarskog razvoja do osmanskih provala...38	
4.2.1. Dolazak Hrvata i oblikovanje hrvatske političko-geografske jezgre – osnivanje župa.....	40
4.2.2. Prostor Like i Sjeverne Dalmacije u vrijeme starohrvatske države i personalne unije s Ugarskom do osmanskih upada	46
4.2.2.1. Prostorne značajke srednjovjekovnoga županijskog i crkvenog ustroja – uloga Ninske i Krbavske biskupije.....	49
4.2.2.2. Logika posjeda krbavskih knezova Kurjakovića – toponimija kao dokaz integriranosti.....	51
4.3. Historijsko-geografski razvoj od 15. do 19. stoljeća – dezintegracija Like i Sjeverne Dalmacije.....	54
4.3.1. Osmanska prijetnja – Osmansko osvajanje zaobalja Zadra s Likom i Krbavom – upravno-teritorijalni ustroj pod osmanskom upravom	55

4.3.2. Vojnokrajiško razdoblje (od 1699. do 1881. godine) – <i>Triplex Confinium</i> – Francuska uprava.....	61
4.4. Geopolitičke prilike u 20. stoljeću.....	68
4.4.1. Prilike do sloma Austro-Ugarske.....	70
4.4.2. Promjene unutar Kraljevine SHS (1918. – 1929.) i Kraljevine Jugoslavije (1929. – 1941.)	74
4.4.3. Banovina Hrvatska (1939. – 1941.) i Nezavisna Država Hrvatska (1941. – 1945.).....	77
4.4.4. Druga Jugoslavija – promjene u poslijeratnoj Hrvatskoj u socijalističkom razdoblju zakašnjele modernizacije – politička marginalizacija ličkog i sjevernodalmatinskoga prostora	81
4.4.5. Stjecanje neovisnosti – velikosrpska agresija i obrambeni Domovinski rat.....	82
4.4.6. Prostorni razvoj u uvjetima županijskog ustroja.....	87
5. DEMOGRAFSKI ASPEKTI I DEPOPULACIJA KAO ODRAZ PROBLEMA REGIONALNOG POVEZIVANJA.....	90
5.1. Opće (popisno) kretanje broja stanovništva	90
5.1.1. Prirodno kretanje stanovništva.....	106
5.1.2. Migracijska obilježja stanovništva.....	111
5.1.3. Tipologija općeg kretanja stanovništva	113
5.2. Demografski sastav (struktura) stanovništva.....	123
5.2.1. Biološki sastav stanovništva	124
5.2.1.1. Odabrani pokazatelji biološkog sastava stanovništva.....	135
5.2.2. Gospodarski sastav stanovništva	143
5.2.3. Obrazovni sastav stanovništva.....	150
5.3. Tipologija naselja	152
6. GOSPODARSKE OSNOVE I POTENCIJALI REGIONALNOG OKUPLJANJA U SUVREMENIM UVJETIMA RAZVOJA	158
6.1. Primarni sektor – poljoprivredni potencijali.....	165
6.2. Sekundarni sektor – mogućnosti industrijskog oživljavanja	173
6.3. Tercijarni i kvartarni sektor – uloga turizma u razvoju	175
7. PRIMJERI REGIONALIZACIJE HRVATSKE S POSEBNIM OSVRTOM NA PROSTOR LIČKO-SENJSKE ŽUPANIJE	182

7.1. Uvjetno-homogena (fizionomska) regionalizacija	185
7.2. Ličko-senjska županija u okviru suvremene nodalno-funkcionalne (gravitacijske) regionalizacije Hrvatske	188
8. PROSTOR LIČKO-SENJSKE ŽUPANIJE U SUVREMENOJ REGIONALIZACIJI HRVATSKE I EUROPE	191
8.1. NUTS regionalizacija	191
8.2. Ličko-sjevernodalmatinska regija u kontekstu Jadranske Hrvatske.....	202
8.3. Gestrateški položaj Like i Sjeverne Dalmacije u sklopu europske kohezijske politike	207
8.4. Europska iskustva na NUTS 3 razini.....	208
9. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE	217
9.1. Anketno istraživanje	217
9.2. Intervjui	226
9.2.1. Uzorak.....	227
9.2.2. Ciljevi istraživanja i hipoteze	229
9.2.3. Rezultati istraživanja.....	230
9.2.3.1. Opća informiranost	237
9.2.3.2. Stavovi o sadašnjem teritorijalnom ustroju	242
9.2.3.3. Potrebe i prijedlozi promjena.....	257
9.2.3.4. Suradnja	259
9.2.3.5. Stavovi o budućem teritorijalnom ustroju	261
9.2.3.6. Centralizacija/decentralizacija	265
9.2.3.7. Problemi i moguća rješenja.....	267
9.2.4. Zaključna razmatranja.....	270
10. ZAKLJUČAK.....	272
11. LITERATURA I IZVORI PODATAKA	278
POPIS SLIKA	300
POPIS TABLICA.....	308
SAŽETAK.....	311
SUMMARY	313
PRILOZI.....	315
ŽIVOTOPIS	349

1. UVOD

Ličko-senjska županija površinski je najveća upravno-teritorijalna jedinica u Republici Hrvatskoj. Najvećim svojim dijelom obuhvaća prostor Gorske Hrvatske, a manjim priobalja i otoka. Zbog svog geomorfološki dinamičnoga prostora, ali i višestoljetnih nepovoljnih historijsko-geografskih okolnosti, županija je rijetko naseljena. Grad Gospić nije se uspio razviti u stabilno regionalno središte koje bi okupilo stanovništvo Like, Gacke, Krbave, Ličkog Pounja, Velebitskoga primorja (podgorja), ali i šire. U suvremenim okolnostima razvoja, posebice poslije ulaska Hrvatske u Europsku Uniju (2013.), učestalo se raspravlja potreba za novom, suvremenom regionalizacijom hrvatskoga prostora. U tom pogledu pojavila su se, zbog nedovoljnoga broja stanovnika, pitanja regionalnog izdvajanja širega ličkog prostora u samostalnu regiju, što ne negira postojeću županijsku autonomiju. U tom pogledu razmatra se potreba kooperiranja sa susjednim županijama s ciljem oblikovanja regionalnog kompleksa s minimalno 150.000 stanovnika i koji bi bio optimalno implementiran u funkcionalni ustroj cjelovitog prostora Jadranske Hrvatske. Od brojnih predloženih rješenja, najlogičnije, ali i povijesno, geografski, demografski i funkcionalno optimalno rješenje mogla bi biti regionalna kooperacija triju susjednih prijadranskih županija: Ličko-senjske, Zadarske i Šibensko-kninske županije.

Prostor Ličko-senjske županije može se razmatrati kroz prizmu dvaju prevladavajućih regionalno-geografskih pristupa diferencijacije prostora: uvjetno-homogenog i nodalno-funkcionalnog. U uvjetno-homogenom pristupu, koji podrazumijeva sličnost ili istovjetnost prirodno-geografskih značajki prostora u kombinaciji s historijsko-geografskim razvojem, položaj Ličko-senjske županije je jasniji, čvršći i uvjetovan je dominantnim geomorfološkim značajkama gorskoga prostora Hrvatske. S druge strane, položaj Ličko-senjske županije u nodalno-funkcionalnom pristupu, koji podrazumijeva ovisnost naselja nižeg reda u prostoru naseljima višeg reda, tj. jačega gravitacijskog utjecaja na funkcionalno okupljanje okolnoga prostora, svakako je nejasniji, budući da se na tom prostoru isprepleću gravitacijski utjecaji većih gradova, Rijeke, Zadra pa i Karlovca. U tom pogledu, promatrani je prostor jedno od problemskih područja Hrvatske i potrebna je daljnja analiza najvažnijih historijsko-geografskih, demografskih i gospodarskih pokazatelja, da bi se utvrdila regionalna povezanost toga prostora s okolnim krajevima, te da bi se ispitala teorijske mogućnosti povezivanja/kooperiranja s njima.

U radu se razmatraju zemljopisni položaj, granice i veličina županije, kao i čimbenici koji su utjecali na historijsko-geografski razvoj ovog prostora, jer je taj isti razvoj utjecao na oblikovanje granica u današnjem opsegu. Prostorni obuhvat županije, zajedno s položajem, predodređuje raznolikost prirodnih resursa koji se mogu koristiti u gospodarskoj valorizaciji prostora. S druge strane, veličina županije je i svojevrsni problem s obzirom na disperziranost naselja i skupoću održavanja prometne i komunalne infrastrukture.

U historijsko-geografskom pregledu razmotren je razvoj prostora Ličko-senjske županije s naglaskom na ključne okolnosti u prošlosti koje su utjecale i na prostorne, društvene i upravno-teritorijalne odnose na dodirnom prostoru vernakularnih prostora Like i Sjeverne Dalmacije. Cilj tog sagledavanja je potvrditi štetnost i neopravdanost povijesnog razjedinjavanja središnjeg dijela Jadranske Hrvatske po crti koja je po sebi važno, međusobno prožimajuće velebitsko ličko-sjevernodalmatinsko područje. Ta „granica“ odraz je naslijeđenih, mimo volje hrvatskog naroda provedenih razgraničenja iz 18. st. koja su i u 20. st. politički na ovaj ili onaj način podržavana.

U poglavlju o demografskim obilježjima naglašeni su negativni demografski procesi koji intenzivno zahvaćaju područje Ličko-senjske županije. Misli se prije svega na prirodnu depopulaciju, emigraciju, smanjenje bioreprodukcije i pogoršanje dobnog sastava stanovništva obilježenog velikim stupnjem ostarjelosti. U ovom poglavlju iscrpno se ispituju ključni demografski procesi koji prevladavaju na istraživanom području da bi se ispitalo kakve su mogućnosti Ličko-senjske županije da u dogledno vrijeme, bez regionalne kooperacije, eventualno zadovolji demografski kriterij od minimalno 150.000 stanovnika.

U poglavlju o gospodarstvu daje se pregled glavnih gospodarskih djelatnosti u Ličko-senjskoj županiji, a to su poljoprivreda (posebice stočarstvo), industrija i turizam (različiti selektivni oblici turizma). Naglasak je na pretpostavci da bi regionalno okupljanje oko gravitacijskog središta Zadra potencijalno moglo doprinijeti bržem gospodarskom razvitku Ličko-senjske županije.

Poglavljem o regionalizaciji ističu se dva temeljna geografska modela diferencijacije prostora: fizionomski (raščlamba Hrvatske na uvjetno-homogene regije) i gravitacijski (raščlamba Hrvatske na nodalno-funkcionalne regije). U poglavlju se razmatra položaj Ličko-senjske županije u tim regionalnim modelima, s posebnim naglaskom na suvremene funkcionalne odnose u prostoru koji afirmira i Zadar kao jače regionalno središte sposobno okupiti prostor Like i Sjeverne Dalmacije u zaseban regionalni kompleks.

U poglavlju o NUTS regionalizaciji razrađeni su sustav NUTS regija, položaj ličko-sjevernodalmatinske ili zadarske NUTS 3 regije u sklopu NUTS 2 regije Jadranske Hrvatske, te se analizira europski sustav regija, posebno na NUTS 3 razini.

Posljednje poglavlje donosi rezultate empirijskog istraživanja koje se sastoji od kraćega anketnog upitnika i iscrpnijeg kvalitativnog istraživanja (metoda polustrukturiranog intervjua). Empirijskim se istraživanjima nastojalo istražiti mišljenje ispitanika i sugovornika općenito o teritorijalnom ustroju Republike Hrvatske, te o potencijalnom kooperiranju sa susjednim županijama u oblikovanju NUTS 3 regije koja će zadovoljiti demografski minimum i koja će biti oblikovana prema stvarnim funkcionalnim odnosima u prostoru Jadranske Hrvatske.

2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR

2.1. Svrha i predmet istraživanja

Svrha istraživanja ovog rada je argumentirano razmotriti opravdanost regionalnog okupljanja Ličko-senjske, Zadarske i Šibensko-kninske županije u regiju, odnosno regionalni kompleks (eventualno novu, jaču NUTS 3 regiju), kojoj bi središte okupljanja bio Zadar sa svojom urbanom regijom.

Predmet istraživanja ove doktorske disertacije, što je naznačeno i u samom naslovu, jest Ličko-senjska županija u suvremenom regionalnom kontekstu koji nalaže prostornu raščlambu hrvatskog teritorija na funkcionalne i učinkovite NUTS regije radi lakše usporedbe statističkih pokazatelja s ostalim članicama EU. Težište istraživanja temelji se na historijsko-geografskom razvoju Ličko-senjske županije i integriranosti sa susjednom Zadarskom i Šibensko-kninskom županijom, demografskim obilježjima stanovništva koje živi na promatranom prostoru i gospodarskim implikacijama regionalnog kooperiranja sa susjednim županijama.

Već se dugo raspravlja o eventualnim potrebama upravno-teritorijalne reforme u Hrvatskoj. Primjena županijskog ustroja, stoljećima tradicionalnog u Hrvatskoj, pokazala je uglavnom dobre rezultate i nije ga potrebno mijenjati (iako su možda potrebne manje promjene). Međutim, učestalo se ukazuje na određene probleme i na nižoj i na višoj razini regionalnog ustroja. Naime, nerijetko se traži uspostava većih regionalnih cjelina (većih od sadašnjih županija) koje bi, s jedne strane bile funkcionalnije, a s druge strane imale odgovarajući podjednak broj stanovnika – stvarnih „korisnika“ i prostornih resursa i funkcija u prostoru. Također, pojedini čimbenici otvaraju pitanje broja općina. U Hrvatskoj je trenutno izdvojeno 128 gradova i 428 općina, od kojih prema nekim gledištima (nerijetko i upitnim),¹ dio nije samoodrživ i čiji status nije ekonomski opravdan. S tog motrišta, poseban je problem Ličko-senjska županija – velika prostorna cjelina na kojoj živi razmjerno malo stanovnika. Posljednjim izmjenama županijskih granica (1997.), županiji nije pripojen dio južne Like, a izdvojene su i dvije trećine otoka Paga, a u granice županije ušao je prostor Korenice s NP „Plitvička jezera“ i Lovinca. Ako se razmatra Jadranska Hrvatska kao prostorni kompleks otoci – obala – zaobalje, jasno je da podijeljenost Paga nije optimalno rješenje.

¹ Vidjeti: Koprić, 2010.

2.2. Ciljevi i hipoteze istraživanja

Cilj rada je istražiti mogućnosti oblikovanja statističkih NUTS 3 regija u okviru Jadranske Hrvatske udruživanjem pojedinih županija koje nemaju zadovoljen demografski kriterij od minimalno 150.000 stanovnika, a posebno se tu misli na Ličko-senjsku županiju. NUTS je statistički prostorni model zamišljen kao okvir za skupljanje i publiciranje standardiziranih statističkih informacija, na temelju kojih se onda provode analize koje su dalje okvir za provedbu europskih programa i inicijativa. Zadaća svake države članice EU je da prilagodi vlastiti upravni ustroj, temeljen na tradicionalnim geografskim regijama, europskom NUTS sustavu vodeći računa o mogućnostima budućeg izjednačavanja ekonomske razvijenosti pojedinih regija unutar NUTS sustava ili barem smanjenja razlika među pojedinim regijama različite razvijenosti. Od ukupno sedam županija svrstanih u NUTS 2 regiju Jadranska Hrvatska, tri ne zadovoljavaju taj kriterij: Ličko-senjska, Šibensko-kninska i Dubrovačko-neretvanska županija. Ličko-senjska županija ima najmanji broj stanovnika među njima i mala je vjerojatnost da će samostalno (vlastitim mjerama populacijske politike) ostvariti u dogledno vrijeme povoljnije demografske trendove i zadovoljiti navedeni demografski kriterij. Potrebno je istražiti stavove i mišljenja upravljačke i razvojne razine na području Ličko-senjske županije (i svih njezinih upravno-teritorijalnih sastavnica) o županijskom sustavu, NUTS regionalizaciji i poželjnim smjerovima udruživanja da bi se moglo oblikovati kvalitetno mišljenje o postavljenom istraživačkom cilju.

Glavne hipoteze istraživanja:

H1: sukladno dosadašnjim demografskim trendovima i recentnoj demografskoj situaciji, ne očekuje se u bližoj budućnosti značajnije povećanje ukupnoga broja stanovnika Ličko-senjske županije, pa se time neće stvoriti uvjeti za trajniju potvrdu danas zasebne NUTS 3 regije koja bi trebala zadovoljiti kriterij EUROSTAT-a od minimalno 150.000 stanovnika

H2: županijski sustav je racionalan i nije ga potrebno ukidati

H3: poželjan smjer udruživanja u učinkovitu i stabilnu NUTS 3 regiju za Ličko-senjsku županiju jest regionalno udruživanje, odnosno kooperiranje i koordiniranje sa Zadarskom i Šibensko-kninskom županijom, ali bez ukidanja statusa županija

H4: regionalna kooperacija/grupiranje prijadranskih županija u 3 velike NUTS 3 regije, sa razvojnim središtima Rijekom, Zadrom i Splitom, proizlazi iz stvarnih potreba i problema društveno-gospodarskog razvoja

H5: broj stanovnika potencijalne sjevernodalmatinsko-ličke regije bio bi u skladu s prosječnim brojem stanovnika NUTS 3 razine u Europi, odnosno zadovoljio bi kriterij 150.000 – 800.000 stanovnika

H6: Ličko-senjska županija nema dovoljnu ekonomsku snagu nadmetati se s ostalim europskim regijama iste razine

H7: Ličko-sjevernodalmatinski prostor kroz prošlost, unatoč političkoj razjedinjenosti, protiv volje lokalnog stanovništva, bio je integriran kroz različite oblike zajedništva, posebice pojedinih vidova gospodarskog i prometnog razvoja

2.3. Metodologija istraživanja, prethodna istraživanja i izvori podataka

Pored temeljnih istraživačkih metoda, analize i sinteze, u radu se koriste brojne znanstvene metode uobičajene za sociogeografska istraživanja da bi se potvrdile ili odbacile temeljne hipoteze rada. U poglavljima o historijsko-geografskom razvoju istraživnog područja, s posebnim naglaskom na pulsiranje granica i razine integriranosti ličko-sjevernodalmatinskog područja, koristi se uobičajena historijsko-geografska retrospektivna metoda da bi se bolje shvatili čimbenici koji su doprinijeli sadašnjoj organizaciji i granicama prostora Ličko-senjske županije. U poglavljima o dinamici i strukturi stanovništva istraživnog prostora koriste se uobičajene demografske statističko-matematičke metode i izračuni. Konačno, u empirijskom dijelu rada koriste se kvantitativni i kvalitativni pristupi prikupljanja i analize podataka. To su metoda anketiranja i metoda polustrukturiranog intervjua, pri čemu se u analizi kvantitativnih podataka koriste statističko-matematičke metode, a u analizi kvalitativnih podataka koristi se tzv. metoda utemeljene teorije (*grounded theory*). Uz to, koriste se i različite metode GIS analize i kartiranja (vektORIZACIJA, georeferenciranje, statističke analize).

Vrlo vrijedan izvor sintetizirane povijesne građe, koja obuhvaća pojedina razdoblja ili cjelokupnu povijest Hrvatske, su pojedine povijesne monografije ili serijska izdanja koja se bave svjetskom, europskom, hrvatskom, regionalnom ili lokalnom poviješću ili poviješću određene zajednice ili naroda na području hrvatskih zemalja. Cjelokupnu povijest Hrvatske obradili su D. Mandić (1973.), V. Klaić (1974.), S. Antoljak (1962.), F. Šišić (2004.), D.

Pavličević (2007.), I. Goldstein (2013.) i T. Macan i Ž. Holjevac (2013.). Te povijesne sinteze sadrže na pojedinim mjestima vrlo vrijedne povijesno-zemljopisne i druge podatke koji se tiču prostora Ličko-senjske županije.

Historijsko-geografskim razvojem Hrvatske bavili su se i neki geografi. V. Rogić je u svojoj monografiji (1990.) dao historijsko-geografski pregled razvoja tadašnje Jugoslavije. D. Magaš piše (2013., 2015.) o historijsko-geografskom razvoju Hrvatske u s gledišta brojnih mijena i regionalizacije hrvatskog prostora, a B. Fürst-Bjeliš i N. Glamuzina (2015.) donose historijsko-geografski pregled razvoja Hrvatske. Vrlo je važan objavljeni regionalni historijsko-geografski retrospekt razvoja područja sjevernodalmatinskih otoka (Faričić, 2012.), Dalmacije (Mirošević, 2011.) i Dalmatinske Zagore (Vukosav, 2012.), dok su historijsko-geografski razvoj Nina i odnos Ninske biskupije prema ličkom prostoru istražili D. Magaš (1995.) i M. Bogović (2015.). Historijsko-geografski razvoj vojnokrajiškog područja istražio je V. Rogić (1982.; 1991.). Poviješću Like iscrpno se bavio R. Horvat (1941.).

O povijesti Austrije pišu Zöllner i Schüssel (1997.), L. Čoralić (2004.) je obradila povijest Mletačke Republike, a I. Mažuran (1998.), J. Matuz (1992.) i H. Inçlik (2002.) donose pregled povijesti Osmanskog Carstva. U navedenim djelima mogu se pronaći relevantni podatci o hrvatskim zemljama u sklopu tadašnjih političkih imperija.

U razmatranju povijesnih okolnosti razvoja poslužile su obrade prapovijesnog (Drechsler-Bižić, 1958.; Malez, 1975.; Basler, 1979.; Malez, 1979.; Drechsler-Bižić, 1986.; Rendić-Miočević, 1989.; Kozličić, 1990.; Stipčević, 1991.; Mellars, 1994.; Dimitrijević i dr., 1998.; Durman, 2006.; Kolak, 2001.; 2006.; Olujić, 2007.; Trbojević Vukićević, Babić, 2008.; Olujić, 2009.; Janković, Karavanić, 2009.; Matijašić, 2009.; Težak-Gregl, 2011.; Zaninović, 2015.; Težak-Gregl, 2017.), starovjekovnog (Suić, 1981.; Olujić, 2003.; Marković, 2004.; Matijašić, 2012.), srednjovjekovnog (Klaić, 1975., 1976., 1990.; Budak, 1994.; Brandt, 1995.; Goldstein, 1995.; 1996.; Raukar, 2000.; 2003.; Budak, Raukar, 2006.; Goldstein, Grgin, 2006.; Raukar, 2007.; Botica, 2011.; Mužić, 2011.; Birin, 2014_a; 2014_b; Bogović, 2015.; Budak, 2015.; Magaš, Brtan, 2015.), novovjekovnog razdoblja (Šišić, 1933.; Desnica, 1950./1951.; Šidak i dr., 1968.; Gross, 1985.; Fermont-Barnes, 2001.; Holjevac, 2002.; Kurelac, 2003.; Roksandić, 2003.; Dukovski, 2005_a; Budak, 2007.; Holjevac, 2007.; Močanin, 2007.; Vrandečić, Bertoša, 2007., Bralić, Eschebach, 2008.; Holjevac, 2009.; Sirotković, 2009.; Stančić, 2009.; Ivejić, 2010.; Holjevac, 2013.) i suvremenog razdoblja 20. st. (Peričić, 1973.; Krizman, 1989.; Pavličević, 1993.; Magaš, 1999.; Matković, 1999.; 2002.;

2003.; Dukovski, 2005_b; Barić, 2006.; Bing, 2006.; Marijan, 2006.; Radelić, 2006_a; 2006_b; Matković, 2007.; Mirošević, 2007_a; 2007_b; Renouvin, 2008.; Mirošević, 2011.; Marijan, 2013.; Dukovski, 2012.). Navedene povijesne sinteze koristile su autoru u analizi historijsko-geografskog prostora Ličko-senjske županije, kao dijela hrvatskih zemalja u prošlosti, odnosno suvremene Hrvatske u sadašnjosti.

O regionalnoj raščlambi Ličko-senjske županije u općim modelima regionalizacije pisali su najviše geografi. V. Rogić je teorijski objasnio koncept regije u geografiji (1963.), te je (1973.) predložio nacrt uvjetno-homogene i nodalno-funkcionalne regionalizacije bivše Jugoslavije. Posebno je vrijedan rad (1977.) u kojem je model regionalizacije razrađen na razini Gorske Hrvatske. Isti autor je, konačno, regionalizirao Hrvatsku prema uvjetno-homogenom (1983.) i nodalno-funkcionalnom (1984.) kriteriju. V. Rogić je obradio prirodno-geografske značajke i historijske osnove razvoja Jugoslavije (1990.). Konačno, regionalizaciju Hrvatske prema uvjetno-homogenom i nodalno-funkcionalnom kriteriju iscrpno je obradio D. Magaš na hrvatskom (2013.) i engleskom jeziku (2015.). Ranije je D. Magaš uočio opravdanost regionalnog okupljanja u prostoru Jadranske Hrvatske oko velikih gradova Rijeke, Zadra i Splita, o čemu je i pisao (2011.; 2014.), da bi konačno iznio dokaze koji potvrđuju opravdanost regionalnog okupljanja središnjeg dijela Jadranske Hrvatske (2016.).

U geografskom proučavanju Ličko-senjske županije nezaobilazni su radovi geografa D. Pejnovića u kojima se bavio različitim temama vezanim uz lički prostor. D. Pejnović je obradio (1985.) socijalno-geografsku transformaciju središnjeg dijela Like. Isti autor je pisao (1991.) o promjenama u narodnosnom sastavu stanovništva Istočne Like. Vrlo vrijedan doprinos regionalizaciji ličkog prostora jest doktorska disertacija istog autora (1994.) u kojoj je vrlo detaljno regionalizirao prostor Like prema uvjetno-homogenom i nodalno-funkcionalnom kriteriju. D. Pejnović je pisao (2009.) o geografskim osnovama identiteta Like, a istaknuo je i posebnost geografskog položaja, razvoja i suvremenih značajki administrativnog središta Ličko-senjske županije (2013.).

Prostorom Like bavile su se i ruralne sociologinje. A. Bušljeta Tonković je istražila dimenzije održivog razvoja Središnje Like (2013.), a M. Štambuk je pisala o potrebi razvoja i revitalizacije hrvatskih sela, pozabavivši se i Likom kroz studiju slučaja (2014a), te je zaključila da su ruralne općine, poput onih ličkih, neophodne u bilo kakvom planiranju razvoja ruralnih prostora (2014b).

O različitim aspektima gospodarskog razvoja i gospodarstva u cjelini, koji su poslužili u teorijskoj analizi gospodarskog razvoja u hrvatskim prilikama, pisali su D. Feletar (1996.), Z. Pepeonik (1996.), V. Čavrak (2011.), I. Družić i J. Tica (2011.). O regionalizaciji hrvatske poljoprivrede pisao je F. Bašić (2014.). Zanimljiv rad o važnom aspektu primarnih djelatnosti ličko-sjevernodalmatinskog prostora, transhumantnom stočarenju, objavio je V. Belaj (2004.).

Nezaobilazni teorijski radovi iz demo(geo)grafije su radovi M. Friganovića (1990.), A. Wertheimer-Baletić (1982.; 1992.; 1999.), I. Nejašmića (2005.), G. Wunscha i dr. (2006.) i J. R. Weeksa (2012.). Stanovništvom Hrvatske bavili su se J. Gelo (1987.), M. Friganović (1991.), S. Šterc (1991.) i I. Nejašmić (1991_a.; 1991_b.; 2008.). V. Graovac (2009.) je iscrpno demografski obradila zadarsko područje, a M. Marinov šibensko područje (2013., 2015.), što je autoru poslužilo da uspoređi demografske značajke razvoja Ličko-senjske županije sa susjednim primorskim županijama. Demografska obilježja Gospića obradili su N. Pokos i I. Turk (2009.), stvorivši time temelje za demografsku analizu Ličko-senjske županije u ovom radu. O demografskim resursima ruralnih prostora, na primjeru sjeverozapadne Hrvatske, piše M. Jukić (2014.). Demografskom tranzicijom bavio se D. Kirk (1996.), a M. Klemenčić (1990.) je razvio sustav vrednovanja dobnog sastava stanovništva kojeg je potvrdio I. Nejašmić (1992.). M. Vresk (1991.) je pisao općenito o naseljima, A. Lukić (2012.) je proveo cjelovitu tipologiju ruralnih i mješovitih naselja Hrvatske. Na probleme u popisnoj metodologiji upozorio je N. Pokos (2003.). D. Živić (2006.) je obradio demografske gubitke tijekom Domovinskog rata, a Šterc i Pokos (1993.) su također pisali o demografskim uzrocima rata.

Problemom suvremenog definiranja regija bavio se A. Paasi (1991.; 2002.; 2003.; 2004.). B. Fürst-Bjeliš je pisala o tradicionalnim regijama (1996.), posebno se osvrnuvši na prostor Turopolja (1998.). Ti radovi su relevantni za ovo istraživanje jer najveći dio Ličko-senjske županije čini tradicionalna regija Lika. O ulozi regija u europskom upravljanju okolišem pisale su K. E. Dempsey i S. M. Wilbrand (2017.). O funkcionalnim regijama i alternativnim načinima izdvajanja takvih regija pisali su C. J. Q. Farmer i A. S. Fotheringham (2011.). Regionalnom geografijom i proučavanjem velikih regija svijeta bavi se J. J. Hobbs (2017.).

Upravno-teritorijalnim ustrojem Hrvatske bavili su se pojedini autori. I. Bertić (1996.) je pisao o promjenama u županijskom ustroju Hrvatske. I. Goldstein (1996.) je obradio u svom radu hrvatske župe u srednjem vijeku. D. Magaš (2003.) je pisao o promjenama županijskog ustroja od Drugoga svjetskog rata do druge polovice 1990-ih, a geograf Z. Klarić (1996.;

2016.), o novijim promjenama. Vrlo su bitni radovi koji ukazuju na međusobnu usmjerenost ličkog i sjevernodalmatinskog prostora jednog na drugi u regionalnom kompleksu središnjeg dijela Jadranske Hrvatske, pa se u tom smislu ističu radovi D. Magaša (2016.), i V. Rogića (1998.). O osnaženoj regionalnoj funkciji Zadra, koja služi kao polazište za razmatranje mogućeg NUTS 3 modela, piše D. Magaš u više navrata. Magaš je (1996.) istaknuo ulogu Zadra u razvoju Hrvatske, ali i u kontekstu geografske regionalizacije (2003a). Isti autor je (2013.; 2015.) pisao o nodalno-funkcionalnoj regionalizaciji Hrvatske u kojoj se ističe vrjednovanje urbanih regija većih hrvatskih gradova u funkcionalnom smislu. Magaš je inicijalno predložio (2014.) oblikovanje triju nodalno-funkcionalnih regija u Jadranskoj Hrvatskoj, da bi zatim pisao (2016.) o čimbenicima i opravdanosti povezivanja ličkog i sjevernodalmatinskog prostora. O granicama Hrvatske posebno je pisao M. Klemenčić (1991.). Decentralizacijom, odnosno provedbom reformi bavila se T. Rogić Lugarić (2005). Decentralizaciju su, kao jedan od glavnih razvojnih problema Ličko-senjske županije, istaknuli brojni sugovornici koji su sudjelovali u istraživanju provedenom za potrebe pisanja ovog rada.

O kvalitativnoj metodologiji u društvenim znanostima pišu A. Halmi (2005.), G. Milas (2009.) i M. Mejovšek (2013.), a napose o utemeljenoj teoriji, korištenoj u ovom radu, su pisali tvorci teorije J. Corbin i A. Strauss. (1990), te K. Charmaz (2005.), I. Jeđud (2007.) i L. G. Knigge (2017.). J. Puđak (2014.) je uspješno primijenila metodu utemeljene teorije u istraživanju utjecaja klimatskih promjena. Pregled statistike za sociološka, ali i druga srodna istraživanja, priredile su S. Pivac i A. Rozga (2006.).

2.4. Prostorni i vremenski obuhvat istraživanja

Istraživanje je ograničeno na prostor Ličko-senjske županije, odnosno pripadajućih gradova i općina. Kvantitativna analiza provedena je i na razini naselja. Suvremeni upravno-teritorijalni ustroj Ličko-senjske županije uspostavljen je *Zakonom o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj* (NN, 90/92), *Zakonom o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj* (NN, 10/97), te *Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj* (NN, 68/98). Tim su zakonskim odredbama ustrojeni Gradovi Gospić, Novalja, Otočac i Senj, te Općine Brinje, Donji Lapac, Karlobag, Lovinac, Perušić, Plitvička jezera, Udbina i Vrhovine.

U radu je, zbog metodoloških razloga, korišten upravno-teritorijalni ustroj iz 2011. godine, dakle iz godine najnovijega službenog popisa stanovništva. Tada je Ličko-senjska županija imala 255 naselja, a nakon 2011. godine izdvojena su još 3 naselja: Jakinšica, Dubac-Varsan (Novalja) i Varoš (Perušić), te spomenuta naselja nisu izdvojena u analizama. Ličko-senjska županija teritorijalno je najveća jedinica regionalne (samo)uprave u Hrvatskoj, dok su jedinice lokalne samouprave u njenom sastavu teritorijalno među najvećima u Hrvatskoj, osim Grada Novalje (Tab. 1.).

Tablica 1. Gradovi i općine u sastavu Ličko-senjske županije 2011. godine

Grad/Općina/Županija	Broj naselja	Površina (km ²)	Rang u RH prema površini
Gospić	50	967,4	1.
Novalja	10	95,7	171.
Otočac	22	565,0	6.
Senj	27	657,9	4.
Brinje	12	328,7	20
Donji Lapac	18	350,7	18.
Karlobag	14	280,8	25.
Lovinac	10	345,8	19.
Perušić	18	383,0	14.
Plitvička Jezera	41	469,0	10.
Udbina	26	685,8	3.
Vrhovine	7	225,3	46.
Ličko-senjska	255	5.355,1	1.

Izvor: Državna geodetska uprava, Zagreb.

Iako je položaj županijskog prostora u suvremenom regionalnom mozaiku Hrvatske u fokusu ovog istraživanja, ponegdje je bilo potrebno obuhvatiti i širi prostor da bi se lakše objasnili procesi, poglavito oni povijesno-geografski, koji su (ne)posredno utjecali na prostor Ličko-senjske županije.

Vremenski obuhvat istraživanja može se tematski podijeliti. Historijsko-geografski pregled prostornih mijena započinje s paleolitikom i završava najnovijim razdobljima. Analiza općega kretanja stanovništva obuhvaća razdoblje od 1857. do 2011. godine, dakle od prvoga modernog sustavnog popisa stanovništva do posljednjega provedenog. Analiza pojedinih struktura stanovništva obuhvaća posljednja 3 popisa stanovništva, provedena 1991., 2001. i

2011. godine. Empirijski dio rada temelji se na analizi intervjua koji su provedeni u proljeće 2017. godine. Također, koriste se i rezultati anketnog istraživanja koje je provedeno u proljeće 2016. godine za potrebe Pilarovog *Barometra hrvatskoga društva*.

3. ZEMLJOPISNI POLOŽAJ, GRANICE I VELIČINA ŽUPANIJE

Ličko-senjska županija zahvaća većim dijelom dinaridski planinski prostor Gorske Hrvatske i manjim dijelom sredozemni priobalno-otočni prostor Primorske Hrvatske, gotovo u središnjem dijelu NUTS 2 regije Jadranske Hrvatske. Zemljopisni položaj Ličko-senjske županije određen je i hrvatskim gorskim pragom, odnosno reljefno najpogodnijim prijelazom iz prostora srednjeg Podunavlja prema Jadranu (Sl. 1.). Na području Ličko-senjske županije nalaze se neki od najvažnijih hrvatskih planinskih prijevoja: Vratnik (692 m. n. v.), Oltare (1018 m n. v.), Veliki Alan (1406 m. n. v.), Oštarijska vrata (928 m. n. v.) i Mali Alan (1044 m. n. v.).

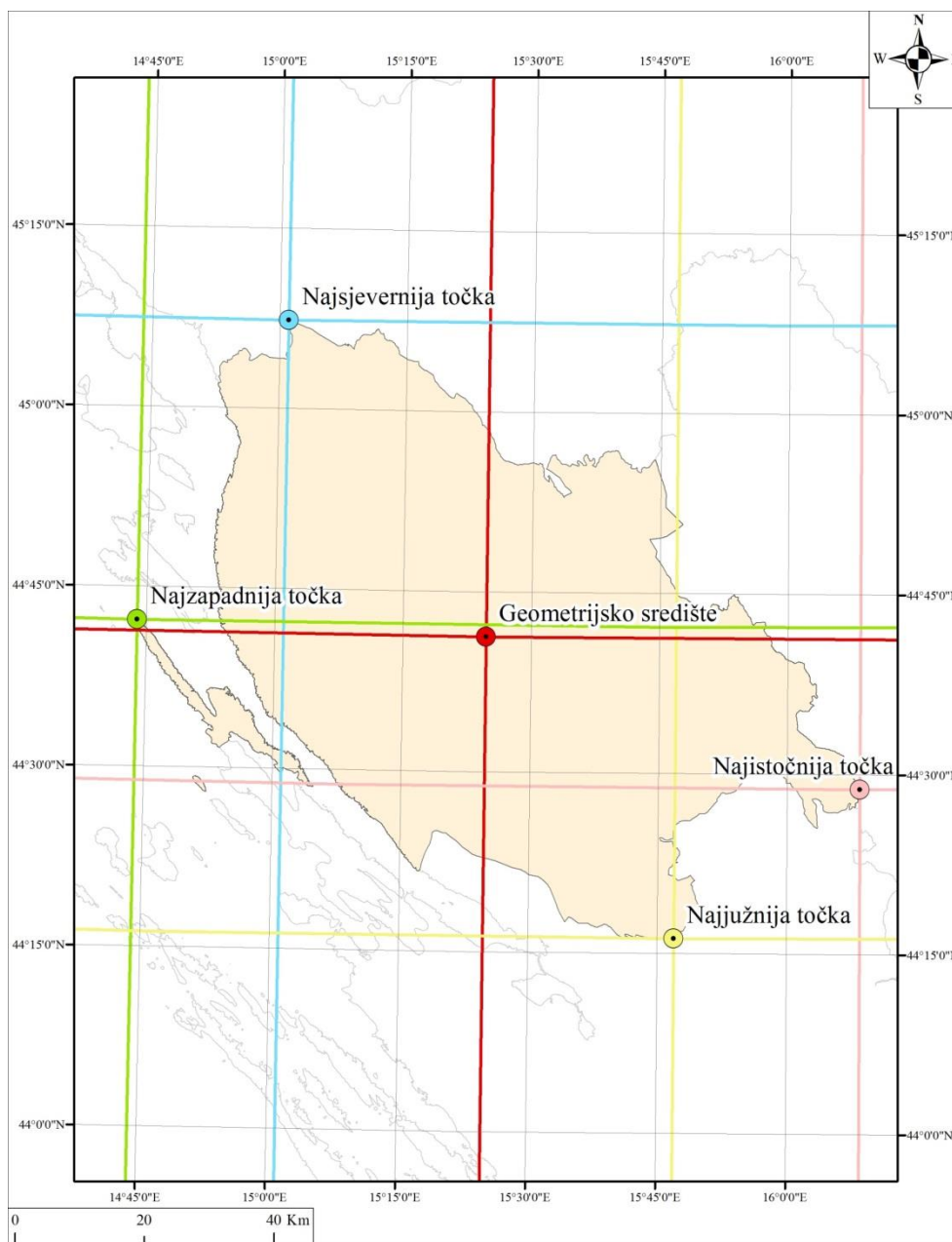

Slika 1. Geografski položaj Ličko-senjske županije na dodiru Dinarida i Sredozemlja (prema: Magaš, 2013.; ESRI, 2014.)

Iako glavni, do sada definirani prometni europski koridori (X, V koridor; TEN-T sustav) zaobilaze područje Ličko-senjske županije, potencijalni jadransko-jonski koridor prolazi kroz Županiju, što će dovršetkom autoceste A1 i izgradnjom Pelješkog mosta doprinijeti prometnoj integraciji ovog prostora u europske prometne koridore (Magaš, 2014_b). Geoprometni položaj

u okviru Hrvatske može se označiti vrlo povoljnim² i velika je razvojna prednost ovog prostora.

Udaljenost od najsjevernije do najjužnije točke u Ličko-senjskoj županiji iznosi 112,4 km, a udaljenost od najzapadnije do najistočnije točke iznosi 114,7 km. Geometrijsko središte Županije udaljeno je od najsjevernije točke 57,9 km, od najjužnije točke 54,7 km, od najzapadnije točke 53,9 km, a od najistočnije točke 62,4 km (Sl. 2.; Tab. 2.).

Slika 2. Geografski smještaj Ličko-senjske županije

² Vrijeme putovanja od Gospića do velikih hrvatskih regionalnih središta: do najbližeg Zadra oko 1 h, do Zagreba oko 2 h, do Rijeke oko 2 h, do Splita oko 2 h i 15 min, do Osijeka oko 4 h i 30 min.

Povoljan prometno-geografski položaj županije samo je donekle iskorišten. Prometno vrednovanje prostora otežavaju hipsometrijske značajke terena, kanalizirajući prometne tokove kroz središnji i istočni dio Županije, te donekle priobalni, dok je dio županije izvan državnih i regionalnih prometnih pravaca.

Tablica 2. Najistaknutije točke prostora Ličko-senjske županije

Strana svijeta	Naselje	Grad/općina	S.G.Š.	I.G.D.	Nad. vis. (m)
Sjever	Vodoteč	Brinje	45°7'22,40"	15°1'01,72"	1011
Jug	Štikada	Lovinac	44°16'16,42"	15°46'55,61"	966
Istok	Doljani	Donji Lapac	44°28'47,19"	16°8'27,91"	428
Zapad	Lun	Novalja	44°42'12,95"	14°43'56,11"	0

Izvor: autorova obrada u GIS okruženju.

Prostor Ličko-senjske županije omeđen je granicom u ukupnoj duljini od 529,8 km, od čega na kopnenu granicu otpada 371,4 km. Na krajnjem sjeverozapadu Županija graniči s Primorsko-goranskom županijom (30,4 km), na sjeveru graniči s Karlovačkom županijom (108,8 km), na istoku graniči s Bosnom i Hercegovinom (97,0 km), a na jugu graniči sa Zadarskom županijom (133,4 km + 1,9 km na otoku Pagu; dakle 135,3 km). Granica na moru iznosi 158,4 km. Morska granica s Primorsko-goranskom županijom iznosi 93,8 km, dok morska granica sa Zadarskom županijom iznosi 64,6 km. Najveći dio granice s Bosnom i Hercegovinom definiran je već mirom u Svištovu (1791.)³, dok je granica prema Zavalju definirana u razdoblju 1945. – 1947. godine (povlačenjem republičke granice hrvatska naselja Međudražje, Skočaj i Zavalje priključena su Bosni i Hercegovini) (Klemenčić, 1991.). Ostale granice prema hrvatskim županijama određene su 1997. godine (Sl. 3.).

³ Granica između tadašnjih Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva, duž planinskog hrpta Plješivice, uspostavljena je još nakon Mira u Srijemskim Karlovcima (1699.), ali je to područje ostalo u osmanskome posjedu još gotovo punih 100 godina (Pejnović, 1991.).

Slika 3. Granice Ličko-senjske županije prema godini nastanka i vrsti (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Ukupna duljina obalne crte kopna i otoka Ličko-senjske županije iznosi 343,1 km (5,9% ukupne duljine obalne crte kopna i otoka Hrvatske), od čega otoku Pagu pripada 169,3 km (49,4% od ukupne duljine obalne crte kopna i otoka Županije), priobalju Županije 161,1 km (46,9% od ukupne duljine obalne crte kopna i otoka Županije), te otočićima i hridima 12,7 km (3,7% od ukupne duljine obalne crte kopna i otoka Županije). Indeks razvedenosti priobalja Ličko-senjske županije iznosi 2,0, a indeks obalne crte otoka Paga (dio koji je u sastavu Ličko-senjske županije) iznosi 2,7.⁴

Ličko-senjska županija je ukupnom površinom (6009,1 km²) jedna od najvećih županija u Republici Hrvatskoj i zauzima 6,8% ukupne površine hrvatskog teritorija. Na kopneni dio

⁴ O metodologiji računanja indeksa razvijenosti obalne crte pripadajućeg kopna i indeksa razvijenosti obalne crte otoka vidjeti: Faričić, 2004. Usput, indeks razvijenosti obalne crte Hrvatske iznosi 3,4, a indeks razvijenosti obalne crte hrvatskih otoka iznosi 5,0. Izvor: DGU, 2017.; izračun autora.

otpada 5355,1 km² (s 9,5% ukupne kopnene površine Hrvatske najveća je kopnena županija), a na morski dio 654,0 km² (0,7% ukupne morske površine Hrvatske).⁵

⁵ Površinske odnose na području Ličko-senjske županije izračunao je autor u GIS okruženju vektorizacijom digitalnog ortofoto snimka DOF2016, a podaci o površinskim odnosima Hrvatske preuzeti su iz: *Statistički ljetopis Republike Hrvatske*, DZS, 2016.

4. HISTORIJSKO-GEOGRAFSKE MIJENE KAO AFIRMATIVNI ČIMBENIK REGIONALNOG INTEGRIRANJA LIKE I SJEVERNE DALMACIJE

Lika, tradicionalna povijesna regija koja najvećim dijelom čini današnju Ličko-senjsku županiju, i Sjeverna Dalmacija, dio također tradicionalne vernakularne regije Dalmacije, svoju su povezanost stoljećima potvrđivale čvrstim društveno-gospodarskim vezama. I u vrijeme integriranosti u istu političku cjelinu, ali i u vrijeme prisilne razdvojenosti uzrokovane vanjskim osvajačkim čimbenicima, ove dvije regije su bile upućene jedna na drugu i čvrsto povezane.

U sljedećim poglavljima prikazuju se opće historijsko-geografske značajke koje su utjecale na integrativne i dezintegrativne procese u povezivanju ličkog i sjevernodalmatinskog prostora. Na ovom su području često u prošlosti mijenjane granice budući da je učestalo bio i prostor višegraničja velikih sila. Koliko god su vanjski politički čimbenici (ponajprije nekadašnje imperijalističke sile) utjecali na dezintegraciju jezgre hrvatske države, toliko su unutarnji čimbenici, vođeni prije svega osjećajem pripadnosti jednom narodu i jedinstvenoj i tradicionalnoj gospodarskoj aktivnosti pregonskog stočarenja, uz prometne tokove, nastojali povezati i objediniti u širem smislu prostore priobalja i gorskih dijelova Hrvatske, odnosno u užem smislu ličko-krbavsko-pounskog s prostorima Pozrmanja, Bukovice, Ravnih kotara, Pokrčja i srednjeg priobalja s otocima. Ta je težnja konačno i ostvarena u prvoj polovici 90-ih godina 20. st. Pozivajući se na objavljene povijesne i povijesno-geografske radove, ukratko je prikazan razvoj ovog prostora u prošlosti koji je utjecao na cjelovitost istraživanog prostora od prapovijesti do suvremenog doba. Koristi se uobičajena historijsko-geografska periodizacija.

4.1. Prostorni odnosi i mijene u prapovijesti i starom vijeku

U historijsko-geografskom osvrtu na mijene prostornih procesa i odnosa uobičajeno je krenuti od spoznaja o najstarijim ostacima materijalnih kultura što ih je ostavio čovjek. Iako se ne može govoriti o ikakvim upravno-teritorijalnim cjelinama i njihovim razgraničenjima koje su približno nalik današnjem poimanju (sve do uvođenja rimske uprave u ova područja), važno je razmotriti stanje u prostoru koje su Rimljani zatekli osvojivši i uključivši ovo

područje u provinciju Ilirik. Zsigurno je već u predrimsko vrijeme u ovom prostoru postojala logična prostorna mreža gradinskih naseobina s određenim protocentralitetom među njima.⁶

Prapovijest⁷ kao najstarije razdoblje ljudske prošlosti konvencionalno se može podijeliti na starije kameno doba (paleolitik), srednje kameno doba (mezolitik), mlađe kameno doba (neolitik), bakreno doba (eneolitik), brončano doba i željezno doba.⁸ Paleolitik približno započinje nekih 4 milijuna godina pr. Kr. pojavom hominina⁹ i traje do nekih 10.000 godina pr. Kr. Na ovom području vremenski raspon prapovijesnih zbivanja može se odrediti od prvih gornjopaleolitskih nalaza do spomena ovog područja kod rimskih pisaca (Pejnović, 1994.).

4.1.1. Prapovijesno razdoblje – paleolitski lovci i sakupljači – oblikovanje primarnoga kulturnog krajolika

Paleolitik¹⁰ ili starije kameno doba je vrijeme prvih svjedočanstava o prisutnosti čovjeka kao svjesnog bića. Razdoblje je to koje, u užem smislu, započinje prije nekih 2,5 milijuna godina (pojava prvih kamenih oruđa) i traje do pojave poljoprivrede, oko 10.000 godina pr. Kr. (Težak-Gregl, 2011.; 2017.). Naravno, ovakav vremenski raspon nije precizan i nije u potpunosti primjenjiv u svim geografskim područjima, ovisno o arheološkim nalazima pojedinih lokaliteta i njihovoj raširenosti. Paleolitik je također moguće razmatrati kroz tri podcjeline, pa su stariji i srednji paleolitik doba grupiranja ljudskih individua u zajednice radi pronalaska hrane i zaštite, dok se već u mlađem paleolitu oblikuju primitivne organizirane obiteljske i plemenske zajednice (Dimitrijević i dr., 1998.). Starije kameno doba vezano je uz najmlađi period kenozojske ere – kvartar¹¹, odnosno uz njegovu prvu epohu – pleistocen, koja je započela prije nekih 1,8 milijuna godina (Težak-Gregl, 2017.).¹² Na paleolitik se nastavlja

⁶ Arheologinja dr. sc. Tatjana Kolak iz Muzeja Like u Gospiću smatra da su sve japodske gradine vjerojatno bile podređene japodskom središtu – Metulumu. Kad su Rimljani pokorili japodsko područje, organizirali su mrežu naselja prema već postojećem sustavu.

⁷ Prema Težak-Gregl (2017.), treba dati prednost hrvatskom terminu prapovijest pred terminima prehistorija, pretpovijest, protohistorija ili protopovijest.

⁸ Razdoblja prapovijesti koja se danas najčešće pojavljuju u arheološkoj literaturi su: paleolitik, epipaleolitik, mezolitik, protoneolitik, pretkeramički neolitik, neolitik, eneolitik/halkolitik, brončano doba, starije željezno doba i mlađe željezno doba (Težak-Gregl, 2011., 2017.).

⁹ U hominine spadaju *Australopithecus*, *Paranthropus*, ali i rod *Homo* (Janković, Karavanić, 2009.).

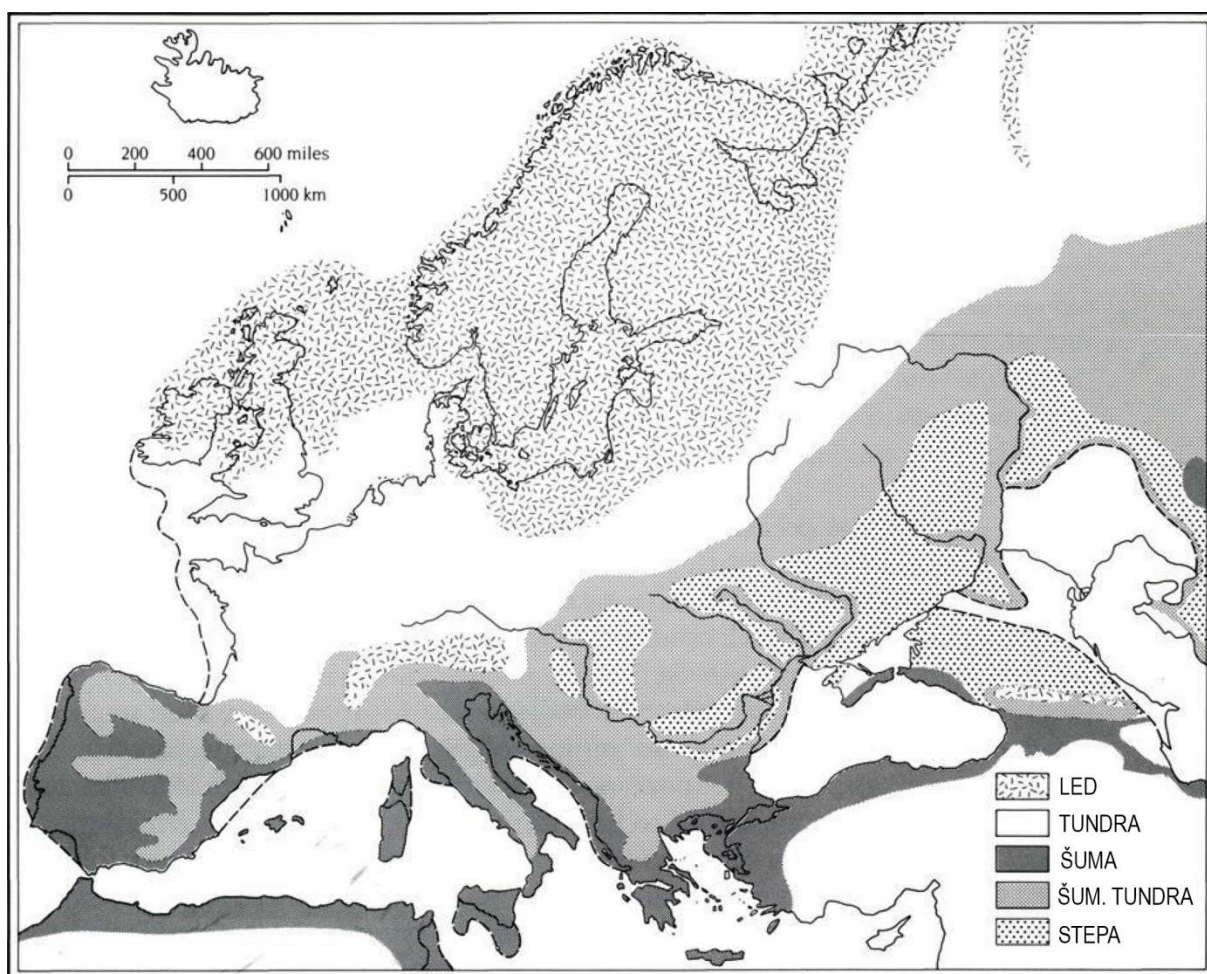
¹⁰ Naziv „paleolitik“ prvi je put upotrijebio John Lubbock 1865. godine (Težak-Gregl, 2011.).

¹¹ Kvartar se dijeli na dvije epohe među kojima granica nije potpuno jasna: pleistocen i holocen (Herak, 1990.).

¹² Pleistocen podrazumijeva razdoblje u kojem je živjelo više od 70% recentnih vrsta organizama, dok holocen podrazumijeva razdoblje u kojem, uz recentne vrste, ima prisutnih i vrsta izumrlih u nedavnoj geološkoj prošlosti (Herak, 1990.). U posljednje vrijeme raspravlja se i o uvođenju novog razdoblja – antropocena

mezolitik, za koji se smatra da počinje oko 9500 god. pr. Kr., a završava prijelazom u neolitičko razdoblje, što se na području Europe događa oko 7000 god. pr. Kr. (Težak-Gregl, 2011.). Područje u kojem obitava mezolitička zajednica uglavnom se sastoji od baznog logora, nekoliko satelitskih logora i privremenih logora lovaca (Težak-Gregl, 2017.).

Granica pleistocena prema pliocenu nije sasvim jasna, a smatra se da je prijelazna epoha bila *villafrachien*, nazvana prema jednom talijanskom nalazištu. Početak mu se okvirno stavlja u vrijeme oko 2.250.000 g. pr. Kr. (+ 750.000 g.) i vrlo je bitno da se uz njega vezuje čovjekovo ovladavanje vatrom, te se smatra da su tada organizirani prvi oblici zajedničkih prebivališta (Basler, 1979.).

Slika 4. Glavna vegetacijska područja Europe i približne granice morskih obala u vrijeme posljednjega glacijalnog maksimuma (izvor: Mellars, 1994.: 43)¹³

(Gibbard, Walker, 2013.), iako Herak (1990.) upozorava na pojavu *Australopithecusa* sredinom pliocena, pa je sam naziv diskutabilan. Razdoblje je to koje označava izrazit čovjekov utjecaj na egzogene procese erozijom, ispuštanjem otrovnih tvari u atmosferu, izazivanjem acidifikacije tala, eutrfikacije obala itd. (P. Mellars, 1994.).

¹³ Autor je modificirao legendu originalnog prikaza.

Glavno paleoklimatsko obilježje pleistocena bile su izmjene hladnijih (glacijal) i toplijih (interglacijal) razdoblja, što je utjecalo na razvoj i život prapovijesnih ljudskih zajednica. Iako je u pleistocenu zabilježeno dvadesetak većih ili manjih oledbi (Težak-Gregl, 2017.), za europsko područje relevantna su 4 glacijala (Günz, Mindel, Riss i Würm), nazvana prema trima alpskim rijekama i jezeru. Za vrijeme hladnijih nepovoljnih klimatskih prilika, tzv. ledenih doba, ledenjaci su se širili europskim kopnom, što potvrđuje prisutnost glacijalnih i periglacijalnih oblika reljefa. I za vrijeme tih oledbi postojala su hladnija (stadijali) i toplija razdoblja (interstadijali). U takvim su se klimatskim uvjetima uz rubove ledenjaka prostirale biljne zajednice tundre s lišajevima, a nešto dalje rasla je i mahovina. Na zonu rasprostranjenosti mahovine nadovezivala se stepa s bujnom travom i grmljem, te konačno područje zimzelene šumske vegetacije (Basler, 1979.). Obalna crta protezala se otprilike do granice Zadar – Ancona (Sl. 4.). Pretpostavlja se da je razina mora bila oko 121 m (\pm 5 m) ispod današnje razine (Surić, 2009.). Ledeni pokrovi su se najprije oblikovali u planinskim zonama kao ledenjaci, a zatim su se širili kontinentom iz viših geografskih širina prema nižim (Šegota, 1979.). Šegota navodi (1979.) da su zahlađenja, za vrijeme oledbi, bila izraženija u višim geografskim širinama, a nešto blaža na otocima i u priobalnim zonama, pa se može pretpostaviti da su na prostoru današnje Ličko-senjske županije klimatski uvjeti bili nešto povoljniji za ljude koji su povremeno boravili u tom području. Nakon posljednje, wirmske oledbe, nastupila je prije 10.000 godina posljednja kvartarska epoha, holocen, koja traje i danas. Ledenjaci su se povukli u današnje okvire rasprostiranja, oblikovani su recentni klimatsko-vegetacijski pojasevi, a razina mora se podigla na današnju.

Kao najraniji dokazi ljudskog života na tlu Europe, stari oko 1 milijun godina, navode se nalazi kamenog oruđa u špiljama poput Valloneta u Francuskoj, Isernia la Pineta u Španjolskoj, ali i Šandalje u Hrvatskoj, s tim da se europski nalazi nešto kasnije uglavnom dovode u vezu s čovjekom vrste *Homo heidelbergensis*, ili prema nekima arhaični *Homo sapiens* (Janković, Karavanić, 2009.). Istražujući arheološke nalaze na arheološkom lokalitetu Šandalja I, M. Malez je (1979.) uspio pronaći dosad najstarije oruđe pronađeno na hrvatskom tlu, a bio je to sjekač s početka paleolitika na hrvatskom prostoru (Tab. 3.).

Tablica 3. Podjela prapovijesti i zastupljenost kultura¹⁴ i kulturnih grupa na području Hrvatske

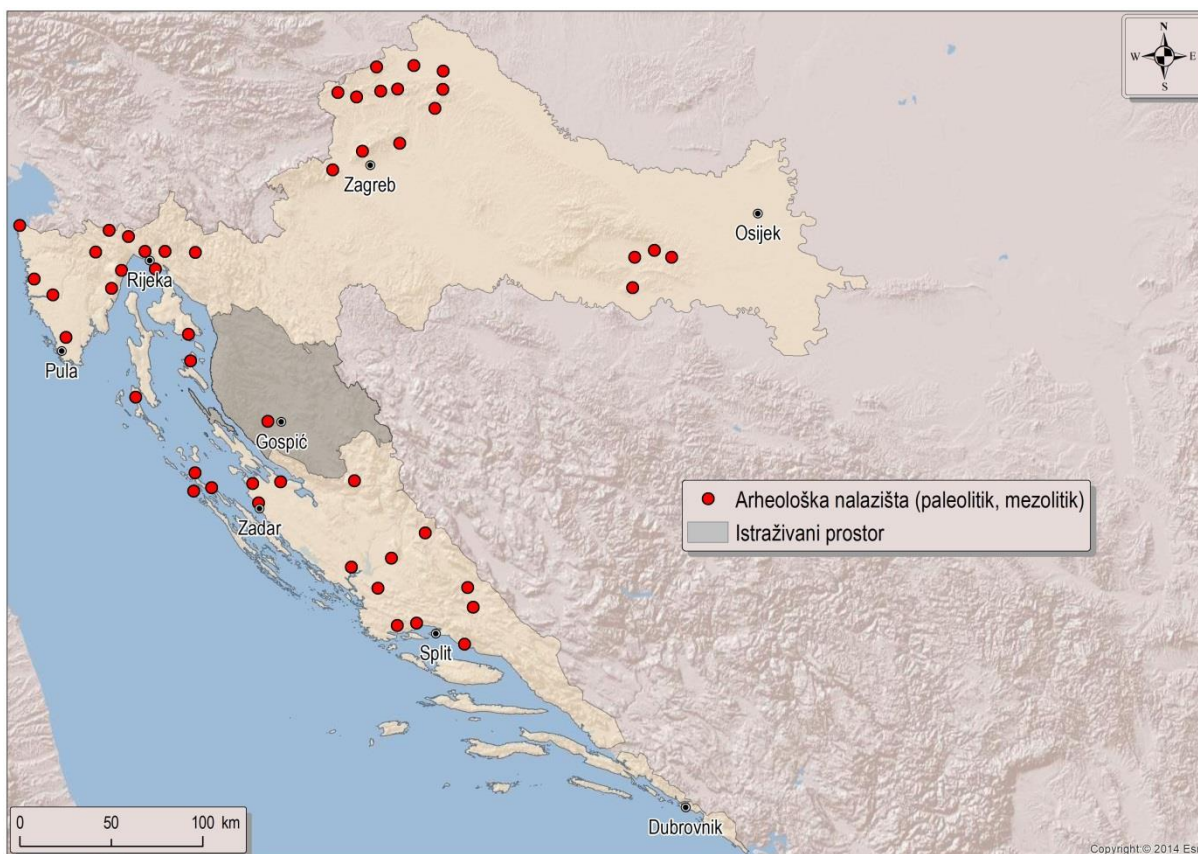
Prapovijesno razdoblje	Trajanje*	Kulture (k.)/grupe (gr.) na tlu Hrvatske
PALEOLITIK	2,5 mil. g. pr. Kr. – 9.500 g. pr. Kr.	Ašelejska k., klaktonijenska k., musterijenska k., orinjasijenska k., olševijenska k., epigravetijenska k.
MEZOLITIK	9.500 g. pr. Kr. – 6250 g. pr. Kr.	
NEOLITIK	6250 g. pr. Kr. – 3500 g. pr. Kr.	Starčevačka k., impresso (impressokeramička) k., korenovska k., danilska k., velolučka k., vinčanska k., sopotska (sopotsko-lendelska) k., brezovljanski tip sopotske k. (alpsko-lendelska k.), hvarska (hvarsko-lisičićka) k., lasinjska k., retz-gajarska k., badenska k., kostolačka k., vučedolska k.
ENEOLITIK	3500 g. pr. Kr. – 2500 g. pr. Kr.	
BRONČANO DOBA	2500 g. pr. Kr. – 1000 g. pr. Kr.	Ljubljanska k., vinkovačka k., cetinska k., posuška k., vatinska k., k. Kisapostag, hatvanska k., licenska keramika, k. inkrustirane keramike, bjelobrdsko-daljska gr., belegiška k., k. grobnih humaka, k. polja sa žarama, virovitička k., gr. Barice-Gređani, baierdorfsko-velatička gr., gr. Zagreb, gr. Velika Gorica, bosutska k., daljska k., halštatska k., gr. Donja Dolina, glasnička kulturna gr., gr. Martijanec-Kaptol, gr. Kalenderberg, gr. Basarabi, srijemska k., latenska k., mokronoška gr.
ŽELJEZNO DOBA	1000 g. pr. Kr. - danas	

Izvor: Durman, 2006.; Težak-Gregl, 2011., 2017.; Ogg, Ogg i Gradstein, 2016.; autorova prilagodba

* Vremenske granice su približne.

U Hrvatskoj je pronađeno pedesetak značajnijih paleolitskih nalazišta (Sl. 5.), ali je nemoguće odrediti intenzitet utjecaja tih prvih lovačkih skupina na oblikovanje primarnoga kulturnog krajolika jer je priroda izbrisala tragove djelovanja tih prvih ljudskih zajednica na ovim prostorima (Magaš, 2013.).

¹⁴ Kultura je ljudski stvaralački zahvat u prirodnu datost, a u arheologiji najčešće podrazumijeva hipotetičnu skupinu ljudi koje povezuje poklapanje elemenata arheološke ostavštine, iako je teško potvrditi njihovu stvarnu povezanost (Težak-Gregl, 2017.).

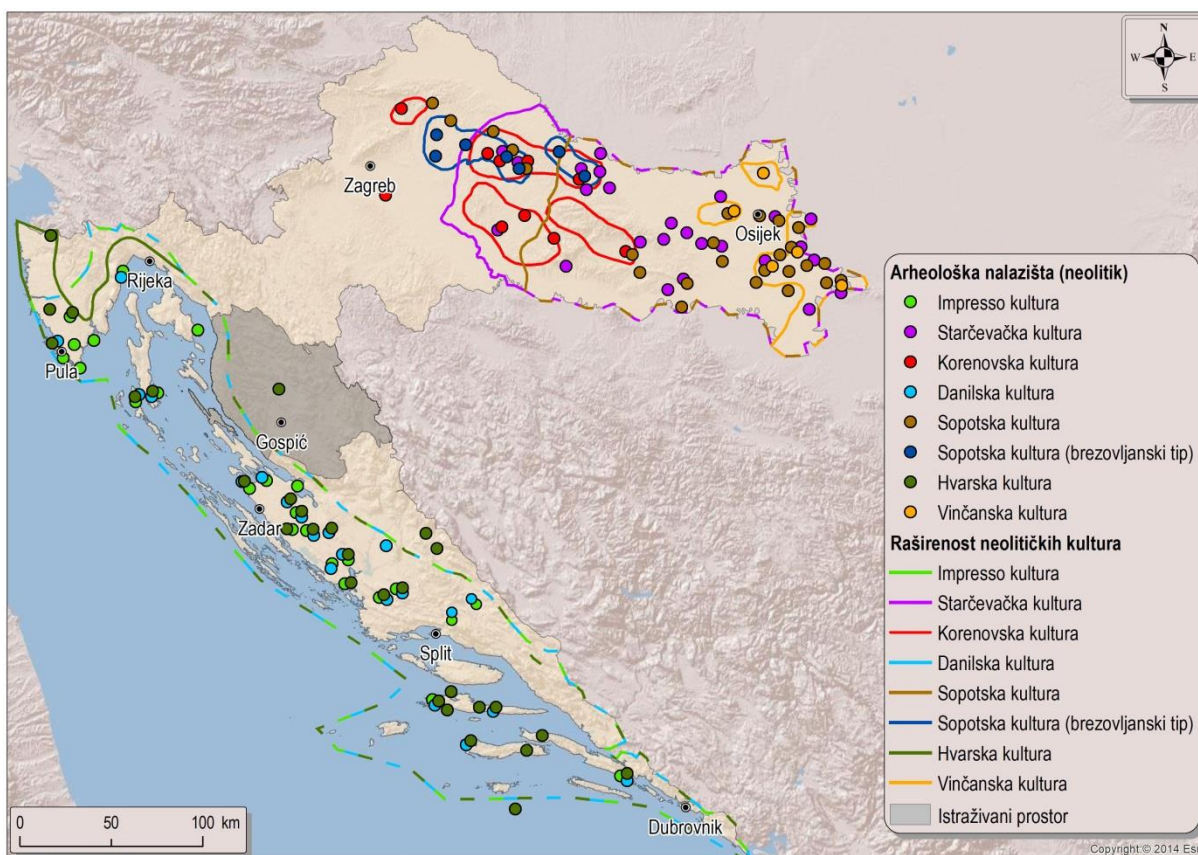

Slika 5. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih paleolitičkih i mezolitičkih arheoloških nalazišta (do 6000. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)¹⁵

Iako istraživani prostor ne obiluje do sad pronađenim tragovima prvih zajednica, na području županije i u neposrednom susjedstvu nalaze se vrlo važni paleolitički i mezolitički lokaliteti (Donje Pazarište, Pećine u Ličkom Lešću, Cerovačke pećine) koji potvrđuju vrlo ranu naseljenost ovog prostora paleolitičkim i mezolitičkim lovcima i skupinama lovaca (Koljak, 2001.; 2006.). Provedena arheološka istraživanja nisu do kraja rasvijetlila točno vrijeme prvog naseljavanja područja Ličko-senjske županije. Može se pretpostaviti da je kontinuitet naseljenosti na ovim prostorima započeo vrlo rano, također u paleolitu, što potvrđuju dva istražena paleolitska lokaliteta: Gornja Cerovačka pećina kod Gračaca i Donje Pazarište (Malez, 1975.). U Gornjoj Cerovačkoj pećini otkriven je 1956. godine u naslagama gornjeg pleistocena prvi fosilni ostatak čovjeka na području Like – desna goljenična kost

¹⁵ U svim historijsko-geografskim tematskim zemljovidima, koji se nalaze u četvrtom poglavlju rada „Historijsko-geografske mijene kao afirmativni čimbenik regionalnog integriranja Like i sjeverne Dalmacije“, uneseni su neki današnji hrvatski gradovi (Zagreb, Split, Rijeka, Zadar, Gospić i drugi) radi lakše orijentacije i usporedbe.

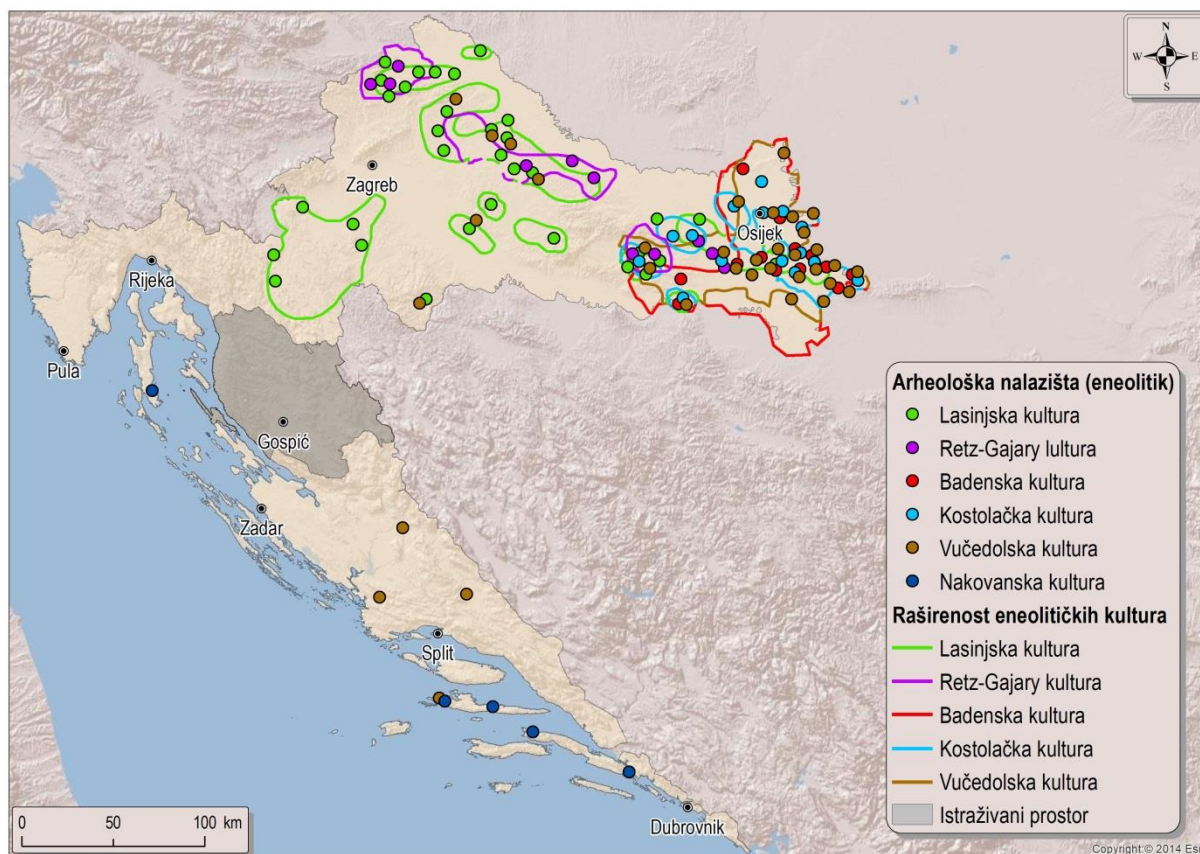
(*tibia*) paleolitskog lovca iz skupine *Homo sapiens fossilis* (Trbojević Vukićević, Babić, 2008.). Na drugom lokalitetu, kod Donjeg Pazarišta, otkriveni su početkom 1970-ih grubo obrađeni artefakti (klinovi) koje Malez (1975.) vezuje uz prisutnost ašelenejske materijalne kulture na ovom području, ali i naglašava da je šire ličko područje bilo naseljeno paleolitičkim lovcima i u musterijenu, što bi odgovaralo prijelazu iz zadnjeg interglacijala (Riss-Würm) u početnu fazu virmske glacijacije (Malez, 1975.). Za treći lokalitet, Pećine u Ličkom Lešću, pretpostavlja se da pripada gornjem paleolitiku ili mezolitiku (Kolak, 2001.).

Slika 6. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih neolitičkih arheoloških nalazišta i raširenosti neolitičkih kultura (6000. god. pr. Kr. – 3500. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Velike sudbonosne promjene nastupile su nakon posljednje velike odledbe (10.000 god. pr. Kr.), kad su se uvjeti za život značajno poboljšali. Nastupilo je razdoblje neolitika u kojem je započela sedenterizacija, odnosno oblikovanje sjedilačkog načina života, kada su stvoreni uvjeti i za prva stalna naselja. Ljudi su lov i sakupljanje plodova zamijenili domestikacijom životinja i kultivacijom biljki, a počeli su se baviti i primitivnim oblicima poljoprivrede i stočarstva. Val „neolitičke revolucije“ sa zakašnjenjem je zahvatio i područje jugoistočne

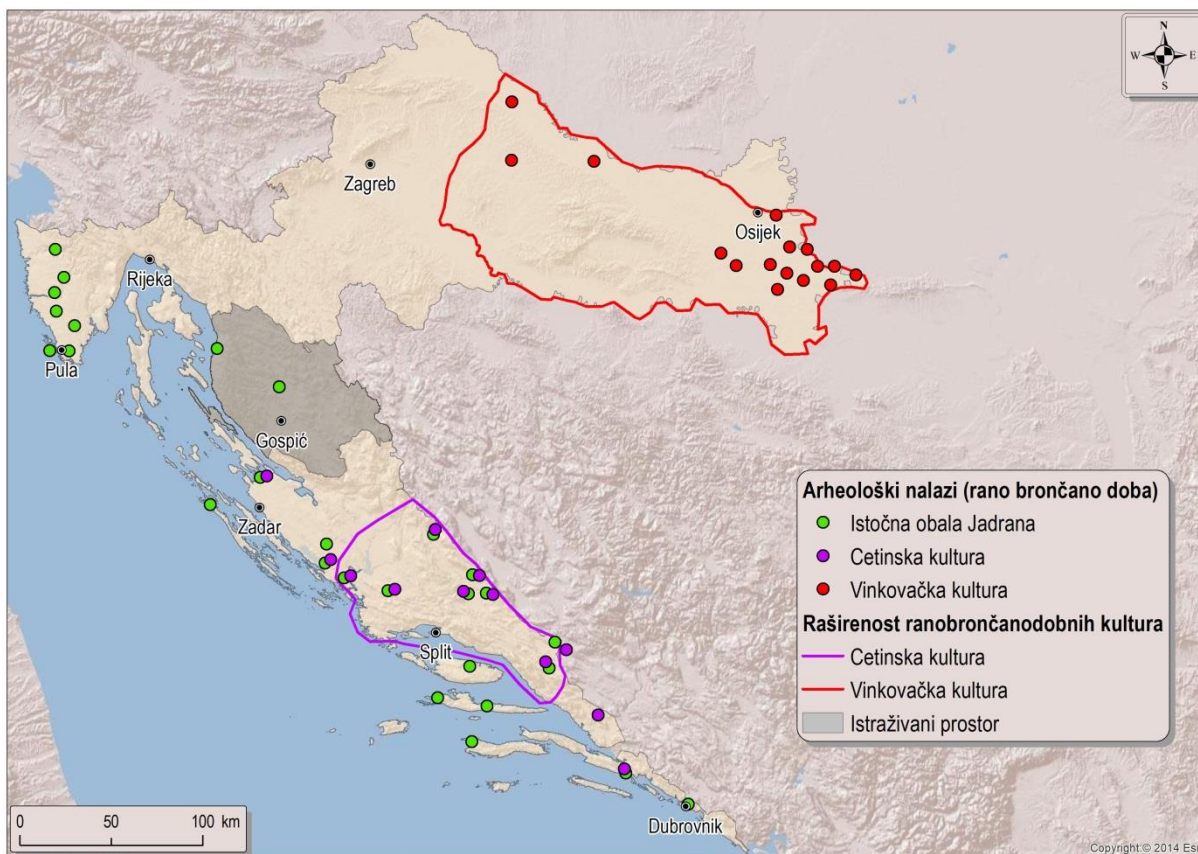
Europe. U prostoru Hrvatske proizvodnja hrane, a samim time i neolitik, započeli su u razdoblju 6000. – 5600. god. pr. Kr. Neolitizacija je najprije zahvatila istočni dio Hrvatske (Sl. 6.), a starčevačka kultura prva je neolitička kultura na tlu Hrvatske (Magaš, 2013.; Težak-Gregl, 2017.). U Primorskoj Hrvatskoj najraniji neolitik pripada kulturi impresso-keramike, dok su prvi tragovi neolitičkih naselja potvrđeni u Smilčiću u Ravnim kotarima i na poluotoku Vižula u Medulinu, a smatra se da je osnovu gospodarstva prvih neolitičkih stanovnika činilo stočarstvo i u manjoj mjeri ribarstvo (Težak-Gregl, 2017.), posebice u krškom krajoliku uglavnom nepovoljnom za razvijanje poljodjelstva, a brojni speleološki objekti mogli su poslužiti za sklanjanje stoke. Na području Ličko-senjske županije najvažniji neolitički nalazi su sporadični, i to na lokalitetima Ćukovac kod Široke Kule, Đurđeve Grede, Tursko groblje i Glavičica u Vrepcu, Medak i Bilaj, a u pećini Golubinjači kod Mlakve pronađeni su ulomci neolitičke keramike hvarske i danilske kulture (Drechsler-Bižić, 1958.; Kolak, 2001; 2006.). U neolitiku su se postupno oblikovala dva prirodna neolitička areala: podunavski (kontinentski) s jačom ratarskom komponentom, i jadransko-sredozemni s jačom stočarskom komponentom (Rogić, 1990.; Fürst-Bjeliš, Glamuzina, 2015.). Magaš (2013.) smatra da su između istočnojadranskog i podunavskog neolitskog prostora postojale primitivne trgovačke veze, pa se s obzirom na mostni položaj ličko-krbavsko-pounskog prostora između navedenih prostora može pretpostaviti da su prvi primitivni oblici razmjene već tada postojali. To je moglo utjecati na razmjerno slabe, ali vrlo bitne procese primarne integriranosti istraživanog prostora u srednjem neolitiku. Težak-Gregl ističe (2017.) da je, prema materijalnoj ostavštini zajednica srednjeg neolitika, uočljivo povećanje razmjene dobara.

Slika 7. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih eneolitičkih arheoloških nalazišta i raširenosti eneolitičkih kultura (3500. god. pr. Kr. – 2000. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Eneolitik (kuprolitik, halkolitik) ili bakreno doba nadovezuje se na neolitik, a obilježava ga pojava metalnih predmeta, s tim da se najprije javila upotreba bakra, pa bronce i na koncu, u osvit povijest, željeza. Eneolitik je vrijeme raspada neolitičkog društva jer su uvođenjem kovina i rudarstva ljudske zajednice postale ovisne o ležištima metala, što je razaralo stabilne zajednice i dovelo do društvenog raslojavanja. Početak eneolitika na prostoru Hrvatske datira se oko 4500. g. pr. Kr., iako se prave eneolitičke promjene zbivaju tek oko 3300. g. pr. Kr. (Težak-Gregl, 2017.). U prostoru Hrvatske eneolitičko razdoblje obilježeno je ostavštinom lasinjske i retzgajarske kulture, a u posljednjim fazama i badenskom, kostolačkom i opće poznatom vučedolskom kulturom. Većina eneolitskih nalazišta nalazi se u panonskom području, a područje istočnog Jadrana u eneolitiku je slabo poznato zbog nedostatka nalaza (Težak-Gregl, 2017.) (Sl. 7.). Na području Ličko-senjske županije, eneolitik je potvrđen slučajnim pronalascima kamenih sjekira, strugala i nožića iz okresanog kamena na lokalitetima kod Metka, Vrebca i Ribnika (Kolak, 2001.). Vrlo bitno obilježje eneolitika je i

pojava gradina, odnosno naselja gradinskog tipa, što upućuje na promjenu obrasca naseljavanja u odnosu na neolitik, kad su naselja također bila na otvorenom, ali s manje obrambenih obilježja koje imaju gradine na uzvisinama. Opravdana je pretpostavka da su se na području Ličko-senjske županije mogla već u ovom razdoblju razviti neka primitivna naselja gradinskog tipa na povišenijim lokalitetima.

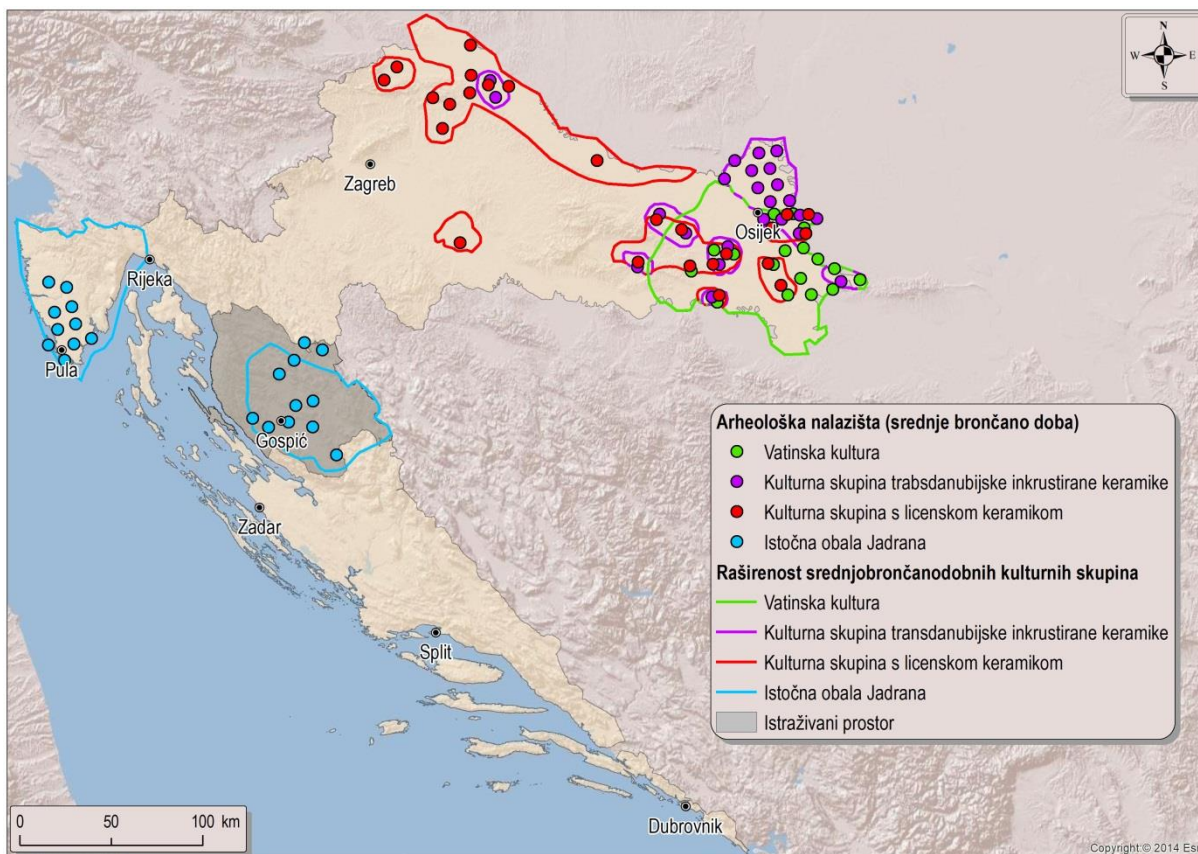

Slika 8. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih ranobrončanodobnih arheoloških nalazišta i raširenosti ranobrončanodobnih kultura (2000. god. pr. Kr. – 1600. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Na bakreno doba nadovezuje se brončano¹⁶ doba, razdoblje prapovijesti obilježeno uporabom bronce u izradi oruđa, oružja, posuđa, nakita i ostalih uporabnih predmeta (Težak-Gregl, 2011.). Naravno, granice eneolitika i brončanog doba, kao i brončanog doba prema željeznom dobu nisu posve jasne, ali se smatra da se prijelaz iz eneolitika u brončano doba u Europi može pratiti od oko 2.500 g. pr. Kr., dok se kraj brončanog doba ugrubo datira oko 800 g. pr. Kr. (Težak-Gregl, 2011.). Brončano doba dijeli se na kasno, srednje i rano s

¹⁶ Bronca je slitina bakra i kositra, s tim da je zastupljenost bakra veća od 60%. Čvršća je i otpornija od bakra.

obzirom na bogatstvo i kvalitetu predmeta od bronce. Na području suvremene Hrvatske predstavnici ranoga brončanog doba su vinkovačka i cetinska kultura (Sl. 8.). Ranobrončano doba na području Ličko-senjske županije potvrđeno je na dva lokaliteta: Vlaška peć kod Senja i pećina Golubinjača kod Kosinja (Kolak, 2001.). Običaj podizanja utvrđenih naselja gradinskog tipa sve je učestaliji u ovom razdoblju (Težak-Gregl, 2011.).

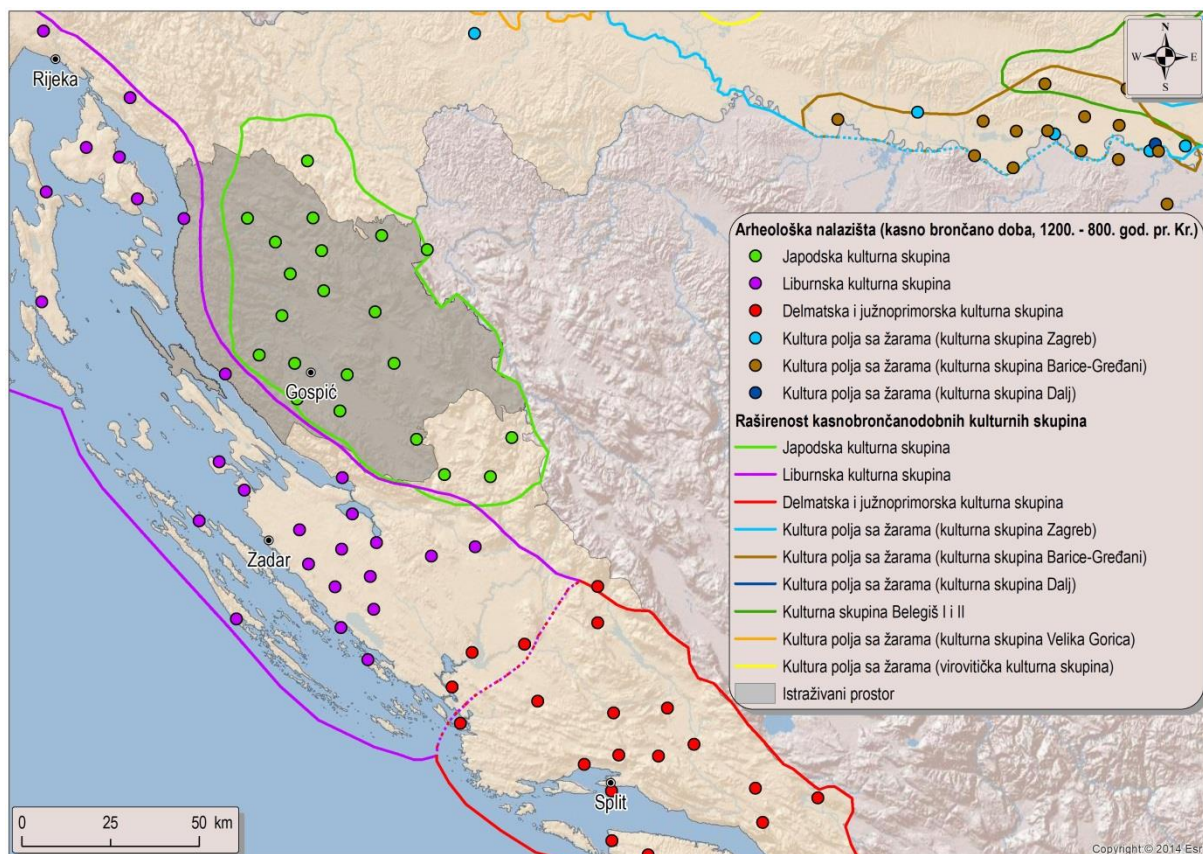
Slika 9. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih srednjobrončanodobnih arheoloških nalazišta i raširenosti srednjobrončanodobnih kultura (1600. god. pr. Kr. – 1200. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Glavno obilježje razdoblja srednjega brončanog doba je pojava mačeva i kopalja u grobovima, dok se među oruđem pojavljuje brončani srp (Težak-Gregl, 2011.). Traje približno od 1600. g. pr. Kr. do 1300 g. pr. Kr., s najvažnijom kulturom ovog razdoblja – vatomskom kulturom (Dimitrijević i dr., 1998.) (Sl. 9.). Jantar je postao vrlo važna sirovina u trgovinskoj razmjeni dobara. Na području Ličko-senjske županije srednjobrončani predmeti i nalazi pronađeni su u pećini Bezdanjači kod Vrhovina, nekropolama u Ličkom Osiku (ovdje je pronađen najstariji nalaz, bojna sjekira, tip Krtenov) i Pavlovcu, u nekropoli pod tumulom blizu Gospića, u pećinama kod Ličkog Lešća (Pećina), Trnovca (Jozgina pećina), Podoštre

(pećina Oštra), na lokalitetu Markaševac, na gradini Veliki Obljaj kod Vrhovina te na drugim mjestima slučajno (Lovinac, Široka Kula, Plitvička jezera) (Dimitrijević i dr., 1998.; Kolak, 2001). U sljedećem razdoblju došlo je do velike seobe ilirskih zajednica u okviru velike seobe naroda (Heršak, 2005.).

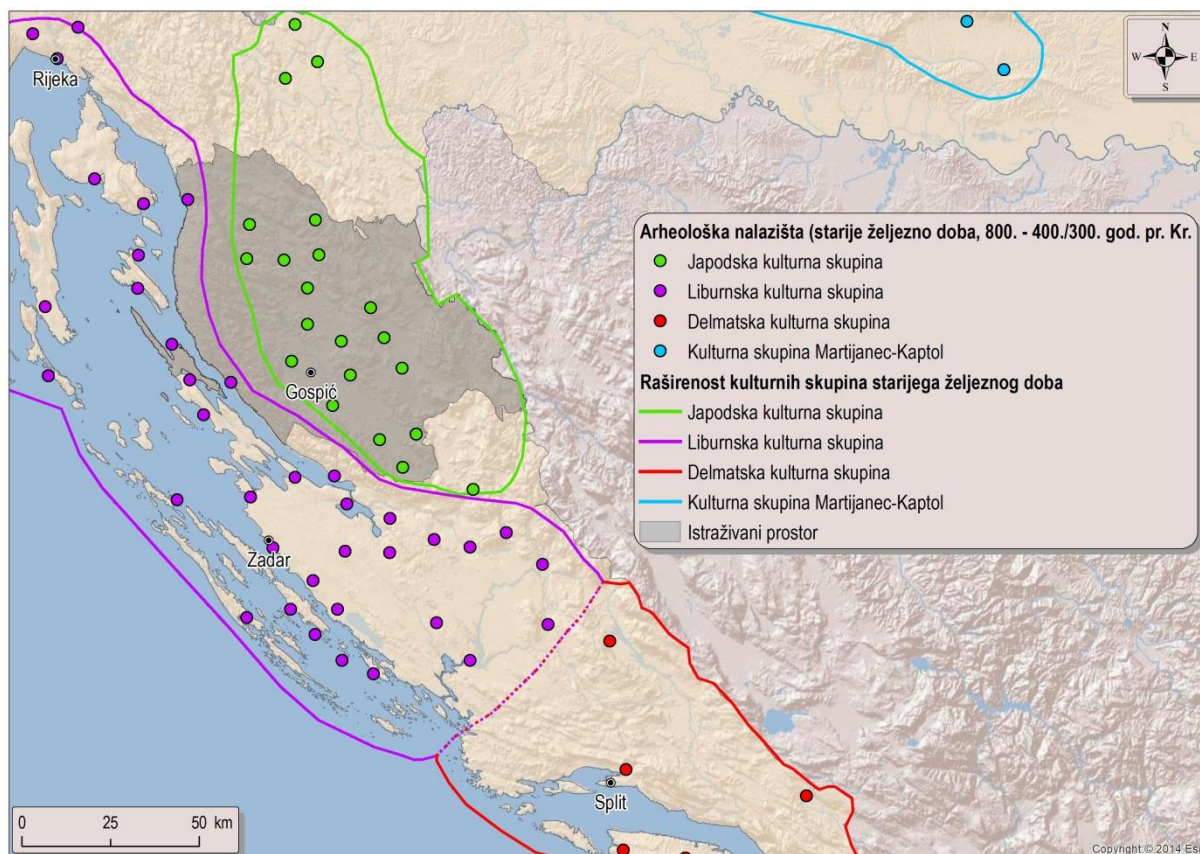
4.1.2. Razdoblje indoeuropske kolonizacije – sedimentacija ilirskih zajednica – Japodi i odnos s Liburnima

Kasno brončano doba trajalo je približno od 1300. g. pr. Kr. do 750 g. pr. Kr., a obilježavaju ga brojna previranja i etnička pomicanja (Dimitrijević i dr., 1998.). Uz elemente vinkovačke, brijunske i cetinske kulture, bila je proširena i kultura polja sa žarama (Težak-Gregl, 2011.; Magaš, 2013.) (Sl. 12.). Ovo razdoblje obilježeno je velikim seobama naroda, među kojima se ističe ona indoeuropska kojom se razne skupine indoeuropskog stanovništva doseljavale iz anadolsko-iransko-pakistanskog prostora na šire prostore Europe (Rogić, 1990.; Heršak, 2005.). Na stepskom području istočno od Dnjestra pronađeni su najstariji tragovi indoeuropskih stočarskih zajednice, pa se taj prostor smatra geografskim ishodištem indoeuropske kolonizacije (Heršak, 2005.; Fürst-Bjeliš, Glamuzina, 2015.). Teorija o indoeuropskim migracijama ima uporište u međusobnoj sličnosti indoeuropskih jezika, (Proto)indoeuroljani i njihov jezik nastali su u dugoj etnogenezi od kraja paleolitika (Heršak, 2005.). Splet raznih čimbenika, društvenih, klimatskih, demografskih i psiholoških uzrokovao je masovne seobe. S jednim od tih migracijskih valova stigle su i etničke zajednice koje se jednim zajedničkim imenom nazivaju Iliri, iako oko toga postoje brojne dvojbe.

Slika 10. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih kasnobrončanodobnih arheoloških nalazišta i raširenosti kasnobrončanodobnih kultura (1200. god. pr. Kr. – 800. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Razvijenija tehnika obrade zemlje i stočarskog iskorištavanja nakon seoba oko 1200. g. pr. Kr. kojima su prodrle na ove prostore kulture polja sa žarama, omogućili su zaposjedanje prostranih dijelova od panonskog prostora do Jadrana (Sl. 10.). Stočarstvo i korištenje kovinskih rudnih sirovina došli su u potpunosti do izražaja u fazi sedimentacije indoeuropskih, posebice ilirskih grupacija tijekom 1. tisućljeća prije Krista, a u željeznom dobu postali su nositelji razvoja (Magaš, 2013.). Na području Ličko-senjske županije najviše informacija o ovom razdoblju pružio je lokalitet pećina Bezdanjača kod Vrhovina. Pećina je služila kao nekropola japodskim stanovnicima naselja na brdu Vatinovcu (Kolak, 2001.). Od kasnoga brončanog doba počinje praćenje gradinskih naselja, a istražene su gradine Piplica u Lovincu, Velika i Mala Karaula u Širokoj Kuli, Masnikosina gradina u Pečanima, Veliki i Mali Vital u Prozoru i gradina Crkvina kod Kompolja (Drechsler-Bižić, 1986.; Kolak, 2001.).

Slika 11. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih arheoloških nalazišta i raširenosti kulturnih skupina starijega željeznog doba (800. god. pr. Kr. – 400./300. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Željezno doba je posljednje tehnološko i kulturno razdoblje prapovijesti, a obilježeno je razvojem metalurgije, obrade željeza te njegove uporabe u proizvodnji oruđa i oružja. Njegova upotreba, zbog složenosti postizanja visoke temperature koja je potrebna za taljenje željeza, se u prapovijesti najkasnije pojavljuje (Težak-Gregl, 2011.). Starije željezno doba u jugoistočnoj Europi započelo je negdje oko 800. pr. Kr. Područje Ličko-senjske županije naseljavali su nositelji halštatske kulture – u unutrašnjosti japodske skupine, a u priobalnom dijelu i na otoku Pagu liburnske skupine, o čemu svjedoče brojne gradine s tumulima (Težak-Gregl, 2011.) (Sl. 11.). Inače, Japodi su bili izuzetno snažna populacija stočara koja je na području Like stvorila svoje matično područje i dodatno ga proširila prema Pounju i Gorskom kotaru, gradeći sustavno organizirana naselja (Marković, 1975.; Kolak, 2001.). Tipični primjeri japodskih gradina su Veliki i Mali Vital u Prozoru, Stražbenica u Vrebcu, Masnikosina gradina u Pećanima i druge (Kolak, 2001.). Težak-Gregl ističe (2011.) da se kod japodskih skupina prepoznaje utjecaj zapadnoilirskih zajednica, ali i usmjerenost prema

jadranskom području. U to vrijeme nastala je i ilirska država koja je trajala sve do polovice 2. st. i na čelu koje se izmijenilo 15-ak vladara, od kojih su najpoznatiji Teuta i Argon (Rendić-Miočević, 1989.).

Slika 12. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu razmještaja autohtonih i ilirskih plemenskih zajednica mlađega željeznog doba (400./300. god. pr. Kr. – 10. god.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Prijelaz starijeg u mlade željezno doba odvio se postupno između 500. i 400. pr. Kr., a obilježen je postupnom latenizacijom halštatske kulture. Glavna novina bila je upotreba keramičkih predmeta oblikovanih na lončarskom kolu, spiralnih fibula, latenskoga ukrasnog stila i dr. (Dimitrijević i dr., 1998.; Težak-Gregl, 2011.). Japodi su dodatno zaokružili vlastiti životni prostor (Sl. 12.), a kulturno prožimanje sa susjednim Liburnima je ojačalo (Kolak, 2001.; Olujić, 2007.). Prijestolnica Japoda postao je Metulum (gradina Viničica kod Josipdola), a vrlo važno središte bio je Arupium (gradina kod Prozora). Prodorom Rimljana u japodsku i ilirsku zemlju završilo je prapovijesno razdoblje i započelo starovjekovno.

4.1.3. Rimsko osvajanje Ilirika – antički upravno-teritorijalni ustroj (*Illyricum*)

Prostor Ličko-senjske županije ušao je razmjerno rano u antičke opise što zbog neposredne blizine Jadranskog mora, odnosno uključenosti u sredozemni civilizacijski krug, što zbog relativne blizine Rima. Iako je prvi dodir, prvenstveno trgovački, antičkog svijeta i istočne jadranske obale ostvaren u 6. st. pr. Kr. (pojavom Knidana na Korčuli), odnosno u svoj svojoj punini od 4. st. pr. Kr., kada su Grci (Sirakužani) kolonizirali Issu i Pharos (Kozličić, 1990.), tek je rimskim osvajanjima u prostor Ličko-senjske županije započelo u punom smislu vrijeme antike (Olujić, 2003., Buzov, 2009.). Tada su nastali prvi pisani zapisi o istočnojadranskoj obali i o narodima koji su je naseljavali, što obilježava prijelaz ovog prostora iz prapovijesnog u povijesno razdoblje razvoja. Najstariji podatak o istočnojadranskoj obali potječe iz 302. pr. Kr., a tek od 230. pr. Kr. ovaj prostor postaje prisutniji u djelima rimskih povjesničara (Matijašić, 2009.).

Za ovaj rad su relevantni prvi spomeni Japoda i Liburna, budući da su oni nastanjivali prostor Ličko-senjske županije. Jasno je da su grčki moreplovci najprije ostvarili kontakt s Liburnima koji su nadzirali pogodne istočnojadranske plovne morske pravce, kao što su Podvelebitski kanal u manjoj mjeri (između otoka Paga i velebitskog priobalja), Pohlipski kanal (između otoka Mauna i Oliba) i Maunski kanal (između otoka Mauna i Paga). Ostalo je zabilježeno svjedočanstvo o sukobu Liburna s grčkim došljacima na Korkyru (Krf) što je jedna od najstarijih historijsko-geografskih informacija o njima i Jadranskom moru (Kozličić, 1990.). Kasnije, prema Kozličiću (1990.), brojni grčki i rimski pisci spominju Liburne, poput Strabona, Apijana, Tukidida, Teopompa, Pseudo Skimna, Plinija Starijeg i drugih, s opisima liburnske talasokracije na istočnojadranskom obalnom području, ali i pojedinih sukoba s helenskim snagama u okviru vanjske nadiruće pomorske sile (Marković, 2004.).

Grčkom povjesničaru i geografu Hekateju pridaje se prvi, doduše posredni, spomen Japoda (6. st. pr. Kr.), budući da je tu informaciju prenio Stjepan Bizantinac (6. st.). Hekatej spominje dvije Japigije, od kojih je jedna bila u Iliriku (i tu vjerojatno misli na japodsku zemlju), a druga na apeninskom poluotoku (Kozličić, 1990.). Kozličić ističe (1990.), što je vrlo važno, da Japodi nikada nisu kontrolirali obalu, iako je dopustiva tvrdnja da su na njoj mogli biti prisutni, što je i potvrđeno arheološkim istraživanjima (Olujić, 2009.). Ova Hekatejeva informacija, kao i vrijeme u kojem je nastala, prvi je korak prema prijelazu iz mitološkog shvaćanja jadranskog prostora u shvaćanje jadranske obale kao „produžetka“ jonske obale

(Kozličić, 1990.). Japodi se češće pojavljuju u antičkim literarnim vrelima nakon 2. st. pr. Kr., zahvaljujući stalnim ratovanjima i sukobima s Rimljanima (Olujčić, 1999.; 2003.).

U cijelosti je prostor tadašnjeg Ilirika pripojen Rimskom Carstvu uglavnom ratnim pohodima (poznata tri ilirska rata¹⁷, dva histarska rata i ratovi protiv Delmata, Plereka, Segešćana i drugih), ali i mirnim putem (Liburni). Rimsko zanimanje za istočnojadranski prostor poraslo je u 1. i 2. st. pr. Kr., čemu prethodi i osnivanje kolonije u Akvileji 183. pr. Kr. Iako je Rimsko Carstvo često ratovalo u Iliriku, nigdje nije ostalo zapisano kad je provincija Ilirik osnovana, već se smatra da je tek Oktavijan u potpunosti integrirao Ilirik u sustav rimske države (Matijašić, 2009.).

Rimljani su na prostor Like prodrli već u prvoj polovici 2. st. pr. Kr. (Buzov, 2009.; Matijašić, 2009.), a najveći dio današnjeg prostora Ličko-senjske županije došao je pod rimsku upravu Oktavijanovim pohodom na Japode 35. g. pr. Kr. (Olujčić, 2003.).¹⁸ Oktavijanov pohod, prema Olujčiću (2003.), treba sagledavati kroz prizmu onodobnih učestalih građanskih ratova i međusobnih političkih sukoba. Trijumviri su se dogovorili za vrijeme drugog trijumvirata, 40. g. pr. Kr., u Brundiziju da Antoniju pripadne istok, Lepidu Afrika, a Oktavijanu zapad, čime je Oktavijan potaknut da učvrsti granicu prema području kojim je upravljao Marko Antonije. Dolazak u Ilirik koristio mu je za vježbanje borbenih sposobnosti i stjecanje moći i priznanja za vođenje vojske (Olujčić, 2003.). Prema Matijašiću (2009.), Oktavijan nije imao pravog povoda za pohod protiv Japoda, tako da je vjerojatno htio sustavno osvojiti dinaridsku unutrašnjost. Pohod je proveden tako da su najprije bili pokoreni Japodi, zatim se dogodila opsada Segestike, te je na koncu okončan uspješnim ratovanjem protiv Delmata. Rimljani su s teškoćama opsjedali japodsku prijestolnicu Metul (*Metulum*) koju je branilo 3000 vojnika, a u rušenju prijestolnice je čak i sam Oktavijan ranjen. Nakon pada Metula, cijela Japudija predala se Rimljanima (Matijašić, 2009.; Olujčić, 2003.; 2007.).

Rimljani su, pripojivši japodsku i liburnsku zemlju, tako i sve dijelove današnje Ličko-senjske županije u unutrašnjosti, priobalni prostor i dio otoka Paga, uveli novi upravno-teritorijalni ustroj na najnižoj razini. Osnovna prostorna jedinica bilo je selo (*pagus*)

¹⁷ Prvi ilirski rat trajao je 229. – 228. pr. Kr. Vodio ga je konzul G. Fulvie Centumal protiv ilirske kraljice Teute; drugi ilirski rat vođen je 219. pr. Kr. Vodili su ih konzuli L. Emilije Paulo i M. Limije Salinator protiv Demetrija Farskog. Treći ilirski rat vođen je 168. pr. Kr. Vodio ga je vojskovođa L. Anicije Galo protiv Gencija. Uzroci ratova uglavnom su bili gusarenja i napadanja rimskih trgovačkih brodova, ali je postalo jasno da se rimska osvajačka sila nakon uspjeha u Punskim ratovima neće zaustaviti pred Ilirikom. Više o rimsko-ilirskim ratovima vidjeti: Stipčević, 1991.; Matijašić, 2009.; Zaninović, 2015.

¹⁸ O ovom događaju pripovijedaju brojni antički pisci: Apijan i Dion Kasije u većoj mjeri, te Strabon, Velej Paterkul, Svetonije i Orozije u nešto manjoj mjeri (Olujčić, 2003.).

okupljeno oko istaknute gradine (*castellum*), koje se sastojalo od više zaselaka (*vicus*). Stanovnici sela i zaselaka tvorili su seosku općinu (*conciliabulum*) s pripadajućim općinskim vijećem u kojem su bili najistaknutiji stanovnici zaselaka (*vicimagister*) (Suić, 2003.; Fürst-Bjeliš, Glamuzina, 2015.). Na višem stupnju bile su osnovane kolonije: *Parentium* (Poreč), *Pola* (Pula), *Jader* (Zadar), *Salona* (Solin), *Narona* (Vid kraj Metkovića), i *Epidaurum* (Cavtat), iako se ne zna kad su osnovane (Matijašić, 2009.). Suić (1981.) ističe da je Zadar vrlo vjerojatno bila agrarna kolonija (ostatci agera), a tvrdi da je kolonija osnovana ili u Oktavijanovo vrijeme (nakon bitke kod Akcija, 31. pr. Kr.) ili još u Cezarovo vrijeme (46. – 44. pr. Kr.).

Slika 13. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu prve rimske upravno-teritorijalne reorganizacije prostora Ilirika (1. st., nakon 10. god.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Današnji ličko-sjevernodalmatinski prostor bio je vrlo brzo integriran u provinciju Dalmaciju, koja je okupljala golemo područje od Raše, preko Snježnika, pa Posavinom do utoka Sane u Unu i dalje do rijeke Kolubare u Srbiji pa sve do rijeke Mati u Albaniji. U to vrijeme isticala su se obalna središta poput Salone, Iadera, Epidauruma i drugih (Sl. 13.).

Slika 14. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu treće rimske upravno-teritorijalne reorganizacije prostora Ilirika (2. st., nakon 185. god.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Oko 185. godine (vrijeme cara Komoda), Dalmacija je podijeljena na dvije nove provincije – Liburniju, koja je okupljala liburnske i japodske teritorije od Promine do Raše (sa sjedištem u Iaderu), i Dalmaciju, koja se protezala od Promine na istok i jugoistok (sa sjedištem u Saloni). Lički i sjevernodalmatinski prostor, integrirani unutar provincije Liburnije s glavnim središtem u Iaderu, već tada vrjednuje gospodarske mogućnosti komplementarnog razvoja, posebice transhumantnog stočarstva, upotpunjene novim civilizacijskim tekovinama koje je ostvarivala rimska uprava (Sl. 14.).

Slika 15. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu šeste rimske reorganizacije upravno-teritorijalne reorganizacije prostora Ilirika (5 st.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; McCormick i dr., 2013.; ESRI, 2014.)

Snažna integritetnost današnjega ličko-sjevernodalmatinskog prostora u granicama provincije Liburnije, koja je objedinjavala Japudiju i užu Liburniju sa sjedištem u Iaderu, bila je važno obilježje starovjekovnog razdoblja koje je na istraživanom području trajalo od druge polovice 2. st. pr. Kr. do druge polovice 5. st. (Sl. 15.). Dvije najjače etničke zajednici, Japodi i Liburni, širile su utjecaj ovim područjem. Velebit i rijeka Zrmanja, prirodni okviri ovih dviju zajednica, ali i važni gospodarski prostori prožimanja (pregonsko stočarstvo, promet, trgovina i dr.) utjecali su na specifične intenzivne i komplementarne razvojne gospodarske odnose. Ti odnosi očituju se u prožimanju agrostočarske ekonomije dinaridskih i sredozemnih predjela kroz stoljetno transhumantno (pregonsko) stočarenje (Rogić, 1956.; 1957.; 1958.; 1959.; 1976.; Magaš, 2013.; 2016.) i intenzivnu prekovelebitsku trgovinu. Japodske zajednice opstajale su zahvaljujući stočarstvu, gorskom poljodjelstvu, lovu i sječi drva, a liburnske pomorstvu i sredozemnom agrostočarskom gospodarstvu. Trgovalo se žitom i mesom s jedne strane, te solju, ribom i maslinovim uljem s druge strane. Rimskim osvajanjem nije se mnogo

promijenilo u gospodarskoj suradnji i trgovini, s tim da su i s motrišta upravno-teritorijalnog ustroja prostora lički i sjevernodalmatinski prostori integrirani u jednu provinciju, najprije Ilirik, a kasnije i Dalmaciju, te povremeno Liburniju.

4.2. Srednjovjekovno razdoblje društveno-gospodarskog razvoja do osmanskih provala

Srednjovjekovno razdoblje često se smatralo „mračnim dobom civilizacije“, početkom kojeg su u velikim seobama i stalnim barbarskim ratovanjima i prodiranjima uništena velebna dostignuća antičkog vijeka. Naravno, takvo je mišljenje danas uglavnom odbačeno i posve je jasno da je srednjovjekovno razdoblje, s obzirom na okolnosti, specifičan i postupan nastavak antičkog razdoblja.

Nije posve jasna granica kojom treba odijeliti srednjovjekovno razdoblje od starog vijeka ili novog vijeka. Iako se konvencionalno uzima da stari vijek završava propašću Zapadnoga Rimskog Carstva 476. godine, neki povjesničari kao ključne prekretnice navode pokršćavanje Konstantina I (306. – 337.), premiještanje prijestolnice Carstva iz Rima u Konstantinopol (Carigrad) 330. godine, ili čak i krunidbu Karla Velikog u Rimu 800. godine (Brandt, 1995.; Goldstein, 1995.; Goldstein, Grgin, 2006.). S druge strane, konvencionalno se uzima da je srednji vijek završio Kolumbovim otkrićem Amerike 1492. godine, iako neki drže da je prekretnica nastala osmanskim zauzimanjem Carigrada 1453. godine, Magellanovim, tj. Canovim oplovljavanjem svijeta 1519. – 1522., Tridesetogodišnjim ratom koji je trajao 1618. – 1648. ili čak krajem Francuske revolucije 1789. godine (Goldstein, Grgin, 2006.). Hrvatsko srednjovjekovlje se prema Raukaru (2007.) dijeli na tri razdoblja: rani srednji vijek¹⁹ (5. st. – početka 12. st.), razvijeni srednji vijek (12. st. – 14. st.) i kasni srednji vijek (kraj 14. st. – prva polovica 15. st.). Rani srednji vijek započeo je raspadom Zapadnoga Rimskog Carstva, a obilježava ga i velika seoba Slavena iz područja između Labe i Dnjepra prema jugozapadu. U jednom od migracijskih valova pristigli su i Hrvati pod okriljem Franačkog i Bizantskog Carstva i naselili liburnski i japodski prostor i šire, dakle budući starohrvatski prostor. Hrvati su, nakon doseljenja u prostor Panonije i Dalmacije, osnovali prvu hrvatsku kneževinu s knezom Višeslavom na čelu (Budak, 1994.; Goldstein, 1995.). Vrijeme je to oblikovanja prve hrvatske političke jezgre. Rano razdoblje na prostoru između Jadrana i Dunava obilježeno je

¹⁹ Okvirno se može reći da su razdoblje ranoga srednjeg vijeka obilježila dva procesa – prodiranje Slavena, a potom i Hrvata u bivše rimske provincije Panoniju, Dalmaciju i Liburniju početkom 7 st., te stupanje Arpadovića na hrvatsko prijestolje 1102. godine (Goldstein, 1995.).

sudaranjem franačkih i bizantskih interesa, što je rezultiralo dijeljenjem hrvatskih zemalja nakon Aachenskog mira (812.), ali i franačkim pokrštavanjem, koje je moralo započeti u 7. st. Ovo razdoblje uglavnom se poklapa s vladanjem hrvatske kraljevske dinastije Trpimirovića, a obilježava ga duga epoha oblikovanja hrvatskoga društvenog prostora, koja je u svojoj završnoj fazi obilježena stvaranjem novih zemljišnih vlastelinstava, osnivanjem Zagrebačke biskupije i stvaranjem osnove za buduću urbanizaciju (Budak i Raukar, 2006.; Raukar, 2007.). Svoj vrhunac ranosrednjovjekovna država doživljava u 10. i 11. st., u vremenu od prvog kralja Tomislava do vladavine Petra Krešimira IV., pa i Dmitra Zvonimira.

U sljedećem razdoblju hrvatsko srednjovjekovno društvo sazrijeva, sazrijevaju komunalna društva priobalnih gradova Istre i Dalmacije, pojavljuju se prve dinastičke obitelji vlastele, stvara se primarna mreža urbanih naselja, dolaze mađarski Arpadovići na vlast, a u prostoru dijela hrvatske etničke jezgre između Slavonije i dalmatinskih gradova razvijala se srednjovjekovna Bosna. Došlo je do društvene i prostorne integracije Hrvatske u drugoj polovici 14. st. (Budak i Raukar, 2006.; Raukar, 2007.).

Razvijeni srednji vijek započeo je Kolomanovim pohodom na primorski dio Hrvatske, odnosno sklapanjem *Pacte Convente* s predstavnicima hrvatskih plemena i njegovom krunidbom za ugarskog-hrvatskog kralja u Biogradu čime je Hrvatska ušla u personalnu uniju s Ugarskom koja je potrajala sve do 1512. godine. Ovo razdoblje obilježeno je ratovima s tada ojačalom Mletačkom Republikom za prevlast nad hrvatskom obalom i otocima, te dalmatinskim gradovima, ali povremeno i s Bizantom. Venecija je živjela od trgovine, a da bi mogla koristiti svoj posrednički položaj između europskog Zapada i Bliskog Istoka, morala je osigurati istočnojadransku obalu povoljnu za plovidbu (Čoralić, 2004.). Sredinom 13. st., Mongoli su upali u Hrvatsko-Ugarsko kraljevstvo i opustošili ga, što je potaklo kralja Belu IV. na preuređenje kraljevstva (Klaić, 1974; Klaić, 1990.). Došlo je i do smjene u dinastijskoj vlasti, pa su Arpadoviće zamijenili Anžuvinci (1301.) (Klaić, 1974.; Klaić, 1990.). To je i vrijeme procvata hrvatskog kraljevstva unutar personalne unije s Ugarskom, posebice u vrijeme kralja Ljudevita Velikog koji je objedinio zemlje od Visle do Jadrana i potisnuo Mlečane s hrvatskih obala, ujedno braneći Europu od Osmanskih upada u prostoru od Bugarske do Bosne. To je zasigurno razdoblje snažne povezanosti ličko-sjevernodalmatinskog prostora s obzirom na slobodne prometne i gospodarske veze u cijelom prostoru Gorske i Primorske Hrvatske. Nakon bitke na Kosovom polju (1389.), Bosansko Kraljevstvo je postalo neposredno ugroženo, a istovremeno i velik dio prostora Ugarsko-

Hrvatskog Kraljevstva (Mažuran, 1998.). Nakon posljednjega bitnijeg anžuvinskog vladara Ljudevita Velikog, na hrvatskom prijestolju se izmjenjuju Marija, Karlo II. Drački, Ladislav Napuljski, poznat po prodaji Zadra i dalmatinskih gradova Veneciji 1409. godine, te kralj Žigmund Luksemburški, kasniji rimsko-njemački car.

Nakon doba procvata srednjovjekovnog društva nastupa postupno razdoblje kasnoga srednjeg vijeka, obilježeno razgradnjom društva, tegobama i razaranjem (Budak i Raukar, 2006.; Raukar, 2007.). Na hrvatskom prijestolju izmjenjivale su se razne dinastije, primjerice Luksemburgovci, Habsburgovci (nominalno), Jagelovići i Hunjadi. Pad Bosne (1463.) označio je početak stalnih osmanskih upada u hrvatski prostor, a velika promjena, kojom uvjetno i završava srednjovjekovno razdoblje u Hrvatskoj, uslijedila je nakon poraza na Mohačkom polju (1526.), kada je za kralja Hrvatskog Kraljevstva izabran Ferdinand I. iz dinastije Habsburgovaca (Raukar, 2000.).

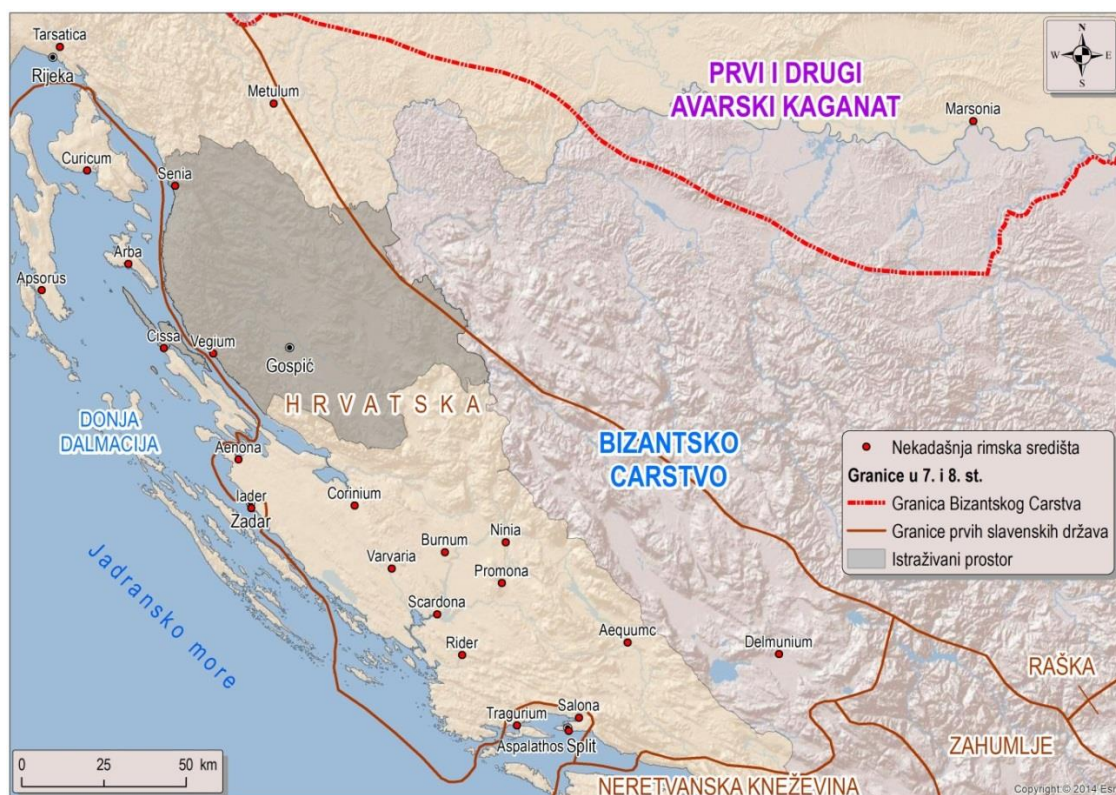
4.2.1. Dolazak Hrvata i oblikovanje hrvatske političko-geografske jezgre – osnivanje župa

Problem etnogeneze hrvatskog naroda još uvijek nije do kraja razriješen unatoč naporima hrvatskih povjesničara, posebno onih koji se bave hrvatskom poviješću ranoga srednjeg vijeka, a danas i genetičara. Od mnogobrojnih teorija o porijeklu Hrvata, tri su najzastupljenije: slavenska, iranska i gotska. Povijesni izvori uglavnom šute o dolasku Hrvata na prostor hrvatskih zemalja, a do sada je najzastupljenija teza ona o dolasku Hrvata kao organiziranoga plemenskog saveza početkom 7. st. preko istočnoga perialpskog i panonskog prostora (Magaš, 2013.; Budak, 2015.). Pri rješavanju tog problema, postavljaju se pitanja podrijetla imena Hrvati, naroda Hrvata te hrvatskog jezika. Prema Katičiću (2003.), hrvatsko je ime potvrđeno u 10. st. u Koruškoj (*Chrouuati*) i Češkoj (*Chrouuati*), u 11. st. na Muri u gornjoj Štajerskoj (*Chrowat*), dok se i u Njemačkoj, na rijeci Saalach, pojavljuju u 10. i 11. st. nazivi koji imaju sličnosti s hrvatskim imenom (*Chruuati*, *Grawat*).

Dolazak Hrvata spomenut je u iscrpnom djelu cara Konstantina VII. Porfirogeneta „O upravljanju carstvom“ (*De Administrando Imperio*²⁰), koje je napisano sredinom 10. st. Car i anonimni pisac donose podatke o Bijelim Hrvatima koji su nastanjivali prostor Zakarpatja (a došli su na prostor današnje Hrvatske), a zanimljivo je da se spominje ban koji upravlja

²⁰ U spomenutom djelu, sam car se osvrnuo na Hrvate u 29. i 31. poglavlju, a naknadno je ubačeno i 30. poglavlje (vjerojatno ga je pisao netko od carevih užih suradnika), koje također donosi vijesti o Hrvatima, ali u ponešto izmijenjenom obliku (Klaić, 1976.).

Likom, Gackom i Krbavom. Car navodi da su Slaveni došli na prostor Panonije i Dalmacije nakon 614. godine, a Hrvati nakon njih, 622./623. godine (Klaić, 1974.; Klaić, 1976.; 1990.; Šišić, 2004.). Vrijeme dolaska Hrvata na prostor Panonije, Liburnije i Dalmacije vrlo je diskutabilno. Najčešće spominjana i općeprihvaćena teza o vremenu dolaska Hrvata spominje prvu četvrtinu 7. st. kao moguće razdoblje doseljenja Hrvata. Međutim, Budak i Raukar (2006.) donose protutezu o nešto kasnijem dolasku Hrvata u ove prostore, početkom 9. st. Autori smatraju da izvori s kraja 6. i početka 7. st. ističu samo zajedničko ime Slavena, dok vrela iz prve polovice 9. st. donose razna druga imena, među kojima i hrvatsko. U prilog toj tezi zacijelo ide i prvi spomen imena „Hrvati“ u dokumentu iz 852. godine na Trpimirovoj darovnici, dok se ime učestalije rabi tek od prve četvrtine 10. st. (Šišić, 2004.; Budak, Raukar, 2006.). Birin (2015_a) ipak smatra da je nedostatak vrela sa spomenom imena „Hrvat“ rezultat perifernog smještaja istočnojadranske obale u Bizantskom Carstvu. Drži se da su Hrvati, da bi pomogli bizantskom caru Herakliju u borbi protiv slavensko-avarskog pljačkanja i razaranja, došli na carev poziv u ove krajeve (Šišić, 2004.; Macan, Holjevac, 2013.). Dolazak Hrvata, koji su u novoj postojbini počeli oblikovati vlastiti teritorij, označio je u ovim prostorima najveću prekretnicu u ranosrednjovjekovnom razdoblju (Magaš, 2013.).

Slika 16. Prostor današnje Ličko-senjske županije u vrijeme nakon doseljenja Hrvata i oblikovanja starohrvatske države (7. i 8. st.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

O povijesti Hrvata u 7. i 8. st. zna se vrlo malo. Nakon dolaska u nove krajeve (Panonoiju, Istru, Liburniju, Dalmaciju, a i šire) i pobjede nad Avarima, došlo je do miješanja Hrvata, slavenskih zajednica i starosjedilaca (ponajviše romaniziranih ilirsko-keltskih skupina), te sklapanja plemenskih saveza, odnosno oblikovanja hrvatske protodržave (Macan, Holjevac, 2013.). Započeo je proces oblikovanja dvaju prvih starohrvatskih prostora – primarnog, na području nekadašnjih provincija Liburnije i Dalmacije i sekundarnog, na prostoru nekadašnje savske i gornjopanonske provincije (Sl. 16.). Bile su to prve hrvatske kneževine, primorska, do Gvozda, na čelu s knezom Višeslavom i panonska na čelu s knezom Vojnomirom (Klaić, 1974.; Klaić, 1976.; Macan, Holjevac, 2013.; Magaš, 2013.). Primarni starohrvatski prostor Primorske Hrvatske može se označiti kao hrvatska političko-geografska jezgra, potvrđena hrvatskim imenom (Magaš, 2013.). Ličko-sjevernodalmatinski prostor činio je središnji dio tadašnje prve hrvatske geopolitičke jezgre, a cjelokupni prostor današnje Ličko-senjske županije bio je u okviru hrvatske države, osmi onog na otoku Pagu koji je, zajedno sa sjevernodalmatinskom otočnom skupinom, pripadao donjodalmatinskom dijelu bizantskog temata. U 8. stoljeću Franačko Carstvo pod Karlom Velikim približilo se prostoru Hrvatske i krajem istog stoljeća potuklo u dva navrata Avare, a kad mu se pridružio knez Vojnomir, zajedničkim su snagama prodrli u Primorsku Hrvatsku na prijelazu iz 8. u 9. st. (Macan, Holjevac, 2013.).

Slika 17. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu bizantsko-franačkih utjecaja (9. st., oko 814. god.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Posebno je važna prostorna konstelacija postignuta konačnim dogovorom, Aachenskim mirom iz 812. i nakon što su prvo desetljeće 9. st. obilježili ratovi između Franačkog i Bizantskog Carstva. Prostor Jadranske Hrvatske bez otoka i važnijih primorskih središta, prema odredbama tog mira pripao je Francima (Goldstein, 2013.). Tim je činom prostor Like, Gacke, Krbave, Gornjeg Pounja i Velebitskog Podgorja došao pod franački utjecaj, a otok Pag ostao je pod bizantskom upravom (Sl. 17.). Hrvatska političko-geografska jezgra ostala je cjelovita. Razdoblje je to jačeg pokrštavanja hrvatskog stanovništva, a kao rezultat toga započeo je proces stabilizacije naseljenosti i integracije Hrvata u zapadnoeuropsku kulturnu sferu (Magaš, 2013.). U Panonskoj Hrvatskoj zbilo se 819. ustanak Ljudevita Posavskog protiv franačke vlasti koji je vrlo brzo ugušen i koji nije podržao tadašnji hrvatski knez Borna. Po svoj prilici, za vrijeme vladavine kneza Borne (810. – 821.), osnovana je (oživljava) biskupija u Ninu, tadašnjem važnom gradskom središtu franačke Hrvatske, sa stolnom crkvom posvećenom Sv. Anselmu i jurisdikcijom na području cijele primorsko-hrvatske kneževine (Magaš, 1995.). Inače, knez Borna dovodi se u vezu s Gackom, budući da je u franačkim

analima zabilježen najprije kao *dux Guduscanorum* 818. godine, a potom i *dux Liburniae et Dalmatiae* 819. godine, pa se smatra da je bio poglavar brojnih hrvatskih plemena i da je pod njegovom upravom bilo ličko i sjevernodalmatinsko područje (Birin, 2015_b). Venecija je već tada ratovala za priobalna područja, ali je to okončano sklapanjem mira s knezom Mislavom. Sredinom 9. st. spominju se u izvorima i prvi hrvatski knezovi iz dinastije Trpimirovića – Trpimir i Domagoj (Macan, Holjevac, 2013.; Goldstein, 2013.). Ovaj geopolitički uspjeh Hrvatske u ratovima s Bugarima i Bizantom ostvaren je u vrijeme kneza Trpimira koji je izdao je i prvu poznatu ispravu u kojoj se nazvao knezom Hrvata. Geostrateške uspjehe ostvario je i Domagoj koji je uspješno ratovao s Venecijom, a u Hrvatskoj je djelomično ograničena bizantska vlast u vrijeme kneza Branimira kojeg je papa Ivan VIII. priznao zakonitim vladarom (Klaić, 1974.; Klaić, 1976.; 1990.; Mužić, 2011.). Intenzivnije pokrštavanje Hrvata, od 880-ih do 890-ih vrlo je važan sociogeografski proces u prostoru Hrvatske u 9. st. (Goldstein, 1995.).

Slika 18. Prostor današnje Ličko-senjske županije i političko-geografski odnosi za vrijeme srednjovjekovnoga hrvatskog kraljevstva u najširem teritorijalnom obuhvatu (prva polovica 10. st.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Starohrvatska geopolitička jezgra potvrdila je vitalnost već u 10. st. suzbijanjem moćnih sila poput bugarske, mađarske i mletačke, proširenjem političkog suvereniteta na Slavoniju i uspostavljanjem hrvatskog vrhovništva nad dalmatinskim komunama (Magaš, 2013.). Razdoblje je to prvoga hrvatskog kralja Tomislava, koji je okupio snažnu vojsku i mornaricu, sjedinio je hrvatske zemlje i primorske gradove i otoke s unutrašnjosti, učvrstivši snažno Hrvatsko Kraljevstvo (Sl. 18.). U njegovo vrijeme uspostavljena je i kanonska jurisdikcija splitske metropolije, s tradicijama salonitanske crkve, nad priobalnim biskupijama. I u ovo vrijeme, ali i za vrijeme Tomislavovih nasljednika, Stjepana Držislava, Svetoslava Suronje, Krešimira III., Stjepana I. i naročito Pera Krešimira IV., lički i sjevernodalmatinski prostor ostali su integrirani u Hrvatskom Kraljevstvu koje je odolijevalo mnogim izazovima, iako se sjedinjenost Primorske i Panonske Hrvatske još uvijek do kraja nije učvrstila, što potvrđuje i postojanje bana Pribina koji je vladao trima ličkim županijama, Likom, Gackom i Krbavom (Klaić, 1974.; Budak, Raukar, 2006.).

Slika 19. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu najstarijih poznatih hrvatskih župa (prva polovica 11. st.) u Hrvatskoj (prema: Smiljanić, 1997.; Regan, 2003.; Smiljanić, 2003.; ESRI, 2014.)

Konstantin Porfirogenet u svojem je djelu spomenuo da se na prostoru Hrvatske od najstarijih vremena kao upravno teritorijalne jedinice nalaze župe (Sl. 19.). Car je spomenuo 14 župa, od kojih su tri bile pod banskom upravom (Lika, Krbava i Gacka). Prema tom izvoru, područje današnje Ličko-senjske županije od najstarijih je vremena pripadalo teritorijima 5 župa: Gacke, Bužanske, Ličke, Krbavske i Ninske, koja je zauzimala južni dio velebitskog Podgorja. Otok Pag pripadao je Bizantskom Carstvu, dok Car na području sjevernoga velebitskog primorja ne spominje župa (Klaić, 1974.; Klaić, 1990, Goldstein, 1996.). Prve župe organizirane su oko plodnih krških polja s riječnim tokom, a protezale su se do obronaka na kojima se obavljala ljetna ispaša. Župama su upravljali župani iznad kojih je u hijerarhiji jedino bio vladar, a kasnije i ban (Goldstein, 1995.; Fürst-Bjeliš, 1996_b).

Hrvatska je za vrijeme vladavine Petra Krešimira IV. (1058. – 1074.) bila najsnažnija u svom historijsko-geografskom razvoju s površinom 105 – 110 tisuća km² i oko 1,5 milijuna stanovnika, a obuhvaćala je Slavoniju, Primorje od Raše do Neretvanske kneževine, gorske predjele od Pokuplja do Pseta i Plive, Srijem, područje bosanske jezgre do Podrinja, Zapadnu Hercegovinu, dalmatinske gradove, te sve otoke osim Korčule, Mljeta i Lastova, Liku, Gorski kotar i istočnu Istru (Magaš, 2013.). Primorska i Panonska Hrvatska ostale su integrirane i nakon vladavine Petra Krešimira IV. (*regnum Chroatae atque Dalmatae*), a osnivanje Zagrebačke biskupije (1094.) označilo je nove crkvene i geopolitičke okolnosti, posebice u razvoju slavonskog prostora. Uspjesi posljednjega hrvatskog kralja Petra Svačića u integraciji Hrvatske prekinuti su snažnim vojnim prodorom ugarskog kralja Kolomana, koji je doveo Arpadoviće na hrvatsko prijestolje i prekinuo višestoljetnu tradiciju hrvatskih narodnih vladara (Klaić, 1974; 1990.; Goldstein, 1995.; Raukar, 2007.).

4.2.2. Prostor Like i Sjeverne Dalmacije u vrijeme starohrvatske države i personalne unije s Ugarskom do osmanskih upada

Ugovornim ulaskom u personalnu uniju s Ugarskom (*Pacta conventa*²¹, 1102. godine), nakon dinastičkih borbi s kraja 11. st., započela penetracija mađarskih utjecaja u državnu nezavisnost Hrvatske, koja će trajati jačim ili slabijim intenzitetom u sljedećih preko 800 godina na širem ili užem području Hrvatske. Istovremeno je ojačalo i useljavanje mađarskih narodnih skupina na prostor Slavonije. Koloman je 1105. protjerao Mlečane iz hrvatskih

²¹ Jedan od potpisnika ovog Ugovora bio je i knez Lapčana, što ukazuje na integritet Ličkog Pounja s hrvatskom državom.

priobalnih gradova, dok su Hrvatsku uspješno branili i Neretvani s knezovima Kačićima na čelu (Macan, Holjevac, 2013.). I u tom razdoblju historijsko-geografskog razvitka oba hrvatska teritorija (Primorska Hrvatska i Slavonija) ostala su komplementarna (Magaš, 2013.). Borbe s Venecijom za obalu, a kasnije i s Bizantom, postale su vrlo učestale. Venecija je uspjela 1116. godine podvrgnuti pod svoju vlast čitavu bizantsku Dalmaciju (Klaić, 1974.; Antoljak, 1962.). Početkom 13. st. križari su, na prijedlog Venecije, opustošili i porušili Zadar u sklopu četvrtoga križarskog pohoda.²² Razdoblje je to jačanja knezova Bribirskih i knezova Krčkih, koji su svoju vlast proširili dijelom primorja (Macan, Holjevac, 2013.). Feudalni društveno-politički sustav je postupno ojačao (Fürst-Bjeliš, Glamuzina, 2015.). Istovremeno, u ličko-sjevernodalmatinskom prostoru jačao je veći broj hrvatskih dinastičkih rodova, među kojima se u prožimanju gorskih i primorskih dijelova posebice ističu Gusići Kurjakovići koji su, poput ostalih, raspolagali velikim gospodarskim kompleksima poljodjelskih površina, pašnjaka, prometnica, utvrđenih gradova i u ličko-krbavskom i u primorskom prostoru (Botica, 2011.).

Slika 20. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu administrativne podjele hrvatskog dijela Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva (polovica 13. st.) (prema: Regan, 2003.; Smiljanić, 1997.; 2003.; ESRI, 2014.)

²² Križari su, doduše, prvi put prošli kroz hrvatske zemlje 1096. godine, u sklopu Prvoga križarskog rata. Mletački dužd Dandolo iskoristio je to što križari okupljeni u Veneciji nisu mogli platiti prijevoz do Svete zemlje, pa je zatražio od njih da osvoje kršćanski grad Zadar, što je i učinjeno u studenome 1202. godine (Grgin, 1992.).

Proces osnaživanja feudalaca posebno je naglašen potpisivanjem Zlatne bule (1222.), čime su velikaške obitelji oslobođene poreza. Povezanost ličkog i sjevernodalmatinskog prostora potvrđena je u crkvenom i gospodarskom smislu. Sredinom 13. st. područje današnje Ličko-senjske županije bilo je u sastavu 6 velikih župa, s tim da su istočni i rubni dijelovi Like bili razdijeljeni među 4 tadašnje župe (Sl. 20.). Postupno je došlo do stapanja primarne primorske hrvatske jezgre i sekundarne slavonske hrvatske jezgre (Magaš, 2013.; Fürst-Bjeliš, Glamuzina, 2015.).

Slika 21. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu administrativne podjele hrvatskog dijela Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva (oko 1358. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Prijelomna promjena hrvatsko-mletačkih geopolitičkih odnosa zbila se u vrijeme kralja Ljudevita I. Velikog (vladao 1342. – 1382.), koji u sukobu za prevlast nad istočnim Jadranom pobijedio Mletačku Republiku, pa se ona mirom u Zadru (1358.) morala odreći svih posjeda od sredine Kvarnera do Drača (Klaić, 1974.; Raukar, 2000.). To je vrijeme naj snažnije integracije hrvatskih zemalja, ali i susjednih, od Poljske do Jadrana. Ličko-sjevernodalmatinski prostor u potpunosti je bio integriran pod ugarsko-hrvatskom krunom. Na

prostoru današnje Ličko-senjske županije nalazilo se 5 velikih župa: Senjska, Gacka, Bužanska, Krbavska i Lička. Istočno ličko Pounje je bilo upravno-teritorijalno rascjepkano na 3 male županije (Humska, Nebljuška, Lapačka). Posebno je zanimljiv, poglavito ako se uzme u obzir današnje naglašavanje odvojenosti Like od velebitskog primorskog pojasa, prostorni obuhvat Ličke župe sredinom 14. st. jer je obuhvaćala veći dio velebitskog primorja, porječje rijeke Like do Pozrmanja (Sl. 21.). U nadolazećim desetljećima nastupilo je postupno komadanje hrvatskog teritorija.

4.2.2.1. *Prostorne značajke srednjovjekovnoga županijskog i crkvenog ustroja – uloga Ninske i Krbavske biskupije*

U historijsko-geografskom razvoju Hrvatske, a posebno ličko-sjevernodalmatinski prostor, osnutak i trajanje Ninske biskupije izuzetno su važni s obzirom da se radi o prvom crkvenom hijerarhijskom ustroju na hrvatskom području. Smatra se da je Ninska biskupija, kako je već spomenuto, osnovana početkom 9. st. (Magaš, 1995.), iako neki autori drže da je vrijeme osnivanja biskupije bilo za pontifikata Nikole 1. negdje sredinom 9. st. (Budak, Raukar, 2006.) ili 860-ih (Bogović, 2015.). Nije isključeno ni to da je Nin mogao biti središte biskupije još u prvoj polovici 7. st. (Strika, 2011.). Nin je tada bio najvažnije crkveno i upravno središte na hrvatskom prostoru, a dolaskom na vlast kneza Branimira ostvareno je geopolitičko vezivanje hrvatske uz zapadnocivilizacijski krug. U Ninu je stolovao prvi hrvatski povijesno potvrđeni biskup, *episcopus Croatorum*, Teodozije (879.), a vjerojatno su preko njega Franci misionarili po Hrvatskoj i pokrštavali (Raukar, 2007.).

Nakon Tomislavove integracije Primorske i Panonske Hrvatske, svećenstvo se obratilo Svetoj Stolici s molbom da sazove crkveni sabor s ciljem rješavanja problema crkvene jurisdikcije na području Hrvatskog Kraljevstva. Sabor je sazvan u Splitu 925. godine, na njemu je nazočio i kralj Tomislav, a na njemu se raspravljalo o izboru budućeg središta metropolije. Grgur Ninski žestoko se protivio izboru Splita kao metropolijskog središta i dodjeljivanju metropolitanske časti nadbiskupu Ivanu. Ipak, uvažavanjem salonitanske tradicije, metropolitansko središte postao je Split. Na drugom crkvenom saboru, održanom 928. godine, Ninska je biskupija ukinuta, a tim činom u zaobalju su obnovljene jurisdikcije susjednih antičkih primorskih biskupija. U Ninskoj biskupiji nastupio je *interregnum* sve do druge polovice 11. st., kada je splitski nadbiskup odobrio Ninu biskupa s naslovom *episcopus*

Chroatensis (Magaš, 1995.; Budak, Raukar, 2006.). Prekretnica se dogodila 1185. kad je Ninska biskupija dobila nadležnost nad polovicom Like, a druga polovica Like pripala je novoosnovanoj Krbavskoj biskupiji (Bogović, 2015.).²³ U 13. st. Lika je u cijelosti bila pod jurisdikcijom Ninske biskupije, uz povremene jurisdiksijske poremećaje tijekom 14. st. (Bogović, 2015.). Teritorij Ninske biskupije bio je razmjerno stabilan sve do 15. ili 16. st., s jurisdikcijom u dijelovima Like. Venecija je širila svoju vlast početkom 15. st. na šire ninsko područje, ali je Ninu ostala potvrđena crkvena vlast. Iz tog vremena postoji opis granica Ninske biskupije, aktualan sve do 1530-ih, prema kojem je se ona širila na prostor kastruma Zelengrada na području jugoistočnog Velebita, pa sve do Bužana u Otočkoj biskupiji, gdje je graničila s Krbavskom biskupijom (Magaš, 1995.).

Slika 22. Granice srednjovjekovnih biskupija na dodirnom ličko-sjevernodalmatinskom području (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.; Bogović, 2015.)

Budući da već od 13. st. postoji jasna granica između Ličke i Buške župe, slijedom navedenog M. Bogović (2015.) zaključuje da je sjeverna granica, između Ninske i Krbavske

²³ Sjedište Krbavske biskupije bilo je u Mrsinju kod Korenice, a prvi biskup joj je bio Matej Marut. Središte biskupije preseljeno je pred osmanskom navalom 1460. u Modruš, a 1493. u Novi Vinodolski (Horvat, 1941.).

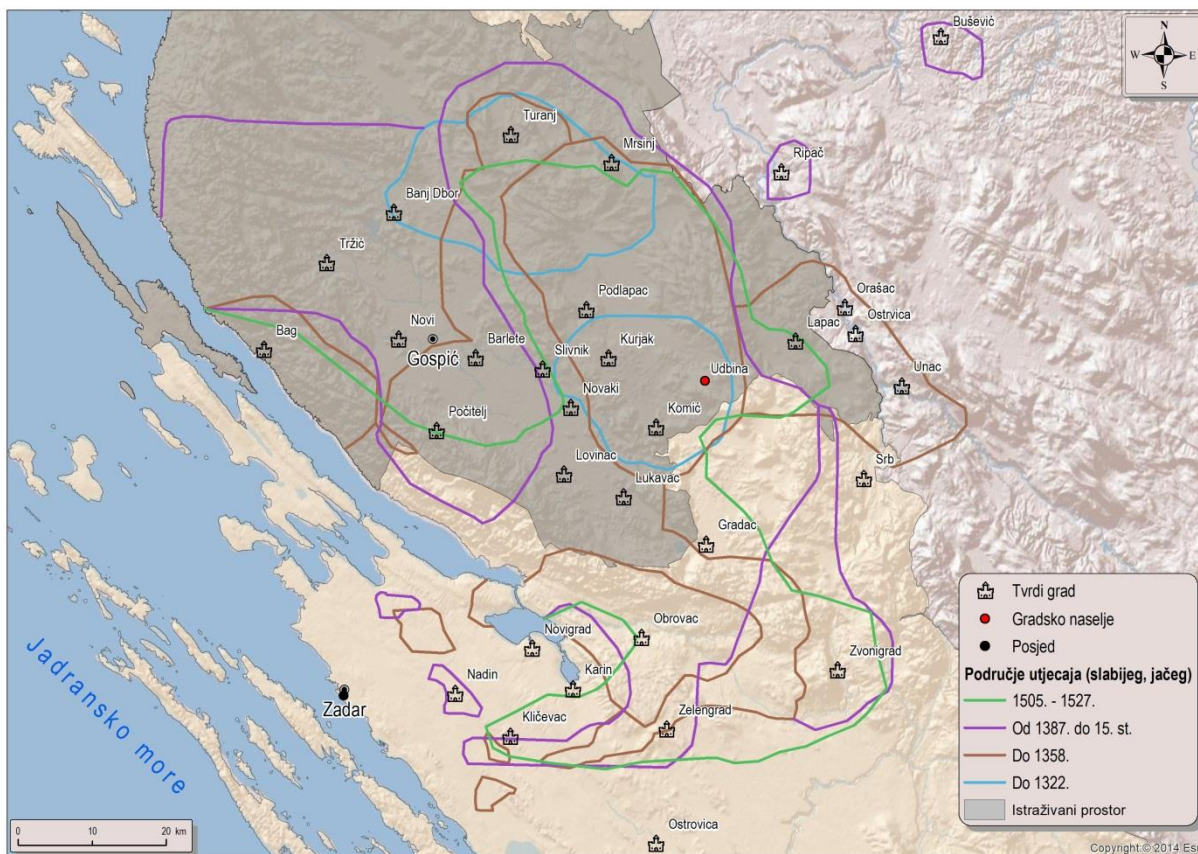
biskupije, počinjala u Stinici kod Jablanca, uspinjala se Velebitom do ličke strane, protezala se rijekom Hotešicom do njezina utoka u Liku, zatim je pratila tok rijeke Like do Mušaluka, odakle se usmjerava prema Pervan Selu, prati istaknute brdsko-planinske vrhove do Široke Kule i dalje ide prema prijevoju Ljubovo (Sl. 22.). Čak je i ninski biskup u Supetru, ličkom gradu na utoku H(O)tešice u Liku, imao svoj posjed i svog zamjenika (Bogović, 2015.). Sredinom 16. st. prodrla je u ove krajeve osmanska sila, koja prekida veze između ninskog područja i Like jer su je Osmanlije (sve do Gacke), kao dotadašnji Vilajet Hrvati (Moačanin, 1999; Magaš, Brtan, 2015.), integrirali 1527. u Bosanski sandžak (ejalet). Nakon oslobođenja Like (1689.) nema izvora o eventualnim zahtjevima ninskog biskupa da se Lika vrati pod jurisdikciju Ninske biskupije (Bogović, 2015.). Naime, definiranjem granice između Austrijskog Carstva i Mletačke Republike u ličko-sjevernodalmatinskom prostoru, a posebice političkim djelovanjima austrijskog cara Leopolda, ingerencije Ninske biskupije na austrijskom teritoriju su praktički onemogućene, premda se ninski biskup formalno nikada njih nije odrekao. Ninska biskupija ukinuta je u prvoj polovici 19 st. Dakle, stoljećima je prostor dodira Like i Sjeverne Dalmacije bio je prožet crkvenim utjecajima biskupskog središta u Ninu. To je doprinijelo sveopćem društvenom povezivanju ovih prostora u srednjovjekovlju.

4.2.2.2. Logika posjeda krbavskih knezova Kurjakovića – toponimija kao dokaz integriteta

Krbavski knezovi Kurjakovići su hrvatska plemićka obitelj potekla od plemena Gusića. Krbavski su knezovi krvnim, heraldičkim i posjedovnim podrijetlom bili rodno vezani uz Gusiće, da bi se po Kurjaku²⁴ iz toga roda, istaknutom krajem 13. st., nazvali njegovi potomci Kurjakovićima te se razgranali na obiteljske grane tijekom druge polovice 14. st. (Botica, 2011.). Patronim Kurjaković (*Choriachouics*) prvi je put zabilježen 1355. godine, a posljednji član roda Kurjaković je Ivan Karlović (1485. – 1531.), krbavski knez i hrvatsko-dalmatinsko-slavonski ban (Botica, 2011.). Botica (2011.) je izdvojio, prema dostupnim vrelima 1298. – 1531. godine, ukupno 68 članova roda Kurjakovića. Relevantni su njihovi posjedi koji su zaokruživali i integrirali prostor Like, Krbave, Pozrmanja, Podgorja i Zadarskog kotara u razvijenom srednjem vijeku. Ne samo Kurjakovići, već i druge velikaške obitelji, širili su svoje veleposjede ličkim, krbavskim, pounjskim, pozrmanjskim, bukovačkim i

²⁴ Kurjak (*Curiacus*) je rodonačelnik knezova Kurjakovića, krbavski knez (*comes de Corbavia*) koji je živio krajem 13. i početkom 14. st. (Botica, 2011.).

ravnokotarskim prostorom, povezujući tako ove dijelove u područje jedinstvene nadležnosti, što je potvrđeno i u istovjetnoj dvojnoj toponimiji (Gračac, Ostrovica, Lovinac, Lapac. Perušić, Vukšić i dr.) (Antoljak, 1962.; Faričić, 2012.; Magaš, 2016.). Knezovi Kurjakovići stolovali su u Komiću koji je bio njihovo najvažnije središte, pogotovo u 14. i 15. st. (Botica, 2011.).

Slika 23. Posjedi krbavskih knezova Kurjakovića na dodirnom ličko-sjevernodalmatinskom području 14. – 16. st. (prema: Botica, 2011.; ESRI, 2014.)

Prostorna logika posjeda krbavskih knezova Kurjakovića (Sl. 23.) bila je vezana uz transhumantno stočarenje, u to doba vrlo profitabilnu djelatnost, koje je tisućljećima bilo prisutno u ličkim i sjevernodalmatinskim krajevima (Belaj, 2004.). U tom smislu, Kurjakovići su vrlo rano morali postaviti uporišta za nadzor stoke koja se u zimskim mjesecima upućivala u priobalni prostor, a u ljetnim mjesecima povlačila natrag na ispašišta Južnog Velebita. Botica navodi (2011.) da su knezovi krbavski imali svoje posjede u zapadnom dijelu Lučke županije, pa su u zimskim mjesecima mogli dovesti stoku u područje oko Bokanjačkog blata.

Slika 24. Zemljovid zadarsko-šibenske regije na kojem su istaknuta glavna sjedišta Kurjakovića i njihovi glavni posjedi u zadarskom zaobalju 1530-ih (izvor: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Zbirka Novak, ZN-Z-XVI-PAG-1530. Tisak: Mateo Pagano, Venecija, kasne 1530-e)²⁵

Zemljovid, kojeg je tiskao Mateo Pagano kasnih 1530-ih, prikazuje ličko-krbavsko-sjevernodalmatinsko područje u vrijeme osmanskog prodiranja na hrvatski prostor ranih 1520-ih, a u njemu su ucrtane brojne bivše utvrde knezova Kurjakovića (Magaš, 2016.) (Sl. 24.).

Zanimljiva je informacija da je knez Butko, od roda Kurjakovića, imenovan 1384. godine ninskim knezom, što je bilo veliko priznanje knezovima Kurjakovićima, a osim toga je i prva poznata pisana potvrda nekog Kurjakovića da su njegovi preci bili od roda Gusića (Botica, 2011.). Knezovi Kurjakovići su 1460-ih i 1470-ih zbog osmanske opasnosti počeli učestalije prodavati svoje posjede južno od Zrmanje, koncentrirajući se na ličku stranu (Botica, 2011.). Posljednji krbavski knez i hrvatski ban (banovao 1521. – 1524.), koji je izgubio stoljetne posjede svoje obitelji nakon niza bitaka s osmanskim vojskom, bio je Ivan Karlović.²⁶ Pad

²⁵ Autor je modificirao originalan prikaz isticanjem glavnih utvrda knezova Kurjaković, prema: Botica, 2011.

²⁶ Zanimljiva je toponimska povezanost u tome da se utvrda Kurjak nazivala i Karlovića dvori, a ravnokotarski Korlat je bio nekada Karlović (Botica, 2011.).

pozrmanjsko-ravnokotarske Ostrovice (1523.), a zatim i ličke Ostrovice godinu dana poslije, nagovijestio je rasplet – Ivan Karlović izgubio je u travnju 1527. godine cijelo svoje kneštvo (Klaić, 1976.; Raukar, 2007.; Botica, 2011.). Ivan Karlović umro je u kolovozu 1531. godine, čime završava povijest roda Kurjakovića (Botica, 2011.).

4.3. Historijsko-geografski razvoj od 15. do 19. stoljeća – dezintegracija Like i Sjeverne Dalmacije

Razdoblje 15. – 19. st. obilježeno je stalnom borbom Hrvata za vlastitu opstojnost, identitet i integraciju hrvatskih zemalja, a kao nikada do tada Hrvatska je bila teritorijalno smanjena i svedena na *reliquiae reliquiarum*. Na području hrvatskih zemalja borbe za teritorijalno širenje vodile su 16. stoljeću tri velike sile: Mletačka Republika sa sjeverozapada, Habsburška Monarhija sa sjevera i Osmansko Carstvo s istoka. Budući da su navedene sile nastojale učvrstiti vlastite geostrateške položaje na prostoru hrvatske geopolitičke jezgre, razdoblje 16. i 17. st. bilo je obilježeno stalnim trojnim konfrontacijama u području višegraničja (Mirošević, 2011.). Iako je Hrvatska još od ranoga srednjeg vijeka postojala kao matrica političke organizacije na dodiru srednjoistočne i jugoistočne Europe, te između panonskog i jadranskog prostora, hrvatski je prostor dočekaao 19. st. kulturno, politički i društveno segmentiran što je potaklo osvješćivanje i hrvatski narodni preporod (Stančić, 2009.).

Nakon što su Mlečani zaposjeli usko obalno područje u 15. st., a osmanska vojska prodrla u 15. i 16. st., Hrvatska je bila svedena na uzak prostor „ostatka ostataka nekadašnjega slavnog kraljevstva“ (*reliquiae reliquiarum*), najprije u zajednici s Ugarskom (do 1527.), a potom i u sklopu Habsburške Monarhije. Međutim, mletačka i habsburška rekonkvista i potiskivanje Osmanskog Carstva krajem 17. i početkom 18. st. nisu rezultirale obnovom Hrvatske u pravom smislu te riječi (Stančić, 2009.), već je ona ostala upravno i društveno razjedinjena. Tako razjedinjena i potaknuta idejom osamostaljenja temeljenog na jedinstvu svih južnoslavenskih naroda dočekala je 20. st. Bez sumnje se može zaključiti da je ovo razdoblje historijsko-geografskog razvoja ličko-sjevernodalmatinskog prostora najnepovoljnije što se tiče integriranosti te hrvatske srednojadranske cjeline.

4.3.1. Osmanska prijetnja – Osmansko osvajanje zaobalja Zadra s Likom i Krbavom – upravno-teritorijalni ustroj pod osmanskom upravom

Prvo stoljeće ovog razdoblja (15. st.) započelo je prodajom Zadra i priobalnih gradova Veneciji. Učinio je to posljednji Anževinac, Ladislav Napuljski 1409. godine boreći se s Žigmundom Luksemburškim za prijestolje. Time je Venecija ponovno zadobila jurisdikciju koja je potrajala sve do 1797. godine. Iste godine (1409.) Venecija je protegnula svoju vlast na Cres, Rab i područje Nina, te sjevernodalmatinske otoke (Faričić, 2012.; Raukar, 2000.; 2003.; 2007.). Žigmund je u sljedećih godina neuspješno ratovao s Mletačkom Republikom, a ona je proširila vlast na Šibenik (1412.), Split (1420.), a potom i Omiš (1444.) i u potpunosti okupila hrvatsko priobalje i otoke (osim Krka, Senja i Dubrovačke Republike) da osigura trgovački pravac prema Istoku (Vrandečić, 2007.).

Osmanska opasnost počela se osjećati u Hrvatskoj nakon osmanske provale u Srbiju i pobjede na Kosovom polju (1389.). Prvi žešći osmanski upadi u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo zbili su se prilikom dvaju prodora do zadarskog zaobalja, 1415. i 1432. godine. Osmanski upadi su se intenzivirali tek krajem 1460-ih, nakon pada Bosne (1463.) (Mažuran, 1998.; Raukar, 2000.; 2003.). Upadi i haračenja pojačali su se u sljedeća tri desetljeća na cijelom području Panonske i Primorske Hrvatske, baš u vrijeme dinastičkog sukoba koji je vladao u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu. Dubrovačka Republika već je 1430. godine sklopila prvi ugovor sa sultanom, osiguravajući se od potencijalne osmanske ugroze (Raukar, 2003.). Nastojeći konsolidirati otpor Osmanlijama, kralj Matijaš Korvin osnovao je Jajačku (1463.) i Srebreničku (1464.), Šabačku i Beogradsku banovinu, priključivši kasnije i Senjsku kapetaniju uz prethodno spomenute banovine i stvorivši time temelje vojnokrajiškog sustava koji se održao sljedeća četiri stoljeća (Budak, 2007.).

Slika 25. Prostor današnje Ličko-senjske županije u okolnostima neposredne osmanske prijetnje (oko 1480. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Sredinom 15. st. Osmansko Carstvo započelo je otvorene sukobe na granici s Hrvatsko-Ugarskim Kraljevstvom i bilo je samo pitanje vremena kad će izvršiti veći napad, a to se i dogodilo 1468. godine. U to vrijeme lički i sjevernodalmatinski prostor bili su djelomično integrirani jer su Ravni kotari zajedno sa zadarskim priobaljem i otocima bili pod mletačkom upravom. Na području današnje Ličko-senjske županije zadržao se uglavnom postojeći isti administrativni ustroj, s tim da je otok Pag bio pod mletačkom upravom, a Grad Senj pod Frankopanima do 1469. godine (Sl. 25.). Godine 1469. osmanske su čete počele prodirati na ličko i krbavsko područje, pustošeći brojne utvrde i naselja (Mažuran, 1998.).²⁷ Vrlo brzo došlo je do Krbavske bitke (1493.) u kojoj je podno Udbine poginuo dio hrvatskog plemstva, a središte Krbavske biskupije prenjeto je u Novi Vinodolski.

²⁷ Provale i pljačke su bile učestale tijekom cijelog razdoblja austrijsko-osmanskog graničenja. Upadi su zabilježeni 1468., 1470., 1473., 1475., 1478., 1481., 1485., 1492. i 1496. godine (Botica, 2011.). N. Močanin smatra (1993.) da je na ličkom području uoči osmanskih osvajanja bilo sedamdesetak naseljenih sela. Sela i zaselaka je najviše bilo u sastavu nahije Perušić, a potom u nahijama Zvonigrad, Cvituša i dr. (Močanin, 1992.).

Slika 26. Prostor današnje Ličko-senjske županije neposredno prije upada Osmanskog Carstva u Liku i Krbavu (oko 1526. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Daljnje napredovanje je nastavljeno zauzimanjem Knina (1522.), Skradina (1522.) i Ostrovice (1523.) čime je Osmansko Carstvo proširilo teritorij u zadarskom zaobalju. Prostor današnje Ličko-senjske županije našao se također u neposrednoj opasnosti od osvajanja i integracije u Osmansko Carstvo (Sl. 26.). Teritorijalni gubici Hrvatske pojačali su migracijska kretanja s ovih prostora sa zbjegovima stanovništva na otocima i u sjeverozapadnim dijelovima Hrvatske. Lički i sjevernodalmatinski prostor u potpunosti su bili razdijeljeni frontalnim razgraničenjima – Lika u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, a Sjeverna Dalmacija dijelom u Osmanskom Carstvu, a dijelom pod Mletačkom Republikom. Vojni poraz na Mohačkom polju 1526. još je jednom upozorio na nedovoljnu snagu ugarsko-hrvatske vojske, što je dovelo do toga da su Hrvati i Mađari odlučili 1527. predati prijestolje Habsburgovcima. Te godine su Osmanlije zavlada u Lici i Krbavi, čime je najveći dio današnje Ličko-senjske županije potpao pod osmansku vlast (Bosanski sandžak) koja se zadržala 162 godine (Pejnović, 1994.; 1985.). U Pozrmanju se oblikovala tromeđa (*Triplex*

Confinium), granično područje triju velikih sila, mletačke, austrijske i osmanske (Roksandić, 2003.).

Slika 27. Prostor današnje Ličko-senjske županije tijekom najveće ekspanzije Osmanskog Carstva na području Hrvatske (oko 1537. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

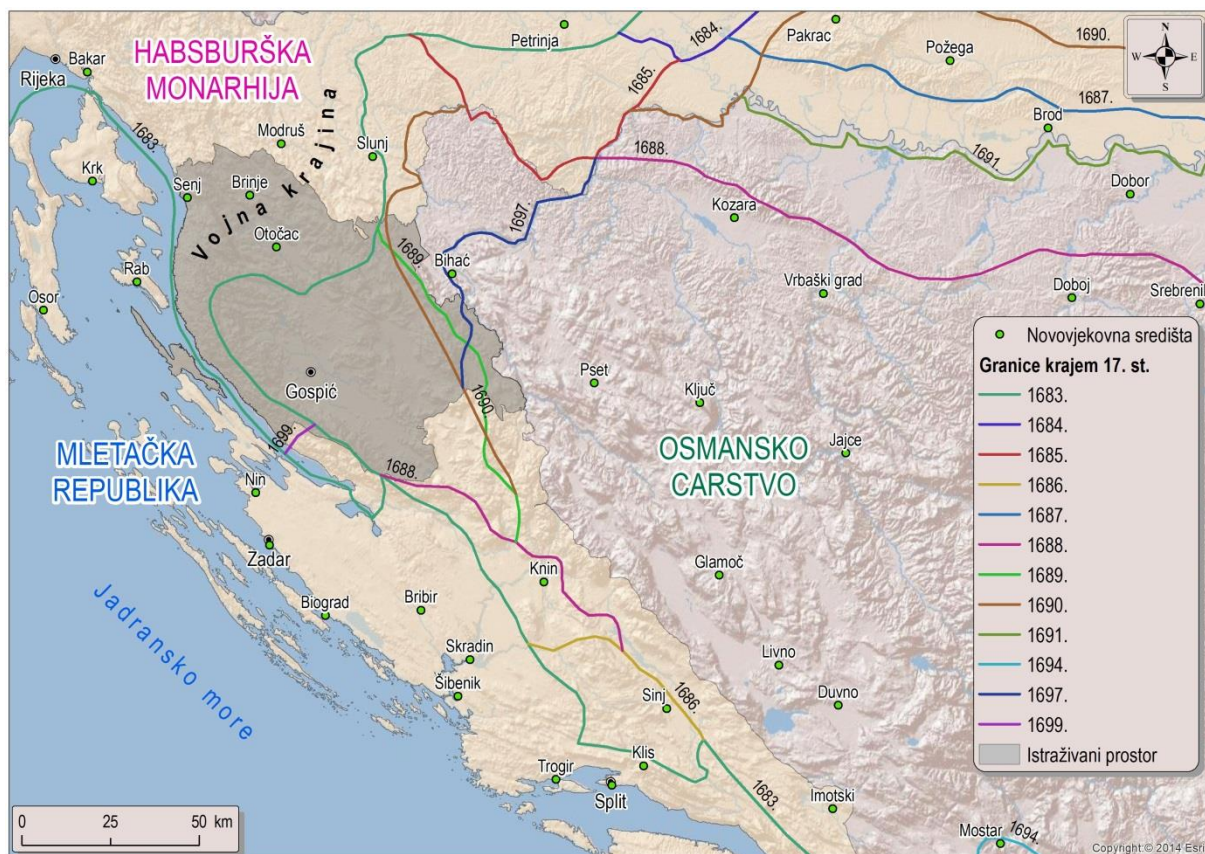
Pejnović zaključuje (1994.) da su sve tri ličke subregionalne cjeline, Lika, Gacka i Krbava u osmanskom razdoblju bile granične krajine: Gacka austrijska, a Lika i Krbava u Osmanskom Carstvu (Sl. 27.). Tijekom prve polovice 16. st. Osmanlije su se sve više učvršćivali, a i započeli su kolonizaciju novoosvojenih područja, poglavito oko 1550. godine, a ta kolonizacija je bila uglavnom stočarskog karaktera (Pejnović, 1994.).

Slika 28. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu osmanske upravno-teritorijalne organizacije (oko 1606. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Slabljenjem Osmanskog Carstva otvorile su se prilike za zaustavljanje osmanske sile i za povrat izgubljenih hrvatskih zemalja. Razlozi slabljenja Osmanskog Carstva vrlo su kompleksni, međutim glavni problemi proizašli su iz nemogućnosti stalnog dodjeljivanja timara jer je stalno rastuću vojsku trebalo „hraniti“ posjedima, a budući da je širenje zaustavljeno, Carstvo je zapalo u krizu i počela je postupna regresija (Matuz, 1992; Moačanin, 1999.; Inalčik, 2002.; Magaš, 2013.; Fürst-Bjeliš, Glamuzina, 2015.). Tu priliku naznačio je Dugi rat (1593. – 1606.) u kojem je vojska Habsburške Monarhije uspješno zaustavila osmansko napredovanje, što je i potvrđeno Žitvanskim mirom (Mažuran, 1998.). Posebno je u tadašnjim zahvatima bila važna Sisačka bitka (1593.) u kojoj je kršćanska vojska pobijedila osmansku vojsku, iako je iste godine Sisak ipak nakratko pao u osmanske ruke. Ističu se i djelovanja senjskih uskoka na ličkom području (1604.) (Rogić, 1953.). Nakon ovog rata, nastupilo je razdoblje razmjernog mira sve do 1663. godine. U tom je razdoblju (1604. – 1663.) gotovo cijela Lika (osim Gacke) bila integrirana u Osmansko Carstvo, odnosno u Bosanski pašaluk, koji je osnovan 1580. godine (Moačanin, 1999.; 2007.). Na nižoj razini

raščlambe, srednja Lika, južni dio Krbave, Južna Lika, Pozrmanje s Bukovicom i većim dijelom zadarsko-šibenskog kotara bili su integrirani u Krčko-lički sandžak, izdvojen iz Kliškog sandžaka, dok je krajnji istočni rub današnjeg područja Ličko-senjske županije bio integriran u Bihaćki sandžak. Otok Pag je pripadao Mletačkoj Republici, skupa s užim sjevernodalmatinskim priobaljem i otocima. Velebitsko priobalje i Gacka s brinjskim krajem pripadali su pograničnom području Vojne krajine, odnosno Senjskoj i Otočkoj kapetaniji (Holjevac, 2009.). I u ovom, za Hrvatsku vrlo nepovoljnom razdoblju, lički i sjevernodalmatinski prostor bili su, doduše pod osmankom upravom, znatnim dijelom integrirani, što je pogodovalo tradicionalnom pregonskom stočarenju (Sl. 28.). U ratnim sukobima 1663. godine²⁸, Habsburško Carstvo ostvarilo je značajne teritorijalne pomake, ali je s Osmanskim Carstvom potpisan za Hrvatsku nepovoljan Vašvarski mir, tako da su granice sljedećih 20 godina ipak ostale nepromijenjene (Mažuran, 1998.; Moačanin, 1999.; 2007.).

Slika 29. Prostor današnje Ličko-senjske županije u vrijeme Velikoga bečkog rata i osmanske regresije (1683. – 1699. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

²⁸ Te je godine Petar Zrinski ostvario vrlo važnu pobjedu kod Jurjevih Stijena (blizu Vrhovina) (Mažuran, 1998.).

Istekom 20-godišnjeg razdoblja mira, sultan Mehmed IV. skupio je golemu vojsku i krenuo na Beč čime je započelo 16-godišnje razdoblje Velikog (Bečkog) rata, u kojem je osmanska vojska doživjela znatne teritorijalne gubitke. Za lički i sjevernodalmatinski prostor ključne su 1688. i 1689. godina kada su zadarsko-šibensko zaobalje i ličko-krbavski prostor oslobođeni od osmanske vlasti. U oslobađanju Like najzaslužniji su bili svećenik Marko Mesić, Stojan Mitrović (Janković)²⁹ i Ilija Smiljanić, a to pokazuje da je Lika oslobođena i s južne strane, tj. iz pravca Bukovice i Pozrmanja uz sudjelovanje i mletačkih trupa (Sl. 29.) (Mažuran, 1998.). Već tada se pojavila zamisao da se na osvojenom ličkom području osnuje Ličko-krbavska županija, ali je to spriječila austrijska/habsburška Dvorska komora (Holjevac, 2009.). Veliki rat završio je 1699. potpisivanjem mira u Srijemskim Karlovcima između Habsburške Monarhije, Mletačke Republike, Poljske i Rusije s jedne strane, te Osmanskog Carstva s druge strane. Hrvatskoj su vraćeni teritoriji do Save i Une, a naknadno je Mletačka Republika s Osmanskim Carstvom potpisala sporazum do Grimanijeve crte kojim je zadržala ratne stečevine – Knin, Vrliku, Sinj i Gabelu (*Acquisto nuovo*) (Kurelac, 2003.). Dubrovačka Republika je u sklopu tih razgraničenja ustupila Osmanskom Carstvu neumski i sutorinski koridor da ne bi imala izravnu granicu s Venecijom. Bitno je istaknuti da nakon oslobođenja hrvatski posjedi nisu vraćeni hrvatskom plemstvu, nego su stavljeni pod upravu Dvorske komore u Beču. Lika i Krbava bile su pripojene Senjskoj i Otočkoj kapetaniji pod upravom Dvorske komore, da bi 1712. godine bile uključene u Vojnu krajinu u sklopu Karlovačkog generalata (Holjevac, 2002.; Kurelac, 2003.). Postupno su riješeni problemi razgraničenja habsburškog i mletačkog posjeda na južnom Velebitu i u gornjem Pozrmanju, a definirana je i točka razgraničenja s Osmanskim Carstvom, tzv. Tromeđa (*Triplex Confinium*). Novim teritorijalnim rješenjima ličko i sjevernodalmatinsko područje bili su u potpunosti razdvojeni državnom granicom.

4.3.2. Vojnokrajiško razdoblje (od 1699. do 1881. godine) – *Triplex Confinium* – Francuska uprava

O postupnom oblikovanju Vojne krajine od sredine 15. st. teško je govoriti jer ne postoji dokument o njezinom osnivanju (Holjevac, 2002.; 2007.), a formalno-pravno je ustrojena

²⁹ Stojan Mitrović (Janković) bio je hrvatski uskok iz obitelji Mitrovića, jedan od zapovjednika u mletačko-hrvatskoj vojsci. U većini mletačkih dokumenata spominje se hrvatsko prezime Mitrović, po ocu. Više o tome: Desnica, 1950./1951.; Magaš, Brtan, 2015.

dolaskom Habsburgovaca na vlast 1527. godine (Fürst, Bjeliš, 2015.). Lika i Krbava su 1712. godine pripojene Karlovačkom generalatu, pa je najveći dio današnje Ličko-senjske županije integriran u vojnokrajški sustav, dok je sjevernodalmatinski prostor u cijelosti uključen u mletački posjed na istočnom Jadranu (Holjevac, 2003.; 2009.). Dezintegriranost ličkih i sjevernodalmatinskih prostora formalno je ostala do pada Mletačke Republike.

Nakon teškoga osmanskog poraza (1699.) i Karlovačkog mira, po prvi put su oblikovane međunarodno verificirane granice. Spomenuta točka dodira mletačkog, habsburškog i osmanskog teritorija nazvana je Tromeđa (*Triplex Confinium*). Nalazila se na mjestu Medveđaka (današnja Medviđa glavica) i održala se do 18. st. (Roksandić, 2003.).

Slika 30. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu vojnokrajške organizacije prostora (oko 1745. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Vojnokrajškom reorganizacijom (1746.) ustrojene se Lička i Otočka pukovnija, pa su time Lika i Krbava potpale pod Ličku pukovniju, a nekadašnja Primorska krajina pod Otočku pukovniju, dok je brinjski kraj pripao Ogulinskoj pukovniji. Gospić je osnovan kao stožerno ličko mjesto (Rogić, 1982.; Holjevac, 2009.; 2013.). Ličko Pounje integrirano je posljednje u vojnokrajški sustav, tek 1795. godine (Holjevac, 2003.; 2009.) (Sl. 30.). Pukovnije su bile

sačinjene od satnija (*Compagnien*), a ustalilo se da svaka pukovnija ima 11 satnija (Ivejić, 2010.).

U prvoj polovici 18. st., nakon velikih vojnih pobjeda nad Osmanskim Carstvom, Habsburška Monarhija postala je najvažnija sila na Podunavlju i u Srednjoj Europi. U Monarhiji je jačao apsolutizam, ali je Hrvatska, uz Ugarsku, imala određeni stupanj autonomije.

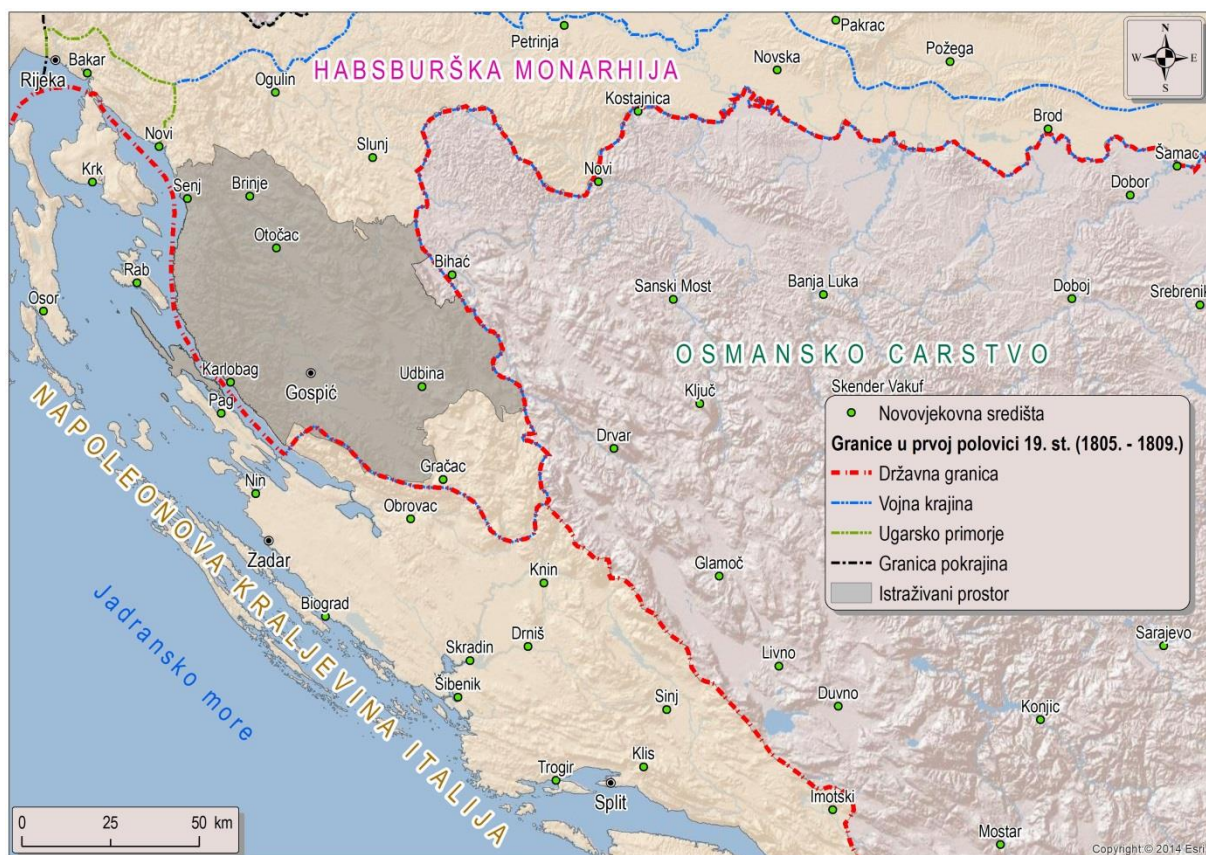
Krajem 18. st. (1789.) u Francuskoj je izbila revolucija, nošena prosvjetiteljskim idejama, koje su se u sljedećim godinama raširile diljem Europe, mijenjajući staro feudalno društvo i uvodeći građansko moderno društvo. Imperijalne težnje Francuske pod Napoleonom I. Bonaparteom s velikim osvajanjima u srednjoj i istočnoj Europi odrazile su se i na prostor Hrvatske.

Netom nakon izbijanja Francuske revolucije u Francuskoj, došao je na vlast u Habsburškoj Monarhiji rimsko-njemački (a zatim austrijski) car i ugarsko-hrvatski i češki kralj Frano I. (1792. – 1835.).³⁰ Odmah je poveo proturevolucionarnu politiku da bi suzbio širenje protufeudalnih zamisli. Uslijedio je prvi austrijsko-francuski rat u sklopu ratova protiv prve koalicije³¹, koji je trajao 1792. – 1797. godine (Macan, Holjevac, 2013.). Austrijska strana je izgubila taj rat, uz sudjelovanje brojnih hrvatskih krajišnika na ratištima (primjerice pukovnik Josip Vukasović). Rat je zaključen primirjem u Leobenu (18. travnja), a zatim i mirom u Campoformiju (18. listopada), kojim je Habsburška Monarhija Francuskoj ustupila Belgiju i Lombardiju (Budak, 2007.; Macan, Holjevac, 2013.). Vrlo brzo nakon primirja u Leobenu, Napoleon je odlučio (12. svibnja) dokinuti tisućljetnu Mletačku Republiku, čime su Istra i Dalmacija, uključivši Boku kotorsku, pripojeni Habsburškoj Monarhiji. Te su hrvatske regije tada bile ekonomski u vrlo lošem stanju (Fremont-Barnes, 2001.; Čoralić, 2004.; Goldstein, 2013.). Tim su se činom, potvrđenim u Campoformiju, lički i sjevernodalmatinski prostori ponovo su se našli u istoj državi, ali Beč nije prihvatio hrvatske težnje za spajanjem s Dalmacijom i vojnokrajiškim prostorom, pa je prostor Like ostao u hrvatsko-slavonskom prostoru, a Sjeverne Dalmacije s Pagom u zasebnoj dalmatinskoj pokrajini. To razdoblje (1797. – 1805.) naziva se razdobljem prve austrijske uprave u Dalmaciji (Faričić, 2012.).

³⁰ Austrijski car Franjo I. (r. 1768. – u. 1835.) ujedno je bio i posljednji car Svetoga Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti (do 1806.), pa je poznat i pod imenom Franjo II.

³¹ Prvu koaliciju činile su Habsburška Monarhija, Pruska (pod okriljem Svetoga Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti), Velika Britanija, Španjolska, Nizozemska Republika, Portugal, Sardinija, Napulj i druge talijanske državnice zajedno s francuskim rojalistima (Fremont-Barnes, 2001.).

Važna je uloga generala Matije Rukavine koji je pripomogao osvajanju Dalmacije i pripojenju Habsburškoj Monarhiji (Macan, Holjevac, 2013.).

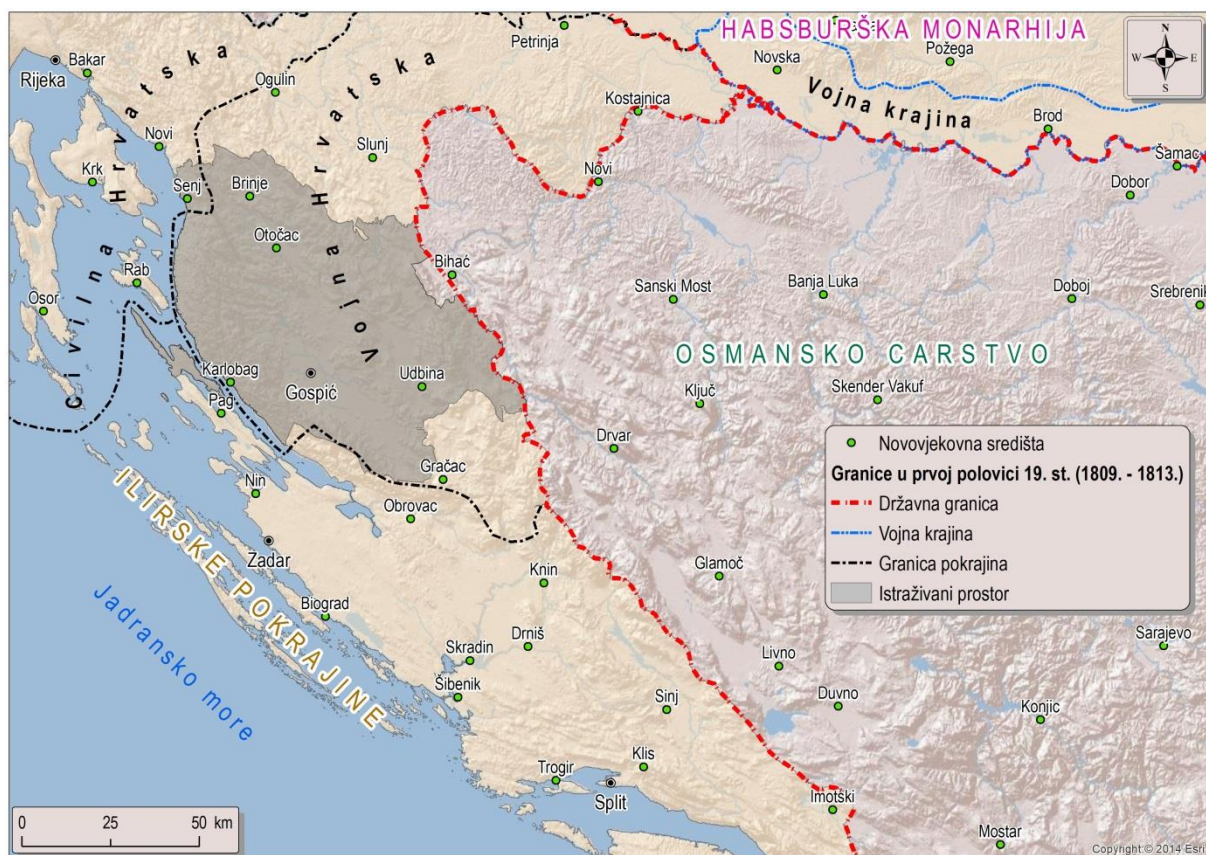

Slika 31. Prostor današnje Ličko-senjske županije pod kratkotrajnom francuskom upravom nakon poraza kod Slavkova (Austerlitz) (1805. – 1809. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Ubrzo je uslijedilo novo prekrajanje granica hrvatskog prostora. Okrunivši se za cara 1804., Napoleon je poveo treći koalicijski rat³² i u završnoj bitki kod Slavkova (Austerlitz, 2. prosinca 1805.) potukao združene rusko-austrijske snage. Epilog bitke bilo je potpisivanje Požunskog mira (26. prosinca) kojim se Habsburška Monarhija morala odreći Venecije, Istre, Dalmacije i Boke kotorske u korist Francuskog Carstva (Fremont-Barnes, 2001.; Faričić, 2012.). Tim su činom Istra, Dalmacija i otoci potpali pod francusku upravu (pripojeni su Napoleonovoj Kraljevini Italiji sa sjedištem u Milanu), a prostori Like i Sjeverne Dalmacije nanovo su razdvojeni državnom granicom (Sl. 31.). Ovi su se prostori opet našli na dodiru triju velikih imperija, Francuskog Carstva, Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva, a već

³² Treću koaliciju činili su Sveto Rimsko Carstvo Njemačke Narodnosti, Rusko Carstvo, Ujedinjeno Kraljevstvo, Napuljsko Kraljevstvo i Kraljevina Sicilija (Fremont-Barnes, 2001.).

1808. godine Napoleon je dokinuo i Dubrovačku Republiku (Foretić, 1980.; Faričić, 2012.; Magaš, 2013.).

Slika 32. Prostor današnje Ličko-senjske županije pod francuskom vlasti nakon mira u Schönbrunnu i integriranost u francuske Ilirske pokrajine (1809. – 1815. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Godine 1809. počeo je novi rat Napoleona protiv Austrije, a obilježen je provalom hrvatskih četa i dobrovoljaca pod austrijskim zapovjedništvom na prostor Dalmacije, uz opsadu Zadra (Bralić, Eschebach, 2007.; Macan, Holjevac, 2013.). Taj je rat Austrija također izgubila, a potpisivanjem mira u Schönbrunnu (14. listopada) Austrija se odrekla preostalog dijela Istre, Hrvatske s desne obale Save do ušća rijeke Une i dijela slovenskih zemalja (Faričić, 2012.; Macan i Holjevac, 2013.). Time je započela francuska uprava na području Like koja je trajala 6 godina. Sav prostor današnje Ličko-senjske županije integriran je u Napoleonove Ilirske pokrajine sa središtem u Ljubljani (Sl. 32.). Napoleonovim dekretom iz 1811. godine, lički prostor pripao je vojnoj provinciji Vojnoj Hrvatskoj (sjedište u Senju), a sjevernodalmatinski s otokom Pagom je ostao u civilnoj provinciji Dalmaciji (sjedište u Zadru). Iako kratkotrajna, francuska uprava donijela je značajna poboljšanja: ustrojena je

lokalna uprava, modernizirane su prometnice, a započela je i prva hidrografska izmjera Jadrana (Faričić, 2010.; Magaš, 2013.). Tek nakon Napoleonovog poraza u Rusiji, u bitki kod Leipziga (1813.), vraćena je austrijska uprava u prostor Ilirskih pokrajina (formalno 1815., nakon Bečkog kongresa) i započela je tzv. druga austrijska uprava, koja je trajala do 1918. godine (Faričić, 2012.). Hrvatski je prostor ovom integracijom ostao i dalje dezintegriran jer je odbijen zahtjev Hrvatskog sabora 1802. da se Dalmacija i Istra pripoje Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (Pavličević, 2007.). Nakon Bečkog kongresa, Bečki dvor je nekadašnju mletačku Dalmaciju, teritorij bivše Dubrovačke Republike i Boku kotorsku integrirao u Dalmaciju, dok je civilnu Hrvatsku (južno od Save), Korušku, Kranjsku, Goricu, Trst, Istru objedinio u tzv. Austrijsku Iliriju, da bi tek 1822. Civilnu Hrvatsku južno od Save vratio u sastav Hrvatske (Stančić, 2009.). Dakle, poradi strateških razloga Dalmacija nije upravno integrirana s Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom (da ne ojača Ugarska njihovim povezivanjem), a Vojna krajina s Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom (zbog održanja vojne moći Monarhije jer je taj granični pojas bio zajamčeno vojno-politički stabilizator prema Osmanskom Carstvu i jer je osiguravao uvijek raspoloživu vojnu snagu).

U razdoblju druge austrijske uprave (1813. – 1918.), nakon smrti Franje I., na prijestolju Hrvatske izmijenili su se vladari Ferdinand V. (1835. – 1848.), Franjo Josip I. (1848. – 1916.) i Karlo I. (1916. – 1918.). Razdoblje je to stvaranja hrvatskoga građanskog društva, provedbe značajnih reformi i modernizacije hrvatske države koja je, doduše, kasnila u odnosu na ostale dijelove Monarhije. U Hrvatsku su tada prodrle tekovine prve industrijske revolucije, označivši tako prijelaz s manufakturne na industrijsku proizvodnju. Također, u tom je razdoblju došlo i do oblikovanja hrvatske nacije u suvremenom smislu te riječi (Gross, 1985.; Stančić, 2009.). Habsburgovci su pokušali uvesti centralistički sustav i ostvarili su unitarističku monarhijsku strukturu vlasti, ali su se tome oštro oduprli Mađari (1848.) pokušavši razbiti Monarhiju. Svijest o potrebi sjedinjenja svih hrvatskih krajeva aktualizirana je hrvatskim narodnim preporodom 1830-ih godina, a 1848. je uspostavljena jedinstvena, premda samo personalna, uprava bana Jelačića na najvećem dijelu povijesnoga hrvatskog teritorija (Magaš, 2013.). Tim je činom barem prividno dodatno potaknuta povezanost ličko-sjevernodalmatinskoga hrvatskog prostora, što je u okolnostima odupiranja bečkom centralizmu i mađarskom unitarizmu bilo vrlo važno za jačanje hrvatske kolektivne svijesti. Nažalost, uvođenjem carskog apsolutizma (Bachov apsolutizam, okvirno 1848. – 1860.) ta ionako djelomična integriranost ponovno je oslabljena (Magaš, 2013.).

Austrija i Ugarska postigle su 1867. godine nagodbu prema kojoj je Monarhija podijeljena na dva dijela, austrijski i mađarski, s tim da su bile ujedinjene u osobi vladara – austrijskog cara i apostolskog kralja Ugarske (Zöllner, Schüssel, 1997.). Promijenjeno je ime iz Habsburškog Carstva u Austro-Ugarska Monarhija, koje je zadržano sve do sloma, potkraj 1918. godine. Godinu dana poslije (1868.), Hrvatska i Mađarska sklopile su Ugarsko-Hrvatsku nagodbu kojom je Ugarska priznala Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji status političkog naroda koji zajedno s ugarskim čini jednu državnu zajednicu (Šidak i dr., 1968.). Hrvatski nacionalni prostor ostao je ipak razjedinjen u državnom okviru na više upravnih područja uvjetovanih povijesnim razvojem: Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, Vojnu Krajinu, Dalmaciju, Istru, Rijeku, kao i Međimurje (Sirotković, 2009.). U tim okolnostima, ličko-sjevernodalmatinski prostor bio je podijeljen između Vojne Krajine (lički dio) u mađarskom dijelu Monarhije i Dalmacije (sjevernodalmatinski dio) u austrijskom dijelu Monarhije. Vojna Krajina bila je izvan jurisdikcije Kraljevine Hrvatske i Slavonije sve do njezina zakašnjenja razvojačenja i ukinuta je 1871. godine u sklopu reforme austrijske vojske, a tek nakon deset godina vraćena nagodbenoj Hrvatskoj (Holjevac, 2002.). U izgradnji željezničke mreže u ovom razdoblju, što je tada u Hrvatskoj imalo značaja gotovo kao sama industrijska revolucija (Rogić, 1991.), lički i sjeverno-dalmatinski prostor ostali su gotovo sasvim izolirani (osim željeznice Šibenik – Knin).³³

³³ Željeznička pruga od Šibenika do Perkovića izgrađena je 1877., jednako kao i željeznička pruga od Splita do Siverića. Tek nakon 11 godina (1888.), Knin je povezan željezničkom prugom sa Siverićem (Perić, 2005_a).

Slika 33. Prostor današnje Ličko-senjske županije neposredno poslije razvojačenja Vojne krajine (nakon 1881. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Vojna krajina uključena je u Bansku Hrvatsku 1881. godine, čime je *de facto* prostor Krbave i Like ostao u sklopu Banske Hrvatske, zadržavši granice prema Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata (Sirotković, 2009.). Ustrojena je Ličko-krbavska županija koja je, u usporedbi s današnjim granicama županije, obuhvaćala prostor Zavalja i Južne Like, bez otoka Paga (Sl. 33.). Prema Mandiću (1973.), Habsburgovci su griješili što su protiv jasne volje hrvatskog naroda i krunskih zakletvi dugo održavali prostor Vojne krajine pod upravom Beča, te su od krajišnika, napose od pretežito pravoslavnih Vlaha s područja Vojne krajine, stvorili element koji je kasnije postao otežavajući čimbenik integracije.

4.4. Geopolitičke prilike u 20. stoljeću

U smislu historijsko-geografskog razvoja, geopolitičkih odnosa i teritorijalnih mijena, 20. st. vrlo dinamično i događajima prožeto razdoblje razvoja šireg područja Ličko-senjske županije. Gledajući u cjelini, u tih stotinu godina na ovom su se području raspale tri velike

državne tvorevine u kojima je Hrvatska proživljavala uglavnom vrlo teške okolnosti razvoja i presporog rasta broja stanovnika. To razdoblje obilježila su dva svjetska rata, ali i za Hrvatsku sudbonosna srpska agresija 1991. – 1995. Potpisivani su brojni sporazumi koji su izravno utjecali na otkidanje dijelova hrvatskog teritorija, a beogradska imperijalistička politika i hegemonizam nastojali su dodatno dijeliti povijesne hrvatske krajeve. Najveći dio središnjeg prostora Jadranske Hrvatske imao je obilježja periferne zone, što je doprinijelo produbljenju demografske i gospodarske krize (Magaš, 2016.).

Tablica 4. Integriranost prostora Like i Sjeverne Dalmacije tijekom 20. st.

Država	Trajanje	Integriranost Like i Sj. Dalmacije	Obilježje integriranosti
Austro-Ugarska Monarhija	Od početka 20. st. do 29. 10. 1918.	Slaba	Lika u mađarskom dijelu Monarhije, Sj. Dalmacija u austrijskom dijelu Monarhije
Država SHS	Od 29. 10. 1918. do 1. 12. 1918.	Poboljšana	Jednomjesečna integriranost na državnoj razini
Kraljevstvo SHS; Kraljevina Jugoslavija	Od 1. 12. 1918. do 10. 4. 1941.	Slaba	Dezintegriranost na regionalnoj razini do 1939.; integriranost na regionalnoj razini 1939. – 1941.
NDH	Od 10. 4. 1941. do 8. 5. 1945.	Proklamirana, ali ugrožena ratom	Djelomična integriranost do 1943.; potpuna 1943. – 1945. na državnoj razini
FNR/SFR Jugoslavija	Od 29. 11. 1945. do 25. 6. 1991.	Slaba	Unutrašnja dezintegriranost na subregionalnoj razini
Republika Hrvatska	Od 25. 6. 1991. do danas	Znatno poboljšana	Integriranost na državnoj razini

Izvor: Matković, 1999.; 2002.; 2003.

Lika i Sjeverna Dalmacija ostale su razjedinjene prva gotovo dva desetljeća, najprije zbog oglašivanja Beča na zahtjeve hrvatskog stanovništva Dalmacije i Vojne Krajine za ujedinjenjem, a kasnije i zbog posljedica Austro-Ugarske nagodbe iz 1867. godine, kada je Lika (odnosno Ličko-krbavska županija) pripala ugarskom dijelu Monarhije (Translajtaniya), dok je Dalmacija ostala u austrijskom dijelu Monarhije (Cislajtaniya). Završetkom Prvoga

svjetskog rata i raspadom Austro-Ugarske, težilo se sjedinjenju hrvatskih zemalja, pa tako i sjevernodalmatinsko-ličkog prostora kroz Državu SHS, ali je ona kratko potrajala, a osnivanje Kraljevstva SHS (od 1929. Kraljevina Jugoslavija) poslužilo je za provođenje velikosrpskih imperijalističkih planova. Iako su lički i sjevernodalmatinski prostori bili u sklopu jedinstvene Kraljevine, sustavno se održavala teritorijalna razjedinjenost hrvatske geopolitičke jezgre, a jaki vojni garnizoni s pretežno srpskim, osobito časničkim, vojnim kadrom osnovani su u Kninu, Zemuniku, Gračacu i Gospiću. Zadar, dotadašnje vodeće središte Dalmacije, pripojen je Kraljevini Italiji Rapallskim ugovorom, a ustroj na okruge u Kraljevini SHS do 1929., te na banovine u Kraljevini Jugoslaviji u razdoblju 1929. – 1941. rezultirao je potpunom periferizacijom ličkog i sjevernodalmatinskog prostora (Magaš, 2016.). Južnije položeni Split postao je središte prioritarnog interesa Kraljevine na moru (vojna luka, uprava, kasnije sjedište Banovine, industrija, kultura, sport i dr.). U razdoblju NDH polovica države ušla je u interesnu zonu Italije (što je i potvrđeno Rimskim ugovorima), a sjevernodalmatinski prostor izravno je pripojen Italiji, dok je manji dio integriran s ličkim prostorom. Do kapitulacije Italije 1943. prevladavajući talijanski utjecaj zamijenjen je formalnim širenjem teritorija NDH i njemačkom okupacijom. Završetkom Drugoga svjetskog rata Hrvatska se našla u drugoj, socijalističkoj, Jugoslaviji u kojoj se nastavilo poticanje razvoja Splita u najveće središte na jugoslavenskom priobalju. Kao dio jugoslavenske federacije, hrvatski prostor je teritorijalno bio organiziran na mjesne narodne odbore i kotare (do 1952.), općine i kotare (do 1974.) i konačno na općine i zajednice općina do stjecanja neovisnosti. U posljednjem desetljeću 20. st. Hrvatska je izborila neovisnost i stvorila uvjete za održanje hrvatskog teritorija u granicama bivše SR Hrvatske (Tab. 4.). Obnovljen je tradicionalni županijski ustroj koji je aktualan i danas. U demokratskim uvjetima hrvatski narod ima mogućnosti odlučiti o regionalnom povezivanju hrvatskih županija i stvaranju jačih regionalnih kooperacija temeljenih na povijesno-geografskoj povezanosti, gospodarskim interesima i gravitacijskim odnosima među njihovim središtima u svrhu učinkovitoga decentraliziranog razvoja.

4.4.1. Prilike do sloma Austro-Ugarske

Austro-Ugarska je početkom 20. st. bila jedinstvena “država nacionalnosti” u kojoj su manjinski narodi zapravo činili većinu (Renouvin, 2008.) i u većoj ili manjoj mjeri težili

izdvajanju iz dvojne monarhije. Ti narodi³⁴, iako često složenih teritorijalitetata i omeđenosti, borili su se, svaki na svoj način, protiv austrijskog centralizma i mađarizacije, nastojeći očuvati vlastiti jezik, kulturu i identitet. Hrvati nisu bili iznimka. Južnih Slavena je 1910. godine u Austro-Ugarskoj bilo 6.894.872 (13,4%), od čega je bilo 2.900.945 Hrvata (5,6%) (Perić, 2005_b).

Krajem 19. i početkom 20. st. u Europi su oblikovana dva saveza velesila: Trojni savez (Njemačka, Austro-Ugarska i Italija), koji je okupio europske velesile bez značajnijih kolonijalnih posjeda, i Antanta (Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska i Rusija), savez koji je okupio svjetske velesile s golemim kolonijalnim posjedima (Dukovski, 2005_a; Pavličević, 2007.). Hrvatski prostor geopolitički je bio unutar zone preklapanja interesa pojedinih velesila: Njemačka je težila prema istoku (njem. *Drang nach Osten*), u Italiji su jačale iredentističke težnje prema hrvatskoj obali, a i Rusija je nastojala preko balkanskih pravoslavnih zemalja proširiti zonu utjecaja na Sredozemlju. Srbija je također planirala ostvariti vlastite velikosrpske težnje za Bosnom i Hercegovinom te dijelovima hrvatskog teritorija.

U Hrvatskoj su središnje ličnosti ovog razdoblja bili Frano Supilo i Ante Trumbić, političari koji su, nasuprot njemačkim težnjama prema Balkanu, povelu politiku tzv. „novog kursa“, okrećući se suradnji s Mađarskom i Srbijom u obrani hrvatskih interesa.

Prvi svjetski rat započeo je atentatom bosanskog Srbina Gavrila Principa na austrijskog prijestolonasljednika i nadvojvodu Franju Ferdinanda i njegovu suprugu u Sarajevu 28. lipnja 1914. godine, a završio je potpisivanjem primirja 11. studenoga 1918. godine. Iako se borbe nisu vodile na teritoriju Hrvatske (osim prodora francuskih brodova do Visa i paljenja nekoliko skladišta krajem 1914.), rat se itekako osjećao u gospodarskoj krizi, gladi i neimaštini, a i brojni su Hrvati ginuli na bojištima³⁵ pod austro-ugarskom zastavom. Ključni događaj za Hrvatsku, koji je uvukao Italiju u rat, zbio se 26. travnja 1915. godine. Tad je potpisan tajni Londonski ugovor³⁶ kojim su sile Antante, da udovolje njezinim iredentističkim težnjama i pridobiju je na svoju stranu, Italiji obećale, uz Trentino i Tirol, značajne dijelove

³⁴ Austrijski dio Monarhije imao je oko 28 milijuna stanovnika, a ugarski dio oko 10 milijuna stanovnika na prijelazu iz 19. u 20. st. (Renouvin, 2008.). Godine 1910. u Austro-Ugarskoj je živjelo 46.974.000 osoba (bez okupiranog područja), a 1910. broj se povećao na 51.356.465 (uključujući i anektiranu Bosnu i Hercegovinu) (Zöllner, Schüssel, 1997.; Perić, 2005_b). Podčinjeni slavenski narodi (24.388.413 stanovnika) premašivali su ukupan broj Nijemaca i Mađara (22.078.661 stanovnik) u Austro-Ugarskoj (Perić, 2005_b).

³⁵ Hrvati su na Drini ratovali protiv Srba, u Galiciji i Bukovini protiv Rusa, a od 1915. i na Soči protiv Talijana (Pavličević, 2007.). Nisu zanemarivi ni ljudski gubitci u austro-ugarskoj mornarici i zrakoplovstvu (Perić, 2005_b; Goldstein, 2013.).

³⁶ Više o tome vidjeti: Šišić, 1933.

hrvatske obale: čitavu Istru do Kvarnera (s otocima), dio Dalmacije od Mandaline na sjeveru do rta Planka na jugu i sve otoke od Premude i Silbe do Mljeta i Palagruže (osim otoka Veliki i Mali Drvenik, Čiovo i Šolta) (Peričić, 1973., Mirošević, 2011.). Time je otok Pag pripao Italiji, a i nastavljena je dezintegracija Like i Sjeverne Dalmacije. Srbiji je bila obećana hrvatska obala od rijeke Krke do Stona, uključujući poluotok Pelješac i otok Brač, a Crnoj Gori obala od Stona do Budve (Mirošević, 2011.). Nadolazeća desetljeća pokazala su da je upravo Zadar ostao u žiži nacionalističkih težnji Kraljevine Italije i Kraljevine Srbije u podijeli hrvatske obale (Magaš, 1999.).

Tijekom Prvoga svjetskog rata hrvatski, srpski i slovenski političari osnovali su u travnju 1915. godine, kao odgovor na talijanska teritorijalna posezanja, Jugoslavenski odbor. Njegova je zadaća bila razbijanje Austro-Ugarske Monarhije i buduće ravnopravno sjedinjenje u jugoslavenskoj zajednici (Mirošević, 2011.).³⁷ Istaknute su dvije vizije poslijeratnog ujedinjenja potlačenih Južnih Slavena iz Austro-Ugarske s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom: Jugoslavenski je odbor okupljao hrvatske, slovenske i srpske političare predvođene F. Supilom, a kasnije i A. Trumbićem s težnjom prema ujedinjenju svih Južnih Slavena iz Austro-Ugarske temeljenom na slobodnoj volji i ravnopravnosti svih naroda i federalizmu, dok je istovremeno srpska vlada, predvođena N. Pašićem, težila monarhističko-centralističkom uređenju sa Srbijom na čelu (Goldstein, 2013.).

Jugoslavenski klub zastupnika tražio je tzv. Svibanjskom deklaracijom (svibanj, 1917.) ujedinjenje svih zemalja Austro-Ugarske u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi u neovisno državno tijelo pod krunom habsburško-lotarinške dinastije (Goldstein, 2013.). Nakon toga, Jugoslavenski je odbor, zajedno sa članovima srpske vlade, usvojio Krfsku deklaraciju (srpanj, 1917.) sa zamisli da buduća država bude ustavna i parlamentarna monarhija s demokratskim uređenjem i Karađorđevićima na čelu, jamčeći vjersku slobodu i ravnopravnost jezika i pisama (Goldstein, 2013.). Posljednji pokušaj bila je Zagrebačka deklaracija (ožujak, 1918.) kojom se tražilo ujedinjenje Hrvata, Slovenaca i Srba u zajedničku jedinstvenu i nedjeljivu državu na načelima potpune građanske slobode (Perić, 2005_b).

³⁷ O intenzivnim diplomatskim aktivnostima u vrijeme Prvoga svjetskog rata vidjeti: Krizman, 1989.

Slika 34. Prostor današnje Ličko-senjske županije za vrijeme Države SHS osnovane nakon završetka Prvoga svjetskog rata (1918. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Naime, budući da se bližio kraj rata i poraz Austro-Ugarske, novoosnovano Narodno vijeće, kao političko predstavništvo svih stranaka i političkih grupa u Sloveniji, Hrvatskoj, BiH i Vojvodini, nametnulo se kao budući predstavnik države koja će nastati raspadom Austro-Ugarske. Hrvatski sabor, sazvan 29. listopada 1918., donio je odluku o raskidu svih državnopravnih odnosa s Austro-Ugarskom i proglašenju Države Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS). Država SHS obuhvaćala je Sloveniju, Hrvatsku, BiH i Vojvodinu, sa sjedištem u Zagrebu. Ovim su činom, barem privremeno, Lika i Sjeverna Dalmacija ostale dio jedinstvene teritorijalne cjeline (Sl. 34.). Međutim, takvo stanje je kratko trajalo jer je Država SHS bila prisiljena, okupacijom dijela teritorija s obzirom na ispunjenje maksimalističkih teritorijalnih obećanja Kraljevini Italiji iz Londonskog ugovora, ali i diplomatskim pritiskom i unutarnjim revolucionarnim gibanjima („zeleni kadar“) potaknutim Oktobarskom revolucijom u Rusiji (Magaš, 2013.), ujediniti se u novu državnu zajednicu temeljenu na jugoslavenskoj ideji. Premda s različitim očekivanjima i interpretacijama, Kraljevina Srbija uspjela ju je implementirati kroz model provođenja svojih balkanskih velikosrpskih imperijalističkih

težnji. Do ujedinjenja je došlo 1. prosinca 1918., nakon što se netom prije Kraljevina Srbija „ujedinila“ s Vojvodinom i Kraljevinom Crnom Gorom. Sam čin ujedinjenja nije obavljen prema dogovorenom Naputku koji je imala delegacija države SHS i prema odlukama Krfske deklaracije, već je proveden prema Adresi o ujedinjenju kojom je Hrvatskoj nezakonitim činom ukinuta državnost (Perić, 2007_a). Tim je činom prestala postojati jednomjesečna Država SHS, a stvorena je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS).

4.4.2. Promjene unutar Kraljevine SHS (1918. – 1929.) i Kraljevine Jugoslavije (1929. – 1941.)

Kraljevina SHS bila je višenacionalna državna tvorevina, s regentom, a zatim i kraljem Aleksandrom na čelu, u kojoj su se mnogi Hrvati našli protiv svoje volje, nezadovoljni načinom rješavanja pitanja hrvatske državnosti. Budući da je odmah počelo uvođenje centralističkog sustava upravljanja, ukinuti su samostalnost i autonomnost zemaljskih vlada Banske Hrvatske (Zagreb) i Dalmacije (Split), a funkcija bana svedena je na dužnost običnog činovnika (Mirošević, 2007_a). Nezadovoljstvo zbog nasilja, obilježavanja stoke, markiranja novca i ostalih nedemokratskih radnji postajalo je sve veće.

Italija je još početkom studenoga 1918. godine okupirala teritorije obećane joj Londonskim ugovorom, što je povećalo napetosti između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije. Budući da teritorijalno razgraničenje nije riješeno Mirovnom konferencijom u Parizu, pregovori su vođeni sve do 13. studenoga 1920. godine u talijanskom mjestu Rapallo, gdje je konačno potpisan i sporazum – Rapallski ugovor.³⁸ Italija je dobila cijelu Istru, otoke Cres, Lošinj, Lastovo, Palagružu i grad Zadar. Četiri godine kasnije, Rimskim ugovorom, Rijeka je također pripojena Italiji (Mirošević, 2007_a). Tim je činom Kraljevini SHS vrlo otežan pristup prometno najvažnijem dijelu Jadrana s razvijenom lučkom infrastrukturom (Fürst-Bjeliš, Glamuzina, 2015.).

³⁸ Ovim je činom 600.000 Hrvata i Slovenaca ostalo živjeti u Kraljevini Italiji, a nastupila je snažna talinizacija i teror nad hrvatskim domicilnim stanovništvom (Mirošević, 2007_a).

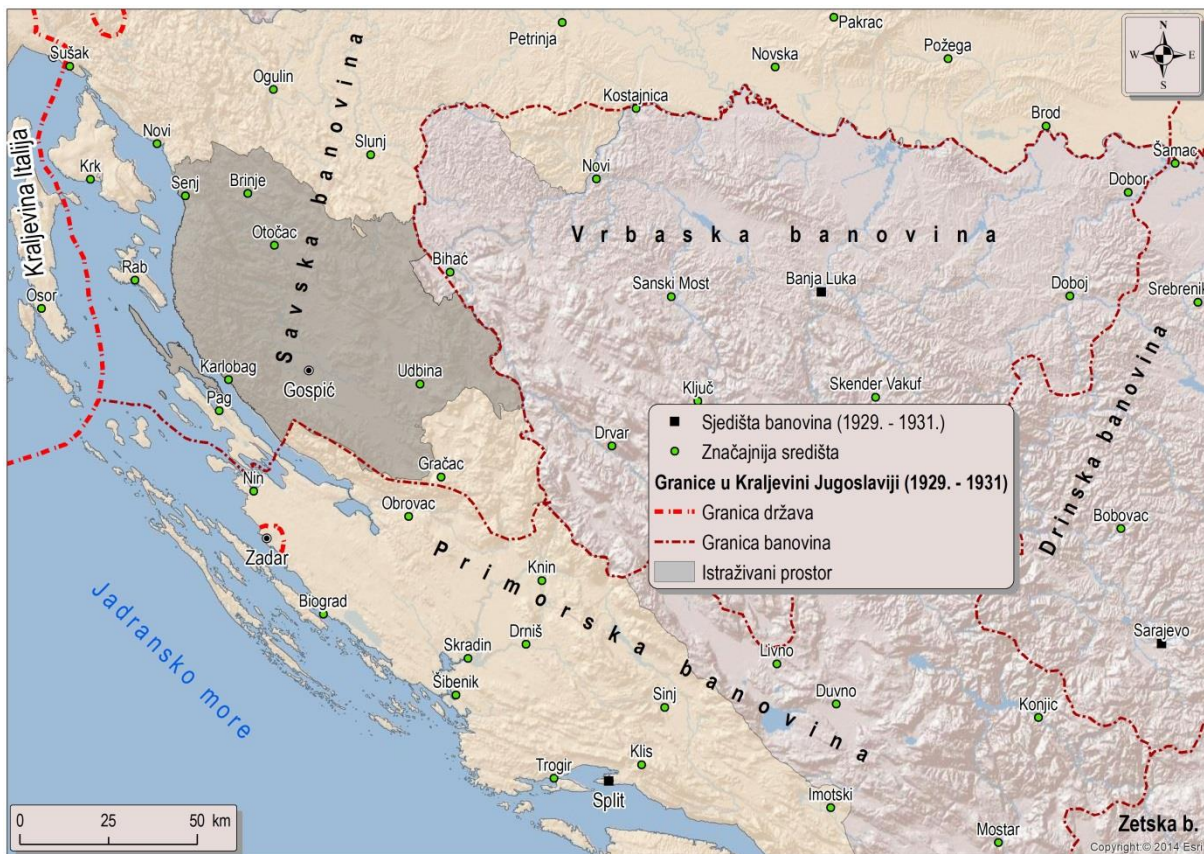
Slika 35. Prostor današnje Ličko-senjske županije nakon podjele Kraljevstva SHS na oblasti (1922. – 1929. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Nakon donošenja Vidovanskog ustava (1921.), Kraljevina SHS podijeljena je 1922. godine na 33 oblasti (Sl. 35.). Ukinute su također nekadašnje županije, a uvedeni su kotarevi³⁹ (srezovi), u čijem su sastavu bile općine (Magaš, 2013.), a prostor bivše Trojedne kraljevine i Dalmacije ušao je u sastav 6 oblasti⁴⁰, s tim da su Međimurje i Boka kotorska, očito smišljeno, pripojeni Mariborskoj oblasti, odnosno Cetinjskoj oblasti (Magaš, 2013.). Označilo je to novo političko razjedinjavanje hrvatskog, a posebice sjevernodalmatinsko-ličkog prostora, jer je lički dio pripao Karlovačkoj oblasti, a sjevernodalmatinski dio Splitskoj oblasti, u okolnostima kad je Zadar, kao dio Kraljevine Italije, bio odijeljen od svoga prirodnog okruženja. U to vrijeme ipak je bila izgradnja Ličke pruge (1925.) omogućila snažnije prometno povezivanje Like s dijelom Sjeverne Dalmacije (Macan, Holjevac, 2013.). Prevladavajuća obilježja Kraljevine bila su gospodarska nerazvijenost, niska razina obrazovanosti i organizacija života u tradicijskim seoskim domaćinstvima s naglaskom na

³⁹ Ustrojeno je 368 kotareva (Mirošević, 2007_b).

⁴⁰ Oblasti: Zagrebačka, Karlovačka, Osječka, Vukovarska, Splitska i Dubrovačka (Magaš, 2013.).

agrarnim djelatnostima (Fürst-Bjeliš, Glamuzina, 2015.), što je posebno obilježavalo veći dio ličkog i sjevernodalmatinskog prostora. Činjenica da je postojao disparitet između razvijenijeg dijela Kraljevine (Slovenija, Hrvatska, Vojvodina) i ostalih dijelova nije imala većeg utjecaja na lički i sjevernodalmatinski prostor.

Slika 36. Prostor današnje Ličko-senjske županije nakon podjele Kraljevine Jugoslavije na banovine (1929. – 1931. god.) (prema: Boban, 1995.; Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Takav upravno-teritorijalni ustroj održavan je do 1929. godine, kada su uslijedile nove nepovoljne promjene u svrhu jačanja unitarističke i centralističke Kraljevine, što se očitovalo u daljnjem cijepanju povijesnoga hrvatskog prostora. Kralj Aleksandar uveo je u siječnju 1929. diktaturu pokušavši represivnim metodama nametnuti jugoslavenstvo u Kraljevini. Unitarističkoj i nedemokratskoj državi promijenjeno je ime u Kraljevina Jugoslavija, a uvedena je i nova teritorijalna razdioba (listopad, 1929.) kojom je hrvatski prostor ponovno rascjepkan: cjelokupan prostor Kraljevine činilo je 9 banovina koje su dobile imena prema rijekama i moru, uz posebnu Upravu grada Beograda (Goldstein, 2013.) (Sl. 36.). Tim teritorijalnim ustrojem zanemarena je stvarna gravitacijska snaga središta banovina jer je, primjerice, Zagrebu u upravnom pogledu smanjeno gravitacijsko područje iako je u drugoj

polovici 1920-ih postao najvažnije industrijsko središte Kraljevine SHS (Magaš, 2013.; Fürst-Bjeliš, Glamuzina, 2015.). Mnogi dijelovi povijesnoga hrvatskog teritorija pripojeni su neodgovarajućim banovinskim cjelinama, a zadržana je kopnena granica granica Like i Sjeverne Dalmacije. Promijenjena su ne samo imena teritorijalnih cjelina: Lika, s otocima Pagom i Rabom, pripala je Savskoj Banovini sa središtem u Zagrebu, a veći dio Sjeverne Dalmacije Primorskoj banovini sa sjedištem u Splitu.

Društvo se na prijelazu iz 1920-ih u 1930-e našlo u dubokoj krizi, a napetost je potaknuta najprije agrarnom, a potom i industrijskom krizom, koja je svoj vrhunac dosegla 1935. godine. Stanje se dodatno pogoršalo velikom sušom i gladi koje su pogodile prostor jadranske Hrvatske, a napose i Liku (Goldstein, 2013.). Gospodarska kriza u kombinaciji s političkom represijom izazvala je goleme frustracije stanovništva što je doprinijelo nestabilnosti Kraljevine, u čemu uvođenje tzv. Oktroiranog ustava (1931.) nije uopće pomoglo (Goldstein, 2013.).

Pred nadolazećom ratnom opasnosti povezanom s jačanjem Njemačke i Italije, pokušala se riješiti 1939. godine unutarnja kriza oko hrvatskog pitanja kompromisnom i sporazumnom odlukom o osnivanju Banovine Hrvatske⁴¹, iako je bilo očito da je ta mjera bila zakašnjela (Magaš, 2013.).

4.4.3. Banovina Hrvatska (1939. – 1941.) i Nezavisna Država Hrvatska (1941. – 1945.)

U skladu s čl. 116. Ustava iz 1931.⁴², temeljem sporazuma⁴³ između D. Cvetkovića i V. Mačeka, knez Pavle (u ime maloljetnog kralja Petra) potpisao je u kolovozu 1939. Uredbu o Banovini Hrvatskoj, kojom je djelomično ispravljena nepravda vezana uz teritorijalni ustroj iz prethodnih desetljeća (Matković, 2007.).

⁴¹ Banovina Hrvatska nastala je spajanjem bivših banovina, Savske i Hrvatske, uz dodatak kotareva u kojima je živjela natpolovična većina hrvatskog stanovništva, a to su: Dubrovnik, Travnik, Fojnica, Brčko, Gradačac, Derventa, Šid i Ilok (Matković, 1999.).

⁴² Knez Pavle bio je protiv mijenjanja postojećeg Ustava do punoljetnosti kralja Petra II. Karađorđevića (Matković, 2003.).

⁴³ Više o tome vidi: Matković, 1999.: 151 – 155.

Slika 37. Prostor današnje Ličko-senjske županije u okviru novoosnovane Banovine Hrvatske (1939. – 1941. god.) (prema: Boban, 1995.; Srkljulić, Lučić, 1996.; Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Time je opet, barem nakratko, s obzirom na kotarski ustroj, ponovno u većoj mjeri povezan ličko-sjevernodalmatinski prostor, odnosno najveći dio hrvatskih krajeva unutar Kraljevine (Sl. 37.). Autonomija novoosnovane Banovine remetila je načelo centralizma jer je, u odnosu na ostale banovine, praktički bila federalna jedinica unutar centralističke monarhije (Matković, 1999.). Važnost uspostave Banovine Hrvatske ogleda se u tome što je ponovno horonim Hrvatska primijenjen na čitavi povijesni hrvatski prostor osim dijelova koji su tada pripadali Kraljevini Italiji. Politička okupljenost hrvatskih zemalja u tolikom opsegu postojala je u doba narodnih vladara i dijelom u vrijeme anžuvinske integracije nakon Zadarskog mira 1358. godine (Mirošević, 2011.).

Krajem 1930-ih rasla je napetost među europskim i svjetskim državama, kako zbog velike ekonomske krize (1929. – 1933.), ali i zbog posljedica politike velikih sila pobjednica Prvoga svjetskog rata (Dukovski, 2005b; 2012.). To je poticalo okolnosti koje su dovele do izbijanja Drugoga svjetskog rata, koji je trajao od 3. rujna 1939. do 2. rujna 1945. (u Europi je završio

4 mjeseca ranije). Ratna djelovanja započela su na prostoru Hrvatske u proljeće 1941. godine. Nakon vojnog puča u Beogradu krajem ožujka, Njemačka je napala i u 10-dnevnom ratu okupirala Jugoslaviju, a 10. travnja uspostavljena je Nezavisna Država Hrvatska (Matković, 2002.).

Slika 38. Prostor današnje Ličko-senjske županije za vrijeme NDH do kapitulacije Kraljevine Italije (1941. – 1943. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Novo razgraničenje ličko-sjevernodalmatinskog prostora uslijedilo je vrlo brzo nakon toga, već u svibnju, potpisivanjem Rimskih ugovora između NDH i Kraljevine Italije. Tim je sporazumom Kraljevini Italiji dodatno pripao velik dio hrvatskog priobalja: zaobalje Zadra, Šibenik i Split s okolicom, dodatni dijelovi Kvarnera (Krk i Rab) i Gorskog kotara, te otoci Čiovo, Šolta, Vis, Korčula i Mljet, te Boka Kotorska (Matković, 1999.; 2002.). To područje činilo je prvu zonu talijanske okupacije. Današnji prostor Ličko-senjske županije, te krajevi sjeverno od Zrmanje, Kninska i Drniška Zagora i Pag u NDH bili su u drugoj zoni talijanske okupacije, dok su ličko Pounje i dio Plitvičkog kraja bili dio treće okupacijske zone. Otok Pag ostao je integriran u hrvatskom teritoriju (Sl. 38.). U NDH vraćen je tradicionalni županijski ustroj pa je prostor velebitskog primorja/podgorja pripao velikoj župi Vinodol-Podgorje, a

glavnina prostora današnje županije, kao i sjevernodalmatinski prostor s desne strane rijeke Zrmanje ušao je u sastav velike župe Lika-Gacka.

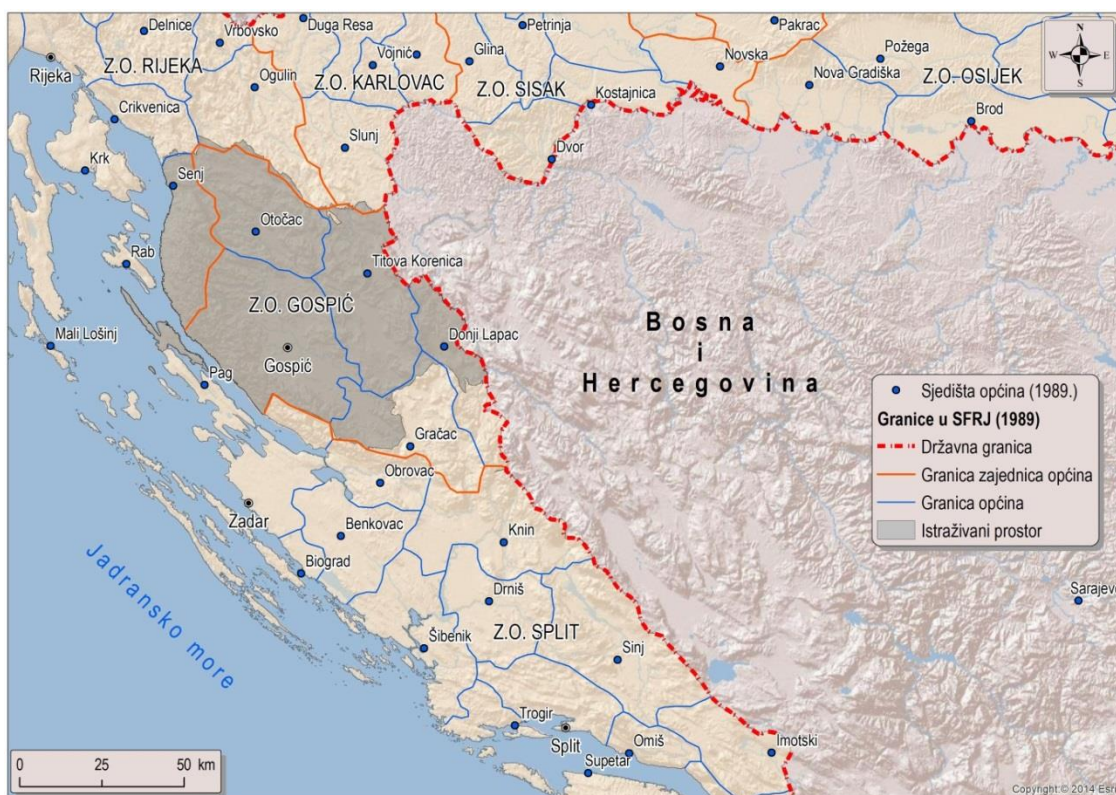

Slika 39. Prostor današnje Ličko-senjske županije u vrijeme NDH nakon kapitulacije Kraljevine Italije (1943. – 1945. god.) (prema: Boban, 1995.; Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Ponovna uključenost ličko-sjevernodalmatinskog prostora u istoj državi (osim Zadra) ostvarena je formalno poslije kapitulacije Italije u rujnu 1943. Što je ujedno ojačalo antifašistički pokret, a Njemačka okupacija bila je vrlo otežana. Izvršene su pojedine izmjene granica pa je velika župa Lika-Gacka opet stekla karlovačko područje, plitvičko-koreničko područje pripalo je neprirodno oblikovanoj velikoj župi Krbava-Psat sa sjedištem u Bihaću, a prostor sjeverno od Zrmanje velikoj župi Sidraga-Ravni kotari (Sl. 39.). Budući da su ratna zbivanja na europskom planu išla u korist Saveznicima, tako je partizanskim akcijama oslobođan teritorij pod njemačkom okupacijom (Matković, 2003.). NDH je prestala postojati, a Hrvatska je kao federalna republika, sukladno odlukama ZAVNOH-a i AVNOJ-a, ušla u sastav druge, ubrzo socijalističke Jugoslavije (Matković, 2002.; 2003.).

4.4.4. Druga Jugoslavija – promjene u poslijeratnoj Hrvatskoj u socijalističkom razdoblju zakašnjele modernizacije – politička marginalizacija ličkog i sjevernodalmatinskoga prostora

Slomom nacionalsocijalističke Njemačke u svibnju 1945. prestala su ratna zbivanja u Europi, a jugoslavenske zemlje ušle su u sastav Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ, 1945. – 1946.), Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ, 1946. – 1961.), te Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ, 1961. – 1991.) (Matković, 1999.; Radelić, 2006_b; Magaš, 2013.). Granice Hrvatske bitno su izmijenjene u odnosu na razdoblje 1939. – 1941., a definirane su na I. i II. zasjedanju AVNOJ-a (1943., 1945.) pa se nazivaju i avnojevskim granicama. Hrvatskoj su pripali/vraćeni Istra, Kvarner, Zadar, Lastovo, Palagruža i južni dio Baranje, ali su područje Boke kotorske, neumskog i sutorinskog koridora, istočnog Srijema te područja Banovine Hrvatske koja su pripala ponovno oživiljenoj Bosni i Hercegovini izuzeta i pripala drugim republikama. U razdoblju 1945. – 1991. provedena je korjenita sociogospodarska preobrazba Hrvatske, uz provedbu nacionalizacije, konfiskacije, sekvestra, kolonizacije i stvaranja seljačkih zadruga uz diktaturu proletarijata (Maticka, 1990.; Matković, 2003.; Radelić, 2006_a; 2006_b; Magaš, 2013.).

Slika 40. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu podjele SFRJ Jugoslavije na zajednice općina (kraj 1980-ih) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Od 1960-ih godina uveden je samoupravni socijalizam, obilježen prijelazom iz centralističkog plansko-direktivnog sustava u tzv. samoupravni socijalistički sustav (Matković, 1999.; 2003.; Magaš, 2013.). Upravno-teritorijalni ustroj prošao je više preobrazbi, od uspostave kotara, gradova i općina (1952. godine u Hrvatskoj 88 kotara, 7 gradova, 60 gradskih općina, 637 općina; 1955. godine 27 kotara, 299 općina; preko velikih kotara 1961. godine: 9 kotara, 111 općina, 1967. godine 8 do zajednica općina (1989. godine u Hrvatskoj 10 zajednica općina, 102 općine) (Magaš, 2013.). Zanimljivo je da u razdoblju 1967. – 1974., nakon što su kotari ukinuti, a zajednice općina još nisu uvedene, Hrvatska nije imala upravno-teritorijalni ustroj na srednjoj razini (Klarić, 1996.). Prostor današnje Ličko-senjske županije uglavnom je bio u sastavu zajednice općina Gospić (u Zajednici općina Rijeka prostor Grada Senja; otok Pag koji je prethodno 1952. – 1961. bio dio kotara Zadar) (Sl. 40.).

U razdoblju druge Jugoslavije Hrvatska je povećala broj stanovnika za oko 1 milijun, a različite planske mjere, urbanizacija, deagrarizacija, deruralizacija i sl. potaknuli su razvoj ponajviše velikih gradskih središta i zaokruživanje njihovih gravitacijskih područja, uz industrijski razvoj (petrokemija, brodogradnja, prerađivačka industrija), te razvoj turizma i suvremene poljoprivrede. Ipak, s druge strane, prevladavali su autoritativno uspostavljena ravnoteža s izraženom ulogom vojske, gospodarska neučinkovitost, te jačanje razlika između razvijenih i nerazvijenih dijelova zemlje (Magaš, 2013.). Unatoč značajnoj transformaciji agrarno-industrijske strukture do 1950-ih (nakon agrarnih reformi i kolonizacije) u srednje razvijenu industrijsko-agrarnu, Hrvatska je propustila snažnije vrednovati pogodnosti jedinstvenoga podunavsko-jadranskog položaja, što je bila posljedica politički negativnih utjecaja i okolnosti (Maticka, 1990.; Rogić, Magaš, 1998.).

4.4.5. Stjecanje neovisnosti – velikosrpska agresija i obrambeni Domovinski rat

Hrvatska je bila primorana izboriti neovisnost u odgovoru na žestoku velikosrpsku agresiju koja se odvijala u prvoj polovici 90-ih godina 20. st., a zahvatila je velik dio državnog teritorija. Uzrok te agresije i obrambenoga Domovinskog rata posljedica je gotovo dva stoljeća velikosrpskih težnji za prisvajanjem najvećeg dijela hrvatske istočnojadranske obale

(Pavličević, 1993.). U završnoj fazi postojanja Jugoslavije, Hrvatska je bila jedna od šest⁴⁴ socijalističkih republika, uglavnom suočena često s nepravednim odnosom Srbije, središnjih vlasti i Beograda prema ostalim državama. Prvi vjesnik nadolazećeg raspada zajedničke federativne državne tvorevine bila je gospodarska kriza, koja je započela u drugoj polovici 70-ih, a eskalirala je 1983. godine, kada je vanjskotrgovački dug Jugoslavije dosegao 20,5 milijardi dolara, čime je postala jedna od najzaduženijih svjetskih zemalja (Marijan, 2016.). To je rezultiralo povećanjem broja nezaposlenih i općim padom standarda građana, što je dodatno pojačalo nezadovoljstvo unutar zemlje. Slom komunizma i raspad SSSR-a nagovijestili su nužne promjene i u okvirima socijalističke Jugoslavije. U svibnju i lipnju 1989. godine osnovane su u Hrvatskoj prve građanske političke stranke (HSLŠ, HDZ), nakon čega su uslijedili i prvi slobodni višestranački izbori na kojima je 6. svibnja uvjerljivo pobijedila Hrvatska demokratska zajednica na čelu s dr. Franjom Tuđmanom. Višestranački Sabor održao je 30. svibnja 1990. prvu sjednicu, a na sjednici Sabora, održanoj nakon nepuna dva mjeseca, doneseni su amandmani na Ustav iz 1974. na što je reagirao dio Srba u Hrvatskoj donošenjem Deklaracije o suverenosti i autonomiji Srba u Hrvatskoj i osnivanjem tzv. Srpske autonomne oblasti u Kninu (Macan, Holjevac, 2013.). Već su se dogodili neki incidenti između hrvatske policije i pobunjenih Srba, kad je Sabor Republike Hrvatske, nakon održanog referenduma⁴⁵ o ostanku u federaciji ili stupanju u konfederaciju, 25. lipnja donio odluku o proglašenju Republike Hrvatske suverenom i samostalnom državom. Nakon toga uslijedile su daljnje provokacije, napadi i incidenti⁴⁶, a JNA je pokrenula mobilizaciju potaknutu od vojnog vrha u Beogradu. Srpske terorističke postrojbe već su počele djelovati i napadati, a sve više se i sama JNA uključivala u te događaje. Budući da su početkom srpnja započela prva ratna djelovanja protiv Hrvatske, Hrvatska je također provela mobilizaciju krajem kolovoza 1991. (Perić, 2007_b). Prvi zahvati hrvatske vojske bili su usmjereni na blokiranje i preuzimanje brojnih vojarni JNA čime je i Hrvatska došla u posjed oružja te u poziciju da se koliko-toliko odupre srpskoj agresiji (Marijan, 2006.; 2016.). Razdoblje do siječnja 1992. za Hrvatsku je bilo najteže jer je novonastala mlada još nepriznata država

⁴⁴ Republike koje su činile Jugoslaviju: Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Slovenija i Srbija. Pored toga, u sklopu Jugoslavije bile su i dvije autonomne pokrajine koje su imale status republika: Kosovo i Vojvodina, obje u sastavu Srbije (Marijan, 2016.).

⁴⁵ Referendum je održan 19. svibnja 1991. godine. Građane se pitalo o izlasku iz Jugoslavije ili ostanku u njoj. Od ukupno 3.652.225 birača s pravom glasa, na referendum je izašlo 83,5% građana, od kojih je 93,2% bilo za izlazak iz Jugoslavije (Perić, 2007_b).

⁴⁶ Jedan incident dogodio se i na području Plitvičkih jezera kad je milicija pobunjenih Srba postavila jednu barikadu, a prilikom razbijanja iste stradao je policajac Josip Jović i on se smatra prvom žrtvom Domovinskog rata (Marijan, 2016.).

trpjela snažnu agresiju, a okupiran je bio i veliki dio hrvatskog teritorija (blizu 30%). Prostor današnje Ličko-senjske županije našao se u ratnim zbivanjima već početkom 1990-ih, a srpske snage su okupirale gotovo njegovu polovicu, postavivši crtu razdvajanja na samo nekih 5 km od Gospića (Sl. 41.). Prekinute su gotovo sve veze između Like i Sjeverne Dalmacije koja se gotovo u potpunosti našla u ratnom okruženju (osim cestom prema Karlobagu i trajektima na otok Pag). Ratna agresija kulminirala je napadima na Vukovar. Situacija se stabilizirala potpisivanjem primirja u Sarajevu početkom siječnja (Macan, Holjevac, 2013.; Marijan, 2016.), a Hrvatsku je međunarodna zajednica počela priznavati nakon 25. lipnja 1991. godine.

U Institutu Ivo Pilar izrađen je 2003. godine interni popis okupiranih naselja u Republici Hrvatskoj prema stanju iz siječnja 1991. Prema tom popisu, a imajući u vidu tadašnji teritorijalni ustroj, bilo je okupirano 17 naselja Općine Gospić, 11 naselja Općine Zadar i 19 naselja Općine Šibenik, čitave Općine Knin, Obrovac, Korenica, Donji Lapac, Gračac, najveći dio Općine Benkovac, te veliki dio Općine Drniš. Ukupno 239 naselja bilo je okupirano iz Primorske Hrvatske, 650 naselja na području Like, Korduna i Banovine, 58 naselja u Zapadnoj Slavoniji, te 122 naselja Istočne Slavonije, Baranje i Zapadnog Srijema, što znači da je u Hrvatskoj bilo okupirano 1069 (oko 1/6 naselja) naselja početkom 1991. godine. Prema Štercu i Pokosu (1993.), na okupiranom području približne površine 15.000 km² živjelo je 1991. ukupno 549.083 stanovnika, odnosno 11,5% ukupnog stanovništva Hrvatske, od toga je 52,4% bilo Srba (Barić, 2006.).

Uvjet za međunarodno priznanje Hrvatskoj bilo je prihvaćanje tzv. Vanceovog plana čime je otvoren put ulaska Hrvatske kao suverene i samostalne demokratske države u svjetsku zajednicu ravnopravnih država i naroda. Nakon što su Hrvatsku priznali Ukrajina, baltičke zemlje, Island, Sveta Stolica i Njemačka, učinile su to i sve zemlje Europske zajednice (15. siječnja), pa je do tada Hrvatsku ukupno priznalo 19 zemalja svijeta. Uslijedila su priznanja brojnih drugih zemalja, pa i Rusije (veljača) i SAD-a (travanj), a Hrvatska je aklamacijom primljena u Ujedinjene narode 22. svibnja 1992. čime je potvrdila svoj neovisan status u međunarodnoj zajednici (Bing, 2006.; Magaš, 2013.).

Slika 41. Prostor današnje Ličko-senjske županije i okupiranost hrvatskog teritorija u vrijeme Domovinskog rata (1991. – 1995.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)

Godinu 1992. obilježilo je raspoređivanje snaga UNPROFOR-a na okupiranom području, a Hrvatska je akcijama „Jaguar“ (brdo Križ kod Zadra) i na Miljevačkom platou u šibenskom zaobalju, vratila izuzetno važne strateške dijelove zaobalja nakon UN-ove Rezolucije 757 od 30. svibnja 1992. (Barić, 2006.). Početkom 1993. provedena je vojna operacija „Maslenica“ kojom je oslobođen znatan dio sjevernodalmatinskog zaobalja te je povezano priobalje s podvelebitskim i prekovelebitskim dijelom Hrvatske preko „ružičaste zone“, a oslobođena je i zračna luka „Zadar“ u Zemuniku. Međutim, topnički napadi na priobalne gradove Zadar, Biograd i Šibenik su i dalje trajali. U jesen iste godine kod ličkog sela Divoselo odvila se operacija „Medački džep“ kojom je crta napada pobunjenih Srba odmaknuta od Gospića koji je praktički bio u okruženju i pod stalnom topničkom paljbom. Ostatak 1993. godine protekao je u razmjerno mirnijim uvjetima u kojima je predsjednik Tuđman ponudio pobunjenim Srbima mirovne uvjete koje su oni odbili (Barić, 2006.). Sljedeća godina također je protekla u miru koji je bio rezultat obveza prema međunarodnoj zajednici, ali i unutarnjih nesuglasica na relaciji Beograd – Knin. Zaraćene strane, Republika Hrvatska i SR Jugoslavija, potpisale su

29. ožujka 1994. Zagrebački sporazum o prekidu vatre, a krajem te godine potpisan je i sporazum o normalizaciji gospodarskih odnosa.

Domovinski rat je 1995. godine ušao u svoju posljednju fazu u kojoj je hrvatska vojska koordiniranim vojnim operacijama u potpunosti vratila pod hrvatski suverenitet najveći dio okupiranog područja u priobalnim županijama od Ličko-senjske do Dubrovačko-neretvanske, zatim Korduna, Banije i Zapadne Slavonije (Marijan, 2006.). Napetosti su se povećale kad je predsjednik Tuđman najavio 10. siječnja da će Republika Hrvatska otkazati produženje mandata mirovnih snaga UNPROFOR-a iz razloga što mirovne snage nisu doprinijele reintegraciji područja pod nadzorom pobunjenih Srba (Barić, 2006.). Premda je UN Rezolucijom 981 ponovo potvrdio teritorijalni integritet Republike Hrvatske, to nije doprinijelo smanjenju napetosti i krize u okupiranim prostorima. Istodobno, hrvatska vojska pripremala se za vojno oslobađanje glavnine okupiranih teritorija. Uslijedila je operacija „Bljesak“ u svibnju 1995. kojom je oslobođena Zapadna Slavonija, a ta operacija je bila uvod u još veću operaciju „Oluja“ kojom su u kolovozu iste godine oslobođena sva dotad okupirana, osim krajnjih istočnih dijelova u Vukovarsko-srijemskoj i Osječko-baranjskoj županiji čime je ponovno i središnje područje Jadranske Hrvatske integrirano i vraćeno pod suverenitet Republike Hrvatske (Barić, 2006.; Marijan, 2016.) (Sl. 41.). Naknadno su početkom 1998. godine mirnim putem reintegrirani i okupirani dijelovi Hrvatskog Podunavlja.

Srpska agresija na Hrvatsku i ratne operacije prouzročili su, pored gospodarskog zaostajanja Republike Hrvatske, i značajne demografske gubitke. Izravni ratni gubitci (ratni mortalitet) procijenjeni su na oko 22.000 osoba, gubitci nataliteta na oko 9.500 nerođene djece, dok se gruba procjena migracijskih gubitaka kreće oko 453.500 stanovnika (Živić, 2006.).

Tablica 5. Stanovništvo Hrvatske prema narodnosnom sastavu 1991. i 2001. godine

Narodnosna pripadnost	Apsolutni pokazatelj		Relativni pokazatelj (%)	
	1991.	2001.	1991.	2001.
Hrvati	3.736.356	3.977.171	78,10	89,63
Muslimani/Bošnjaci*	43.469	20.755	0,91	0,47
Srbi	581.663	201.631	12,16	4,54
Albanci	12.032	15.082	0,25	0,34
Česi	13.086	10.510	0,27	0,24

Narodnosna pripadnost	Apsolutni pokazatelj		Relativni pokazatelj (%)	
	1991.	2001.	1991.	2001.
Slovenci	22.376	13.173	0,47	0,30
Mađari	22.355	16.595	0,47	0,37
Nijemci	2635	2902	0,06	0,06
Rusini	3253	2337	0,07	0,07
Slovaci	5606	4712	0,12	0,11
Talijani	21.303	19.636	0,45	0,44
Ukrajinci	2494	1977	0,05	0,04
Ostali	29.801	43.874	0,62	0,99
Neizjašnjeni	73.376	79.828	1,53	1,82
Jugoslaveni**	106.041	-	2,22	-
Regionalno izjašnjeni	45.493	9302	0,95	0,21
Nepoznato	62.926	17.975	1,32	0,41
UKUPNO	4.784.265	4.437.460	100,0	100,0

* Pored 20.755 stanovnika Republike Hrvatske koji su se izjasnili Bošnjacima, u popisu (2001.) se još 19.677 osoba izjasnilo Muslimanima. (prema: Živić, 2006.). Nažalost, nije moguće za 1991. godinu odvojiti one osobe koje su se izjasnile kao „Bošnjaci“ od osoba koje su se izjasnile kao „Muslimani“. Samo načelno se te dvije kategorije mogu smatrati sinonimima.

** U popisu iz 2001. godine Jugoslavenima se ukupno izjasnilo 176 stanovnika i oni su uključeni u kategoriju „Ostali“.

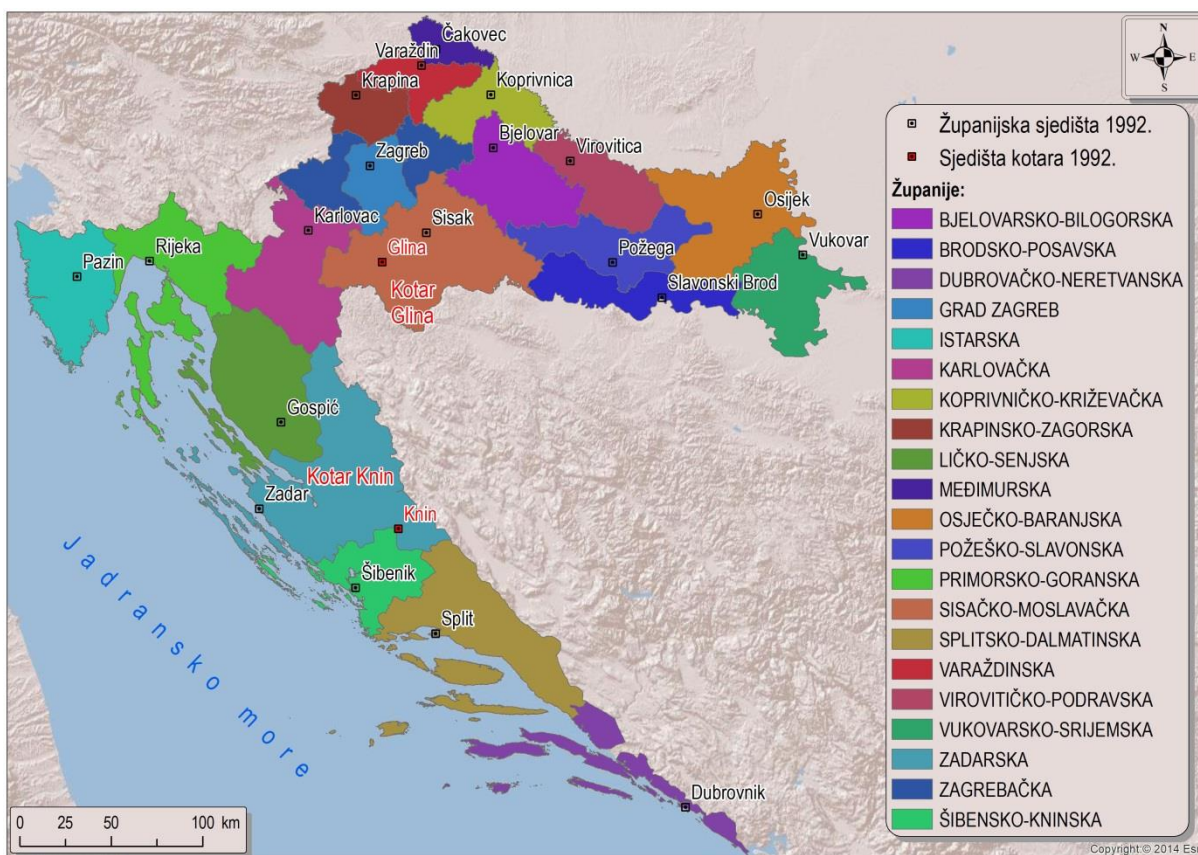
Izvor: Živić, 2006.

Pored toga, pojačana je ukupna depopulacija stanovništva, intenziviralo se starenje stanovništva, a promijenjen je i etnički sastav stanovništva (Tab. 5.). Nakon rata se još više homogenizirao sastav stanovništva prema narodnosti u Hrvatskoj, s tim da je najviše smanjen broj pripadnika srpske nacionalnosti, ponajviše zbog neuspjeha ostvarenja „Velike Srbije“, što je rezultiralo emigracijskim valom koncem neuspjele agresije na Hrvatsku. Živić (2006.) ističe da je, pored snažne i dugotrajne depopulacije, porast broja udjela hrvatskog stanovništva (1991. – 2001. za 6,4%), posljedica imigracijskih valova brojnih izbjegličko-prognaničkih skupina Hrvata iz Bosne i Hercegovine, Srijema, Bačke i Kosova.

4.4.6. Prostorni razvoj u uvjetima županijskog ustroja

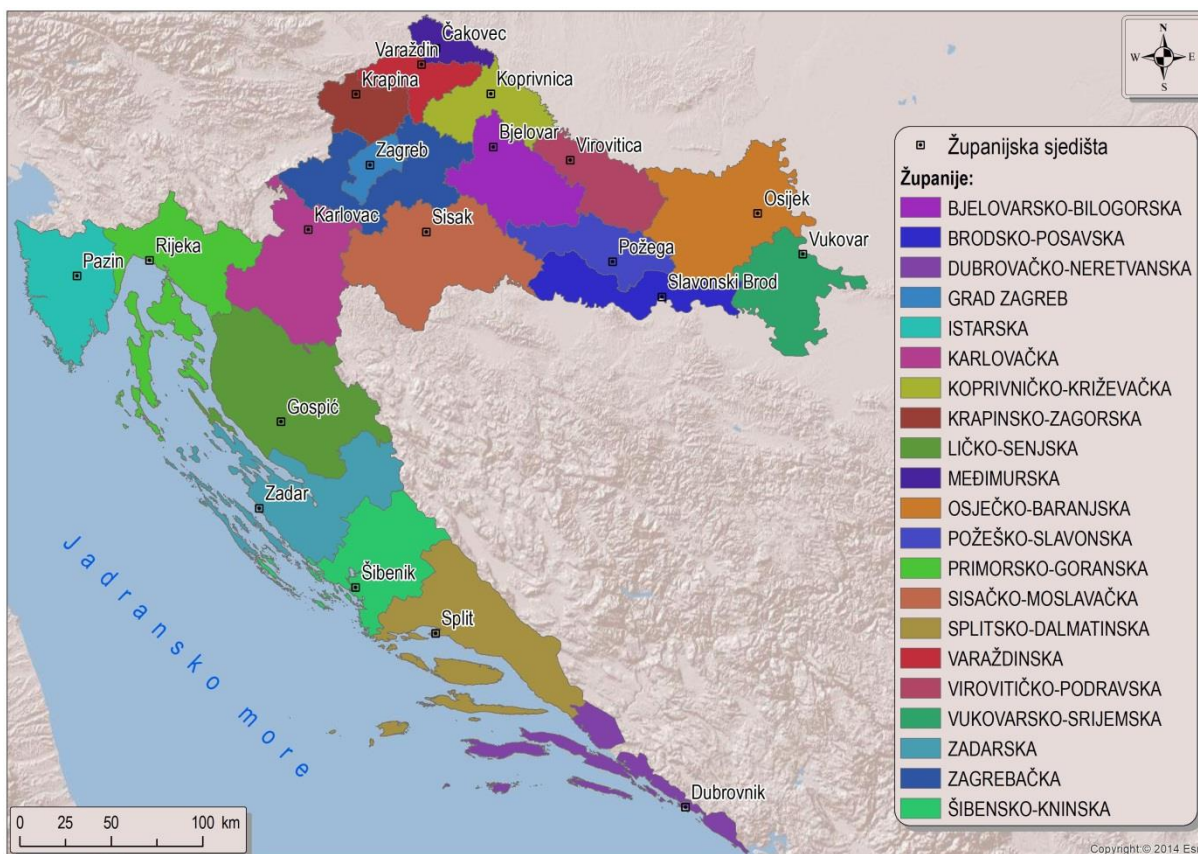
Završetkom ratnih zbivanja, ukidanjem zajednica općina i ponovnim uvođenjem županijskog ustroja obnovljene su stare višestoljetne prometne, gospodarske i funkcionalne poveznice ličkog i sjevernodalmatinskog prostora u što je povoljno za razvoj cjelokupnog

prostora Hrvatske (Magaš, 2016.). Suvremeni županijski ustroj uveden je 1993. (Sl. 42.), uz nešto znatnije prekrajanje 1997. godine.

Slika 42. Županijski ustroj Republike Hrvatske 1992. godine (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.; DGU, 2017.)

Uglavnom dobro prateći povijesne, kulturne i gravitacijske čimbenike, oblikovano je 20 županija oko važnijih gradskih središta, te Grad Zagreb, koji ima poseban županijski status.

Slika 43. Suvremeni županijski ustroj Republike Hrvatske (prema: ESRI, 2014.; DGU, 2017.)

U suvremenom županijskom ustroju Ličko-senjska županija zaokružuje najveći dio tradicionalne regije Like, velebitskoga priobalnog područja Podgorja – Primorja i sjeverozapadni dio otoka Paga na 5355,1 km². Suvremeni županijski sustav trebao je, a najvećim dijelom i omogućuje ravnomjerniji razvoj svih dijelova Republike Hrvatske i okupljanje oko istaknutih županijskih središta (Sl. 43.).

Razmatranjem historijsko-geografskog razvoja ličko-sjevernodalmatinskog područja u ovom poglavlju je potvrđena hipoteza H7 jer je ličko-sjevernodalmatinski prostor do sredine 16. st. bio integriran i međusobno komplementaran, a tek nakon povlačenja Osmanlija nastupile su korjenite promjene koje su u većoj ili manjoj mjeri utjecale na prožimanje i mogućnosti komplementarnog razvoja.

5. DEMOGRAFSKI ASPEKTI I DEPOPULACIJA KAO ODRAZ PROBLEMA REGIONALNOG POVEZIVANJA

U razvoju Ličko-senjske županije demografska obilježja imaju ključnu ulogu, a upravo nedovoljan broj stanovnika županije otvara potrebe regionalne kooperacije sa susjednim županijama u smislu određivanja jake, stabilne i suvremene EU NUTS 3 regije. Analiza dinamike i strukture stanovništva Hrvatske, a još više Ličko-senjske županije, pokazuje da su dinamička obilježja stanovništva pod izravnim utjecajem višedesetljetne snažne depopulacije, kombinirane s negativnom migracijskom bilancom. U dobno-spolnoj strukturi stanovništva razvidan je uznapredovali stupanj ostarjelosti stanovništva generiran višegodišnjim negativnim demografskim procesima i trendovima.

Četiri su osnovne skupine čimbenika koji uvjetuju demografska obilježja nekog kraja (Turk, 2006.): geografski (prirodno-geografski i društveno-geografski), sociološki, ekonomski i demografski čimbenici u užem smislu.

Na području Ličko-senjske županije prevladavajući demografski proces je depopulacija⁴⁷, tj. proces stalnog smanjivanja broja stanovnika koji ovisi o dvije skupine činitelja: prirodnom kretanju, odnosno smanjenju nataliteta (prirodna ili biološka depopulacija) i emigracije, tj. procesima vezanim uz demografsko pražnjenje prostora (Nejašmić, 1991_b).

Činjenica da Ličko-senjska županija nema dovoljno snažnu demografsku bazu, a i demografski trendovi posljednjih godina ne idu u prilog tezi da će Županija doseći razinu od 150.000 stanovnika koja je kriterij veličine EU NUTS 3 regije. Zato se naglašava potreba regionalnog kooperiranja i mogućeg oblikovanja jače NUTS 3 regije povezivanjem s jednom ili više susjednih županija iz NUTS 2 regije Jadranske Hrvatske. U nastavku se analiziraju neka obilježja demografskog kretanja i pokazatelji biološkog sastava stanovništva da se ispitaju demografski trendovi i demografska situacija na istraživanom području.

5.1. Opće (popisno) kretanje broja stanovništva

Opće kretanje stanovništva podrazumijeva promjenu brojčanog stanja stanovništva promatranog prostora prema popisnim godinama. To kretanje može rezultirati porastom, stagnacijom ili smanjenjem broja stanovnika, odnosno depopulacijom (Wertheimer-Baletić,

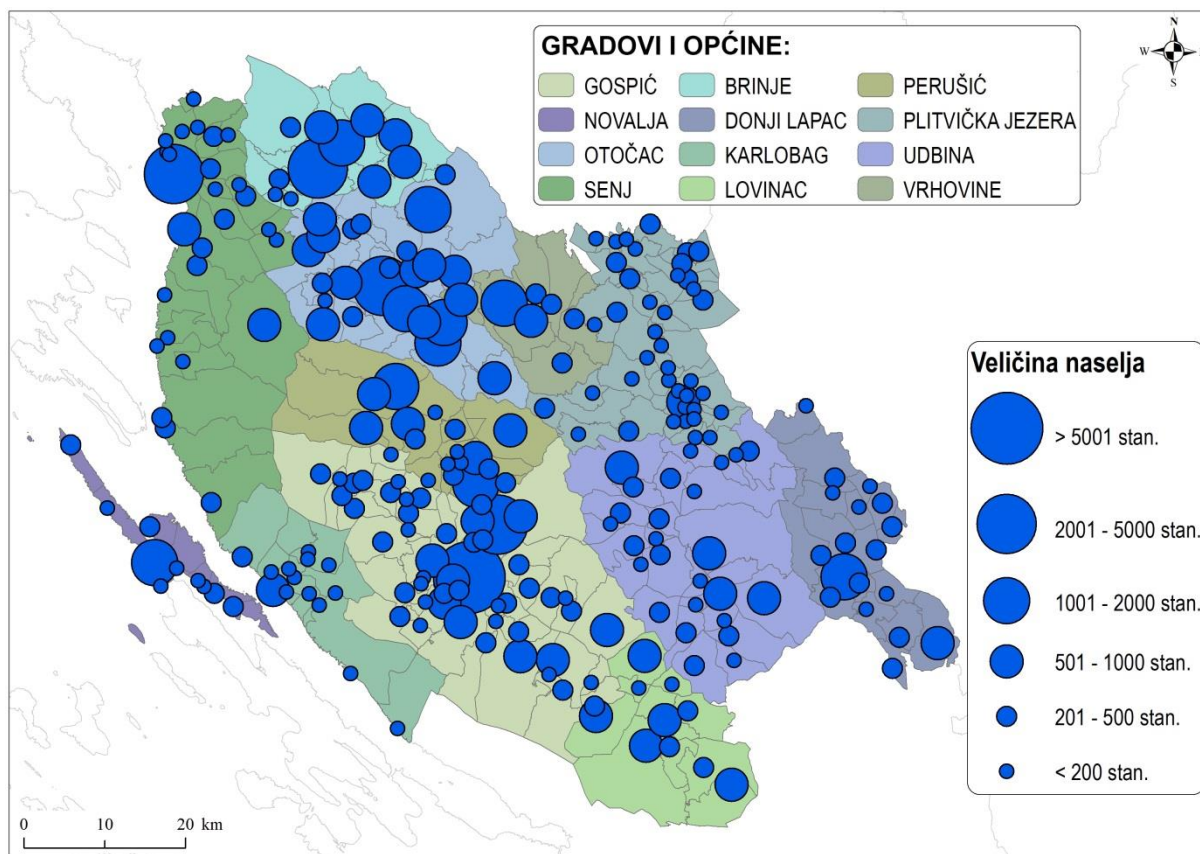
⁴⁷ O depopulaciji Hrvatske vidjeti: Wertheimer Baletić, 1982.; Nejašmić, 1991_b.

1982.). Stanovništvo Hrvatske do sada je popisano 16 puta suvremenom popisnom metodologijom⁴⁸, te je moguće razmjerno precizno pratiti dinamiku međupopisnih promjena broja stanovnika na različitim upravno-teritorijalnim razinama (naselje, grad/općina, županija, država) od 1857. do 2011. godine. Opće kretanje stanovništva uvjetovano je međuodnosom prirodne promjene stanovništva s jedne strane, te migracijskoga salda sa druge strane. Prirodna promjena stanovništva računa se na temelju podataka vitalne statistike, a odnosi se na razliku između ukupnog broja živorođenih i broja umrlih u promatranome razdoblju, a migracijski saldo je razlika između ukupnog broja doseljenih (imigracija) i broja odseljenih (emigracija) u promatranome razdoblju. Dakle, u izračunu se koriste prirodne (rodnost i smrtnost) i mehaničke (migracija, tj. doseljavanje i iseljavanje) sastavnice (Nejašmić, 2005.; Weeks, 2012.), odnosno *input* (rodnost i doseljavanje) i *output* (smrtnost i iseljavanje) sastavnice (Wunch i dr., 2006.; Graovac, 2009.).

Za iscrpno razmatranje općeg kretanja stanovništva na području Ličko-senjske županije ponajprije je potrebno razmotriti njegov prostorni razmještaj. Kategoriziranjem naselja prema broju stanovnika moguće je uvjetno grupiranje na 6 kategorija. Potrebno je naglasiti da se u ovom prostoru radi uglavnom o malim raštrkanim ruralnim naseljima hrvatskoga dinaridskog krša:

1. Sitna naselja (do 200 stanovnika)
2. Mala naselja (201 – 500 stanovnika)
3. Manja srednja naselja (501 – 1000 stanovnika)
4. Veća srednja naselja (1001 – 2000 stanovnika)
5. Veća naselja (2001 – 5000 stanovnika)
6. Velika naselja (5001 i više stanovnika)

⁴⁸ N. Pokos (2003.) upozorava na problem različite metodologije provedenih popisa stanovništva. Popisi 1857., 1948., 1953., 1961., 1971., 1981., i 1991. godine provedeni su prema konceptu tzv. stalnoga stanovništva, odnosno *de iure* stanovništva, dok su popisi 1880., 1890., 1900., 1910., 1921., 1931., 2001. i 2011. godine provedeni prema konceptu prisutnoga stanovništva, odnosno *de facto* stanovništva.

Slika 44. Naselja u gradovima i općinama Ličko-senjske županije prema broju stanovnika 1971. godine

U posljednjih 40-ak godina došlo do promjena u veličini naselja i razmještau stanovnika u tim naseljima (Tab. 6.; usp. Sl. 44. i 46.), pa je tako 1971., 1981. i 1991. godine većina stanovništva živjela u malim naseljima od 101 do 300 stanovnika, ali je u sljedeća dva Popisa prevladalo stanovništvo izrazito malih naselja, s 50 i manje stanovnika. Osim što je drastično smanjen ukupan broj stanovnika, depopulacija je bitno erodirala mala seoska naselja, što je rezultiralo peterostrukim povećanjem broja naselja s 50 i manje stanovnika s jedne strane, te s prepolovljenim brojem naselja sa 1001 i više stanovnika s druge strane.

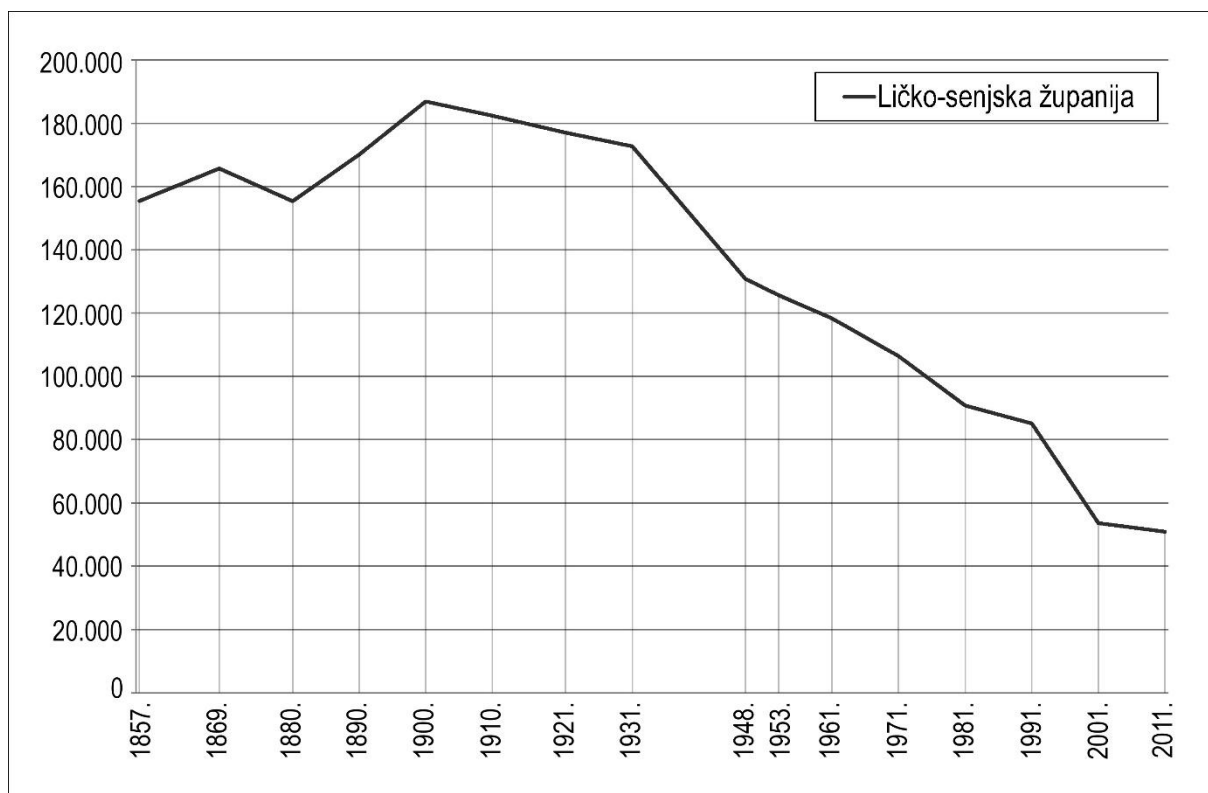
Tablica 6. Naselja Ličko-senjske županije prema broju stanovnika 1857. – 2011. godine

Godina	Naselja do 200 stan.		Naselja 201 – 500 stan.		Naselja 501 – 1000 stan.		Naselja 1001 – 2000 stan.		Naselja 2001 – 5000 stan.		Naselja 5001 i više stan.	
	Broj nas.	%	Broj nas.	%	Broj nas.	%	Broj nas.	%	Broj nas.	%	Broj nas.	%
1857.	83	32,5	53	20,8	66	25,9	41	16,1	12	4,7	0	0,0

Godina	Naselja do 200 stan.		Naselja 201 – 500 stan.		Naselja 501 – 1000 stan.		Naselja 1001 – 2000 stan.		Naselja 2001 – 5000 stan.		Naselja 5001 i više stan.	
	Broj nas.	%	Broj nas.	%	Broj nas.	%	Broj nas.	%	Broj nas.	%	Broj nas.	%
1869.	94	36,9	37	14,5	61	23,9	47	18,4	16	6,3	0	0,0
1880.	92	36,1	47	18,4	60	23,5	45	17,6	11	4,3	0	0,0
1890.	50	19,6	76	29,8	75	29,4	44	17,3	10	3,9	0	0,0
1900.	41	16,1	81	31,8	69	27,1	54	21,2	10	3,9	0	0,0
1910.	40	15,7	85	33,3	69	27,1	51	20,0	10	3,9	0	0,0
1921.	45	17,6	82	32,2	70	27,5	48	18,8	10	3,9	0	0,0
1931.	47	18,4	82	32,2	72	28,2	44	17,3	10	3,9	0	0,0
1948.	65	25,5	99	38,8	62	24,3	24	9,4	5	2,0	0	0,0
1953.	68	26,7	98	38,4	68	26,7	17	6,7	3	1,2	1	0,4
1961.	76	29,8	107	42,0	51	20,0	16	6,3	4	1,6	1	0,4
1971.	102	40,0	94	36,9	44	17,3	10	3,9	4	1,6	1	0,4
1981.	138	54,1	76	29,8	28	11,0	8	3,1	2	0,8	3	1,2
1991.	152	59,6	68	26,7	20	7,8	10	3,9	2	0,8	3	1,2
2001.	202	79,2	32	12,5	14	5,5	3	1,2	2	0,8	2	0,8
2011.	210	82,4	28	11,0	10	3,9	3	1,2	3	1,2	1	0,4

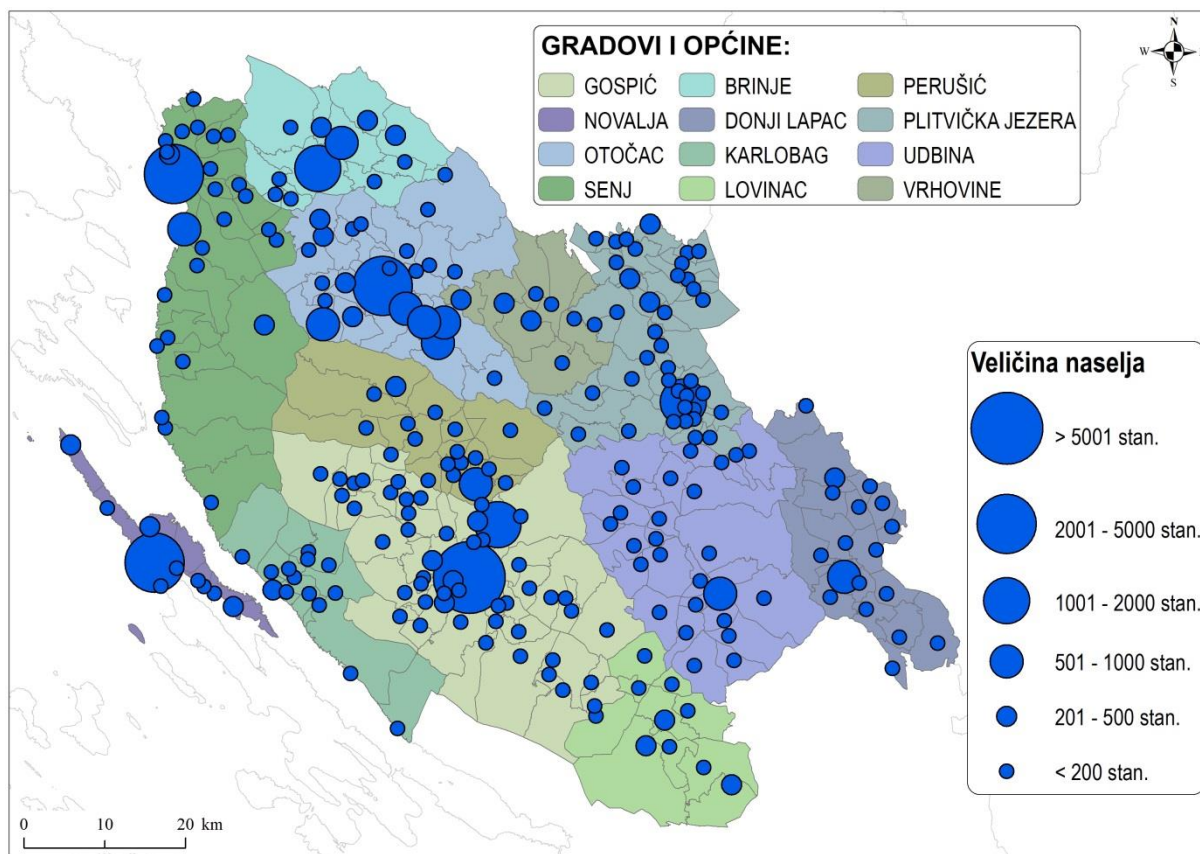
Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., Državni zavod za statistiku; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, DZS, Zagreb.

Prosječan broj stanovnika svih naselja (urbanih, prijelaznih i ruralnih) je u Hrvatskoj iznosio (2011.) 634, što znači da je iste godine u Ličko-senjskoj županiji u naseljima manjim od hrvatskoga prosjeka živjelo čak 46% (23.425) stanovništva, dok je u samo 12 naselja većih od hrvatskoga prosjeka živjelo ostalih 54% (27.502) stanovnika.

Slika 45. Kretanje ukupnog broja stanovnika Ličko-senjske županije 1857. – 2011.

Kretanje broja stanovnika može se pratiti od 1857. godine (Sl. 45.). Ličko-senjska županija dosegla je 1900. godine vrhunac naseljenost, kada je ovdje živjelo oko 186.500 stanovnika. Nakon 1900. godine broj stanovnika stalno se smanjuje. Najveća smanjenja broja stanovnika zabilježena su u međupopisnim razdobljima 1931. – 1948. (indeks promjene = 78,8) i 1991. – 2001. (indeks promjene = 63,0). Smanjenja broja stanovnika posljedica su, uz stalnu emigraciju i smanjenje nataliteta, Drugoga svjetskog rata i velikosrpske agresije. O razmjerima demografske katastrofe govori činjenica da je posljednje zabilježeno povećanje broja stanovnika u Ličko-senjskoj županiji zabilježeno 1890. – 1900., dakle prije više od jednog stoljeća. U posljednjih 40 godina broj stanovnika se prepолоvio (sa 106.000 na 51.000). Negativna demografska kretanja bilježe i gotovo svi gradovi i općine Ličko-senjske županije, osim Novalje, Udbine i Vrhovina. Porast broja stanovnika u tim jedinicama lokalne samouprave rezultat je fiktivnog popisivanja i različite popisne metodologije 2001. i 2011. godine.

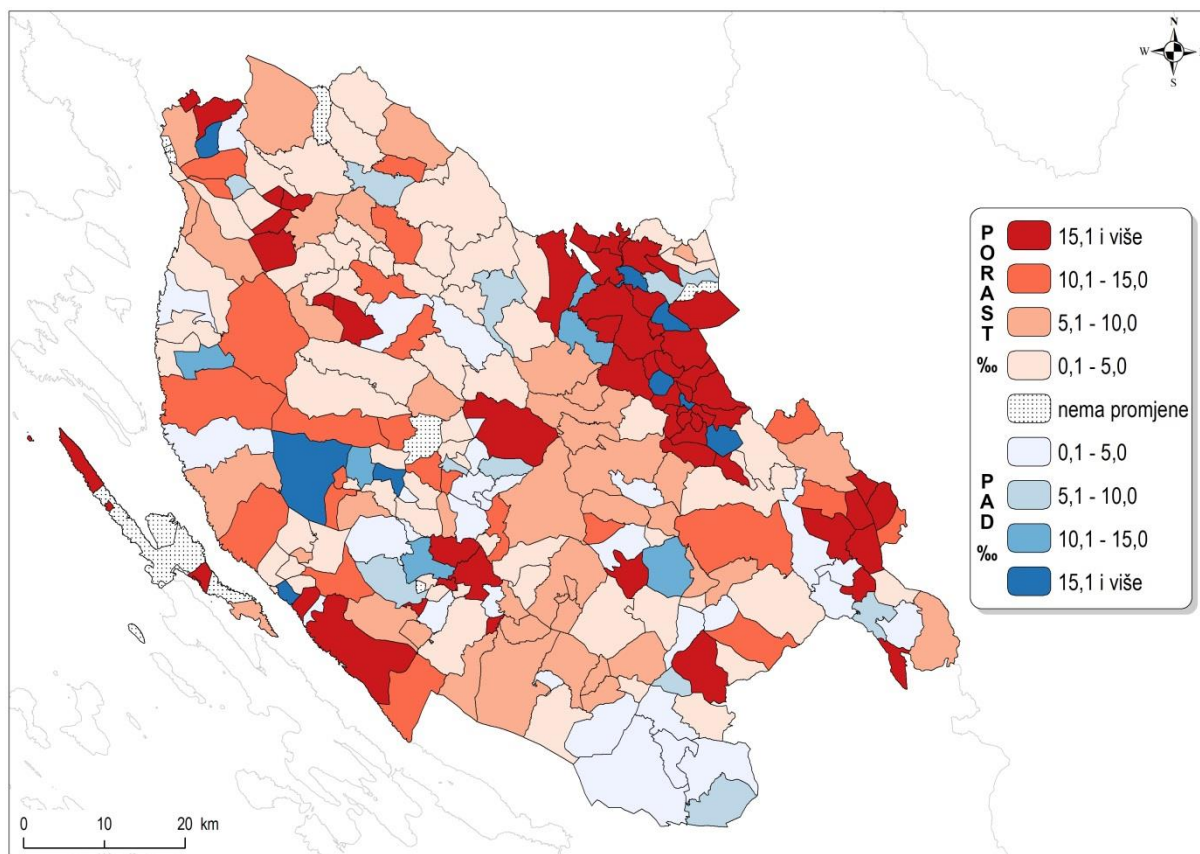

Slika 46. Naselja Ličko-senjske županije prema broju stanovnika 2011. godine

Najbolji relativni pokazatelj općeg kretanja broja stanovnika, koji omogućava usporedbe između pojedinih naselja, gradova i općina i županije jest stopa prosječne godišnje promjene broja stanovnika između dvaju popisa⁴⁹, a izračunava se iz prosječne godišnje apsolutne promjene između dvaju popisa i broja stanovnika sredinom međupopisnog razdoblja za koje se računa stopa godišnje promjene broja stanovnika (Nejašmić, 2005.).

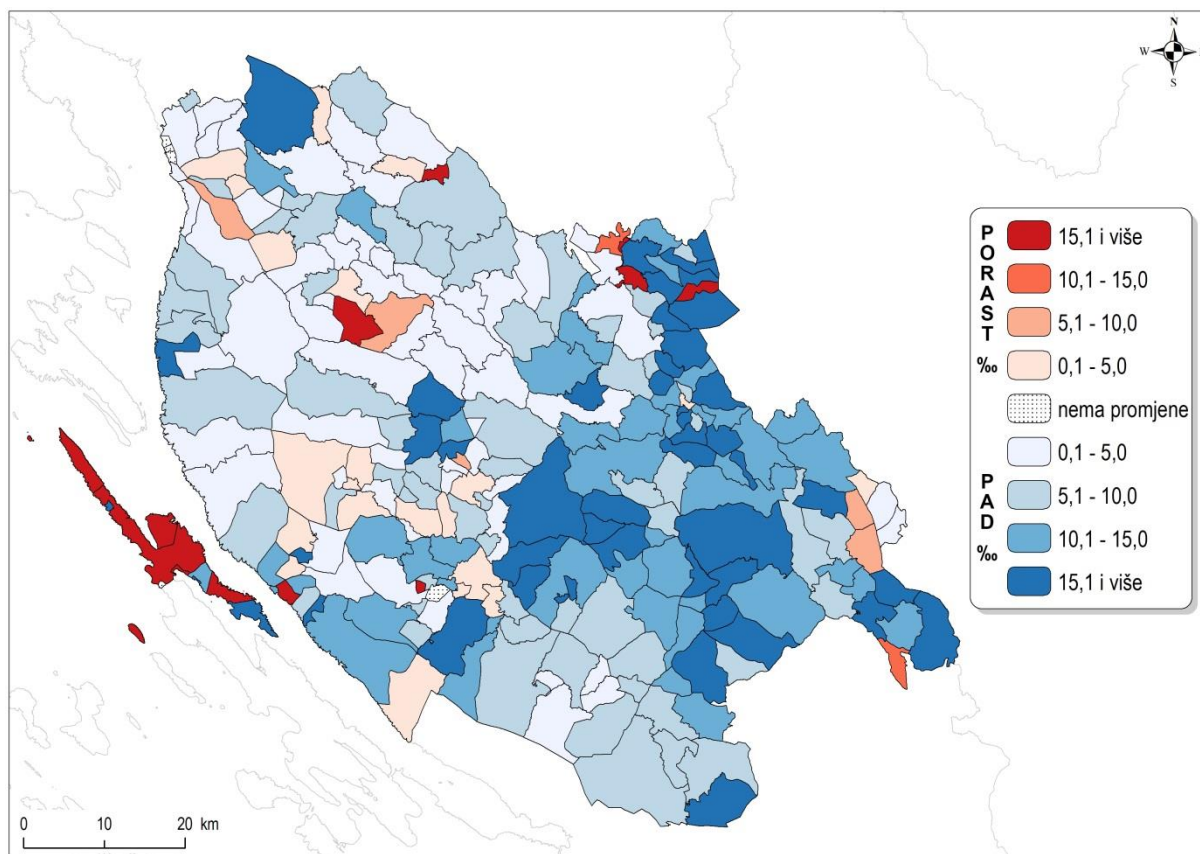
⁴⁹ Stopa prosječne godišnje promjene broja stanovnika između dvaju popisa računa se prema formuli:

$$\bar{r} = \frac{\bar{R}}{\bar{P}} \cdot 1000$$
 (Nejašmić, 2005.).

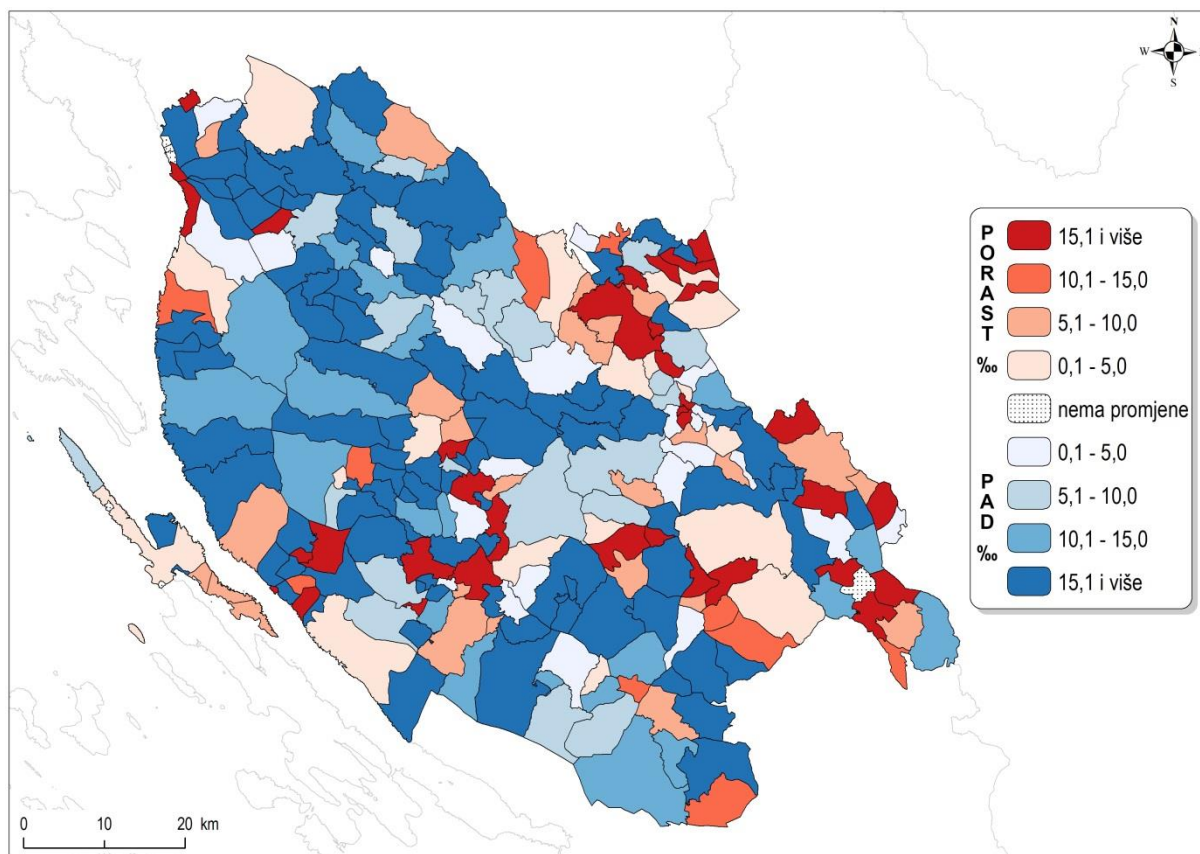
Slika 47. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1857. – 1900.

U drugoj polovici 19. st., odnosno u razdoblju 1857. – 1900. godine, prostor današnje Ličko-senjske županije imao je blagi demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi od 4,3‰, što je bilo dvostruko niže od stope za Republiku Hrvatsku u istom promatranom razdoblju ($\bar{r} = 8,5\%$) (Sl. 47.). Najveći demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi ostvarili su Grad Novalja ($\bar{r} = 16,5\%$) i Općina Karlobag ($\bar{r} = 8,1\%$), a jedino je Općina Lovinac ostvarila demografski pad po godišnjoj prosječnoj stopi od -2,2‰. Prema istom pokazatelju, 77,6% naselja u županiji zabilježilo je demografski rast, a 22,4% naselja demografski pad u promatranom razdoblju. Na razini naselja, čak je 41 naselje ostvarilo demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi od 46,5‰, dok su najveći demografski pad prema istom pokazatelju zabilježila naselja Vidovac Cesatički ($\bar{r} = -46,5\%$) i Korenica ($\bar{r} = -34,2\%$). Prema stopi prosječne godišnje promjene broja stanovnika, niti jedno naselje nije stagniralo.

Slika 48. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1900. – 1948.

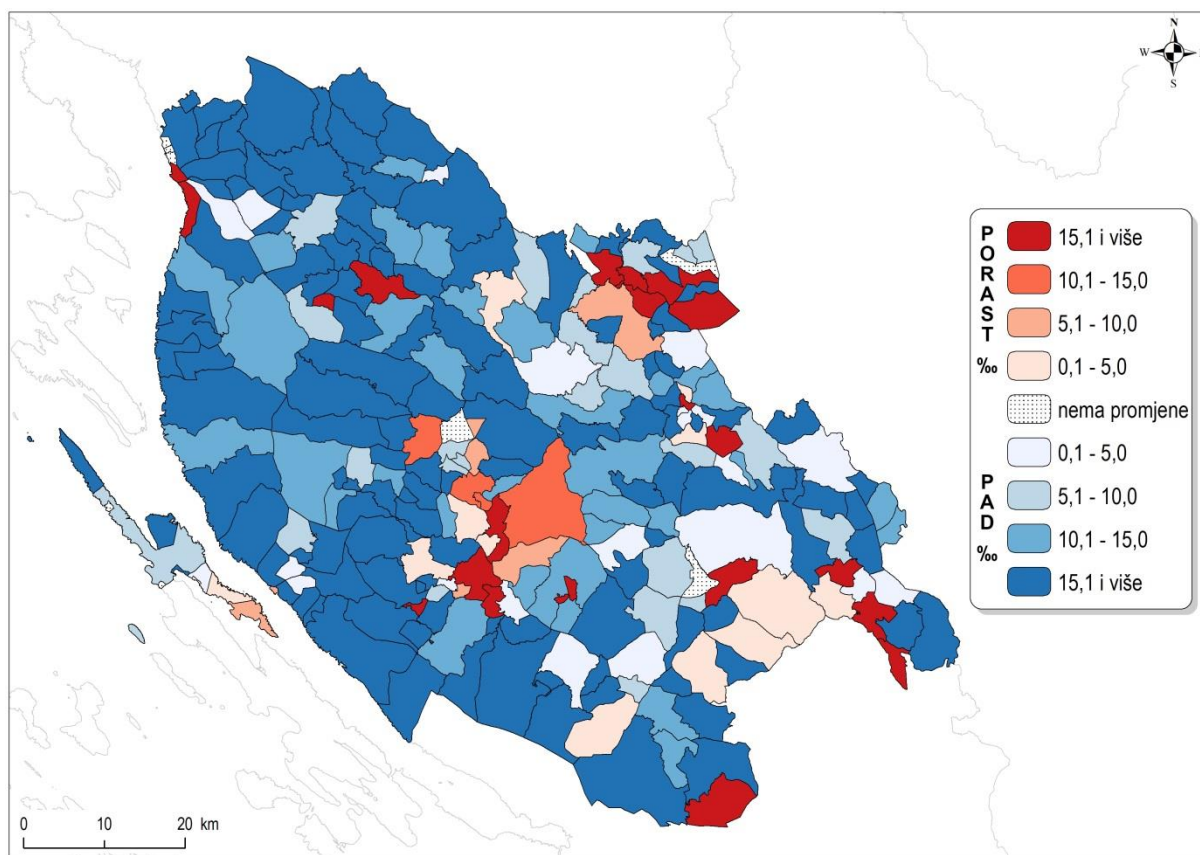
U prvoj polovici 20. st., odnosno u razdoblju 1900. – 1948. godine, Ličko-senjska županija zabilježila je demografski pad po prosječnoj godišnjoj stopi od $-7,3\%$, dok je stanovništvo Republike Hrvatske u istom promatranom razdoblju demografski raslo ($\bar{r} = 3,7\%$) (Sl. 48.). Grad Novalja je jedini zabilježio demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi od $11,5\%$, a najveći demografski pad zabilježile su Općine Udbina ($\bar{r} = -15,3\%$) i Plitvička jezera ($\bar{r} = -13,0\%$). Prema istom pokazatelju, $83,7\%$ naselja u županiji zabilježilo je demografski pad, a $15,9\%$ naselja demografski rast u promatranom razdoblju. Na razini naselja, 7 naselja ostvarilo je demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi od $41,7\%$, dok su najveći demografski pad prema istom pokazatelju zabilježila naselja Potočnica i Vidalići ($\bar{r} = -41,7\%$ za oba naselja). Prema stopi prosječne godišnje promjene broja stanovnika, može se zaključiti da je Podoštra demografski stagnirala jer je stopa prosječne godišnje promjene broja stanovnika bila nepromijenjena ($0,0\%$).

Slika 49. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1948. – 1953.

Neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata, odnosno u razdoblju 1948. – 1953. godine, Ličko-senjska županija zabilježila je demografski pad po prosječnoj godišnjoj stopi od $-8,1\%$, dok je stanovništvo Republike Hrvatske u istom promatranom razdoblju demografski raslo ($\bar{r} = 8,1\%$) (Sl. 49.). Demografski rast, i to blagi, po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika zabilježile su jedino Općine Donji Lapac ($\bar{r} = 2,8\%$) i Udbina ($\bar{r} = 0,3\%$), a najveći demografski pad zabilježili su Općina Brinje ($\bar{r} = -18,4\%$) i Grad Otočac ($\bar{r} = -16,4\%$). Prema istom pokazatelju, 64,7% naselja u županiji zabilježilo je demografski pad, a 34,9% naselja demografski rast u promatranom razdoblju. Na razini naselja, najveći demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika ostvarila su naselja Plitvička Jezera ($\bar{r} = 306,3\%$) i Boričevac ($\bar{r} = 234,0\%$), dok su najveći demografski pad prema istom pokazatelju zabilježila naselja Prijeboj ($\bar{r} = -138,3\%$) i Kućišta Cesarička ($\bar{r} = -114,6\%$). Prema stopi prosječne godišnje promjene broja stanovnika, može se

zaključiti da su Gajine demografski stagnirale jer je stopa prosječne godišnje promjene broja stanovnika bila nepromijenjena (0,0‰).

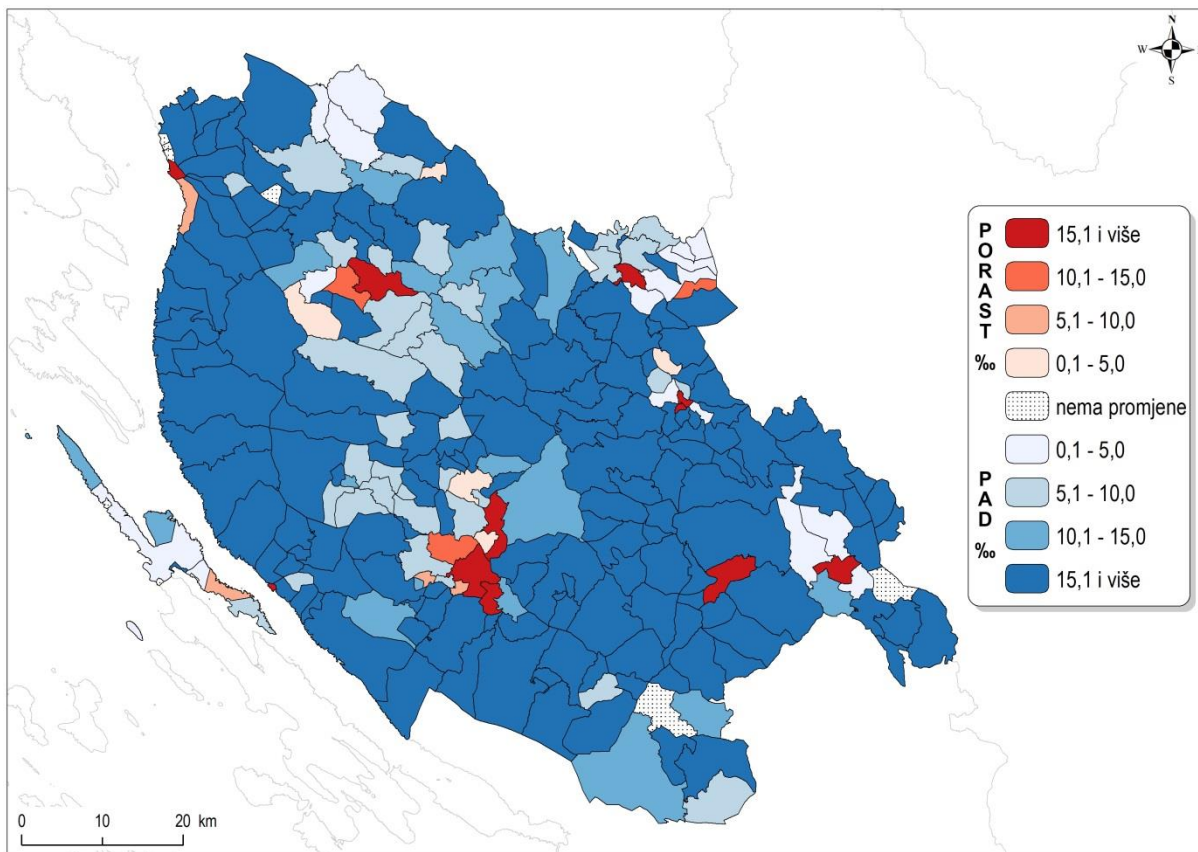

Slika 50. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1953. – 1961.

U sljedećem međupopisnom razdoblju (1953. – 1961.), Ličko-senjska županija zabilježila je demografski pad po prosječnoj godišnjoj stopi od -7,5‰, dok je stanovništvo Republike Hrvatske u istom promatranom razdoblju demografski raslo ($\bar{r} = 6,9‰$) (Sl. 50.). Demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika zabilježio je jedino Grad Gospić⁵⁰ ($\bar{r} = 5,1‰$), a najveći demografski pad zabilježile su Općine Brinje ($\bar{r} = -25,8‰$) i Karlobag ($\bar{r} = -13,2‰$). Prema istom pokazatelju, 81,5% naselja u županiji zabilježilo je demografski pad, a 17,3% naselja demografski rast u promatranom razdoblju. Na razini naselja, najveći demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika ostvarila su naselja Lički Osik ($\bar{r} = 130,0‰$) i Udbina ($\bar{r} = 77,0‰$), dok su najveći demografski pad prema istom pokazatelju zabilježila naselja Končarev Kraj ($\bar{r} = -84,4‰$) i

⁵⁰ O demografskim obilježjima Grada Gospića vidjeti: Pokos, Turk, 2009.

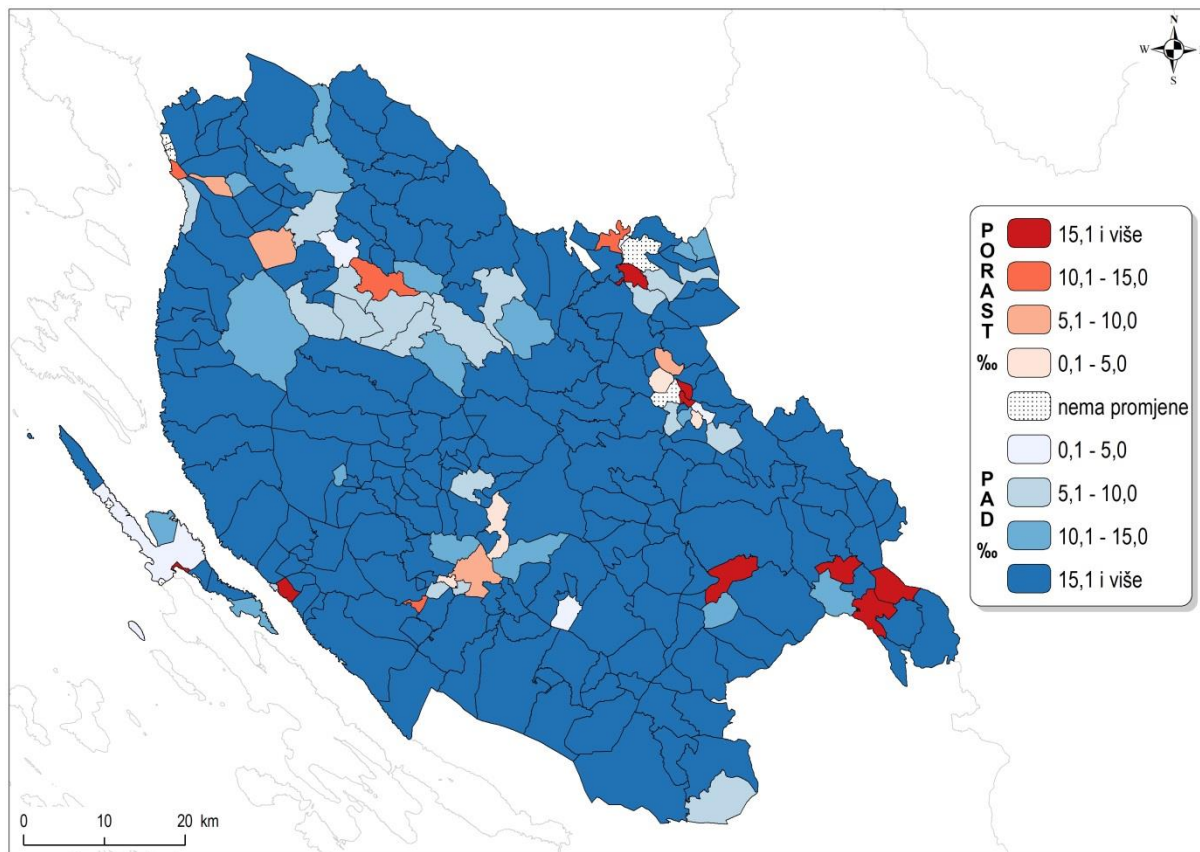
Velike Brisnice ($\bar{r} = -75,0\%$). Prema stopi prosječne godišnje promjene broja stanovnika, može se zaključiti da su naselja Rebić, Rešetar i Studenci demografski stagnirala jer su stope prosječne godišnje promjene broja stanovnika bile nepromijenjene (0,0%).

Slika 51. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1961. – 1971.

U sljedećem međupopisnom razdoblju (1961. – 1971.), Ličko-senjska županija zabilježila je demografski pad po prosječnoj godišnjoj stopi od $-10,6\%$, dok je stanovništvo Republike Hrvatske u istom promatranom razdoblju demografski raslo ($\bar{r} = 6,2\%$) (Sl. 51.). Demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika nije zabilježio niti jedan grad ili općina, a najveći demografski pad zabilježile su Općine Karlobag i Udbina ($\bar{r} = -29,2\%$) i Otočac ($\bar{r} = -24,3\%$). Prema istom pokazatelju, 89,2% naselja u županiji zabilježilo je demografski pad, a 9,6% naselja demografski rast u promatranom razdoblju. Na razini naselja, najveći demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika ostvarila su naselja Vidalići ($\bar{r} = 200,0\%$) i Plitvička jezera ($\bar{r} = 100,3\%$), dok su najveći demografski pad prema istom pokazatelju zabilježila naselja Caska ($\bar{r} = -200,0\%$) i Došen

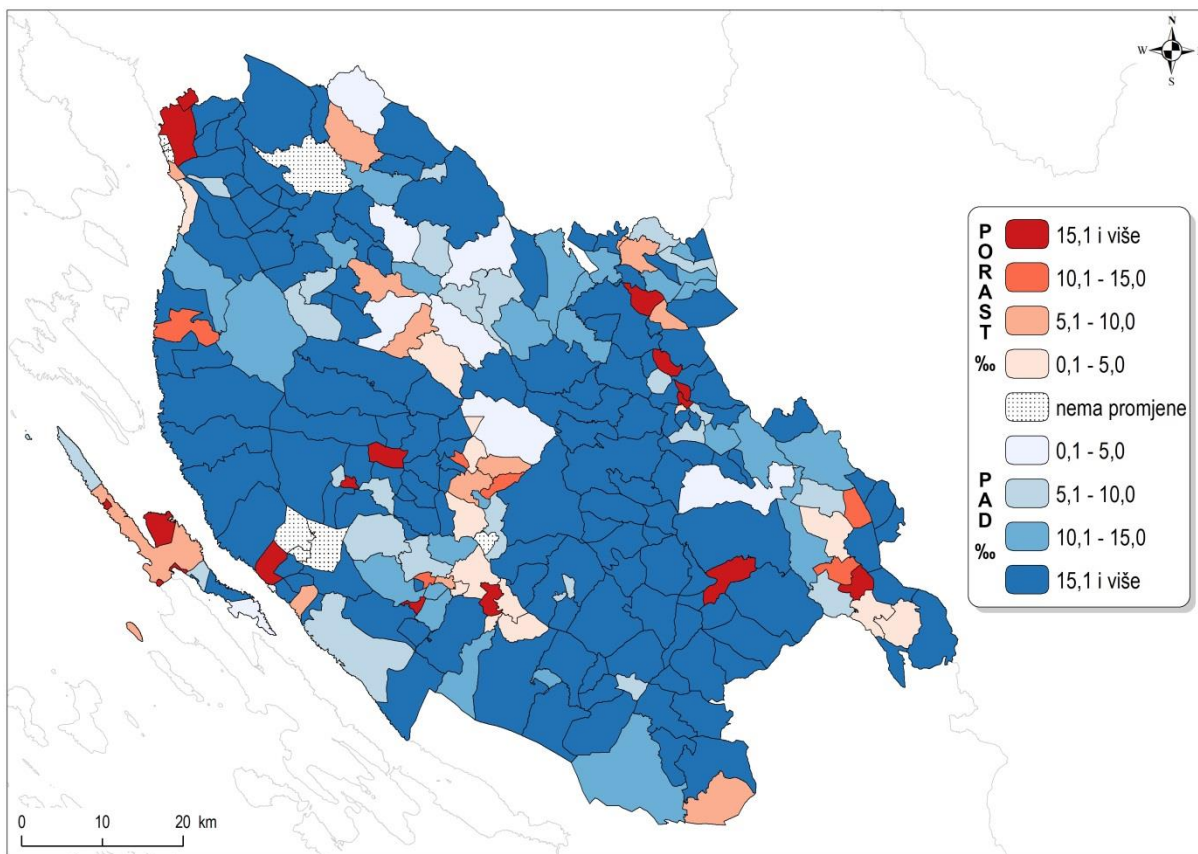
Dabar ($\bar{r} = -177,8\%$). Prema stopi prosječne godišnje promjene broja stanovnika, može se zaključiti da su naselja Boričevac, Lovinac i Žuta Lokva demografski stagnirala jer su stope prosječne godišnje promjene broja stanovnika bile nepromijenjene (0,0%).

Slika 52. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1971. – 1981.

U sljedećem međupopisnom razdoblju (1971. – 1981.), Ličko-senjska županija zabilježila je demografski pad po prosječnoj godišnjoj stopi od $-15,8\%$, dok je stanovništvo Republike Hrvatske u istom promatranom razdoblju demografski raslo ($\bar{r} = 3,9\%$) (Sl. 52.). Demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika nije zabilježio niti jedan grad ili općina, a najveći demografski pad zabilježile su Općine Perušić ($\bar{r} = -29,7\%$) i Udbina ($\bar{r} = -28,8\%$). Prema istom pokazatelju, 90,4% naselja u županiji zabilježilo je demografski pad, a 8,4% naselja demografski rast u promatranom razdoblju. Na razini naselja, najveći demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika ostvarila su naselja Caska ($\bar{r} = 200,0\%$) i Boričevac ($\bar{r} = 67,7\%$), dok su 4 naselja ostvarila demografski pad od $-200,0\%$ prema istom pokazatelju. Prema stopi prosječne godišnje

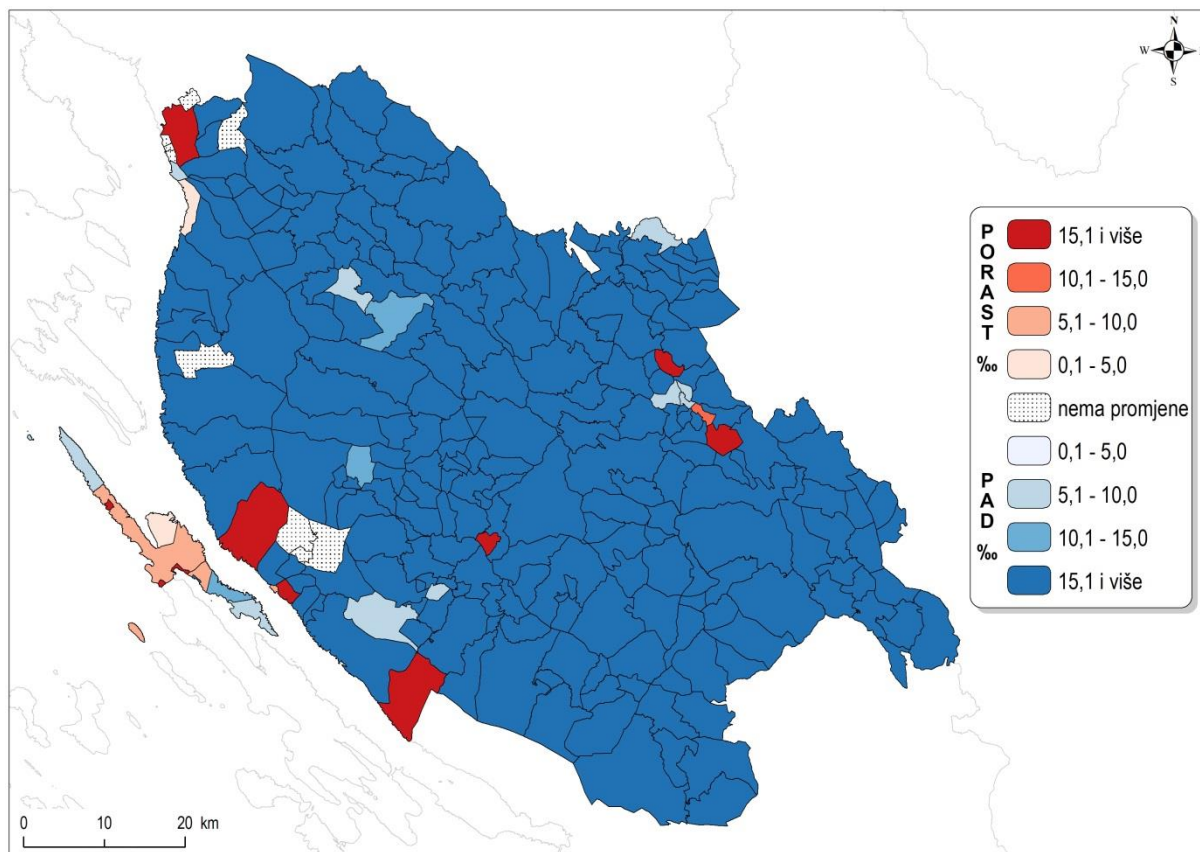
promjene broja stanovnika, može se zaključiti da su naselja Rastovača, Vidalilci i Vranovača demografski stagnirala jer su stope prosječne godišnje promjene broja stanovnika bile nepromijenjene (0,0%).

Slika 53. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1981. – 1991.

U sljedećem međupopisnom razdoblju (1981. – 1991.), Ličko-senjska županija zabilježila je demografski pad po prosječnoj godišnjoj stopi od -6,5‰, dok je stanovništvo Republike Hrvatske u istom promatranom razdoblju demografski raslo jednako kao i u prethodnom međupopisnom razdoblju ($\bar{r} = 3,9\%$) (Sl. 53.). Demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika zabilježio je jedino Grad Novalja ($\bar{r} = 3,4\%$), a najveći demografski pad zabilježile su Općine Lovinac ($\bar{r} = -19,7\%$) i Udbina ($\bar{r} = -13,9\%$). Prema istom pokazatelju, 79,8% naselja u županiji zabilježilo je demografski pad, a 19,8% naselja demografski rast u promatranom razdoblju. Na razini naselja, najveći demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika ostvarila su naselja Gajac i Potočnica ($\bar{r} = 200,0\%$ za oba naselja), dok su najveći demografski pad prema istom pokazatelju ostvarila

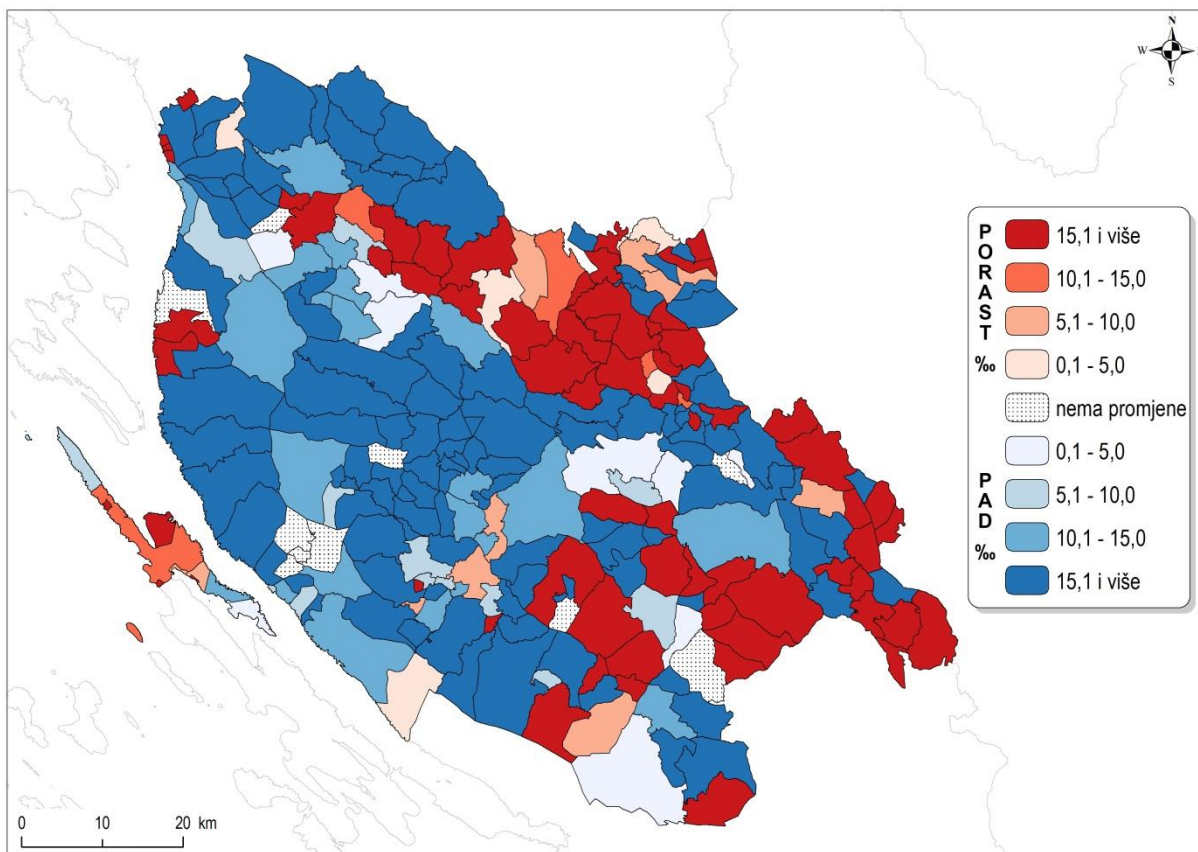
naselja Velike Brisnice ($\bar{r} = -120,0\%$) i Boričevac ($\bar{r} = -86,2\%$). Prema stopi prosječne godišnje promjene broja stanovnika, može se zaključiti da je jedino naselje Brinje demografski stagniralo jer je stopa prosječne godišnje promjene broja stanovnika bila nepromijenjena (0,0%).

Slika 54. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1991. – 2001.

U sljedećem međupopisnom razdoblju (1991. – 2001.), obilježenom ratnim zbivanjima, Ličko-senjska županija zabilježila je demografski pad po prosječnoj godišnjoj stopi od -45,3%, dok je stanovništvo Republike Hrvatske u istom promatranom razdoblju prvi put zabilježilo demografski pad ($\bar{r} = -7,5\%$) (Sl. 54.). Demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika zabilježio je jedino Grad Novalja ($\bar{r} = 4,9\%$), a najveći demografski pad zabilježile su Općine Udbina ($\bar{r} = -94,9\%$) i Lovinac ($\bar{r} = -94,4\%$). Prema istom pokazatelju, 92,4% naselja u županiji zabilježilo je demografski pad, a 6,4% naselja demografski rast u promatranom razdoblju. Na razini naselja, najveći demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika ostvarila su naselja Budak ($\bar{r} = 200,0\%$)

i Gajac ($\bar{r} = 167,2\%$), dok su 4 naselja zabilježila demografski pad od $-200,0\%$ prema istom pokazatelju. Prema stopi prosječne godišnje promjene broja stanovnika, može se zaključiti da su naselja Alan, Mrzli Dol i Velike Brisnice demografski stagnirala jer su stope prosječne godišnje promjene broja stanovnika bile nepromijenjene ($0,0\%$).

Slika 55. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 2001. – 2011.

U posljednjem međupopisnom razdoblju (2001. – 2011.), Ličko-senjska županija zabilježila je demografski pad po prosječnoj godišnjoj stopi od $-3,5\%$, jednako kao i stanovništvo Republike Hrvatske u istom promatranom razdoblju ($\bar{r} = -5,3\%$) (Sl. 55.). Najveći demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika zabilježile su Općine Vrhovine ($\bar{r} = 24,6\%$) i Udbina ($\bar{r} = 12,8\%$), a najveći demografski pad zabilježile su Općine Perušić ($\bar{r} = -27,9\%$) i Brinje ($\bar{r} = -23,1\%$). Prema istom pokazatelju, $62,5\%$ naselja u županiji zabilježilo je demografski pad, a $35,1\%$ naselja demografski rast u promatranom razdoblju. Na razini naselja, 6 je naselja ostvarilo demografski rast po prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika od $200,0\%$, dok su 4 naselja zabilježila

demografski pad od -200,0‰ prema istom pokazatelju. Prema stopi prosječne godišnje promjene broja stanovnika, može se zaključiti da je 6 naselja demografski stagniralo jer su stope prosječne godišnje promjene broja stanovnika bile neprimijenjene (0,0‰).

Iz prethodno navedenih pokazatelja stopa prosječne godišnje promjene broja stanovnika, proizlazi da je Ličko-senjska županija jedino u drugoj polovici 19. st. imala demografski rast prema analiziranom pokazatelju (\bar{r}), dok je u sljedećem pedesetogodišnjem razdoblju i nastavno na njega sljedećim međupopisnim razdobljima stalno bilježila demografski pad, koji je najintenzivniji bio u ratnom međupopisnom razdoblju (1991. – 2001.). S druge strane, Republika Hrvatska je tek od početka 90-ih godina 20. st. počela bilježiti demografski pad. Nadalje, osim Grada Novalje, svi gradovi i općine Ličko-senjske županije bilježili su demografski pad različitog intenziteta prema analiziranom pokazatelju 1900. – 2011. Grad Novalja je iznimka jer u posljednja tri međupopisja bilježi demografski rast temeljen na stopi prosječne godišnje promjene broja stanovnika. Taj demografski rast rezultat je pozitivnog utjecaja turizma na demografski razvoj Novalje, ali i dobre prometne povezanosti otoka Paga mostom sa susjednim kopnom. Jedino je Općina Lovinac u svim analiziranim vremenskim intervalima bilježila demografski pad. Prema intenzitetu, najveći pad s obzirom na veličinu stope i učestalost negativnog pokazatelja, imale su Općine Lovinac i Perušić. Nepostojanje industrije i nekorištenje turističkih mogućnosti, a time i nedostatak radnih mjesta, uvjetovali su i negativne demografske trendove u spomenutim općinama, uz činjenicu da je Općina Perušić u nešto povoljnijem prometno-geografskom položaju od Općine Lovinac. Zanimljiv je i zbirni pregled analiziranog pokazatelja po naseljima. Iz njega proizlazi da je demografski, jasno, najdinamičnije (u pozitivnom smislu te riječi) naselje Gospić jer je jedino u predzadnjem međupopisnom razdoblju (1991. – 2001.) u Gospiću zabilježen demografski pad, dok je u svim ostalim vremenskim intervalima bilježen demografski rast. Rezultat je to višegodišnjih procesa deruralizacije, deagrarizacije i urbanizacije, koji su utjecali na to da stanovništvo okolnih ruralnih naselja preseljava u središnje naselje Grada Gospića. Preseljenje je povezano s većim mogućnostima pronalaska posla, ali i s poboljšanjem vlastite kvalitete života (stanovništvo seli u naselje u kojem su brojne usluge dostupne, poput zdravstvene i socijalne skrbi, dječjeg vrtića, obrazovnih ustanova itd.). S druge strane, čak je 20 naselja Ličko-senjske županije u svim promatranim vremenskim intervalima 154-godišnjeg razdoblja bilježilo demografski pad prema stopi prosječne godišnje promjene broja stanovnika, što je pokazatelj razmjera ukupne depopulacije u Ličko-senjskoj županiji. U najvećem dijelu Ličko-

senjske županije očit je trend razmjernog smanjenja broja stanovnika, što potvrđuje hipotezu (H1).

5.1.1. Prirodno kretanje stanovništva

Prirodno kretanje stanovništva determinirano je odnosom između ukupnog broja živorođenih i ukupnog broja umrlih u promatranoj godini i implicira zastupljenost bioloških čimbenika u osnovnim značajkama toga kretanja (Wertheimer-Baletić, 1999.). Glavne sastavnice prirodnog kretanja stanovništva su rodnost (natalitet) i smrtnost (mortalitet), a njihova rezultanta daje prirodni prirast (inkrement), koji može biti pozitivan (veći broj živorođenih od umrlih) ili negativan⁵¹ (veći broj umrlih od živorođenih) i onda se u tome slučaju radi o prirodnoj depopulaciji stanovništva (Nejašmić, 2005.) koja je češće generirana iseljavanjem mladoga stanovništva, posebice iz ruralnih krajeva, nego negativnim prirodnim prirastom (Wertheimer-Baletić, 1999.). Različiti društveno-gospodarski i kulturno-psihološki čimbenici utječu na krajnje oblikovanje prirodnog kretanja stanovništva, što se kasnije odražava na postojeći sastav stanovništva (biološki, društveno-gospodarski, kulturno antropološki), a potom se onda u konačnici opet povratno odražava na prirodno kretanje stanovništva (primjerice, nepovoljniji dobno-spolni sastav utječe na smanjenje rodnosti što doprinosi smanjenju prirodnoga prirasta). Prema Wertheimer-Baletić (1999.), populaciju koja je prošla proces demografske tranzicije obilježava postojana stopa smrtnosti, dok varijabilnost rodnosti rezultira prirodnim prirastom ili padom.

Analiza podataka vitalne statistike za razdoblje 1964. – 2015. pokazuje da se u Hrvatskoj (2015.) rodilo 45,5% (31.370) manje djece u odnosu na početnu godinu promatranog razdoblja (1964.), dok se broj umrlih povećao za 26,0% (11.192). Dobar pokazatelj smjera bioreprodukcije je i vitalni indeks.⁵² Prema njemu, broj stanovnika povećavao se prirodnom promjenom do ranih devedesetih godina 20. st. kada se stanje izmijenilo (Tab. 7.). Prosječno se rađalo u promatranom razdoblju 54.500 djece, dok je umiralo 49.500 osoba godišnje, što znači da se u Hrvatskoj 2015. rodilo 17.140 djece manje od prosjeka, dok je istovremeno umrlo 4695 osoba više od prosjeka, što dodatno svjedoči o negativnim trendovima. Prosječna

⁵¹ Negativan prirodni prirast još se naziva i prirodni pad stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1982.).

⁵² Vitalni indeks (V_i) pokazuje broj živorođenih (N) na 100 umrlih (M), a računa se po formuli: $V_i = \frac{N}{M} \cdot 100$. Ako je vitalni indeks veći od 100, radi se o proširenoj reprodukciji ili povećanju broja stanovnika prirodnom promjenom, a ako je manji od 100, onda se radi o smanjujućoj reprodukciji stanovništva ili smanjenju broja stanovnika prirodnom promjenom (Nejašmić, 2005.).

stopa nataliteta smanjila se s 15,5‰ na 9,5‰, a prosječna stopa mortaliteta povećala se s 9,8‰ na 12,0‰. Prema Wertheimer-Baletić (1992.), došlo je do tzv. inducirane posttranzicije uvjetovane specifičnim čimbenicima, s tim da Nejašmić (2008.) naglašava da se radi prvenstveno o stalnom i jakom iseljavanju te velikim demografskim gubitcima u svjetskim ratovima. Navedeni negativni čimbenici osnaženi su, jasno, agresijom na Hrvatsku, kao i recesijom uvjetovanom iseljavanjem uglavnom mladog stanovništva, što bitno utječe na veću stopu smrtnosti unutar ostarjele demografske baze.

Tablica 7. Prirodno kretanje stanovništva Hrvatske 1964. – 2015.

Godina	Stopa (‰)			Vitalni indeks (V _i)	Godina	Stopa (‰)			Vitalni indeks (V _i)
	rodnosti	smrtnosti	prirodne promjene			rodnosti	smrtnosti	prirodne promjene	
1964.	16,2	10,1	6,1	160,1	1990.	11,6	10,9	0,7	106,2
1965.	16,7	9,3	7,3	178,3	1991.	10,9	11,5	-0,6	94,5
1966.	16,6	8,8	7,8	188,0	1992.	9,9	10,9	-1,0	90,7
1967.	15,5	9,6	5,9	162,2	1993.	10,3	10,8	-0,5	95,5
1968.	15,0	10,0	5,0	149,7	1994.	10,4	10,6	-0,2	98,2
1969.	14,5	10,7	3,8	135,8	1995. ¹	10,8	10,9	-0,1	99,3
1970.	13,9	10,0	3,8	138,4	1996.	11,7	11,0	0,7	106,3
1971.	14,6	10,1	4,5	144,6	1997.	12,2	11,4	0,8	106,8
1972.	14,8	10,8	4,1	137,9	1998. ²	10,4	11,5	-1,2	90,0
1973.	15,1	10,2	4,9	147,5	1999.	10,0	11,5	-1,5	87,0
1974.	15,0	10,0	5,0	149,6	2000.	9,8	11,3	-1,5	87,1
1975.	14,9	10,1	4,7	146,8	2001.	9,2	11,2	-1,9	82,7
1976.	14,8	10,0	4,9	148,8	2002.	9,1	11,4	-2,4	79,3
1977.	15,0	10,0	5,0	150,7	2003.	9,0	11,9	-2,9	75,5
1978.	15,1	10,7	4,4	141,0	2004.	9,2	11,3	-2,2	81,0
1979.	15,1	10,6	4,6	143,0	2005.	9,7	11,8	-2,1	82,0
1980.	14,9	10,9	3,9	136,2	2006.	9,5	11,6	-2,0	82,3
1981.	14,6	11,2	3,5	131,2	2007.	9,7	12,1	-2,4	80,0
1982.	14,4	11,0	3,5	131,4	2008.	10,1	12,1	-1,9	83,9
1983.	14,1	11,9	2,3	119,0	2009.	10,3	12,2	-1,8	85,0
1984.	13,9	11,6	2,3	119,8	2010.	10,1	12,1	-2,0	83,2
1985.	13,4	11,1	2,3	120,4	2011.	9,6	11,9	-2,3	80,7
1986.	12,8	11,0	1,8	116,4	2012.	9,8	12,1	-2,3	80,8
1987.	12,6	11,3	1,3	111,5	2013.	9,4	11,8	-2,5	79,3
1988.	12,4	11,1	1,2	111,1	2014.	9,3	12,0	-2,7	77,8
1989.	11,7	11,1	0,6	105,9	2015. ³	8,9	12,9	-4,0	69,2

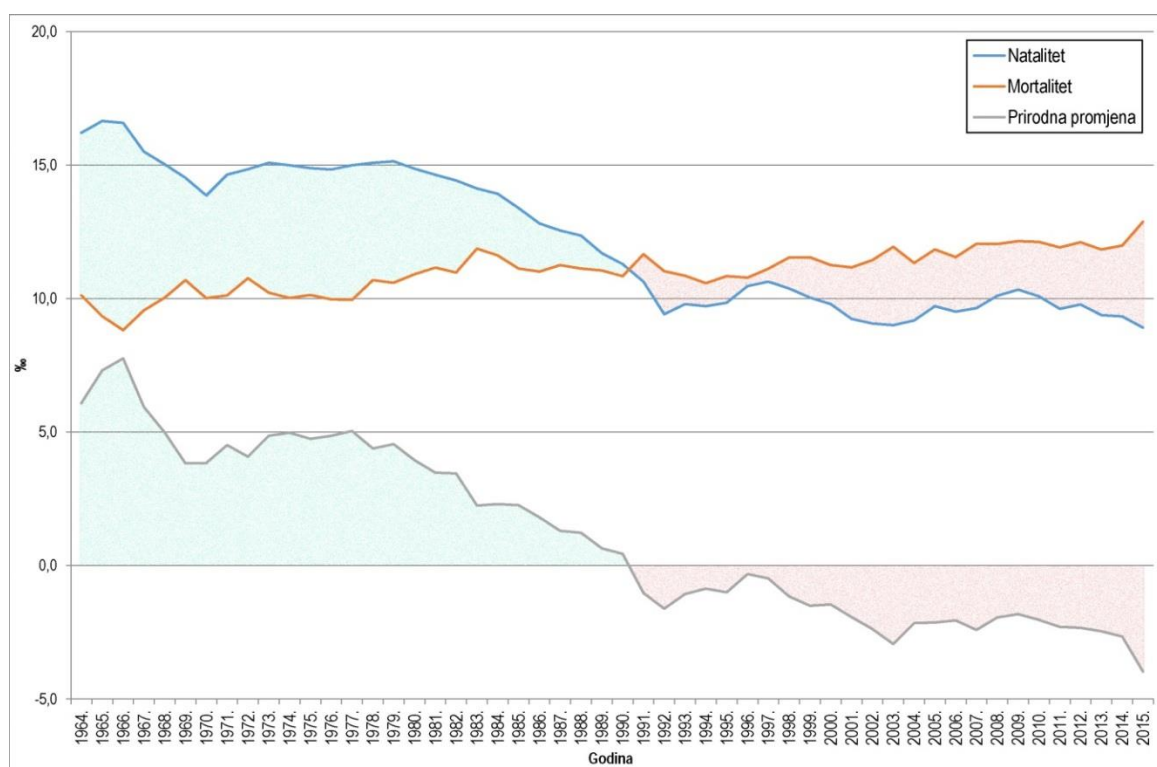
¹ Budući da podatci vitalne statistike za nekad okupirana područja RH nisu dostupni u cijelosti za razdoblje 1991. – 1995., koriste se procijenjene vrijednosti ukupnog broja živorođenih i umrlih prema: Nejašmić, 2008.

² Budući da se od 1998. podatci prikupljaju i obrađuju bez vitalnih događaja u inozemstvu, sukladno preporukama UN-a i Eurostat-a, takav je pristup primijenjen i za razdoblje 1990. – 1997. (Nejašmić, 2008.).

³ Prosječna mjesečna promjena broja stanovnika 2011. – 2015. prilagođena je službenim procjenama broja stanovnika koje izdaje Državnog zavoda za statistiku, dok je za razdoblje 1964. – 2010. računata prema desetogodišnjem međupopisnom prosjeku.

Izvor: Tablogrami vitalne statistike, rođeni i umrli po naseljima 1964. – 2015., Državni zavod za statistiku, Zagreb; Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2015., Državni zavod za statistiku, Zagreb. Autorova posebna obrada.

Sukladno teoriji demografske tranzicije⁵³, utemeljenoj na brojčanim stopama rodnosti i smrtnosti, hrvatsko društvo se nalazi u tzv. posttranzicijskoj etapi razvoja (Wertheimer-Baletić, 1982.; 1992.; 1999.), koju obilježavaju niske i uravnotežene stope rodnosti i smrtnosti na gotovo podjednakoj razini, a stopa prirodnog prirasta teži prema nuli (Nejašmić, 2005., 2008.). Treba naglasiti da niti jedna europska zemlja nije imala tako ubrzanu demografsku tranziciju kao Hrvatska (Gelo, 1987.; Wertheimer-Baletić, 1999.; 2017.).⁵⁴ U Hrvatskoj demografska tranzicija započinje krajem 19. st., 1930-ih ulazi u središnju fazu, a završava početkom 1980-ih (Nejašmić, 2008.).

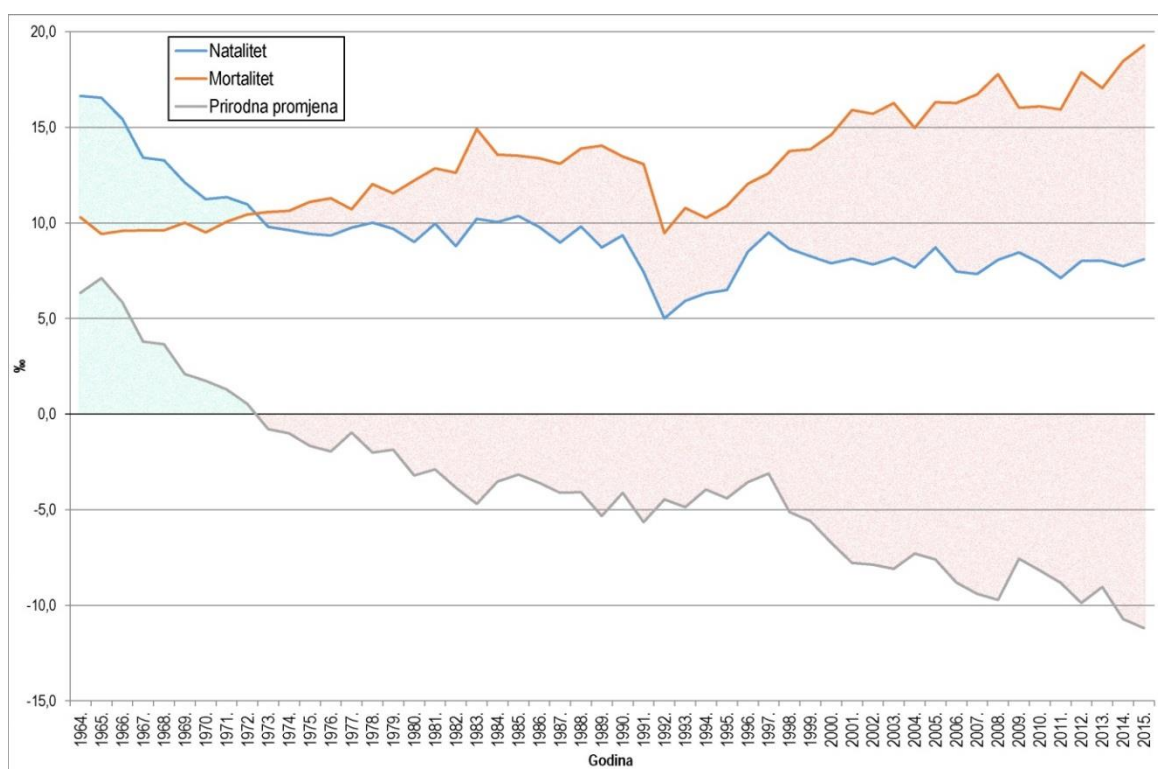

Slika 56. Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske 1964. – 2015. (izvor: *Tablogrami vitalne statistike, rođeni i umrli po naseljima 1964. – 2015.*, DZS, Zagreb; *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2015.*, DZS, Zagreb; Nejašmić, 2008.)

⁵³ Teorija demografske tranzicije (populacijske revolucije, demografskoga prijelaza) je troetapni model koji prikazuje razvoj (svjetskoga) stanovništva, a podrazumijeva prelazak sa visokih stopa rodnosti i smrtnosti (tradicionalni režim reprodukcije stanovništva) na niske stope rodnosti i smrtnosti, uz slabi, ali postojani prirodni prirast. Etape demografske tranzicije: 1. predtranzicijska, 2. tranzicijska i 3. posttranzicijska. Više o tome u: Kirk, 1996.; Wertheimer-Baletić, 1982.: 78–129., 1999.: 105–193, 2017.: 48–88; Nejašmić, 2005.: 53–59.

⁵⁴ U Hrvatskoj je demografska tranzicija trajala 80 – 90 godina (Friganović, 1991.; Nejašmić, 2008.). Usporedbe radi, u razvijenim europskim zemljama demografska tranzicija je trajala 150 godina (Nejašmić, 2005.).

U promatranom 52-godišnjem razdoblju, najveće povećanje broja živorođenih zabilježeno je 1970. – 1971. (6,2%), a nakon toga tek 1995. – 1996. (5,6%), što je poslijeratni tzv. „baby boom“. S druge strane, najveće smanjenje broja umrlih zabilježeno je 1966. – 1967. (9,1%), odnosno 1982. – 1983. (8,6%). Ukupno u promatranom razdoblju (1964. – 2015.), broj živorođenih se, gledano prema jednogodišnjim razdobljima, 19 puta povećao, dok se istovremeno broj umrlih povećavao 94 puta. U pogledu prirodnog kretanja stanovništva, može se zaključiti da su negativni trendovi nastupili 1991. godine (Nejašmić, 1999.; 2008.). Do te je godine prirodna promjena u Hrvatskoj bila pozitivna (prirodni prirast), a nakon te godine poprimila je negativan predznak (prirodni pad, uz iznimku 1996. – 1997.), što se nije promijenilo do današnjih dana. Sasvim je očigledno da je glavni razlog smanjenja prirodnog prirasta, a zatim i povećanja prirodnog pada, stanovništva Hrvatske 1964. – 2015. stalno smanjenje nataliteta (za čak 7,3‰), dok je istovremeno mortalitet blago povećan, ali i uravnotežen (za 2,8‰) (Sl. 56.).

Slika 57. Prirodno kretanje stanovništva Ličko-senjske županije 1964. – 2015. (izvor: *Tablogrami vitalne statistike, rođeni i umrli po naseljima 1964. – 2015.*, DZS, Zagreb)⁵⁵

⁵⁵ Budući da podatci vitalne statistike za okupirana područja RH nisu dostupni u cijelosti za razdoblje 1991. – 1995., koriste se samo dostupni podatci, a vrijednosti ukupnog broja živorođenih i umrlih se ne procjenjuju jer je promatrana populacija premala i svaka procjena bi značajno utjecala na završni izračun.

U analiziranom razdoblju (1964. – 2015.), najveće povećanje broja živorođenih u Ličko-senjskoj županiji zabilježeno je 1995. – 1996. (25,5%), što je i svojstveno postratnim okolnostima, a ranije od toga 1982. – 1983. (15,5%). Taj drugi podatak rezultat je povećanog nataliteta nakon Drugoga svjetskog rata, odnosno povećanje roditeljskih naraštaja u prvoj polovici 1980-ih. Najveće smanjenje broja živorođenih zabilježeno je u ratnim razdobljima 1991. – 1992. (-35,1%) i 1990. – 1991. (-21,7%), što je samo po sebi jasno. U analiziranom 52-godišnjem razdoblju u Ličko-senjskoj županiji je samo 17 puta zabilježen porast broja živorođenih i ta činjenica upućuje na razmjere dugogodišnje prirodne depopulacije. S druge strane, najveće smanjenje broja umrlih zabilježeno je 1982. – 1983. (-17,3%), odnosno u razdoblju 2011. – 2012. (10,5%), a najveće povećanje broja umrlih, jasno, zabilježeno 1991. – 1992. (30,3%), odnosno u razdoblju 2008. – 2009. (-6,1%) kao rezultat poremećene demografske baze i većeg stupnja ostarjelosti stanovništva, te odseljavanja. Ukupno se u promatranom razdoblju (1964. – 2015.) broj umrlih povećavao 27 puta.

U Ličko-senjskoj županiji glede prirodnog kretanja stanovništva, a na temelju podataka vitalne statistike 1964. – 2015., jasno je da je prirodna depopulacija nastupila još 1973. godine, dakle 18 godina ranije nego u Hrvatskoj u cjelini (1991.). Do te je godine prirodna promjena u Ličko-senjskoj bila pozitivna (prirodni prirast), a nakon te godine poprimila je negativan predznak (prirodni pad), što je ostalo nepromijenjeno sve do današnjih dana. Smanjenje rodnosti u Ličko-senjskoj županiji rezultat je gospodarske perifernosti ovog kraja s obzirom na gospodarski razvijena područja Republike Hrvatske. Pored smanjenja rodnosti u prvoj polovici devedesetih godina 20. st., na razmjerno nisku rodnost utjecale su ekonomske mogućnosti, naravno u kombinaciji s modernim trendovima kasnijeg stupanja u brak i kontrole rađanja (abortivitet i dr.). Mlade obitelji rjeđe se odlučuju na više od dvoje djece zbog nedostatka financijskih mogućnosti, a povećana nezaposlenost onemogućava brojnim mladim ljudima da imaju djecu. Izostanak pronatalitetne populacijske politike, odnosno mjera poboljšanja uvjeta života i rada mladim obiteljima, svakako produbljuje jaz. S druge strane, smrtnost je stabilizirana odmah nakon završetka rata, ali je u porastu zbog nepovoljnoga biološkog sastava stanovništva Ličko-senjske županije. Spomenutim uzrocima prirodnog pada stanovništva doprinosi i selektivna emigracija posljednjih godina. Mlade obitelji iseljavaju u potrazi za poslom, najčešće u veće gradove poput Zagreba, Zadra i Rijeke, ali i u Njemačku i Irsku. Dakle, Ličko-senjska županija prirodnim putem gubi stanovništvo posljednje 44 godine

(Sl. 57.). Budući da je trend rastući i negativan, teško je očekivati krupnije promjene, što potvrđuje hipotezu H1.

5.1.2. Migracijska obilježja stanovništva

Migracijski saldo je mehaničko kretanje stanovništva, a odnosi se na razliku između broja doseljenih i broja odseljenih (Friganović, 1990.; Nejašmić, 2005.). Hrvatska je emigracijska zemlja. Iz Hrvatske se od sredine 19. st. do 1981. godine ukupno iselilo oko 1.150.000 ljudi (Nejašmić, 1991a). Budući da u Hrvatskoj ne postoji registar migracija, migracijski saldo se može matematički izračunati ugrubo za desetogodišnja razdoblja na temelju odnosa prirodnog kretanja stanovništva i ukupnog kretanja stanovništva (Šterc, 1991.; Graovac, 2009.). Treba napomenuti da podatci nisu izravno usporedivi s podacima posljednjeg popisa (2011.), što utječe na preciznost izračuna (Graovac, 2009.). Podatci za prirodno kretanje stanovništva dostupni su za razdoblje 1964. – 2015., pa je onda moguće analizirati migracijski saldo za razdoblja 1971. – 1981., 1981. – 1991., 1991. – 2001. i 2001. – 2011. Migracijska obilježja stanovništva su vrlo bitna jer mogu ublažiti prirodnu depopulaciju nekog prostora, ali mogu i osnažiti njegovo demografsko pražnjenje. Naravno, nerazvijenije prostore uglavnom obilježava izraženija emigracija, a razvijenije prostore izraženija imigracija.

Tablica 8. Migracijska bilanca gradova i općina Ličko-senjske županije 1971. – 1981., 1981. – 1991., 1991. – 2001. i 2001. – 2011.

	1971. – 1981.	1981. – 1991.	1991. – 2001.	2001. – 2011.
Gospić	-2760	-513	-8265	559
Novalja	-271	273	308	455
Otočac	-1766	-179	-5163	180
Senj	-1033	-194	-620	-406
Brinje	-2025	-192	-1475	-464
Donji Lapac	-925	-139	-2675	432
Karlobag	-319	-63	102	11
Lovinac	-1044	-307	-1842	138
Perušić	-2081	-266	-1663	-326
Plitvička jezera	-779	-143	-2279	-3
Udbina	-1608	-307	-2871	519
Vrhovine	-474	-158	-1726	611

	1971. – 1981.	1981. – 1991.	1991. – 2001.	2001. – 2011.
Ličko-senjska županija	-15085	-2188	-28169	1706

Izvor: izračunato prema podacima Popisa stanovništva i Vitalne statistike

Prostor Ličko-senjske županije je, prema migracijskim obilježjima, emigracijski budući da je u 3 od 4 promatrana razdoblja zabilježen negativan migracijski saldo, a vjerojatno to isto vrijedi i za posljednje razdoblje (2001. – 2011.), ali je rezultat nerealno pozitivan zbog razlika u popisnoj metodologiji (Tab. 8.). To ipak ne umanjuje zaključak da je Ličko-senjska županija prostor višedesetljetnih emigracijskih obilježja i nije neosnovano očekivati da popis 2021. može pokazati još nepovoljnija obilježja zbog velikog vala iseljavanja posljednjih godina (pogotovo mladih obitelji).

U prvom promatranom razdoblju (1971. – 1981.), negativnu migracijsku bilancu imalo je ukupno 288 naselja, pozitivnu 21 naselja, dok je 9 naselja imalo migracijsku bilancu jednaku nuli. Najveću negativnu zabilježenu migracijsku bilancu imala su naselja Donji Kosinj (-373) i Brinje (-359), dok su najveću pozitivnu migracijsku bilancu imala naselja Gospić (372) i Senj (292). Svi gradovi i općine bilježili su negativna migracijska kretanja, a najviše se istaknuo negativnom migracijskom bilancom Grad Gospić (-2760). U tom je razdoblju Ličko-senjska županija prosječno gubila oko 1500 stanovnika godišnje.

U sljedećem promatranom razdoblju (1981. – 1991.), negativnu migracijsku bilancu, na razini naselja, zabilježilo je ukupno 168 naselja, pozitivnu 81 naselje, dok su 2 naselja imala migracijsku bilancu jednaku nuli. Najveću negativnu zabilježenu migracijsku bilancu imala su naselja Lički Osik (-195) i Plitvička Jezera (-140), dok su najveću pozitivnu migracijsku bilancu imala naselja Perušić (297) i Senj (241). Svi gradovi i općine, osim Grada Novalje (273) bilježili su negativna migracijska kretanja, a najviše se istaknuo negativnom migracijskom bilancom opet Grad Gospić (-513). U tom je razdoblju Ličko-senjska županija prosječno gubila oko 200 stanovnika godišnje.

U trećem promatranom razdoblju (1991. – 2001.), negativnu migracijsku bilancu, na razini naselja, zabilježilo je ukupno 221 naselje, pozitivnu 27 naselja, a jedno naselje imalo je migracijsku bilancu jednaku nuli. Najveću negativnu zabilježenu migracijsku bilancu imala su naselja Lički Osik (-195) i Plitvička Jezera (-140), dok su najveću pozitivnu migracijsku bilancu imala naselja Perušić (297) i Senj (241). Grad Novalja i Općina Karlobag zabilježili su pozitivnu migracijsku bilancu (u Karlobagu je bilo dosta ratnih izbjeglica i prognanika iz Gospića), a najviše se istaknuo negativnom migracijskom bilancom Grad Gospić (-8265). U

tom je razdoblju Ličko-senjska županija prosječno gubila oko 2800 stanovnika godišnje, ali najveći gubitci vezani su uz razdoblje velikosrpske agresije 1991. – 1995.

U posljednjem promatranom razdoblju (2001. – 2011.), negativnu migracijsku bilancu, na razini naselja, zabilježilo je ukupno 98 naselja, pozitivnu 149 naselja, a 4 naselja imala su migracijsku bilancu jednaku nuli. Najveću negativnu zabilježenu migracijsku bilancu imala su naselja Senj (-424) i Vrataruša (-245), a najveću pozitivnu migracijsku bilancu imala su naselja Gospić (739) i Novalja (302). Negativnu migracijsku bilancu zabilježila su 3 grada i jedna općina, a najviše se istaknula negativnom migracijskom bilancom Općina Brinje (-464). U tom je razdoblju Ličko-senjska županija prosječno bilježila priljev stanovništva od oko 170 stanovnika godišnje. Još jednom – pitanje je u kolikoj mjeri su rezultati poremećeni zbog razlika u popisnoj metodologiji između popisa 2001. i 2011.

Dnevni migranti dokaz su gravitacijskog utjecaja Zadra u pružanju „funkcije rada“ okolnom stanovništvu. Ličko-senjska županija zabilježila je 2001. godine 5065 ukupno dnevnih migranata, s tim da je na radu u drugoj županiji bilo 244 osoba. Zadarska županija zabilježila je ukupno 17.622 dnevnih migranata, s tim da je na radu u drugoj županiji bilo 666 osoba. Šibensko-kninska županija zabilježila je ukupno 11.993 dnevnih migranata, s tim da je na radu u drugoj županiji bilo 588 osoba.⁵⁶ Iste godine, zabilježeno je u Ličko-senjskoj županiji 983 doseljenih u naselje stanovanja, u Zadarskoj 4757, a u Šibensko-kninskoj 552.⁵⁷ Zanimljivo je da je 2001. u Ličko-senjskoj županiji zabilježeno 32.174 osoba koje od rođenja stanuju u istom naselju (40,1% osoba promijenilo mjesto stanovanja), u Zadarskoj 92.204 (43,1% osoba promijenilo mjesto stanovanja), a u Šibensko-kninskoj (45,8% osoba promijenilo mjesto stanovanja).⁵⁸

Bitno je zaključno istaknuti da je Ličko-senjska županija mehaničkim putem, bez obzira na „grubost“ demografskog izračuna izgubila u razdoblju 1971. – 2011. ukupno oko 40.000 stanovnika, što je za Županiju, koja ima oko 50.000 stanovnika, veliko demografsko pražnjenje koje ide u prilog potvrdi hipoteze H1.

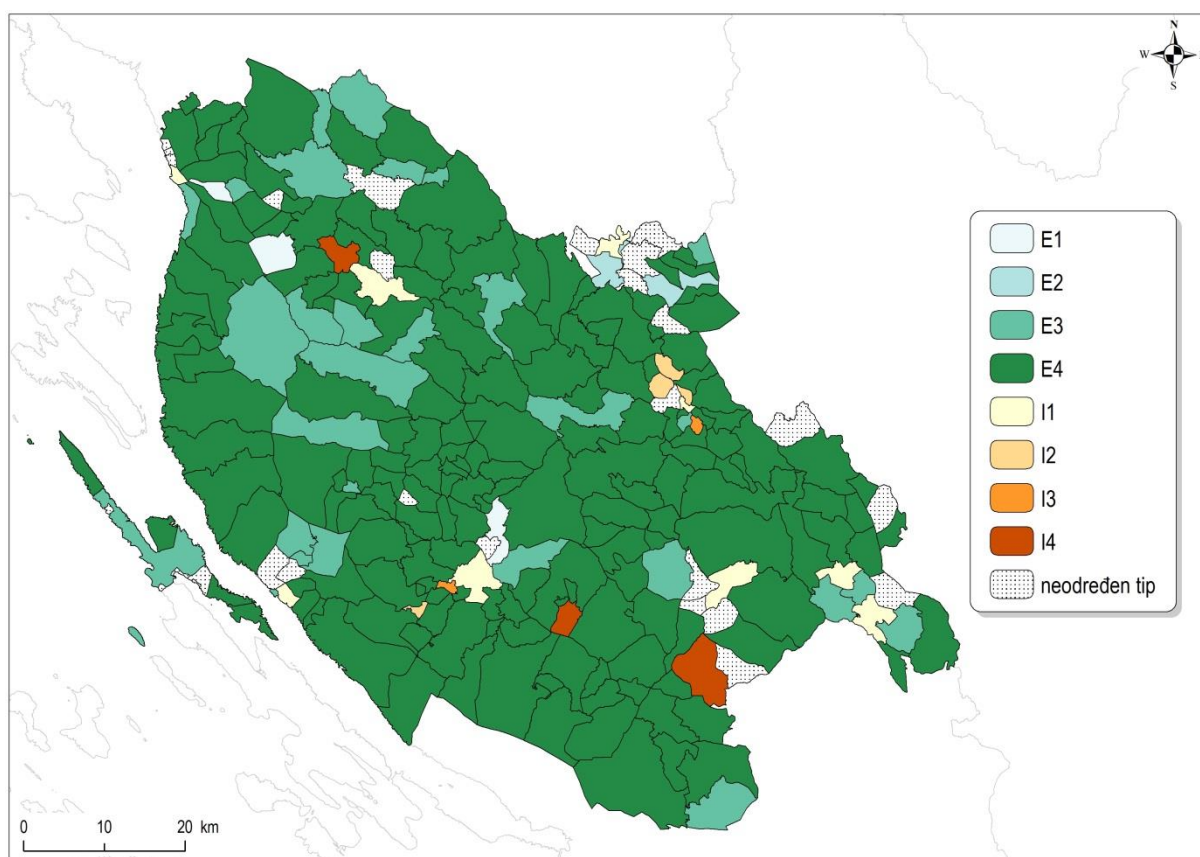
5.1.3. Tipologija općeg kretanja stanovništva

⁵⁶ Izvor: *Popis 2001., Dnevni i tjedni migranti, po naseljima*, DZS, Zagreb.

⁵⁷ Izvor: *Popis 2001., Doseljeno stanovništvo u naselje stanovanja prema tipu naselja stanovanja, spolu i vremenu doseljenja*, DZS, Zagreb.

⁵⁸ Izvor: *Popis 2001., Stanovništvo prema migracijskim obilježjima, po naseljima*, DZS, Zagreb.

Radi boljeg razumijevanja dinamike stanovništva na određenom području, koristi se tipologija općeg kretanja stanovništva prema Friganoviću (1990.). Pokazatelj je to koji uključuje stopu prirodne promjene i stopu popisom utvrđenog povećanja ili smanjenja broja stanovnika, a jedan i drugi pokazatelj mogu imati pozitivne ili negativne vrijednosti pa se na osnovu odnosa spomenutih stopa određuje je li prostor emigracijski (E) ili imigracijski (I). Razlikuju se četiri emigracijska i četiri imigracijska tipa općeg kretanja stanovništva (Friganović, 1990.; Nejašmić, 2005.). Tipologija općeg kretanja stanovništva pouzdan je indikator općih društvenih kretanja, ali i gospodarske razvijenosti jer je jasno da su imigracijski krajevi uglavnom razvijeniji, za razliku od emigracijskih područja u kojima se demografska, ali i gospodarska, kriza produbljuje (Nejašmić, 2005.). Budući da se podatci o broju rođenih i umrlih (vitalna statistika) na razini naselja bilježe tek od 1964. godine, a s obzirom na to da je prvi popis od te godine naovamo proveden 1971. godine, moguće je izračunati i odrediti tipove općeg kretanja stanovništva za posljednja četiri međupopisna razdoblja: 1971. – 1981., 1981. – 1991., 1991. – 2001. i 2001. – 2011.

Slika 58. Naselja Ličko-senjske županije prema tipu općeg kretanja stanovništva 1971. – 1981. godine

Već je tijekom razdoblja 1971. – 1981. emigracijsko obilježje općeg kretanja stanovništva zabilježeno na gotovo cijelom području Ličko-senjske županije (82,0% naselja)⁵⁹, a prevladavanje emigracijskog tipa općeg kretanja stanovništva ukazuje na negativnu migracijsku bilancu u promatranom razdoblju, s tim da je emigracijski tip općeg kretanja stanovništva zabilježen u gradskim, seoskim i mješovitim naseljima (Sl. 58.). Zabilježeno je prevladavajuće demografsko izumiranje (E4 tip) u 174 naselja (68,2%), izrazita depopulacija zahvatila je 29 naselja (11,4%), depopulacija je zabilježena u 3 naselja (1,2%), jednako kao i emigracija, koja je zabilježena također u 3 naselja (1,2%). Od imigracijskog tipa općeg kretanja stanovništva, prisutnog u 7,1% naselja, najviše je naselja zabilježilo porast imigracijom, njih 9 (3,5%), dok je obnova imigracijom zabilježena u 4 naselja (1,6%), vrlo slaba obnova imigracijom u 3 naselja (1,2%), te slaba obnova imigracijom u 2 naselja (0,8%). Zbog nulte stope prirodne promjene u 28 naselja (11%) nije bilo moguće odrediti tip općeg kretanja stanovništva. Ako se uzmu u obzir sva tri relevantna pokazatelja koja determiniraju opće kretanje stanovništva, najizrazitije emigracijsko obilježje imalo je naselje Dabar, a najizrazitije imigracijsko obilježje imalo je gradsko naselje Gospić.

Tablica 9. Tipovi općeg kretanja stanovništva gradova i općina Ličko-senjske županije 1971. – 1981.

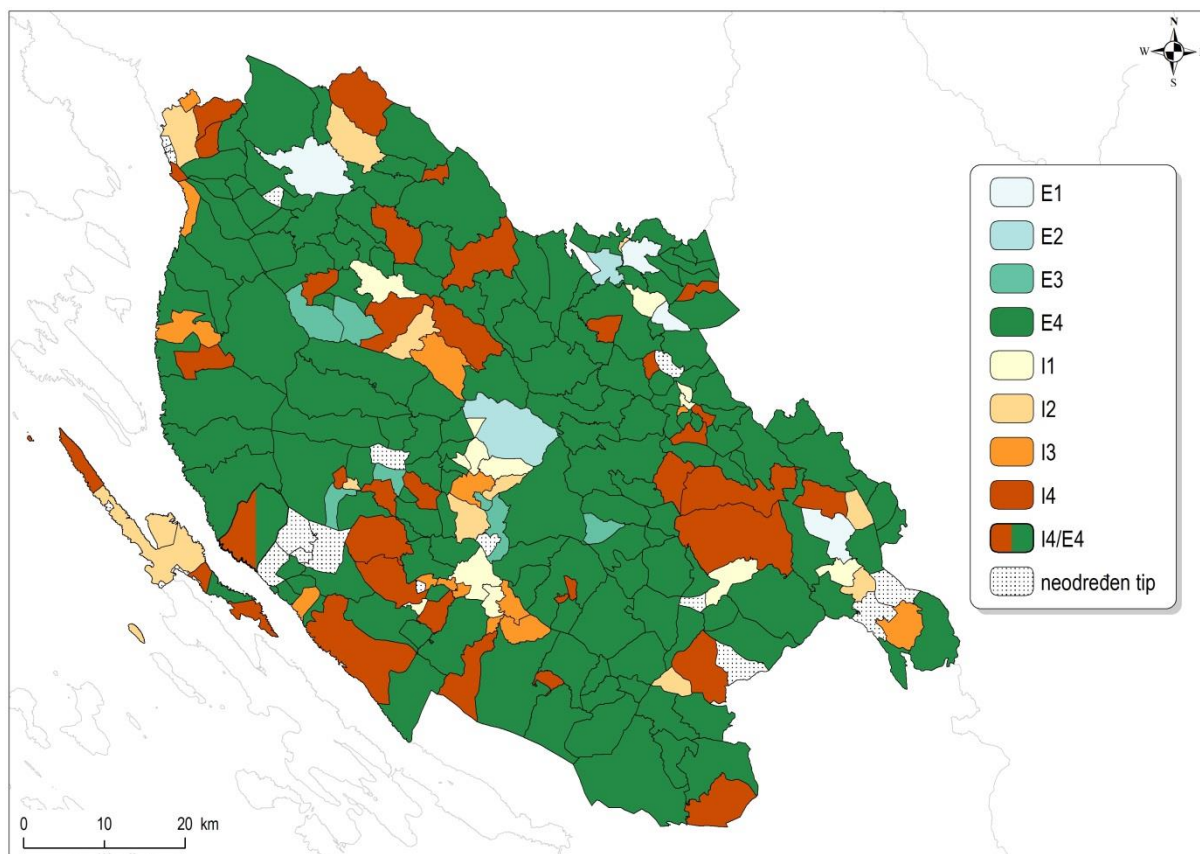
	1971. – 1981.			
	Prirodna promjena	Popisna promjena	Migracijski saldo	Tip kretanja
Gospić	-638	-3398	-2760	E4
Novalja	-44	-315	-271	E4
Otočac	171	-1595	-1766	E3
Senj	216	-817	-1033	E3
Brinje	70	-1955	-2025	E3
Donji Lapac	125	-800	-925	E3
Karlobag	-59	-378	-319	E4
Lovinac	-164	-1208	-1044	E4
Perušić	-147	-2228	-2081	E4
Plitvička Jezera	193	-586	-779	E3
Udbina	-182	-1790	-1608	E4
Vrhovine	-53	-527	-474	E4

⁵⁹ Usporedbe radi, na području susjedne zadarske regije u istom promatranom razdoblju zabilježeni su u 80,9% naselja neki od depopulacijskih tipova općeg kretanja stanovništva (Graovac, 2009.).

	1971. – 1981.			
	Prirodna promjena	Popisna promjena	Migracijski saldo	Tip kretanja
Ličko-Senjska ž.	-512	-15.597	-15.085	E4

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske – Retrospekt 1857. – 2001., DZS, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, DZS, Zagreb; Tabloграмi vitalne statistike, rođeni i umrli po naseljima 1964. – 2015., DZS, Zagreb.

Na razini gradova i općina, emigracijski tip općeg kretanja stanovništva zabilježen je na području svih gradova i općina Ličko-senjske županije, jednako kao i u Ličko-senjskoj županiji u cjelini (Tab. 9.). Najnegativniji tip emigracijskog obilježja, izrazita depopulacija, bila je prisutna u 8 gradova i općina (66,7%), a isti tip (E4) zabilježen je i na razini Ličko-senjske županije. Dakle, niti u jednom gradu ili općini nije zabilježen imigracijski tip općeg kretanja stanovništva jer nema zabilježene pozitivne migracijske bilance. Pozitivna stopa prirodne promjene zabilježena je samo u 5 gradova ili općina u Ličko-senjskoj županiji. Iako su u susjednoj zadarskoj regiji u razdoblju 1971. – 1981. potvrđeni migracijski tokovi prema užem priobalju (Graovac, 2009.), jednako kao i u šibenskom kraju na razini naselja (Marinov, 2013., 2015.), proces litoralizacije izostao je na području Ličko-senjske županije. Za pretpostaviti je da su prirodne, posebice geomorfološke značajke primorskog proćelja županije utjecale na prostorni razvoj velebitskih primorsko-podgorskih naselja, a cijeli istraživani prostor demografski je pražnjen.

Slika 59. Naselja Ličko-senjske županije prema tipu općeg kretanja stanovništva 1981. – 1991. godine

U sljedećem razdoblju 1981. – 1991., došlo je donekle do poboljšanja demografske situacije, iako je u Ličko-senjskoj županiji prevladavao emigracijski tip općeg kretanja stanovništva na razini naselja (63,1%). To i dalje ukazuje na negativnu migracijsku bilancu u ovom prostoru uz jačanje imigracijskih tokova tek na razmjerno povoljnijim područjima Ličkog, Gackog i Krbavskog polja, te na otočnom dijelu županije (Sl. 59.). U susjednoj zadarskoj regiji zabilježen je nešto veći udio naselja s emigracijskim tipom općeg kretanja stanovništva (84,1%), s tim da je najveći udio emigracijskih naselja bio u područjima Benkovca, Obrovca, Gračaca te na nekim otocima (Graovac, 2009.), a, primjerice u šibenskom kraju, prevladavao je porast imigracijom (Marinov, 2013., 2015.). U Ličko-senjskoj županiji zabilježeno je prevladavajuće demografsko izumiranje (E4 tip) u 148 naselja (58,0%), izrazita depopulacija bila je prisutna u 7 naselja (2,7%), depopulacija je zabilježena u 2 naselja (0,8%), dok je emigracija zabilježena u 4 naselja (1,6%). Što se tiče imigracijskog tipa općeg kretanja stanovništva, prisutnog u 28,6% naselja, najviše je naselja zabilježilo vrlo slabu obnovu imigracijom, njih 35 (13,7%). Slaba obnova imigracijom zabilježena u 14

naselja (5,5%), obnova imigracijom u 12 naselja (4,7%), te porast imigracijom također u 12 naselja (4,7%). Zbog nulte stope prirodne promjene u 20 naselja (7,8%) nije bilo moguće odrediti tip općeg kretanja stanovništva, a u jednom je naselju zabilježena jednaka stopa negativne prirodne promjene i popisom utvrđenog smanjenja broja stanovnika (Cesarica). Najizrazitije emigracijsko obilježje imalo je naselje Gornji Kosinj, a najizrazitije imigracijsko obilježje imalo je naselje gradsko naselje Senj.

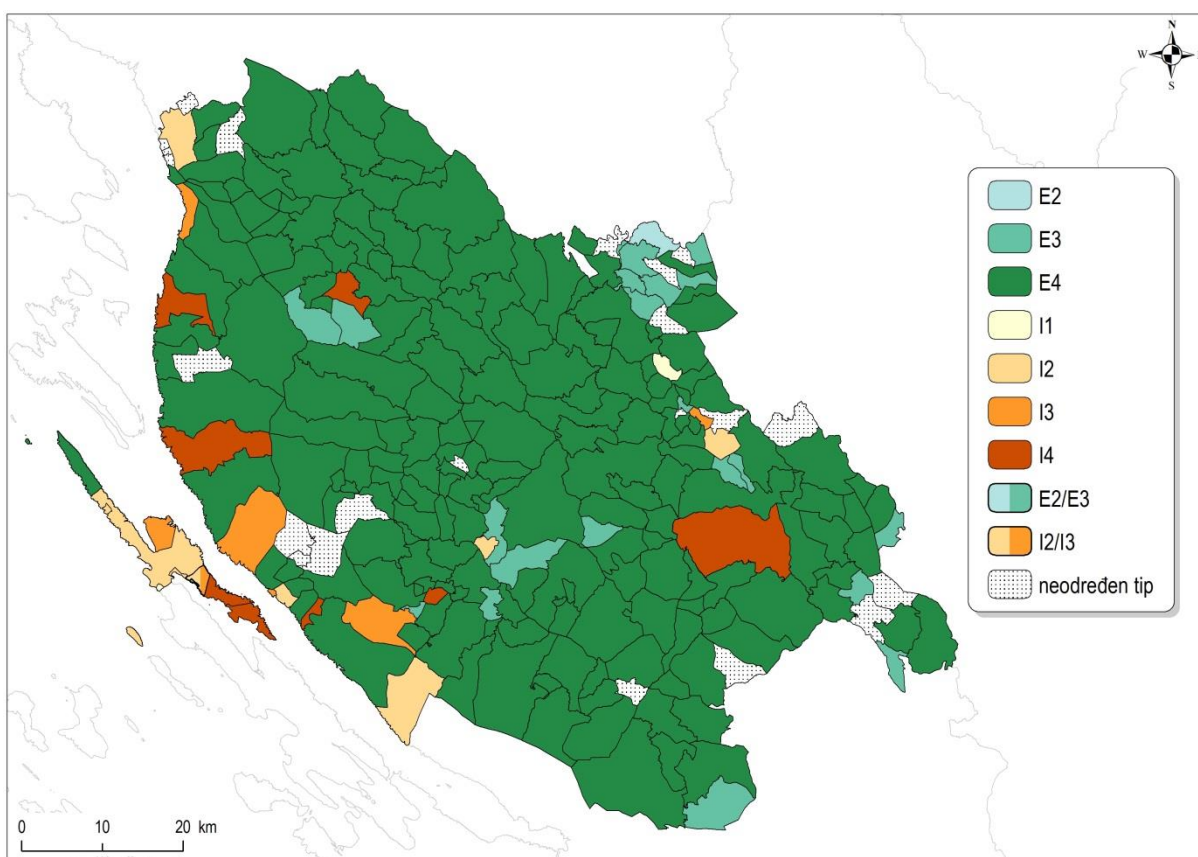
Tablica 10. Tipovi općeg kretanja stanovništva gradova i općina Ličko-senjske županije 1981. – 1991.

	1981. – 1991.			
	Prirodna promjena	Popisna promjena	Migracijski saldo	Tip kretanja
Gospić	-746	-513	-1259	E4
Novalja	-167	273	106	I3
Otočac	-423	-179	-602	E4
Senj	-183	-194	-377	E4
Brinje	-337	-192	-529	E4
Donji Lapac	-103	-139	-242	E4
Karlobag	-90	-63	-153	E4
Lovinac	-360	-307	-667	E4
Perušić	-465	-266	-731	E4
Plitvička Jezera	-35	-143	-178	E4
Udbina	-383	-307	-690	E4
Vrhovine	-221	-158	-379	E4
Ličko-Senjska ž.	-3513	-2188	-5701	E4

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske – Retrospekt 1857. – 2001., DZS, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, DZS, Zagreb; Tablogrami vitalne statistike, rođeni i umrli po naseljima 1964. – 2015., DZS, Zagreb.

Na razini gradova i općina, emigracijski tip općeg kretanja stanovništva zabilježen je na području gotovo svih gradova i općina Ličko-senjske županije, jednako kao i u Ličko-senjskoj županiji u cjelini, osim Grada Novalje kojeg je obilježavala slaba obnova imigracijom (Tab. 10.). Najnegativniji tip emigracijskog obilježja, izrazitu depopulaciju, imalo je 11 gradova i općina (91,7%), a isti tip (E4) zabilježen je također i na razini županije. U Novalji je zabilježen imigracijski tip općeg kretanja stanovništva zahvaljujući pozitivnoj migracijskoj bilanci koja je ublažila negativnu stopu prirodne promjene. Pozitivna stopa prirodne promjene zabilježena je samo u 5 gradova ili općina u Ličko-senjskoj županiji. Inače, u razdoblju 1981.

– 1991. svi su obalni gradovi i općine u Hrvatskoj, osim Senja i Karlobaga, bilježili imigracijski tip općeg kretanja stanovništva (Nejašmić, 2005.). Pozitivni imigracijski tokovi u blagoj mjeri zahvatili su jedino sjeverozapadni dio otoka Paga, što se može objasniti povećanim prijavljivanjem prebivališta na otoku vlasnika kuća za odmor i vikendica. U ostalim obalnim gradovima i općinama gradska naselja bilježe imigracijska obilježja, ali su suviše opterećena izvangradskim i velebitskim naseljima koja konstantno gube stanovništvo, podjednako snažno prirodnim i mehaničkim putem. Primjetno je sve snažnije naseljavanje povoljnih zona za naseljenost (velika lička krška polja), iako prirodna depopulacija istovremeno snažno djeluje i umanjuje moguće povećanje broja stanovnika.

Slika 60. Naselja Ličko-senjske županije prema tipu općeg kretanja stanovništva 1991. – 2001. godine

U sljedećem je razdoblju (1991. – 2001.) došlo do novog pogoršanja demografskog stanja zbog depopulacije i ratnih zbivanja, pa je i treće međupopisno razdoblje zaredom emigracijski tip općeg kretanja stanovništva obilježio Ličko-senjsku županiju na razini naselja (81,6%). U promatranom razdoblju nastavljena je negativna migracijska bilanca uz smanjenje postojećih imigracijskih tokova na obalnom, te na otočnom dijelu županije (Sl. 60.). Zabilježeno je

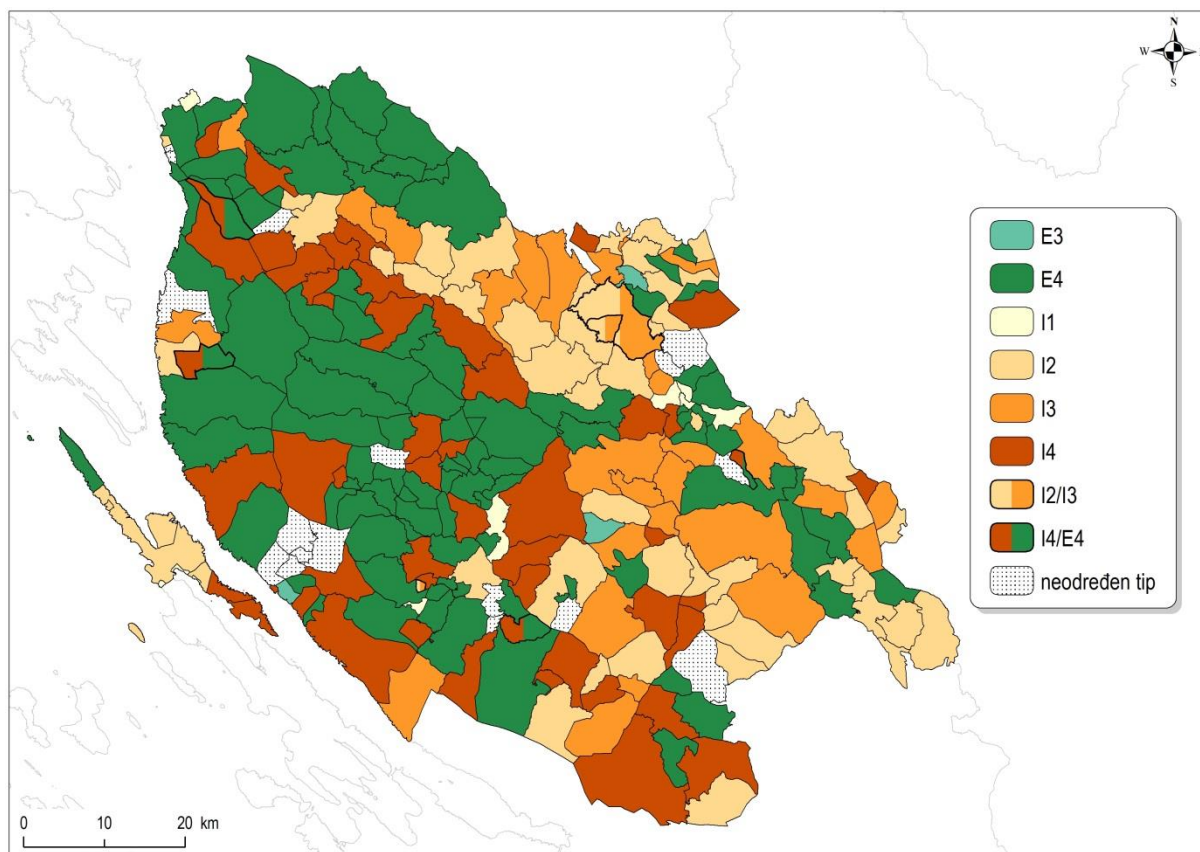
prevladavajuće demografsko izumiranje (E4 tip) u 186 naselja (72,9%), izrazita depopulacija bila je prisutna u 20 naselja (7,8%), depopulacija je zabilježena u 2 naselja (0,8%), dok emigracija nije zabilježena ni u jednom naselju. Imigracijski tip općeg kretanja stanovništva bio je prisutan tek u 9,8% naselja, a najviše je naselja zabilježilo obnovu imigracijom, njih 9 (3,5%), dok je vrlo slaba obnova imigracijom zabilježena u 8 naselja (3,1%), slaba obnova imigracijom u 6 naselja (2,4%), te porast imigracijom samo u 2 naselja (0,8%). U 22 naselja (8,6%) nije bilo moguće odrediti tip općeg kretanja stanovništva zbog nulte stope prirodne promjene, nulte stope međupopisne promjene, ali i stoga što su neka naselja bila bez stanovnika. Zbile su se i promjene u intenzitetu pa je najizrazitije emigracijsko obilježje imalo naselje Gospić zbog ratnih operacija i iseljavanja stanovništva pretežno srpske nacionalnosti, a najizrazitije imigracijsko obilježje imalo je gradsko naselje Novalja. Zanimljivo je istaknuti da je šibenski kraj po prvi put imao emigracijska demografska kretanja budući da je u 73,3% naselja zabilježen emigracijski tip općeg kretanja stanovništva (Marinov, 2015.). I u zadarskoj je regiji zabilježen pad broja stanovnika uz emigraciju u 68,4% naselja (Graovac, 2009.).

Tablica 11. Tipovi općeg kretanja stanovništva gradova i općina Ličko-senjske županije 1991. – 2001.

	1991. – 2001.			
	Prirodna promjena	Popisna promjena	Migracijski saldo	Tip kretanja
Gospić	-781	-8265	-9046	E4
Novalja	-148	308	160	I3
Otočac	-539	-5163	-5702	E4
Senj	-453	-620	-1073	E4
Brinje	-452	-1475	-1927	E4
Donji Lapac	-48	-2675	-2723	E4
Karlobag	-122	102	-20	I4
Lovinac	-116	-1842	-1958	E4
Perušić	-491	-1663	-2154	E4
Plitvička Jezera	9	-2279	-2270	E3
Udbina	-108	-2871	-2979	E4
Vrhovine	-40	-1726	-1766	E4
Ličko-Senjska ž.	-3289	-28169	-31458	E4

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske – Retrospekt 1857. – 2001., DZS, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, DZS, Zagreb; Tablogrami vitalne statistike, rođeni i umrli po naseljima 1964. – 2015., DZS, Zagreb.

Na razini gradova i općina, emigracijski tip općeg kretanja stanovništva zabilježen je na području gotovo svih gradova i općina Ličko-senjske županije, jednako kao i u Ličko-senjskoj županiji u cjelini, osim Grada Novalje u kojem je zabilježena slaba obnova imigracijom, te Općine Karlobag u kojoj je zabilježena vrlo slaba obnova imigracijom (Tab. 11.). Najnegativniji tip emigracijskog obilježja, izrazita depopulacija, obilježavala je 9 gradova i općina (75,0%), a isti tip (E4) zabilježen je također i na razini Ličko-senjske županije, uz napomenu da je županija u ovom međupopisnom razdoblju izgubila preko 28.000 stanovnika. Pozitivna stopa prirodne promjene zabilježena je samo u Općini Plitvička jezera. Pozitivni imigracijski tokovi jedino su zabilježeni na otoku Pagu, što se može objasniti povećanim prijavljivanjem prebivališta na otoku vlasnika kuća za odmor i vikendica, dok u ostalim obalnim gradovima i općinama gradska naselja bilježe imigracijska obilježja vjerojatno zbog prisilne migracije izbjeglog stanovništva tijekom prve polovice 1990-ih godina.

Slika 61. Naselja Ličko-senjske županije prema tipu općeg kretanja stanovništva 2001. – 2011. godine

U posljednjem razmatranom razdoblju (2001. – 2011.) uočljive su i određene pozitivne promjene jer je prvi put prevladao imigracijski tip općeg kretanja stanovništva na razini

naselja (54,1%), što je posljedica stabiliziranja migracijskih tokova, ali i promijenjene popisne metodologije (Sl. 61.). Imigracijski tip općeg kretanja stanovništva bio je prisutan tek u 9,8% naselja, a najviše je naselja imalo obnovu imigracijom, njih 52 (20,4%). Vrlo slabu obnovu imigracijom imalo je 48 naselja (18,8%), slabu obnovu imigracijom 28 naselja (11,0%), te porast imigracijom 10 naselja (3,9%). Emigracijski tip općeg kretanja stanovništva zabilježen je u 37,6% naselja Ličko-senjske županije. Najizrazitije je bilo demografsko izumiranje, u 93 naselja (36,5%), izrazita depopulacija obilježavala je 3 naselja (1,2%), a depopulacija i emigracija nisu zabilježene. U 17 naselja (6,7%) nije bilo moguće odrediti tip općeg kretanja stanovništva zbog nulte stope prirodne promjene, nulte stope međupopisne promjene, ali i stoga što su neka naselja bila bez stanovnika. U 4 naselja bila je nulta stopa migracija, pa takva naselja imaju ili I4 ili E4 tip. Najizrazitije emigracijsko obilježje imalo je gradsko priobalno naselje Senj, a najizrazitije imigracijsko obilježje imalo je gradsko naselje Gospić. Za usporedbu, u šibenskom je kraju po prvi put u ovom razdoblju izjednačen broj emigracijskih i imigracijskih naselja (Marinov, 2015.).

Tablica 12. Tipovi općeg kretanja stanovništva gradova i općina Ličko-senjske županije 2001. – 2011.

	2001. – 2011.			
	Prirodna promjena	Popisna promjena	Migracijski saldo	Tip kretanja
Gospić	-794	559	-235	I4
Novalja	-127	455	328	I2
Otočac	-813	180	-633	I4
Senj	-544	-406	-950	E4
Brinje	-388	-464	-852	E4
Donji Lapac	-199	432	233	I2
Karlobag	-113	11	-102	I4
Lovinac	-227	138	-89	I4
Perušić	-530	-326	-856	E4
Plitvička Jezera	-119	-3	-122	E4
Udbina	-294	519	225	I3
Vrhovine	-308	611	303	I3
Ličko-Senjska ž.	-4456	1706	-2750	I4

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske – Retrospekt 1857. – 2001., DZS, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, DZS, Zagreb; Tablogrami vitalne statistike, rođeni i umrli po naseljima 1964. – 2015., DZS, Zagreb.

Na razini gradova i općina, po prvi put je imigracijski tip općeg kretanja stanovništva prevladao u odnosu na emigracijski tip koji je redovito bilježen u prethodna tri međupopisna razdoblja (Tab. 12.). Neki od imigracijskih tipova (I2, I3, I4) zabilježen je u 8 gradova ili općina Ličko-senjske županije (66,7%), a neki od emigracijskih tipova (E3, E4) zabilježen je u 4 grada ili općine u županiji (33,3%). Ličko-senjska županija na županijskoj je razini zabilježila vrlo slabu obnovu imigracijom premda je migracijski saldo bio pozitivan, ali je broj stanovnika županije ipak smanjen za preko 2700 osoba. Ti pokazatelji vrlo vjerojatno su rezultat promijenjene popisne metodologije jer je jasno da su depopulacijski procesi u Ličko-senjskoj županiji najizrazitiji u odnosu na čitavu Hrvatsku (osim udaljenijih otoka).

5.2. Demografski sastav (struktura) stanovništva

Prema Wertheimer-Baletić (1999.), sastav⁶⁰ ili struktura stanovništva jest određena razdioba pojedinaca prema nekim izdvojenim obilježjima ili modalitetima, pa se može govoriti o različitim relevantnim parcijalnim sastavima stanovništva:

- a) biološki ili demografski sastav stanovništva; temeljne sastavnice koje ga čine su spol i dob, odnosno brojevi udio muškog i ženskog stanovništva, te udio pojedinih dobnih skupina u ukupnoj populaciji
- b) ekonomsko-socijalni sastav stanovništva; u njega se ubrajaju sastav stanovništva prema ekonomskoj aktivnosti, prema djelatnosti, zanimanju, narodnosti i sl.
- c) obrazovni sastav stanovništva; u njega se ubrajaju sastav stanovništva prema obrazovanosti, pismenosti i sl.

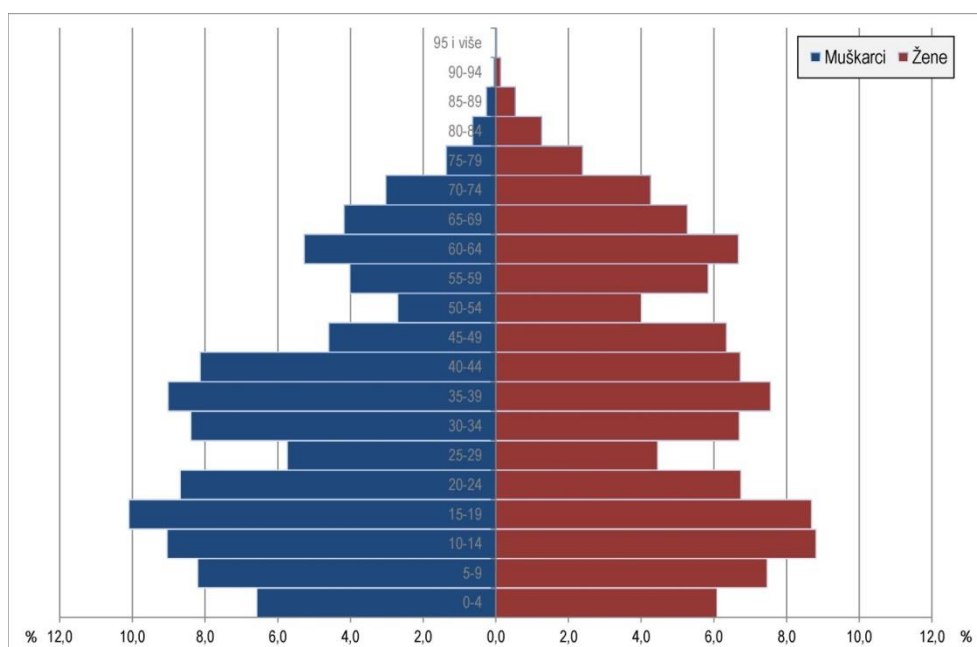
Od navedenih parcijalnih sastava stanovništva, svakako je najvažniji onaj biološki, budući da je kompleksnim vezama povezan s ukupnim kretanjem stanovništva (prirodnim i mehaničkim), a iz njega posljedično proizlaze temeljni kontingenti stanovništva za bioreprodukciju (fertilni kontingent), ali i za formiranje radne snage (radni kontingent), što onda izravno utječe na budući razvoj stanovništva, ali i na gospodarski razvoj (Wertheimer-Baletić, 1999.).

⁶⁰ U radu, prednost se daje hrvatskom izrazu „sastav“ ispred latinizma „struktura“.

5.2.1. Biološki sastav stanovništva

Biološki sastav stanovništva podrazumijeva sastav stanovništva prema spolu i dobi. Iako je uvjetovan prirodnim kretanjem stanovništva⁶¹, na njega utječu i društveno-gospodarski čimbenici, pa je on stoga fiziološki okvir svekolikih društvenih i gospodarskih zbivanja (Nejašmić, 2005; Jukić, 2014.).

Ponajbolji sintetizirani pokazatelj biološkog sastava stanovništva jesu tzv. dobno-spolne piramide. Iz njih se može očitati postojeći biološki sastav stanovništva, ali se može usporedbom više dobno-spolnih piramida odrediti trend razvoja stanovništva.⁶² U ovom dijelu rada analizirane su dobno-spolne piramide za 1971., 1981., 1991., 2001. i 2011. godinu, tj. za rezultate posljednjih 5 popisa stanovništva.

Slika 62. Dobno-spolna piramida stanovništva Ličko-senjske županije 1971. godine (izvor: *Popis stanovništva 1971. godine, Stanovništvo, knjiga VIII, Pol i starost – I deo, Rezultati po naseljima i opštinama*, SZS, Beograd, 1973.)⁶³

⁶¹ Ako bi se radilo o nekoj „zatvorenoj populaciji“, kod koje nisu prisutni vanjski utjecaji i migracije, biološki sastav stanovništva bio bi izravno predodređen prirodnim kretanjem, ali vanjski čimbenici (bolesti, ratovi, krize i dr.) u kombinaciji s migracijama utječu dodatno na biološki sastav mijenjajući ga različitim intenzitetom.

⁶² Poznata su 4 karakteristična oblika dobno-spolnih piramida: „oblik trokuta“ (upućuje na ekspanzivno ili progresivno stanovništvo), „oblik zvona“ (upućuje na stacionarno stanovništvo), „oblik urne“ (upućuje na konstriktivno ili regresivno stanovništvo) i „oblik viseće kapi“ (upućuje na uznapredovali stadij izumiranja stanovništva). Više o tome u: Wertheimer-Baletić, 1982., 1999.; Friganović, 1990.; Nejašmić, 2005.

⁶³ Autor je rekonstruirao vrh piramide prema postotnim udjelima pojedinih dobni skupina u Ličko-senjskoj županiji budući da su dostupni podatci do dobne skupine 75 – 79 godina. Iz prikaza je izdvojena dobna skupina kategorije „nepoznati“, a riječ je o 554 osobe (258 muškaraca i 296 žena).

Godine 1971. dobno-spolna piramida Ličko-senjske županije imala je oblik zvona⁶⁴ (uz primjetnu okrnjenost na nekoliko mjesta), što upućuje na zaključak da je tada stanovništvo bilo zrelo ili stacionarno (Sl. 62.). Dobno-spolna piramida bila je okrnjena u dobnim skupinama 0 – 4 godine, 25 – 29 godina i 50 – 54 godine. Okrnjenost same baze piramide može se objasniti smanjenjem nataliteta vezanim uz sudjelovanje i pogibije roditeljskih naraštaja u Drugom svjetskom ratu, ali treba imati na umu i činjenicu da je SFRJ krajem 1960-ih i tijekom 1970-ih otvorila granice pa su mnogi u reproduktivnoj dobi iseljavali u zapadnoeuropske zemlje, poglavito u Njemačku. Okrnjenost dobne skupine 25 – 29 godina posljedica je smanjenog nataliteta i gubitaka tijekom Drugoga svjetskog rata, ali i činjenice da su njihove roditeljske generacije ginule u Prvom svjetskom ratu. Okrnjenost dobne skupine 50 – 54 godine posljedica je smanjenog nataliteta i gubitaka tijekom Prvoga svjetskog rata. Poznato je da se u prosjeku rađa nešto više muške djece, a da žene dulje žive. To je i potvrđeno jer je zabilježeno 130 muške djece više nego ženske u dobnoj skupini 0 – 4 godine. S druge strane, zabilježeno je također u starijoj dobi (75 godina i više) 1136 žena više nego muškaraca.

Ako se razmotre udjeli mladog (0 – 19), zrelog (20 – 59) i starog stanovništva (60 i više), za potrebe određivanja tipova dobnog sastava prema Friganoviću (1990.)⁶⁵, situacija je bila sljedeća (1971.)⁶⁶: na razini naselja, najmanji udio mladog stanovništva zabilježen je u naseljima Velike Brisnice (8,7%)⁶⁷, Starigrad (9,5%) i Klada (12,7%), dok je najveći udio mladog stanovništva zabilježen u naseljima Crni Dabar (50,0%)⁶⁸, Smoljanac (47,9%) i Lipovlje (46,9%). Na razini gradova/općina, najmanji udio mladog stanovništva zabilježen je u Gradu Novalji (30,4%) i Općini Udbina (30,7%), a najveći udio mladog stanovništva u Općini Perušić (34,8%) i Gradu Otočcu (34,2%). U Ličko-senjskoj županiji zabilježeno je razmjerno povoljnih 32,5% mladog stanovništva u ukupnom stanovništvu 1971. godine, što je bilo nešto više od tadašnjeg udjela na državnoj razini (31,7%). Što se tiče udjela zrelog stanovništva u ukupnom stanovništvu na razini naselja, najmanji udio zrelog stanovništva

⁶⁴ Zbog očigledne okrnjenosti baze piramide autor se odlučio za ovaj oblik.

⁶⁵ Friganović (1990.) izdvaja pet tipova dobnog sastava stanovništva, ovisno o omjeru mladih i starih: 1. mladost, 2. na pragu starenja, 3. starenje, 4. starost i 5. duboka starost.

⁶⁶ Naselja su svedena na stanje iz 2011. godine (255 naselja u Ličko-senjskoj županiji). Godine 1971. u 17 naselja nije zabilježeno stanovništvo.

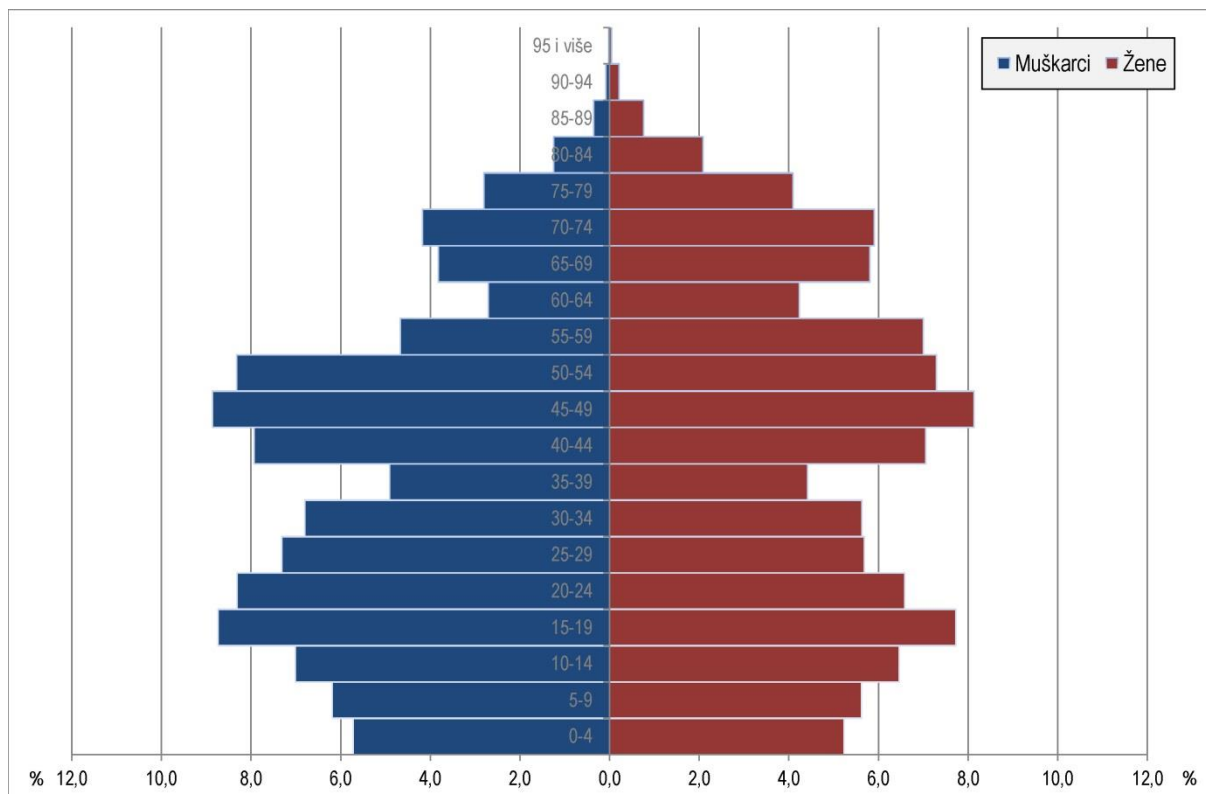
⁶⁷ U Velikim Brisnicama su 1971. godine popisana samo 23 stanovnika, što je utjecalo na razmjerno nizak udio mladog stanovništva u tom primorskom velebitskom naselju.

⁶⁸ U Crnom Dabru je 1971. godine popisano samo 12 stanovnika, što je utjecalo na razmjerno visok udio mladog stanovništva u tom velebitskom naselju.

zabilježen je (1971.) u naseljima Velike Brisnice (13,0%), Došen Dabar (20,0%)⁶⁹ i Klada (30,4%), dok je iste godine najveći udio zrelog stanovništva zabilježen u naseljima Kruščica (68,4%), Melinovac (61,7%)⁷⁰ i Plitvica Selo (61,5%). Na gradskoj i općinskoj razini, najmanji udio zrelog stanovništva zabilježen je u Općinama Perušić (45,2%) i Karlobag (46,5%), a najveći udio zrelog stanovništva zabilježen je u Gradu Gospiću (52,3%) i Općini Plitvička jezera (51,1%). U Ličko-senjskoj županiji zabilježeno je (1971.) 49,8% zrelog stanovništva, što je bilo manje od udjela zrelog stanovništva u Hrvatskoj (53,4%). Najmanji udio starog stanovništva, na razini naselja, zabilježen je (1971.) u naseljima Kruščica (5,3%), Udbina (5,5%) i Lički Osik (5,9%), dok je najveći udio starog stanovništva zabilježen u naseljima Velike Brisnice (78,3%), Klada (57,0%) i Starigrad (54,1%). Na gradskoj/općinskoj razini, najmanji udio starog stanovništva zabilježen je u Gradu Gospiću (15,7%) i Općini Plitvička jezera (16,5%), a najveći udio u Općinama Karlobag (23,6%) i Lovinac (21,7%). U Ličko-senjskoj županiji udio starog stanovništva iznosio je 1971. godine 17,7%, što je bilo nešto više od tadašnjeg udjela starog stanovništva u Hrvatskoj (15,0%). Već je 1971. godine glavno obilježje dobnog sastava stanovništva, prema tipologiji M. Friganovića (1990.), bila starost, kako u Hrvatskoj, tako i u Ličko-senjskoj županiji. Samo je jedno naselje imalo obilježje „mladost“ (Lički Osik), a 83 naselja (34,9%) su imala obilježje „duboka starost“. Dakle, negativni demografski procesi već su 1971. godine zahvatili trećinu prostora Ličko-senjske županije i uzrokovali poremećaje u omjeru mladog i starog stanovništva, što se odrazilo i na ukupni biološki sastav stanovništva promatranog prostora.

⁶⁹ U Došen Dabru je 1971. godine popisano tek 5 stanovnika, što je utjecalo na razmjerno nizak udio zrelog stanovništva u tom velebitskom naselju.

⁷⁰ U Kruščici je 1971. godine popisano samo 19 stanovnika, što je utjecalo na razmjerno visok udio zrelog stanovništva u tom ličkom naselju.

Slika 63. Dobno-polna piramida stanovništva Ličko-senjske županije 1981. godine (izvor: *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. 3. 1981. godine, Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina, Dokumentacija 553, RZS, Zagreb, 1984.*)⁷¹

Dobno-polna piramida Ličko-senjske županije već je 1981. godine poprimala oblik urne (uz primjetnu okrnjenost), što znači da je već tada stanovništvo bilo staro ili kontraktivno (Sl. 63.). Dobno-polna piramida bila je okrnjena u dobnim skupinama 0 – 4 godine, 35 – 39 godina i 60 – 64 godine. Te okrnjenosti su odraz već opisanih događaja, uz činjenicu da je depopulacija u kombinaciji s demografskim starenjem nastavila „erodirati“ demografsku bazu piramide. Zabilježeno je više muške djece (143) nego ženske djece u dobnj skupini 0 – 4 godine, a u starijoj dobi (75 godina i više) 1282 žene više nego što je bilo muškaraca.

Prema udjelima mladog (0 – 19), zrelog (20 – 59) i starog stanovništva (60 i više), stanje je bilo sljedeće (1981.)⁷²: u naseljima Alan, Konjsko, Kruščica i Velike Brisnice nije zabilježeno mlado stanovništvo. Na razini naselja, najmanji udio mladog stanovništva zabilježen je u

⁷¹ Autor je rekonstruirao vrh piramide prema postotnim udjelima pojedinih dobnih skupina u Ličko-senjskoj županiji budući da su dostupni podatci do dobne skupine 75 – 79 godina. Iz prikaza je izdvojena dobna skupina kategorije „nepoznati“, a riječ je o 613 osoba (263 muškaraca i 350 žena).

⁷² Naselja su svedena na stanje iz 2011. godine (255 naselja u Ličko-senjskoj županiji). Godine 1981. u 19 naselja nije zabilježeno stanovništvo.

naseljima Sušanj Cesarički (3,8%)⁷³, Gornji Štrbci (5,8%) i Končarev kraj (6,7%), dok je najveći udio mladog stanovništva zabilježen u naseljima Lipovlje (41,6%)⁷⁴, Korana (40,7%) i Kuterevo (40,5%). Na razini gradova/općina, najmanji udio mladog stanovništva zabilježen je u Općinama Karlobag (21,6%) i Udbina (22,2%), a najveći udio mladog stanovništva u Gradovima Otočcu (29,1%) i Senju (27,0%). U Ličko-senjskoj županiji zabilježeno je 26,3% mladog stanovništva 1981. godine, što je bilo nešto manje od tadašnjeg udjela na državnoj razini (28,5%). U naseljima Alan, Kruščica i Velike Brisnice nije uopće bilo zrelog stanovništva, a najmanji udjeli zrelog stanovništva zabilježeni su (1981.) u naseljima Drakulić Rijeka (33,3%), Vranik (33,8%)⁷⁵ i Podbilo (34,3%). Najveći udio zrelog stanovništva zabilježen je tada u naseljima Staništa (75,0%), Prijeboj (69,2%)⁷⁶ i Bilaj (65,8%). Na gradskoj i općinskoj razini, najmanji udjeli zrelog stanovništva zabilježeni su u Gradu Novalji (49,6%) i Općini Karlobag (50,6%), a najveći udjeli zrelog stanovništva u Gradu Gospiću (57,3%) i Općini Donji Lapac (55,9%). U Ličko-senjskoj županiji u cijelosti zabilježeno je (1981.) 54,4% zrelog stanovništva, što je bilo nešto više od udjela zrelog stanovništva u Hrvatskoj (53,4%). U naselju Staništa nije zabilježeno staro stanovništvo. Najmanji udjeli starog stanovništva, na razini naselja, zabilježeni su (1981.) u naseljima Udbina (6,5%), Lički Osik (6,6%) i Plitvica Selo (8,6%), a najveći u naseljima Velike Brisnice (100,0%), Kruščica (100,0%) i Alan (100,0%).⁷⁷ Na gradskoj/općinskoj razini, najmanji udjeli starog stanovništva zabilježeni su u Gradovima Otočcu (16,8%) i Gospiću (17,1%), a najveći u Općini Karlobag (27,9%) i Gradu Novalji (25,7%). U Ličko-senjskoj županiji udio starog stanovništva dosegao je 1981. godine 19,2%, što je bilo više od tadašnjeg udjela starog stanovništva u Hrvatskoj (15,0%). Te godine, Ličko-senjska županija je, prema tipologiji M. Friganovića (1990.), zakoračila u „duboku starost“, jednako kao i Hrvatska. Niti jedno naselje nije imalo obilježje „mladost“, dok je s druge strane 210 naselja (89,0%) imalo obilježje „duboka starost“. Dakle, negativni demografski procesi, obilježeni visokim udjelom starog stanovništva, su 1981. godine zahvatili najveći dio Ličko-senjske županije i uzrokovali daljnje poremećaje u omjeru

⁷³ U Velikim Brisnicama su 1971. godine popisana samo 23 stanovnika, što je utjecalo na razmjerno nizak udio mladog stanovništva u tom primorskom velebitskom naselju.

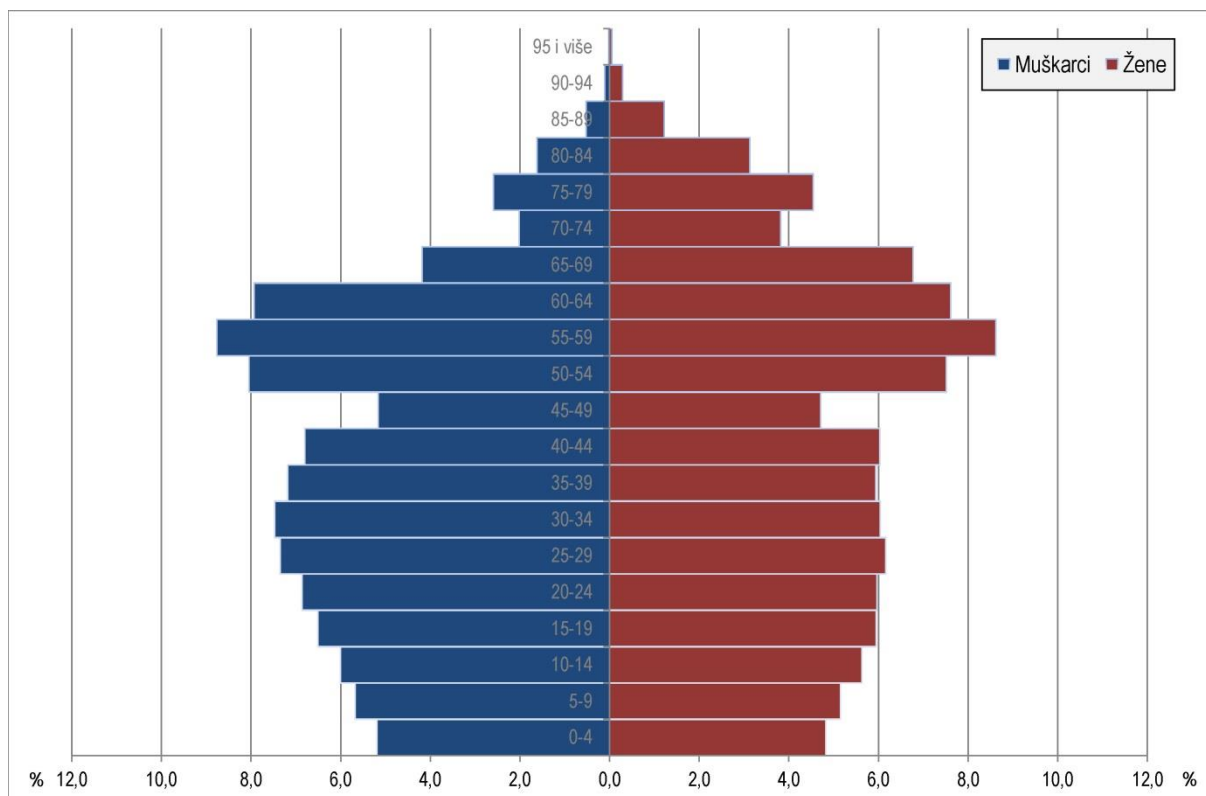
⁷⁴ U Crnom Dabru je 1971. godine živjelo popisano 12 stanovnika, što je utjecalo na razmjerno visok udio mladog stanovništva u tom velebitskom naselju.

⁷⁵ U Došen Dabru je 1971. godine popisano tek 5 stanovnika, što je utjecalo na razmjerno nizak udio zrelog stanovništva u tom velebitskom naselju.

⁷⁶ U Kruščici je 1971. godine popisano samo 19 stanovnika, što je utjecalo na razmjerno visok udio zrelog stanovništva u tom ličkom naselju.

⁷⁷ U svakom od navedena tri naselja 1981. popisano je manje od 10 stanovnika.

mladog i starog stanovništva, što se dodatno odrazilo i na pogoršanje ukupnoga biološkog sastava stanovništva promatranog prostora.

Slika 64. Dobno-polna piramida stanovništva Ličko-senjske županije 1991. godine (izvor: *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. 3. 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882, DZS, Zagreb, 1994.*)⁷⁸

Dobno-polna piramida Ličko-senjske županije 1991. godine i dalje je zadržala oblik urne (uz primjetnu okrnjenost), što upućuje na to da je stanovništvo bilo staro ili kontraktivno kao i kod prethodnog popisa stanovništva 1981. (Sl. 64.). Dobno-polna piramida bila je okrnjena u dobnim skupinama 0 – 4 godine, 45 – 49 godina i 70 – 74 godine. Te okrnjenosti su odraz već opisanih prilika, uz činjenicu da je depopulacija u kombinaciji s demografskim starenjem nastavila „erodirati“ demografsku bazu piramide, uz naglašenu emigraciju vezanu uz politička previranja i ekonomsku krizu krajem 1980-ih godina. Zabilježeno je nešto više muške djece (126) nego ženske djece u dobnj skupini 0 – 4 godine, a u starijoj dobi (75 godina i više) 1860 žena više nego što je bilo muškaraca.

⁷⁸ Autor je rekonstruirao vrh piramide prema postotnim udjelima pojedinih dobnih skupina u Ličko-senjskoj županiji budući da su dostupni podatci do dobnje skupine 75 – 79 godina. Iz prikaza je izdvojena dobnja skupina kategorije „nepoznati“, a riječ je o 1725 osoba (772 muškaraca i 953 žene).

Prema udjelima mladog (0 – 19), zrelog (20 – 59) i starog stanovništva (60 i više), stanje je bilo sljedeće (1991.)⁷⁹: u 7 naselja nije zabilježeno mlado stanovništvo. Na razini naselja, najmanji udjeli mladog stanovništva zabilježi su u naseljima Mišljenovac (3,3%)⁸⁰, Čujčica Krčevina (3,7%) i Mrzli Dol (3,7%), a najveći udjeli mladog stanovništva zabilježeni su u naseljima Gajac (60,0%)⁸¹, Kruščica (50,0%) i Prijeboj (39,3%). Na razini gradova/općina, najmanji udjeli mladog stanovništva zabilježeni su u Općinama Lovinac (18,8%) i Udbina (19,2%), a najveći u Općini Plitvička jezera (24,3%) i Gradu Senju (24,0%). U Ličko-senjskoj županiji zabilježeno je 22,5% mladog stanovništva 1991. godine, što je bilo manje od tadašnjeg udjela na državnoj razini (26,6%). Najmanji udjeli zrelog stanovništva u ukupnom stanovništvu zabilježeni su (1991.) u naseljima Melinovac (27,9%), Gorići (29,3%) i Konjsko (30,0%), a najveći u naseljima Velike Brisnice (100,0%)⁸², Potočnica (100,0%)⁸³ i Debelo Brdo II (71,4%). Na gradskoj i općinskoj razini, najmanji udjeli zrelog stanovništva zabilježeni su u Općinama Lovinac (49,4%) i Udbina (50,6%), a najveći u Gradovima Otočcu (56,1%) i Senju (55,7%). U Ličko-senjskoj županiji zabilježeno je (1991.) 54,3% zrelog stanovništva, što je bilo nešto manje od udjela zrelog stanovništva u Hrvatskoj (55,7%). U naseljima Gajac, Kruščica, Potočnica i Velike Brisnice nije zabilježeno staro stanovništvo. Najmanji udjeli starog stanovništva, na razini naselja, zabilježeni su (1991.) u naseljima Jezerce (7,0%), Korana (9,4%) i Udbina (12,1%), a najveći u naseljima Vidalići (66,7%), Gorići (65,9%) i Vrzići (64,1%). Na gradskoj/općinskoj razini, najmanji udjeli starog stanovništva zabilježeni su u Gradovima Otočcu (20,1%) i Senju (20,3%), a najveći u Općinama Lovinac (31,8%) i Udbina (30,1%). U Ličko-senjskoj županiji udio starog stanovništva iznosio je 1991. godine 23,2%, što je bilo više od tadašnjeg udjela starog stanovništva u Hrvatskoj (17,7%). Županija je, prema tipologiji M. Friganovića (1990.), imala obilježje „duboke starosti“, jednako kao i Hrvatska u cjelini. Samo je jedno naselje, ne računajući Gajac i Kruščicu s neznatnim brojem stanovnika, imalo obilježje „mladosti“ (Jezerce), dok je s druge strane 238 naselja (93,3%) imalo obilježje „duboka starost“. Može se

⁷⁹ Naselja su svedena na stanje iz 2011. godine (255 naselja u Ličko-senjskoj županiji). Godine 1991. u 9 naselja nije zabilježeno stanovništvo.

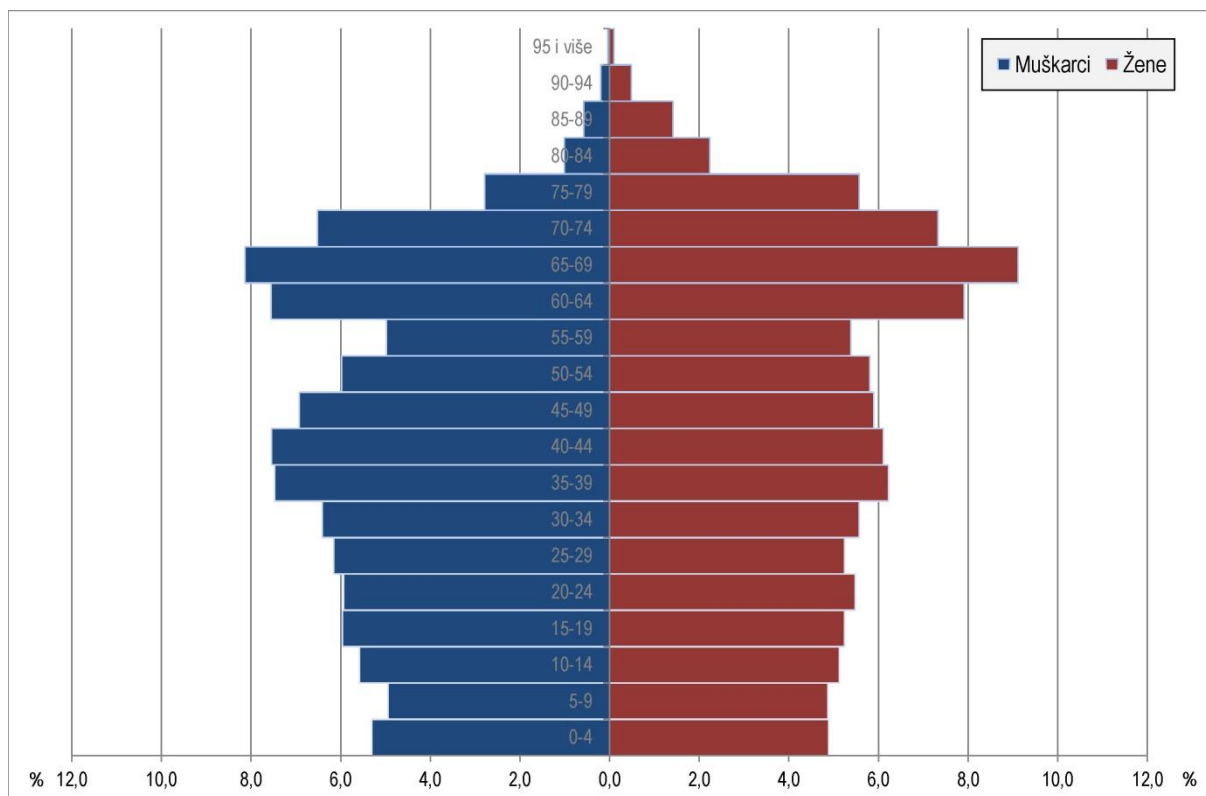
⁸⁰ U Velikim Brisnicama su 1991. godine popisana samo 23 stanovnika, što je utjecalo na razmjerno nizak udio mladog stanovništva u tom primorskom velebitskom naselju.

⁸¹ U Crnom Dabru je 1991. godine popisano samo 12 stanovnika, što je utjecalo na razmjerno visok udio mladog stanovništva u tom velebitskom naselju.

⁸² U Velikim Brisnicama je 1991. godine popisano samo 1 stanovnik, što je utjecalo na visok udio zrelog stanovništva u tom primorskom velebitskom naselju.

⁸³ U Potočnici su 1991. godine popisana samo 2 stanovnika, što je utjecalo na visok udio zrelog stanovništva u tom otočnom naselju.

zaključiti da su negativni demografski procesi, obilježeni visokim udjelom starog stanovništva, 1991. godine zahvatili gotovo cijelu Ličko-senjsku županije i uzrokovali daljnje poremećaje u omjeru mladog i starog stanovništva, što se dodatno odrazilo i na pogoršanje ukupnoga biološkog sastava stanovništva razmatranog prostora.

Slika 65. Dobno-polna piramida stanovništva Ličko-senjske županije 2001. godine (izvor: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. 3. 2001. godine, Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, DZS, Zagreb, CD-ROM 2004.*)⁸⁴

Dobno-polna piramida Ličko-senjske županije i 2001. godine imala je oblik urne (uz primjetnu okrnjenost), što upućuje na to da je stanovništvo bilo staro ili kontraktivno kao i u prethodnom popisu stanovništva 1991. godine (Sl. 65.). Dobno-polna piramida bila je posebno okrnjena u dobnim skupinama 5 – 9 godina i 55 – 59 godina. Okrnjenost piramide kod dobne skupine 5 – 9 godina može se objasniti smanjenim natalitetom tijekom agresije na Hrvatsku, a kod dobne skupine 55 – 59 godina već objašnjena (gubitci tijekom Drugoga svjetskog rata i smanjen biološki potencijal roditeljskih naraštaja kao posljedica gubitaka i smanjenog nataliteta tijekom Prvoga svjetskog rata). Zabilježeno je nešto više muške djece

⁸⁴ Iz prikaza je izdvojena dobnim skupinama kategorije „nepoznati“, a riječ je o 266 osoba (119 muškaraca i 147 žena).

(79) nego ženske djece u dobnoj skupini 0 – 4 godine, a u starijoj dobi (75 godina i više) 1435 žena više nego što je bilo muškaraca.

Prema udjelima mladog (0 – 19), zrelog (20 – 59) i starog stanovništva (60 i više), pokazatelji su bili sljedeći (2001.)⁸⁵: u čak 58 naselja nije zabilježeno mlado stanovništvo. Na razini naselja, najmanji udjeli mladog stanovništva zabilježeni su u naseljima Vodoteč (1,0%), Mogorić (1,1%) i Prizna (1,8%), a najveći u naseljima Novoselo Trnovačko (42,3%), Ostrvica (36,8%)⁸⁶ i Jezerce (35,4%). Na razini gradova/općina, najmanji udjeli mladog stanovništva zabilježeni su u Općinama Lovinac (15,2%) i Udbina (16,5%), a najveći u Općini Plitvička jezera (24,3%) i Gradu Gospiću (23,2%). U Ličko-senjskoj županiji zabilježeno je 20,9% mladog stanovništva 2001. godine, što je bilo manje od tadašnjeg udjela na državnoj razini (23,8%). Najmanji udjeli zrelog stanovništva u ukupnom stanovništvu zabilježeni su (2001.) u naseljima⁸⁷ Počitelj (7,1%), Kruškovac (9,1%) i Rapain Klanac (10,0%), a najveći u naseljima⁸⁸ Vidalići (100,0%), Čujića Krčevina (100,0%) i Velike Brisnice (100,0%). Na gradskoj i općinskoj razini, najmanji udjeli zrelog stanovništva zabilježeni su u Općinama Vrhovine (37,3%) i Lovinac (37,5%), a najveći u Gradu Senju (53,3%) i Općini Karlobag (55,7%). U Ličko-senjskoj županiji zabilježeno je (2001.) 48,5% zrelog stanovništva, što je bilo nešto manje od udjela zrelog stanovništva u Hrvatskoj (54,5%). U 9 naselja Ličko-senjske županije nije zabilježeno staro stanovništvo. Najmanji udjeli starog stanovništva, na razini naselja, zabilježeni su (2001.) u naseljima Boričevac (8,3%), Alan (9,1%) i Plitvička Jezera (9,5%), a najveći (100,0%) u 10 naselja. Na gradskoj/općinskoj razini, najmanji udjeli starog stanovništva zabilježeni su u Gradovima Senju (25,9%) i Novalji (27,0%), a najveći u Općinama Lovinac (50,6%) i Udbina (43,7%). U Ličko-senjskoj županiji udio starog stanovništva iznosio je 2001. godine 30,5%, što je bilo više od tadašnjeg udjela starog stanovništva u Hrvatskoj (21,6%). Županija je, prema tipologiji M. Friganovića (1990.), imala obilježje „duboke starosti“, jednako kao i Hrvatska u cjelini. Niti jedno naselje nije imalo obilježje „mladosti“, dok je s druge strane 227 naselja (89,0%) imalo obilježje „duboka starost“. Može se zaključiti da su negativni demografski procesi, obilježeni visokim udjelom starog stanovništva, 2001. godine uzrokovali daljnje poremećaje u omjeru mladog i starog

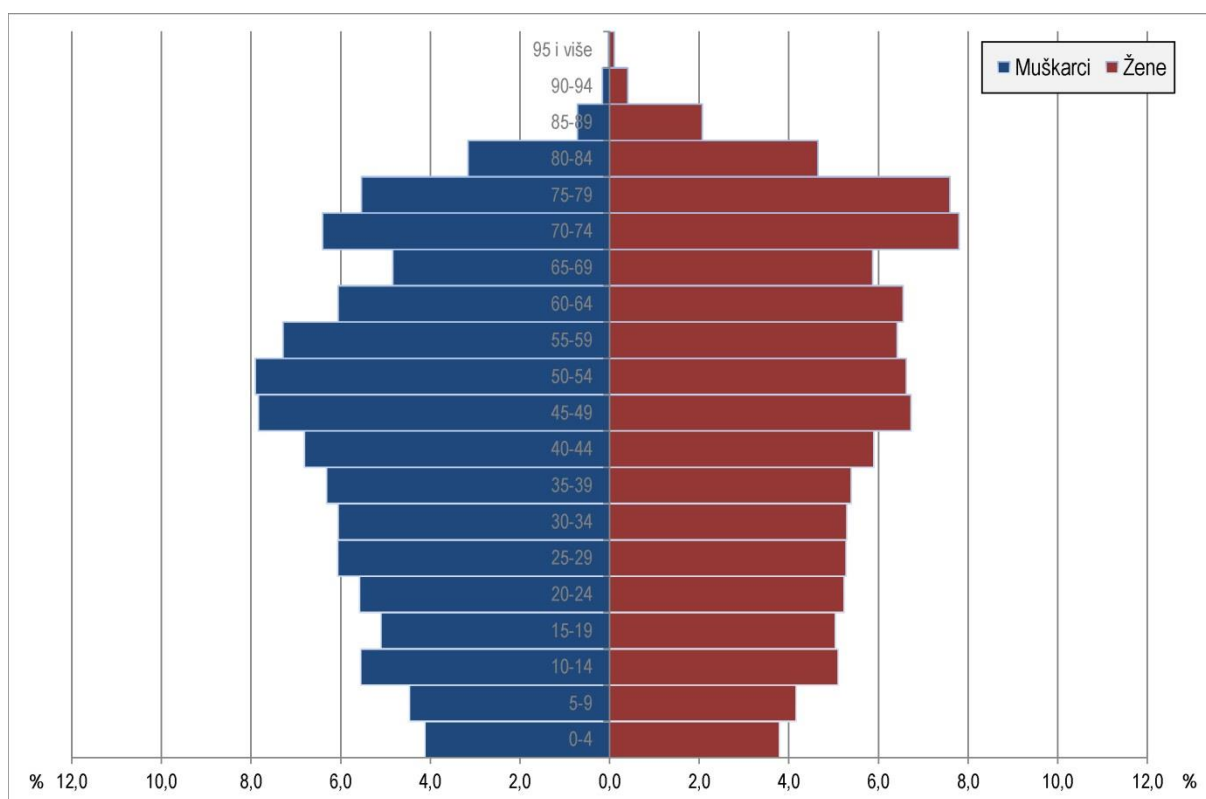
⁸⁵ Naselja su svedena na stanje iz 2011. godine (255 naselja u Ličko-senjskoj županiji). Godine 2001. u 9 naselja nije zabilježeno stanovništvo.

⁸⁶ U Ostrvici je 2001. godine popisano samo 19 stanovnika, što je utjecalo na razmjerno visok udio mladog stanovništva u tom ličkom naselju.

⁸⁷ U sva tri naselja je 2001. zabilježeno do 15 stanovnika.

⁸⁸ U sva tri naselja je 2001. zabilježeno do 5 stanovnika.

stanovništva, što se dodatno odrazilo i na pogoršanje ukupnoga biološkog sastav stanovništva promatranog prostora.

Slika 66. Dobno-spolna piramida stanovništva Ličko-senjske županije 2011. godine (izvor: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima*, DZS, Zagreb.)

Dobno-spolna piramida Ličko-senjske županije imala je oblik urne i 2011. godine (uz primjetnu okrnjenost i suženje baze), što upućuje na to da je stanovništvo bilo staro ili kontraktivno u još većoj mjeri nego u prethodnim popisima stanovništva (1981. – 2001.) (Sl. 66.). Dobno-spolna piramida bila je posebno okrnjena u dobnim skupinama 0 – 4 godina i 65 – 69 godina. Okrnjenost piramide kod dobne skupine 0 – 4 godine može se objasniti smanjenim natalitetom kod roditeljskih naraštaja tijekom agresije na Hrvatsku i jačanjem depopulacije, dok je okrnjenost piramide kod dobne skupine 55 – 59 godina već objašnjena (gubitci tijekom Drugoga svjetskog rata i smanjen biološki potencijal roditeljskih naraštaja kao posljedica gubitaka i smanjenog nataliteta tijekom Prvoga svjetskog rata). Zabilježeno je nešto više muške djece (74) nego ženske djece u dobnoj skupini 0 – 4 godine, a u starijoj dobi (75 godina i više) 1360 žena više nego što je bilo muškaraca.

Prema udjelima mladog (0 – 19), zrelog (20 – 59) i starog stanovništva (60 i više) (2011.)⁸⁹ u čak 62 naselja nije zabilježeno mlado stanovništvo. Na razini naselja, najmanji udjeli mladog stanovništva zabilježeni su u naseljima Jablanac (1,2%), Rudopolje (1,5%) i Donji Babin Potok (1,7%), a najveći u naseljima Novoselo Trnovačko (40,5%), Tuk Bjelopoljski (41,7%) i Alan (17,9%).⁹⁰ Na razini gradova/općina, najmanji udjeli mladog stanovništva zabilježeni su u Općinama Vrhovine (10,2%) i Donji Lapac (11,8%), a najveći u Općini Plitvička jezera (23,0%) i Gradu Gospiću (21,6%). U Ličko-senjskoj županiji zabilježeno je 18,7% mladog stanovništva 2001. godine, što je bilo manje od tadašnjeg udjela na državnoj razini (20,9%). Najmanji udjeli zrelog stanovništva u ukupnom stanovništvu zabilježeni su (2001.) u naseljima Smokrić (8,7%), Čanak (11,3%) i Kaluđerovac (12,5%)⁹¹, a najveći u naseljima Lički Čitluk (100,0%), Klačnjica (100,0%) i Breštane (100,0%). Na gradskoj i općinskoj razini, najmanji udjeli zrelog stanovništva zabilježeni su u Općinama Lovinac (40,6%) i Perušić (44,0%), a najveći u Gradovima Senju (53,1%) i Gospiću (52,1%). U Ličko-senjskoj županiji zabilježeno je (2011.) 50,3% zrelog stanovništva, što je bilo nešto manje od udjela zrelog stanovništva u Hrvatskoj (55,0%). U 12 naselja Ličko-senjske županije nije zabilježeno staro stanovništvo. Najmanji udjeli starog stanovništva, na razini naselja, zabilježeni su (2001.) u naseljima Kalebovac (11,4%), Boričevac (11,8%) i Sveta Jelena (12,5%), a najveći (100,0%) u 6 naselja. Na gradskoj/općinskoj razini, najmanji udjeli starog stanovništva zabilježeni su u Općini Plitvička Jezera (25,6%) i Gradu Gospiću (26,4%), a najveći u Općinama Vrhovine (41,0%) i Perušić (40,7%). U Ličko-senjskoj županiji udio starog stanovništva iznosio je 2001. godine 31,0%, što je bilo više od tadašnjeg udjela starog stanovništva u Hrvatskoj (24,1%). Županija je, prema tipologiji M. Friganovića (1990.), imala obilježje „duboke starosti“, jednako kao i Hrvatska u cjelini. Niti jedno naselje nije imalo obilježje „mladosti“, dok je s druge strane 231 naselje (90,6%) imalo obilježje „duboka starost“. Može se zaključiti da su negativni demografski procesi, obilježeni visokim udjelom starog stanovništva, 2011. godine uzrokovali daljnje poremećaje u omjeru mladog i starog stanovništva, što se dodatno odrazilo i na pogoršanje ukupnoga biološkog sastava stanovništva županije.

Dakle, zaključno, u razdoblju 1971. – 2011. godine biološki sastav stanovništva Ličko-senjske županije drastično se pogoršao. Udio mladog stanovništva, koje je pretpostavljeni

⁸⁹ Godine 2011. u 8 naselja nije zabilježeno stanovništvo.

⁹⁰ Naselja Tuk Bjelopoljski i Alan imala su 2011. manje od 20 stanovnika.

⁹¹ Naselja Smokrić i Kaluđerovac imala su 2011. manje od 25 stanovnika.

nositelj bioreprodukcije, gotovo se prepolovio, smanjivši se s 32,5% na 18,7%. Udio zrelog stanovništva nešto se povećao, s 49,8% na 50,3%. Udio starog stanovništva se gotovo udvostručio, porastavši s 17,7% na 31,0%. Trend prestrukturiranja dobnog sastava stanovništva je negativan, a sve navedeno potvrđuje H1 hipotezu.

5.2.1.1. Odabrani pokazatelji biološkog sastava stanovništva

Radi utvrđivanja suvremenog pogoršanja biološkog sastava stanovništva Ličko-senjske županije, provedena je analiza osnovnih pokazatelja biološkog sastava stanovništva 1971. i 2011. godine (Tab. 13.).

Tablica 13. Odabrani pokazatelji biološkog sastava stanovništva gradova i općina Ličko-senjske županije 1971. i 2011. godine

	Godina	k_f (koeficijent feminiteta)	x_s (koeficijent starosti)	x_m (koeficijent mladosti)	i_s (indeks starosti)	i_m (indeks mladosti)	k_D (koeficijent dobne ovisnosti)
Gospić	1971.	105,9	10,82	22,50	48,09	207,95	49,97
	2011.	101,3	21,36	15,86	134,69	74,25	59,27
Novalja	1971.	100,2	12,48	21,58	57,83	172,92	51,64
	2011.	97,3	22,36	14,74	151,67	65,93	58,98
Otočac	1971.	104,8	11,51	25,31	45,49	219,85	58,30
	2011.	100,0	23,99	13,50	177,73	56,27	59,98
Senj	1971.	106,9	12,86	22,93	56,08	178,30	55,74
	2011.	102,5	22,96	11,92	192,64	51,91	53,56
Brinje	1971.	100,7	10,96	22,86	47,94	208,61	51,11
	2011.	102,4	27,15	13,54	200,45	49,89	68,62
Donji Lapac	1971.	103,6	10,50	23,33	45,00	222,20	51,13
	2011.	98,8	30,34	8,42	360,11	27,77	63,29
Karlobag	1971.	109,0	15,61	20,67	75,54	132,38	56,93
	2011.	102,0	30,64	9,49	322,99	30,96	67,03
Lovinac	1971.	101,7	14,61	21,31	68,55	145,89	56,04
	2011.	92,9	37,84	12,71	297,66	33,60	102,21
Perušić	1971.	105,1	12,62	24,85	50,78	196,95	59,90
	2011.	98,8	35,03	11,07	316,44	31,60	85,51

	Godina	k_f (koeficijent feminiteta)	x_s (koeficijent starosti)	x_m (koeficijent mladosti)	i_s (indeks starosti)	i_m (indeks mladosti)	k_D (koeficijent dobne ovisnosti)
Plitvička jezera	1971.	102,5	10,39	23,12	44,95	222,49	50,41
	2011.	104,6	19,99	17,36	115,15	86,84	59,60
Udbina	1971.	97,6	13,14	20,48	64,16	155,86	50,64
	2011.	101,7	31,91	10,83	294,58	33,95	74,65
Vrhovine	1971.	102,5	11,97	22,58	53,02	188,59	52,78
	2011.	103,1	32,95	7,24	455,00	21,98	67,19
Ličko- senjska ž.	1971.	103,9	11,74	23,09	50,85	196,64	53,45
	2011.	100,9	24,69	13,60	181,57	55,07	62,04
Republika Hrvatska	1971.	106,9	9,70	22,77	42,60	234,74	53,45
	2011.	107,4	17,7	15,23	116,28	86,00	62,04

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, DZS, Zagreb.

Koeficijent starosti (x_s)⁹² je iskazan udjelom starog stanovništva (65 godina i više) u ukupnoj populaciji. Poznato je da populacija počinje starjeti ako udio starog stanovništva (65 godina i više) pređe 8% (Nejašmić, 2005.). Već 1971. koeficijent starosti veći od 8,00% imali su 216 naselja⁹³, svi gradovi i općine, te Ličko-senjska županija u cjelini. Godine 2011. Takav pokazatelj bio je prisutan u 242 naselja⁹⁴, i ponovo u svim gradovima, općinama i u Ličko-senjskoj županiji u cjelini. U razdoblju 1971. – 2011., najveći porast koeficijenta starosti zabilježen je na razini naselja u Mišljenovcu i Divoselu, a u 10 naselja zabilježeno je smanjenje. Na gradskoj/općinskoj razini najveće povećanje koeficijenta starosti zabilježeno je u Općini Lovinac, a najmanje u Općini Plitvička jezera. U Županiji je koeficijent starosti udvostručen s 11,74% na 24,69%. Ličko-senjska županija nije izdvojen primjer demografskog starenja, jer je ono potvrđeno i u drugim krajevima Hrvatske (Turk i Jukić, 2009.; Jukić, 2014.).

⁹² Koeficijent starosti (x_s) je pokazatelj udjela (%) starijih od 65 godina (P_{65+}) u ukupnom stanovništvu (P), a računa se iz izraza: $x_s = \frac{P_{65+}}{P} \times 100$.

⁹³ U jednom naselju uopće nije bilo starijih od 65 godina, a 18 naselja je ili bilo mrtvo ili nisu bila izdvojena.

⁹⁴ U 4 naselja uopće nije bilo starijih od 65 godina, a 8 naselja je bilo mrtvo.

Koeficijent mladosti (x_m)⁹⁵ pokazuje udjel mladih predfertilne dobi u ukupnoj populaciji, odnosno njezin bioreproduktivni potencijal, pa je vrlo bitan u oblikovanju buduće razvojne politike. Godine 1971. koeficijent mladosti bio je najmanji u naseljima Alan i Starigrad, a najveći u Kuterevu i Smoljancu. Godine 2011. najmanji koeficijent mladosti zabilježen je u naseljima Turjanski i Kuterevo, a najveći u Novoselu Trnovačkom i Ponoru Koreničkom. U razdoblju 1971. – 2011., najveći porast koeficijenta mladosti zabilježen je na razini naselja u Alanu i Plitvičkim Jezerima, dok je u 214 naselja zabilježeno smanjenje. Na gradskoj/općinskoj razini, najveće smanjenje koeficijenta mladosti zabilježeno je u Vrhovinama, a smanjen je u svim gradovima i općinama. U Županiji je koeficijent mladosti gotovo prepolovljen, s 23,09% na 13,60%. Prema Nejašmićevoj tipologiji⁹⁶ (2005.) odnosa udjela mladog i starog stanovništva, jasno je da je stanovništvo na istraživanom području izrazito staro, što je ograničavajući čimbenik razvoja ovog područja. Također, to potvrđuje hipotezu o nedostatku biološkog potencijala ove županije da poboljša demografske trendove i u budućnosti dosegne 150.000 stanovnika koliko bi jedna EU NUTS regija trebala minimalno imati.

Indeks starosti⁹⁷ (i_s) podrazumijeva brojčani odnos starih i mladih u populaciji, a smatra se da kritična vrijednost indeksa starosti iznosi 40,00 (računato s odnosom starog stanovništva s navršениh 60 godina i više i mladog do navršениh 19 godina) (Nejašmić, 2005.). Godine 1971., indeks starosti prelazio je vrijednost 100,00⁹⁸ u 36 naselja, ali je zanimljivo da ni u jednom gradu ili u Županiji u cjelini nije prelazio vrijednost 100,00. Naravno, promjena je nastupila do 2011., kad je u čak 160 naselja indeks starosti prelazio kritičnu vrijednost (Turjanski je, recimo, imao indeks starosti 4800,00), a u svim gradovima i općinama, kao i u Županiji u cjelini, prelazio je kritičnu vrijednost. Najveći porast indeksa starosti (1971. – 2011.) na razini naselja zabilježen je u naseljima Turjanski i Čanak, a smanjenje indeksa starosti zabilježeno je u samo 6 naselja. Na gradskoj/općinskoj razini, u tom je razdoblju najveće povećanje indeksa starosti zabilježeno u Općini Vrhovine, a najmanje u Općini

⁹⁵ Koeficijent starosti (x_m) je pokazatelj udjela (%) mladih u dobnjoj ($P_{(0-14)}$) u ukupnom stanovništvu (P), a računa se iz izraza: $x_s = \frac{P_{(0-14)}}{P} \times 100$.

⁹⁶ Tipovi stanovništva prema obilježjima dobnog sastava: mlado/ekspanzivno, zrelo/stacionarno i staro/kontraktivno (uz podtip izrazito staro/izrazito kontraktivno). Vidjeti: Nejašmić, 2005.: 178–179.

⁹⁷ Indeks starosti (i_s) je pokazatelj brojčanog odnosa starih u dobnjoj ($P_{(65+)}$) i starih ($P_{(0-14)}$), a računa se iz izraza: $i_s = \frac{P_{(65+)}}{P_{(0-14)}} \times 100$.

⁹⁸ To znači da ima više starih (65+) nego mladih (0 – 19).

Plitvička Jezera. U Ličko-senjskoj županiji indeks starosti se i više nego utrostručio (s 50,85 na 181,57).

Na posljjetku, bitno je osvrnuti se na koeficijent ukupne dobne ovisnosti (k_D)⁹⁹, koji je jedan od važnijih pokazatelja utjecaja dobne strukture na društveno-gospodarsko stanje i razvojne procese (Jukić, 2014.). Nepovoljan omjer mladog i starog stanovništva stvara pritiske na radni kontingent, što može dovesti do društvene destabilizacije. Koeficijent ukupne dobne ovisnosti, na razini naselja, kretao se 1971. u rasponu od 23,71 do 187,50, s tim da je najniži bio u Melinovcu (23,71), a najviši u Velikim Brisnicama (187,50). Iste godine, najviši koeficijent ukupne dobne ovisnosti zabilježen je u Gradu Gospiću (49,97), a najviši u Općini Perušić (59,90). Godine 2011., na razini naselja, najveći koeficijent dobne ovisnosti imalo je naselje Kruškovac (900,00), a najniži naselje Trnavac (11,11). Od gradova/općina, najveći koeficijent ukupne dobne ovisnosti imala je Općina Lovinac (102,21), a najniži Grad Senj (53,56). Najnepovoljnija promjena koeficijenta ukupne dobne ovisnosti (1971. – 2011.) zabilježena je na razini naselja u Kruškovcu, a najpovoljnija promjena u Klačnjici. Na gradskoj/općinskoj razini najnepovoljnija promjena koeficijenta ukupne dobne ovisnosti zabilježena je u Općini Lovinac a jedino je u Gradu Senju zabilježen pozitivan trend. U Ličko-senjskoj županiji koeficijent ukupne dobne ovisnosti povećao se s 53,45 na 62,04, potvrđujući pogoršanje sastava stanovništva prema dobi.

Koeficijent feminiteta¹⁰⁰ je osnovni pokazatelj sastava stanovništva prema spolu (Nejašmić, 2005.). Normalno je da koeficijent feminiteta bude manji u mlađim dobnim skupinama i veći u starijim dobnim skupinama. Neravnomjernost u spolnom sastavu može rezultirati pogoršanjem bioreprodukcijских potencijala stanovništva. Godine 1971. zabilježen je manjak ženske populacije u 92 naselja, dok je na razini gradova i općina (osim Udbine) koeficijent feminiteta bio povoljan, jednako kao i na županijskoj razini. Godine 2011. zabilježen je manjak ženske populacije u 132 naselja, a na razini gradova i općina potvrđen je u Gradu Novalji, te u Općinama Donji Lapac, Lovinac i Perušić. U Ličko-senjskoj županiji još uvijek je koeficijent feminiteta razmjerno povoljan, ali je primjetno pogoršanje u smislu

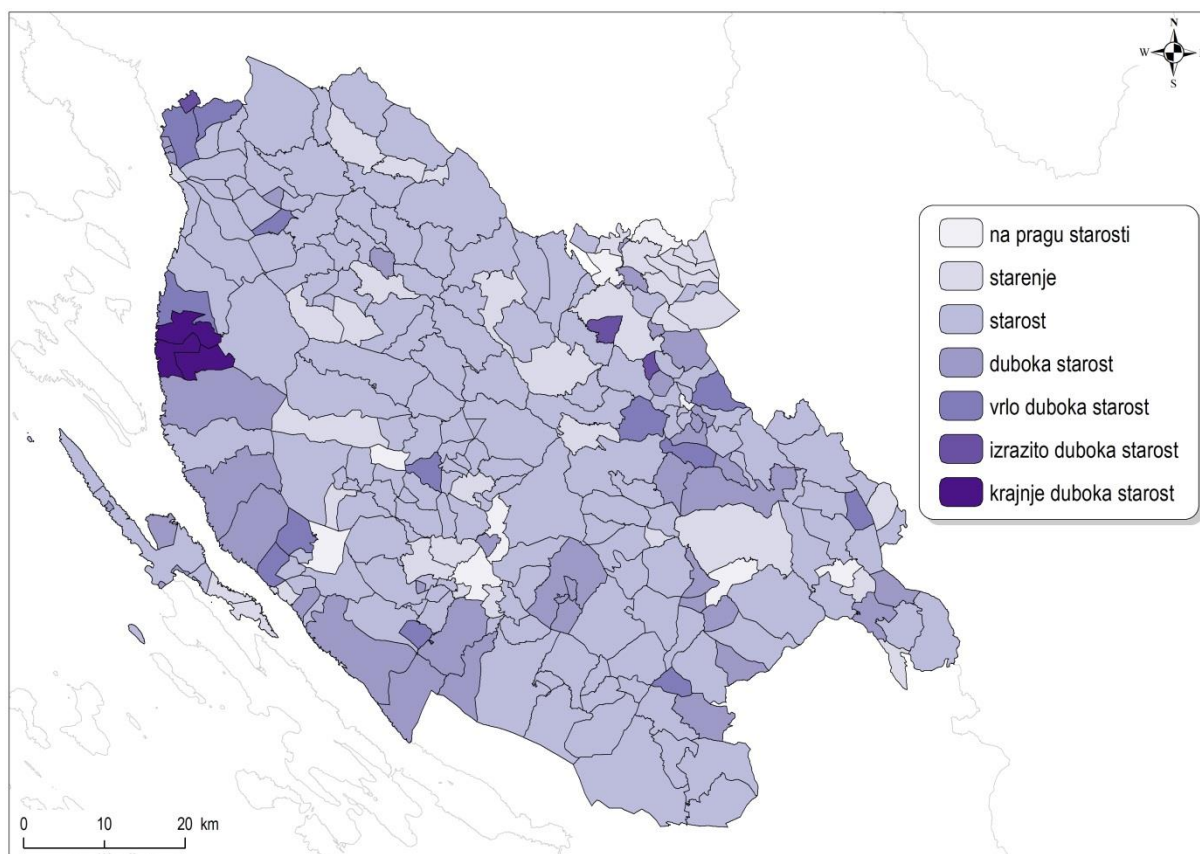
⁹⁹ Koeficijent ukupne dobne ovisnosti (k_D) je pokazatelj koji označava stupanj opterećenja stanovništva radno sposobne dobi (15 – 64) s pregradnom (0 – 14) i postradnom dobi (65 i više), a računa se iz izraza:

$$k_D = \frac{P_{(0-14)} + P_{(65+)}}{P_{(15-64)}} \times 100.$$

¹⁰⁰ Koeficijent feminiteta (k_m) je pokazatelj koji označava broj žena na tisuću muškaraca, a računa se iz izraza: $k_f = \frac{P_f}{P_m} \times 100.$

smanjenja broja žena u odnosu na mušku populaciju što može dodatno otežati ionako nepovoljno demografsko stanje u Županiji.

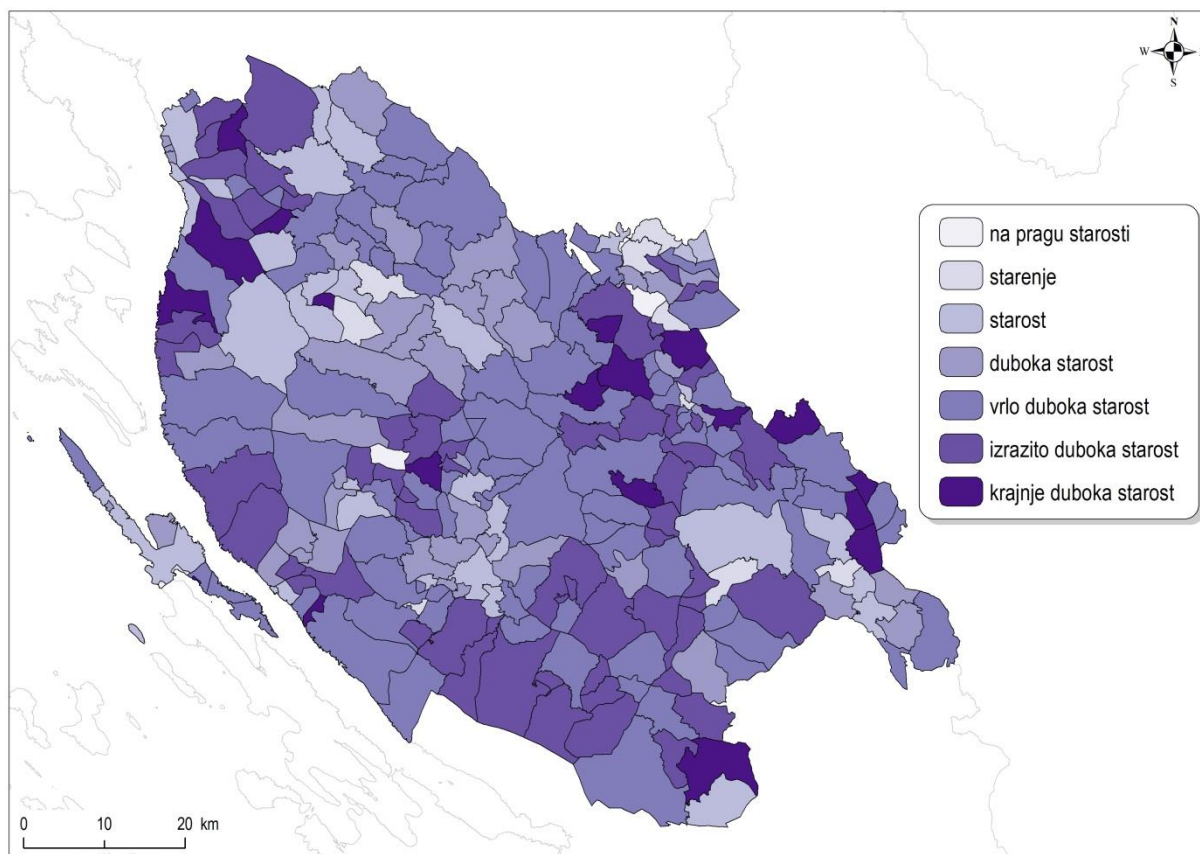
Uz navedene biološke pokazatelje stanovništva, može se koristiti i model vrednovanja stupnja ostarjelosti koji je razvio Klemenčić (1990.)¹⁰¹, a doradio Nejašmić (2005.). Udio mladih (0 – 19) u ukupnom stanovništvu boduje se u rasponu od 0,0 – 30,0 bodova, a udio starih (60 i više) boduje se u rasponu od 0,0 – 70 bodova. Bodovi se zbroje i na temelju ukupnog broja bodova za svaku prostornu jedinicu određuje se jedan od 7 tipova ostarjelosti stanovništva. One prostorne jedinice koje imaju ukupno veći broj bodova bilježe manji stupanj ostarjelosti i obrnuto. U nastavku se donosi tipologija ostarjelosti Ličko-senjske županije za 1971., 1991. i 2011. godinu, što omogućuje određivanje pozitivnog ili negativnog trenda starenja stanovništva promatranog prostora.

Slika 67. Stupanj ostarjelosti stanovništva po naseljima u Ličko-senjskoj županiji 1971. godine (izvor: *Popis stanovništva 1971. godine, Stanovništvo, knjiga VIII, Pol i starost – I deo, Rezultati po naseljima i opštinama*, SZS, Beograd, 1973.)

¹⁰¹ Klemenčić (1990.) smatra da je ovaj model bodovanja precizniji i pogodniji za uspoređivanje manjih prostornih jedinica, što je potvrdio i Nejašmić testirajući ovaj model, uz dorade dodijeljenih bodova parametrima, na stanovništvu hrvatskih otoka (Nejašmić, 1992). Više o tipizaciji ostarjelosti vidjeti: Klemenčić, 1990.; Nejašmić, 2005.

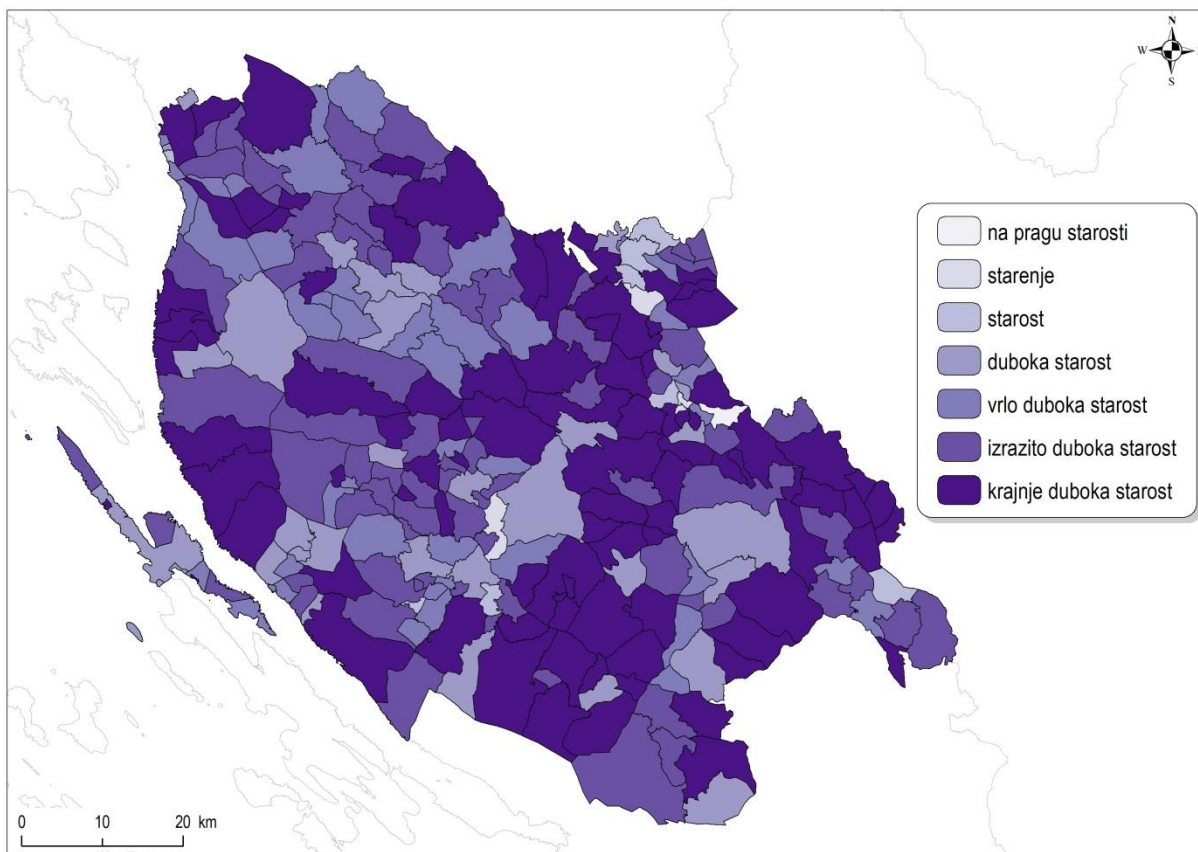
Ličko-senjska županija bila je već 1971. godine zahvaćena gotovo u cijelosti procesom starenja stanovništva (Sl. 67.). Promatrano u cjelini, njezino područje pripadalo je trećem tipu ostarjelosti stanovništva (starost). Na razini naselja, najzastupljeniji je također bio treći tip ostarjelosti (starost), prisutan u 58,8% naselja. Na pragu starosti te godine (1971.) bilo je 9 naselja, a najnepovoljnije obilježje krajnje duboke starosti imala su tek tri naselja (Klada, Starigrad i Velike Brisnice). Razvidno je da su naselja s najpovoljnijim tipom ostarjelosti (na pragu starenja) bila uglavnom središnja naselja pojedinog grada ili općine uz najvažnije državne prometnice. Starenje je prevladavalo u naseljima velikih ličkih krških polja, te na području Općina Plitvička jezera i Vrhovine, a u obalnom području ovaj tip imala su jedino najveća naselja, Senj i Karlobag, te neka naselja na otoku Pagu usmjerena prema kopnenom dijelu županije. Treći tip ostarjelosti bio je prisutan u cijeloj Ličko-senjskoj županiji (osim dijelova istočne Like). Obilježje duboka starost bilo je zastupljeno na čitavom priobalnom području, djelomično na otoku Pagu, te u podplješivičkim ličkim naseljima. Peti tip ostarjelosti stanovništva (vrlo duboka starost) bio je prisutan u nekim dijelovima priobalja Ličko-senjske županije te izdvojenim brdsko-planinskim naseljima unutrašnjosti županije. Najnepovoljniji tipovi izrazito/krajnje duboke starosti zabilježeni su na području priobalja između Senja i Karlobaga.

Slika 68. Stupanj ostarjelosti stanovništva po naseljima u Ličko-senjskoj županiji 1991. godine (izvor: *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. 3. 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882, DZS, Zagreb, 1994.*)

Tijekom sljedeća dva desetljeća, do godine 1991., demografsko stanje u Ličko-senjskoj županiji se značajno pogoršalo (Sl. 68.). Područje Ličko-senjske županije bilježio je u cijelosti četvrti tip ostarjelosti stanovništva (duboka starost). Na razini naselja, najzastupljeniji je bio peti tip ostarjelosti (vrlo duboka starost), i to u 34,9% naselja. Na pragu starosti 1991. godine bila su tek 4 naselja (Gajac, Jezerce, Korana, Kruščica), a najnepovoljnije obilježje krajnje duboke starosti imalo je 19 naselja (7,5%). Naselja s najpovoljnijim tipom ostarjelosti (na pragu starenja) imala su razmjerno povoljna obilježja zbog još uvijek dijelom neporemećenoga biološkog sastava stanovništva, kao i utjecaja turizma, ali udio takvih naselja bio je zanemariv zbog sve veće ostarjelosti stanovništva. Starenje je bilo prisutno u naseljima s razmjerno povoljnijim smještajem u odnosu na središnja naselja gradova ili općina. Treći tip ostarjelosti (starost) bio je prisutan u pogodnim područjima krških polja i oko velikih gradskih mjesta, te na otoku Pagu. Obilježje duboka starost počelo je sve više „zauzimati“ središnje

dijelove županije, te dijelove otoka Paga. Obilježje vrlo duboke starosti prevladalo je na području Ličko-senjske županije u cjelosti, zamijenivši prethodno (1971.) izraženo obilježje starosti. Šesti tip ostarjelosti (izrazito duboka starost) zabilježen je najvećim dijelom u naseljima južne i istočne Like, u podgorskom priobalnom području i sjevernovelebitskim naseljima. Izrazito duboku starost imali su demografski najugroženiji dijelovi istočne Like i krajnjeg sjeverozapada Ličko-senjske županije.

Slika 69. Stupanj ostarjelosti stanovništva po naseljima u Ličko-senjskoj županiji 2011. godine (izvor: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima*, DZS, Zagreb.)

Posljednjim popisom (2011.) ustanovljeni su široki razmjeri demografske katastrofe koja je zahvatila područje Ličko-senjske županije, što se jasno zrcali u krajnje nepovoljnom stupnju demografske ostarjelosti (Sl. 69.). Područje Ličko-senjske županije obilježio je (2011.) u cijelosti peti tip ostarjelosti stanovništva (vrlo duboka starost). Na razini naselja, najzastupljeniji je bio najnepovoljniji tip ostarjelosti (krajnje duboka starost) u 35,7% naselja. Na pragu starosti 2011. godine bilo je samo 1 naselje (Ponor Korenički), dok je najnepovoljnije obilježje krajnje duboke starosti imalo čak 91 naselje Ličko-senjske županije.

Naselja drugog tipa ostarjelosti bili su malobrojni skromni „otoci“ s nešto boljim demografskim obilježjima u odnosu na veći dio županije. Treći tip ostarjelosti obilježio je najviše područje Općine Plitvička jezera. Obilježje duboka starost počelo je sve više „zauzimati“ pogodne prostore za naseljenost (niža, zaravnjena područja Like, dijelovi priobalja, dijelovi otoka Paga), potvrđujući produbljenje demografske krize. Tip vrlo duboke starosti prevladavao je u nešto većoj mjeri u središnjem i sjeverozapadnom dijelu županije. Šesti tip ostarjelosti (izrazito duboka starost) zabilježen je u istočnim, južnim i sjevernim dijelovima županije, te u primorskom obalnom pojasu, uz očitije grupiranje oko Gospića i Otočca. Izrazito duboku starost imali su brojna naselja na području čitave županije, zamjenjujući tako nekadašnje (1991.) prevladavajuće obilježje vrlo duboke starosti.

Usporedbom zastupljenosti pojedinih tipova ostarjelosti 1971., 1991. i 2011. godine (usp: Sl. 68., Sl. 69. i Sl. 70.), lako se dolazi do zaključka da je u tom četrdesetogodišnjem razdoblju snažan proces demografskog starenja stanovništva zahvatio cjelokupno područje Ličko-senjske županije prouzročivši značajne poremećaje dobnog sastava njezina stanovništva. Sukladno postojećem trendu, očekivati je da se demografski pokazatelji od posljednjeg popisa (2011.) dodatno pogoršavaju, te da će popis stanovništva 2021. pokazati još nepovoljnije stanje. Izvjesno je da će Ličko-senjska županija u cjelini imati šesti tip ostarjelosti stanovništva (izrazito duboka starost), a da će na razini naselja prevladavati sedmi tip ostarjelosti (krajnje duboka starost) u još većoj mjeri nego što je to bilo 2011. godine. Sve navedeno vrlo će negativno utjecati na bilo kakvo planiranje razvoja Ličko-senjske županije. Povećanjem stupnja ostarjelosti stanovništva smanjuju se izgledi za povećanje stopa nataliteta, fertiliteta, pa i nupcijaliteta. Sve to potvrđuje hipotezu (H1) o nemogućnosti Ličko-senjske županije da zadovolji demografski kriterij od 150.000 stanovnika EU regija NUTS 3 u dogledno vrijeme.

5.2.2. Gospodarski sastav stanovništva

Gospodarski sastav stanovništva relevantan je za razvoj jer je stanovništvo nositelj aktivnosti. U proizvodnji dobara i usluga ne sudjeluje cjelokupno stanovništvo, prije svega djeca (dobne skupine zakonski nedovoljno stare za rad), te stari i bolesni (osobe koje više nisu sposobne za rad). Sukladno navedenom, stanovništvo se dijeli na aktivno i neaktivno. U skupinu gospodarski aktivnog stanovništva spadaju sve zaposlene osobe (u radnom odnosu na

puno radno vrijeme, pola radnog vremena ili više, manje od polovice radnog vremena), osobe koje obavljaju neko zanimanje, ali nisu u radnom odnosu (osobe aktivne u poljoprivredi, zanatu, osobe koje rade za „vlastiti račun“, pomažući članovi obitelji) i osobe nezaposlene u određenom razdoblju (nezaposlene osobe koje su bile zaposlene i osobe koje traže prvo zaposlenje). Skupini gospodarski neaktivnog stanovništva pripadaju osobe koje imaju samostalan izvor prihoda (umirovljene osobe, studenti, osobe koje ne rade i ne traže posao) i gospodarski ovisne (uzdržavane) osobe (djeca do navršениh 15 godina, kućanice, osobe koje se školuju na teret roditeljima, te bolesne osobe i osobe nesposobne za rad) (Nejašmić, 2005.).

Moguće je analizirati podatke, posljednjih dvaju popisa (2001., 2011.), o stanovništvu prema ekonomskoj aktivnosti i zaposlenosti prema djelatnostima po gradovima i općinama, iako treba imati na umu da rezultati analize nisu izravno usporedivi. Podatci popisa iz 2001. uzimaju u obzir cjelokupno stanovništvo, a podatci iz popisa provedenog 2011. uzimaju u obzir samo stanovništvo starije od 15 godina. Podatci o ekonomskoj aktivnosti stanovništva na razini naselja zaštićeni su za naselja koja imaju manje od 10 stanovnika pa nije moguće cjelovito usporediti podatke iz 2011. s podacima iz 2001. godine.

Tablica 14. Sastav stanovništva Ličko-senjske županije prema obilježjima ekonomske aktivnosti 2001. godine

Gradovi/općine	Aktivno stanovništvo		Osobe s osobnim prihodom		Uzdržavano stanovništvo	
	aps.	%	aps.	%	aps.	%
Gospić	5076	39,1	3913	30,1	3991	30,7
Novalja	1320	39,6	827	24,8	1188	35,6
Otočac	4222	40,6	3223	31,0	2966	28,5
Senj	3350	41,2	2688	33,1	2094	25,8
Brinje	1428	34,8	1384	33,7	1296	31,5
Donji Lapac	697	37,1	736	39,1	447	23,8
Karlobag	403	39,5	352	34,5	264	25,9
Lovinac	259	23,6	575	52,5	262	23,9
Perušić	1109	31,7	1451	41,5	934	26,7
Plitvička Jezera	1863	39,9	1423	30,5	1382	29,6
Udbina	606	36,7	694	42,1	349	21,2
Vrhovine	228	25,2	367	40,6	310	34,3
Ličko-senjska županija	20.561	38,3	17.633	32,9	15.483	28,8

Izvor: Popis 2001., Stanovništvo prema aktivnosti po naseljima, DZS, Zagreb.

Prema podacima prethodnog popisa stanovništva (2001.), najveći udio aktivnog stanovništva u ukupnom stanovništvu imali su gradovi Senj i Otočac, što je rezultat utjecaja turizma i drvne industrije na povećanje zaposlenosti u spomenutim gradovima. S druge strane, općine Lovinac i Vrhovine imale su najmanji udio aktivnog stanovništva jer je demografska baza erodirana i radi se o nešto gospodarski pasivnijim dijelovima Ličko-senjske županije. Gospić, kao županijsko središte, imao je nešto manji udio aktivnog stanovništva što je vjerojatno povezano s velikim brojem umirovljenih osoba, posebice onih koje su stekle uvjete za prijevremenu vojnu mirovinu (Tab. 14.). Već je 2001. godine u svim gradovima i općinama Ličko-senjske županije, jednako kao i na razini županije, udio aktivnog stanovništva bio manji od udjela na razini države (44,0%). Najveći udio osoba s osobnim prihodima bio je u općinama Lovinac i Udbina, a riječ je o pretežno poljoprivrednom stanovništvu kojem je osnovna gospodarska djelatnost poljoprivreda, posebice stočarstvo. Novalja i Gospić imali su najmanje udjele osoba s osobnim prihodima na što su utjecali turizam, odnosno funkcionalni značaj glavnog središta županije. Osim Grada Novalje, sve su JLS Ličko-senjske županije, zajedno sa županijom u cjelini, imale veći udio osoba s osobnim prihodima od udjela na razini države (25,9%). Najveće udjele uzdržavanog stanovništva imali su Grad Novalja i Općina Vrhovine. Može se pretpostaviti da je razlog tome taj što je Novalja turističko središte pa se članovi obitelji uzdržavaju iz prihoda od iznajmljivanja apartmana, a Općinu Vrhovine obilježava demografski ostarjelo stanovništvo time i veći udio uzdržavanog stanovništva. Većina JLS Ličko-senjske županije imala je manji udio uzdržavanih osoba u ukupnom stanovništvu od udjela na razini države (30,1%). Na razini naselja, najveći udio aktivnog stanovništva imala su naselja Čujića Krčevina (100%, ali samo 2 stanovnika), Ponori (75,7%) i Kosa Janjačka (66,2%), a najmanji Gornja Ploča (4,5%), Jasikovac (7,7%) i Plitvica Selo (8,3%). Čak 24 naselja uopće nisu imala aktivnog stanovništva, što potvrđuje razmjere negativnoga demografskog stanja. Godine 2001. ukupno je 11 naselja imalo maksimalan udio osoba s osobnim prihodima jer se radi o naseljima s 10 i manje stanovnika. Najveći udio osoba s osobnim prihodima imala su naselja Gornja Ploča (90,9%), Medak (85,9%) i Počitelj (85,7%), a najmanji Boričevac (8,3%), Caska (8,7%) i Zaklopača (11,1%), s tim da 9 naselja uopće nije imalo osoba s osobnim prihodima (od čega su samo 2 naselja imala po 2 stanovnika). Što se tiče uzdržavanog stanovništva, najviše ga je zabilježeno u naseljima Ostrvica (52,6%), Škare (50,0%) i Staništa (50,0%), a najmanje u Kaluđerovcu (3,4%),

Gornjoj Ploči (4,5%) i Metku (5,1%). U 30 naselja nije zabilježeno uzdržavano stanovništvo. Uglavnom se radi o sitnim naseljima s 10 i manje stanovnika, osim Stolca (55 stanovnika) i Mutilića (16 stanovnika).

Tablica 15. Sastav stanovništva starijeg od 15 godina Ličko-senjske županije prema obilježjima ekonomske aktivnosti 2011. godine

Gradovi/općine	Aktivno stanovništvo				Uzdržavano stanovništvo	
	Zaposleni		Nezaposleni		aps.	%
	aps.	%	aps.	%		
Gospić	4183	39,0	501	4,7	6037	56,3
Novalja	1134	36,3	170	5,4	1819	58,2
Otočac	2877	34,0	659	7,8	4920	58,2
Senj	2251	35,6	548	8,7	3525	55,7
Brinje	702	24,9	247	8,8	1866	66,3
Donji Lapac	397	20,5	153	7,9	1385	71,6
Karlobag	204	24,6	21	2,5	605	72,9
Lovinac	195	22,2	54	6,1	630	71,7
Perušić	600	25,6	101	4,3	1644	70,1
Plitvička Jezera	1435	39,7	248	6,9	1931	53,4
Udbina	530	31,7	114	6,8	1027	61,5
Vrhovine	157	12,3	127	9,9	996	77,8
Ličko-senjska županija	14.665	33,3	2943	6,7	26.385	60,0

Izvor: Popis 2011., Stanovništvo starije od 15 godina prema aktivnosti po gradovima i općinama, DZS, Zagreb.

Prema posljednjem popisu stanovništva (2011.), najveći udio aktivnog stanovništva u stanovništvu starijem od 15 godina imali su Općina Plitvička Jezera (46,6%) i Grad Senj (44,3%), što je rezultat utjecaja turizma. Grad Senj koristi priobalni položaj pogodan za kupališni turizam tijekom ljetne sezone, a u Plitvičkim Jezerima NP „Plitvička jezera“ zapošljava povremeno i veći broj zaposlenika. S druge strane, općine Karlobag i Vrhovine imale su najmanji udio aktivnog stanovništva (Tab. 15.). U svim gradovima i općinama Ličko-senjske županije, jednako kao i na razini županije, udio aktivnog stanovništva bio je manji od udjela na razini države (49,5%), a sve općine, osim Plitvičkih Jezera, imale su manji udio aktivnog stanovništva od udjela u županiji (44%). Udio zaposlenih osoba u ukupnom stanovništvu starijem od 15 godina bio je najveći u Općini Plitvička jezera i Gradu Gospiću, a

najmanji u općinama Vrhovine i Donji Lapac. Što se tiče nezaposlenih osoba, općine Vrhovine i Brinje te Grad Senj imali su veći udio nezaposlenih osoba u ukupnom stanovništvu starijem od 15 godina od udjela na državnoj razini (8,1%). Najmanji udio nezaposlenih imala je Općina Karlobag. Najveće udjele uzdržavanog stanovništva imali su općine Vrhovine i Karlobag zbog većeg udjela starog stanovništva u ukupnom stanovništvu, a pogotovo u kontingentu starijem od 15 godina. Sve JLS Ličko-senjske županije imale su veći udio uzdržanih osoba u stanovništvu starijem od 15 godina od udjela na razini države (50,5%). Na razini naselja podatci su u većoj mjeri zaštićeni (2011.). Moguće je izdvojiti naselja s najvećim udjelom ekonomski aktivnog i uzdržavanog stanovništva u ukupnom stanovništvu starijem od 15 godina. Godine 2011. najveći udio ekonomski aktivnog stanovništva imala su naselja Plitvička jezera (69,7%) i Jezerce (69,6%) i Korenica (54,4%), a najmanji Zalužnica (10,0%), Dnopolje (14,2%) i Brlog (14,3%).¹⁰² Ukupno 13 naselja imalo je maksimalan udio (100,0%) uzdržavanog stanovništva u ukupnom stanovništvu starijem od 15 godina. Najmanji udio uzdržavanog stanovništva imala su naselja Sveta Jelena (28,6%), Plitvička Jezera (30,3%) i Jezerce (30,4%).¹⁰³

Grupiranjem pojedinih djelatnosti u sektore, moguće je dobiti uvid u strukturu zaposlenih prema sektorima djelatnosti.¹⁰⁴

Tablica 16. Zaposleni prema udjelu pojedinih sektora djelatnosti 2001. godine (%)

Grad, općina	Ukupno zaposleni	I sektor	II sektor	III, IV sektor
Gospić	3800	13,4	12,6	73,9
Novalja	971	18,3	11,5	70,0
Otočac	3118	20,6	21,1	58,2
Senj	2178	11,0	25,3	63,7
Brinje	849	14,1	46,5	39,3

¹⁰² Podatci za 154 naselja su zaštićeni, a 8 naselja nije imalo aktivnog stanovništva, a ni stanovništva starijeg od 15 godina.

¹⁰³ Podatci za 9 naselja su zaštićeni, a 8 naselja nije imalo aktivnog stanovništva, a ni stanovništva starijeg od 15 godina.

¹⁰⁴ Podatci Državnog zavoda za statistiku o zaposlenima prema djelatnostima (2001., 2011.) raspoređeni su na sljedeći način: primarni (I) sektor (A – Poljoprivreda, lov i šumarstvo; B – Ribarstvo); sekundarni (II) sektor (C – Rudarstvo i vađenje; D – Prerađivačka industrija; E – Opskrba električnom energijom, plinom i vodom; F – Građevinarstvo); tercijarni/kvartarni (III, IV) sektor (G – Trgovina na veliko i malo; popravak motornih vozila i motocikla te predmeta za osobnu uporabu i kućanstvo; H – Hoteli i restorani; I – Prijevoz, skladištenje i veze; J – Financijsko posredovanje; K – Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne usluge; L – Javna uprava i obrana; obvezno socijalno osiguranje; M – Obrazovanje; N – Zdravstvena zaštita i socijalna skrb; O – Ostale društvene, socijalne i osobne uslužne djelatnosti; P – Privatna kućanstva sa zaposlenim osobljem; Q – Izvanteritorijalne organizacije i tijela).

Grad, općina	Ukupno zaposleni	I sektor	II sektor	III, IV sektor
Donji Lapac	177	27,7	24,3	48,0
Karlobag	214	9,3	13,1	77,6
Lovinac	154	17,5	14,3	68,2
Perušić	745	28,9	14,4	56,4
Plitvička Jezera	1057	9,4	14,3	76,3
Udbina	376	58,2	8,8	33,0
Vrhovine	80	45,0	18,8	36,3
Ličko-senjska ž.	13.719	17,2	18,9	63,9

Izvor: Popis 2001., Stanovništvo prema području djelatnosti po gradovima i općinama, DZS, Zagreb.

U gradovima Gospiću i Otočcu bilo je (2001.) 50,4% svih zaposlenih osoba Ličko-senjske županije. Najveći udio zaposlenih u primarnom sektoru djelatnosti imale su općine Udbina i Vrhovine jer su to pretežno poljoprivredna područja s nešto manjim brojem centralnih funkcija u kojima se većina stanovništva bavi poljoprivredom. Najmanji udio imale su općine Karlobag i Plitvička Jezera jer su to područja s malim poljoprivrednim površinama ili većim šumskim površinama usmjerena na turistički razvoj. Najveći udio zaposlenih u sekundarnom sektoru djelatnosti imali su Općina Brinje i Grad Senj. Najizraženiji udio zaposlenih u sekundarnom sektoru (46,5%) u brinjskom kraju može se objasniti većim brojem zaposlenih u drvenoj industriji. S druge strane, najmanji udio zaposlenih u sekundarnom sektoru imali su Općina Udbina (pretežno poljoprivredni kraj) i Grad Novalja (turističko otočno odredište). Najveći udio zaposlenih u tercijarnom i kvartarnom sektoru djelatnosti zabilježen je općinama Karlobag i Plitvička Jezera, što je objašnjivo ulogom turizma u razvoju tih općina. Najmanji udio zaposlenih u tercijarnom i kvartarnom sektoru djelatnosti zabilježen je u općinama Udbina i Vrhovine (Tab. 16.).

Tablica 17. Zaposleni prema udjelu pojedinih sektora djelatnosti 2011. godine (%)

Grad, općina	Ukupno zaposleni	I sektor	II sektor	III, IV sektor
Gospić	4179	8,4	18,8	72,9
Novalja	1132	8,3	20,5	71,2
Otočac	2863	12,6	22,8	64,6
Senj	2239	9,5	25,5	65,0
Brinje	702	8,4	37,2	54,4
Donji Lapac	388	22,4	20,1	57,5
Karlobag	199	3,5	21,1	75,4

Grad, općina	Ukupno zaposleni	I sektor	II sektor	III, IV sektor
Lovinac	193	7,3	28,0	64,8
Perušić	599	14,2	27,5	58,3
Plitvička Jezera	1427	8,1	16,7	75,2
Udbina	527	46,1	14,4	39,5
Vrhovine	146	17,8	19,9	62,3
Ličko-senjska ž.	14.594	11,3	21,8	66,9

Izvor: Popis 2011., Stanovništvo prema području djelatnosti po gradovima i općinama, DZS, Zagreb.

U Gospiću je 2011. godine bilo 28,6% svih zaposlenih osoba u Ličko-senjskoj županiji. Najveći udio zaposlenih u primarnom sektoru djelatnosti imale su općine Udbina i Donji Lapac jer je riječ o poljoprivrednim područjima s nešto manjim brojem centralnih funkcija u kojima se većina stanovništva većinom bavi poljoprivredom. Najmanji udio imale su općine Karlobag i Lovinac jer su to područja s malim poljoprivrednim površinama ili slabije razvijenom poljoprivrednom proizvodnjom. Najveći udio zaposlenih u sekundarnom sektoru djelatnosti imali su općine Brinje i Lovinac. Ponovno najizraženiji udio zaposlenih u sekundarnom sektoru (37,2%) u brinjskom kraju može se objasniti većim brojem zaposlenih u drvenoj industriji, kao i 2001. godine. S druge strane, najmanji udio zaposlenih u sekundarnom sektoru imali su općine Udbina (pretežno poljoprivredni kraj) i Plitvička Jezera (turistički značaj NP „Plitvička jezera“). Najveći udio zaposlenih u tercijarnom i kvartarnom sektoru djelatnosti zabilježen je ponovo u općinama Karlobag i Plitvička Jezera, što je također objašnjivo ulogom turizma u razvoju tih općina. Najmanji udio zaposlenih u tercijarnom i kvartarnom sektoru djelatnosti zabilježen je u općinama Udbina i Brinje (Tab. 17.).

Analizom gospodarskog sastava stanovništva može se zaključiti da je sastav stanovništva s obzirom na ekonomsku aktivnost nepovoljan, odnosno da opterećuje gospodarski razvoj Ličkos-senjske županije. Povoljan omjer bi bio taj da ima više aktivnog stanovništva, koje je nositelj gospodarskog razvoja, u odnosu na uzdržavano stanovništvo, koje se oslanja na ono aktivno. Nažalost, problem Ličko-senjske županije nije prevelik broj učenika ili studenata, već umirovljenika, što također upućuje na ostarjelost stanovništva. Sastav stanovništva prema sektorima djelatnosti potvrđuje da su priobalne/otočne gradovi i općine usmjereni na turizam, kao i Plitvička Jezera. Brinje su usmjerene uglavnom na drvnu industriju, a Udbina i Vrhovine na poljoprivredne djelatnosti. Grad Gospić je upravno središte, pa stoga i veći udio zaposlenih u tercijarnom i kvartarnom sektoru. Jedan od glavnih razvojnih problema Ličko-senjske županije je i nedostatak radne snage, pogotovo one kvalitetne, deficitarne.

5.2.3. Obrazovni sastav stanovništva

Obrazovni sastav stanovništva pokazatelj je, između ostalog, i razvijenosti nekog prostora jer je prijelazom iz agrarnog u moderno industrijsko i informatičko društvo porasla ukupna razina obrazovanosti, odnosno smanjena je nepismenost. Vrlo važan podatak je razina stručne spreme. Poželjnija je veća zastupljenost visokoobrazovanog stanovništva jer je njega lakše uključiti u složenije proizvodne i prerađivačke procese u gospodarstvu, ali i u ostale gospodarske razvojne djelatnosti.

Državni zavod za statistiku objavio je podatke (2011.) o stanovništvu starijem od 15 godina prema najvišoj završenoj razini obrazovanja. Ako se iz ukupnog stanovništva starijeg od 15 godina izuzme stanovništvo nepoznate razine obrazovanja, moguće je izračunati udjele stanovništva prema najvišoj završenoj razini obrazovanja po gradovima i općinama u Ličko-senjskoj županiji.

Tablica 18. Stanovništvo starije od 15 godina prema završenoj razini obrazovanja (%) 2011. godine

	Ukupno	Bez škole	1 – 3 razreda osnovne škole	4 – 7 razreda osnovne škole	Osnovna škola	Srednja škola	Visoko obrazovanje
Gospić	10.720	1,7	1,0	6,9	21,3	52,7	16,4
Novalja	3122	2,5	2,1	14,6	21,1	49,1	10,5
Otočac	8374	2,4	1,6	12,4	17,3	51,8	14,5
Senj	6321	0,6	1,1	10,6	19,6	56,3	11,8
Brinje	2814	2,1	2,3	15,2	21,7	49,2	9,5
Donji Lapac	1935	1,5	1,1	9,5	21,9	53,4	12,6
Karlobag	830	2,0	3,8	26,3	27,5	37,4	2,9
Lovinac	879	4,2	1,6	16,6	22,6	46,6	8,3
Perušić	2346	3,0	2,7	11,7	22,3	50,4	9,6
Plitvička Jezera	3614	4,3	3,6	21,7	20,0	44,1	6,1
Udbina	1670	5,5	4,3	24,3	22,7	36,7	6,5
Vrhovine	1279	2,7	1,7	10,4	23,8	51,5	9,9
Ličko-senjska ž.	43.901	4,6	4,4	19,3	24,9	40,4	6,4

Izvor: Popis 2011., Stanovništvo starije od 15 godina prema najvišoj završenoj školi po gradovima i općinama, DZS, Zagreb.

Prema podacima posljednjeg popisa stanovništva (2011.), većina gradova i općina Ličko-senjske županije imala je manji udio stanovnika bez završene škole u ukupnom stanovništvu starijem od 15 godina u odnosu na udio na razini države (3,8%). Najmanji udio stanovnika bez završene škole imali su Grad Senj i Općina Donji Lapac, a najveći općine Udbina i Plitvička jezera. Zanimljivo, Ličko-senjska županija u cjelini je imala veći udio stanovnika bez završene škole u odnosu na udio na razini cijele države. Prema podacima iz iste godine (2011.), većina gradova i općina Ličko-senjske županije imala je manji udio stanovnika sa završena prava tri razreda osnovne škole u ukupnom stanovništvu starijem od 15 godina u odnosu na udio na razini države (3,4%). Najmanji udio stanovnika sa završena prava tri razreda osnovne škole imali su gradovi Gospić i Senj, a najveći općine Udbina i Karlobag. Ličko-senjska županija u cjelini je imala veći udio stanovnika sa završena prava tri razreda osnovne škole u odnosu na udio na razini cijele države. Godine 2011. većina gradova i općina Ličko-senjske županije imala je manji udio stanovnika s 4 – 7 završenih razreda škole u ukupnom stanovništvu starijem od 15 godina u odnosu na udio na razini države (20,9%). Najmanji udio stanovnika s 4 – 7 završenih razreda škole imali su Grad Gospić i Općina Donji Lapac, a najveći općine Karlobag i Udbina. Ličko-senjska županija u cjelini je imala veći udio stanovnika sa 4 – 7 završenih razreda škole u odnosu na udio na razini cijele države. Udio stanovnika sa završenom osnovnom školom u ukupnom stanovništvu starijem od 15 godina bio je (2011.) u gotovo svim gradovima i općinama Ličko-senjske županije, osim Grada Otočca, veći od udjela na državnoj razini (18,5%). Najmanji udio stanovnika sa završenom osnovnom školom imali su gradovi Otočac i Senj, a najveći općine Karlobag i Vrhovine. Ličko-senjska županija u cjelini je imala veći udio stanovnika sa završenom osnovnom školom u odnosu na udio na razini cijele države. Udio stanovnika sa završenom srednjom školom u ukupnom stanovništvu starijem od 15 godina bio je (2011.) u većini gradova i općina Ličko-senjske županije veći od udjela na državnoj razini (46,4%). Najmanji udio stanovnika sa završenom srednjom školom imale su općine Udbina i Karlobag, a najveći Grad Senj i Općina Donji Lapac. Ličko-senjska županija u cjelini je imala veći udio stanovnika sa završenom srednjom školom u odnosu na udio na razini cijele države. Promatrane godine (2011.) većina gradova i općina Ličko-senjske županije imala je veći udio stanovnika sa završenim stručnim ili sveučilišnim studijem u ukupnom stanovništvu starijem od 15 godina u odnosu na udio na razini države (7,0%). Najmanji udio stanovnika sa

završenim stručnim ili sveučilišnim studijem imale su općine Karlobag i Plitvička Jezera, a najveći gradovi Gospić i Otočac. Taj podatak ne iznenađuje budući da u Gospiću djeluju Odjel za nastavničke studije Sveučilišta u Zadru i Veleučilište „Nikola Tesla“ sa svojim Upravnim odjelom u Otočcu. Ličko-senjska županija u cjelini je imala manji udio stanovnika sa završenim stručnim ili sveučilišnim studijem u odnosu na udio na razini cijele države (Tab. 18.).

Glavni problem obrazovnog sastava stanovništva Ličko-senjske županije očituje se u tome što srednjoškolski i visokoškolski obrazovni programi nisu prilagođeni stvarnim potrebama tržišta rada. Naime, svake godine u strukovnim školama se obrazuju osobe koje kasnije teško pronalaze posao jer su njihova zanimanja nedeficitarna. Sličan je problem i s visokim obrazovanjem. Svake godine na tržište rada dolaze novi naraštaji učitelja primarnog obrazovanja i stručnjaka iz grane ekonomike poduzetništva, cestovnog prometa i upravnog prava koji teško pronalaze posao. Bit će potrebno uvesti nove studije, poput menadžmenta u ruralnom turizmu ili krške poljoprivrede i sl.

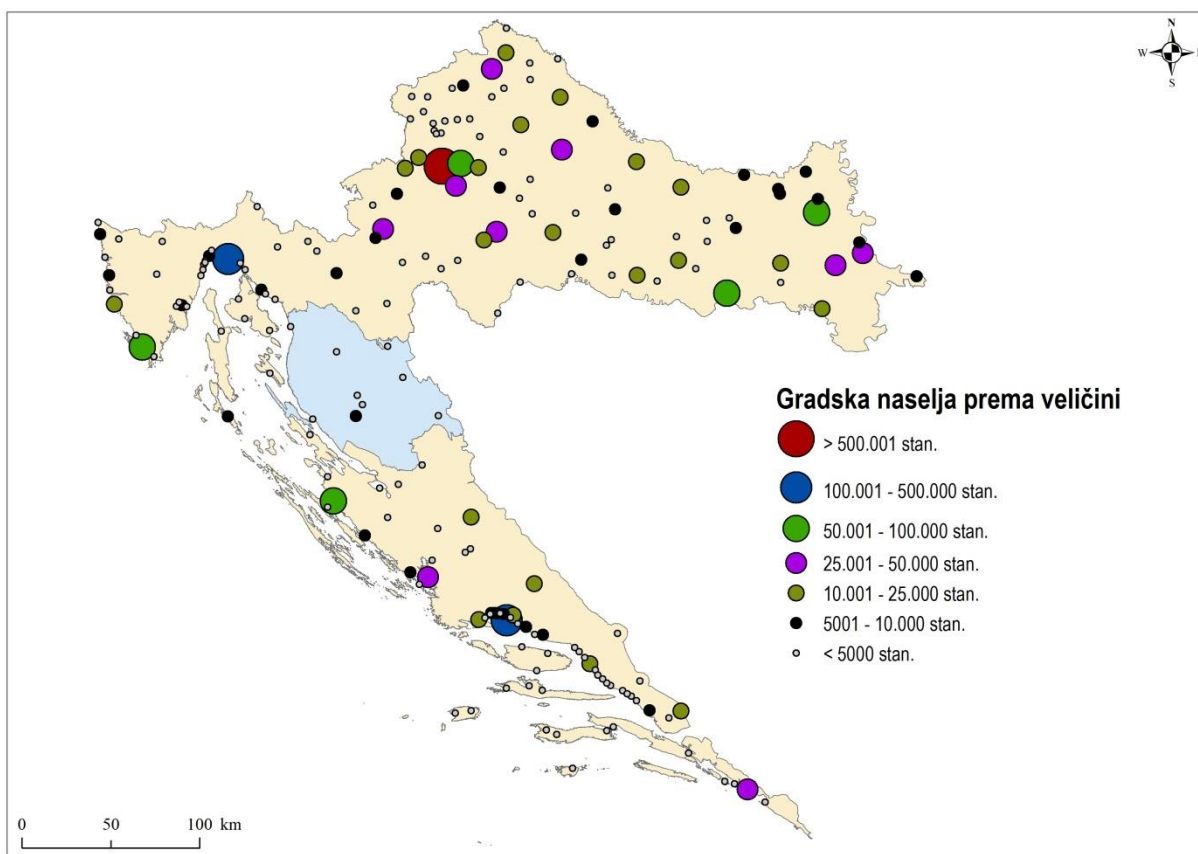
5.3. Tipologija naselja

Naselje je skupina nastambi (može biti i samo jedna nastamba) u kojoj obitavaju ljudi, a predodređeno je veličinom (od naselja s jednom nastambom, jednim kućanstvom i jednim čovjekom do naselja s tisućama nastambi i stotinama tisuća i više stanovnika) i značajkama nastambe (u tom smislu nastamba može biti nekakav natkriveni prostor s jedne strane, ali i milijunski *penthouse* s druge strane) (Vresk, 1991.). U pravilu se izdvajaju dva glavna tipa naselja – gradska (urbana) i seoska (ruralna), s tim da je čest slučaj da seoska naselja poprime neka gradska obilježja, ovisno o intenzitetu urbanizacije i utjecaju susjednoga gradskog naselja pa je tada riječ o prijelaznim naseljima.

Ako se uzme kao referentna 2011. godina, u Hrvatskoj je naseljenost bila organizirana u 21 županiji (Grad Zagreb s posebnim statusom), 127 gradova, 429 općina i 6756 naselja, od kojih su 204 gradska naselja (3% svih naselja), odnosno naselja s gradskim obilježjima, dok su ostala 6552 naselja prijelaznog tipa ili seoska naselja (Magaš, 2013.).¹⁰⁵ U gradskim

¹⁰⁵ Izvor: *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava* 31. 3. 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882, DZS, Zagreb, 1994. Iako postoje i druge tipologije naselja (Lukić, 2012.), u ovom radu koristi se službeno statističko izdvajanje gradskih naselja od ostalih.

naseljima popisano je (2011.) 2.407.163 stanovnika, što je činilo 56,2% ukupnog stanovništva zemlje i svrstava Hrvatsku u red srednje urbaniziranih država. Prosječan broj stanovnika gradskih naselja iznosio je 11.800, s tim da su Divulje imale najmanji broj stanovnika (26), a Zagreb najveći (688.163, odnosno 16,1% ukupnog stanovništva Hrvatske i 28,6% stanovništva gradskih naselja). Može se zaključiti (Sl. 70.) da je prostorni raspored gradskih naselja u Hrvatskoj prilično ravnomjeran, ali je problem u razmještanju stanovništva, tj. u njihovoj veličini. Taj je disparitet najnaglašeniji u središnjem djelu Jadranske Hrvatske, točnije na području Ličko-senjske županije, donekle i Gorskog kotara, gdje je primjetan nedostatak većih gradskih naselja koja bi kao razvojna središta okupljala stanovništvo, a preslab je i utjecaj litoralizacije kao i u susjednom prostoru podvelebitskog primorja/podgorja. U 6552 seoskih i prijelaznih naselja u Hrvatskoj živi ostalih 1.877.726 stanovnika (43,8%).

Slika 70. Gradska naselja Republike Hrvatske prema broju stanovnika 2011. godine (izvor: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima*, DZS, Zagreb.)

U Ličko-senjskoj županiji 2011. godine, u upravno-teritorijalnom smislu bilo je 255 naselja u 4 upravna grada i 8 općina. Razvilo se samo 9 gradskih naselja (4,4% svih gradskih

naselja u Hrvatskoj), i to su prema broju stanovnika: Gospić (6575 stan.), Senj (4810 stan.), Otočac (4240 stan.), Lički Osik (1914 stan.), Korenica (1766 stan.), Donji Lapac (946 stan.), Perušić (852 stan.), Karlobag (468 stan.) i Plitvica Selo (44 stan.).¹⁰⁶ Dakle, ukupno na području Ličko-senjske županije u gradskim naseljima živjelo je 21.615 stanovnika (42,4% stanovnika Županije), što je činilo samo 0,9% ukupnog stanovništva u gradskim naseljima u Hrvatskoj. U urbanoj gospićkoj jezgri živjela je gotovo trećina urbanog stanovništva Županije. Prosječan broj stanovnika gradskih naselja u Ličko-senjskoj županiji iznosio je 2402 stanovnika (u Hrvatskoj 11.800, tj. pet puta više).

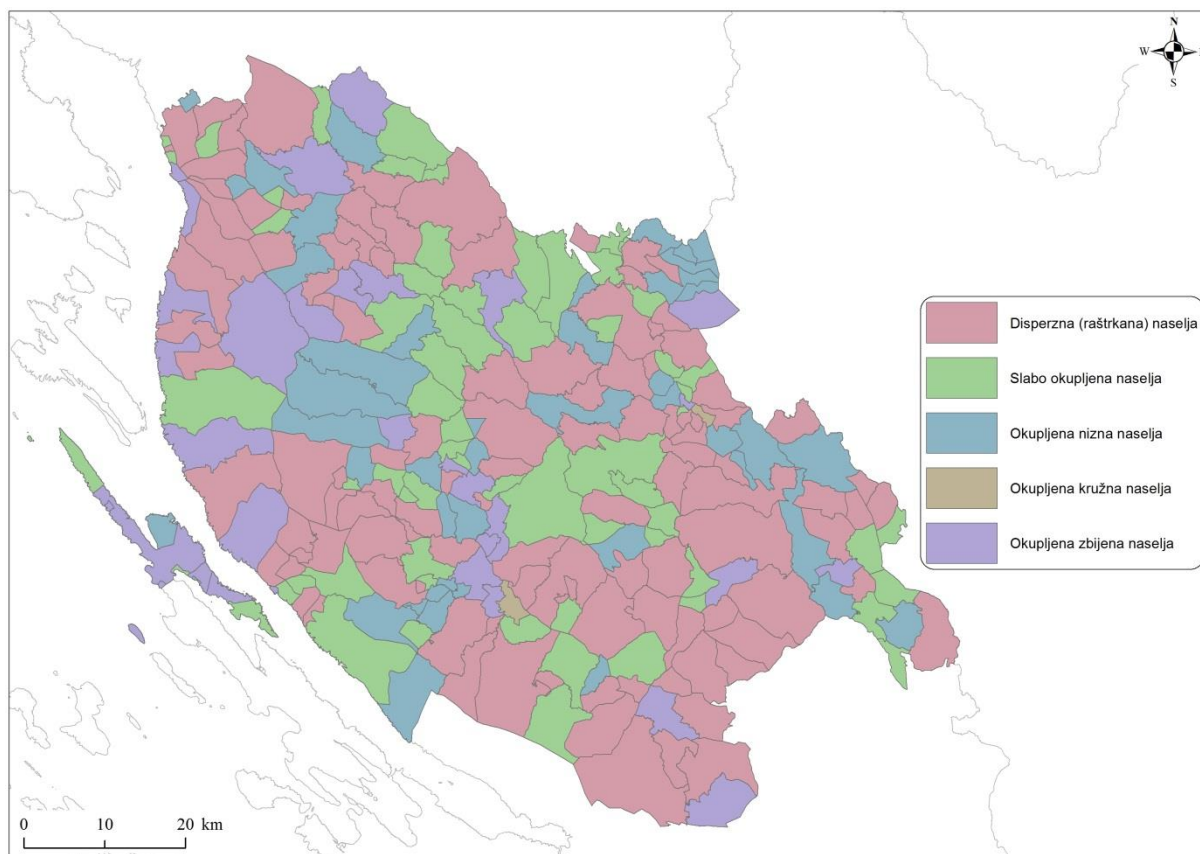
Od ukupno 255 naselja županije, u 246 seoskih naselja i naselja prijelaznog tipa živjelo je 29.312 stanovnika (57,6% stanovnika županije), odnosno 1,6% ukupnoga ruralnog stanovništva Hrvatske. Prosječno naselje seoskog i prijelaznog tipa u Ličko-senjskoj županiji imalo je 119 stanovnika, što je dvostruko manje od državnog prosjeka (287 stanovnika).

Naselja je moguće razlikovati i prema stalnosti, po tom kriteriju dijele se na stalna (permanentna), povremena (periodična) i privremena naselja (Vresk, 1991.). U Ličko-senjskoj županiji se sva naseljena naselja mogu smatrati stalnim naseljima, budući da je transhumantno stočarenje prestalo na istraživanom prostoru i ne živi se nomadskim načinom života, što dalje ne uvjetuje potrebu za građenjem povremenih ili privremenih naselja. Povremena naselja su postojala na Velebitu, a služila su za stanovanje u ljetnim mjesecima prilikom gonjenja stoke na ispašu u vršne zone Velebita. Ipak, boravak brojnih vikendaša u pojedinim naseljima, kao i osoba u kućama koje koriste samo u sezoni, ukazuje na suvremeni vid povremenih naselja.

Vresk (1991.) dijeli naselja prema obliku na disperzna (raštrkana) i okupljena, među kojima se još mogu izdvojiti slabo okupljena, nizna, zbijena, kružna i druga naselja. U Ličko-senjskoj županiji prevladavaju okupljena naselja, što potvrđuje činjenica da je 56% naselja upravo ovog tipa.¹⁰⁷ Slabo okupljenih naselja je 65, nizno okupljenih 43, kružno okupljenih 2 (s tim da još par naselja ima elemente i kružne okupljenosti i nizne okupljenosti, primjerice Lički Novi i Smiljan), dok je zbijenih naselja 32. Iz navedenog proizlazi da je ukupno 113 raštrkanih naselja, s tim da je vrlo vjerojatno da će većina slabo okupljenih naselja ovog kraja u skorijoj budućnosti poprimiti obilježja raspršenih naselja (Sl. 71.).

¹⁰⁶ Državni zavod za statistiku u službenoj statistici bilježi Plitvica Selo kao gradsko naselje.

¹⁰⁷ Tipovi naselja prema obliku određeni uvidom u topografsku kartu 1:25.000 i digitalni ortofoto snimak iz 2016. godine. Izvor: TK25, DOF2016, DGU, Zagreb.

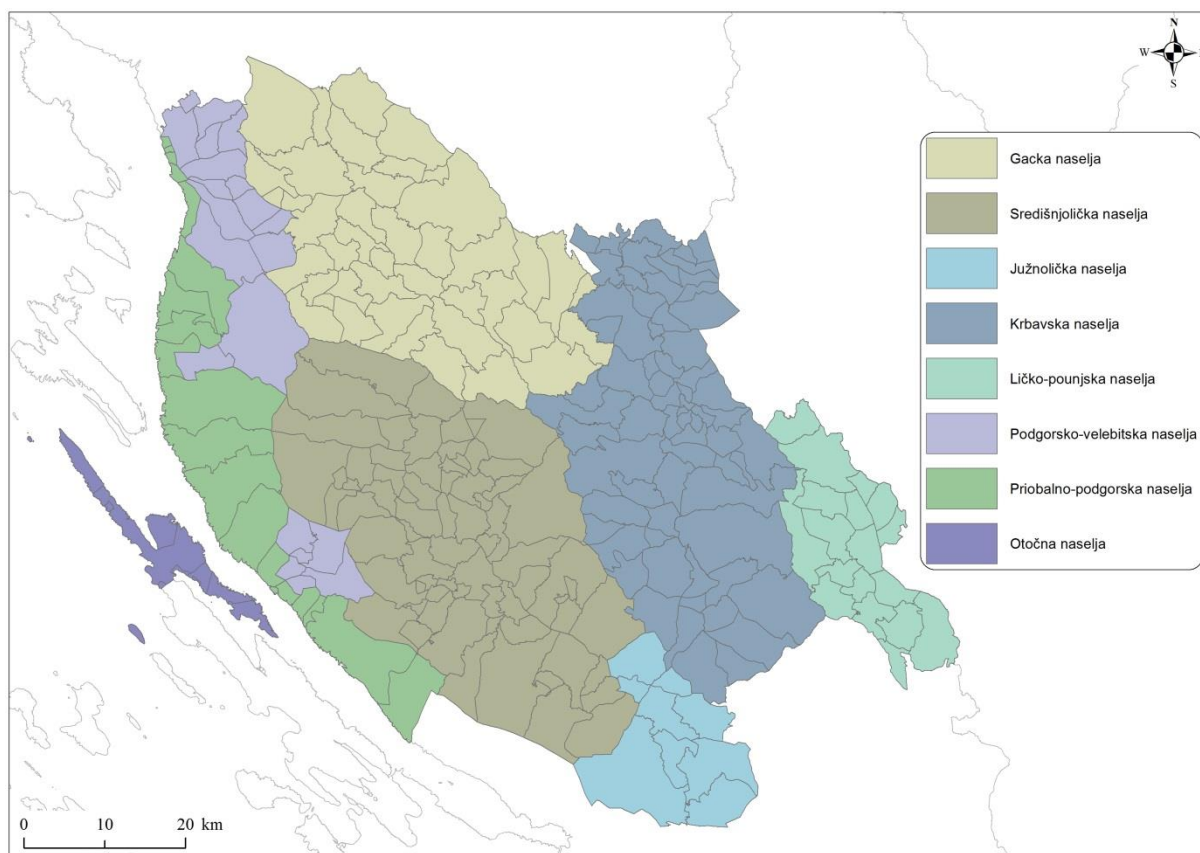
Slika 71. Naselja Ličko-senjske županije prema obliku (prema: TK25, DGU, 2017.)¹⁰⁸

Veličina naselja definirana je površinom, brojem kućanstava i brojem stanovnika (Vresk, 1991.). Budući da je veličina naselja prema broju stanovnika već elaborirana u poglavlju o razmještaju stanovništva, ovdje se može osvrnuti na veličinu naselja prema površini. Od 255 izdvojenih naselja u Ličko-senjskoj županiji (2011.), prema površini su se isticala naselja Sveti Rok (5. naselje u Hrvatskoj prema površini), Krasno, Jošan, Dabar i Stinica, dok su površinom najmanja naselja bila Vidalići, Gajac, Karlobag, Sveta Jelena i Potočnica. Prosječna površina naselja Ličko-senjske županije iznosila je 21,0 km², a ako se uzme u obzir da je prosječna površina naselja u Hrvatskoj 8,4 km², može se zaključiti da su površinski naselja Ličko-senjske županije za hrvatske uvjete velika, što je u skladu i s površinskim odnosima na gradskoj i općinskoj, a napose i županijskoj razini, odnosno s pretežno gorskim položajem.

Naselja Ličko-senjske županije moguće je izdvojiti u 8 naseljskih skupina¹⁰⁹: 1) Gacka naselja, 2) Srednjolička naselja, 3) Južnolička naselja, 4) Krbavska naselja, 5) Ličko-pounjska

¹⁰⁸ Autor je odredio tipove naselja prema prostornom rasteru naselja na topografskoj karti 1:25.000.

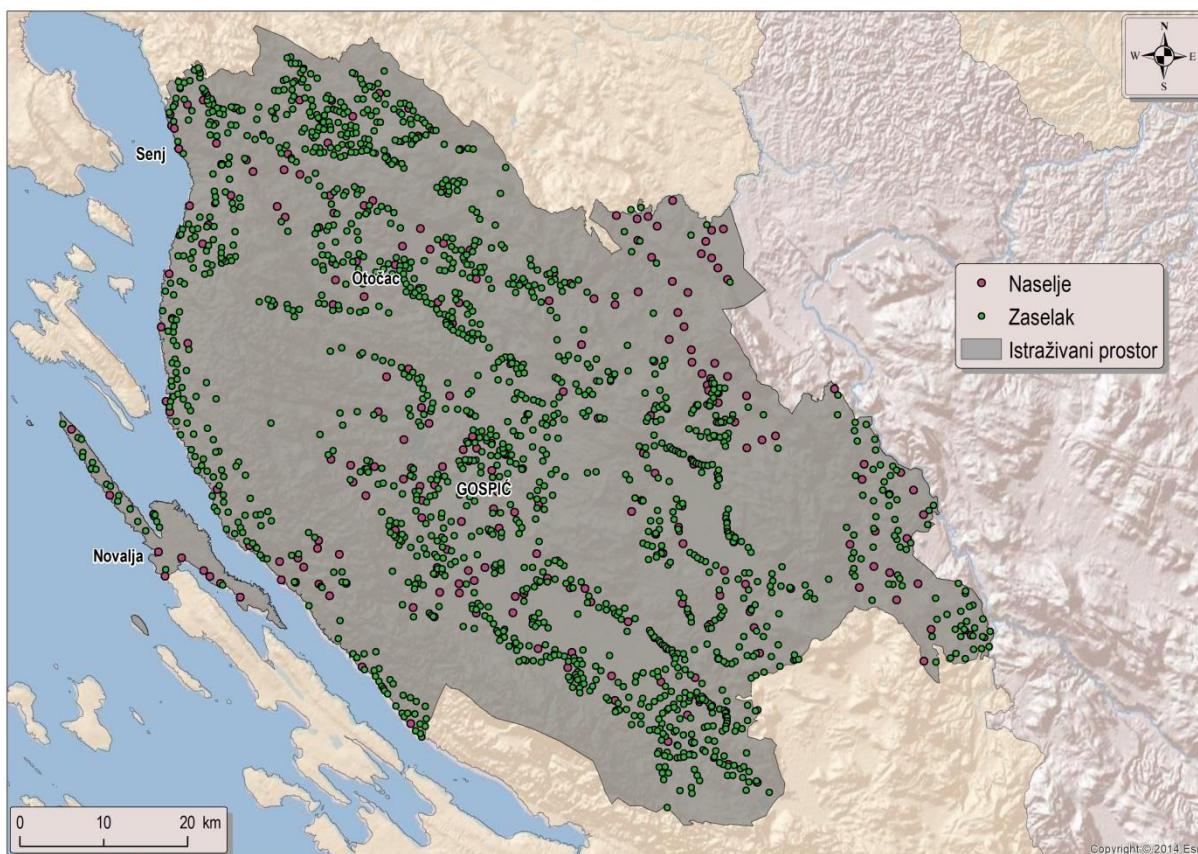
naselja, 6) Podgorsko-velebitska naselja, 7) Priobalno-podgorska naselja i 8) Otočna naselja (Sl. 72.).

Slika 72. Skupine naselja Ličko-senjske županije (naselja ličkog dijela županije prema: Pejnović, 1994.)

Prema takvoj tipologiji naselja, na području Ličko-senjske županije nalazi se 41 gacko naselje (16,1%), 69 središnjoličkih naselja (27,1%), 9 južnoličkih naselja (3,5%), 67 krbavskih naselja (26,3%), 18 ličko-pounjskih naselja (7,1%), 21 podgorsko-velebitsko naselja (8,2%), 20 priobalno-podgorskih naselja (7,8%) i 10 otočnih naselja (3,9%).

¹⁰⁹ Naselja ličkog dijela županije grupirana su prema: Pejnović, 1994.

Slika 73. Dijelovi naselja (zaselci) na području Ličko-senjske županije (prema: ESRI, 2014.; DOF, DGU, 2016.; TK25, DGU, 2017.)¹¹⁰

Toponimskim rekognisciranjem i vektorizacijom rasterskih predložaka topografske karte (TK25), dobiven je podatak da se na području Ličko-senjske županije, unutar 255 naselja, nalazi, na još nižoj razini, 1485 dijelova naselja, odnosno zaselaka, od kojih je većina napuštena i u ruševnom stanju, što svjedoči o intenzitetu demografske ispražnjenosti ovog prostora ratnim razaranjima i depulacijom (Sl. 73.).

¹¹⁰ Zaselci su izdvojeni u GIS okruženju, uvidom u topografsku kartu 1:25.000 i digitalni ortofoto snimak iz 2016. godine.

6. GOSPODARSKE OSNOVE I POTENCIJALI REGIONALNOG OKUPLJANJA U SUVREMENIM UVJETIMA RAZVOJA

Gospodarstvo Republike Hrvatske je u procesu postupnog oporavka od recesije koja je, kao globalna pojava, zahvatila i Hrvatsku 2008. godine. Učinci recesije mogli su se osjetiti na više načina: povećana je nezaposlenost, povećan je javni dug države, povećane su cijene energenata i kućanskih potrepština, povećan je broj siromašnih, pala je razina općega životnog standarda, smanjena je visina stranih ulaganja, mnoga su privatna poduzeća ili otišla u stečaj ili koncesionirana, a sve je to potaknulo emigracijske tokove mladog stanovništva prema razvijenijim europskim zemljama (poglavito u Njemačku i Irsku). Međutim, ova recesijska kriza nije bila jedina s kojom se hrvatsko gospodarstvo susretalo posljednjih desetljeća. Magaš navodi (2013.) da su ratna razaranja i podređeni status u državnim tvorevinama negativno utjecali na razvoj hrvatskog gospodarstva bez obzira na neke vrlo pozitivne čimbenike razvojnih mogućnosti (geoprometni položaj, kulturno-povijesna baština, okoliš i dr.), pa i pojedina ostvarenja (brodogradnja, turizam i dr.). Hrvatsko je gospodarstvo tijekom 20. st. prešlo s manufakturne proizvodnje pod utjecajem zakašnjele industrijalizacije na tzv. plansku centralističku privredu (Magaš, 2013.). D. Feletar (1996.) razlikuje pet etapa razvoja hrvatskog gospodarstva, uz naglasak na stalnom zaostajanju procesa industrijalizacije:

- obrtno-manufakturna utapa (do oko 1870.),
- željeznička etapa (od oko 1870. do 1918.),
- međuratna etapa (od 1918. do 1945.),
- real-socijalistička etapa (od 1945. do 1990.),
- etapa tržišnog prestrukturiranja (od 1991.).

Ipak, uz sve nepovoljne čimbenike koji su oblikovali hrvatski gospodarski razvojni put, činjenica jest da je Hrvatska, prema procjenama, gotovo udeveterostručila BDP uz prosječnu godišnju stopu rasta od 2,2% (1900. – 2008.), a taj podatak zvuči pomalo nestvarnim ako se uzme u obzir da se sve stope iznad 1,5% godišnje smatraju povoljnim na globalnoj razini (Družić i Tica, 2011.). Stopa rasta bilježila je i impresivna povećanja tijekom 20. st. (pogotovo u razdoblju 1950. – 1980.), ali i razdoblja stagnacije i smanjenja, što je posebno vezano uz ratne krize (Tab. 19.).

Tablica 19. Stope rasta BDP-a, stanovništva i životnog standarda, odnosno BDP-a *per capita* u Hrvatskoj

Razdoblje	Prosječna godišnja stopa rasta BDP-a	Prosječna godišnja stopa rasta stanovništva	Prosječna godišnja stopa rasta BDP-a <i>per capita</i>
1900. – 1910.	3,18	0,91	2,25
1910. – 1920.	-0,72	-0,14	-0,58
1920. – 1930.	4,18	0,95	3,19
1930. – 1940.	1,83	1,06	0,76
1940. – 1950.	-0,10	-0,79	0,69
1950. – 1960.	4,45	0,73	3,70
1960. – 1970.	6,29	0,62	5,63
1970. – 1980.	5,38	0,41	4,95
1980. – 1990.	-0,79	0,39	-1,18
1990. – 2000.	-1,48	-0,85	-0,63
2000. – 2008.	4,26	0,00	4,26
Mirna desetljeća 20. st.	3,50	0,72	2,76
Ratna desetljeća 20. st.	-0,77	0,59	-0,17
20. st. ukupno	2,19	0,33	1,85

Izvor: Družić i Tica, 2012.

U drugoj polovici 20. st. polučeni su i neki dobri rezultati, poput jačanja bazne industrije i obnove razrušene infrastrukture, ali brojni su bili i oni negativni, kao posljedica zatvaranja zemlje prema slobodnim tržištima, brojnih promašenih investicija, prisilnog osnivanja zadruga i poticanja deruralizacije bez razvojne vizije. Iako je Hrvatska bila u okvirima Jugoslavije gospodarski razvijenije područje, glavnina kapitala bespovratno se slijevala u centralna tijela federacije (fondovi, banke, uprava, diplomacija, vojska i dr.).

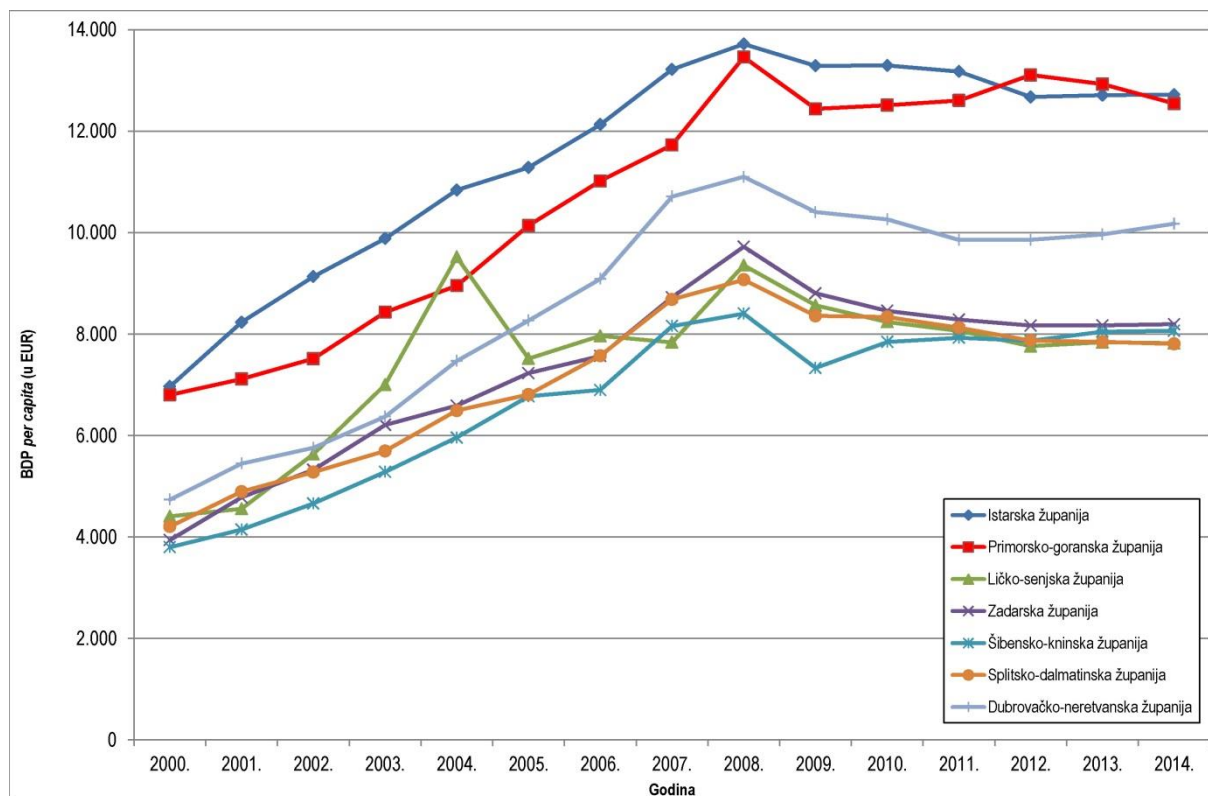
Hrvatska je svoju neovisnost, kako političku tako i gospodarsku, izborila prije nešto više od 26 godina. Iako su tada načelno stvoreni uvjeti za gospodarski razvoj planiran u okvirima vlastite države, petogodišnji je rat odgodio i značajno usporio očekivani razvoj. Hrvatsko je gospodarstvo pretrpjelo i materijalne štete i ljudske gubitke. Završetkom rata normalizirani su uvjeti za samostalni razvoj hrvatskog gospodarstva. Prijelaz s centralno-planskog gospodarstva na tržišno-kapitalistički sustav, odvijao se s puno teškoća i propusta pa su

prilikom privatizacije financijski oštećene i propale mnoge tvrtke, mnogo je kapitala izgubljeno, a zatvorena su i brojna radna mjesta, posebice u proizvodnji.

Ulaskom Hrvatske u Europsku Uniju u srpnju 2013. godine otvorene su nove mogućnosti razvoja hrvatskog gospodarstva, a učinkovitim ulaganjima i ciljanim korištenjem projekata kroz programe kohezijske politike EU mogu se smanjiti razlike u gospodarskoj razvijenosti između razvijenijih europskih zemalja i Hrvatske.

Ličko-senjska županija, sukladno vlastitim resursima, trebala bi svoj gospodarski razvoj temeljiti na tri gospodarske djelatnosti: poljoprivredi, drvnoj i prehrambenoj industriji i turizmu. U poljoprivrednoj proizvodnji najveće mogućnosti razvoja su u stočarstvu (posebice ovčarstvu), tj. u proizvodnji mesa za potrebe mesoprerađivačke industrije, za proizvodnju sira i drugih mliječnih proizvoda, ali i za gastronomsku ponudu. U pogledu poljoprivredne proizvodnje, svakako bi trebalo poticati i voćarstvo (uzgoj šljiva, jabuka). Drvna industrija bi se trebala razvijati na način da se otvore manje tvornice za proizvodnju visokokvalitetnog namještaja ili drvne građe posebne namjene, a ne da se pretežno izvozi sirova kvalitetna drvna građa po niskoj cijeni. Županija, uz značajne posjete NP „Plitvice“, PP „Velebit“ i drugim zaštićenim objektima, ima velike turističke potencijale za razvoj više selektivnih oblika turizma: ruralnog turizma (prepoznatljivi lički seoski krajolici čiste prirode pogodni za odmor od gradske svakodnevice), sportskog turizma (primjerice potencijal Baških Oštarija za održavanje visinskih priprema sportskih ekipa), adrenalinskog turizma (primjerice adrenalinski parkovi poput Rizvan city-ja), kupališnog turizma (čisto i nešto svježije more zbog vrulja), pa i kongresnog turizma (izvanredan geoprometni položaj pogodan za poslovne sastanke sudionika iz različitih dijelova Hrvatske), skijališnog turizma (skijališta Baške Oštarije, Cvituša i dr.), vjerskog turizma (hodočašće u Krasno) i dr. Sve navedene gospodarske djelatnosti trebale bi biti integrirane u jedan razvojni koncept, pri čemu bi kvalitetni poljoprivredni proizvodi lokalnih OPG-ova trebali prevladati u gastronomskoj ponudi Ličko-senjske županije. Potencijali ovog prostora, posebice vrlo povoljan geoprometni položaj u kombinaciji s ponudom pristupačnih poslovnih zona, trebali bi biti privlačni čimbenici za lociranje industrijske proizvodnje. Ličko-senjska županija raspolaže, jednako kao i susjedne županije, velikim prirodnim bogatstvom, ali i potencijalima socijalnog kapitala, a budući gospodarski razvoj ovoga ruralnog prostora treba planirati primjenom koncepta održivog razvoja (Bušljeta Tonković, 2013.; M. Štambuk, 2014_a; 2014_b; 2015.).

Budući da je Ličko-senjska županija, zajedno s još 6 primorskih županija, dio NUTS 2 regije Jadranske Hrvatske, korisno je usporediti osnovni makroekonomski pokazatelj (BDP *per capita*) s ostalim županijama Jadranske Hrvatske da bi se gospodarski situiralo istraživani prostor.

Slika 74. Kretanje bruto domaćeg proizvoda *per capita* županija Jadranske Hrvatske 2000. – 2014. (izvor: *Bruto dodana vrijednost za Republiku Hrvatsku, NKPJS 2012. - 2. razine i županije prema djelatnostima NKD-a za razdoblje 2000. – 2014.,* tekuće cijene (ESA 2010), DZS, Zagreb.)

Uočljivo je da je Ličko-senjska županija imala nešto niže vrijednosti BDP-a *per capita* među županijama Jadranske Hrvatske (2000. – 2014.), sličan Zadarskoj i Šibensko-kninskoj županiji, pa i Splitsko-dalmatinskoj, a bitno manji od Istarske i Primorsko-goranske županije (Sl. 74.). U 2014. godini imala je ukupan BDP *per capita* od 7821,77 eura. Taj pokazatelj Ličko-senjsku županiju situira pri dnu Jadranske Hrvatske u smislu gospodarske snage mjerene po glavi stanovnika. Jedino je Splitsko-dalmatinska županija imala manji BDP *per capita* (7807,7 eura). Prema tom pokazatelju, Istarska i Primorsko-goranska županija izdvajaju se u Jadranskoj Hrvatskoj kao gospodarski razvijenije županije. Važno je napomenuti da se u promatranom razdoblju BDP *per capita* svih županija Jadranske Hrvatske

povećao, a najveći porast bilježila je 2001. – 2004. godine upravo Ličko-senjska županija. To se dijelom može objasniti izgradnjom dionice autoceste A1 kroz prostor županije u to vrijeme.

Dobar pokazatelj gospodarskog profila Ličko-senjske županije je struktura djelatnosti prema gospodarskim sektorima djelatnosti, odnosno udjelu pojedinog sektora djelatnosti u ukupnom BDP-u. Primarni sektor djelatnosti okuplja proizvodne djelatnosti (poljoprivreda, lov, ribolov), sekundarni djelatnosti obrade (industrija, građevinarstvo, energetika), a tercijarni/kvartarni sektor uslužne i informatičke djelatnosti (turizam, promet, školstvo, obrana i dr.). Prevladavajući udio pojedinog sektora djelatnosti određuje tip gospodarstva (poljoprivredni, industrijski, uslužni), ali i razvijenost analiziranog područja (pretpostavka je da u razvijenijim područjima prevladavaju uslužne djelatnosti, za razliku od manje razvijenih u kojima prevladavaju agrarne djelatnosti). Prema Čavraku (2011.), visokorazvijene zemlje imaju u pravilu ovakav udio pojedinih sektora u BDP-u: poljoprivreda oko 2%, industrija oko 26% i usluge oko 72%. Usporedbe radi, udio pojedinih sektora u BDP-u za čitav svijet je ovakav: poljoprivreda 6,3%, industrija 30,2% i usluge 62,8%.¹¹¹ Bez obzira na udjele pojedinih sektora u BDP-u, vrlo je bitno da u gospodarstvu djelatnosti budu komplementarne jer je nemoguće ostvarivati gospodarski razvoj bez međusobnog nadopunjavanja pojedinih djelatnosti u okviru sektora. Usporedbom udjela pojedinih sektora djelatnosti u nekom razdoblju, dobiva se trend, odnosno pokazatelj gospodarskog prestrukturiranja.

Tablica 20. Struktura BDP-a prema udjelu gospodarskih sektora¹¹² po županijama 2004., 2009. i 2014. godine (%)

	I sektor			II sektor			III, IV sektor		
	2004.	2009.	2014.	2004.	2009.	2014.	2004.	2009.	2014.
Republika Hrvatska	5,5	5,0	4,1	29,9	27,7	26,6	64,6	67,3	69,2
Kontinentalna Hrvatska	6,6	6,0	4,9	30,0	28,0	27,4	63,4	66,0	67,6
Grad Zagreb	0,4	0,3	0,3	28,1	20,5	18,5	71,6	79,2	81,3
Zagrebačka županija	8,2	6,3	4,8	35,7	39,1	38,3	56,1	54,6	56,9
Krapinsko-zagorska županija	7,5	5,2	3,9	36,9	43,3	45,1	55,5	51,6	51,0

¹¹¹ Izvor: CIA – The World Factbook.

¹¹² Podatci Državnog zavoda za statistiku o strukturi BDP-a prema djelatnostima raspoređeni su prema Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti (NKD 2007). Autor ih je grupirao na sljedeći način: primarni sektor (A), sekundarni sektor (B, C, D, E, F), tercijarni/kvartarni sektor (G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U). Više o klasifikaciji djelatnosti vidjeti: *Odluka o Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti 2007. - NKD 2007.* (NN 58/07).

	I sektor			II sektor			III, IV sektor		
	2004.	2009.	2014.	2004.	2009.	2014.	2004.	2009.	2014.
Varaždinska županija	7,9	6,6	3,8	34,8	37,8	44,6	57,3	55,6	51,6
Koprivničko-križevačka županija	14,0	14,0	13,8	45,9	46,0	41,1	40,1	40,0	45,2
Međimurska županija	10,1	11,0	8,2	38,5	41,1	46,9	51,4	47,9	44,9
Bjelovarsko-bilogorska županija	20,7	19,2	20,7	25,1	27,3	26,3	54,2	53,5	52,9
Virovitičko-podravska županija	22,1	22,5	17,0	30,0	25,3	28,9	47,9	52,3	54,0
Požeško-slavonska županija	13,5	16,2	12,4	28,3	26,6	29,3	58,2	57,2	58,3
Brodsko-posavska županija	12,5	12,0	10,3	25,8	29,0	32,4	61,7	59,0	57,3
Osječko-baranjska županija	12,7	14,1	12,4	24,7	26,7	28,4	62,7	59,2	59,2
Vukovarsko-srijemska županija	18,6	17,3	15,5	22,3	26,0	24,7	59,1	56,7	59,8
Karlovačka županija	7,7	6,2	4,7	30,0	30,1	35,8	62,4	63,6	59,5
Sisačko-moslavačka županija	9,5	7,2	7,6	34,0	43,3	40,2	56,5	49,5	52,2
Jadranska Hrvatska	3,3	2,9	2,5	29,5	27,1	24,9	67,2	70,0	72,6
Istarska županija	2,9	2,5	1,7	36,7	33,8	30,4	60,4	63,7	67,8
Primorsko-goranska županija	1,5	1,2	1,1	28,3	30,9	34,3	70,3	67,9	64,6
Ličko-senjska županija	7,9	13,3	12,7	50,7	24,9	23,0	41,4	61,8	64,3
Zadarska županija	5,8	7,2	5,9	23,3	19,6	17,7	70,9	73,2	76,4
Šibensko-kninska županija	4,9	3,1	1,8	25,8	25,8	24,0	69,3	71,1	74,2
Splitsko-dalmatinska županija	2,5	1,8	1,9	27,8	24,5	18,2	69,7	73,7	79,8
Dubrovačko-neretvanska županija	5,7	3,8	2,9	18,9	19,2	13,9	75,3	77,0	83,2

Izvor: Bruto dodana vrijednost za Republiku Hrvatsku, NKPIJS 2012. - 2. razine i županije prema djelatnostima NKD-a 2007 u 2004., 2009. i 2014. godini, tekuće cijene (ESA 2010), DZS, Zagreb.

Prema udjelu pojedinih sektora u ukupnom BDP-u, Republika Hrvatska se 2014. godine približila prosjeku razvijenijih država (Tab. 20.), pa se udio djelatnosti primarnog sektora u ukupnoj proizvodnji smanjio na 4,1%, udio sekundarnog sektora se također smanjio na 26,6%, a udio tercijarnog/kvartarnog sektora porastao na 69,2% u ukupnom BDP-u 2014. godine. Taj trend su u promatranom razdoblju (2004. – 2014.) slijedile i hrvatske NUTS 2 regije, posebice Jadranska Hrvatska, pa je tako udio primarnog sektora u ukupnom BDP-u u Kontinentalnoj Hrvatskoj opao na 4,9%, a u Jadranskoj Hrvatskoj na 2,5%. Udio sekundarnog sektora u ukupnoj proizvodnji snizio se u Kontinentalnoj Hrvatskoj na 27,4%, a u Jadranskoj Hrvatskoj na 24,9%. Udio tercijarnog/kvartarnog sektora povećao se u Kontinentalnoj

Hrvatskoj na 67,6%, a u Jadranskoj Hrvatskoj na 72,6%. Ovi podaci potvrđuju da se hrvatsko gospodarstvo na državnoj i makroregionalnoj razini tercijariziralo.

Prethodno naveden državni i makroregionalni obrazac sektorskog prestrukturiranja nije obilježavao sve hrvatske županije, te je bilo značajnih razlika. U promatranom razdoblju (2004. – 2014.), suprotan trend povećanja udjela primarnog sektora u ukupnoj proizvodnji ostvarile su tri županije, a najveće povećanje upravo Ličko-senjska županija (+4,8%). Od županija koje su zabilježile smanjenje udjela primarnog sektora, ističe se Virovitičko-podravska županija (-5,1%). Najveći udio primarnog sektora u ukupnom BDP-u imala je (2014.) Bjelovarsko-bilogorska županija (20,7%), a Grad Zagreb je imao najmanji udio (0,3%). Što se tiče udjela sekundarnog sektora u ukupnoj proizvodnji, povećanje tog sektora ostvarilo je 12 županija, s tim da je najveće povećanje (2004. – 2014.) ostvarila Varaždinska županija (+9,8%). Od ostalih 9 županija koje bilježe smanjenje udjela sekundarnog sektora u ukupnom BDP-u, Ličko-senjska županija ostvarila je najveće smanjenje (-27,7%). Najveći udio sekundarnog sektora u ukupnoj proizvodnji imala je Međimurska županija, dok je najmanji udio imala Dubrovačko-neretvanska županija. Povećanje tercijarnog/kvartarnog sektora u ukupnoj proizvodnji ostvareno je (2004. – 2014.) u 12 županija. Najveće povećanje udjela tercijarnog/kvartarnog sektora ostvareno je u Ličko-senjskoj županiji (+22,9%), dok je najveće smanjenje zabilježeno u Međimurskoj županiji (-6,5%). Najveći udio tercijarnog/kvartarnog sektora (2014.) imala je Dubrovačko-neretvanska županija, dok je najmanji udio tog sektora imala Međimurska županija. Može se reći, prema sektorskoj strukturi BDP-a, da su Bjelovarsko-bilogorska i Virovitičko-podravska županije s pretežno agrarnim gospodarstvom naslonjenim na poljoprivrednu proizvodnju, Krapinsko-Zagorska i Varaždinska županije s pretežno industrijskim gospodarstvom naslonjenim na industrijsku proizvodnju, a Dubrovačko-neretvanska i Grad Zagreb županije s pretežno tercijariziranim gospodarstvom naslonjenim na uslužne djelatnosti. Za Ličko-senjsku županiju može se konstatirati da ima, s obzirom na pedološke i geomorfološke predispozicije, nešto naglašeniji udio primarnih djelatnosti što se može objasniti ulogom stočarstva. Udio sekundarnog sektora je niži nego što bi mogao biti zbog nedostatka kapitalnih industrijskih postrojenja, dok je udio tercijarnog/kvartarnog sektora također nešto niži s obzirom na slabije korištene turističke mogućnosti ovog prostora.

Prema udjelu pojedinih sektora u ukupnom BDP-u (2014.), jasno je da najpovoljniju strukturu (u smislu postizanja udjela kao u visokorazvijenim zemljama) BDP-a po sektorima

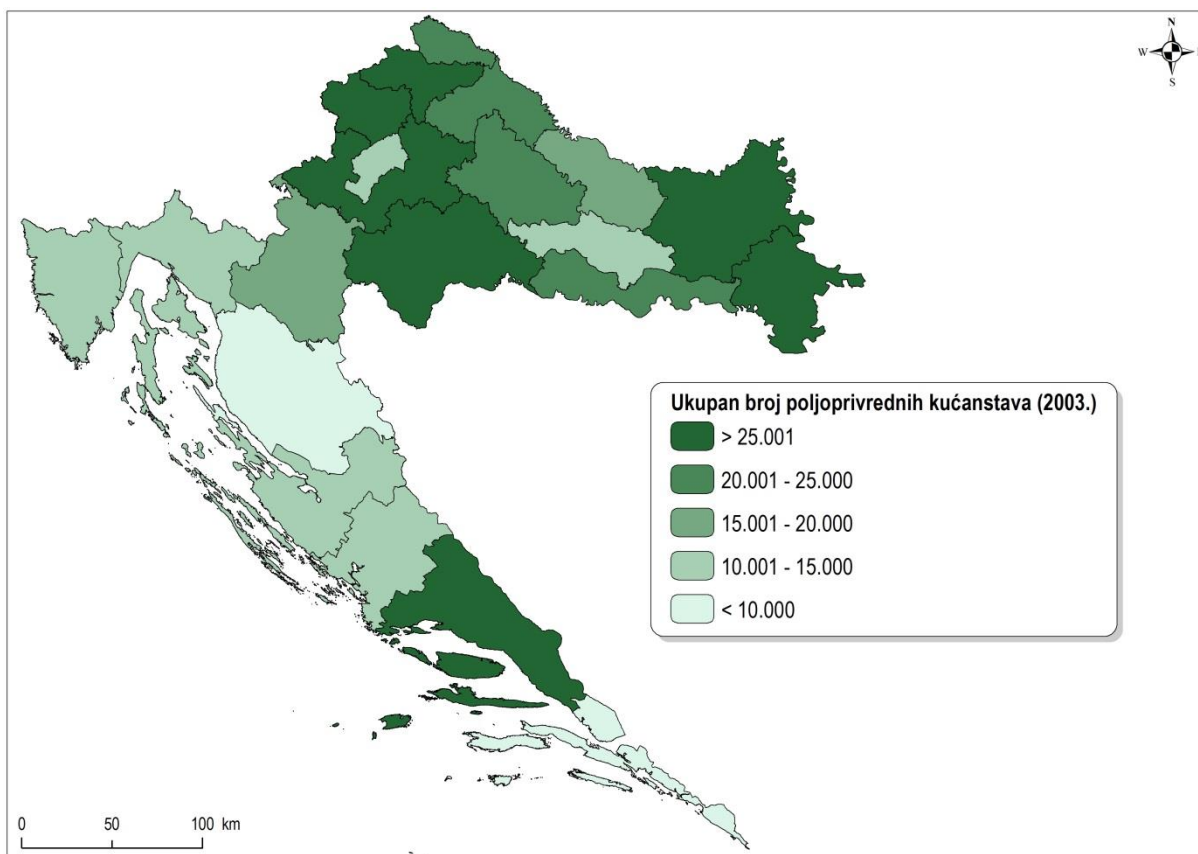
imaju Šibensko-kninska, Istarska i Primorsko-goranska županija, dok najnepovoljniju strukturu imaju Koprivničko-križevačka i Ličko-senjska županija).

U nastavku su istaknuta neka obilježja najvažnijih gospodarskih djelatnosti Ličko-senjske županije: poljoprivrede, turizma i industrije.

6.1. Primarni sektor – poljoprivredni potencijali

Primarnom sektoru gospodarstva pripadaju proizvodne djelatnosti vezane uz osnovnu proizvodnju hrane: poljoprivreda, šumarstvo, lov i ribolov. Ličko-senjska županija ima dobre preduvjete za razvijanje svih djelatnosti primarnog sektora (potencijali za stočarstvo, voćarstvo, ekološku poljoprivrednu proizvodnju, bogat šumski fond, bogatstvo divljači, priobalno proćelje pogodno za uzgoj morskih ribljih vrsta). Poljoprivreda se ističe kao važna ljudska djelatnost koja je do polovice 20. st. bila najvažnija gospodarska grana u Hrvatskoj (Magaš, 2013.), a samim time i na prostoru Ličko-senjske županije. Povezivanje sa Zadarskom i Šibensko-kninskom županijom otvara nove mogućnosti razvoja poljoprivredne proizvodnje temeljene na komplementarnosti i kvaliteti otočnih i kontinentalnih proizvoda (Magaš, 2016.). Otvorila bi se mogućnost stvaranja klastera stočarske ili voćarske proizvodnje, proizvodnje mlijeka, jaja, meda, pršuta i ostalih kvalitetnih proizvoda.

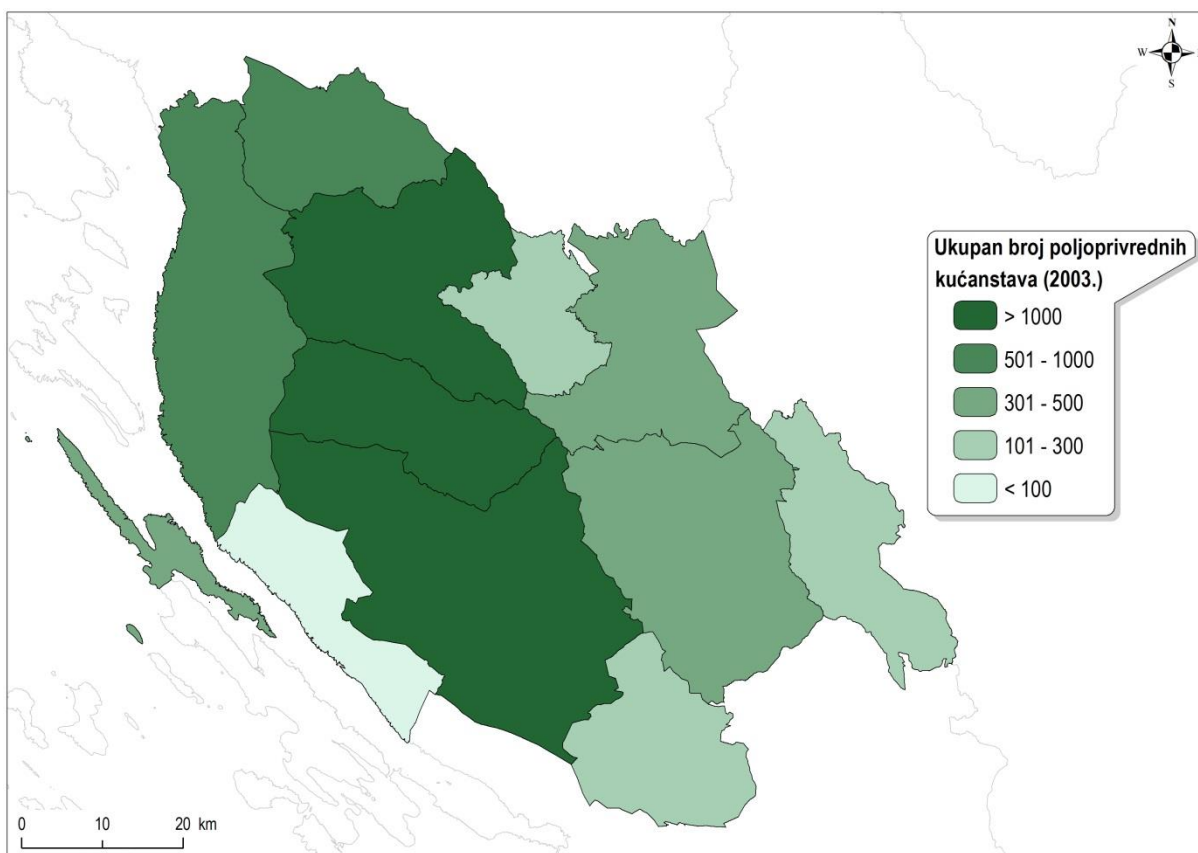
Prema poljoprivrednoj regionalizaciji Hrvatske (Bašić, 2014.), Ličko-senjska županija pripada dvjema poljoprivrednim regijama: kontinentalni dio županije do vršne zone Velebita pripada poljoprivrednoj regiji Gorske Hrvatske (planinska podregija), dok priobalni i otočni dio pripadaju poljoprivrednoj regiji Jadranska Hrvatska (sjeverna podregija). U planinskoj Gorskoj Hrvatskoj poljoprivredno su najvažnija krška polja (Ličko p. 46.500 ha, Gacko p. 8000 ha, Krbavsko p. 6700 ha), a tla su veoma povoljna za sve oblike alternativne proizvodnje (Bašić, 2014.). Bašić navodi (2014.) da je cijela regija pogodna za stočarstvo, poglavito ovčarstvo u pašnom uzgoju. Poljoprivredno najiskoristiviji dio priobalno-otočne zone su flišne udoline na otoku Pagu (Rogić, 1972.), gdje je jedino trajno ograničenje za poljoprivrednu proizvodnju nedostatak vode (Bašić, 2014.).

Slika 75. Ukupan broj poljoprivrednih kućanstava u županijama Republike Hrvatske 2003. godine (izvor: *Popis poljoprivrede 2003.*, DZS.)

U Ličko-senjskoj županiji nalazilo se 2003. godine samo 1,9% svih poljoprivrednih kućanstava u Hrvatskoj, što je najmanje u odnosu na ostale županije (Sl. 75.). Najveći udio zabilježen je u Osječko-baranjskoj županiji. Ovaj podatak potvrđuje činjenicu da prostor županije ne pripada pravom poljoprivrednom prostoru Hrvatske, iako postoje preduvjeti za razvoj poljoprivrede (klimatski, pedološki, geomorfološki). Inače, kućanstvo s poljoprivrednom proizvodnjom je svako kućanstvo koje se bavi poljoprivrednom proizvodnjom, te koje ima jedinstveno upravljanje, zajednički se koristi sredstvima za proizvodnju (strojevi, objekti, zemljište) i radom članova kućanstva. Jasno je da veći broj kućanstava s poljoprivrednom proizvodnjom utječe i na uglavnom veću zastupljenost poljoprivredne proizvodnje u cjelini. Cijeli ličko-sjevernodalmatinski prostor, dakle sa Zadarskom i Šibensko-kninskom županijom, imao je 8,1% poljoprivrednih kućanstava u ukupnom broju poljoprivrednih kućanstava Hrvatske (36.108). Zanimljiv je podatak da je Ličko-senjska županija imala najveći udio poljoprivrednih kućanstava u ukupnom broju kućanstava u Jadranskoj Hrvatskoj (42,8%), što je bilo više i od udjela cijele Hrvatske

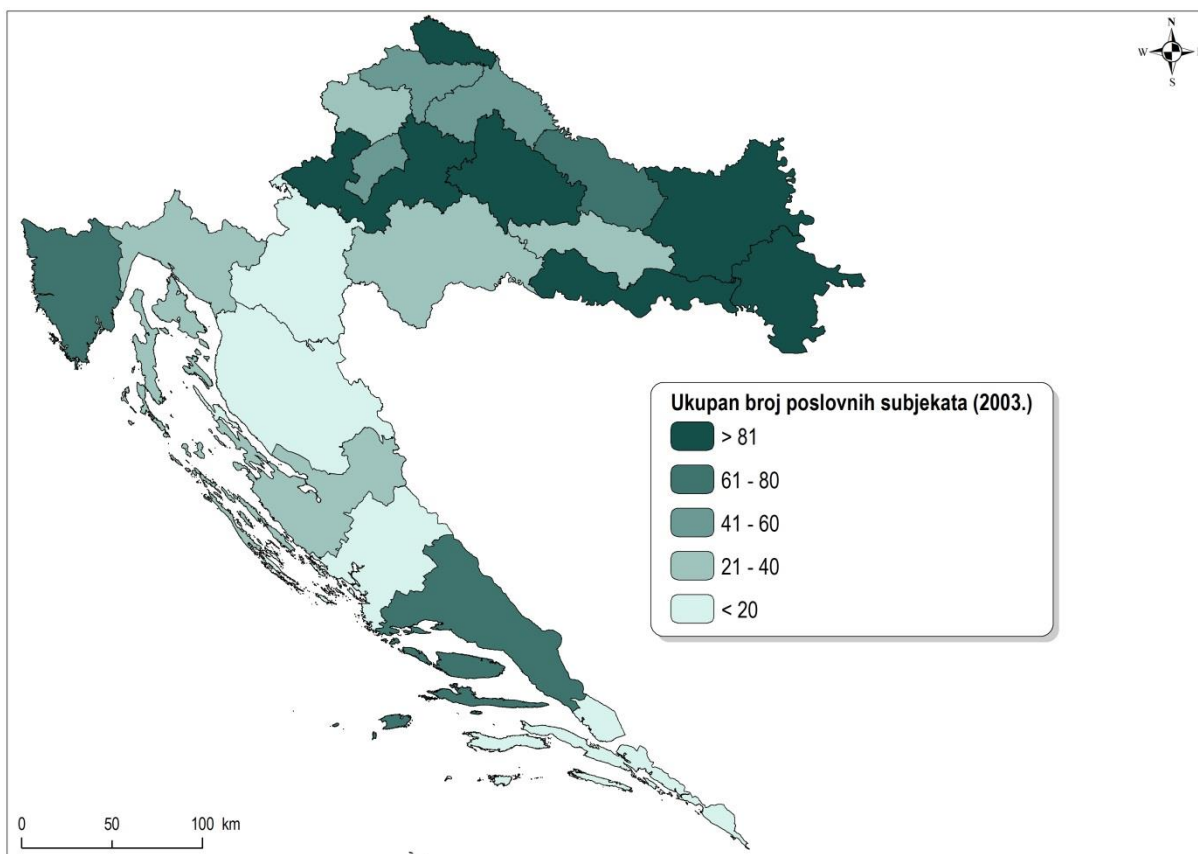
(30,4%). Zadarska (27,5%) i Šibensko-kninska županija (33,3%) imale su manji udio poljoprivrednih kućanstava u ukupnom broju kućanstava.¹¹³

Slika 76. Ukupan broj poljoprivrednih kućanstava po gradovima i općinama u Ličko-senjskoj županiji 2003. godine (izvor: *Popis poljoprivrede 2003.*, DZS.)

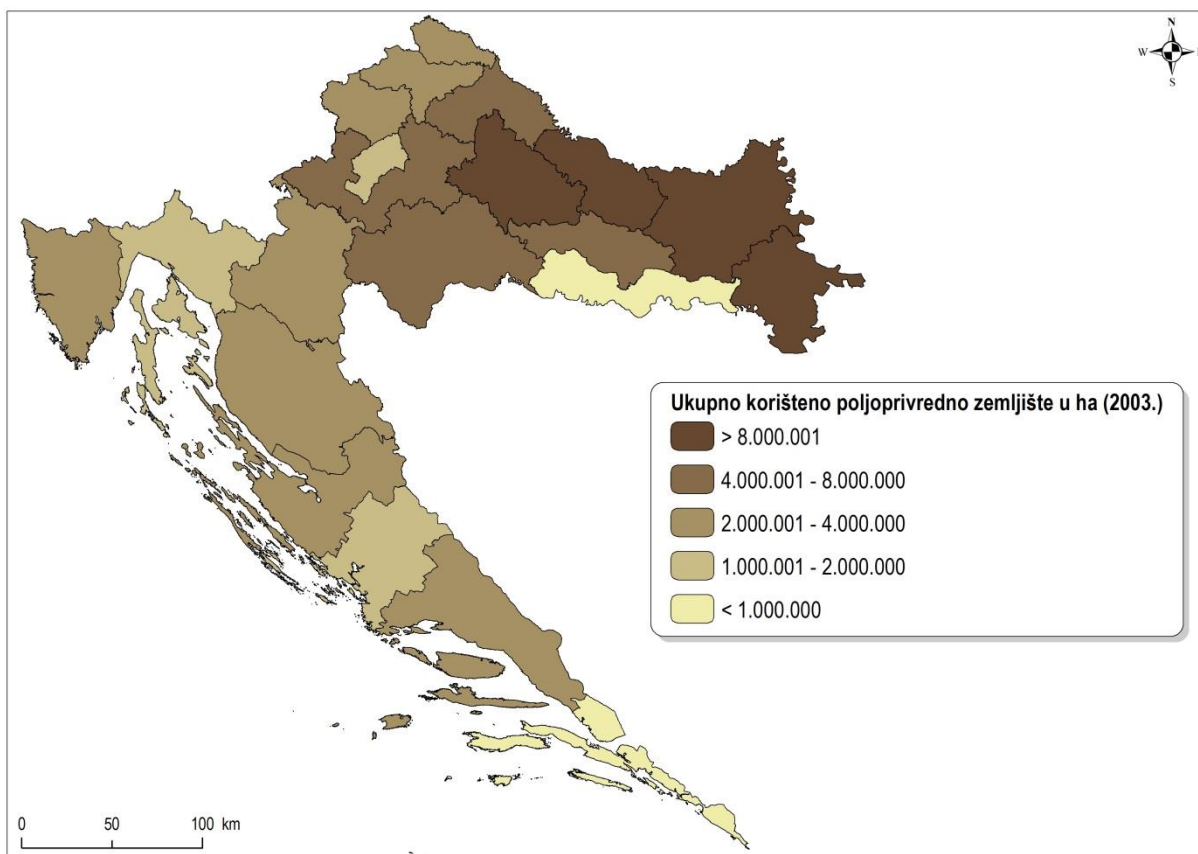
Ako se razmotri ukupan broj poljoprivrednih kućanstava na razini gradova i općina u županiji (Sl. 76.), najviše poljoprivrednih kućanstava bilo je (2003.) u Otočcu (23,8%) i Gospiću (21,9%), što je i logično za gradove s velikim brojem naselja za županijske prilike, dok je najmanje poljoprivrednih kućanstava bilo u Karlobagu (0,7%) i Vrhovinama (2,2%), zbog priobalnog i planinskog smještaja spomenutih općina. Jasno je da se stanovništvo srednje Like i Gacke u većoj mjeri bavi poljoprivredom ili živi od nje.

¹¹³ Izvor: *Popis poljoprivrede 2003.*, DZS.; *Popis stanovništva 2001.*, DZS.

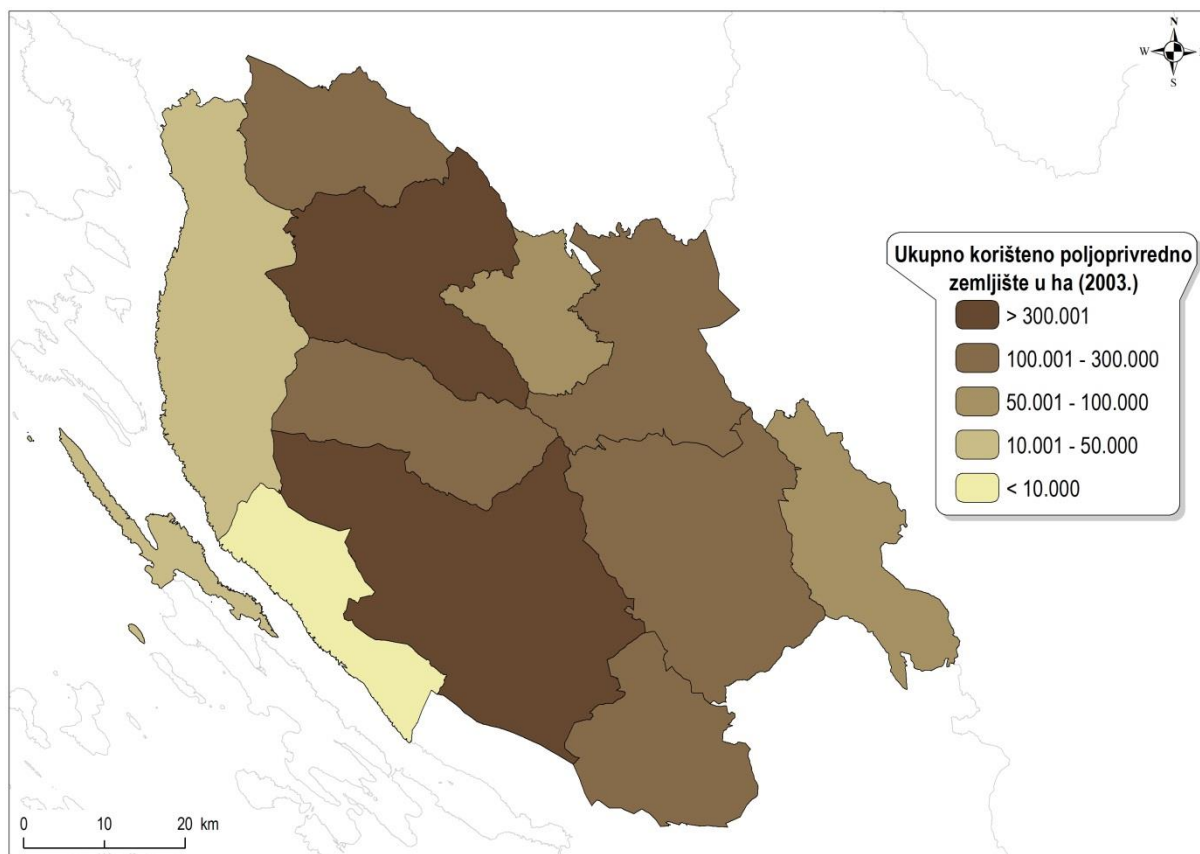
Slika 77. Ukupan broj poljoprivrednih poslovnih subjekata u županijama Republike Hrvatske 2003. godine (izvor: *Popis poljoprivrede 2003.*, DZS.)

Ličko-senjska županija imala je 2003. najmanje poljoprivrednih poslovnih subjekata od svih hrvatskih županija (Sl. 77.). Poslovni subjekti i dijelovi poslovnih subjekata koji obavljaju poljoprivrednu proizvodnju su pravne i fizičke osobe koje su registrirane za obavljanje poljoprivrednih djelatnosti ili obavljaju poljoprivrednu proizvodnju, a registrirani su u drugoj djelatnosti. U županiji je bilo samo 8 poljoprivrednih poslovnih subjekata (0,7%), s tim da je najviše poslovnih subjekata bilo u Osječko-baranjskoj županiji. Cijeli ličko-sjevernodalmatinski prostor imao je samo 2,9% svih poljoprivrednih poslovnih subjekata Hrvatske.

Slika 78. Ukupne površine korištenoga poljoprivrednog zemljišta u županijama Republike Hrvatske 2003. godine (u ha) (izvor: *Popis poljoprivrede 2003.*, DZS.)

Dobar pokazatelj prirodnih potencijala za poljoprivrednu proizvodnju jest površina korištenoga poljoprivrednog zemljišta. Ličko-senjska županija nalazila se 2003. godine na 14. mjestu prema površini korištenoga poljoprivrednog zemljišta, iza Istarske županije (Sl. 78.). Inače, ukupno raspoloživa površina zemljišta podrazumijeva ukupno korišteno poljoprivredno zemljište, šumsko, te ostalo, u pravilu neplodno zemljište. Cijeli ličko-sjevernodalmatinski prostor, dakle, ima značajne potencijale ukupno iskoristivoga poljoprivrednog zemljišta na razini Jadranske Hrvatske i zemlje u cjelini.

Slika 79. Ukupne površine korištenoga poljoprivrednog zemljišta u gradovima i općinama Ličko-senjske županije 2003. godine (u ha) (izvor: *Popis poljoprivrede 2003.*, DZS.)

Najveće površine korištenoga poljoprivrednog zemljišta u Ličko-senjskoj županiji (2003.) imali su Gradovi Otočac (21,9%) i Gospić (21,0%), a najmanje Karlobag (0,5%) i Vrhovine (3,4%) (Sl. 79.). Usporede li se ti pokazatelji s ukupnim površinama gradova i općina Ličko-senjske županije, onda su Novalja (12,3%) i Otočac (9,4%) imali najveće, a Karlobag (0,4%) i Senj (1,8%) najmanje udjele ukupno korištenih poljoprivrednih zemljišta. U tom pogledu, Ličko-senjska županija ima samo 4,5% ukupnoga korištenog poljoprivrednog zemljišta od ukupnoga korištenog zemljišta te kategorije u Hrvatskoj.

Tablica 21. Gradovi i općine Ličko-senjske županije prema ukupno raspoloživim površinama zemljišta 2003. godine (u ha)

	Ukupno raspoloživa površina zemljišta (ha)			
	Ukupno korišteno poljoprivredno zemljište			Ostalo zemljište
	u vlasništvu	uzeto u zakup	dano u zakup	
Brinje	2.828,58	145,96	41,00	805,58

	Ukupno raspoloživa površina zemljišta (ha)			
	Ukupno korišteno poljoprivredno zemljište			Ostalo zemljište
	u vlasništvu	uzeto u zakup	dano u zakup	
Donji Lapac	864,31	53,26	-	500,73
Gospić	4.821,95	355,86	95,50	2.487,74
Karlobag	31,71	80,59	-	9,29
Lovinac	984,38	80,63	-	561,65
Novalja	1.019,14	158,39	0,43	112,69
Otočac	4.943,74	437,45	84,86	1.878,14
Perušić	2.649,39	333,67	139,59	1.503,38
Plitvička Jezera	1.189,85	27,37	0,32	1.488,95
Senj	778,91	399,89	8,39	285,80
Udbina	1.377,13	121,22	-	1.165,30
Vrhovine	677,26	153,89	-	279,08
Ličko-Senjska ž.	22.166,35	2.348,18	370,09	11.078,33
Republika Hrvatska	720.074,06	202.804,90	62.683,79	302.416,78

Izvor: Popis poljoprivrede 2003., Poljoprivredna kućanstva prema ukupno raspoloživom zemljištu, površina ukupno raspoloživoga zemljišta, korištenoga poljoprivrednog zemljišta, ostalog zemljišta i broj parcela korištenoga poljoprivrednog zemljišta, DZS, Zagreb.

Razmatrajući tipove ukupno raspoloživoga poljoprivrednog zemljišta u županiji 2003. godine (Tab. 21.), utvrđeno je da su Gospić i Otočac imaju najviše, a Karlobag i Vrhovine najmanje ukupnoga raspoloživog poljoprivrednog zemljišta. U Ličko-senjskoj županiji bilo je samo 2,8% svih raspoloživih poljoprivrednih zemljišta u Hrvatskoj. Uglavnom je prevladavalo poljoprivredno zemljište u privatnom vlasništvu (najviše u Novalji – 79,0%; najmanje u Karlobagu – 26,1%). Najveći udio zemljišta uzetog u zakup zabilježen je u Karlobagu (26,1%), a najmanje u Plitvičkim jezerima (1,0%). Najveći udio ostalog zemljišta, odnosno nepoljoprivrednog zemljišta pogodnog za poljoprivrednu djelatnost imala su Plitvička jezera, a najmanji udio Karlobag. Ličko-senjska županija u cjelini imala je čak 30,8% nepoljoprivrednoga raspoloživog zemljišta, više od udjela nepoljoprivrednoga raspoloživog zemljišta u Hrvatskoj (23,5%).

Vrlo važne podatke moguće je dobiti iz ARKOD-a. ARKOD je evidencija uporabe poljoprivrednog zemljišta u digitalnom obliku koji je pokrenula Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju. Podatci iz ARKOD-a daju jasniju sliku o korištenju poljoprivrednog zemljišta jer su u njega upisani poljoprivrednici vlasnici OPG-ova,

a njihove prijave korištenja zemljišta provjeravaju se aerofotogrametrijskim snimanjima terena svake godine.

Tablica 22. Površina obrađenoga poljoprivrednog zemljišta u ARKOD-u prema vrsti uporabe po županijama na dan 22.09.2015. (u ha)

	Ličko-senjska	Republika Hrvatska
Oranica	10.892,4	848.899,1
Staklenik na oranici	0,8	540,3
Livada	8364,3	91.219,3
Pašnjak	-	23.770,4
Krški pašnjak	16.434,9	59.761,7
Vinograd	21,4	20.881,8
Iskrčeni vinograd	0,3	631,1
Maslinik	194,6	17.617,1
Voćne vrste	702,8	29.082,9
Kulture kratkih ophodnji	-	120,1
Rasadnik	-	272,1
Mješoviti trajni nasadi	17,9	2045,5
Ostalo zemljište	221,0	3527,4
Ukupno	36.850,3	1.098.368,8

Izvor: ARKOD, Agencija za plaćanja u poljoprivredi, Zagreb, 2015.

Prema spomenutom pokazatelju, u Ličko-senjskoj županiji prevladavaju krški pašnjaci i oranice kao najzastupljeniji tipovi raspoloživoga poljoprivrednog zemljišta (Tab. 22.). Županija je imala samo 3,4% svih obrađenih poljoprivrednih zemljišta u Hrvatskoj. Najviše poljoprivrednog zemljišta imale su 2015. godine Osječko-baranjska (19,3%) i Vukovarsko-srijemska županija (11,8%), a najmanje Grad Zagreb (0,7%), Dubrovačko-neretvanska županija i Primorsko-goranska županija (obje po 0,9%). Ličko-sjevernodalmatinski prostor u cjelosti raspolaže sa značajnim površinama za komplementarno razvijanje vinogradarstva, maslinarstva, voćarstva.

U zadarskoj regiji velik je broj uzgajivača tuna, bijele ribe i školjkaša, a djeluje i najveća ribarska flota u Hrvatskoj. Razvedenost otočnih i priobalnih područja doprinosi razvoju marikulture proizvodnje s velikim potencijalima izvoza (Magaš, 2016.).

6.2. Sekundarni sektor – mogućnosti industrijskog oživljavanja

Sekundarni sektor gospodarstva uključuje djelatnosti poput industrije, rudarstva, građevinarstva i energetike. Ličko-senjska županija ne koristi u dovoljnoj mjeri mogućnosti industrijskog razvoja, koji bi prvenstveno trebao biti usmjeren prema drvnoj i drvopreradaivačkoj industriji s obzirom na postojeće šumsko bogatstvo. Bilo kakvo promišljanje industrijskog razvoja županije ne smije i ne bi trebalo isključiti koncept održivosti industrijske proizvodnje (Bušljeta Tonković, 2013.).

Zbog agregiranosti dostupnih podataka DZS-a o strukturi BDP-a po županijama, moguće je dobiti djelomični uvid u raslojenost sekundarnog sektora djelatnosti.

Tablica 23. Struktura BDP-a prema udjelu pojedinih grupiranih područja djelatnosti u sekundarnom sektoru na županijskoj, potencijalnoj NUTS 3, NUTS 2 i NUTS 1 razini 2004. i 2014. (%)¹¹⁴

	B,C,D,E		II sektor	F		II sektor
	2004.	2014.		2004.	2014.	
Ličko-senjska županija	14,5	50,2	100,0	85,5	49,8	100,0
Zadarska županija	48,7	56,4	100,0	51,3	43,6	100,0
Šibensko-kninska županija	44,3	68,5	100,0	55,7	31,5	100,0
NUTS 3*	34,2	60,0	100,0	65,8	40,0	100,0
Jadranska Hrvatska	62,8	72,9	100,0	37,2	27,1	100,0
Republika Hrvatska	74,7	80,3	100,0	25,3	19,7	100,0

* Potencijalna NUTS 3 regija s okupljenom Ličko-senjskom, Zadarskom i Šibensko-kninskom županijom
Izvor: Bruto dodana vrijednost za Republiku Hrvatsku, NKPS 2012. - 2. razine i županije prema djelatnostima NKD-a 2007 u 2014. godini, tekuće cijene (ESA 2010), DZS, Zagreb.

Kroz analizu strukture sekundarnog sektora prema grupiranim područjima djelatnosti (Tab. 23.), razvidno je da su u Ličko-senjskoj županiji podjednako zastupljeni (2014.) i industrija s

¹¹⁴ Podatci Državnog zavoda za statistiku o strukturi BDP-a prema djelatnostima raspoređeni su prema Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti (NKD 2007). Autor ih je grupirao na sljedeći način: primarni sektor (A), sekundarni sektor (B, C, D, E, F), tercijarni/kvartarni sektor (G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U). Više o klasifikaciji djelatnosti vidjeti: *Odluka o Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti 2007. - NKD 2007.* (NN 58/07).

rudarstvom i građevinarstvo, s tim da se (2004. – 2014.) trostruko povećao udio industrije i rudarstva, dok je u istom razdoblju udio građevinarstva prilično opao. Sličan trend prisutan je i u Jadranskoj Hrvatskoj, ali i Hrvatskoj u cjelini, kao i na razini potencijalne snažnije NUTS 3 regije. Ipak, Ličko-senjska županija imala je (2014.) znatno manji udio industrije od državnog prosjeka, ali i znatno veći udio građevinarstva u sekundarnom sektoru. U potencijalnoj NUTS 3 regiji omjer zastupljenosti industrije s rudarstvom u odnosu na građevinarstvo bio bi 3:2.

Dobar pokazatelj ukupne industrijske proizvodnje, na županijskoj razini, jest pokazatelj ukupne vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda po NIP-u.¹¹⁵

Tablica 24. Županije, NUTS 1 i NUTS 2 regije prema ukupnoj vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda po NIP-u 2004. i 2014.

Županija/regija	Ukupna vrijednost prodanih industrijskih proizvoda		
	2004.	2014.	Indeks 2004./2014.
Istarska	7.587.006	7.191.051	94,8
Primorsko-goranska	12.298.593	15.986.610	130,0
Ličko-senjska	314.535	600.503	190,9
Zadarska	112.1672	1.698.490	151,4
Šibensko-kninska	1.443.201	2.074.687	143,8
Splitsko-dalmatinska	673.0922	4.396.044	65,3
Dubrovačko-neretvanska	595.067	60.3279	101,4
NUTS 3 regija (moguća)	2.879.408	4.373.680	151,9
JADRANSKA HRVATSKA	30.090.996	32.550.664	108,2
KONTINENTALNA HRVATSKA	70.012.762	83.549.469	119,3
Slobodne zone	32.406	5.243.005	16.179,1
Republika Hrvatska	100.136.164	121.343.138	121,2

Izvor: Ukupna vrijednost prodanih proizvoda po NIP-u, pregled po županijama, DZS, Zagreb.

Prema ukupnoj vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda, Ličko-senjska županija je ostvarila u razdoblju 2004. – 2014. najveći porast ukupne vrijednosti prodanih proizvoda u Jadranskoj Hrvatskoj (90,9%), dok je u istom vremenu najveći pad zabilježila Splitsko-dalmatinska županija (-34,7%). Taj porast je vjerojatno bio potaknut izgradnjom autoceste A1, ali i otvaranjem novih industrijskih pogona („Calcit“, „Lika svjetlo d. o. o.“ i dr.).

¹¹⁵ NIP 2014. – hijerarhijski strukturirana Nomenklatura industrijskih proizvoda (i usluga) namijenjena mjerenju količine i vrijednosti godišnje industrijske proizvodnje.

Zadarska i Šibensko-kninska županija također su ostvarile udvostručenje ukupne vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda, što je više nego dvostruko veći porast od cijele Hrvatske (21,2%) (Tab. 24.). Na regionalnoj NUTS 2 razini, Kontinentalna Hrvatska je ostvarila dvostruko veći porast ukupne vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda. Međutim, prema udjelu ukupne vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda u ukupnoj vrijednosti na razini države, Ličko-senjska županija ostvarila je samo 0,5% ukupne vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda u Hrvatskoj (2014.), dok je, primjerice, Primorsko-goranska županija ostvarila udjel od 13,2% (Tab. 19.). Iz analize odnosa unutar Jadranske Hrvatske slijedi da Ličko-senjska županija sudjeluje (2014.) u stvaranju ukupne vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda Jadranske Hrvatske s 1,8%, Zadarska s 5,2%, a Šibensko-kninska s 6,4%. Usporedbe radi, Primorsko-goranska sudjeluje s 49,1% u ukupnoj vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda. Dakle, potencijalni regionalni kompleks na NUTS 3 razini, Ličko-senjske, Zadarske i Šibensko-kninske županije, u ukupnoj vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda Jadranske Hrvatske činio je tek oko 13,4%. Premda središnje područje Jadranske Hrvatske, odnosno Zadarska (ličko-sjevernodalmatinska) što nema obilježja tradicionalno jake industrijske regije, to ne treba biti otežavajući čimbenik razvoja, već naprotiv, potrebno je poticati industrijski razvoj koji će stvarati proizvode potrebne u gospodarskom razvoju regije, time i Jadranske Hrvatske, ali i za izvoz. Kao primarno turistički prostor, ova regija treba gospodarski razvoj temeljiti ponajprije na razvoju selektivnih oblika turizma, ali i na pojedinim vidovima industrije, vodeći pri tome računa o očuvanju okoliša.

Treba spomenuti i povezanost ličkih i zрманjskih podzemnih tokova u kojima podzemne vode Like opskrbljuju izvorišne dijelove Zrmanje vodom koja se na zadarskom području koristi za piće (planiran je sustav vodoopskrbe Lika – Zadar – Šibenik). Također, kao povezujući čimbenik ističe se reverzibilna hidroelektrana „Velebit“, izgrađena u razdoblju 1978. – 1985. Gornje umjetno jezero nalazi se u Štikadi (Gračac), a donje umjetno jezero (Razovac) kod Muškovaca (Magaš, 2013.).

6.3. Tercijarni i kvartarni sektor – uloga turizma u razvoju

Tercijarni i kvartarni sektori podrazumijevaju djelatnosti kao što su trgovina, turizam, promet, ugostiteljstvo, bankarstvo, te javna uprava, školstvo, zdravstvo, kultura, obrana i dr. Glavni potencijal tercijarnog/kvartarnog sektora, ali i gospodarskog razvoja Ličko-senjske

županije u suvremenim uvjetima razvoja je turizam. To proizlazi i iz činjenice da je velik dio Županije pod nekim od oblika zaštite prirode (NP „Plitvička jezera“, NP „Sjeverni Velebit“, dijelovi NP „Paklenica“, PP „Velebit“), da ima izlaz na more, a očuvanost okoliša (izostankom industrijalizacije) značajna je razvojna prednost ovoga prostora (Bušljeta Tonković, 2015.).

Zbog agregiranosti dostupnih podataka DZS-a o strukturi BDP-a po županijama, moguće je dobiti djelomični uvid u specijaliziranost tercijarnog/kvartarnog sektora djelatnosti u tvorenju ukupnog BDP-a.

Tablica 25. Struktura BDP-a prema udjelu pojedinih grupiranih područja djelatnosti u tercijarnom/kvartarnom sektoru na županijskoj, potencijalnoj NUTS 3, NUTS 2 i NUTS 1 razini 2004. i 2014. (%)¹¹⁶

	G,H,I		III, IV sektor	J		III, IV sektor
	2004.	2014.		2004.	2014.	
Ličko-senjska županija	35,4	27,9	100,0	5,1	1,7	100,0
Zadarska županija	33,1	29,0	100,0	5,0	1,7	100,0
Šibensko-kninska županija	34,1	29,7	100,0	5,4	2,2	100,0
NUTS 3*	33,9	29,1	100,0	5,1	1,8	100,0
Jadranska Hrvatska	40,6	36,4	100,0	5,6	3,4	100,0
Republika Hrvatska	34,8	30,8	100,0	7,5	6,3	100,0
(nastavak)						
	K		III, IV sektor	L		III, IV sektor
	2004.	2014.		2004.	2014.	
Ličko-senjska županija	3,5	3,0	100,0	21,2	27,4	100,0
Zadarska županija	5,7	6,6	100,0	19,6	26,6	100,0
Šibensko-kninska županija	5,6	5,8	100,0	20,5	26,6	100,0
NUTS 3	5,3	5,9	100,0	20,1	26,7	100,0
Jadranska Hrvatska	6,4	5,9	100,0	14,1	19,8	100,0
Republika Hrvatska	8,1	9,5	100,0	13,7	15,1	100,0
(nastavak)						
	M, N		III, IV sektor	O, P, Q		III, IV sektor
	2004.	2014.		2004.	2014.	

¹¹⁶ Podatci Državnog zavoda za statistiku o strukturi BDP-a prema djelatnostima raspoređeni su prema Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti (NKD 2007). Autor ih je grupirao na sljedeći način: primarni sektor (A), sekundarni sektor (B, C, D, E, F), tercijarni/kvartarni sektor (G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U). Više o klasifikaciji djelatnosti vidjeti: *Odluka o Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti 2007. - NKD 2007.* (NN 58/07).

Ličko-senjska županija	3,0	4,3	100,0	28,3	30,5	100,0
Zadarska županija	7,6	9,9	100,0	25,5	21,6	100,0
Šibensko-kninska županija	5,7	7,8	100,0	24,0	21,5	100,0
NUTS 3	6,3	8,5	100,0	25,4	22,7	100,0
Jadranska Hrvatska	8,2	9,8	100,0	21,3	19,8	100,0
Republika Hrvatska	9,2	11,7	100,0	22,5	22,0	100,0
(nastavak)						
	R,S,T,U		III, IV			
	2004.	2014.				
Ličko-senjska županija	3,5	5,2	100,0			
Zadarska županija	3,5	4,6	100,0			
Šibensko-kninska županija	4,7	6,5	100,0			
NUTS 3	3,9	5,3	100,0			
Jadranska Hrvatska	3,8	5,0	100,0			
Republika Hrvatska	4,2	4,6	100,0			

* Potencijalna NUTS 3 regija s okupljenom Ličko-senjskom, Zadarskom i Šibensko-kninskom županijom
Izvor: Bruto dodana vrijednost za Republiku Hrvatsku, NKPS 2012. - 2. razine i županije prema djelatnostima NKD-a 2007 u 2014. godini, tekuće cijene (ESA 2010), DZS, Zagreb.

Ako se analizira struktura tercijarnog/kvartarnog sektora prema grupiranim područjima djelatnosti (Tab. 25.), razvidno je da u Ličko-senjskoj županiji prevladavaju (2014.) djelatnosti javne uprave, obrane, obrazovanja i zdravstvene zaštite i socijalne skrbi. Najveći pad udjela u tercijarnim/kvartarnim djelatnostima bilježili su trgovina na veliko i malo, prijevoz i skladištenje, smještaj i ostale uslužne djelatnosti, a najveći porast poslovanje nekretninama. Sličan trend prisutan je i u Jadranskoj Hrvatskoj, ali i Hrvatskoj u cjelini. Razmatrajući Ličko-senjsku županiju u prostornom kompleksu sa Zadarskom i Šibensko-kninskom, dosegnut je udio od 29,1% u djelatnosti trgovine na veliko i malo, prijevoza i skladištenja, smještaja, pripreme i usluživanja hrane, odnosno djelatnosti izravno vezanih uz turizam. To ukazuje na veliki turistički potencijal ličko-sjevernodalmatinskoga regionalnog kompleksa.

Turizam se ističe kao najvažnija djelatnost za gospodarski zamah Ličko-senjskoj županiji. Na temelju dostupnih podataka, moguće je analizirati ukupan broj dolazaka i noćenja domaćih i stranih turista (prema zemljama dolaska) ostvarenih u Ličko-senjskoj županiji u razdoblju 2013. – 2016., te broj dolazaka, ostvarenih noćenja i broj turističkih objekata po Turističkim zajednicama 2016. godine.

Tablica 26. Turistički dolasci, ostvarena turistička noćenja i broj turističkih objekata na području Turističkih zajednica Ličko-senjske županije 2016. godine

Područje	Broj dolazaka	Broj noćenja	Broj turističkih objekata
TZ Grada Gospića	16.873	31.406	47
TZ Grada Novalje	220.667	1.668.875	3844
TZ Grada Otočca	30.893	43.098	66
TZ Grada Senja	70.061	485.270	2136
TZ Ličko-senjske županije	2046	7093	34
TZ mjesta Stara Novalja	13.846	114.743	417
TZ Općine Brinje	1821	2914	4
TZ Općine Karlobag	33.302	208.709	842
TZ Općine Perušić	1529	4885	9
TZ Općine Plitvička Jezera	245.990	344.334	357
TZ Općine Vrhovine	2329	4426	12
UKUPNO	648.357	2.915.753	7768

Izvor: Turistička zajednica Ličko-senjske županije, Gospić, 2017.

Na temelju dostupnih podataka (Tab. 26.), turistički najprivlačnija i najposjećenija su Plitvička jezera (Nacionalni park), Novalja (plaža Zrće, Gajac i dr.) i Senja (kula Nehaj, gradska jezgra). Na području Plitvičkih jezera ostvari se trećina svih turističkih dolazaka i tek desetina svih noćenja u Županiji. Na području Novalje ostvari se trećina svih turističkih dolazaka i više od pola turističkih noćenja u Županiji. Na području Senja ostvari se 12% svih dolazaka i 17% svih noćenja. Prostor Ličko-senjske županije, prema tome, nije ravnomjerno turistički valoriziran i cilj je zadržati turiste te ih usmjeriti prema drugim turističkim privlačnim odredištima u županiji čime bi se rasteretio pritisak na osjetljiva Plitvička jezera i obalno područje Novalje. Prema kapacitiranosti za prihvata turista, u Novalji se nalazi 49,5% svih turističkih objekata, u Gradu Senju 27,5% objekata, a u Općini Karlobag 10,8%. Dakle, gotovo svi smještajni kapaciteti raspoređeni su na otoku Pagu i u priobalju. Podatci idu u prilog tezi o usmjerenosti Ličko-senjske županije na masovniji kupališni turizam, dok se istovremeno unutrašnjost Ličko-senjske županije ne koristi dovoljno, iako preduvjeti za to postoje.

Prema podacima TZ Ličko-senjske, 43,9% svih noćenja ostvareno je (2016.) u objektima u domaćinstvu (privatni smještaj), zatim 19,4% u kampovima, 18,7% u nekomercijalnim sadržajima, 6,9% u drugim vrstama objekata za smještaj te samo 0,2% u objektima OPG-a (seljačka domaćinstva). S obzirom na to da je prostor Ličko-senjske županije gotovo u

cijelosti ruralan, veliki potencijali za prihvat turista su upravo na seljačkim domaćinstvima na kojima bi se mogao razvijati ruralni turizam uz nadopunjavanje s adrenalinskim, sportskim, vjerskim, kulturnim i drugim sadržajima. Po tom pitanju još uvijek vlada određena inertnost među domicilnim stanovništvom županije. U sjevernodalmatinsko-ličkoj turističkoj regiji (Ličko-senjska, Zadarska i Šibensko-kninska županija) je, prema Magašu (2013.; 2015.), porastao ukupan broj turističkih dolazaka i noćenja, pa je 2012. godine bilo zabilježeno 2,6 milijuna turističkih dolazaka i 15,5 milijuna turističkih noćenja, a 2014. godine 2,8 milijuna turističkih dolazaka i 17,3 milijuna turističkih noćenja (Magaš, 2013.; 2015.).¹¹⁷

Regionalno povezivanje sa Zadarskom i Šibensko-kninskom županijom otvara nove turističke mogućnosti razvoja Ličko-senjske županije. U smislu smještajnih kapaciteta, Zadarska županija ima (2015.) 139.553 postelje, Šibensko-kninska 81.874 postelje, što uz Ličko-senjsku (38.669) čini respektabilnih 25,4% svih smještajnih kapaciteta Jadranske Hrvatske. Zadarska županija ima ukupno 36 kapaciteta za nautički turizam (s 3266 vezova i 1653 mjesta za smještaj plovila na kopnu), a Šibensko-kninska županija ima ukupno 17 kapaciteta za nautički turizam (s 3630 vezova i 950 mjesta za smještaj plovila na kopnu), što čini 43,8% svih kapaciteta za nautički turizam, 42,9% svih vezova i 37,0% svih mjesta za smještaj plovila na kopnu u cijeloj Jadranskoj Hrvatskoj.¹¹⁸

Najveća koncentracija nacionalnih parkova i parkova prirode nalazi se na ličko-sjevernodalmatinskom području, što je veliki turistički potencijal koji je moguće uvrstiti u regionalnu turističku ponudu. Parkom prirode „Velebit“ upravljaju sve tri županije i trebale bi njime zajednički održivo gospodariti. Pored toga, Zadar i Šibenik su sve istaknutije kruzerske luke, posebice Zadar nakon dovršetka velikog terminala u Gaženicama, koje primaju tijekom godine blizu 200.000 putnika. Oni posjećuju nacionalne parkove, pa tako i NP „Plitvice“ u sklopu brojnih organiziranih autobusnih tura vezanih na kruzerska uplovljavanja, planinare po Velebitu, posjećuju Cerovačke pećine, pećinski park „Grabovaču“, vrelo Une, vrelo Gacke i druga značajnija turistička odredišta, ne samo u prostoru Like, nego logično, još više u prostoru Zadarske i Šibensko-kninske županije. Također, sve tri županije koriste prometni potencijal zadarske zračne luke u Zemunik, što doprinosi povećanju turističkih dolazaka i u prostor Ličko-senjske županije, posebno u prostor Novalje, Plitvica i Karlobaga. Turistički regionalni kompleks ličko-sjevernodalmatinskog prostora u ukupnom turističkom prometu

¹¹⁷ D. Magaš (2013.; 2015.) je uračunao turističke dolaske i noćenja u komercijalnim smještajnim kapacitetima (postelje) i lukama nautičkog turizma.

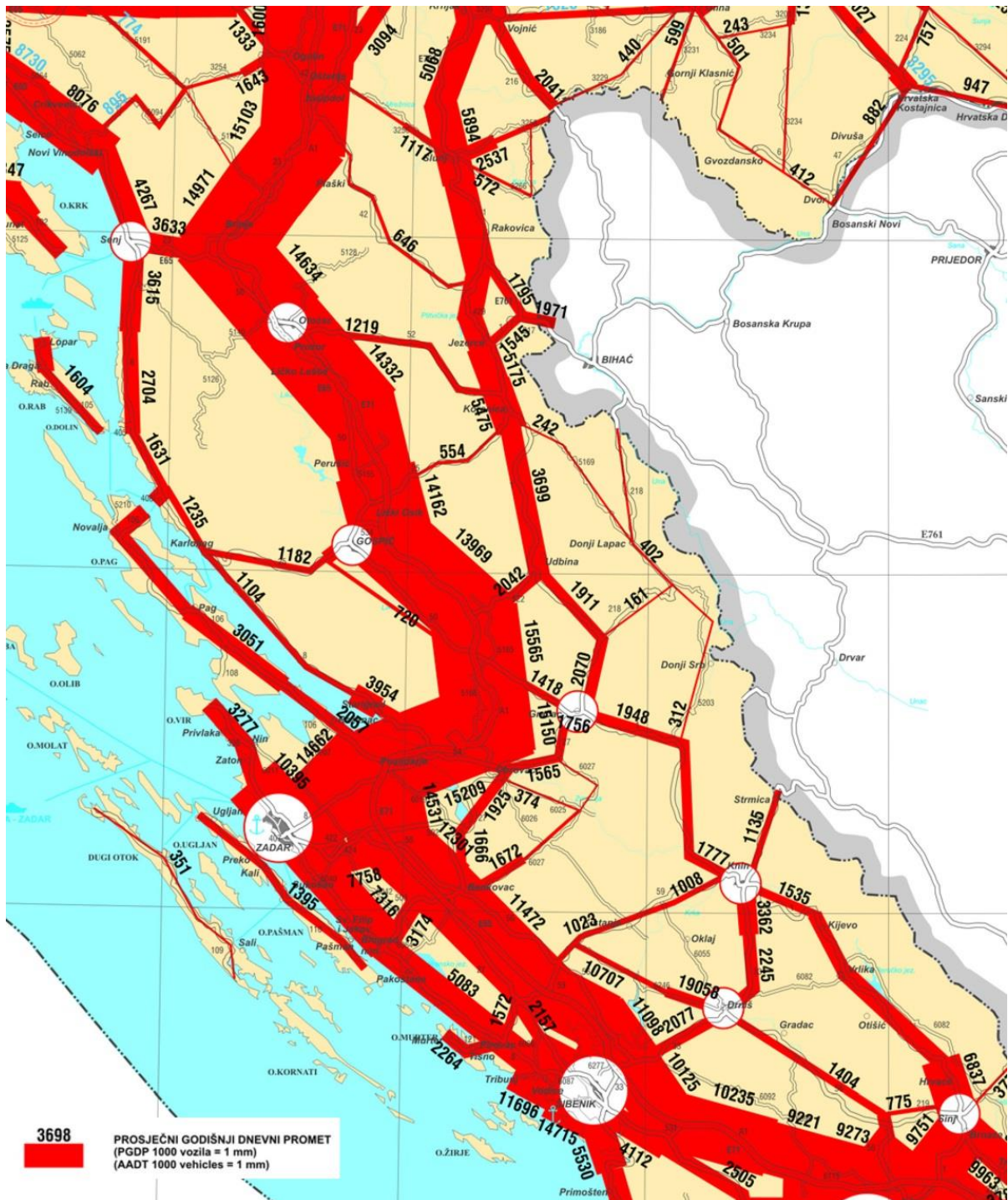
¹¹⁸ Izvor: *Hrvatski turizam u brojkama 2016.*, 10/1, Institut za turizma, Zagreb, 2016.

sudjelovao je 2016. s 18,0% dolazaka i 19,9% noćenja, što i nije malo s obzirom na turističku infrastrukturu.¹¹⁹

Povezivanje unutar ličko-sjevernodalmatinskoga regionalnog kompleksa na središnjem području Jadranske Hrvatske svakako bi doprinijelo ravnomjernijem razvoju turizma Jadranske Hrvatske, a otvorilo bi i nove mogućnosti komplementarne turističke ponude i povećanja turističkih dolazaka uz ravnomjernu valorizaciju otoka, priobalja i unutrašnjosti. Uključivanjem i drugih grana gospodarstva u rad za potrebe turizma, moguće je ostvariti prodor turizma u unutrašnjost Ličko-senjske županije, ali i čitave regije (Pepeonik, 1996.).

Svakako treba istaknuti i prometno-geografsko gledište povezivanja ovog prostora. Okosnica suvremenoga prometnog povezivanja ličko-sjevernodalmatinskog prostora postala je novoizgrađena autocesta A1, koja se nalazi unutar Jadransko-jonskog koridora. Vrijeme putovanja između Gospića, Zadra i Šibenika znatno je smanjeno (Magaš, 2016.), a iz dnevnog intenziteta kretanja vozila prema najbližim središtima, jasno je da, što se tiče prostora Ličko-senjske županije, prometni pravac prema Zadru je najistaknutiji. Glavni prometni tokovi prebačeni su s državne ceste D1 na autocestu. Funkcionalna integracija ovog prostora ostvaruje se prometnom povezanošću preko državnih i županijskih prometnica, te spomenute autoceste, što potvrđuje i jačina prometa tim koridorom (Magaš, 2016.) (Sl. 80.).

¹¹⁹ Izvor: *Priopćenje 4.3.2., Dolasci i noćenja turista u 2016.*, DZS, Zagreb, 2017.

Slika 80. Prosječni dnevni promet vozila u središnjem dijelu Jadranske Hrvatske 2016. (izvor: Božić i dr., 2016.)¹²⁰

¹²⁰ Autor je modificirao izvornu kartu.

7. PRIMJERI REGIONALIZACIJE HRVATSKE S POSEBNIM OSVRTOM NA PROSTOR LIČKO-SENJSKE ŽUPANIJE

Regija (la. *regio*, - *onis* = crta razdvajanja, međa, pokrajina, područje, od *rego*, *regere*, *rexi*, *rectum* = upravljati, vladati) je izdvojeno područje Zemljine površine na temelju homogenosti fizičko-geograskih i društveno-gospodarskih i povijesnih obilježja nekog prostora (Cvitanović, 2002.). Prostor je sam po sebi vrlo kompleksan, tako da mozaičnost fizičko-geografskih značajki prostora (geološka, geomorfološka, klimatološka, pedološka, bioekološka) u kombinaciji s društveneno-gospodarskim utjecajima (procesu vezani uz stanovništvo i njegove primarne, sekundarne i tercijarno-kvartarne djelatnosti) u određenom povijesnom razdoblju (ovisno o vremenu trajanja) daju vrlo heterogen prostorni supstrat. Dualnost geografije doprinijela je izdvajanju i razvoju regionalne geografije (horološka škola, prostorna škola mišljenja), naročito krajem 19. i početkom 20. st. C. Ritter je utemeljio modernu regionalnu geografiju (*Länderkunde*) kojoj je objekt istraživanja upravo regija (*Länder*). Veliku promjenu u shvaćanju regija, prema Clavalu (1998.), donosi 1940-ih A. Cholley, razlikujući tri vrste regija: regija kao *domain* (regije kod kojih su glavni čimbenici diferencijacije reljef i klima), regija kao *milieux* (regije kod kojih su glavni čimbenici diferencijacije neka sociokulturna obilježja) i regija kao *region* (regije kod kojih se pri diferencijaciji prostora uzimaju u obzir i ljudske aktivnosti) (Claval, 1998.). Također, od 1940-ih se istražuju tzv. gradske regije, koje uključuju dva različita, ali povezana elementa: grad/regionalno središte/nacionalno središte i okolno, periferno područje. Naravno, grad i okolica povezani su raznim interakcijama, kulturnim, društvenim i ekonomskim (Parr, 2005.). Na temeljima njemačke, francuske i britanske geografske škole, američki su regionalni geografi primijenjivali dva načela: načelo uniformnosti ili formalnosti i načelo nodalnosti ili funkcionalne povezanosti (Vresk, 1997.). Pod utjecajem ekonomije, razvija se i raščlamba prostora prema ekonomskim obilježjima, pa se prostor dijeli na homogene ekonomske regije, agrikulturalne regije i industrijske regije, a uvode se i turističke regije (Claval, 1998.). Stara geografska škola shvaćala je regije kao logičke (konceptualne) kategorije, koje su trebale biti potvrđene geografskom analizom, ali i regije kao vernakularne jedinice koje su „zabilježene“ u kolektivnoj svijesti ljudi (Paasi, 1991.). Tako shvaćene regije definirane su kao konkretna fizička stvarnost koja postoji kao referentni okvir stanovništva koje ondje živi. S tog gledišta je na geografiji zadatak istražiti kombinacije čimbenika odgovornih za kombinaciju koja

prevladava u prostoru (Betoli Contel, 2015.). Nova geografija napušta polako koncept homogenosti i neponovljivosti regije, te se oslanja na teoriju strukturiranja, a s tog motrišta regija se poima kao mjesto, tj. prostor ljudskih interakcija (Vresk, 1997.). Regije postaju socioprostorne jedinice s povijesnim razvojem, odnosno odraz povijesnog razvoja na krupnijem mjerilu gdje se stanovništvo socijalizira kao odraz društvene reprodukcije (Paasi, 1991.). U novoj geografiji, regije se susreću s izazovima globaliziranog svijeta u čijim uvjetima prostor postaje kompleksniji, a zapravo jedina konstanta su regija i mjesto (Paasi, 2002.). Tako ne postoje cjelovite regije koje „čekaju da budu otkrivene“, već regije postoje jedino u pojedinačnom smislu, tj. one su rezultat svačije konstrukcije i viđenja prostora ponaosob (Allen i dr., 1998.). U modernim uvjetima razvoja, regija je shvaćena kao lokalni odgovor kapitalističkim procesima u borbi za regionalni identitet¹²¹, kao žarište identifikacije i kao medij socijalnih procesa (Vresk, 1997.; Paasi, 2002., 2003., 2004.). Ne postoji, smatra Keating (2017.), objektivna definicija regije ili „one“ prostorne razine na kojoj se regija oblikuje, već su razvijene različite koceptualizacije regija. Paasi (2004.) uvodi u odnos regije i mjesta novu varijablu – mjerilo. Smatra da se na krupnijim mjerilima zbivaju kompleksnije strukturne promjene, što je izazov suvremenoj regionalnoj geografiji (Paasi, 2004.). Regije često određuje politička vlast ili politički pokreti, prema subjektivnom načelu, pa se u takvim okolnostima one institucionaliziraju da bi se izgradio politički identitet prostora (Agnew, 2013.). Također, porasla je i uloga okoliša u regionalnom poimanju prostorne stvarnosti pa je u Firenci (2000.) potpisana Europska konvencija o okolišu, prvi međunarodni sporazum o zaštiti okoliša, planiranju i upravljanju razvojem okoliša. Konvencija podrazumijeva analizu europskog okoliša na regionalnoj razini, ali i istraživanje povezanosti regija i okoliša pa stavlja upravo regije u prvi plan (Dempsey, Wilbrand, 2017.).

Tendencija izdvajanja manjih homogenih dijelova Zemljine površine iz zamršenog i vrlo složenog mozaika prirodno-geografskih značajki i društvenih procesa u prostoru javila se u geografiji u drugoj polovici 18. st. (Rogić, 1963.). U hrvatskoj geografiji dobro su prihvaćena i prilično razrađena dva osnovna modela izdvajanja regionalnih cjelina. Prvi, uvjetno-homogeni ili fizionomski kriterij podrazumijeva raščlambu hrvatskog teritorija na regionalne komplekse donekle homogenih geomorfoloških i klimatsko-vegetacijskih obilježja uz kontinuiranu naseljenost. Taj se model regionalnog izdvajanja odnosi na homogenost prostornih cjelina s obzirom na prirodno-geografske značajke i historijsko-geografski

¹²¹ Izražen regionalni identitet, prema Pejnoviću (2009.), imaju kompaktne zajednice sa stabilnim demografskim razvojem, te zajedničkom povijesno-kulturnom baštinom i dovoljnim brojem institucija.

kontinuitet na određenom području. Prema Minshullu (2007), regije mogu biti shvaćene kao misaoni pojam ili kao objektivna prostorna stvarnost koju je potrebno detektirati. Činjenica jest da su oba pristupa pragmatična i oba treba uključiti u problematiku definiranja regija (Vukosav, 2012.). Svim je regijama zajedničko to da su oblikovane od manjih cjelina, poput jezgre (u kojoj su fokusirana najizraženija obilježja te regije) i pripadajuće periferije (slabija izraženost obilježja), zone ambivalencije (preklapanje utjecaja dviju ili više regija), te granica koje ih omeđuju (ponekad su granice vrlo nejasne i radi se o zonama preklapanja) (Fürst-Bjeliš, 1998.; Claval, 2008.; Blaće, 2014.). Nastavno na to, mogu se razlikovati obilježja koja svaka regija ima: površina (regije su stvarne i zauzimaju Zemljinu površinu), granice (neki dijelovi regija imaju jasne granice, poput riječnih tokova, dok se drugi dijelovi uvjetno ograničavaju, primjerice utjecajem nekog obilježja u prostoru), lokacija (apsolutna, određena koordinatama, ili relativna, u odnosu na druge regije), homogenost (ako je neko obilježje istaknuto i mjerljivo, riječ je o formalnim regijama) i funkcionalna integracija (regije kao prostorni sustavi, određene na temelju istaknutih aktivnosti) (de Blij i dr., 2014.). J. J. Hobbs (2017.) razlikuje tri najčešća tipa regija: formalne regije (ili uniformne ili homogene), funkcionalne regije (ili nodalne regije) i vernakularne (ili perceptivne regije). U današnje vrijeme regije su konceptualizirane kao fleksibilni, „savitljivi“ i promjenljivi objekti istraživanja (Paasi, Metzeger, 2017.).

Geograf V. Rogić istaknuo je (1963.) važnost prirodnih značajki prostora u raščlambi kompleksne geografske prostorne stvarnosti na manje homogene jedinice – regije.¹²² Uvjetno-homogenu regionalizaciju prostora Hrvatske najviše su se afirmirali u znanosti hrvatski geografi V. Rogić (1963., 1973., 1983.), te V. Rogić i D. Magaš (1998.), da bi ga konačno usavršio D. Magaš za cijelu Hrvatsku (2013.). Koncept uvjetno-homogene regionalizacije na nižem stupnju, u okviru Gorske Hrvatske, kojoj pripada i prostor Ličko-senjske županije, detaljnije je razradio V. Rogić (1977.), dok ga je za prostor Like (koja čini najveći dio županije) na još nižem stupnju raščlambe dodatno modificirao geograf D. Pejnović (1994.). S druge strane, koncept nodalno-funkcionalne raščlambe prostora afirmirao je V. Rogić (1963., 1977., 1984.), a doradio D. Magaš (2011., 2013., 2016.), stavivši ga u okvire suvremenoga županijskog ustroja i ustroja EU NUTS regija.

Pored dva prevladavajuća tipa regija (uvjetno-homogene, nodalno-funkcionalne), B. Fürst-Bjeliš (1996.) ističe i važnost tradicionalnih regija, koje su oblikovane u regionalnoj svijesti

¹²² Već je grčki povjesničar i geograf Strabon naglašavao potrebu dijeljenja prostora prema određenim reljefnim obilježjima, bez obzira na političke podjele (Rogić, 1963.).

stanovništva, te su vrlo složene zbog vremenski dugog razvoja identiteta povezanog s teritorijalnošću. Tradicionalne regije oblikovane su utjecajem fizičko-geografskih čimbenika (na prostorni obuhvat), osnovnih tipova organizacije prostora (preko zajedničkog osjećaja egzistencije u okviru određenih teritorijalnih jedinica) i sociokulturnih kriterija (preko određenih elemenata pejzaža, jezika i sl.) (Fürst-Bjeliš, 1996_a). Tradicionalne regije su u suvremeno doba ipak prilično očuvane i prepoznatljive, bez obzira na upravno-teritorijalne mijene i opće društvene promjene (Fürst-Bjeliš, 1998.). To je bitno i s gledišta povezivanja Ličko-senjske, Zadarske i Šibensko-kninske županije jer ne bi moralo doći do gubljenja identiteta, recimo, Ličana. Baš naprotiv, jačale bi integrativne silnice Južne Like s ostalim dijelovima ličkog područja i Paga sa sjeverodalmatinskim prostorom.

U ovom radu valja se osvrnuti na položaj Ličko-senjske županije u sklopu uvjetno-homogene i nodalno-funkcionalne raščlambe prostora Republike Hrvatske.

7.1. Uvjetno-homogena (fizionomska) regionalizacija

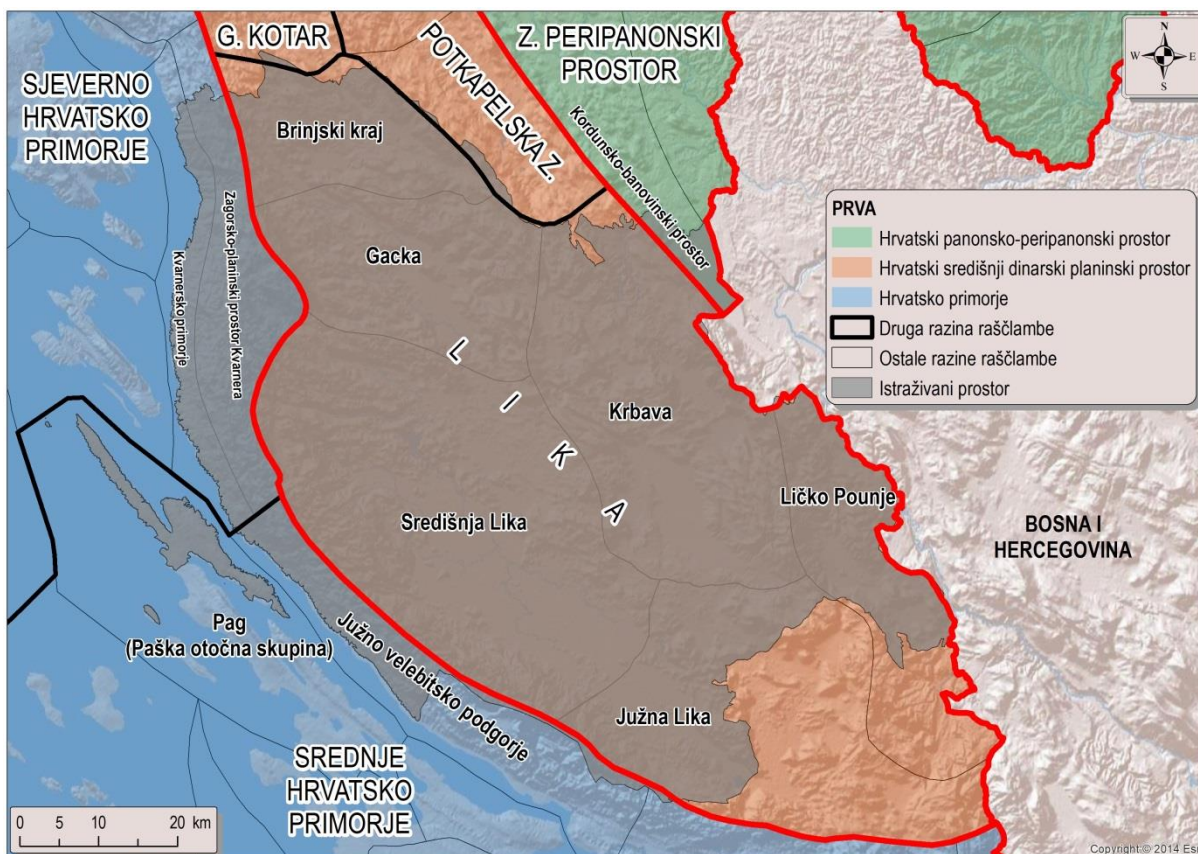
Jedno od dvaju temeljnih načela geografske raščlambe prostora jest načelo uvjetne homogenosti ili fizionomske istovrsnosti prostora i ono je polazište uvjetno-homogene ili fizionomske¹²³ regionalizacije prostora (Magaš, 2013.). V. Rogić smatra (1963.) da je na osnovi određene fizionomske homogenosti pejzaža moguće najlakše doći do osnovnih spoznaja o postojećoj regionalnoj strukturi, ali uz analizu historijsko-geografskog razvoja određenog prostora.

U svojoj fizionomskoj raščlambi Jugoslavije, Rogić je (1973.) izdvojio na prvom stupnju diferencijacije 6 velikih regija. Na daljnjem stupnju diferencijacije uveo je 3 kriterija (geomorfološki, biogeografski, historijsko-geografski) s ciljem utvrđivanja singulariteta i izdvojio 24 regije na području cijele Jugoslavije. Na trećem stupnju primijenio je metodu eliminiranja negativnih oznaka iz regionalnih kombinacija, s mogućnošću raščlambe na daljnjim stupnjevima također. U svom daljnjem radu (1977.) regionalizirao je prostor Gorske Hrvatske, podijelivši ga na drugom stupnju diferencijacije na prostorne komplekse Gorskog Kotara, Like i Potkapelske submontane udoline. Na trećem stupnju raščlambe izdvojio je, u okviru Like, kao zasebne regionalne cjeline Ličku zavalu i Ličko Pounje. Na četvrtom stupnju raščlambe Ličku zavalu je podijelio na Brinjski kraj, Gacku, Srednju Liku, Južnu Liku i

¹²³ Fizionomska regionalizacija je prethodila uvjetno-homogenoj regionalizaciji (Rogić, 1973.; 1983.; Blaće, 2014.).

Krbavu, nastavivši raščlambu i dalje na petom stupnju, a Ličko Pounje je na petom stupnju podijelio na Lapački i Srbski prostor (Rogić, 1977.). Koncept fizionomskog izdvajanja regionalnih cjelina primijenio je kasnije na prostor Hrvatske (1983.), podijelivši na 5 stupnjeva regionalnog izdvajanja. Prostor Ličko-senjske županije našao se u okviru velike regije Središnjega dinarskog planinskog prostora Jugoslavije, točnije u okvirima regije Gorska Hrvatska, dok se priobalno područje Županije (zajedno s pripadajućim dijelom otoka Paga) našlo u okviru Mediteranskog prostora Jugoslavije, odnosno u okviru regije Srednji Jadran. V. Rogić je kasnije (1990.) objavio iscrpni prikaz historijsko-geografskog razvoja Jugoslavije koji je trebao biti podloga detaljnijoj raščlambi cijelog područja tadašnje bivše države. Rogićevu raščlambu Like (1977.; 1983.) nastavio je D. Pejnović (1994.), dodavši joj (Ličkoj zavali i Ličkom Pounju) na trećem stupnju i Gornjozrmanjsku dolinu i Lički podplješivički prostor (Pejnović, 1994.). D. Pejnović je (1994.) Rogićevu diferencijaciju (1977.; 1983.) nastavio i na šestom stupnju raščlambe, izdvojivši na prostoru Like ukupno 35 uvjetno-homogenih regija.

D. Magaš (2013.) je nadopunio i regionalizirao, na temelju fizionomskog načela regionalizacije, cijeli prostor Republike Hrvatske, zaključno do šeste razine u nekim dijelovima Hrvatske.

Slika 81. Ličko-senjska županija u sklopu uvjetno-homogene raščlambe hrvatskog prostora (prema: Magaš, 2013.; ESRI, 2014.)

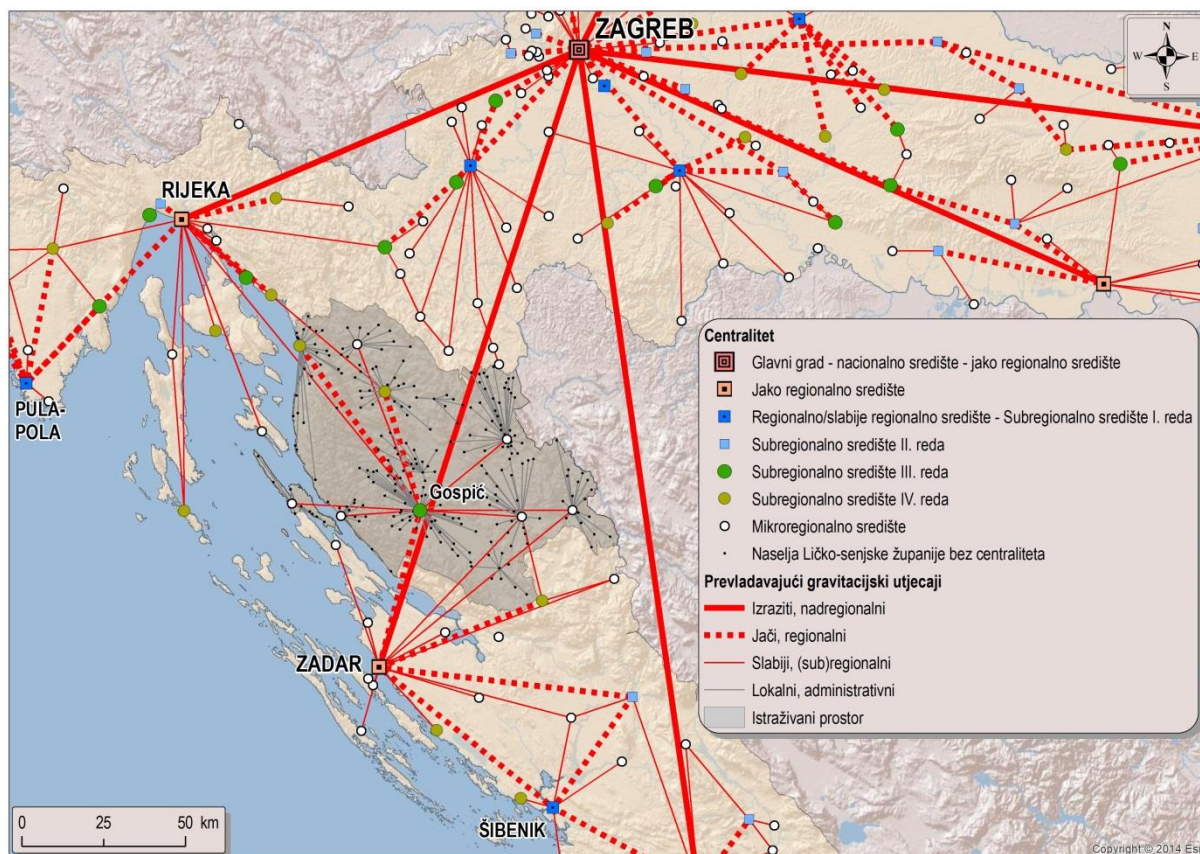
Prema uvjetno-homogenoj regionalizaciji Hrvatske (Magaš, 2013.), glavnina Ličko-senjske županije nalazi se na dodiru Hrvatskoga središnjeg dinarskog planinskog prostora (Gorske Hrvatske) i Hrvatskog primorja (Jadranskog prostora Hrvatske). Rubni županijski prostor (oko Ličkog Petrovog Sela) pripada Hrvatskom panonsko-peripanonskom prostoru. Na drugom stupnju raščlambe kontinentalni dio županije pripada Lici, a priobalni županijski prostor podijeljen je na Sjeverno hrvatsko primorje (od Prizne na sjever) i Srednje hrvatsko primorje (priobalni prostor južnije od Cesarice zajedno s dijelom otoka Paga). Prostor Ličkoga Petrovog Sela pripada Zapadnom peripanonskom prostoru. Na nižem stupnju diferencijacije prostor Ličko-senjske županije zauzima Brinjski kraj, Gacku, Središnju Liku, Krbavu, Ličko Pounje i sjeverozapadni dio Južne Like. Priobalni prostor županije pripada, od sjevera prema jugu, Kvarnerskom primorju i Zagorsko-planinskom prostoru Kvarnera, te Južnom velebitskom Podgorju. Dio otoka Paga pripada mikroregiji Paga (Paška otočna skupina) (Sl. 81.) (Magaš, 2013.).

7.2. Ličko-senjska županija u okviru suvremene nodalno-funkcionalne (gravitacijske) regionalizacije Hrvatske

Suvremena nodalno-funkcionalna (gravitacijska¹²⁴) organizacija prostora temelji se na fleksibilnoj i promjenjivoj stvarnosti odnosa među središnjim naseljima u zemlji. Sustav centralomjesnih funkcija i odnosa među njima vrlo je složen (Magaš, 2013.). Funkcionalne regije mogu se definirati kao prostorno kontinuirana područja u kojima se prožimaju i isprepliću proizvedene usluge i potražnja za njima (Farmer, Fotheringham, 2011.). Koncept nodalnosti razvio se pod utjecajem teorija ekonomski racionalno organiziranog prostora u kojem postoji hijerarhijska mreža središta ovisnih jednih o drugima (Rogić, 1963.). V. Rogić (1973.) je regionalizirao Jugoslaviju prema gravitacijskim područjima, ističući da svako nodalno-funkcionalno središte mora biti zaokružena teritorijalna cjelina koja oblikuje jednako tako zaokružene teritorijalne cjeline nižega hijerarhijskog stupnja. Prema tom nodalno-funkcionalnom modelu, u Hrvatskoj su bila izdvojena 4 jaka makroregionalna središta: Zagreb, Split, Rijeka i Osijek. Takav model raščlambe odgovarao je tadašnjim gravitacijskim utjecajima pojedinih središta. V. Rogić je svoj model doradio (1984.), a u njemu je također zadržana raščlamba hrvatskog prostora na 4 velike nodalno-funkcionalne regije u okviru kojih je Gospić bio označen kao potencijalno subregionalno središte (Rogić, 1984.). D. Pejnović (1994.) je podijelio prostor Like na utjecajna područja naselja od 1. do 4. stupnja centraliteta. Prema toj podjeli, u Lici je početkom 90-ih bilo 18 naselja I. stupnja centraliteta, 7 naselja II. stupnja centraliteta, 4 naselja III. stupnja centraliteta i 1 naselje III. – IV. stupnja centraliteta.

Budući da je posljednjih desetljeća, s obzirom na suvremene okolnosti razvoja, došlo do bitnih promjena gravitacijskih odnosa (neka središta, poput Zadra, Pule ili Slavenskog Broda, funkcionalno su ojačala), D. Magaš je (2013.) predložio model suvremene nodalno-funkcionalne organizacije prostora Hrvatske.

¹²⁴ Prema gravitacijskim utjecajima razvijena je nodalno-funkcionalna regionalizacija (Rogić, 21984.; Blaće, 2014.).

Slika 82. Ličko-senjska županija u sklopu nodalno-funkcionalne raščlambe hrvatskog prostora (prema: Magaš, 2013.; ESRI, 2014.)

Prema novoj nodalno-funkcionalnoj regionalizaciji hrvatskog prostora, koja uvažava suvremene gravitacijske odnose u centralno-mjesnom sustavu, Grad Zagreb se ističe kao primarno nacionalno središte kojem gravitiraju sva ostala središta u Hrvatskoj s izraženim centralitetom. Na nižem stupnju centraliteta izdvajaju se veliki hrvatski gradovi, Rijeka, Zadar, Split, Osijek, Slavonski Brod, Varaždin s Čakovcem i uvjetno Pula, dok je hrvatska metropola snažno ojačala, Split, Rijeka i Osijek bilježe demografski i gospodarski pad ili stagnaciju, a gravitacijski jačaju Zadar, Slavonski Brod i Varaždin. Logično je očekivati da ovi suvremeni gravitacijski odnosi utječu na spontano oblikovanje suvremenih gravitacijskih regija, bliskih konceptu EU NUTS 3 regija (Magaš, 2011.; 2013.; 2016.). U nodalno-funkcionalnoj raščlambi Hrvatske, Gospić se afirmira kao subregionalno središte III. reda koje okuplja područje Ličko-senjske županije (Sl. 82.). U prijelaznom ličko-sjevernodalmatinskom području do izražaja sve više dolaze gravitacijski utjecaji (i funkcionalno nadopunjavanje) Zadra prema ličkim središtima, a izmijenjeni gravitacijski uvjeti utječu na znatno slabljenje utjecaja Rijeke. S tog gledišta, jasno je da na prostoru Jadranske Hrvatske tri grada, Rijeka,

Zadar i Split¹²⁵, imaju funkcionalno-gravitacijski potencijal oblikovanja jakih i učinkovitih NUTS 3 regija temeljenih na stvarnim hijerarhijskim odnosima u centralno-mjesnom sustavu Jadranske Hrvatske.

¹²⁵ Potrebno je napomenuti da i Pula ostvaruje značajni regionalni utjecaj u prostoru Istre, te zadovoljava formalne kriterije za NUTS 3 regiju, međutim, nema znatnijega gravitacijskog utjecaja na prostore susjednih županija.

8. PROSTOR LIČKO-SENJSKE ŽUPANIJE U SUVREMENOJ REGIONALIZACIJI HRVATSKE I EUROPE

Položaj Ličko-senjske županije u suvremenoj regionalizaciji Hrvatske i Europe izuzetno je važan. Pregled NUTS sustava regija, uz analizu nekih europskih iskustava na NUTS 3 razini, omogućuje usporedbu pojedinih demografskih i ekonomskih pokazatelja s drugim sličnim NUTS 3 europskim regijama. Neosporna je činjenica da se na području Like i Sjeverne Dalmacije prožimaju dva koncepta u raspravi o potencijalnoj regionalizaciji Hrvatske: sjedinjujući, temeljen na koheziji prostora Jadranske Hrvatske u smislu suvremenih funkcionalnih odnosa i razjedinjujući, temeljen na zastrajelim regionalnim shvaćanjima prostora Jadranske Hrvatske u okviru tradicionalnih, odnosno vernakularnih velikih regija.

8.1. NUTS regionalizacija

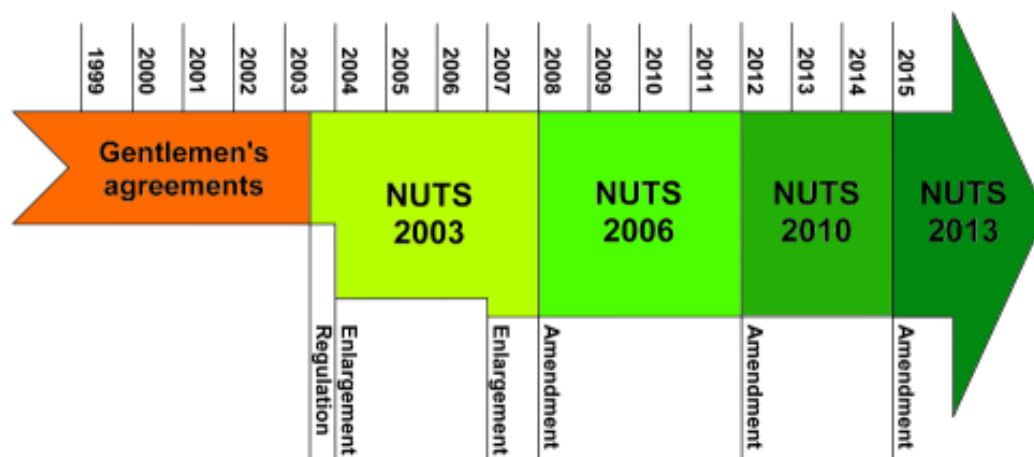
Statistički ured Europskih zajednica (*Eurostat*) osmislio je početkom 1970-ih zamisao da se, radi uspostave jednoga koherentnog sustava ustroja teritorija i bolje provedbe kohezijske politike, ali i lakšeg i sustavnijeg prikupljanja statističkih podataka, prostor tadašnjih država članica EU-a raščlani na podnacionalne regionalne jedinice, tzv. NUTS¹²⁶ regije. Sljedećih 30-ak godina potpisivani su brojni tzv. „džentlmenški ugovori“ (eng. *Gentlemen's agreements*¹²⁷) između *Eurostat*-a i država članica s ciljem definiranja statističkih regija i implementacije NUTS klasifikacije u službene statističke urede pojedinih država (Sl. 83.). Namjera je bila uvesti na prostor Europske ekonomske zajednice¹²⁸ jedinstveni sustav prikupljanja statističkih informacija da bi se mogli lakše izdvojiti razvijeni i nerazvijeni dijelovi europskih država, te da bi se kohezijskom politikom i što pravednijom raspodjelom *per capita* nastojalo te razlike umanjiti u razumnom vremenskom roku. Tada je NUTS klasifikacija podrazumijevala teritorijalnu raščlambu država članica na čak 6 razina (1

¹²⁶ NUTS, akronim (fran. *Nomenclature des unités territoriales statistiques* – hrv. „Nomenklatura prostornih jedinica za statistiku“).

¹²⁷ Džentlmenški sporazum/ugovor je najčešće usmeni dogovor između dviju stranki koji ne podliježe pravnim sankcijama. Bio je čest oblik sklapanja dogovora ili poslova, pogotovo među višim društvenim klasama. Ovaj oblik sporazuma korišten je i u međunarodnim odnosima tijekom 20. st.

¹²⁸ Belgija, Nizozemska, Luksemburg, Francuska, Italija i Zapadna Njemačka osnovale su, ugovorom potpisanim u Parizu 23. srpnja 1952., Europsku zajednicu za ugljen i čelik (eng. *European Coal and Steel Community*). Godine 1957. ta zajednica mijenja naziv u Europska ekonomska zajednica (eng. *European Economic Community*), a kasnije i u Europska Zajednica. Ugovorom iz Maastrichta (stupio je na snagu 1. siječnja 1993.) konačno se mijenja naziv u Europska Unija.

državna razina, 3 regionalne razine i 2 lokalne razine).¹²⁹ Usporedno s razvojem NUTS regionalnog sustava, osjećala se potreba za tim da se ovo regionalno razvrstavanje ugradi u pravni okvir i da se odrede jasna pravila vezana uz buduće izmjene sustava, što je i učinjeno u svibnju 2003. godine (nakon trogodišnjeg rada). Tada je donesena Uredba Europskog parlamenta i Vijeća o uspostavi zajedničkog razvrstavanja prostornih jedinica za statistiku (NUTS) kao temeljni zakonski dokument koji uređuje strukturu NUTS regija, njihove sastavne podcjeline i dr.¹³⁰ U toj zakonskoj odredbi, što je relevantno za ovaj rad, jasno stoji (Naputak 9) da usporedivost regionalnih statističkih podataka nalaže da regije, u demografskom smislu, budu usporedive na tri razine, ovisno o demografskim obilježjima (NUTS 1, NUTS 2, NUTS 3). U tom pogledu, Ličko-senjska županija (s oko 50.000 stanovnika) trebala bi u dogledno vrijeme kooperirati sa susjednim županijama u oblikovanju skladne NUTS 3 regije demografske usporedive s ostalim hrvatskim, ali i europskim regijama te razine. U istoj Uredbi također stoji da bi trebalo obratiti pozornost na stanovništvo kao temelj razvrstavanja (Naputak 11). Ujedno, u Čl. 3., točka 1., spomenute Uredbe, stoji da su već postojeće upravne jedinice unutar država članica prvo mjerilo određivanja prostornih jedinica.

Slika 83. Povijesni razvoj NUTS regionalnog sustava (izvor: *History of NUTS*, EUROSTAT, Bruxelles.)

Valja odmah na početku napraviti distinkciju između NUTS regionalizacije i mogućega upravno-teritorijalnog (pre)ustroja prostora iako NUTS regije mogu teoretski poslužiti kao

¹²⁹ Izvor: *Council Regulation (EEC) No 2052/88.*

¹³⁰ Izvor: *Commission Regulation (EC) No 1059/2003.*

eventualni okvir buduće upravno-teritorijalne reorganizacije prostora Hrvatske, temeljen na pozitivnim iskustvima europskih zemalja. S obzirom na postojeći županijski ustroj u Republici Hrvatskoj, NUTS regionalizacija može podrazumijevati jedan oblik regionalne kooperacije ili koordinacije među hrvatskim županijama s ciljem racionalnije raščlambe prostora na statističke regije s optimalnim ili barem zadovoljavajućim brojem stanovnika.

Sadašnji statistički „NUTS 2013.“ ustroj europskoga prostora stupio je na snagu 1. siječnja 2015. godine¹³¹ i vrijedit će do 1. siječnja 2018. godine¹³², kada se planira uvesti novi „NUTS 2016.“ ustroj.

Prema važećoj NUTS regionalizaciji (2013.), prostor 28 država članica EU čine 98 NUTS 1 regija, 276 NUTS 2 regija i 1342 NUTS 3 regije. NUTS je, prema Faričiću (2012.), statistička osnova pogodna za učinkovito vođenje regionalne razvojne politike s jedne strane, te za socioekonomske analize i postizanje ciljeva socioekonomske kohezije s druge strane.

Tablica 27. NUTS 1 regije članica Europske Unije (EU28)

Država	NUTS 1	Aps.	Rel. (%)
Austrija	Gruppen von Bundesländern	3	3,1
Belgija	Gewesten/Régions	3	3,1
Bugarska	Зони (Zoni)	2	2,0
Cipar	-	1	1,0
Češka	Území	1	1,0
Danska	-	1	1,0
Estonija	-	1	1,0
Finska	Manner-Suomi, Ahvenanmaa/Fasta Finland, Åland	2	2,0
Francuska	Z.E.A.T* + DOM**	9	9,2
Grčka	Μεγάλες Γεωγραφικές Περιοχές (Megales Geografikes Perioches – Great Geographical Areas)	4	4,1
Hrvatska	-	1	1,0
Irska	-	1	1,0
Italija	Gruppi di regioni	5	5,1
Latvija	-	1	1,0
Litva	-	1	1,0
Luksemburg	-	1	1,0
Mađarska	Statisztikai nagyrégiók	3	3,1
Malta	-	1	1,0
Nizozemska	Landsdelen	4	4,1
Njemačka	Länder	16	16,3
Poljska	Regiony	6	6,1
Portugal	Continente + Regiões Autónomas	3	3,1
Rumunjska	Macroregiuni	4	4,1
Slovačka	-	1	1,0
Slovenija	-	1	1,0
Španjolska	Agrupacion de comunidades Autonomas	7	7,1

¹³¹ Izvor: *Commission Regulation* (EU) No 868/2014.

¹³² Izvor: *Commission Regulation* (EU) 2016/2066.

Država	NUTS 1	Aps.	Rel. (%)
Švedska	Grupper av riksområden	3	3,1
Ujedinjeno Kraljevstvo	Government Office Regions; Country	12	12,2
EU-28	-	98	100,0

Izvor: Eurostat. Dostupno na: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/national-structures-eu> (pristupljeno: 16.12.2016.).

* Z.E.A.T. – fran. *Zone économique d'aménagement du territoire*.

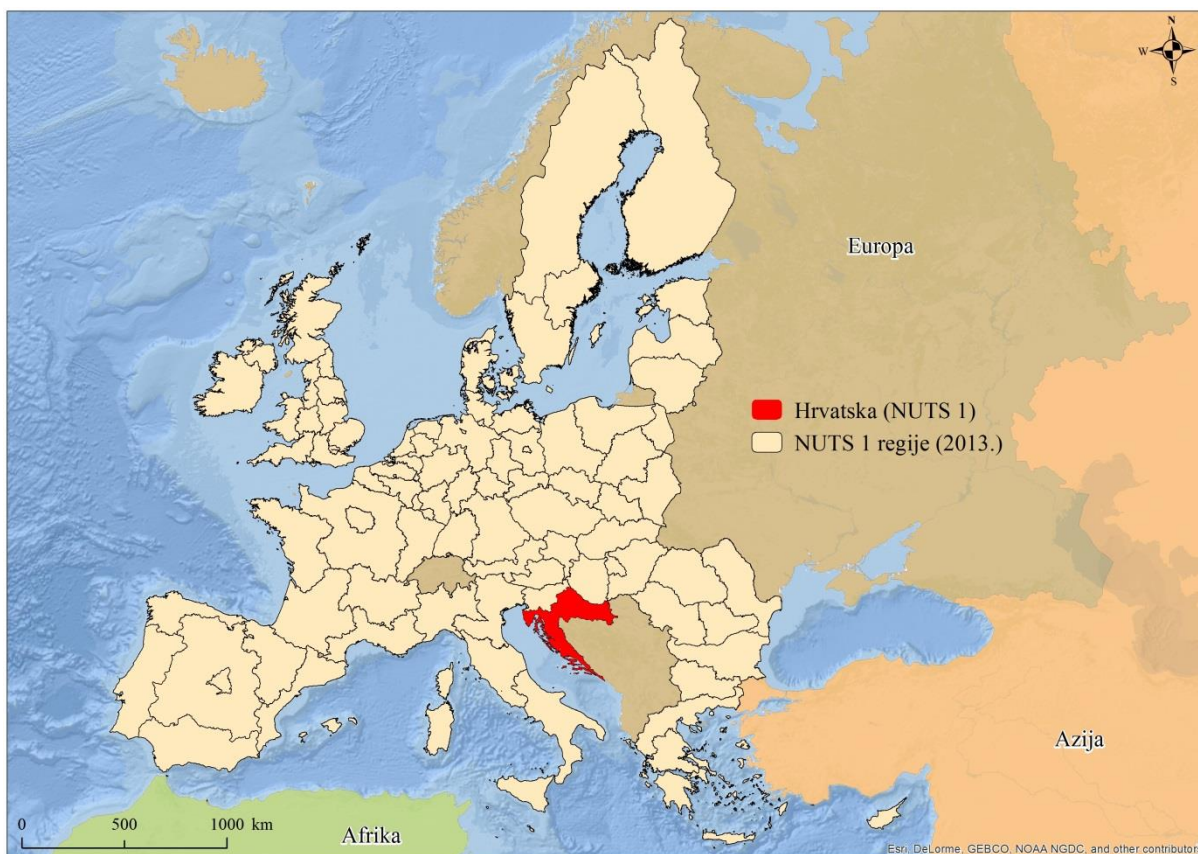
** DOM – fran. *Département d'outre-Mer*.

NUTS 1 razina podrazumijeva velike socioekonomske regije koje imaju 3 – 7 milijuna stanovnika. Na NUTS 1 razini najviše regionalnih jedinica imaju demografski velike europske zemlje, Njemačka, Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska, Španjolska i Poljska. Pojedine demografski manje (uključujući i Hrvatsku) cjelokupnim teritorijem čine jednu NUTS 1 regiju. Takvi su primjeri Danska, Irska, Slovačka, Slovenija i druge zemlje (Tab. 27.). Prosječna površina NUTS 1 regija iznosi 45.606,7 km². Površinom najveće NUTS 1 regije su Manner-Suomi (336.216,6 km², Finska), Norra Sverige (314.271,8 km², Švedska), Centro (215.305,6 km², Španjolska), Bassin Parisien (146.612,9 km², Francuska) i Sud-Ouest (104.449,4 km², Francuska), a najmanje Région de Bruxelles-Capitale/Brussels Hoofdstedelijk Gewest (163,2 km², Belgija), Malta (316,4 km², Malta), Bremen (420,5 km², Njemačka), Hamburg (752,5 km², Njemačka) i Região Autónoma da Madeira (800,5 km², Portugal).¹³³

Prosječan broj stanovnika EU NUTS 1 regija iznosio je (2011.) 5.130.829 stanovnika. Prema broju stanovnika najveće NUTS 1 regije bile su Nordrhein-Westfalen (17.538.252 stan., Njemačka), Nord-Ovest (15.765.567 stan., Italija), Sud (13.977.431 stan., Italija) i Este (13.630.275 stan., Španjolska), a najmanje Åland (28.007 stan., Finska), Região Autónoma Dos Açores (246.772 stan., Portugal), Região Autónoma Da Madeira (267.785 stan., Portugal) i Malta (417.432 stan., Malta).¹³⁴

¹³³ Izvor: GISCO - Eurostat (European Commission).

¹³⁴ Izvor: EUROSTAT, 2011.

Slika 84. Položaj Hrvatske u sklopu NUTS 1 regija (prema: GISCO – Eurostat (European Commission), EuroGeographics, UN-FAO, Turkstat, ESRI.)

Republika Hrvatska, s 56.594 km² površine¹³⁵, vrlo dobro se uklapa u europski NUTS 1 regionalni okvir, te se nalazi na 66. mjestu prema površini i 49. mjestu prema broju stanovnika (2011.), odnosno na 75. mjestu prema gustoći naseljenosti (Sl. 84.).

Tablica 28. NUTS 2 regije članica Europske Unije (EU28)

Država	NUTS 2	Aps.	Rel. (%)
Austrija	Bundesländer	9	3,3
Belgija	Provincies/Provinces	11	4,0
Bugarska	Райони (Rajoni)	6	2,2
Cipar	-	1	0,4
Češka	Regiony soudržnosti	8	2,9
Danska	Regioner	5	1,8
Estonija	-	1	0,4
Finska	Suuralueet/Storområden	5	1,8
Francuska	Régions + DOM*	27	9,8
Grčka	Περιφέρειες (Periferies - Regions)	13	4,7
Hrvatska	Regija	2	0,7

¹³⁵ Izvor: *Statistički godišnjak 2016.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb.

Država	NUTS 2	Aps.	Rel. (%)
Irska	Regions	2	0,7
Italija	Regioni	21	7,6
Latvija	-	1	0,4
Litva	-	1	0,4
Luksemburg	-	1	0,4
Mađarska	Tervezési-statisztikai régiók	7	2,5
Malta	-	1	0,4
Nizozemska	Provincies	12	4,3
Njemačka	Regierungs-bezirke	38	13,8
Poljska	Województwa	16	5,8
Portugal	Grupos de Entidades Intermunicipais + Regiões Autónomas	7	2,5
Rumunjska	Regiuni	8	2,9
Slovačka	Oblasti	4	1,4
Slovenija	Kohezijske regije	2	0,7
Španjolska	Comunidades y ciudades Autonomas	19	6,9
Švedska	Riksområden	8	2,9
Ujedinjeno Kraljevstvo	Counties (some grouped); Inner and Outer London; Groups of unitary authorities	40	14,5
EU-28	-	276	100,0

Izvor: Eurostat. Dostupno na: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/national-structures-eu> (pristupljeno: 16.12.2016.).

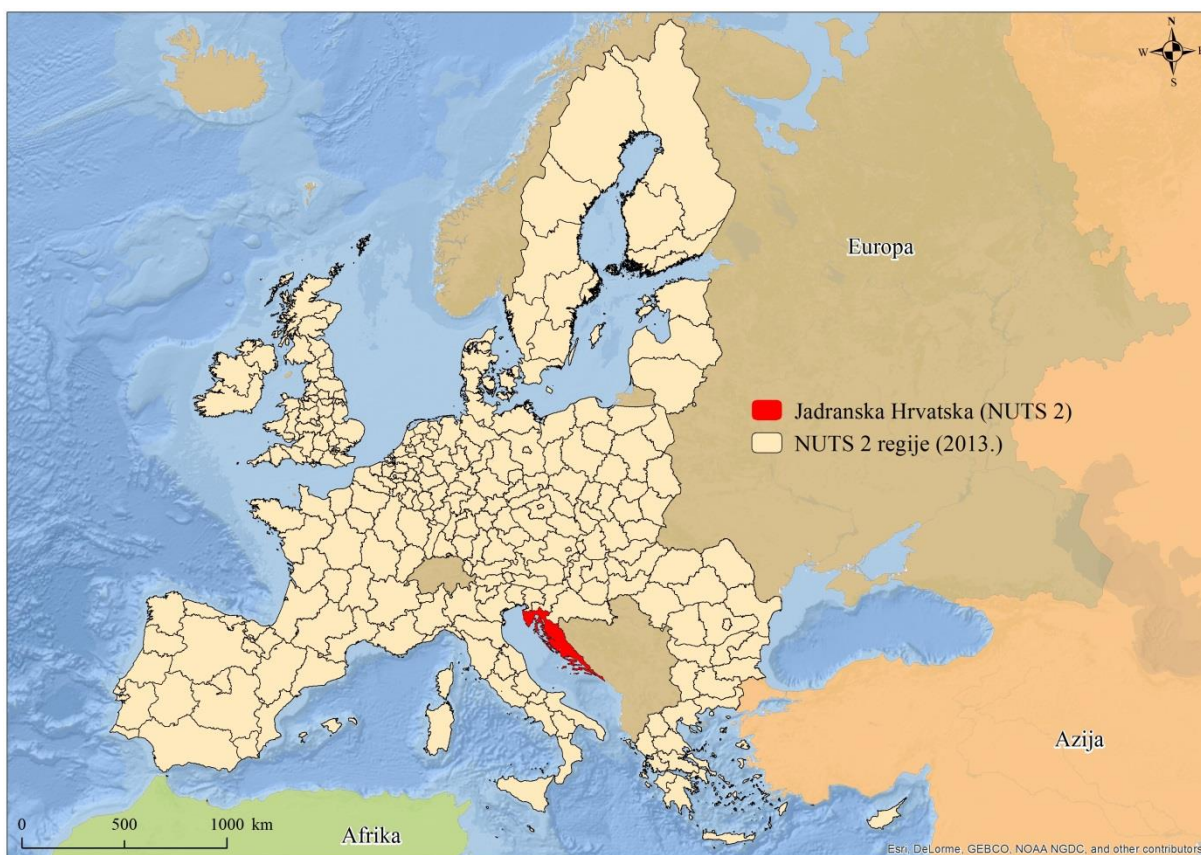
* DOM – fran. *Département d'outre-Mer*.

NUTS 2 razina je osnovna razina za provođenje regionalne politike u zemljama članicama EU, a podrazumijeva regije s 800.000 – 3.000.000 stanovnika. U skladu s brojem stanovnika, najviše NUTS 2 regija imaju Ujedinjeno Kraljevstvo, Njemačka, Francuska, Italija i Španjolska, a najmanje manje zemlje poput Cipra, Estonije, Latvije i drugih (Tab. 28.). Prosječna površina NUTS 2 regija iznosi 16.193,9 km². Prema površini, najveće europske NUTS 2 regije su Pohjois- ja Itä-Suomi (227.105,5 km², Finska), Övre Norrland (165.102,3 km², Švedska), Castilla y León (94.222,1 km², Španjolska), Andalucía (87.604,4 km², Španjolska) i Guyane (83.746,7 km², Francuska). S druge strane, površinom su najmanje europske NUTS 2 regije Ciudad Autónoma de Melilla (13,0 km², Španjolska), Ciudad Autónoma de Ceuta (19,8 km², Španjolska), Inner London – West (108,9 km², Ujedinjeno Kraljevstvo), Région de Bruxelles-Capitale/Brussels Hoofdstedelijk Gewest (163,2 km², Belgija) i Inner London – East (209,7 km², Ujedinjeno Kraljevstvo).¹³⁶

Prosječan broj stanovnika EU NUTS 2 regija iznosio je (2011.) 1.848.607 stanovnika. Prema broju stanovnika najveće NUTS 2 regije bile su Île de France (11.852.851 stan., Francuska), Lombardia (9.704.151 stan., Italija), Andalucía (8.371.270 stan., Španjolska) i Cataluña (7.519.840 stan., Španjolska), a najmanje Åland (28.007 stan., Finska), Ciudad

¹³⁶ Za površinske odnose uzet je NUTS 2 sustav iz 2013. godine (276 regija). Izvor: GISCO - Eurostat (European Commission).

Autónoma de Melilla (81.325 stan., Španjolska), Ciudad Autónoma de Ceuta (83.515 stan., Španjolska) i Valle d'Aosta/Vallée d'Aoste (126.806 stan., Italija).¹³⁷

Slika 85. Položaj Jadranske Hrvatske kao europske NUTS 2 regija (prema: GISCO – Eurostat (European Commission), EuroGeographics, UN-FAO, Turkstat, ESRI.)

Ustroj Hrvatske na dvije NUTS 2 regije u načelu je dobro prihvaćen (Lovrinčević i dr., 2005.; Magaš, 2011.), pa Kontinentalna Hrvatska okuplja svih 13 kontinentalnih županija i Grad Zagreb, a Jadranska Hrvatska 7 prijadranskih županija (Sl. 85.). Površina Kontinentalne Hrvatske je 31.889,0 km², broj stanovnika (2011.) 2.872.954, a gustoća naseljenosti 90,1 stan./km². NUTS 2 regija Kontinentalna Hrvatska je u sklopu europskih NUTS 2 regija¹³⁸ 35. prema površini, 44. brojem stanovnika, a prema gustoći naseljenosti 182. Površina Jadranske Hrvatske je 24.705,0 km², broj stanovnika (2011.) je 1.411.935, a gustoća naseljenosti 57,2 stan./km². NUTS 2 regija Jadranska Hrvatska je među europskim NUTS 2 regijama na 52.

¹³⁷ Izvor: EUROSTAT, 2011.

¹³⁸ Zbog usporedivosti demografskih podataka uzima se NUTS 2 sustav iz 2010. godine u kojem su bile izdvojene 272 NUTS 2 regije.

mjestu prema površini, brojem stanovnika je na 143. mjestu, a prema gustoći naseljenosti na 234.

Tablica 29. NUTS 3 regije članica Europske Unije (EU28)

Država	NUTS 2	Aps.	Rel. (%)
Austrija	Gruppen von Gemeinden	35	2,6
Belgija	Arrondissements/Arrondissements	44	3,3
Bugarska	Области (Oblasti)	28	2,1
Cipar	-	1	0,1
Češka	Kraje	14	1,0
Danska	Landsdeler	11	0,8
Estonija	Groups of Maakond	5	0,4
Finska	Maakunnat / Landskap	19	1,4
Francuska	Départements + DOM*	101	7,5
Grčka	Ομάδες Περιφερειακών Ενότητων (Omades Periferiakon Enotiton – Groups of Regional Units)	53	3,9
Hrvatska	Županija	21	1,6
Irska	Regional Authority Regions	8	0,6
Italija	Provincie	110	8,2
Latvija	Statistiskie reģioni	6	0,4
Litva	Apskritis	10	0,7
Luksemburg	-	1	0,1
Mađarska	Megyék + Budapest	20	1,5
Malta	Gzejjer	2	0,1
Nizozemska	COROP regio's	40	3,0
Njemačka	Kreise	402	29,9
Poljska	Podregiony	72	5,4
Portugal	Entidades Intermunicipais (Comunidades Intermunicipais + Áreas Metropolitanas) + Regiões Autónomas	25	1,9
Rumunjska	Judet + Bucuresti	42	3,1
Slovačka	Kraje	8	0,6
Slovenija	Statistične regije	12	0,9
Španjolska	Provincias + islas + Ceuta, Melilla	59	4,4
Švedska	Län	21	1,6
Ujedinjeno Kraljevstvo	Upper tier authorities or groups of lower tier authorities (unitary authorities or districts)	173	12,9
EU-28	-	1343	100,0

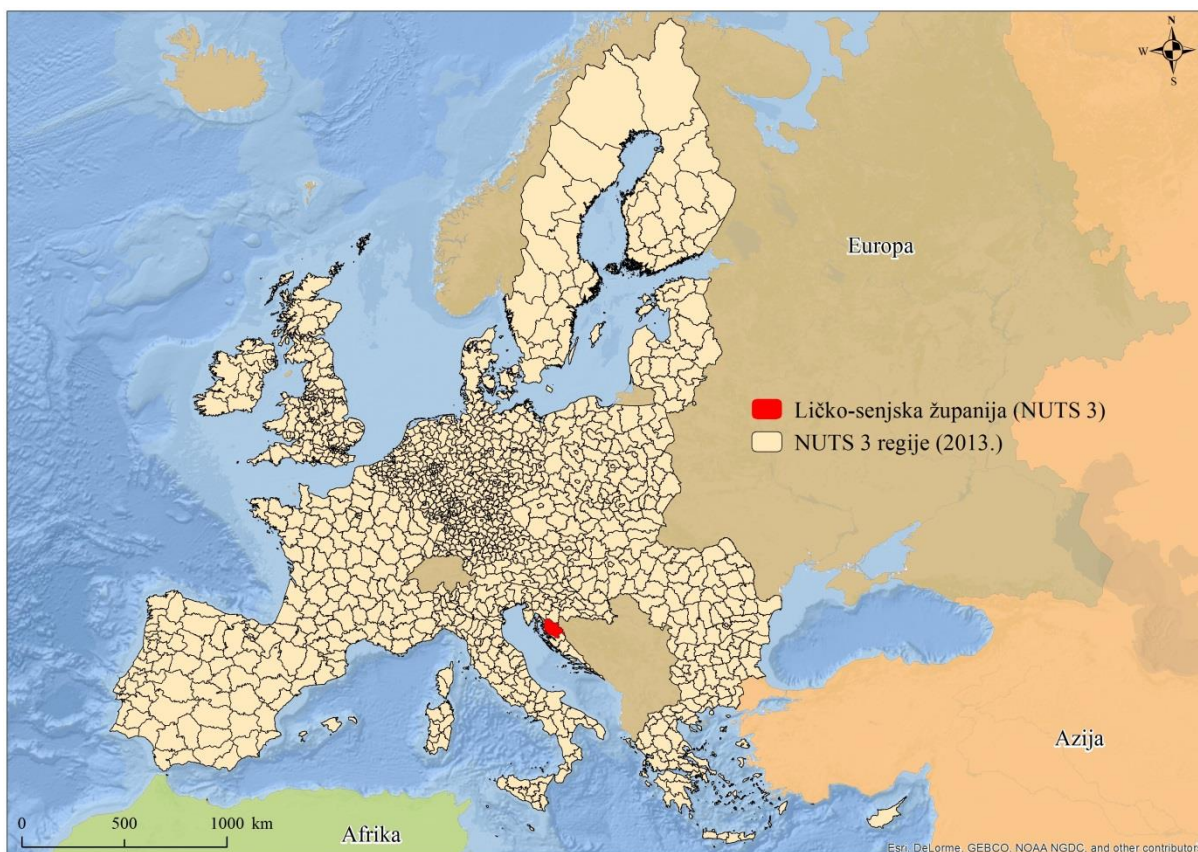
Izvor: Eurostat. Dostupno na: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/national-structures-eu> (pristupljeno: 16.12.2016.).

* DOM – fran. *Département d'outre-Mer*.

NUTS 3 razina podrazumijeva manje regije pogodne za posebne izračune i iskazivanje određenih parametara vezanih ponajprije uz stanovništvo i ekonomiju u svrhu optimalne raspodjele EU sredstava. To su regije u načelu sa 150.000 – 800.000 stanovnika. S obzirom na broj stanovnika, najviše NUTS 3 regija imaju Njemačka, Ujedinjeno Kraljevstvo, Italija i Francuska, a najmanje teritorijalno male države poput Cipra, Luksemburga i Malte (Tab. 29.). Prosječna površina europskih NUTS 3 regija iznosi 3330,5 km². Najveće europske NUTS 3

regije prema površini su Norrbottens län (105.879,6 km², Švedska), Lappi (98.973,1 km², Finska), Guyane (83.746,7 km², Francuska), Västerbottens län (59.222,7 km², Švedska) i Jämtlands län (54.089,5 km², Švedska). Površinom su najmanje europske NUTS 3 regije Melilla (13,0 km², Španjolska), Ceuta (19,8 km², Španjolska), Tower Hamlets (20,1 km², Ujedinjeno Kraljevstvo), Westminster (21,2 km², Ujedinjeno Kraljevstvo) i Camden and City of London (24,6 km², Ujedinjeno Kraljevstvo).¹³⁹

Prosječan broj stanovnika EU NUTS 3 regija iznosio je (2011.) 382.373 stanovnika. Prema broju stanovnika najveće NUTS 3 regije bile su Madrid (6.421.875 stan., Španjolska), Barcelona (5.522.565 stan., Španjolska), Roma (3.997.465 stan., Italija) i Αττική (Attiki) (3.828.434 stan., Grčka), a najmanje El Hierro (10.725 stan., Španjolska), Ευρυτανία (Evrytania) (20.081 stan., Grčka), Lungau (20.502 stan., Austrija) i Orkney Islands (21.350 stan., Ujedinjeno Kraljevstvo).¹⁴⁰

Slika 86. Položaj Ličko-senjske županije kao današnje NUTS 3 regije (prema: GISCO – Eurostat (European Commission), EuroGeographics, UN-FAO, Turkstat, ESRI.)

¹³⁹ Izvor: GISCO - Eurostat (European Commission).

¹⁴⁰ Izvor: EUROSTAT, 2011.

Republiku Hrvatsku čini formalno 21 NUTS 3 regija, a taj ustroj slijedi u potpunosti županijski sustav (Sl. 86.). Potrebno je u europskim okvirima razmotriti postojeće hrvatske NUTS 3 regije s obzirom na površinu, broj stanovnika (2011.) i gustoću naseljenosti.

Prosječna površina hrvatskih NUTS 3 regija iznosi 2695,0 km², što je nešto manje od europskog prosjeka, pa se može zaključiti da bi županijski sustav mogao odgovarati NUTS 3 razini europske regionalizacije. Prosječan broj stanovnika hrvatskih NUTS 3 regija (2011.) bio je 204.042 stanovnika, što teoretski i na prvi pogled, također zadovoljava opći demografski kriterij, međutim, problem je u raspoređenosti tog stanovništva jer 10 županija, tj. NUTS 3 regija, ne zadovoljava demografski kriterij (Tab. 25.). Prosječan broj stanovnika (2011.) NUTS 3 regije u EU iznosi 382.374 stanovnika, što je za oko 180.000 stanovnika, gotovo dvostruko više od hrvatskog prosjeka, a to je značajno odstupanje.

Tablica 30. Površina, broj stanovnika i gustoća naseljenosti hrvatskih NUTS 3 regija

NUTS REGIJE	POVRŠINA	BROJ STANOVNIKA 2011.	GUSTOĆA NASELJENOSTI
Zagrebačka	3060,0	317.606	103,8
Krapinsko-zagorska	1229,0	132.892	108,1
Sisačko-moslavačka	4468,0	172.439	38,6
Karlovačka	3626,0	128.899	35,5
Varaždinska	1262,0	175.951	139,4
Koprivničko-križevačka	1748,0	115.584	66,1
Bjelovarsko-bilogorska	2640,0	119.764	45,4
Virovitičko-podravska	2024,0	84.836	41,9
Požeško-slavonska	1823,0	78.034	42,8
Brodsko-posavska	2030,0	158.575	78,1
Osječko-baranjska	4155,0	305.032	73,4
Vukovarsko-srijemska	2454,0	179.521	73,2
Međimurska	729,0	113.804	156,1
Grad Zagreb	641,0	790.017	1232,5
KONTINENTALNA HRVATSKA	31.889,0	2.872.954	90,1
Primorsko-goranska	3588,0	296.195	82,6
Ličko-senjska	5353,0	50.927	9,5
Zadarska	3646,0	170.017	46,6
Šibensko-kninska	2984,0	109.375	36,7
Splitsko-dalmatinska	4540,0	454.798	100,2
Istarska	2813,0	208.055	74,0
Dubrovačko-neretvanska	1781,0	122.568	68,8
JADRANSKA HRVATSKA	24.705,0	1.411.935	57,2
REPUBLIKA HRVATSKA	56.594,0	4.284.889	75,7

Izvor: Državna geodetska uprava; prema: Statistički ljetopis RH 2016.

Prosječna površina (u ovisnosti najčešće o broju stanovnika) europskih NUTS 3 regija kreće se u rasponu od oko 21.500 km² do nešto manje od 160 km², što pokazuje velika

odstupanja od prosjeka na razini EU (Tab. 30.). Površinski prosječno najveće NUTS 3 regije imaju Švedska, Finska i Latvija, dok najmanje NUTS 3 regije imaju Malta, Belgija i Njemačka, iz čega proizlazi da površina nije, a broj stanovnika jest odlučujući čimbenik u regionalnoj raščlambi na NUTS 3 razini s obzirom na kriterij površine koju zauzimaju NUTS 3 regije. Hrvatska se nalazi, zajedno s Italijom, Luksemburgom, Grčkom i Austrijom u skupini zemalja koje imaju u prosjeku površinom nešto manje regije od europskog prosjeka na razini EU.

Prosječan broj stanovnika europskih NUTS 3 regija kreće se u rasponu od oko 840.500 stanovnika do nekih 26.500 stanovnika, što također pokazuje značajna odstupanja od europskog prosjeka na NUTS 3 razini. Prema prosječnom broju stanovnika na NUTS 3 razini, regije s najviše stanovnika nalaze se na Cipru, Španjolskoj, Češkoj, Slovačkoj i Francuskoj, dok se NUTS 3 regije s najmanje stanovnika nalaze u Sloveniji, Njemačkoj, Malti i Grčkoj.

Hrvatska se nalazi, prema analiziranom kriteriju, zajedno sa Slovenijom, Grčkom, Maltom i Njemačkom u skupini zemalja koje prosječno na NUT 3 razini imaju bitno manje stanovnika od europskog prosjeka (Tab. 31.).

Tablica 31. Broj NUTS 3 regija, prosječna površina, prosječan broj stanovnika i prosječna gustoća naseljenosti NUTS 3 regija po državama članicama EU

Država	Broj NUTS 3 regija	Prosječna površina (km ²)	Prosječan broj stanovnika 2011.	Prosječna gustoća naseljenosti (stan./km ²)
Austrija	35	2398,5	240.055	214,1
Belgija	44	696,9	250.015	506,3
Bugarska	28	3963,9	263.020	87,3
Cipar	1	9249,1	840.407	90,4
Češka	14	5633,5	745.469	293,7
Danska	11	3925,0	505.512	597,8
Estonija	5	9067,0	258.891	42,2
Finska	19	17.769,2	282.909	26,8
Francuska	101	6321,6	649.334	552,9
Grčka	53	2533,4	212.084	75,3
Hrvatska	21	2695,0	204.042	126,3
Irska	8	8744,6	571.861	218,9
Italija	110	2732,9	540.307	258,4
Latvija	6	10.766,0	345.062	375,6
Litva	10	6490,1	304.343	44,2
Luksemburg	1	2595,1	512.353	196,6
Mađarska	20	4650,6	496.881	250,4
Malta	2	158,2	208.716	1024,4
Nizozemska	40	934,3	416.395	629,7
Njemačka	402	889,9	194.684	509,4
Poljska	72	4332,5	576.433	381,3
Portugal	25	3678,8	352.073	227,7

Država	Broj NUTS 3 regija	Prosječna površina (km ²)	Prosječan broj stanovnika 2011.	Prosječna gustoća naseljenosti (stan./km ²)
Rumunjska	42	5675,3	479.087	260,9
Slovačka	8	6128,4	674.630	130,7
Slovenija	12	1689,5	170.849	101,5
Španjolska	59	8575,9	793.490	384,2
Švedska	21	21.407,4	451.565	42,6
Ujedinjeno Kraljevstvo	173	1414,0	454.548	1250,4
EU-28	1343	3330,5	382.374	474,0

Izvor: Eurostat; GISCO; Državna geodetska uprava; prema: Statistički ljetopis RH 2016.; Posebna autorova obrada.

Potencijalnim oblikovanjem nešto većih NUTS 3 regija oko istaknutijih funkcionalnih središta, hrvatske NUTS 3 regije bi se približile europskom prosjeku prema analiziranim pokazateljima. To se može zadovoljiti grupiranjem postojećih županija u regionalne kooperacije koje bi zadovoljile kriterij od 150.000 – 800.000 stanovnika NUTS 3 EU regionalizacije.

8.2. Ličko-sjevernodalmatinska regija u kontekstu Jadranske Hrvatske

Jadranska Hrvatska je NUTS 2 regija koja je (2011.) imala 1.411.935 stanovnika, tj. 33% stanovništva Hrvatske, na površini od 24.705 km² (43,6% površine Hrvatske bez pripadajućeg mora). Čini je 7 županija, 60 gradova, 160 općina i 2446 naselja. Demografski, Ličko-senjska županija bila je posljednja u okviru Jadranske Hrvatske, na gradskoj/općinskoj razini Grad Gospić je 19. u regiji, a najveće naselje Ličko-senjske županije, Gospić, nalazi na 24. mjestu u regiji. Površinom, Ličko-senjska županija najveća je u Jadranskoj županiji (21,7% površine), na gradskoj/općinskoj razini Grad Gospić je najveći (3,9%), a na razini naselja najveće je naselje Jošan u sastavu Općine Udbina (102,8 km²).

Tablica 32. Odabrani pokazatelji županija Jadranske Hrvatske i potencijalnih učinkovitih NUTS 3 regija

NUTS 2, NUTS 3	Površina	Broj stanovnika	Gustoća naseljenosti	Broj gradova	Broj općina	Broj naselja
ISTARSKA ¹⁴¹	2813	208.055	74,0	10	31	655

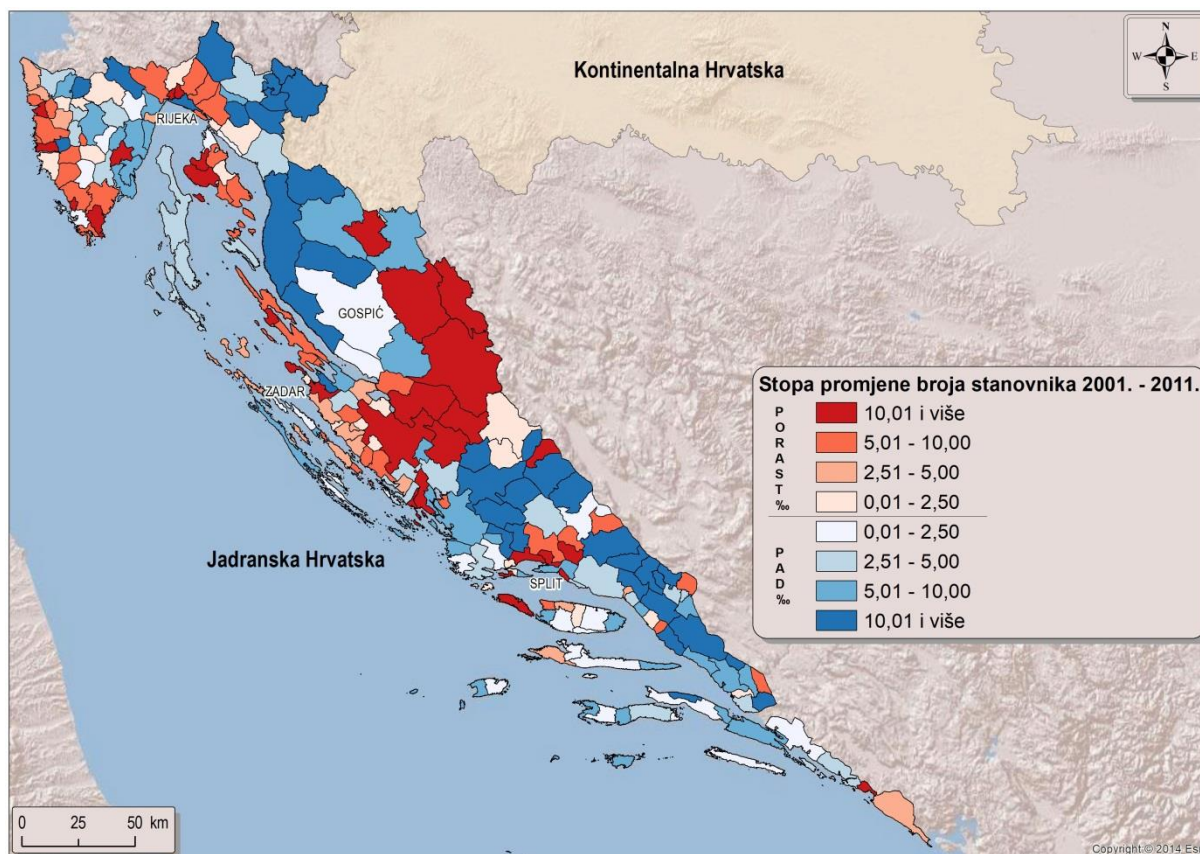
¹⁴¹ Istra, kao županija, formalno zadovoljava uvjete za oblikovanje EU NUTS 3 regije.

NUTS 2, NUTS 3	Površina	Broj stanovnika	Gustoća naseljenosti	Broj gradova	Broj općina	Broj naselja
PRIMORSKO-GORANSKA	3588	296.195	82,6	14	22	510
SJEVERNOJADRANSKA REGIJA (NUTS 3)	6401	504.250	78,8	24	53	1165
Ličko-senjska	5353	50.927	9,5	4	8	255
ZADARSKA	3646	170.017	46,6	6	28	229
Šibensko-kninska	2984	109.375	36,7	5	15	199
SREDNJOJADRANSKA REGIJA (NUTS 3)	11.983	330.319	27,6	15	51	683
SPLITSKO-DALMATINSKA	4540	454.798	100,2	16	39	368
Dubrovačko-neretvanska	1781	122.568	68,8	5	17	230
JUŽNOJADRANSKA REGIJA (NUTS 3)	6321	577.366	91,3	21	56	598
JADRANSKA HRVATSKA (NUTS 2)	24.705	1.411.935	57,2	60	160	2446

Izvor: DGU, Zagreb, 2011.; DZS, Zagreb, 2011.

Primjenom modela ustroja NUTS 3 regija oko razvojnih središta Rijeke, Zadra i Splita, Jadranska Hrvatska bila bi podijeljena na tri NUTS 3 regije: Riječka regija bi zauzimala oko 25,9% teritorija i imala bi oko 504.000 stanovnika (35,7%)¹⁴², Zadarska regija bi zauzimala oko 23,4% teritorija i imala bi oko 330.000 stanovnika (23,4%), a Splitska regija bi zauzimala oko 25,6% teritorija, a imala bi oko 577.000 stanovnika (40,9%). Iz toga proizlazi da bi gustoća naseljenosti Riječke regije iznosila 78,8 stan./km², Zadarske regije 27,6 stan./km², a Splitske regije 91,3 stan./km² (Tab. 32.).

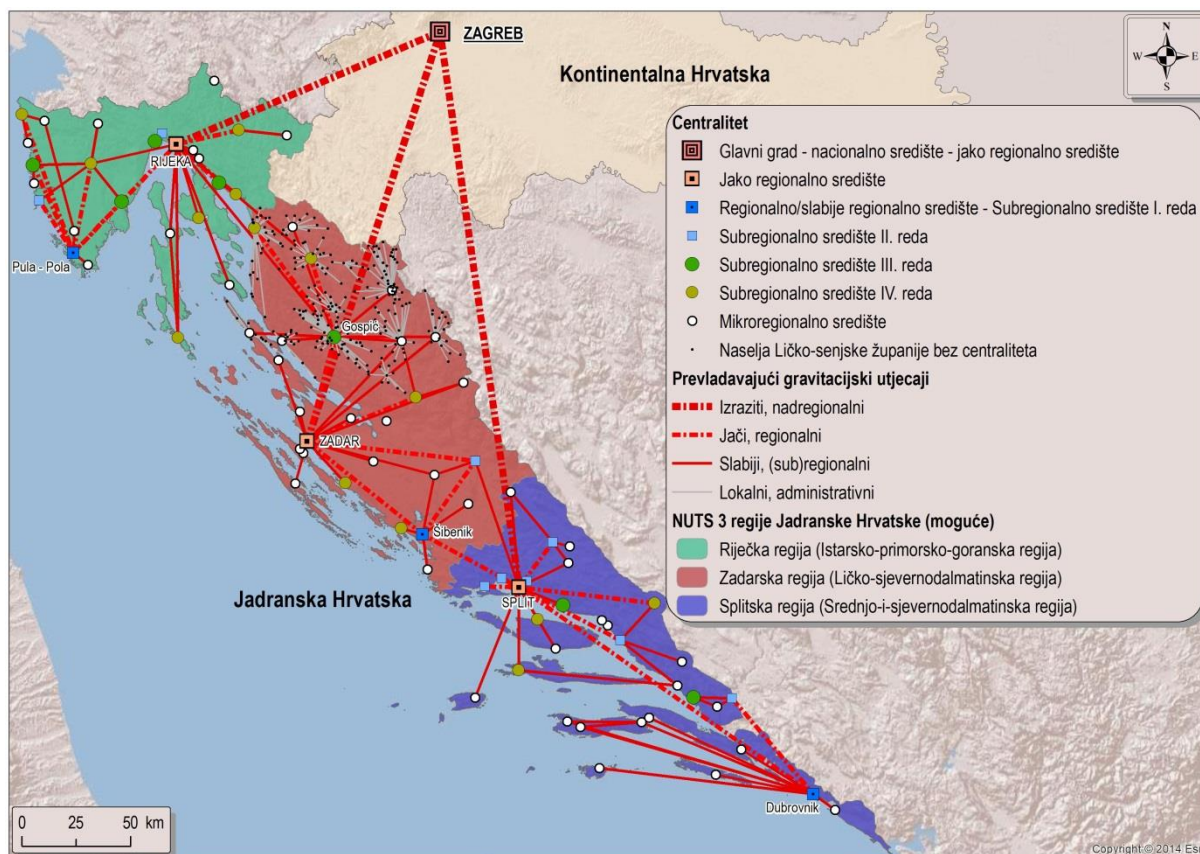
¹⁴² Pula također zadovoljava formalne uvjete za ustroj EU NUTS 3 regije.

Slika 87. Demografska dinamika na području Jadranske Hrvatske u razdoblju 2001. – 2011.

Prema demografskoj dinamici u posljednjem međupopisnom razdoblju (2001. – 2011.), najprogressivnija područja Jadranske Hrvatske su zapadni dio Istre, okolica Rijeke s Krkom, središnji dio Jadranske Hrvatske uz Zadar kao najbrže rastuće jače regionalno središte (stopa rasta Zadra 3,2‰, Rijeka bilježi pad -10,7‰, Split -5,6‰), te okolica Splita. Porast stanovništva Istočne i Južne Istre i nekih otoka može se objasniti razlikama u popisnoj metodologiji i prijavljivanjem boravišta vlasnika kuća za odmor na hrvatskim otocima (Sl. 87.). U promatranom razdoblju, najveće stope rasta broja stanovnika ostvarile su Općine Vir (86,6‰) i Cviljane (74,5‰), dok su najmanju stopu rasta ostvarile Općine Cista Provo (-36,4‰) i Lovreć (-32,0‰). Gospić je u istom razdoblju ostvario pad od -1,8‰. Sukladno ostvarenoj demografskoj dinamici posljednjih godina, demografski jedno od najprogressivnijih područja je upravo područje središnje Jadranske Hrvatske, koje uz istarsko-riječko (eventualno i pulsko) i splitsko-dubrovačko ima najveći potencijal oblikovanja NUTS 3 regije koja bi obuhvatila i progressivnije i manje progressivne dijelove Jadranske Hrvatske s ciljem izjednačavanja rastućih razlika u demografskoj i gospodarskoj dinamici. Upravo je to

relevantna stavka u proučavanju gravitacijskih odnosa, jer su u pravilu mjesta veće demografske dinamike ujedno i funkcionalnije opremljena, što se potvrđuje na prostoru Jadranske Hrvatske (primjerice velika cirkulacija dnevnih migranata) (Magaš, 2011.; 2014_c; Mirošević, 2011.).

Slika 88. Aktualni gravitacijski (nodalno-funkcionalni) odnosi na području Jadranske Hrvatske (prema: Magaš, 2013.; ESRI, 2014.)

Uz prvorazredno značenje Splita i Rijeke u prostoru Jadranske Hrvatske, Zadar, kao 5. grad po veličini u Hrvatskoj, također ima vrlo istaknuto značenje, pogotovo u sjevernodalmatinskom području (uz Liku). Raniji favorizirani model razvoja preglomaznog i izduženoga dalmatinskog prostora pokazao se neučinkovitim (Magaš, 2011.; Faričić, 2014.). Budući da je izražena složenost gravitacijskih odnosa na znatnom dijelu hrvatskog priobalja i Like (Sl. 88.), u kojem su oblikovane riječka (220.000 stan.), zadarska (120.000 stan.) i splitska urbana regija (280.000 stan.), može se zaključiti da spomenuta tri središta, u funkcionalnom smislu, tvore tri jezgre za opravdano oblikovanje optimalnih NUTS 3 regija koje bi harmonizirano i najučinkovitije okupljale prostor Jadranske Hrvatske i ujedno se dobro nadopunjavale (Magaš, 2011.; 2013.; 2014_a).

Tablica 33. Vodeći gradovi Jadranske Hrvatske (uz Zagreb i Osijek) prema pretežnom gravitacijskom dosegu i značenju centralno-mjesnih funkcija¹⁴³

Grad	Uprava	Škole Sveučilišta	Zdravstvo	Sudstvo	Trgovina	Gospodarstvo	Radna mjesta	Sigurnost
Zagreb	N, R	N, R	N, R	N, R	N, R	N, R	N, R	N, R
Osijek	R	N, R	R	R	R	R	R	R
Split	R	N, R	R	R	R	R	R	R
Rijeka	R	N, R	R	R	R	R	R	R
Zadar	R, S	N, R	R	R	R	R	R, S	R
Pula	S	R, S	S	S	S	S	S	S
Šibenik	S	S	S	S	S	S	S	S
Dubrovnik	S	R, S	R	S	S	S	S	S
Gospić	S	S	S	S	S	S	S	S

Izvor: Magaš, 2011.

Zadar je neupitno, u Jadranskoj Hrvatskoj, prema funkcionalnoj opremljenosti treće središte, iza Splita i Rijeke (Tab. 33.) (Magaš, 2011.; 2013.). U Zadru djeluju brojne upravne i samoupravne ustanove ili njihove ispostave (carina, porezi, sudstvo, policija, vojska i dr.), a od važnijih Županijski i Trgovački sud, Županijska policijska uprava, Carinska uprava i dr. U sferi školstva djeluje najstarije hrvatsko sveučilište¹⁴⁴, Sveučilište u Zadru s oko 6000 studenata sa 25 sveučilišnih odjela (jedan Odjel nalazi se i u Gospiću), uz brojne srednjoškolske i obrazovne ustanove. Bolnički sustav Zadra čini regionalna bolnica s 21 odjelom, a ta bolnica pokriva potrebe najvećeg dijela regije (Zadarska županija i veliki dijelovi Ličko-senjske i Šibensko-kninske županije). U Zadru se nalazi i veliki regionalni Državni arhiv s tradicijom mletačkog i austrijskog arhiva za cijelu Dalmaciju i Boku Kotorsku, a značajan je i fond Znanstvene knjižnice u Zadru (Magaš, 2016.). Veliki potencijal razvoja Zadra čine Zračna luka „Zadar“ i veliki putnički terminal luke „Gaženica“. Brodarstvo, marikultura i ribarstvo Zadra su po opsegu u vrhu na razini zemlje. Svi navedeni elementi funkcionalne opremljenosti Zadra idu u prilog hipotezi (H3) o poželjnom smjeru

¹⁴³ N = nacionalno, više županija; R = najmanje dvije županije; S = vlastita županija (Magaš, 2011.).¹⁴⁴ U Zadru se 1396. razvilo prvo sveučilište na tlu Hrvatske koje je trajalo do 1807. godine (Magaš, 1996.).

udruživanja Ličko-senjske županije u NUTS 3 regiju sa Zadarskom i Šibensko-kninskom županijom i potvrđuju hipotezu H4.

8.3. Geostrateški položaj Like i Sjeverne Dalmacije u sklopu europske kohezijske politike

Prostorni položaj ličkog i sjevernodalmatinskog područja (Ličko-senjska, Zadarska, Šibensko-kninska), koji obuhvaća geografski profil od otočnog proćelja i priobalja do reljefno raščlanjenog zaobalja, čini važnu geoprometnu i geostratešku poveznicu kontinentalnog i primorskog dijela Hrvatske (Magaš, 2016.).

D. Magaš (2016.) ističe da se u suvremenim okolnostima razvitka Hrvatske, vezano za središnji dio Jadranske Hrvatske, mogu prepoznati dva tradicionalno suprotstavljena geostrateška interesa:

- kohezijski geostrateški interes
- „regionalni“ geostrateški interes

Kohezijski geostrateški pristup podrazumijeva jačanje više regionalnih središta u Hrvatskoj, temelji se na međuregionalnoj suradnji i komplementarnosti, te ne potiče antagonizme među vodećim regionalnim središtima. Ovaj je pristup nakon Prvoga svjetskog rata bio gotovo bez učinaka, a nakon Drugoga svjetskog rata imao je samo povremene učinke (Magaš, 2016.). Također, D. Magaš (2016.) zaključuje da zacijelo ne bi došlo do tako velikog demografskog praznjenja Like da je ovaj pristup tijekom 19. i početkom 20. st. bio prevladavajući.

Drugi geostrateški pristup („regionalni“) temelji se na dezintegraciji povijesnoga hrvatskog prostora, koja je kroz historijsko-geografski razvoj Jadranske Hrvatske višestruko potvrđena. Primjeri te dezintegracije su sadržani u prometnoj i gospodarskoj izolaciji, demografskom osipanju i čestom prekrajanju granica u monarhističkoj Jugoslaviji, što se nastavilo i u socijalističkoj Jugoslaviji. Ovaj pristup imao je svoje uporište u velikosrpskim imperijalističkim nastojanjima, što se očituje i u okupaciji središnjeg dijela Jadranske Hrvatske u vrijeme velikosrpske agresije 1991. – 1995. (Magaš, 2016.).

Funkcionalno udruživanje Ličko-senjske, Zadarske i Šibensko-kninske županije u regionalni kompleks koji zadovoljava kriterije snažne NUTS 3 regiju otvara, u suvremenim uvjetima razvitka Hrvatske, mogućnosti jače kohezije hrvatskog prostora i prožimanja središta

unutar nje, temeljeno na decentraliziranom i disperznom razvitku bez koncentracije dobara, moći i logistike u samo 4 markoregionalna središta. D. Magaš primjećuje (2016.) da jugoslavenski, „regionalni“ koncept zloupotrebljava koncept starih tradicijskih vernakularnih hrvatskih regija (Istra, Lika, Dalmacija, Dubrovnik), s pokušajem svođenja na pet „planskih regija“.¹⁴⁵ Taj koncept ne jača kohezivnost niti decentralizaciju i ne bi bio prihvatljiv za ličko-sjevernodalmatinski prostor jer bi Ličko-senjsku županiju usmjerio isključivo na razmjerno udaljene Rijeku ili Karlovac, dok bi s druge strane, tradicionalni dalmatinski prostor koji funkcionira u današnje vrijeme u sklopu dviju nodalno-funkcionalnih regija, oblikovanih oko dvaju vodećih središta: Splita i Zadra, usmjerio isključivo na Split s anuliranjem praktički danas oblikovane regionalne uloge Zadra.

Zaključno, model okupljanja Ličko-senjske, Zadarske i Šibensko-kninske županije oko gravitacijskog središta Zadra i drugih središta (Šibenik, Knin, Gospić), temeljen na stvarnim suvremenim centralno-mjesnim hijerarhijskim odnosima, doprinio bi jačanju kohezije središnjeg dijela Jadranske Hrvatske, potičući ravnomjeren i usklađen gospodarski i demografski razvoj ovog prostora.

8.4 Europska iskustva na NUTS 3 razini

Sve članice Europske Unije imaju definirane NUTS regije na trećoj razini raščlambe. Budući da je za taj ustroj relevantan demografski kriterij, naglasak se stavlja na njega.

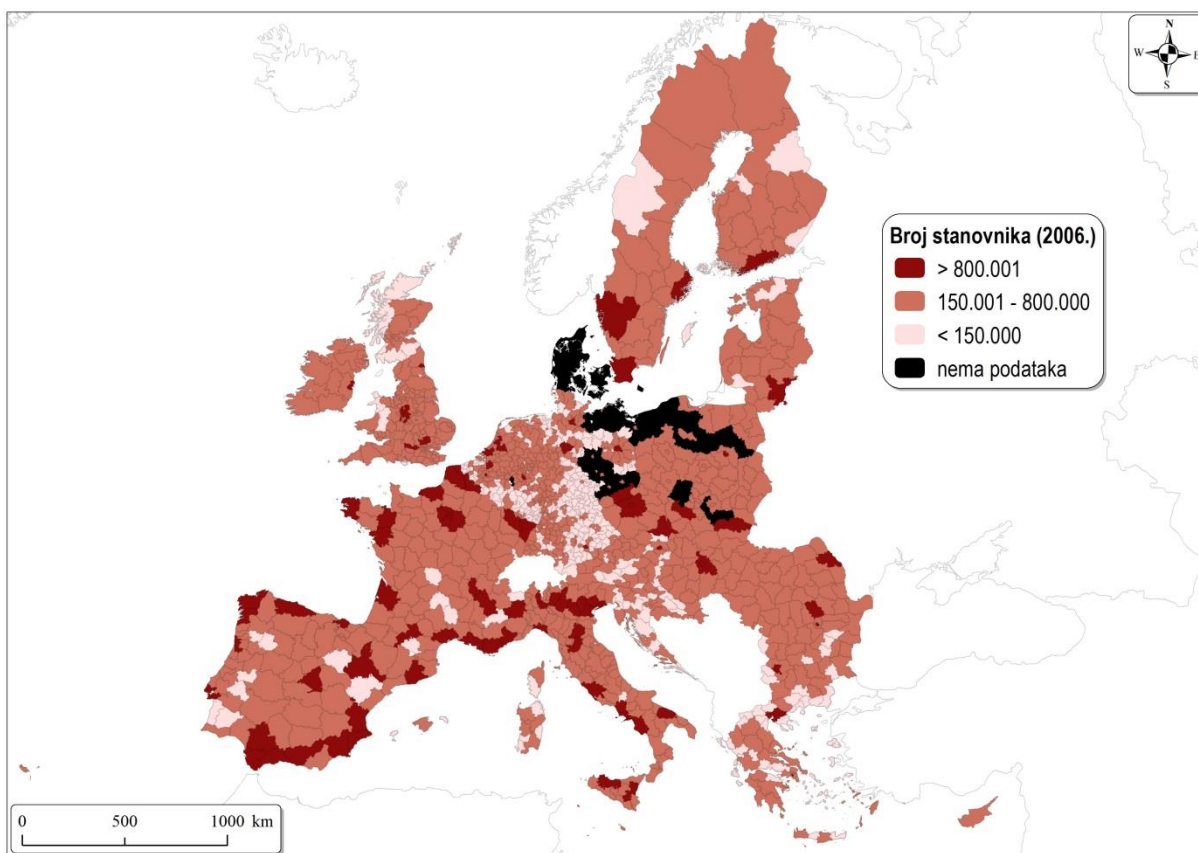
Najviše NUTS 3 regija imaju stanovništvom velike zemlje poput Njemačke (402 regije, njem. *Kreise*) i Ujedinjenog Kraljevstva (173 regije, eng. *Unitary authorities/Districts*). S druge pak strane, demografski male zemlje, poput Luksemburga i Cipra, na NUTS 3 razini imaju samo po jednu regiju koja čini cjelokupnu njihovu površinu (kao što je cjelokupna Hrvatska jedna NUTS 1 regija).

Zemlje u neposrednom susjedstvu Hrvatske raščlanjene su na NUTS 3 razini ovako: Italija na 110 NUTS 3 regija (tal. *Province*), Slovenija na 12 NUTS 3 regija (slo. *Statistične regije*), a Mađarska na 20 NUTS 3 regija (mađ. *Megyék + Budapest*).

Pored Hrvatskoj susjednih zemalja, zanimljive su i europske zemlje koje imaju podjednak broj NUTS 3 regija kao i Hrvatska: Finska, raščlanjena na 19 NUTS 3 regija (fin. *Maakunnat/Landskap*), Švedska, raščlanjena na 21 NUTS 3 regiju (šve. *Län*), Portugal,

¹⁴⁵ *Izmjene Zakona o regionalnom razvoju RH*, MRRIFEU, Zagreb.

raščlanjen na 25 NUTS 3 regija (por. *Entidades Intermunicipais + Regiões Autónomas*) i Bugarska, raščlanjena na 28 NUTS 3 regija (bug. *Областу; Oblasti*).

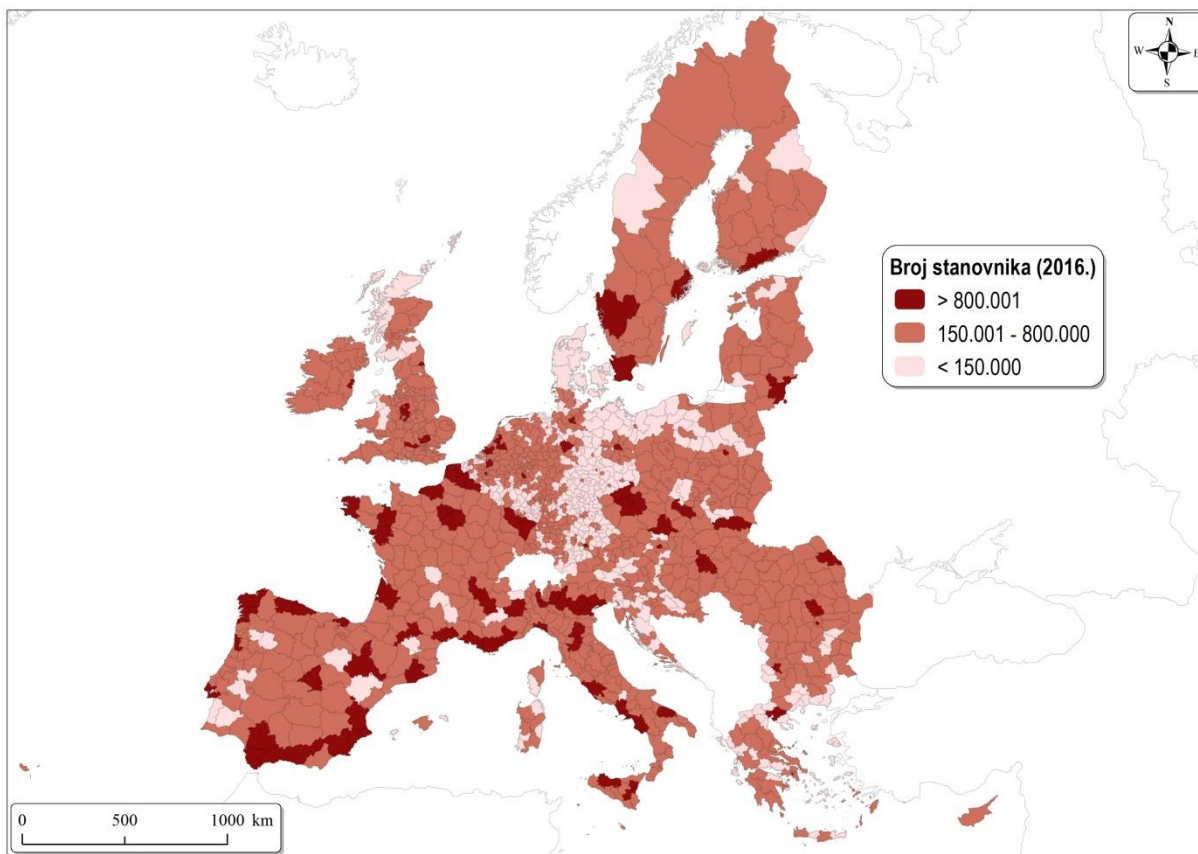
Slika 89. Europske NUTS 3 regije prema broju stanovnika 2006. godine izdvojene sukladno zadovoljavanju demografskog kriterija za formiranje NUTS 3 regije (izvor: *Population change – Demographic balance and crude rates at regional level (NUTS 3)*, EUROSTAT.)

Prema dostupnim podacima EUROSTAT-a¹⁴⁶, godine 2006. europske NUTS regije treće razine (uključujući i Hrvatsku) imale su prosječno oko 371.400 stanovnika (Sl. 89.). Najveće NUTS 3 regije prema broju stanovnika bile su Madrid (5.953.546 stan.), Barcelona (5.221.841 stan.) i Rim (3.798.630 stan.), dok su regije s najmanjim brojem stanovnika bile regije El Hierro (9973 stan.), Orkney Islands (20.161 stan.) i Ευρυτανία (Evrytania) (20.193 stan.)¹⁴⁷. Te godine 348 NUTS 3 regija (27,2%) imalo je demografski deficit, 835 regija je zadovoljavalo demografski kriterij (65,2%), a 97 regija je imalo više stanovnika od potrebnog kriterija za NUTS 3 regije (7,6%). Prosječan broj stanovnika NUTS 3 regija koje nisu

¹⁴⁶ U ovom prikazu nedostaju podatci za 62 NUTS 3 regije zbog teritorijalnih promjena koje su nastale otada (podatci su svedeni na teritorijalno stanje NUTS 2013.).

¹⁴⁷ Usporedbe radi, procjenjuje se da je početkom 2006. godine Ličko-senjska županija imala oko 54.311 stanovnika (procjena EUROSTAT-a).

zadovoljavale minimum (najviše je takvih regija bilo u Njemačkoj i Ujedinjenom Kraljevstvu) iznosio je oko 100.500 stanovnika, kod onih regija koje su zadovoljavale demografski kriterij iznosio je oko 362.000 stanovnika, a kod regija koje su imale i više stanovnika od preporučenog maksimuma (uglavnom je riječ o priobalnim regijama velikih zemalja poput Španjolske i Francuske) iznosio je čak oko 1.423.000 stanovnika.

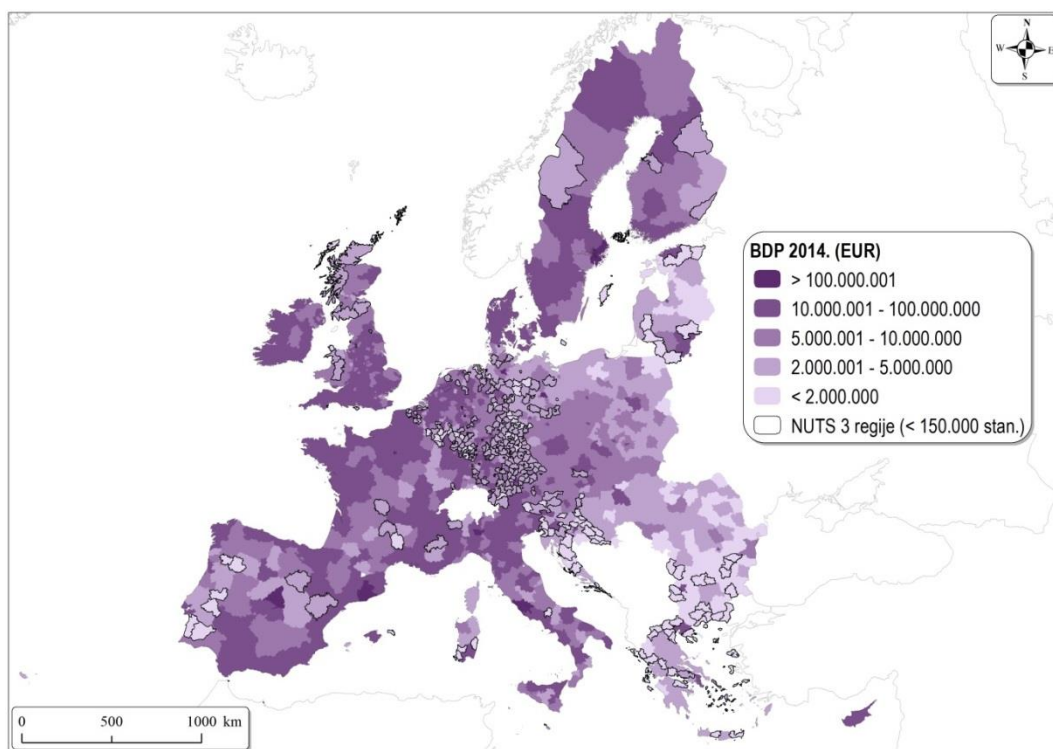

Slika 90. Europske NUTS 3 regije prema broju stanovnika 2016. godine izdvojene sukladno zadovoljavanju demografskog kriterija za formiranje NUTS 3 regije (izvor: *Population change – Demographic balance and crude rates at regional level (NUTS 3)*, EUROSTAT.)

Nakon deset godina, 2016. europske NUTS regije treće razine imale su prosječno oko 380.300 stanovnika, odnosno oko 9000 stanovnika više (Sl. 90.). Ovo potvrđuje hipotezu H5 jer bi potencijalna ličko-sjevernodalmatinska NUTS 3 regija imala oko 330.300 stanovnika. Najveće NUTS 3 regije prema broju stanovnika bile su iste regije kao i prije 10 godina, Madrid (6.424.843 stan.), Barcelona (5.446.273 stan.) i Rim (4.340.474 stan.), dok su regije s najmanjim brojem stanovnika bile regije El Hierro (10.741 stan.), Ευρυτανία (Evrytania) (19.504 stan.) i Lungau (20.504 stan.). Promatrane godine 352 NUTS 3 regije (26,2%) imale su demografski deficit, 880 regija je zadovoljavalo demografski kriterij (65,6%), a 110 regija

je imalo više stanovnika od preporučenog kriterija za NUTS 3 regije (8,2%). Prosječan broj stanovnika NUTS 3 regija koje nisu zadovoljavale minimum (najviše je takvih regija bilo u Njemačkoj i Ujedinjenom Kraljevstvu) iznosio je oko 98.700 stanovnika, kod onih regija koje su zadovoljavale demografski kriterij iznosio je oko 362.200 stanovnika, a kod regija koje su imale i više stanovnika od preporučenog maksimuma (uglavnom je riječ o priobalnim regijama velikih zemalja poput Španjolske i Francuske, te sjevernotalijanskim regijama) iznosio je opet oko 1.426.000 stanovnika. Razvidno je da su odnosi među brojem regija koje ne ispunjavaju ili ispunjavaju demografski kriterij za formiranje NUTS 3 regije ostali podjednaki. Činjenica jest da četvrtina europskih NUTS 3 regija ne zadovoljava uvjet od minimalno 150.000 stanovnika, dok je u EU desetak regija koje imaju podjednak broj stanovnika kao i Ličko-senjska županija.

Dakle, prethodnom analizom EUROSTAT-ovih podataka došlo se do zaključka da 352 europske NUTS 3 regije nisu zadovoljile (2016.) preporučene kriterije za NUTS 3 regije. Moguće je analizirati neke ekonomske pokazatelje, poput BDP-a i indeksa promjene visine BDP-a u određenom razdoblju tih regija i dati usporedbu s Ličko-senjskom županijom, odnosno smjestiti Ličko-senjsku županiju u stvarno ekonomsko stanje EU.

Slika 91. Europske NUTS 3 regije prema ukupnom BDP-u 2014. godine s posebno izdvojenim NUTS 3 regijama koje imaju manje od 150.000 stanovnika (izvor: *Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions*, EUROSTAT.)

Bruto domaći proizvod (BDP) je pokazatelj vrijednosti finalnih dobara i usluga proizvedenih na nekom prostoru tijekom jedne godine, izražen u novčanim jedinicama. U BDP-u je sadržana ukupna ostvarena proizvodnja određenog prostora, a ovdje je konkretno uzet kao primjer BDP za 2014. godinu¹⁴⁸ izražen u eurima (EUR) prema sadašnjim tržišnim cijenama (Sl. 91.). Ukupni BDP čitave EU 2014. godine iznosio je nešto manje od 14 milijardi eura (BDP *per capita* iznosio je prosječno u EU oko 26.700 eura). Spomenute 352 NUTS 3 regije s manjkom stanovnika (kakva je i Ličko-senjska županija) ostvarile su iste godine BDP u iznosu 915.658.000 eura (6,6%) (BDP *per capita* kod ovih regija iznosio je prosječno oko 27.130 eura), dok su NUTS 3 regije koje zadovoljavaju demografski kriterij¹⁴⁹ imale BDP od 8 mlrd. eura (57,6%) (BDP *per capita* kod ovih regija iznosio je prosječno oko 26.000 eura), a ostale NUTS 3 regije s prekomjernim brojem stanovnika¹⁵⁰ ostvarile su (2014.) BDP od 5 mlrd. eura (5,9%) (BDP *per capita* kod ovih regija iznosio je prosječno oko 31.000 eura). Od 352 europske NUTS 3 regije koje imaju manje od 150.000 stanovnika, Ličko-senjska županija nalazila se na 346 mjestu prema vrijednosti ostvarenog BDP-a, te 333. mjestu prema BDP-u *per capita*. Ovi podatci potvrđuju jednu od hipoteza ovog rada (H6). Inače, među spomenutom skupinom regija najveći BDP imale su njemačke regije¹⁵¹ Wolfsburg, Kreisfreie Stadt (16.806.000 eura) i Ingolstadt, Kreisfreie Stadt (16.046.000 eura), a najmanji BPD su imale regije El Hierro (188.000 eura) i Ευρυτανία (Evrytania) (194.000 eura).

Tablica 34. Usporedni prikaz visine BDP-a i BDP-a *per capita* europskih NUTS 3 regija 2014. godine koje su imale podjednak broj stanovnika kao Ličko-senjska županija

NUTS kod	Naziv regije	BDP (2014., u EUR)	Broj stanovnika (2016.)	BDP <i>per capita</i> (2014., u EUR)
AT333	Osttirol	1.503.000	48.985	30.680,98
BE342	Arr. Bastogne	968.000	48.484	20.727,61
DE223	Straubing, Kreisfreie Stadt	2.185.000	46.806	48.019,87
DE244	Hof, Kreisfreie Stadt	181.3000	44.660	40.721,44

¹⁴⁸ Dostupni su i podatci za 2015. godinu, ali su necjeloviti, pa se stoga analiziraju podatci iz 2014. godine.

¹⁴⁹ Ovu skupinu NUTS 3 regija predvodile su regije UK-a, Camden and City of London i Westminster, dok su na začelju ove skupine regija bugarske regije Кърджали (Kardzhali) i Сливен (Sliven).

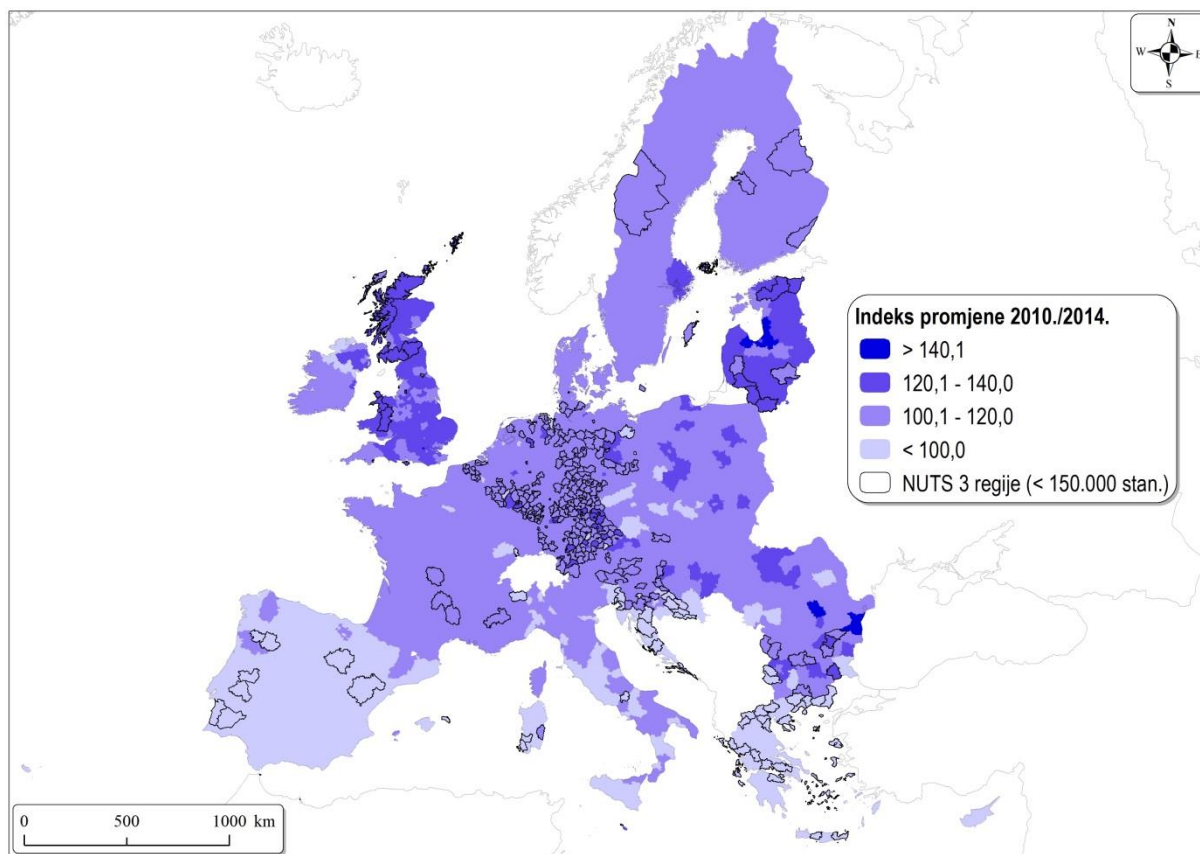
¹⁵⁰ Veliki europski gradovi, Pariz i Madrid, odnosno njihove NUTS 3 regije imale su najveći BDP među ovom skupinom regija, dok su regije Prešovský kraj i Warszawski wschodni imale najmanji ostvareni BDP.

¹⁵¹ Od 25 najbogatijih regija koje ne zadovoljavaju demografski kriterij, 24 su NUTS 3 regije Njemačke.

NUTS kod	Naziv regije	BDP (2014., u EUR)	Broj stanovnika (2016.)	BDP <i>per capita</i> (2014., u EUR)
DE934	Lüchow-Dannenberg	1.079.000	50.128	22.169,71
DEB31	Frankenthal (Pfalz), Kreisfreie Stadt	1.567.000	48.363	33.106,57
DEB33	Landau in der Pfalz, Kreisfreie Stadt	1.734.000	45.362	39.566,46
EL532	Καστοριά (Kastoria)	515.000	48.244	10.447,73
EL542	Θεσπρωτία (Thesprotia)	565.000	45.136	12.560,30
HR032	Ličko-senjska županija	380.000	47.213	7758,90
NL112	Delfzijl en omgeving	1.382.000	47.111	28.816,88

Izvor: Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions; Population change - Demographic balance and crude rates at regional level (NUTS 3), EUROSTAT.

U prilog svemu navedenom ide i usporedba visine BDP-a europskih NUTS 3 regija koje imaju podjednak broj stanovnika kao i Ličko-senjska županija (Tab. 34.). Ako se uzme u obzir da su ove regije (njih 11) imale prosječan BDP od oko 1.245.000 eura, onda je sasvim jasno da se Ličko-senjska županija u ovim demografskim gabaritima nalazi u najnepovoljnijem položaju s obzirom na svoje europsko okruženje, a sudeći po prevladavajućim negativnim demografskim trendovima, situacija će biti još nepovoljnija u izazovnim godinama koje dolaze. Usporedbom BDP-a *per capita*, jasno je da se Ličko-senjska županija nalazi daleko ispod europskog prosjeka. Primjerice, njemačka NUTS 3 regija Landau in der Pfalz, Kreisfreie Stadt imala je (2016.) nešto manje stanovnika od Ličko-senjske županije, ali je zato njezin BDP *per capita* (2014. = oko 39.500 eura po glavi stanovnika) bio gotovo 5 puta veći od Ličko-senjske županije (oko 7750 eura po glavi stanovnika).

Slika 92. Europske NUTS 3 regije prema indeksu promjene ukupnog BDP-a u razdoblju 2010 – 2014. godine s posebno izdvojenim NUTS 3 regijama koje imaju manje od 1500.000 stanovnika (izvor: *Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions*, EUROSTAT.)

Osim klasičnog pokazatelja visine BDP-a po europskim regijama, može se izračunati i indeks promjene visine BDP-a za posljednje petogodišnje razdoblje (2010. – 2014.), te se iz njega može iščitati trend povećanja ili smanjenja BDP-a određene NUTS regije (Sl. 92.). Ukupni indeks promjene BDP čitave EU za razdoblje 2010. – 2014. godine iznosio je 109,2.¹⁵² Izdvojene 352 NUTS 3 regije s manjkom stanovnika bilježile su prosječni indeks promjene BDP-a 108,4, što znači da su postupno ekonomski razvijale u promatranom razdoblju. NUTS 3 regije sa zadovoljavajućim brojem stanovnika¹⁵³ zabilježile su nešto veći

¹⁵² Indeks promjene veći od 100,0 znači da se BDP povećao, a indeks promjene manji od 100,0 znači da se BDP smanjio na određenom području.

¹⁵³ U ovoj skupini NUTS 3 regij, najveći indeks promjene BDP-a ostvarile su rumunjske regije Prahova (167,9) i Constanța (151,4). Najnepovoljniji indeks promjene imale su grčke regije Αχαΐα (Achaia) (75,0) i Δυτικός Τομέας Αθηνών (Dytikos Tomeas Athinon) (76,0). Inače, posljednjih 20-ak mjesta u ovoj skupini držale su grčke NUTS 3 regije, iza Sisačko-moslavačke županije, što je povezano s velikim razmjerima recesije koja je pogodila Grčku.

prosječni indeks promjene, 110,7. Ostale NUTS 3 regije s prekomjernim brojem stanovnika¹⁵⁴ ostvarile su prosječni indeks promjene 105,2. Od 352 europske NUTS 3 regije koje imaju manje od 150.000 stanovnika, Ličko-senjska županija nalazila se prema indeksu promjene BDP-a na nešto boljem 319 mjestu, iako je to rezultat lošijeg trenda ostalih europskih manjih NUTS 3 regija, a indeks promjene iznosio je 89,6, što upućuje na smanjenje BDP-a, odnosno na pogoršanje stanja gospodarstva ove županije. Taj podatak također ide u prilog hipotezi (H6) jer je trend u tom petogodišnjem razdoblju bio očigledno negativan. U spomenutoj skupini regija najpovoljniji indeks promjene BDP-a imale su njemačke regije Ingolstadt, Kreisfreie Stadt (159,3) i Eisenach, Kreisfreie Stadt (132,1), a najnepovoljniji indeks promjene imale su grčke regije Ξάνθη (Xanthi) (70,0) i Ροδόπη (Rodopi) (72,8).

Tablica 35. Usporedni prikaz indeksa promjene BDP-a NUTS 3 regija u razdoblju 2010 – 2014. godine koje su imale podjednak broj stanovnika kao Ličko-senjska županija

NUTS kod	Naziv regije	Indeks promjene 2010. – 2014.	Br. stan. (2016.)
AT333	Osttirol	116,6	48.985
BE342	Arr. Bastogne	94,4	48.484
DE223	Straubing, Kreisfreie Stadt	108,3	46.806
DE244	Hof, Kreisfreie Stadt	106,2	44.660
DE934	Lüchow-Dannenberg	117,9	50.128
DEB31	Frankenthal (Pfalz), Kreisfreie Stadt	111,3	48.363
DEB33	Landau in der Pfalz, Kreisfreie Stadt	116,1	45.362
EL532	Καστοριά (Kastoria)	80,3	48.244
EL542	Θεσπρωτία (Thesprotia)	77,8	45.136
HR032	Ličko-senjska županija	89,6	47.213
NL112	Delfzijl en omgeving	106,8	47.111

Izvor: Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions; Population change - Demographic balance and crude rates at regional level (NUTS 3), EUROSTAT.

Ako se promotri indeks promjene ukupne vrijednosti BDP-a NUTS 3 regija koje su imale (2016.) podjednak broj stanovnika kao Ličko-senjska županija (Tab. 35.), može se zaključiti da se istraživana Županija nalazi u skupini NUTS 3 regija s negativnom promjenom u promatranom razdoblju (2010. – 2014.). Nepovoljniji indeks su jedino imale dvije grčke

¹⁵⁴ Najveći porast BDP-a među NUTS 3 regijama s viškom stanovništva, u promatranom razdoblju zabilježile su regije Vilnius apskritis (135,5) i Hertfordshire (124,3), dok su najveći pad BDP-a doživjele grčke regije Θεσσαλονίκη (Thessaloniki) (75,9) i Κεντρικός Τομέας Αθηνών (Kentrikos Tomeas Athinon) (77,4).

NUTS 3 regije, što je rezultat krize koja je zahvatila tu zemlju. Time se potvrđuje H6 hipoteza ovog rada.

9. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

U ovom poglavlju iznose se rezultati kvantitativnog (metodom anketiranja) i kvalitativnog (metodom polustrukturiranog intervjua) istraživanja. Anketno istraživanje provedeno je od sredine travnja do sredine svibnja 2016. godine na slučajnom uzorku na državnoj razini (N = 750). Intervjuiranje je provedeno od sredine veljače do kraja ožujka 2017. godine na ciljnom uzorku na županijskoj razini (N = 19).

9.1. Anketno istraživanje

Istraživanje je obavljeno u sklopu Pilarovog *Barometra hrvatskoga društva*, koji se provodi od 2014. godine. Autor ovog rada implementirao je u istraživački upitnik¹⁵⁵ 5 pitanja koja se odnose na mišljenje ispitanika o teritorijalnom ustroju Republike Hrvatske i potencijalnim reformama vezanim uz ustroj. Željelo se dobiti mišljenje na razini cijele države o potrebi reformiranja županijskog sustava kao uvodu u moguće oblikovanje većih regija. Istraživanje je, nakon odobrenja etičkog povjerenstva Instituta, provedeno u razdoblju od 15. travnja do 15. svibnja 2016. godine. Uzorkom su obuhvaćene sve županije unutar kojih su naselja klasificirana prema formalnom kriteriju na gradska i ostala, što je omogućilo i uvid u opredjeljenja ispitanika s obzirom na to žive li u ruralnim ili urbanim područjima, što svakako može utjecati na oblikovano mišljenje o reformama teritorijalnog ustroja države. Kućanstva su izabrana slučajnim odabirom s popisa adresa, a navedenim su načinom uzorkovanja obuhvaćena 102 naselja, tj. 143 mikrolokacije. Anketiranje je odbilo 36,5% kontaktiranih osoba, nakon čega se vršio slučajni odabir sljedeće osobe, pazeći pri tome da se ne poremeti proporcionalnost sociodemografskih obilježja.

Iako je uzorak probabilistički odabran, vodilo se računa o tome da se ne odstupi od relevantnih populacijskih parametara. Uzorak je obuhvatio 356 muškaraca (47,5%) i 394 žene (52,5%).¹⁵⁶ Sastav uzorka prema dobi obuhvatio je pripadnike različitih dobnih skupina, s tim

¹⁵⁵ Istraživački upitnik za 2016. godinu sadržavao je ukupno 76 pitanja razvrstanih u veće tematske cjeline, a obuhvaćao je teme poput situacije u društvu, aktualnih političkih tema, reformi, pogleda na odnose u društvu i sl. Više o upitniku vidjeti: *Pilarov Barometar hrvatskoga društva*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

¹⁵⁶ Na razini Hrvatske, udio muškaraca (2011.) iznosio je 48,2%, a žena 51,8%. Izvor: DZS.

da je ispitano nešto više mlađe populacije (Tab. 36.). Vodio se računa o udjelima dobnih skupina na razini Hrvatske (2011.).¹⁵⁷

Tablica 36. Uzorak ispitanika prema dobnim skupinama

Dobna skupina	Broj ispitanika	Udio (%)
18 – 30	188	22,4
31 – 40	126	16,8
41 – 50	141	18,8
51 – 60	138	18,4
61 – 70	87	11,6
71 i više	90	12,0
Ukupno	750	100,0

Uzorkom je obuhvaćeno 230 osoba (30,7%) s nižom stručnom spremom (NSS), 400 osobe (53,3%) sa srednjom stručnom spremom (SSS) i 120 osoba (16,0%) s višom ili visokom stručnom spremom (VŠS, VSS).

Ispitanici su bili podijeljeni oko pitanja o zadovoljstvu sadašnjim županijskim sustavom (Tab. 37.). Zadovoljstvo županijskim ustrojem (P1) provjereno je na ljestvici od 1 („Izrazito sam zadovoljan“) do 5 („Uopće nisam zadovoljan“). Ako se izuzmu ispitanici koji nisu iskazali stupanj zadovoljstva sadašnjim županijskim sustavom (oni koji „niti su zadovoljni, niti nisu zadovoljni“, oni koji su odgovorili s „ne znam“ i oni koji nisu ponudili odgovor), može se zaključiti da je povećani broj ispitanika uglavnom zadovoljan sadašnjim županijskim sustavom, što djelomično potvrđuje hipotezu H2. Međutim, ako se stave u suodnos oni općenito zadovoljni županijskim sustavom („izrazito zadovoljni“, „uglavnom zadovoljni“ – 24,9%) i oni općenito nezadovoljni županijskim sustavom („uglavnom nezadovoljni“, „opće nezadovoljni“ – 26,2%), ispada da su općenito ispitanici u nešto većoj mjeri nezadovoljni postojećim županijskim sustavom, što djelomično opovrgava hipotezu H2 (Tab. 32.).

Tablica 37. P1 – Koliko ste Vi zadovoljni sadašnjim ustrojem koji obuhvaća 21 županiju?

¹⁵⁷ Na razini Hrvatske, udio pojedinih dobnih skupina u populaciji bez maloljetnih osoba (2011.) izgledao je ovako: 18 – 30 godina (20,5%), 31 – 40 godina (16,6%), 41 – 50 godina (17,5%), 51 – 60 godina (18,2%), 61 – 70 godina (13,3%), 71 i više godina (13,9%). Autorov izračun. Izvor: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine; stanovništvo prema spolu i starosti, Statističko izvješće 1468*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2013.

		Broj odgovora	Udio (%)
1.	Izrazito sam zadovoljan/na	40	5,3
2.	Uglavnom sam zadovoljan/na	147	19,6
3.	Nisam ni zadovoljan/na, ni nezadovoljan/na	164	21,9
4.	Uglavnom nisam zadovoljan/na	100	13,4
5.	Uopće nisam zadovoljan/na	96	12,8
6.	Ne znam	191	25,5
7.	Bez odgovora	12	1,6

Na pitanje o potrebi ukidanja županijskog sustava (P2), odnosno oblikovanja većih regija, ispitanici su također bili podijeljeni (Tab. 38.). Može se zaključiti da ispitanici u najvećoj mjeri nisu za potpuno ukidanje županija, već podjednako smatraju da županijski ustroj mora ostati onakav kakav jest (21 županija), odnosno da je potrebno povezivati neke županije u veće regije. Budući da je onim ispitanicima (trećina ispitanih), koji smatraju da županijski ustroj treba mijenjati, kod ovog pitanja ponuđena opcija da odgovore koliko bi većih regija trebao imati neki budući administrativni ustroj Hrvatske, većina ispitanika se složila da bi taj broj trebao biti negdje od 4 – 7 velikih regija (4 regije – 3,1%, 5 regija – 7,0%, 6 regija – 2,7%, 7 regija – 1,9%). Prema ispitanicima koji podržavaju reformu teritorijalnog ustroja Hrvatske, buduća upravno-teritorijalna organizacija ne bi trebala imati manje od 3 velike regije, odnosno više od 18 manjih regija/županija.

Tablica 38. P2 – Smatrate li da treba ukinuti županije, odnosno smanjiti im broj tako da se zamijene širim regijama?

		Broj odgovora	Udio (%)
1.	Treba ostati kako jest	248	33,1
2.	Treba im smanjiti broj i podijeliti Hrvatsku na šire regije	241	32,1
3.	Treba ih potpuno ukinuti	49	6,5
4.	Ne znam	204	27,2
5.	Bez odgovora	7	1,0

Na pitanje o potrebi prekrajanja granica županija (P3), ispitanici su odgovorili da uglavnom ne podržavaju prekrajanja županijskih granica pa je iz ovog mišljenja moguće nazrijeti i način teritorijalnih reformi: ako bi se one i provele, onda bi svakako trebalo uzeti u obzir povezivanje već postojećih županija u veće cjeline, a ne kreiranje većih cjelina od

dijelova županija prema nekom kriteriju (homogenost fizičkih značajki, gravitacijska područja gradova i sl.). To potvrđuje hipotezu H2. Manji dio ispitanika svejedno smatra da je ipak potrebno mijenjati postojeće županijske granice, isto kao što i manji dio ispitanika smatra da bi trebalo djelomično prekrajati županijske granice prilikom reorganizacije teritorijalnog ustroja (Tab. 39.).

Tablica 39. P3 – Bez obzira na ostale moguće promjene, smatrate li da bi trebalo mijenjati postojeće granice županija?

		Broj odgovora	Udio (%)
1.	Ne	291	38,8
2.	Da	116	15,4
3.	Djelomično	117	15,6
4.	Ne znam	219	29,2
5.	Bez odgovora	7	1,0

Često se dovodi u odnos formiranje većih regija oko istaknutijih razvojnih središta s provedbom decentralizacije, pa se pri tome smatra da veći regionalni centri mogu u većoj mjeri funkcionalno i financijski privući resurse da bi se postigao što ravnomjerniji regionalni razvitak. Ispitanike se pitalo da se izjasne o pozitivnom utjecaju formiranja većih regija i decentralizacije (P4). Gotovo polovica ispitanika nije ponudila mišljenje, dok preostali ispitanici tek u manjoj mjeri vjeruju da će eventualno formiranje većih regija osigurati prijeko potrebnu decentralizaciju, dok gotovo četvrtina ispitanika smatra da se decentralizacija države ne može osigurati okrupnjavanjem administrativnih jedinica, već je to kompleksniji proces koji zahtjeva sustavnije reforme (Tab. 40.).

Tablica 40. P4 – Ako se umjesto županija uvede manji broj širih regija, bi li to doprinijelo decentralizaciji Hrvatske?

		Broj odgovora	Udio (%)
1.	Ne bi	171	22,8
2.	Bi	216	28,8
4.	Ne znam	357	47,6
5.	Bez odgovora	6	0,8

Posljednje pitanje (P5), upućeno ispitanicima, odnosilo se na utjecaj mogućega administrativnog okrupnjavanja na političko upravljanje na različitim razinama, te na neke aspekte društvenih djelatnosti (obrazovanje, zdravstvo, pravosuđe, gospodarstvo). Utjecaj mogućeg okrupnjavanja administrativnog ustroja (P5) ispitan je na ljestvici od 1 („Izrazito bi pogoršalo“) do 5 („Izrazito bi poboljšalo“). Određeni dio ispitanika (od približno četvrtine do približno trećine) smatra da administrativno okrupnjavanje neće imati nikakav utjecaj na različite aspekte upravljanja i društvenih djelatnosti. Ispitanici u najvećoj mjeri smatraju da bi moguće administrativno okrupnjavanje u nekoj određenoj mjeri poboljšalo samu kvalitetu političkog upravljanja na državnoj razini, te posebice na regionalnoj i lokalnoj razini. Ispitanici također smatraju da mi takvo okrupnjavanje moglo djelomično poboljšati kvalitetu obrazovanja i pružanja zdravstvenih usluga, kao i pravosuđe te gospodarstvo u cjelini, s tim da daju prednost pozitivnom utjecaju na gospodarstvo. Od onih koji smatraju da bi se djelomično pogoršali navedeni aspekti, najviše njih smatra da bi okrupnjavanje imalo većeg utjecaja na državno i lokalno upravljanje (Tab. 41.).

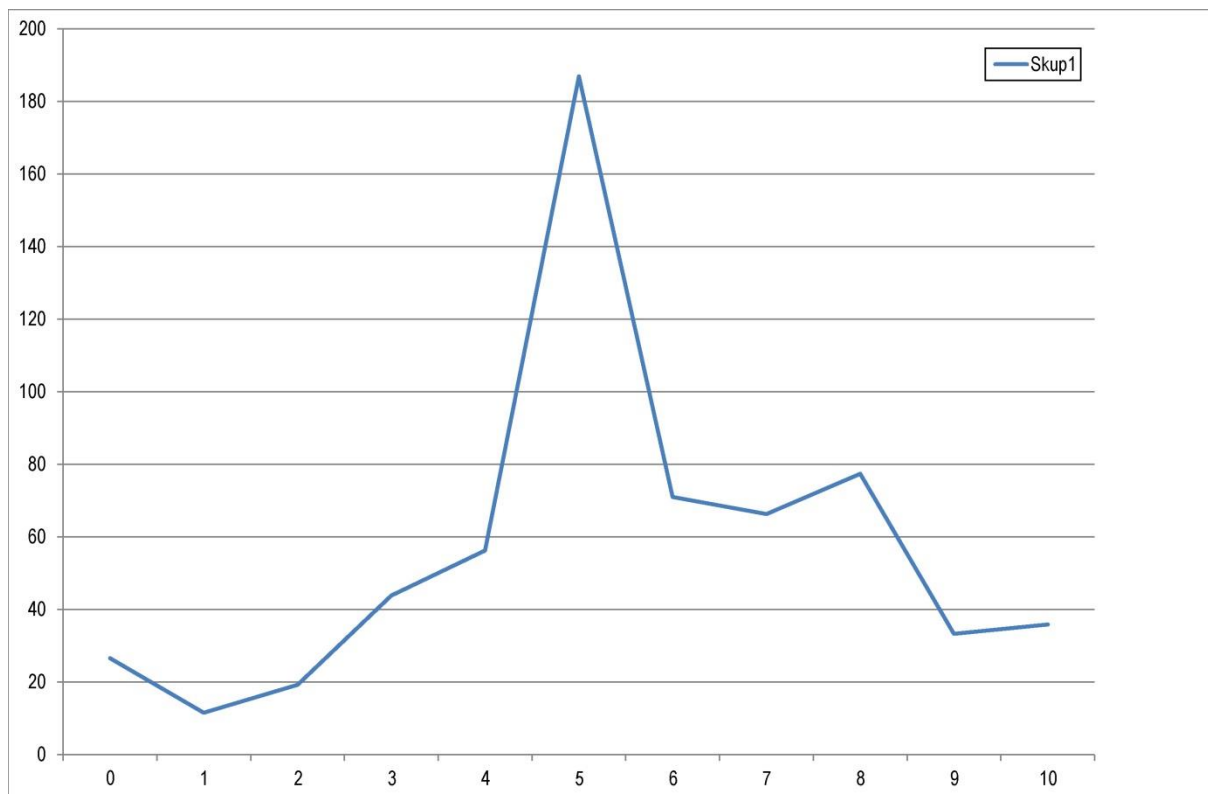
Tablica 41. P5 – Ako se umjesto županija uvede manji broj širih regija, bi li to pogoršalo ili poboljšalo sljedeće: (%)

		Izrazito bi pogoršalo	Djelomično bi pogoršalo	Niti jedno, niti drugo	Djelomično bi poboljšalo	Izrazito bi poboljšalo	Ne znam	Bez odgovora
1.	Političko upravljanje na razini države	3,6	8,3	30,4	21,5	4,8	30,2	1,1
2.	Političko upravljanje na regionalnoj razini	3,2	7,1	24,8	27,8	6,6	29,7	0,8
3.	Političko upravljanje na lokalnoj razini	3,9	8,2	23,2	26,0	7,2	30,2	1,4
4.	Kvalitetu obrazovanja	2,8	4,5	37,0	17,3	4,9	32,1	1,4
5.	Kvalitetu zdravstvenih usluga	2,8	7,2	37,6	18,5	3,4	29,6	0,8
6.	Pravosuđe	2,9	7,6	35,7	18,3	2,8	31,9	0,8
7.	Gospodarstvo	3,6	6,3	27,7	24,8	7,0	29,6	0,9

Gledano sve odgovore u cjelini, može se zaključiti da prevladava opća podijeljenost mišljenja oko potrebe reformiranja postojećeg teritorijalnog sustava. Ako bi i došlo do toga, ispitanici su uglavnom više za povezivanje nekih županija u veće regije, nego za prekrajanja

županijskih granica, odnosno formiranja nekih regija od dijelova županija. Kad bi i došlo do formiranja većih regija, teško da bi takav ustroj sam po sebi osigurao decentralizaciju države, a ako bi do tog formiranja i došlo, vrlo vjerojatno bi ono imalo pozitivne utjecaje na neke upravljačke razine i na neke aspekte društvenih djelatnosti. Ovakva stajališta djelomično potvrđuju hipotezu o potrebi oblikovanja većih regija, iako ne bi trebalo ukidati županije. U tom slučaju, povezivanje Ličko-senjske, Zadarske i Šibensko-kninske županije u NUTS 3 regiju je dopustivo i poželjno s obzirom na demografski deficit, ali s naglaskom na opstojnost sadašnjeg razgraničenja i daljnje funkcioniranje županija. Dakle, navedene tri županije mogle bi zajednički odlučivati o vlastitom razvoju i zajednički aplicirati na velike projekte od regionalne važnosti.

Autor ovog rada je smatrao da na stavove o teritorijalnom ustroju mogu utjecati neki čimbenici koji oblikuju identitet ispitanika ili njihove poglede na određene društvene procese, poput primjerice razine obrazovanosti ispitanika (pretpostavka je da obrazovaniji ispitanici u većoj mjeri podržavaju preustroj županijskog sustava), političke orijentiranosti ispitanika (pretpostavka je da „desno“ orijentirani ispitanici u većoj mjeri podržavaju postojeći županijski sustav, dok „lijevo“ orijentirani ispitanici u većoj mjeri podržavaju eventualni teritorijalni preustroj), okruženja u kojem žive (pretpostavka je da ispitanici koji žive u velikim gradovima i urbanim područjima podržavaju reforme, dok ispitanici koji žive u ruralnim područjima ne podržavaju teritorijalne promjene) i prihoda (pretpostavka je da ispitanici s većim osobnim prihodima podržavaju teritorijalne promjene, dok ispitanici s manjim osobnim primjerima ne podržavaju teritorijalne promjene). Da bi se pronašao odgovor na navedene pretpostavke, bilo je potrebno provesti korelacijsku analizu i utvrditi postoji li značajnija korelacija između navedenih varijabli i ponuđenih odgovora. Prije iznošenja rezultata korelacijske analize, potrebno je osvrnuti se na iskazanu političku usmjerenost ispitanika, tip naselja u kojima žive i visinu prosječnih prihoda ispitanika. Osvrt na obrazovnu strukturu je ranije istaknut.

Slika 93. Politička orijentacija ispitanika (0 = izrazito lijevo, 10 = izrazito desno)

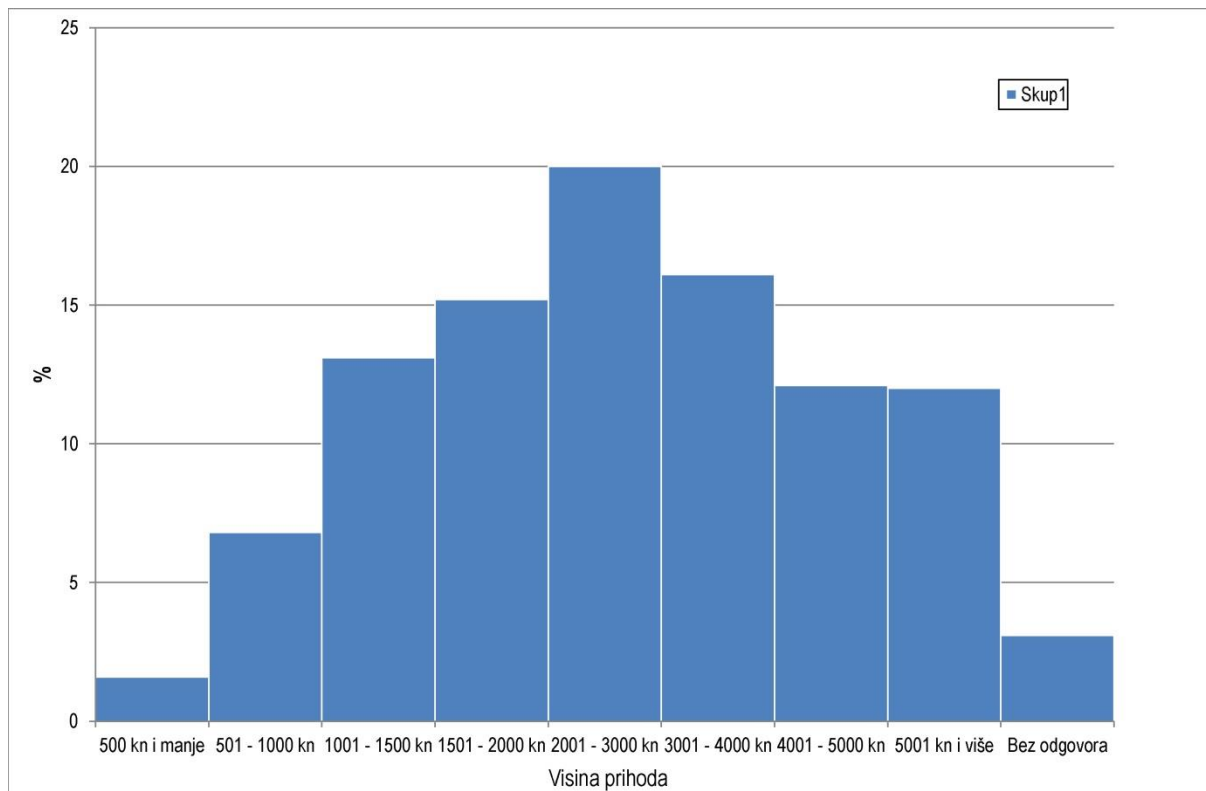
Ispitanici su bili zamoljeni da ljestvicom od 0 do 10 iskažu vlastitu političku orijentiranost, s tim da 0 označava „krajnje lijevu orijentiranost“, 5 označava „politički centar“, a 10 „krajnje desnu orijentiranost“. Od svih ispitanika, jedna četvrtina njih svrstala se u politički centar, njih 20,9% izjasnilo se lijevo orijentiranim, a njih 37,8% izjasnilo se desno orijentiranim (Sl. 93.). Od ukupnog broja ispitanika, 16,2% njih nije iskazalo vlastitu političku orijentiranost.

Tablica 42. Diferenciranje naselja u kojima ispitanici žive¹⁵⁸

		Broj odgovora	Udio (%)
1.	Veliki grad	183	24,4
2.	Gradsko naselje	212	28,3
4.	Ostalo	355	47,3

¹⁵⁸ Kategorizacija naselja preuzeta je iz *Barometra hrvatskoga društva*.

Istraživanjem su obuhvaćeni podjednako stanovnici urbanih naselja (52,7%) i ruralnih, odnosno mješovitih naselja (47,3%). Stanovnici urbanih naselja potječu dijelom iz velikih gradova, a dijelom iz ostalih većih gradskih naselja (Tab. 42.).

Slika 94. Ispitanici prema visini mjesečnog prihoda po glavi člana kućanstva

Prema visini mjesečnog prihoda ispitanika po glavi pripadajućeg kućanstva (Sl. 94.), jasno je da najviše stanovnika pripada razredu od 2001 do 3000 kn po glavi u kućanstvu, što je približno jednako hrvatskom prosjeku, dok je udio ostalih prihodovnih razreda nešto niži.

U nastavku su korelirani odgovori na postavljena pitanja s razinom obrazovanja, političkom orijentacijom, obilježjem naselja u kojem ispitanik živi, te s visinom mjesečnog prihoda po glavi člana kućanstva.

Korelacija predstavlja mjeru sličnosti odgovaranja na različita pitanja (ili pojednostavljeno, mjera sličnosti rezultata istih ispitanika na različitim varijablama): kreće se u rasponu od -1 (potpuno različito odgovaranje) do +1 (potpuno isto odgovaranje), što se u praksi nikad ne događa. Korelacija „0“ znači da nema povezanosti u odgovaranju, odnosno povezanosti varijabli. Značajna korelacija (pozitivna ili negativna) zapravo znači da se korelacija dovoljno razlikuje od nule i da određena povezanost postoji (Pivac, Rozga, 2006.). Iako mogu biti

značajne, niske korelacije (do +/- 0,3) upućuju na tek blagu povezanosti (odnosno da na temelju korelacije u uzorku postoji naznaka da ona postoji i u populaciji). Korelacija se može izračunati samo za skale (pa makar imale samo dva stupnja). Stoga je neka pitanja bilo potrebno preraditi da bih ih se pretvorilo u skale. To je učinjeno tako što se iz analize izbacilo opcije „Ne znam“ i „Bez odgovora“, te je opcija „Djelomično“ zamijenjena pripadajućim brojem da čini skalu.

Tablica 43. Korelacijski odnosi između odgovora i nekih obilježja ispitanika¹⁵⁹

	r				
	Dob	Obrazovanje	Politička orijentacija	Tip naselja	Prihodi
P1	-0,050	0,142*	-0,045	-0,214*	0,108*
P1.1	-0,048	0,119*	0,000	-0,248*	0,073
P2.2	0,008	0,011	-0,173*	-0,048	-0,003
P3	0,072	-0,026	-0,050	-0,003	0,269*
P4	0,048	-0,063	-0,050	0,013	0,328*
P5.1	-0,059	0,042	-0,079	-0,052	-0,016
P5.2	-0,081	0,049	-0,071	-0,111*	-0,002
P5.3	-0,015	0,041	-0,069	-0,092*	0,017
P5.4	-0,062	0,017	-0,046	-0,098*	-0,028
P5.5	-0,076	0,009	0,005	-0,148*	-0,031
P5.6	-0,012	0,080	-0,057	-0,160*	-0,092*
P5.7	-0,111*	0,089*	0,001	-0,195*	-0,021

*P < 0,05

Najprije treba napomenuti da su ovdje prikazane (Tab. 43.) isključivo sve statistički značajne korelacije i one su vrlo niske (iako i jako niske korelacije mogu biti značajne ako je uzorak velik) i upućuju na vrlo blago izražene trendove povezanosti odgovaranja ili mišljenja u općoj populaciji. Korelacije jednake „0“ ili vrlo blizu nuli nisu uzete u razmatranje.

Iz provedene korelacijske analize može se zaključiti da:

- su sadašnjim su ustrojem nešto nezadovoljniji obrazovaniji, oni većih prihoda i oni koji žive u većim naseljima;

¹⁵⁹ P1 = Koliko ste Vi zadovoljni sadašnjim ustrojem koji obuhvaća 21 županiju?, P1.1. Izrazito sam zadovoljan; P2.2 = Treba županijama smanjiti broj i podijeliti Hrvatsku na šire regije (broj regija); P3 = Bez obzira na ostale moguće promjene, smatrate li da bi trebalo mijenjati postojeće granice županija?; P4 = Ako se umjesto županija uvede manji broj širih regija, bi li to doprinijelo decentralizaciji Hrvatske?; P5.1 = Političko upravljanje na razini države; P5.2. = Političko upravljanje na regionalnoj razini; P5.3 = Političko upravljanje na lokalnoj razini; P5.3 = Kvalitetu obrazovanja; P5.4 = Kvalitetu zdravstvenih usluga; P5.5 = Pravosuđe; P5.6 = Gospodarstvo.

- treba izmijeniti teritorijalni ustroj nešto češće misle obrazovaniji i oni koji žive u većim naseljima;
- su desnije orijentirani ispitanici manje skloni većem broju regija;
- oni većih prihoda nešto češće misle da bi trebalo prekrojiti granice županija;
- oni većih prihoda nešto češće smatraju da bi smanjivanje broja županija doprinijelo decentralizaciji;
- su stanovnici većih naselja nešto skloniji mišljenju da bi uvođenje širih regija poboljšalo političko upravljanje na regionalnoj i lokalnoj razini, poboljšalo kvalitetu obrazovanja i zdravstvenih usluga, pravosuđe i gospodarstvo;
- uz stanovnike većih naselja, oni boljih prihoda donekle su skloniji mišljenju da bi uvođenje širih regija poboljšalo pravosuđe;
- uz stanovnike većih naselja, mlađi i obrazovaniji ispitanici skloniji su mišljenju da bi uvođenje širih regija poboljšalo gospodarstvo.

9.2. Intervjui

Kvalitativno istraživanje provedeno je za potrebe izrade ovog rada u razdoblju od 14. veljače do 30. ožujka 2017. godine s društvenim akterima upravljačke i razvojne razine. Podatci su prikupljeni metodom polustrukturiranih intervjuua, a dobiveni materijali analizirani su ustaljenim tehnikama kvalitativne obrade podataka: kodiranjem i komparativnom analizom, te metodom utemeljene teorije.¹⁶⁰ Odabir metode analize podataka ovisan je o istraživačkim pitanjima, jednako kao što i kontekst istraživačkih pitanja ovisi o materijalu koji je istraživaču dostupan (Puđak, 2014.). Utemeljena teorija predstavlja induktivni istraživački pristup, a svrha ovog pristupa je postaviti teoriju temeljenu na prikupljenim podacima (Knigge, 2017.).

¹⁶⁰ Osnivači utemeljene teorije su sociolozi Barney G. Glaser i Anselm L. Strauss. Oni su tu analitičku metodu upotrijebili sredinom šezdesetih godina 20. st. Više o tome: Halmi, 2005.; Jeđud, 2007.; Milas, 2009.; Mejovšek, 2013.; Knigge, 2017.

9.2.1. Uzorak

Ukupno je u istraživanju sudjelovalo 19 sugovornika¹⁶¹ (N = 19), što čini namjerni uzorak. Ovakvim odabirom uzorka nastojalo se obuhvatiti društvene aktere koji su izravni predstavnici jedinica lokalne i regionalne (područne) samouprave, tj. donositelji razvojnih i drugih odluka koje se tiču teritorijalne jedinice koja je pod njihovom nadležnosti, ali i poznavatelji funkcioniranja sadašnjega teritorijalnog ustroja, te kompetentni predlagatelji budućega teritorijalnog ustroja istraživanog područja. Pored njih, uzorkom su obuhvaćeni i razni razvojni protagonisti, ali i osobe koje svojim radnim iskustvom i znanjima mogu naglasiti pozitivne i negativne strane sadašnjeg teritorijalnog razvoja sukladno njihovim djelokruzima rada. Potrebno je napomenuti da je odabrano povoljno razdoblje provođenja kvalitativnog istraživanja jer je većina sugovornika na samome kraju četverogodišnjega mandatnog razdoblja za obnašanje dodijeljene dužnosti, pa su samim time i dobro upoznati sa složenošću poslova javne uprave, problemima stanovništva koje živi na tom prostoru, ali i mogućim implikacijama teritorijalnih reformi. Većina sugovornika bavi se dugi niz godina poslovima lokalne i regionalne samouprave, što doprinosi kvaliteti dobivenih odgovora. To vrijedi i za razvojnu razinu.

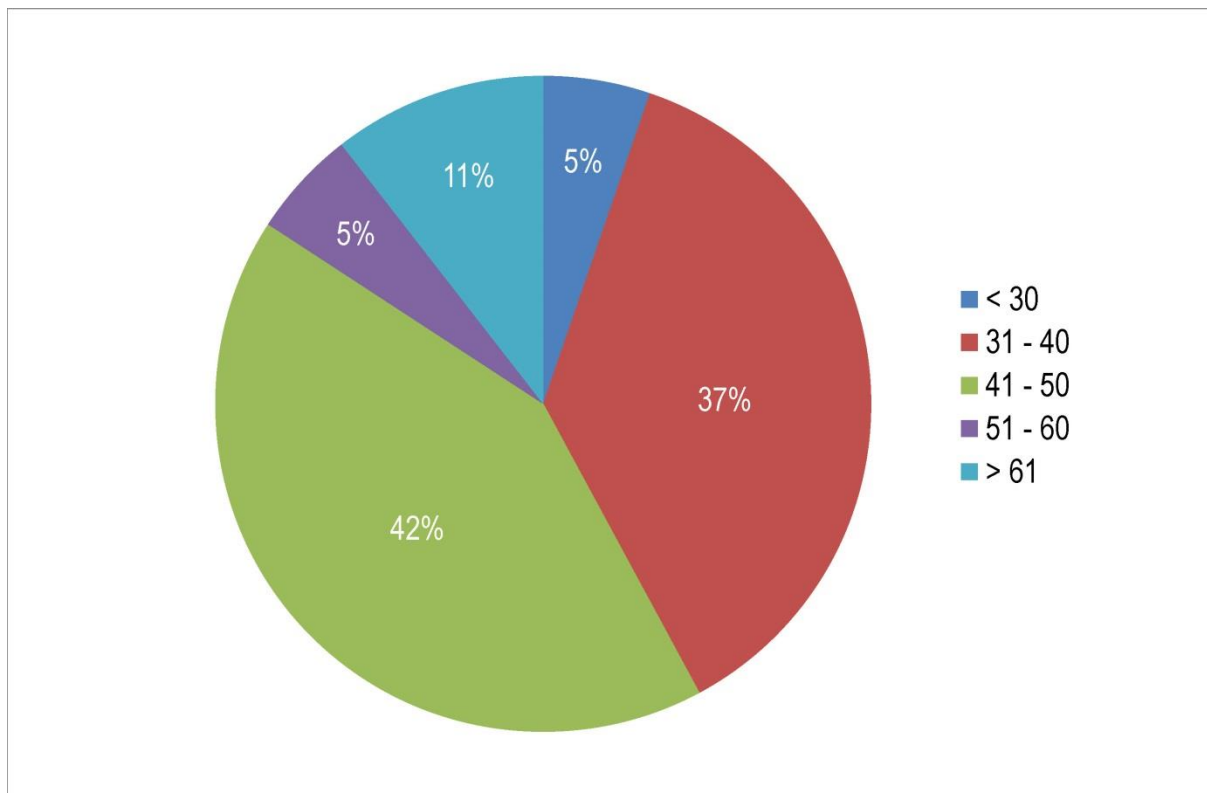
Uzorak je grupiran na četiri skupine: županijska upravljačka razina (5 sugovornika), gradska upravljačka razina (4 sugovornika), općinska upravljačka razina (8 sugovornika) i razvojna razina (2 sugovornika). Uzorkom su obuhvaćeni sugovornici iz svih gradova i općina na području Ličko-senjske županije.

Uzorak su činile 4 pripadnice ženskog spola, te 15 pripadnika muškog spola. Sastav uzorka prema spolu upućuje na još uvijek nedovoljnu uključenost žena u upravljačkim i razvojnim razinama. Iako je ukupna zaposlenost žena u jedinicama lokalne i regionalne samouprave nešto povoljnija, ipak je daleko od ravnopravne.

Sastav uzorka prema dobi je bio sljedeći: u istraživanju je sudjelovao 1 sugovornik mlađi od 30 godina, 7 sugovornika u dobnoj skupini od 31 do 40 navršениh godina, 8 sugovornika u dobnoj skupini od 41 do 50 navršениh godina, 1 sugovornik u dobnoj skupini od 51 do 60 navršениh godina, te 2 sugovornika starija od 61 godinu (Sl. 95.). Ovakav sastav uzorka prema dobi upućuje na zrelost i iskustvo sugovornika. Riječ je uglavnom o osobama koje rade već nekoliko desetljeća na poslovima vezanim uz javnu upravu i razvojne programe i koje se

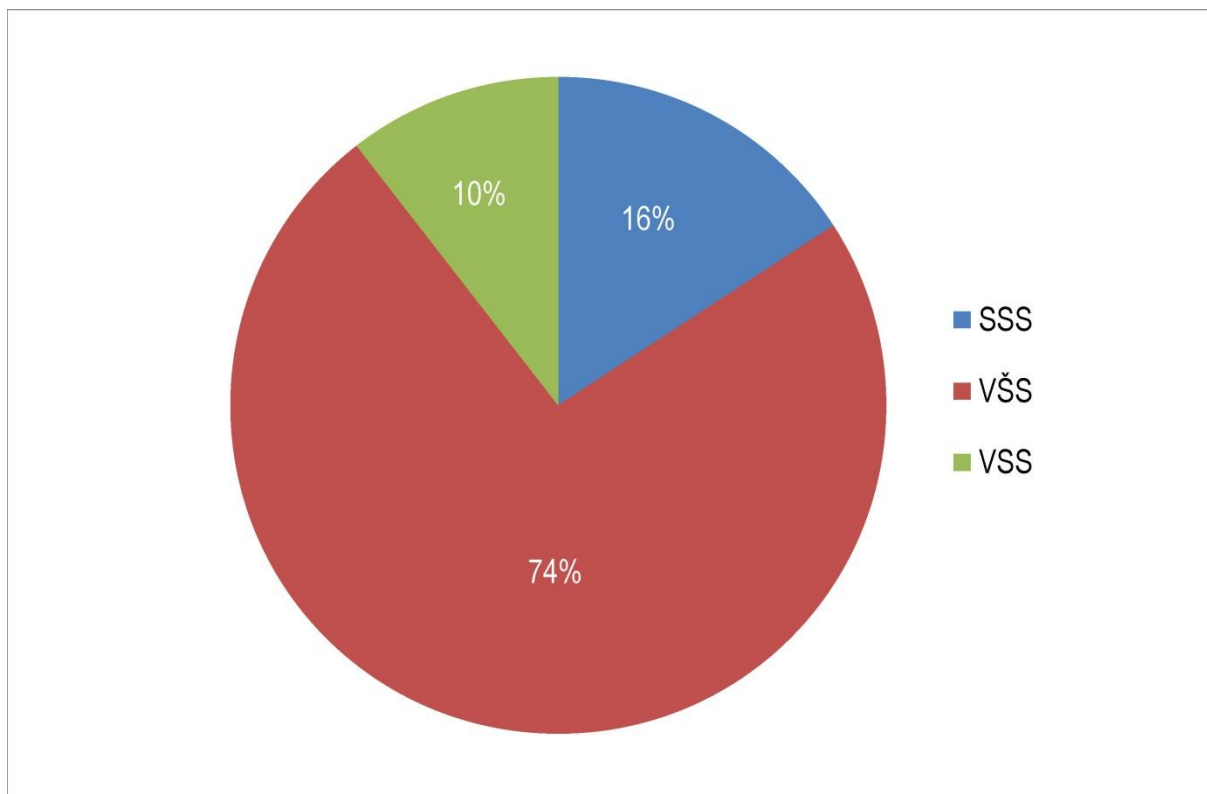
¹⁶¹ U istraživanju su sudjelovale, jasno, i sugovornice, ali se zbog pojednostavljenja teksta koristi samo termin „sugovornik“, a pritom se misli na žene i muškarce.

razumiju u glavne probleme proizašle iz sadašnjega teritorijalnog ustroja te mogu ponuditi relevantno mišljenje o mogućim utjecajima budućih prostornih reorganizacija na postojeće jedinice lokalne i regionalne uprave.

Slika 95. Sastav uzorka prema dobi

Uzorak je sastavljen od 3 osobe sa srednjom stručnom spremom, 14 osoba s višom stručnom spremom (sveučilišni ili stručni prvostupnici) i 2 osobe sa visokom stručnom spremom (sveučilišni ili stručni magistri struke) (Sl. 96.). Uzorkom nije bila obuhvaćena niti jedna osoba bez srednje stručne spreme ili osoba koja ima magisterij ili doktorat. Ovakav obrazovni sastav sudionika istraživanja potvrđuje njihovu kvalificiranost za obavljanje upravljačkih i razvojnih dužnosti, ali i njihovu kompetentnost za sudjelovanje u istraživanju.

Slika 96. Sastav uzorka prema stručnoj spremi

Prema zastupljenosti pojedinih struka u istraživanom uzorku, najviše je bilo sugovornika ekonomske, pravne i agronomске struke.

Svim su sugovornicima dodijeljeni na početku svakog intervjua lažni inicijali, tako da kad se citiraju određeni dijelovi njihovog iskaza, uz citat su navedeni ti isti lažni inicijali da bi se osigurala potpuna anonimnost sugovornika.

9.2.2. Ciljevi istraživanja i hipoteze

S obzirom na glavni istraživački problem, a to je smjer potencijalnoga regionalnog udruživanja Ličko-senjske županije s ciljem NUTS 3 regije koja bi imala minimalno 150.000 stanovnika, oblikovani su i glavni ciljevi istraživanja:

- saznati stavove i mišljenja društvenih aktera, na razini jedinica lokalne i regionalne samouprave, koje upravno-teritorijalno pripadaju Ličko-senjskoj županiji, o mogućim teritorijalnim reformama i njihovome utjecaju na prostor Ličko-senjske županije;
- dobiti uvid u njihovu informiranost i iskustva.

Temeljna hipoteza istraživanja glasi:

- najpovoljniji smjer regionalnog udruživanja na NUTS 3 razini jest udruživanje u regiju okupljenu oko Grada Zadra.

Oblikovano je i nekoliko pomoćnih hipoteza:

- razvojni akteri podržavaju sadašnji županijski sustav, ali su otvoreni prema zamisli regionalne kooperacije županije sa susjednim županijama u formiranju NUTS 3 regije;
- razvojni akteri smatraju da na području Ličko-senjske županije nije prevelik broj općina jer su općine glavni oslonci u razvoju malih lokalnih zajednica;
- razvojni akteri smatraju da je Ličko-senjska županija funkcionalno upućenija na Zadar nego na Rijeku, uz Zagreb kao nacionalno središte;
- razvojni akteri vjeruju da će se Gospić razviti u snažnije regionalno središte koje će okupljati šire područje Ličko-senjske županije i funkcionalno se nadopunjavati sa središtima višega reda;
- razvojni akteri ističu da suradnja među JLS nije dovoljno učinkovita i kvalitetna u realizaciji projekata financiranih iz EU fondova;
- razvojni akteri podržavaju tvrdnju da bi formiranje NUTS 3 regija koje zadovoljavaju EU kriterije, uz zadržavanje sadašnjega županijskog sustava, doprinijelo učinkovitijem regionalnom razvoju i decentralizaciji RH;
- razvojni akteri smatraju da je bolja opcija formiranje triju NUTS 3 regija oko razvojnih središta Rijeke (510.000 stan), Zadra (330.000) i Splita (585.000), nego formiranje dvije NUTS 3 regija oko razvojnih središta Rijeke (510.000) i Splita (815.000 stan; prelazi kriterij NUTS 3).

9.2.3. Rezultati istraživanja

Transkribirano je 19 intervjua. Iz transkripata je izlučeno 356 kodova koji su raspoređeni u 22 teme, a teme su zatim podijeljene u 5 dimenzija (Tab. 44.). Kodovima su dodjeljivana imena koja što vjernije predstavljaju izjave sugovornika, pa su ponegdje korištene i sintagme korištene kod samih sugovornika (primjerice: *problemi se guraju pod tepih, začarani krug, povijest nas je naučila da se borimo* i dr.).

Tablica 44. Matrica kodova, razvrstanih u teme i dimenzije, prema utemeljenosti

KODOVI	TEME	DIMENZIJE
Načelna upoznatost s NUTS-om, potpuna upoznatost s NUTS-om, površna upoznatost s NUTS-om	Upoznatost s NUTS-om	Opća informiranost
Dobra upoznatost s demografskim deficitom, načelna upoznatost s demografskim deficitom	Upoznatost s demografskim deficitom	
Podržava županijski sustav, županija ima svrhu, prednosti županijskog sustava, nedostaci županijskog sustava, ne podržava županijski sustav, podržava dijeljenje Ličko-senjske županije, deklaracija o cjelovitosti županija, županija je previše, županije su politički krojene	Županijski sustav	Stavovi o sadašnjem teritorijalnom ustroju
Preklapanje gravitacijskih utjecaja, gravitacija prema Zadru, gravitacija prema Rijeci, Zadar ojačao gravitacijski utjecaj, gravitacija prema Karlovcu, gravitacija prema Bihaću	Funkcionalna gravitacija	
Općine su potrebne i ne treba ih ukidati, teritorijalna veličina JLS Ličko-senjske ž. je problem, općina je previše, nije prevelik broj JLS, broj JLS u Ličko-senjskoj ž. nije adekvatan, racionalizacija nekih JLS, JLS najbolje poznaju lokalne uvjete, broj JLS u Ličko-senjskoj ž. adekvatan, samoodrživost kao preduvjet reorganizaciji JLS, prevelik broj JLS, male općine nisu dovoljno kapacitirane, neke općine upitne, cijepanje općina nije rješenje, gradove ne treba dirati, političko pretjerivanje oko prevelikog broja JLS, neki gradovi upitni, neke JLS kao posebnosti ne treba dirati, povelja o JLS, teorija o smanjenju JLS opravdana, potrebne su korekcije granica JLS	Broj jedinica lokalne samouprave (dalje: JLS)	
Gospić treba razvijati u snažnije središte, Gospić kao nukleus razvoja, razvojem Gospića jačaju i okolne JLS, ne treba striktno Gospić biti središte, ne radi se na jačanju Gospića, „gospićki sindrom“, Gospić kao kočnica razvoja, Gospić ne bi trebalo jačati, svaka županija treba imati snažno županijsko središte	Stav o Gospiću	
Potrebna decentralizacija, potrebno je više kriterija uzeti u obzir kod reforme teritorijalnog ustroja, država treba inicirati suradnju, potrebna dosljednost u provođenju reformi, potrebno ljude staviti u prvi plan, a ne prostor, potrebno više kriterija za formiranje NUTS 3 regije, odlučivanje o državnoj imovini spustiti na JLS, potreba za NUTS-om, potrebno ojačati vertikalnu komunikaciju, potrebno je decentralizirati upravu nad lučkim područjem, potreba donošenja posebnih pravila za ugrožena područja, bolnica treba Ličko-senjskoj ž., potrebno ojačati industrijski sektor, povjerenje na relaciji centralna vlast – lokalna vlast, potrebno je iskoristiti stare razvojne planove, trebaju domaći ljudi ulagati u ovo područje, treba razvijati ruralnu okolicu	Što je potrebno?	
Prijedlog reformi, prijedlog decentralizacije, centralna vlast treba poduprijeti lokalnu zajednicu, prijedlog administrativne decentralizacije, strateške	Prijedlozi	

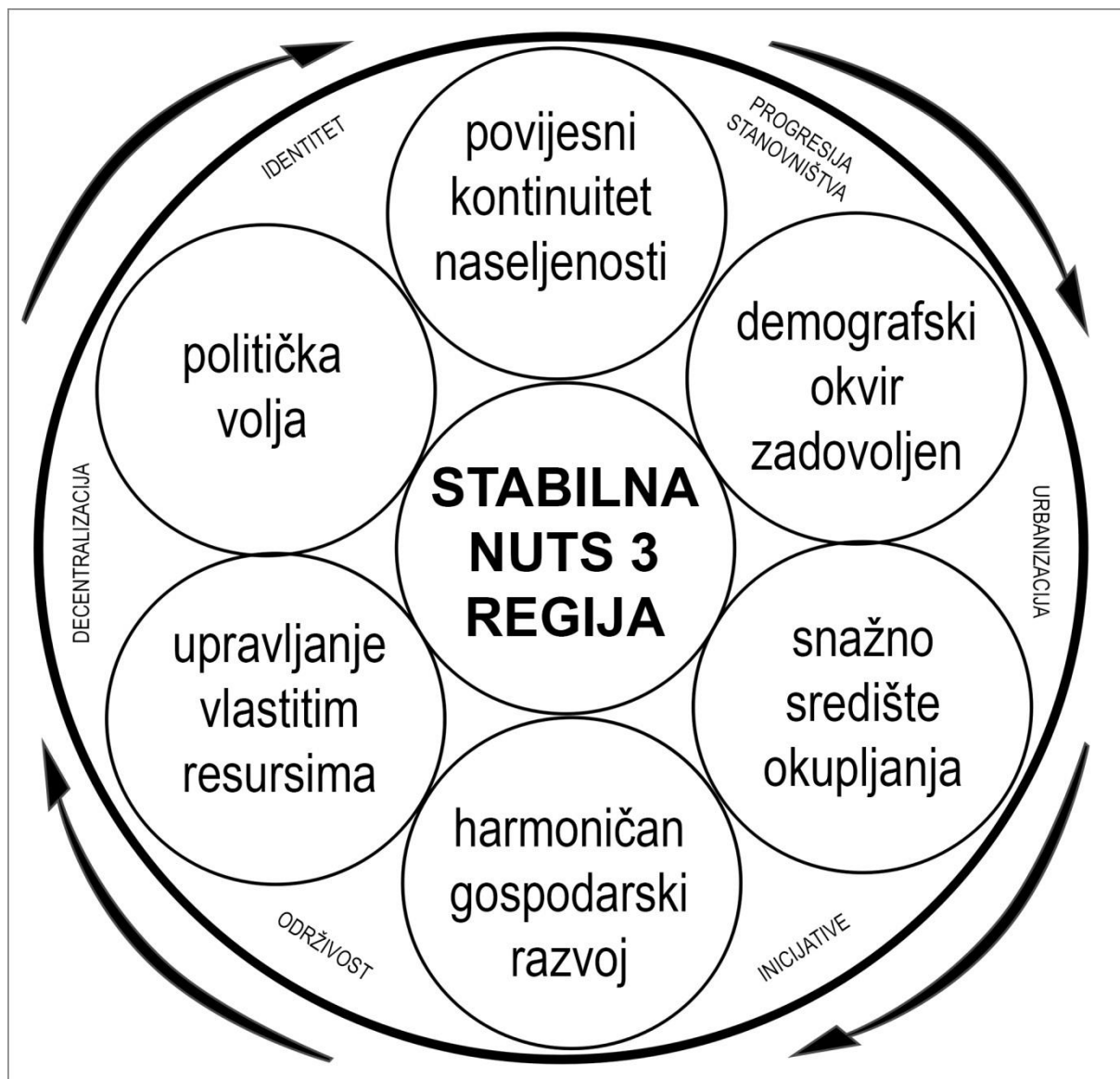
KODOVI	TEME	DIMENZIJE
<p>gospodarske grane, prijedlog decentralizacije državne imovine, prijedlog suradnje kroz bratimljenje, prijedlog modela 150 gradova, prijedlog modela 4 velike regije, prijedlog ustroja Ličko-senjske ž., udio u ostvarenoj dobiti dati JLS na raspolaganje, prijedlog jačanja Gospića, stupovi razvoja, prijedlog modela 1 regije, prostorno planiranje prepustiti JLS prijedlog podjele Like, prijedlog za turizam, prijedlog modela 5-6 regija, prijedlog modela povijesnih regija, prijedlog za rješavanje imovinsko-vlasničkih odnosa, prijedlog reorganizacije s gradovima kao nukleusima, prijedlog za proizvodnju, prijedlog uspostave Fonda za razvoj</p>		
<p>Suradnja bi mogla biti bolja, suradnja kvalitetna, suradnja općenito postoji, suradnja JLS – Županija zadovoljavajuća, suradnja sa susjednim JLS prisutna, neslužbena suradnja postoji, suradnja oko zbrinjavanja otpada, suradnja JLS – Županija nije zadovoljavajuća, suradnja JLS – Županija zadovoljavajuća, suradnja kroz bratimljenje postoji, prekogranična suradnja dobra, preduvjet suradnji su zajednički interesi, politika koči suradnju, suradnja oko vatrogasne službe, suradnja oko vodoopskrbe, suradnja kroz bratimljenje ne postoji, suradnja oko izgradnje komunalne infrastrukture, suradnja kroz LAG-ove, suradnja oko davanja suglasnosti, suradnja Županija – država nije zadovoljavajuća, prekogranična suradnja, važnost povjerenja i međuljudskih odnosa u suradnji JLS, suradnja oko komunalnih poslova, male općine bi trebale surađivati više, politika ne koči suradnju, suradnja oko zaštite prirode, preduvjet suradnji je solidarnost, prekogranična suradnja nije dobra, suradnja Županija – Državna uprava zadovoljavajuća, suradnja Županija – Državna uprava nije zadovoljavajuća, suradnja oko turističkih aktivnosti</p>	Suradnja	Suradnja
<p>Iskustva u rješavanju konkretnih problema kroz suradnju su zadovoljavajuća, iskustva u rješavanju konkretnih problema kroz suradnju nisu zadovoljavajuća</p>	Iskustva u rješavanju problema	
<p>Preustroj na NUTS 3 razini neće osigurati decentralizaciju države, u većoj regiji Ličko-senjska ž. će biti periferija, veće regije jamac ravnomjernog razvoja, reformiranje na NUTS 3 razini je potrebno, neodlučnost o potrebi reformiranja na NUTS 3 razini, veće regije neće doprinijeti smanjenju razlika, veće regije znače slabije poznavanje terena, preustroj temeljen na načelu učinkovitosti, okrupnjavanje vodi depopulaciji, reformiranje na NUTS 3 razini nije potrebno, regionalna kooperacija poželjna, uzaludno reformiranje ustroja ako nema sposobnih ljudi, velike regije nisu rješenje, sadašnji ustroj bolji od bivšeg, županijski sustav nije doprinio decentralizaciji, potreba većih regija jer su županije premalene, prekrajanje županijskih granica neće doprinijeti učinkovitosti, okrupnjavanje već započelo, NUTS</p>	Stav o reformiranju	Stavovi o budućem teritorijalnom ustroju

KODOVI	TEME	DIMENZIJE
kao politička priprema za ukidanje županija, strah od „utapanja“ u velikim regijama		
Podržava model od 3 NUTS 3 regije, podržava model od 2 NUTS 3 regije, strah od cijepanja Ličko-senjske ž. u modelu s 3 NUTS 3 regije	Regionalni modeli	
Smjer udruživanja prema Zadru, zašto za Zadar, zašto za Rijeku, smjer udruživanja i prema Zadru i prema Rijeci, smjer udruživanja prema Rijeci, jačanje unutrašnjosti pripajanjem Rijeci	Smjer udruživanja	
Centraliziranost prisutna, Zagreb ne poznaje lokalne probleme, Zagreb sve kontrolira, državna imovina je centralizirana, Županija nadzire JLS, uvijek zapne na razini Ministarstva	Centraliziranost	
Decentralizacija državne imovine, financijska decentralizacija, administrativna decentralizacija, decentralizacija inspeksijskog sustava, decentralizacija neće riješiti probleme, funkcionalna decentralizacija, fiskalna decentralizacija ne prati onu administrativnu	Decentralizacija	Centraliziranost/decentralizacija
Demografski problem, nepovoljna demografska situacija, problem nedostatka radne snage, problem administrativnog nefunkcioniranja, Natura 2000 kao otežavajući čimbenik, problem nezaposlenosti, problem nejednake raspodjele sredstava, problem nedostatka usluga, problem nedostatka hitnih službi, država ne potiče dovoljno razvoj, problem zapostavljanja primorskog dijela županije, problem što ljudi odlaze bez obzira na sve, problemi Hrvatske su i naši problemi, plaće povećane, a uzeto JLS, problem nesređenih zemljišnih knjiga, Ličko-senjska ž. demografski najkritičnija, problem nesređenog katastra, problem infrastruktura, problem disperziranosti naselja, problem manjka komunikacije, problem razvoja i zaštićenih područja, problem pronalaska posla, problem nedostatka sadržaja, problem nedostatka sadržaja, problem stambenog zbrinjavanja, problem osjećaja nepripadnosti istoj županiji, problem lijenosti i inertnosti, udaljenost od urbanih središta uvjetuje propadanje, problem „lokalnih šerifa“, prisutno lobiranje oko projekata, ostvarenje ciljeva daleko, problem „kuće duhova“, problem „napuhanog“ standarda, problem loše prometne povezanosti, problem legalizacije, problem kašnjenja projekata, problem prevelike konkurentnosti u prijavama na projekte, problem povratnika, problem pomanjkanja medicinskih sestara, problem propadanja šuma zbog zaštite, problem sezonske zaposlenosti, problem regionalnih razlika, problem redefiniranja granica zaštićenih područja, problem odlaska doktora, problem nedostatka poduzetnika i poljoprivrednika, problem nedostatka gospodarskih subjekata, problem manjka civilnih udruga, problem nedostatka regionalne politike, problem nelogičnosti brdsko-planinskih područja, problem nekontrolirane sječe šuma, problem nedostatka učenika u selima, problem sigurnosne ugroze, ukinuti poticaji, vlast nije	Širok spektar problema	Problemi i moguća rješenja

KODOVI	TEME	DIMENZIJE
<p>poduzetna, problem vremenskih rokova, problem vodoopskrbe, problem sukoba korisnika prostora, problem stvaranja istih kadrova, problem skupoće života, problem suradnje s NP, problem učestalih izmjena zakona, problem tržišta, problem škola, sporedni problemi se ne rješavaju, starost stanovništva, sela se teško izbore za svoj položaj, inertni smo i naviknuti na trpljenje, gospodarsko propadanje, novac iz projekata slabo se povlači, kompenzacija nedostatka stručnjaka nedovoljno stručnim kadrovima, demografski deficit kod polovice županija, političke prilike kočile projekte</p>		
<p>Koordinirane akcije, fiskalna decentralizacija, inicijativa ide od lokalne zajednice, prednost Ličko-senjske ž. je položaj, sinkronizirano djelovanje, decentralizacija državne imovine kao rješenje, drvoprerađivačka industrija, redefiniranje granica zaštićenih područja, izgradnja komunalne infrastrukture, poprečni prometni pravci doprinose homogenizaciji države, uvoz radne snage, lokalna kooperacija poželjna, promijeniti zakone o financiranju, donošenje Zakona o nekretninama, zadržati mlade stručnjake, jačanje sektora društvenih djelatnosti, jačanje Gospića, jačanje turizma, porez na nekretnine, jačanje poduzetništva, komplementarnost razvoja i zaštite prirode, korištenje potencijala prirodnih resursa, javni zborovi, otvaranje radnih mjesta, ojačati međuinstitucionalnu suradnju, razvojni impuls treba doći odozgo, inicijativa od lokalne zajednice neće donijeti promjene, povezivanje, privlačenje investitora, jaki projektni timovi, lokalna interakcija uz podršku vlasti, europska sredstva za najslabije naseljena područja, pomoći u stambenom zbrinjavanju mladih, suradnja oko izgradnje infrastrukture, sudjelovanje JLS u kreiranju politika, potencijal od rudarstva, uvođenje novih programa u srednje škole, orijentacija na deficitarne djelatnosti, porezno rasterećenje, „dovođenje“ usluga do disperziranih naselja, prometna povezanost kao potencijal, odgoj djece da se vrate, izmjena vlasničke strukture, sklop mjera na više razina, suvremena poljoprivreda, referendum o teritorijalnom ustroju, više timova Hitne službe, reformiranje administracije</p>	<p>Rješenja problema</p>	
<p>Primjer lokalnih problema, primjer rada, primjer centraliziranosti državne imovine, primjer suradnje, primjer mentaliteta, primjer nejednakosti uvjeta života, primjer suradnje između JLS i Županije, primjer suradnje između susjednih JLS, primjer uspješnih općina, primjer nelogičnosti indeksa razvijenosti, primjer iz povijesti, primjer nesklada, primjer pozitivne i nade, primjer oglašivanja na lokalne potrebe, Ličko-senjska ž. nema koristi od NP, primjer centraliziranosti financija, Centar za brdsko-planinsku poljoprivredu, planske regije, „lokalni šerifi“ nisu problem, porezna reforma oštetila JLS, primjer potrebe postojanja općina, bez</p>	<p>Primjeri</p>	<p>Primjeri i ostalo</p>

KODOVI	TEME	DIMENZIJE
Ljudi teško do projekata, zakoni su dobri, ali nisu zaživjeli, bolje biti zvijezda u manjem okruženju, začarani krug, Državna uprava i Županija nisu u sukobu, primjer kočenja s vrha,		
Indeks razvijenosti nije dobar, indeks razvijenosti treba redefinirati	Indeks razvijenosti	
Nije se izjasnio/la, ne izjašnjava se za broj NUTS 3 regija, ne izjašnjava se oko podržavanja županijskog sustava	Neizjašnjeni	

Intervjui sa sugovornicima otvarani su s upitima o općoj informiranosti o europskom sustavu NUTS regija i položaju hrvatskih regija u njemu, te o demografskim problemima s kojima se suočava Ličko-senjska županija. Što je razgovor više odmicao, kristalizirali su se čimbenici koji bi teoretski trebali tvoriti stabilnu NUTS 3 regiju. Naravno, usputno su komentirani glavni razvojni problemi jedinica lokalne i regionalne samouprave, a to je administrativna i financijska centraliziranost s jedne strane, te nemogućnost korištenja vlastitih resursa u razvojne svrhe s druge strane. Analizom transkripata formirala se tzv. kondicionalna matrica glavnih uvjeta za formiranje NUTS 3 regije (Sl. 97.). To je procedura koja se često koristi u utemeljenoj teoriji, a odnosi se na mapiranje uvjeta vezanih uz istraživani fenomen (Charmaz, 2005.). Corbin i Strauss (1990.) upozoravaju da je potrebno s oprezom razmatrati uvjete čijim uzročno-posljedičnim vezama dolazi do tvorenja teorijskih pretpostavki. U takvim slučajevima koristi se kondicionalna matrica uvjeta kao set koncentričnih kružnica kod kojeg svaka kružnica odgovara podjednakom utjecaju nekog od uvjeta u oblikovanju istraživanog fenomena.

Slika 97. Kondicionalna matrica uvjeta za formiranje NUTS 3 regije

Glavna pretpostavka formiranja NUTS 3 regije podrazumijeva povijesno-geografski kontinuitet naseljavanja određenog prostora u kojem se stvaraju uvjeti za oblikovanje regije uslijed napuštanja nomadskog načina života i izgradnje trajno naseljenih nastambi. Kontinuitet naseljavanja određenog prostora stvara na tom prostoru demografsku bazu koja osigurava porast broja stanovnika i stvaranje demografskih uvjeta za izdvajanje regije. Procesom urbanizacije dolazi u mreži naselja do jačanja jednoga izraženijeg urbanog središta koje će širiti svoj gravitacijski utjecaj okolnim prostorom i koje će stalno biti u interakciji s njim. Inicijativama odozdo, odnosno prvenstveno aktivnostima lokalne zajednice, uz stalnu političku podršku na lokalnim razinama, dolazi do razvijanja lokalnog gospodarstva

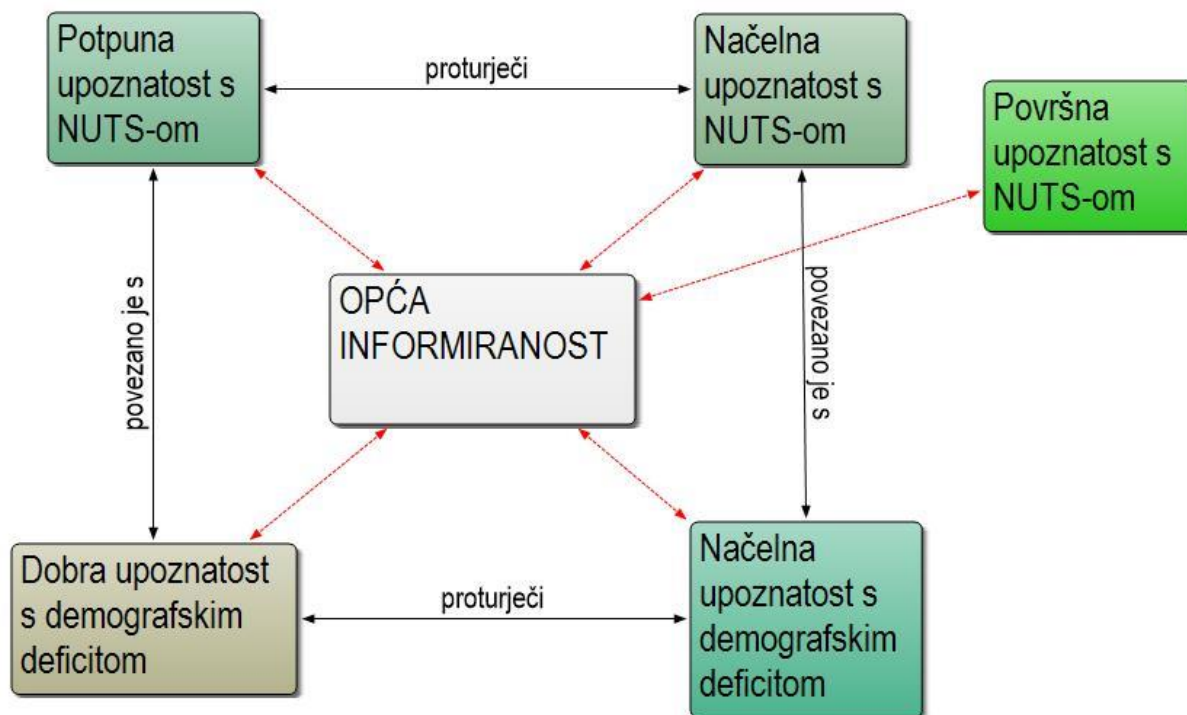
temeljenog na načelu održivosti. Političke strukture trebaju biti svjesne identitetske osnove stanovništva koje naseljava prostora kojim upravljaju, te moraju osigurati decentraliziranost da bi regije mogle upravljati vlastitim resursima. Tako se zapravo stvara „zatvoreni krug“ u kojem se regija ravnomjerno razvija i kod koje je komunikacija povratna i usmjerena kako horizontalno, tako i vertikalno. Model je to koji tvori kondicijsku matricu istraživane teme.

U nacrtu istraživanja, prije provedbe intervjua, bile su zamišljene samo 3 dimenzije: opća informiranost o NUTS regionalizaciji i demografskom stanju, iskustva sa sadašnjim teritorijalnim ustrojem, te stavovi o budućem teritorijalnom ustroju. Nakon provedbe istraživanja, pored navedenih dimenzija, diferencirale su se i 2 nove dimenzije: suradnja i centralizacija/decentralizacija. Također, sugovornici su tijekom razgovora isticali probleme u kojima se nalazi istraživani prostor, predlagali neke promjene, te navodili primjere dobre ili loše prakse vezane uz pojedine cjeline, pa su razvrstane i dodatne 3 dimenzije koje su zapravo prožimaju cijelo istraživanje: prijedlozi promjena i potrebe, problemi i moguća rješenja, te primjeri i ostalo. Ove tri dimenzije neće biti razmatrane posebno, već su u službi potkrjepljivanja 5 osnovnih dimenzija ovog istraživanja.

9.2.3.1. Opća informiranost

Prva, takoreći uvodna, dimenzija ovog istraživanja bila je opća informiranost o NUTS regionalizaciji i ustroju Hrvatske na NUTS regije različitih razina, ali i o problemima demografskog deficita mnogih županija u Hrvatskoj. Ova dimenzija uključuje 2 teme, 5 kodova i 38 citata (Sl. 98.).¹⁶²

¹⁶² Svi kodovi i citati, koji se koriste u poglavlju *Rezultati istraživanja*, zasnovani su na analizi podataka (transkripata intervjua) u programskom alatu Atlas.ti i rezultat su primjene istraživačkih procedura korištenih u obradi podataka dobivenih istraživanjem. Također, autor je sve citate transkribirao suvremenim književnim hrvatskim jezikom, pritom ne promijenivši sadržajno i značenjski citirane dijelove. Autor smatra da se u ustanovama, u kojima su sugovornici zaposleni, službeno upotrebljava hrvatski književni jezik, te da upotreba književnog jezika u citiranju doprinosi anonimnosti sugovornika.

Slika 98. Dimenzija "Opća informiranost" i pripadajući kodovi

Prva tema o kojoj se razgovaralo bila je opća informiranost o europskoj statističkoj regionalizaciji i sukladno tome recentnom ustroju Hrvatske na NUTS regije prve, druge i treće razine, na čiju se provedbu RH obvezala ulaskom u Europsku Uniju 2013. godine. Dakle, istraživača je zanimalo jesu li sugovornici uopće upoznati s akronimom NUTS i koriste li uopće taj termin u svakodnevnom poslu.

Malo više od polovice sugovornika odgovorilo je da je njihova upoznatost s NUTS regionalizacijom načelna, odnosno da razumiju tu problematiku jedino kroz prizmu nekih informacija dobivenih kroz medije. Ti sugovornici povremeno su kroz odgovaranje na postavljeno pitanje dovodili u pitanje vlastitu upoznatost s temom koju je istraživač postavio:

Z. P.: Načelno sam informirana. Onoliko koliko sam iz sredstava informiranosti mogla biti. Imamo europske NUTS regije na tri razine. Nama je zapravo problematična ta treća razina. Znači, s nekim načelnim informacijama sam upoznata, u nikakve detalje nisam ulazila.

Nekim je sugovornicima na spomen NUTS regija prva pomisao bio prijedlog podjele Hrvatske na 5 planskih područja, koji je bio aktualan u drugoj polovici 2013. godine, ali nije proveden.

S. B.: *Nisam upoznat s tom klasifikacijom koja podrazumijeva da regija mora imati od 150.000 – 800.000 stanovnika. Znam da se priča o regionalizaciji Hrvatske i da će se država podijeliti u 5 regija, to je već stara priča, ali po meni teško provediva!*¹⁶³

Nešto manje od polovice sugovornika odgovorilo je da su u potpunosti upoznati s NUTS regionalizacijom. Neki od sugovornika čak su se susreli i s konkretnim problemom Ličko-senjske županije u oblikovanju NUTS 3 regije i zadovoljavanju demografskog minimuma od 150.000 stanovnika.

R. Ć. *Jesam! Mi smo dosta radili s europskim fondovima pa sam se slijedom toga morao s tim upoznati tako da znam za cijelu metodologiju i NUTS podjelu i jasno je da je najveći problem na ovoj 3. razini gdje Ličko-senjska županija ne udovoljava minimumu od 150.000 stanovnika.*

Samo je jedan ispitanik odgovorio da je površno upoznat s NUTS regionalizacijom Hrvatske. Sugovornik V. Š. odgovorio je da nigdje nije koristio tu regionalizaciju i da je vrlo površno upoznat s njom. Radi boljeg uvođenja tog sugovornika u razgovor, istraživač mu je vrlo kratko objasnio koncept NUTS regija i podijeljenost Hrvatske na tri razine, ovisno o broju stanovnika.

Opća informiranost uzorkom obuhvaćenih sugovornika može se ocijeniti zadovoljavajućom, budući da su i sugovornici, koji su izjasnili načelnu upoznatost s NUTS-om, kroz razgovor zapravo otkrili da razumiju taj koncept, ali vjerojatno zbog tipične nelagode na samom početku intervjuiranja, ali i želje da se ne izjasne posve upućenima ne znajući što ih kroz razgovor čeka, izjasnili su onda načelnu upoznatost s NUTS regionalizacijom.

Druga tema ove dimenzije bila je opća upoznatost s činjenicom da dio hrvatskih županija ne zadovoljava demografski EU kriterij ukupnog broja stanovnika za status NUTS 3 regije (min. 150.000 stanovnika). Gotovo polovica hrvatskih županija ne zadovoljava demografski kriterij za oblikovanje NUTS 3 regije, s tim da je Ličko-senjska županija u najupitnijem položaju jer ima samo oko trećinu potrebnog stanovništva za samostalnu regiju. Ako se uzme

¹⁶³ Prema Nacrtu prijedloga Zakona o regionalnom razvoju, koji je bio stavljen na javnu raspravu od 4. listopada do 4. studenoga 2013. godine, Hrvatska je trebala biti podijeljena na 5 planskih područja. Taj regionalni model trebao je osigurati pravedniji sustav kategorizacije potpomognutih područja, a Ličko-senjska županija trebala se nalaziti u regiji Sjeverni Jadran i Lika zajedno s Istarskom i Primorsko-goranskom županijom (vidjeti: *Izmjene Zakona o regionalnom razvoju RH*). Taj je prijedlog odbijen, a žestoko mu se protivila Hrvatska zajednica županija u kojoj su članice sve županije. Zakon o regionalnom razvoju (NN 147/14), koji je stupio na snagu 1. siječnja 2015. godine, obvezuje planiranje ravnomjernoga regionalnog razvoja kroz urbane aglomeracije (Zagreb, Split, Rijeka i Osijek) i velike gradove.

samo demografski kriterij kao mjerodavan za moguće NUTS 3 regije, onda čak četvrtina stanovništva hrvatske živi u županijama koje bi trebale kooperirati sa susjednim županijama (Tab. 45.).

Tablica 45. Županije koje (ne)zadovoljavaju demografski minimum za oblikovanje NUTS 3 regije u Hrvatskoj 2011. godine

Županija	Broj stanovnika	Udio u RH (%)
Ličko-senjska	50.927	1,2
Požeško-slavonska	78.034	1,8
Virovitičko-podravska	84.836	2,0
Šibensko-kninska	109.375	2,6
Međimurska	113.804	2,7
Koprivničko-križevačka	115.584	2,7
Bjelovarsko-bilogorska	119.764	2,8
Dubrovačko-neretvanska	122.568	2,9
Karlovačka	128.899	3,0
Krapinsko-zagorska	132.892	3,1
Ukupno županije s demografskim deficitom	1.056.683	24,7
BRODSKO-POSAVSKA	158.575	3,7
ZADARSKA	170.017	4,0
SISAČKO-MOSLAVAČKA	172.439	4,0
VARAŽDINSKA	175.951	4,1
VUKOVARSKO-SRIJEMSKA	179.521	4,2
ISTARSKA	208.055	4,9
PRIMORSKO-GORANSKA	296.195	6,9
OSJEČKO-BARANJSKA	305.032	7,1

Županija	Broj stanovnika	Udio u RH (%)
ZAGREBAČKA	317.606	7,4
SPLITSKO-DALMATINSKA	454.798	10,6
GRAD ZAGREB	790.017	18,4
Ukupno županije s demografskim suficitom	3.228.206	75,3
Ukupno Hrvatska	4.284.889	100,0

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, DZS, Zagreb.

Većina sugovornika odgovorila je, na postavljeno pitanje o upoznatosti s demografskim deficitom nekih županija za formiranje NUTS 3 regija, da su dobro upoznati s tim problemom. Jedan od sugovornika, koji su potvrdili da su upoznati s demografskom situacijom u hrvatskim županijama, u pomalo sarkastičnom tonu je rekao da su ljudi koji ovdje žive najbolji poznavatelji demografskih uvjeta koji ovdje vladaju.

Z. P. Nije ni trebala Europska Unija reći da bi mi bili svjesni da smo deficitarni u pogledu broja stanovnika. Tako da znam, to nam je jednostavno problematika. Puno duže mi s njom imamo problema nego od onda od kad nam je Europska Unija to rekla!

Iz odgovora se može iščitati pomalo ciničan stav prema Europskoj Uniji, ali treba biti svjestan toga da ako već domicilno stanovništvo prepoznaje glavne demografske probleme koji ga obilježavaju, onda to isto stanovništvo treba potaknuti inicijative prema lokalnoj i regionalnoj vlasti i predlagati promjene koje bi barem ublažile negativne demografske trendove i stabilizirale demografsko stanje u Ličko-senjskoj županiji.

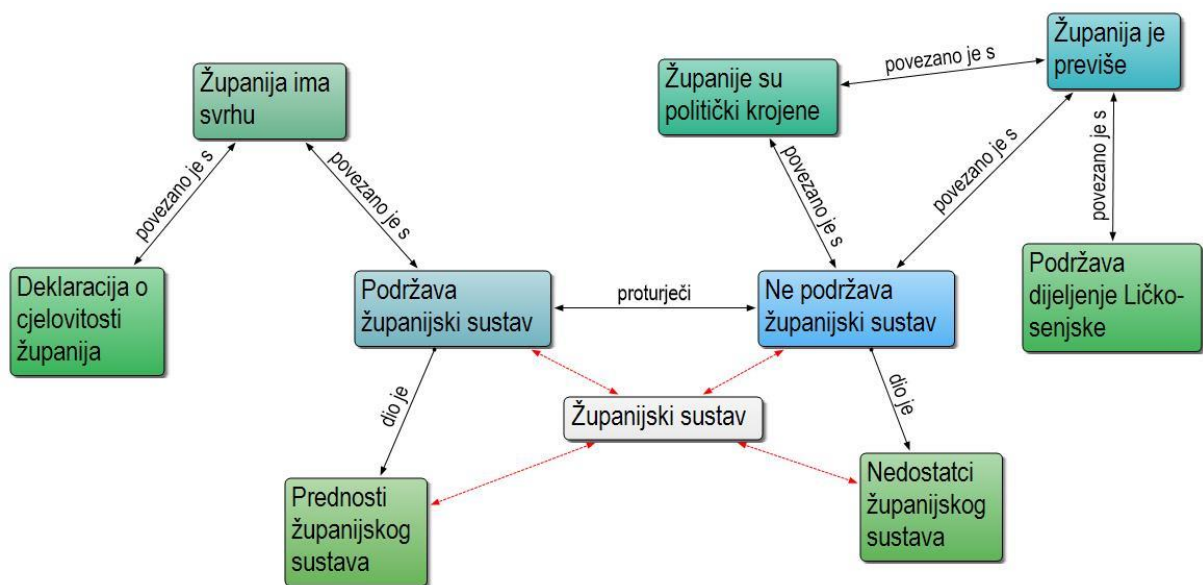
Manji dio sugovornika odgovorio je da je načelno upoznat s demografskim deficitom. Objasnili su da se nisu pomnije bavili istraživanjem koje bi uključivalo i broj stanovnika po pojedinim županijama, ali im je opće poznato da Ličko-senjska županija ima najnepovoljnije demografske pokazatelje u Hrvatskoj. Sugovornici uglavnom nisu bili svjesni da je potrebno više od 150.000 stanovnika da bi se zadovoljio uvjet za NUTS 3 regiju.

Nakon razgovora sa sugovornicima o općoj obaviještenosti o NUTS regijama i potrebnom broju stanovnika da bi se zadovoljio demografski kriterij, stječe se dojam da sugovornici NUTS regionalizaciju doživljavaju kao ustroj Hrvatske na dvije velike regije. Pomalo apstraktna im je bila spoznaja da NUTS regionalizacija podrazumijeva tri razine regionalne

raščlambe prostora i da je zapravo problem na trećoj razini. Istraživač im je objasnio ukratko koncept NUTS regija i demografski deficit hrvatskih županija.

9.2.3.2. Stavovi o sadašnjem teritorijalnom ustroju

Sljedeća dimenzija o kojoj se razgovaralo bila je vezana uz stavove sugovornika o pozitivnim i negativnim značajkama upravno-teritorijalnog ustroja Hrvatske, odnosno o upravno-teritorijalnoj raščlambi na 21 županiju, 128 gradova i 428 općina. Ova dimenzija sastoji se od 4 teme, 44 koda i 172 citata.

Slika 99. Tema "Županijski sustav" i pripadajući kodovi

Prva tema ove dimenzije je županijski sustav (Sl. 99.). Županijski sustav, zakonski ustrojen 1992. godine i jednom značajnije preoblikovan (NN 90/92, NN 10/97, NN 86/06), politička je regionalna upravno-teritorijalna raščlamba hrvatskog prostora na 20 županija i Grad Zagreb sa statusom županije. Županije su oblikovane prema hrvatskoj tradiciji postojanja nekadašnjih župa i županija kao jedinstvenih nižih upravno-teritorijalnih jedinica još od ranoga srednjeg vijeka (Goldstein, 1996.). Županije su, također zakonskim odredbama (NN 33/01), proglašene jedinicama područne (regionalne) samouprave, te ujedno prirodne, povijesne, promete, gospodarske i društvene cjeline.

Na pitanje o tome podržavaju li sadašnji županijski sustav, većina je sugovornika odgovorila da ga podržava i da ga ne bi mijenjao. Sugovornici smatraju da je sustav već dobro uhodan i da ga ne bi trebalo opet mijenjati.

I. Č. *Podržavam! Mi smo se nekako već uhodali u tom sustavu, a i u suradnji među županijama. Mi također i prostorne planove usklađujemo na granici županija, ako su u sklopu zajedničkog projekta.*

Ipak, neki od sugovornika upozoravaju da je vrlo bitna, unutar županjskog sustava, učinkovitost pojedinih županijskih uprava koja izravno utječe na financijsku održivost. Uspješan sustav može opstati i pravilno funkcionirati jedino ako sve jedinice unutar sustava dobro funkcioniraju.

I. F. *Ja smatram da je taj sustav dobar, samo što neke županije funkcioniraju i sjajno odraduju svoj posao, a neke uopće ne funkcioniraju.*

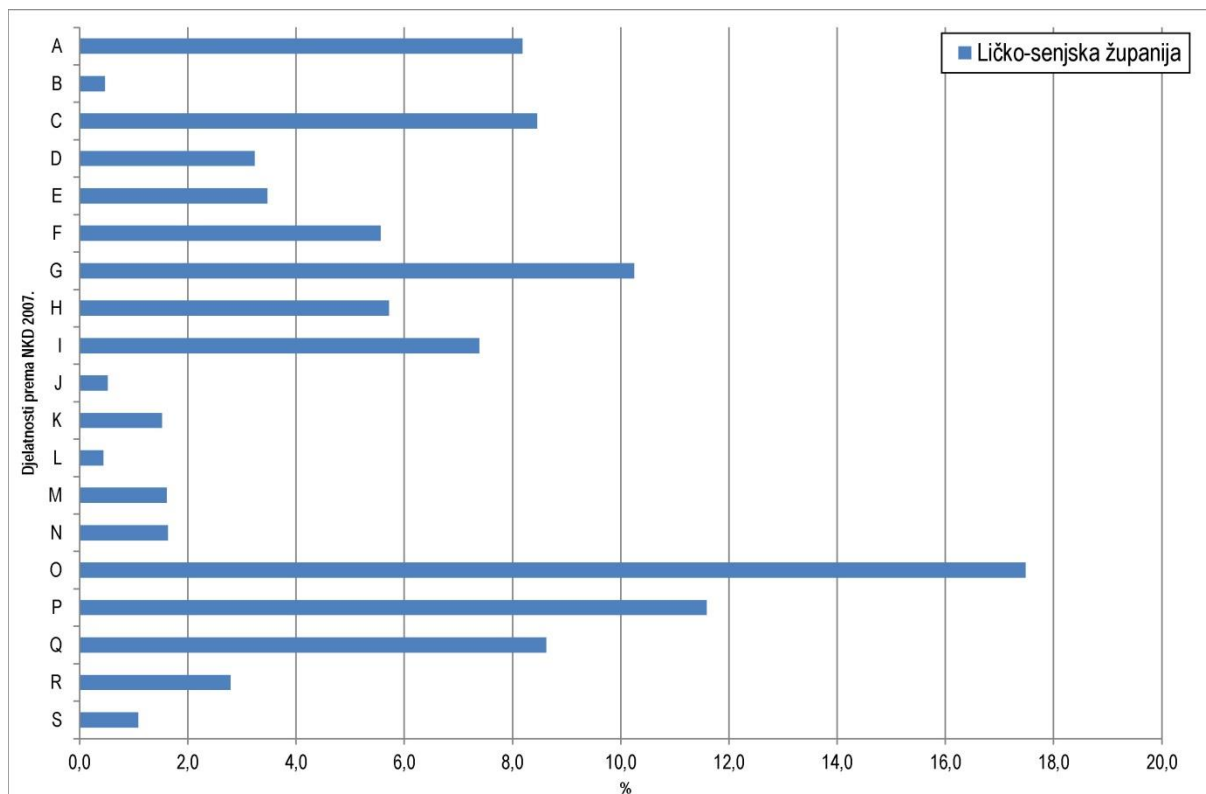
S druge strane, dio sugovornika zagovara potrebu mijenjanja županijskog sustava jer smatraju da je on dotrajavao, da je njegova prvotna namjera „potrošena“ i da su županije veliki „divovi“ koji zapošljavaju nestručne političke kadrove i da jednostavno nisu financijski održive.¹⁶⁴ Sugovornik, dakle, pretpostavlja da su županije inkubatori viška kadrova koji opterećuju županijski proračun.

R. Č. *U današnje vrijeme, mislim da sasvim sigurno ne odgovara realnim potrebama Republike Hrvatske i trebalo bi ga modificirati.*

U Ličko-senjskoj županiji je najviše zaposlenih (2015.) u javnoj upravi i obrani (1825). Ako se razmatra udio zaposlenih prema djelatnostima na županijskoj razini, onda je jasno da djelatnosti vezane uz javnu upravu i obranu dominiraju (Sl. 100.), međutim, ako se Ličko-senjska županija uspoređi s drugim županijama, onda dio zaposlenih u tom sektoru (17,5%) znatno je istaknutiji nego u Gradu Zagrebu (9,3%) i Zadarskoj županiji (11,8%), te nešto veći nego u Šibensko-kninskoj (14,3%).¹⁶⁵

¹⁶⁴ Z. Klarić (2016.) je uspoređio hrvatski županijski ustroj s europskim zemljama i zaključio da Ličko-senjska županija ima svoju ulogu jer je razmjerno udaljena od velikih urbanih središta.

¹⁶⁵ Izvor: *Priopćenje DZS-a 9.2.4., Zaposleni prema područjima djelatnosti i po županijama, stanje 31. ožujka 2015.*, DZS, Zagreb. Djelatnosti prema *Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti 2007.*: A – Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo, B – Rudarstvo i vađenje, C – Prerađivačka industrija, D – Opskrba električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija, E – Opskrba vodom; uklanjanje otpadnih voda, gospodarenje otpadom te djelatnosti sanacije okoliša, F – Građevinarstvo, G – Trgovina na veliko i na malo; popravak motornih vozila i motocikla, H – Prijevoz i skladištenje, I – Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane, J – Informacije i komunikacije, K – Financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja, L – Poslovanje nekretninama, M – Stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti, N – Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti, O – Javna uprava i obrana; obvezno socijalno osiguranje, P – Obrazovanje, Q – Djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi, R – Umjetnost, zabava i rekreacija, S – Ostale uslužne djelatnosti, T – Djelatnosti kućanstava kao

Slika 100. Zaposleni prema djelatnostima (NKD 2007.) u Ličko-senjskoj županiji 2015. (izvor: *Priopćenje 9.2.4., Zaposleni prema područjima djelatnosti i po županijama, stanje 31. ožujka 2015., DZS, Zagreb.*)¹⁶⁶

Sugovornici su nastojali navesti prednosti i nedostatke postojećega županijskog sustava. Među glavnim argumentima koji idu u prilog sadašnjem županijskom sustavu ističe se bolja upoznatost s lokalnim problemima na nižoj, regionalnoj razini. Slikovito rečeno, djelatnici javne uprave zaposleni u Ličko-senjskoj županiji svakako bolje poznaju lokalne probleme nego oni zaposleni u državnoj upravi, ministarstvima ili državnim agencijama smještenim u Zagrebu ili Rijeci.

poslodavaca; djelatnosti kućanstava koja proizvode različitu robu i pružaju različite usluge za vlastite potrebe, U – Djelatnosti izvanteritorijalnih organizacija i tijela.

¹⁶⁶ Djelatnosti prema *Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti 2007.*: A – Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo, B – Rudarstvo i vađenje, C – Prerađivačka industrija, D – Opskrba električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija, E – Opskrba vodom; uklanjanje otpadnih voda, gospodarenje otpadom te djelatnosti sanacije okoliša, F – Građevinarstvo, G – Trgovina na veliko i na malo; popravak motornih vozila i motocikla, H – Prijevoz i skladištenje, I – Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane, J – Informacije i komunikacije, K – Financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja, L – Poslovanje nekretninama, M – Stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti, N – Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti, O – Javna uprava i obrana; obvezno socijalno osiguranje, P – Obrazovanje, Q – Djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi, R – Umjetnost, zabava i rekreacija, S – Ostale uslužne djelatnosti, T – Djelatnosti kućanstava kao poslodavaca; djelatnosti kućanstava koja proizvode različitu robu i pružaju različite usluge za vlastite potrebe, U – Djelatnosti izvanteritorijalnih organizacija i tijela.

L. F. *Veći broj županija ima više kapaciteta za poznavanje situacije na terenu koji pokrivaju i bolje tretiraju probleme na koje na svom području nailaze.*

Županije su, ističu neki sugovornici, simbol hrvatske države jednako kao što su simboli grb, zastava ili recimo šahovnica. Županijski je sustav povijesno naslijeđe koje podsjeća na tradicijsku komponentu upravno-teritorijalnog ustroja. Županije su, koliko je to bilo moguće, određene prema bitnim povijesno-geografskim obilježjima na tragu tradicijskih regija, županija, okruga i sl.

M. M. *Činjenica je da su one vezane na neki način uz postojanost Hrvatske. Ustrojstvo Republike Hrvatske odredilo je da županije postoje, tako da je tu malo naglašena ta dimenzija osobnosti jer nitko neće ukinuti svoju županiju niti to želi.*

Među nekim sugovornicima osjetio se strah od dijeljenja Ličko-senjske županije u nekom budućem regionalnom ustroju pa su istaknuli da sadašnji županijski sustav ne dozvoljava podjelu, a treba uzeti u obzir činjenicu da je južna Lika u Zadarskoj županiji.

I. J. *Prednost je u tome što ta naša županija zaokružuje nekakvu cjelinu u kojoj Lika, kao cjelina, ima neke specifičnosti, recimo, prirodne poput Parkova prirode, zatim komunikacije i sl. Dakle, to jest nekakva pogodnost!*

Često se kritizira županijski sustav tako da ga se spominje u kontekstu potrošača financijskih sredstava, ali jedan je sugovornik, navodeći prednosti županijskog sustava, istaknuo sljedeće:

H. H. *Ne znam koliko košta državna uprava, ali od ukupnog broja zaposlenih u javnim službama u cijeloj RH, zaposleni u županijama čine 1,7%. Da nije Grad Zagreb u taj postotak uključen, bilo bi i još manje, možda oko 1%.*

Isti sugovornik smatra da je hrvatski županijski sustav dio nacionalnog identiteta i da i druge europske države, poput Hrvatske, imaju vlastite regionalne sustave koji nisu ukinuti desetljećima.

H. H. *Opravdanost županija stoji jer to nije samo naš primjer, već je županijski sustav ili njemu sličan sustav primjer niza drugih europskih država i taj je sustav zaživio u identitetu tih ljudi koji žive na tim prostorima. Taj identitet dodatno snaži funkciju rada!*

Sugovornici koji su protiv županijskog sustava, navodili su argumente za izmjene postojećeg sustava, odnosno povezivanje županija u dvostruko manji broj velikih regija. Uglavnom se u kontekstu ukidanja županija spominje višak zaposlenih i nekontrolirano

trošenje financijskih sredstava. Uglavnom se ističe to da naša privreda ne može izdržati postojeći sustav i toliku administraciju i da je to potrebno mijenjati.

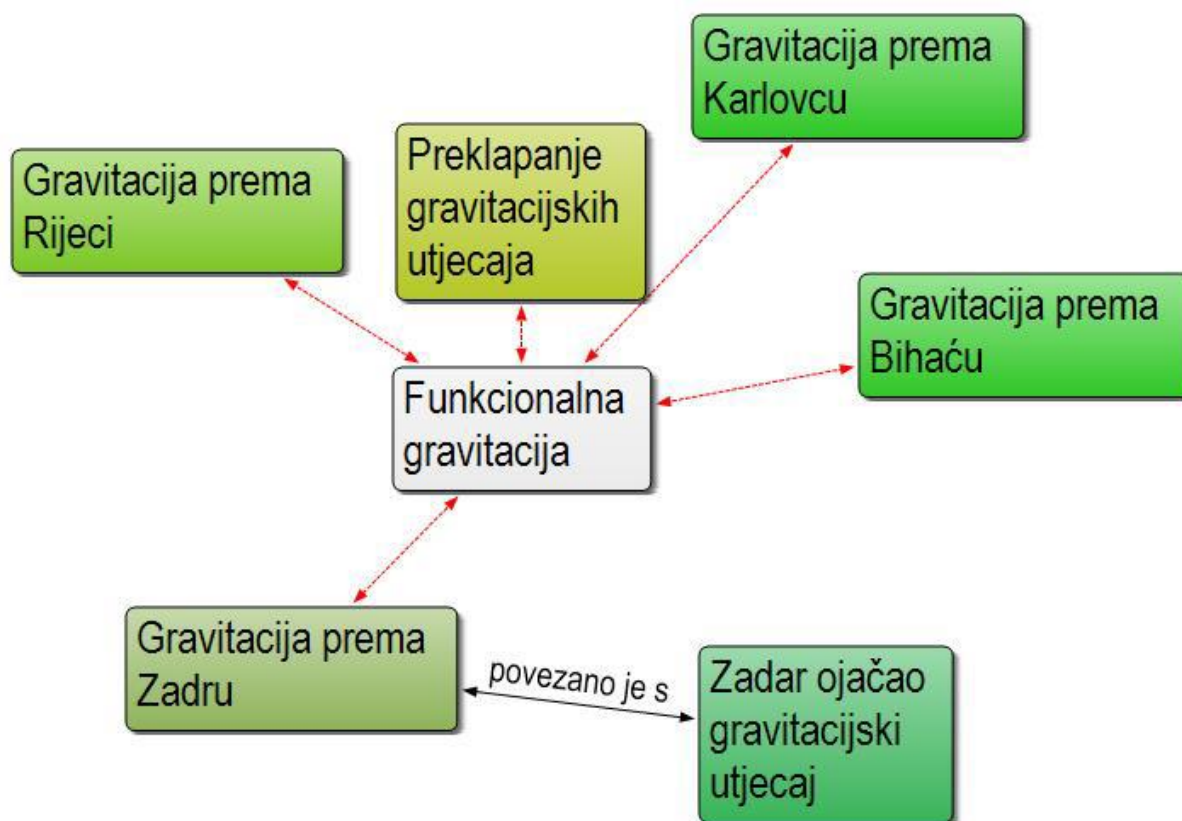
I. J. Ekonomska situacija je ključni čimbenik koji odlučuje koliko bi bilo regija, kako bi bile povezane, kako bi to sve skupa izgledalo, na koju bi se stranu to formiralo. Država je trenutno podijeljena na županije prema povijesno-kulturološkim situacijama i jednim cjelinama. To je preskupo, to nitko ne može platiti, u tim jedinicama regionalne samouprave zaposlilo se toliko ljudi da jednostavno njihove plaće opterećuju pola proračuna. To je izvan svake pameti!

Neki sugovornici ističu da su županije žarišta centralizacije financijskih sredstava. Nezadovoljstvo županijskim sustavom potaknuto je prvenstveno zbog nemogućnosti jedinica lokalne samouprave da upravljaju nekim djelatnostima i ustanovama koje su u nadležnosti županije, a nalaze se na njihovom prostoru.

I. J. Nekada su za sve te funkcije bile odgovorne općine, a to je sve županija preuzela na sebe. Uzeta su sredstva i funkcije gradovima i općinama i stvorene su velike umjetne tvorevine – županije!

Službeni stav vodstva Ličko-senjske županije kao članice Hrvatske zajednice županija, potvrđen Deklaracijom o regionalnom razvoju i jedinstvenosti Ličko-senjske županije¹⁶⁷, jest taj da je Ličko-senjska županija nedjeljiva cjelina koja se sastoji od ličkog, velebitskog, primorskog i otočnog dijela i da je nedopustivo seliti regionalne državne uprave iz sjedišta županije, Gospića, i time poticati negativne demografske trendove. U svakoj budućoj regionalizaciji potrebno je poštivati cjelovitost granica Ličko-senjske županije.

¹⁶⁷ Deklaracija je usvojena na izvanrednoj proširenoj sjednici Županijske skupštine Ličko-senjske županije, a nastala je kao odgovor na Nacrt prijedloga Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske.

Slika 101. Tema "Funkcionalna gravitacija" i pripadajući kodovi

Druga tema ove dimenzije je funkcionalna gravitacija (Sl. 101.). Nastojalo se saznati stavove sugovornika iz različitih dijelova županije o gravitacijskim utjecajima bližih velikih urbanih središta na istraživani prostor. Istraživač je upozorio sugovornike da se ovdje ne radi o utjecaju Zagreba kao glavnog grada države kojem sva velika središta gravitiraju, niti se radi o Gospiću kao administrativnom središtu Ličko-senjske županije kojem gravitiraju ostale jedinice lokalne samouprave, već se nastojalo doznati više o prevladavajućim gravitacijskim utjecajima susjednih većih gradskih središta, poput Rijeke, Zadra, Karlovca, pa i Bihaća. Veliki gradovi žarišta su okupljenosti funkcija i iz njih se gravitacijski utjecaji šire u prostor. Prema Vresku (2002.), pored funkcija stanovanja i rada, najvažnije funkcije gradova su proizvodne i uslužne funkcije. Okolice velikih gradova ovise o proizvodnji industrijskih proizvoda, ali i ponudi usluga velikih središta. Od funkcija u okviru istraživanog prostora, svakako se izdvajaju kao najvažnije funkcije obrazovanja, zdravstva, trgovine, te u manjoj mjeri rada.

Ispitanici su se većinom složili da se na prostoru Ličko-senjske županije prelamaju gravitacijski utjecaji susjednih velikih gradova. Riječ je o velikom prostoru na kojem nema

velikoga funkcionalnog središta koje će širiti svoj gravitacijski utjecaj na širi prostor Like i velebitskog priobalja. Grad Gospić u nedovoljnoj mjeri pruža funkcije stanovanja i rada, ali i proizvodne i uslužne funkcije. Sve su funkcije usko povezane. Ako u gradu nema značajnije poljoprivredne ili industrijske proizvodnje, koja će osigurati razvoj uslužnih djelatnosti i potaknuti otvaranjem radnih mjesta migracije radne snage, a u konačnici i trajno preseljenje, onda te iste funkcije lokalno stanovništvo pronalazi u većim susjednim središtima.

Z. P. Za rješavanje nekih stvari idemo u Zadar, nekih u Rijeku, nekih u Zagreb jer je ipak središte države. Logično je da neke stvari moramo obaviti u Zagrebu, ali bilo bi dobro bar da od ovih većih regionalnih središta imamo nekakav jedinstveni model postupanja da znamo gdje se svrstati. Zasad ne znam gdje bismo pripali jer nas jedni tjeraju na jednu stranu, a drugi na drugu.

Neki su sugovornici bili precizniji, pa su pokušali objasniti gdje se zapravo preklapaju ti gravitacijski utjecaji Rijeke i Zadra. Interesantno je primijetiti povezanost kvalitetnije prometne mreže i „jačine“ gravitacijskih utjecaja na istraživanom području. U prilog tome ide i činjenica da je Ličko-senjska županija kvalitetnije povezana uzdužnim prometnim pravcima (Zagreb – Zadar – Split) nego poprečnim (Senj – Bihać), na što, jasno, utječu geomorfološki čimbenici.

M. P. Mislim da Gospić, skupa s okolicom, gravitira više ka Zadru što je i logično zbog autoceste, povezanosti i blizine. Senj i možda čak Otočac, oni možda više gravitiraju prema Rijeci. Ipak su bliže i još kad bi se napravio taj zadnji dio autoceste (Rijeka – Žuta Lokva) onda bi to bilo to.

Posebno se naglašava besmislenost podjele otoka Paga između dviju županija. Na toj se podjeli zrcale problemi preklapanja gravitacijskih utjecaja na području Ličko-senjske županije.

R. Č. Osnovni problem Ličko-senjske županije, pored demografskog deficita, je ta podijeljenost na gravitacijske polove jer pojedini dijelovi županije gravitiraju ovamo ili onamo. Evo, recimo, otok Pag je jedan apsolutni 'no sense'. Neshvatljivo je da je jedan otok podijeljen između dviju županija. To je posve neživotno rješenje.

Nešto više od polovice sugovornika smatra da prostor Ličko-senjske županije, a napose prostor jedinice lokalne samouprave koje predstavljaju, gravitira prema Zadru. Izgradnja autoceste A1 približila je Zadar ličkom kraju. Mnogi sugovornici ističu blizinu zadarske Opće (regionalne) bolnice, zatim važnost zadarskog Sveučilišta u obrazovanju mladih. U ljetnim

mjesecima sve više se ide na odmor u zadarsku okolicu, a vikendima se odlazi u Zadar u kupnju. Zadar je posljednjih godina ojačao svoju tradicionalnu ulogu važnoga primorskog središta, a demografski rast prate i gospodarska ulaganja, stoga je gravitacijski utjecaj Zadra opravdan.

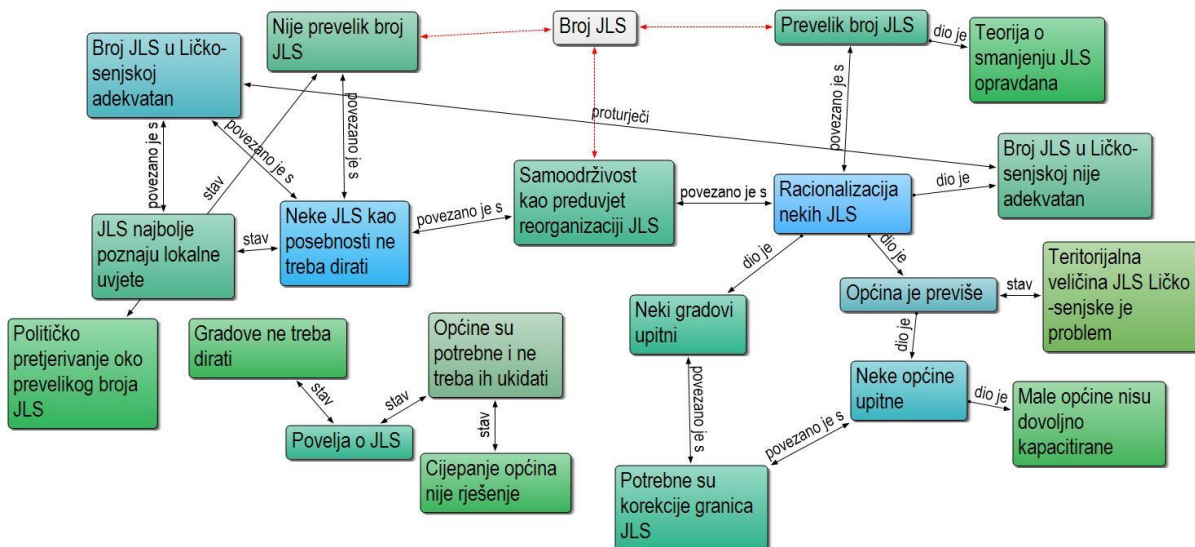
J. G. Gledajte, ako se već ide na neke preustroje, ne bih ja to previše širio, ali smatram da bi bilo možda korektno da se Zadru prizna uloga regionalnog središta, budući da se zadnjih par godina, odnosno posljednje desetljeće, izdiže u toj priči, te je možda najsvjetliji primjer nekog razvoja, ma kakav on bio i na čemu se zasnivao.

Dio sugovornika ipak je odabrao Rijeku kao veliko središte čiji se gravitacijski utjecaj još uvijek osjeti. Prema Rijeci su jake administrativne (nakon Gospića) i institucionalne poveznice, pogotovo za neke jedinice lokalne samouprave koje su prostorno usmjerene na taj grad.

D. Z. Ipak smo više naslonjeni na Rijeku zato što su tamo sudovi, tamo su i sjedišta agencija i različitih podružnice za našu županiju, poput Hrvatskih voda, čija podružnica pokriva našu regiju i sl.

Pored navedenih odgovora, samo su dva sugovornika navela da njihov prostor gravitira Karlovcu, odnosno Bihaću, a ta usmjerenost može se objasniti perifernim položajem tih JLS u odnosu na dva najistaknutija središta regionalnog utjecaja – Rijeke i Zadra. Međutim, te tvrdnje se opet mogu povezati s neadekvatnom transverzalnom prometnom povezanošću Ličko-senjske županije i prometnom izoliranošću određenih rubnih dijelova županije.

Uz ovu temu nameće se zaključak da je Zadar ojačao svoj gravitacijski utjecaj na području Ličko-senjske županije nakon izgradnje autoceste A1 Zagreb – Zadar – Split – Ploče – Dubrovnik. To je grad koji se opravdano promiče u treće jadransko veliko regionalno središte, te je jasno da sve veći dio Ličko-senjske županije biva funkcionalno usmjeren na njega, osim S i SZ dijela županije koji i dalje gravitiraju više prema Rijeci.

Slika 102. Tema "Broj jedinica lokalne samouprave" i pripadajući kodovi

Treća tema ove dimenzije jest broj jedinica lokalne samouprave (dalje: JLS) (Sl. 102.). U Hrvatskoj je ukupno ustrojeno 556 JLS, odnosno 128 gradova i 428 općina. Uz one koji podržavaju sustav, njegovi kritičari smatraju da je broj JLS prevelik i da bi trebao biti znatno smanjen zbog racionalizacije javne uprave i viška zaposlenih u njoj. Također, ima mišljenja da neke općine ne ispunjavaju uvjete za taj status zbog nedovoljne kapacitiranosti za obavljanje poslova iz nadležnosti koje im pripadaju. S druge strane, zagovornici suvremenog sustava smatraju da su općine nužne da bi osigurale ravnomjeran razvoj, poglavito onih prostora u kojima prevladavaju mala disperzirana naselja i u kojima živi stanovništvo udaljeno od većih središta i kojem su općinske funkcije neophodne za funkcioniranje i opstanak.

Sugovornici uglavnom smatraju da broj gradova u Hrvatskoj nije problem i da bi trebao ostati onakav kakav jest. To se može zaključiti iz utemeljenosti pojedinih kodova vezanih uz ovu temu (problem prevelikog broja gradova nije nigdje naveden, dok samo jedan sugovornik dovodi u pitanje brojnost gradova). Naime, najveću utemeljenost (iako je nešto manje od polovice sugovornika potvrdilo ovaj stav) smatra da broj općina nije prevelik i da su one potrebne lokalnim sredinama kao oslonac u svakodnevnom funkcioniranju. Neki sugovornici smatraju da svako rukovodstvo općine koje vodi računa o stanovništvu koje živi na tom području i provodi razvojnu politiku temeljenu na projektima potvrđuje da je održivo i takve se onda općine ne bi trebale ukidati.

A. B. *Narodski rečeno, naša općina, koja zauzima preko 600 kvadratnih kilometara, u kojoj ima samo jedna jedina trgovina, Dom zdravlja, jedna mesnica, jedna pekara i praktički jedna benzinska pumpa, dva restorana, dva kafića i ništa drugo, smatram da je potrebna.*

Kod razmatranja problema broja jedinica lokalne samouprave, nešto manje od polovice sugovornika (značajna utemeljenost) složno je oko toga da je teritorijalni obuhvat Ličko-senjske županije, ali i pripadajućih jedinica lokalne samouprave, veliki problem jer je skupo održavanje infrastrukture na velikom području na kojem su raštrkana naselja, što stavlja u nezavidan položaj gradove i općine pri planiranju razvoja. Vrlo je teško upravljati tako velikim prostorom i osigurati dostupnost za život važnih usluga lokalnom stanovništvu.

R. Ć. *Ljudima u ovom ruralnom području treba osigurati sve životne uvjete kao i u urbanim dijelovima, a to je jako zahtjevno i skupo jer mi imamo ogromno područje.*

Već u ovoj fazi razgovora dolazile su kritike na indeks razvijenosti, kao mehanizam razvrstavanja JLS koji ne uključuje relevantne parametre poput gustoće naseljenosti određenog područja, o čemu je poseban osvrt u ovom radu.

Manji dio sugovornika odgovorio je da je u sadašnjem sustavu previše općina i da će taj sustav biti potrebno mijenjati. Neki sugovornici smatraju da je Hrvatska premalena država da bi, uspoređujući se s europskim državama, imala toliki broj općina. Mišljenja su da je toliki broj općina neodrživ u smislu financijske isplativosti. Predlažu sljedeće:

D. Z. *Smatram da bi općine trebalo na neki način ograničiti, tj. ukinuti one koje se ne mogu samostalno financirati. Trebalo bi ih pridružiti drugim općinama, ne gradovima, nego drugim općinama, znači onima koji se mogu financirati i koje se nalaze susjedno od njih. Dakle, treba omogućiti da se teritorijalno mogu povezati.*

Kad je težište razgovora pomaknuto s općina na JLS općenito, sugovornici su bili podijeljeni. Nešto veći broj sugovornika složio se sa stavom da broj JLS nije prevelik, dok se dio sugovornika nije složio s tim. Jedni su istaknuli da nije dobro lokalnom stanovništvu oduzimati JLS jer je to njihova jedina šansa da opstanu u slabo naseljenim ruralnim sredinama, dok su drugi branili suprotna stajališta s glavnim uporištem u neodrživosti „prenapuhane“ administracije i nesposobnosti nekih općina da samostalno upravljaju vlastitim razvojem.

Vezano za prostor Ličko-senjske županije, sugovornici su također bili podijeljeni oko toga ima li u toj županiji previše ili premalo JLS. Argumenti onih sugovornika koji smatraju da je broj JLS u Ličko-senjskoj županiji odgovarajući, uglavnom ističu teritorijalnu veličinu

županije i neusitnjenost na nižoj razini administrativnog ustroja, za razliku od nekih dijelova Hrvatske.

K. T. Što se tiče Ličko-senjske županije, koja je površinski najveća županija u Republici Hrvatskoj, smatram da nije moguće organizirati ustroj na neki drugi, bolji način. Mislim da trenutni ustroj u Ličko-senjskoj županiji treba zadržati!

Oni vjeruju da je bolje da na tako velikom prostoru postoje institucije od kojih će se lakše prikupiti podatci s terena i gdje će biti lakše intervenirati, nego da intervencija kreće iz nekog većega udaljenog središta. Smatraju da JLS znaju najbolje gdje je potrebno usmjeriti dodijeljena financijska sredstva u rješavanju lokalnih problema. U raznim društvenim sferama gradska i općinska logistika vrlo dobro se može koristiti kod prikupljanja podataka s terena jer na istraživanom području slabo funkcioniraju udruge civilnog društva, a to je jedan od problema na koji treba obratiti pozornost.

Sugovornici, koji smatraju da broj JLS u Ličko-senjskoj županiji nije odgovarajući, drže da neke od općina ne ispunjavaju ni minimalne uvjete da budu JLS, te smatraju da bi neke velike općine zapravo mogle biti administrativno združene u jednu jer ionako zajednički nastupaju oko rješavanja određenih prepreka.

D. Z. To ti je npr. neka općina koja je problematična sigurno i financijski i što se tiče opstanka jer mnogo poslova kod njih obavlja neka susjedna općina ili grad. S jedne strane, problematična je po pitanju vodovoda i odvodnje, a s druge strane odvoza i odlaganja smeća, pa te zadaće preuzima susjedna općina/grad. Ima takvih primjera u našoj županiji.

Ovi sugovornici smatraju da je potrebno provesti racionalizaciju nekih JLS, s naglaskom na broj stanovnika jer im se čini nelogičnim da općina ima nekoliko stotina stanovnika, naravno, vodeći računa o položaju te JLS u teritorijalnom ustroju. Ističu da nekakvo umjetno cijepanje JLS neće riješiti problem jer će samo osakatiti tu ionako nedovoljno kapacitiranu javnu upravu, koja će onda tek postati nemoćna u rješavanju problema. Ionako bi se taj odcijepljeni dio pripojio nekoj drugoj JLS i onda se opet stvara problem.

S. B. Opet s druge strane ako nemaju svoju upravu i administraciju, bit će u zapećku nekoga većeg grada koji o njima neće dovoljno voditi brige. Ali evo, kad se radi o broju stanovnika, mislim da je apsurdno da postoje općine sa 300 stanovnika (i manje) i takve bi općine zasigurno trebalo pripojiti nekoj većoj.

Kod svakoga potencijalnog preustroja JLS valjalo bi voditi računa o samoodrživosti. Ako neka JLS posluje dobro, povlači sredstva iz fondova, rješava probleme na terenu, stvara uvjete

za zapošljavanje, onda takvu JLS ne bi trebalo ukidati. S druge strane, ako neka JLS ne ostvaruje spomenuto, onda je treba racionalizirati. Vrlo jasno jedan sugovornik zaključuje:

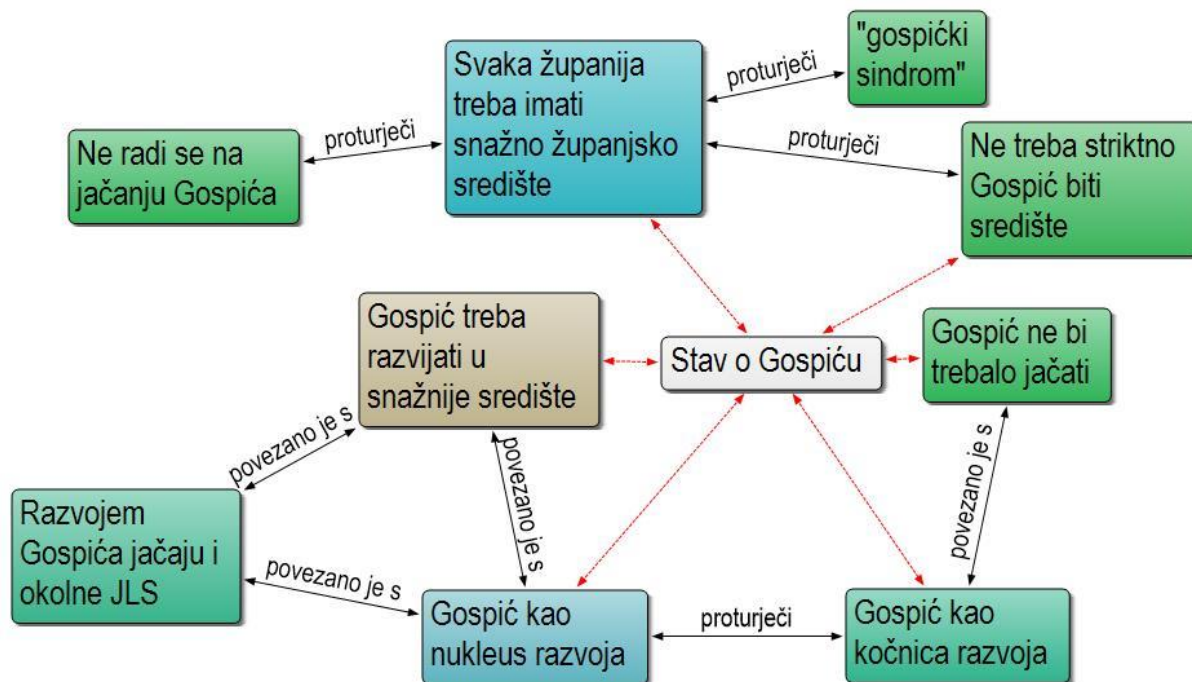
R. Ć. *Ako ti većina novca odlazi na plaće, onda po meni ne ispunjavaš uvjete da bi funkcionirao!*

Hrvatski sabor je donio 19. rujna 1997. na sjednici Odluku o proglašenju Zakona o potvrđivanju Europske povelje o lokalnoj samoupravi (NN 14/97), čime je zakonski potvrđeno pravo jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave na vlastitu opstojnost i funkcioniranje, odnosno upravljanje bitnim dijelom javnih poslova na dobrobit lokalnog pučanstva. Ovim zakonom Hrvatska se obvezala slijediti europske pravne tekovine temeljene na slobodi samoodređenja lokalnih jedinica pojedinih država članica EU. Može se usporediti broj jedinica lokalne samouprave Hrvatske i nekih članica EU koje imaju približan broj stanovnika kao i Hrvatska, a to su Litva, Irska, Finska, Slovačka i Danska (u rasponu od 3,0 do 5,6 milijuna stanovnika).¹⁶⁸ Litva je podijeljena na 527, Irska na 3441, Finska 313, Slovačka 2926, a Danska 2295 LAU 2 jedinica¹⁶⁹, odnosno upravno-teritorijalnih područja koja odgovaraju hrvatskim gradovima/općinama. Postavlja se pitanje koji bi to bio optimalan broj JLS? Za primjer, susjednu Sloveniju čini 212 LAU-2 jedinica (općine, sloven. *občine*; njih 11 ima urbani status) koje odgovaraju hrvatskim JLS. Prosječno je svaka slovenska općina imala 9737 stanovnika 2016.¹⁷⁰ Budući da je prosječna hrvatska JLS imala 7709 stanovnika, vidljivo je da je to nešto manje nego u Sloveniji, ali znatno više nego u Litvi, Irskoj, Slovačkoj, Danskoj itd. Smanjenjem broja općina, prosječan broj stanovnika po JLS bi se mogao u većoj ili manjoj mjeri povećati, pri čemu mogu doći u pitanje samoupravna prava, standard, standard usluga lokalnog stanovništva.

¹⁶⁸ Izvor: Eurostat, Population census 2011.

¹⁶⁹ Podatci o broju LAU-2 jedinica odnose se na 2016. godinu. Izvor: Eurostat, 2016.

¹⁷⁰ Izvor: Prebivalstvo po starosti in spolu, občine, Slovenija, polletno. Statistični urad RS.

Slika 103. Tema "Stav o Gospiću" i pripadajući kodovi

Posljednja, četvrta tema ove dimenzije nosi naslov „Stav o Gospiću“ (Sl. 103.). Gospić je sredinom 18 st. doživio preobrazbu potaknutu iz Beča, iz maloga krajiškog naselja u vodeće lokalno središte na području tadašnje Ličke pukovnije (Holjevac, 2002.). Pejnović (2013.) navodi da su izboru Gospića za novo središnje naselje ličkog kraja, doprinijele sastavnice kompleksnoga geografskog položaja, poput intraregionalnog položaja, povoljnoga strateškog položaja i čvorišnoga prometno-geografskog položaja. U sljedećih 270-ak godina, spletom nepovoljnih povijesnih i političkih okolnosti, nije se uspio razviti u značajnije regionalno središte. Veliki demografski gubitci i ratne krize, kao i dugotrajno zanemarivanje perifernih područja države, doprinijeli su kočenju gospodarskog, društvenog i demografskog razvoja Gospića. Iako je upravno središte županije, depopulacijski procesi u kombinaciji s funkcionalnim „razvodnjavanjem“ nastavili su usporavati razvoj Gospića. Pitalo se sugovornike o tome smatraju li da bi trebalo i dalje poticati jačanje i razvoj Grada Gospića kao upravnog središta Ličko-senjske županije, ili bi ipak trebalo uvoditi neke promjene u ustrojbenu strukturu.

Gotovo svi sugovornici složili su se s tvrdnjom da Gospić treba jačati svoju ulogu prije svega ličkog središta, ali bi također trebao jačati utjecaj i na dijelove Ličko-senjske županije s primorske velebitske strane te na Novalju. Sugovornici smatraju da bez razvijenog Gospića

nema ni razvijene Like, te da bi pozitivni razvojni impulsi iz Gospića mogli potaknuti razvoj ostalih dijelova županije. Navode da je lokalno stanovništvo svjesno da ako Gospić izgubi funkcije županijskog središta, onda to neće dobro utjecati na širu okolicu u demografskom smislu.

H. H. Što se tiče svih središta, smatram da ona trebaju biti nukleus razvoja ostalih općina i gradova na području svih županija. Tu prvenstveno mislim je potrebno da na jednom mjestu imamo kvalitetno obrazovanje, kvalitetnu zdravstvenu uslugu, policiju, vojsku i sl.

Gospić bi, prema dijelu sugovornika, trebao ostati nukleus razvoja Ličko-senjske županije. Sugovornici smatraju da stanovnici većih gradova ne bi pristali na preseljenje u neko malo selo na istraživanom području ako bi se išlo na neke mjere redistributivne populacijske politike na način da se potiče preseljavanje iz gusto naseljenih regionalnih središta. Lakše bi se odlučili na preseljenje u gradić poput Gospića koji pruža dovoljne uvjete za život mladim obiteljima, a vrlo dobro je prometno povezan s većim središtima. Kad bi se demografski revitalizirao Gospić, onda bi jačala i okolica, a stanovništvo okolice bi bilo jače usmjereno na Gospić. U tom bi slučaju grad postao nukleus u funkcionalnom i razvojnog smislu. Okolica bi grad hranila ruralnim proizvodima, a grad bi u tom slučaju pružao upravne, obrazovne, zdravstvene, gospodarske, kulturne i druge usluge stanovništvu županije. Međutim, bez povećanja proizvodnje, odnosno bez razvoja ekološke poljoprivrede, drvoprerađivačke industrije, poduzetništva i ruralnog turizma, teško da bi demografsko jačanje grada doprinijelo razvoju županijskog prostora. Ponajprije je potrebno stvoriti uvjete za razvoj Gospića, da bi se onda u dogledno vrijeme razvojni impulsi proširili u okolicu. Sugovornici ističu da ne mora Gospić nužno biti i gospodarsko središte Ličko-senjske županije, ali svakako mora biti funkcionalno središte koje će imati čvrste veze s ruralnom okolicom. Gospić već sad nudi brojne mogućnosti: osnovno, srednje i visoko obrazovanje (Odjel za nastavničke studije Sveučilišta u Zadru, Veleučilište „Nikola Tesla“) i znanost (Područni centar Instituta „Ivo Pilar“), zdravstvo (Opća bolnica, Dom zdravlja, Zavod za javno zdravstvo, Zavod za hitnu medicinu), upravu (uredi državne, županijske i gradske uprave i ostalih gospodarskih i financijskih ustanova), kulturu (kino, manifestacije, glazbena škola) i dr. Razvojni zamah Gospiću dale bi i poduzetničke intervencije u smislu otvaranja tvrtki koje bi zapošljavale lokalno stanovništvo te jačanje poljoprivredne proizvodnje i konkurentnosti proizvoda udruživanjem proizvođača i prilagođavanjem tržišnim uvjetima.

A. B. *Gospić bi trebalo ojačati, podići broj stanovnika, da to bude jedan grad s barem 10.000 – 12.000 stanovnika i s jačom industrijom. Ne možemo očekivati da će se Gospić proširiti bez nekoliko tvrtki koje će zapošljavati 300 – 500 ljudi. Samo tako Gospić može postat važno središte!*

Potkrjepljujući navedene tvrdnje, dio sugovornika spomenuo je da je Gospić prije rata bio ugodni grad u kojem je prevladavao gradski način života, gradska kavana je bila središte okupljanja starih Gospićanki i Gospićana, a stanovništvo je radilo u tvornicama koje su se nalazile na području Grada (tvornica baterija „Nikola Tesla“, tvornica streljiva „Marko Orešković“, poljoprivredno-prehrambeni kombinat „Velebit“, tvornica tekstila „Sloga“ i dr.). Grad je u ratu pretrpio velika razaranja jer su tri četvrtine grada bile uništene, a Marijan (2013.) navodi da je Gospić, uz Vukovar, bio najrazoreniji grad u Hrvatskoj. Nakon rata, grad je postupno obnovljen, a budući da je bio dio potpomognutog područja i susjedne su JLS djelomično koristile tadašnje razvojne poticaje. Budući da Gospić ima tradiciju upravnog središta, a svaka županija ima svoje vlastito središte, sugovornici ne vide problem u tome da se Gospić i dalje razvija u snažnije županijsko središte.

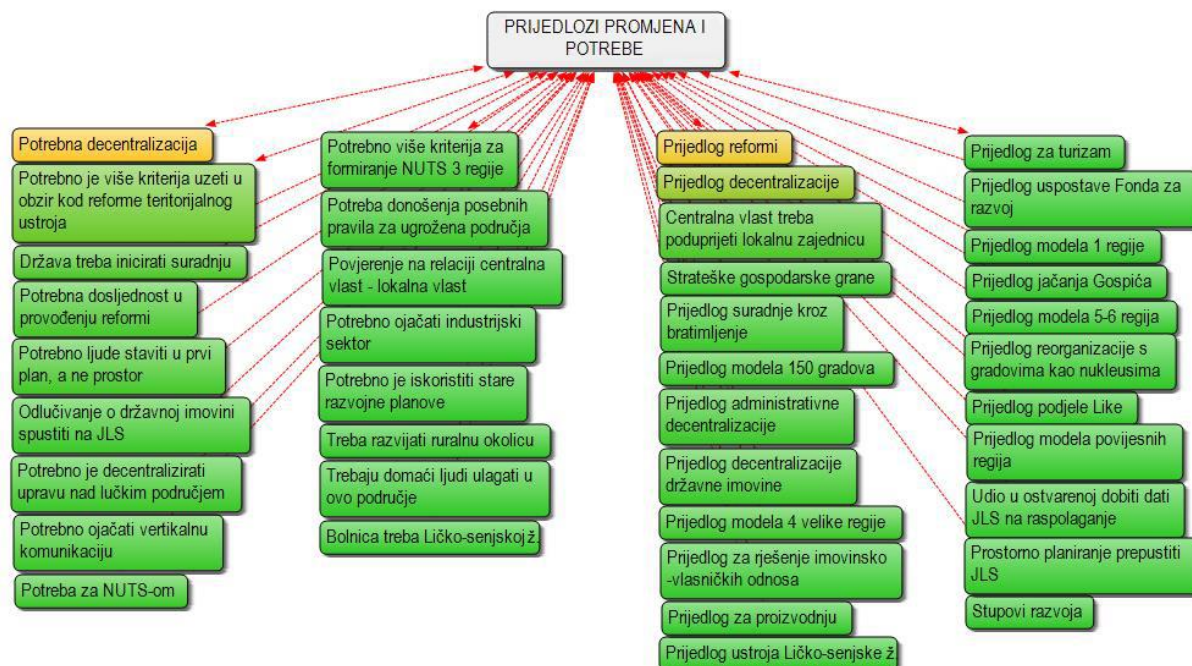
Jedan je sugovornik upozorio da se ne radi dovoljno na jačanju Gospića, odnosno da se više ne osjeti dovoljno snažan trud pozitivnih promjena. Ističe i da je možda problem u opuštenosti lokalnog stanovništva koje je naučilo raditi „po naputcima odozgor“, umjesto da se samostalno angažira u artikuliranju razvojnih potreba grada.

Vrlo mali dio sugovornika ne slaže se s tvrdnjom da bi Gospić trebao biti županijsko razvojno središte, štoviše, smatra da je Gospić svojevrsna razvojna kočnica i da ovaj prostor treba jačati jedno razvojno središte, ali to nužno ne mora biti Gospić, već razvojnu ulogu mogu preuzeti Otočac, Senj ili Novalja. Ističe se da je glavna prepreka razvoju Gospića u jače regionalno središte demografski deficit. Pored toga, osnovna kritika upućena je upravljačkoj raspodjeli snaga, pri čemu se misli na to da je u Gospiću koncentrirano dosta razvojnih mogućnosti, ali da ta koncentracija nije polučila razvojne rezultate. Jedan je sugovornik istaknuo da se osjeća „gospićki sindrom“, a on ga ovako objašnjava:

V. Š. *Država je puno uložila u županiju i u županijsko središte, te ja mislim da Gospić živi više od upravnog središta, kao prihoda stanovništva, nego što radi od stvaranja nove ekonomske vrijednosti.*

9.2.3.3. Potrebe i prijedlozi promjena

Treća dimenzija vezana je uz prijedloge ključnih promjena i potrebe koje su artikulirali sugovornici. Ova dimenzija uključuje 2 teme, 40 kodova i 125 citata (Sl. 104.). Prva tema ove dimenzije sadrži prijedloge promjena koje su pojedini sugovornici isticali tijekom razgovora.

Slika 104. Dimenzija „Potrebe i prijedlozi promjena“ prema utemeljenosti

Neki sugovornici su dali vrlo korisne sugestije temeljene na vlastitim spoznajama i iskustvu stečenom dugogodišnjim radom u javnoj upravi i na raznim upravnim razinama, ali i na razvojnim poslovima u suradnji s javnom upravom. Prema utemeljenosti ispitane intervjuima i mjerene obradom kvalitativnih rezultata, slijedi da sugovornici smatraju i učestalo ističu da je primarna reforma koju treba provesti – decentralizacija. Budući da je potreba decentralizacije naglašena kod svih sugovornika (potreba decentralizacije ima najveću utemeljenost u ovom istraživanju), na nju se potrebno osvrnuti.

Decentralizacija podrazumijeva preraspodjelu upravljačkih ovlasti s jednog ili više jakih središta na niže funkcionalne jedinice s ciljem ravnomjernijeg razvoja smanjenjem dispariteta na relaciji jezgra – periferija (Magaš, 2016.). T. Rogić Lugarić (2005.) izdvaja tri razine decentralizacije, pozivajući se na formalni, funkcionalni i interakcijski okvir samog procesa: politička, upravna i fiskalna razina. Politička decentralizacija podrazumijeva prenošenje

političkih ovlasti odlučivanja na niže ustrojbene jedinice; upravna razina podrazumijeva mehanizme prenošenja ovlasti s viših razina državne uprave na regionalne i lokalne razine; fiskalna razina podrazumijeva prenošenje dijela upravljačkih ovlasti nad vođenjem porezne politike na niže jedinice. Mjerenjem stupnja normativne decentralizacije u Hrvatskoj nakon pravnih reformi 2001. utvrđeno je da su učinci decentralizacije tek načelno vidljivi, a glavni ograničavajući čimbenici su sadržani u odsutnosti strategijskog upravljanja i institucionalnih lokalnih resursa (Rogić Lugarić, 2005.). U učinkovitoj decentralizaciji gotovo svi sugovornici vide rješenje problema neravnomjernog razvoja i gospodarske zaostalosti (u odnosu na najrazvijenije dijelove Hrvatske).

F. F.: *Mislim, najbolje bi bilo da se država decentralizira i da se smanji broj ljudi, ali i potreba za tim ljudima.*

Sugovornicima je jasno da centralizacija bez prateće reorganizacije uprave ne može donijeti očekivane rezultate. Ta reforma mora biti cjelovita, sustavna i temeljena na stvarnim prostornim odnosima pojedinih prostornih jedinica. Sugovornici smatraju da država treba potaknuti decentralizaciju pa vjeruju da bi njezin posljedični učinak bio mjerljiv poboljšanjem gospodarskih pokazatelja i na lokalnoj razini.

Prema utemeljenosti, sljedeće vrlo značajno, što su istaknuli sugovornici, je činjenica da se prilikom eventualnoga teritorijalnog preustroja prostora treba uzeti više kriterija u obzir. Uz ekonomsku produktivnost JLS, površinu, broj stanovnika i druge demografske značajke, svakako bi trebalo uzeti u obzir kriterij samoodrživosti, odnosno sposobnosti određene JLS da „preživi“ sa sredstvima koja ostvari i dobije od države. Neki sugovornici ističu da treba analizirati i geografski obuhvat i položaj JLS. Geografskim obuhvatom predodređne su resursne datosti kojima JLS raspolaže, dok su geografskim položajem definirani prostorni odnosi u čijoj se mreži gravitacijskih silnica ta JLS nalazi. Sugovornici smatraju da je kod teritorijalne reforme u prvi plan potrebno staviti ljude, a prostor u drugi. Moguće je da su željeli istaknuti da je referendum jedna od mogućnosti rješavanja tog problema. Sve u svemu, za provođenje reformi potrebna je volja sviju uključenih i dosljednost u provedbi.

Sugovornici ističu da se već javila potreba za oblikovanjem NUTS regija na 3. razini. Jedan sugovornik ističe:

D. Z. *Europska regulativa je propisala da zbrinjavanje otpada može biti organizirano na NUTS 3 razini, tj. da odlagalište otpada mora biti jedno na 150.000 stanovnika. Ličko-senjska županija ima 50.000 stanovnika i ne može imati samostalno odlagalište otpada. Stoga*

Ličko-senjska i Zadarska županija imaju zajedno dovoljan broj stanovnika za izgradnju zajedničkog odlagališta otpada u Zadru.

Očigledno je da se Ličko-senjska županija već prirodno okreće suradnji sa susjednom Zadarskom županijom po pitanju rješenja određenih problema za čije je rješavanje potrebno imati zadovoljen demografski minimum od 150.000 stanovnika.

Ispitanici su, vođeni vlastitim iskustvom i viđenjem reformi, dali i neke prijedloge za poboljšanje. Većina njih se slaže da glavnini JLS Ličko-senjske županije treba vratiti status područja od posebne državne skrbi. Također, JLS treba dati potpune ovlasti u upravljanju vlastitim razvojem, a dobro bi bilo kad bi se otvarale i tvornice. Zgodno ističe jedan sugovornik:

J. G. Dajte da se dogodi i taj najlošiji projekt nego da se ne dogđa ništa!

Jedan je sugovornik spomenuo da postoji mogućnost korištenja određenih sredstava iz europskog fonda za najnenaseljenija područja EU, kao i prenošenje iskustava od nekih škotskih regija koje su uspješno riješile problem depopulacije i razvojnog zaostajanja.

Sugovornici su tijekom razgovora predlagali i različite modalitete regionalnog udruživanja, a svi se mogu svesti na dva temeljna: jedan je preustroj u 10-ak županija njihovim udruživanjem, a drugi je uvjetno rečeno povijesni, kod kojeg sugovornici vide u središnjem dijelu Primorske Hrvatske dodirno područje dviju regija: Like i Dalmacije. Naravno, to načelo podjele ličko-sjevernodalmatinskog prostora starim granicama naslanja se na model koji je politički forsiran tijekom 20. st.

9.2.3.4. Suradnja

Četvrta dimenzija odnosi se na suradnju među JLS, te između županije i JLS. Ova dimenzija uključuje 2 teme, 33 koda i 116 citata.

Prva tema ove dimenzije je suradnja, kako horizontalna, tako i vertikalna u rješavanju konkretnih problema kod koji su JLS i Županija upućeni jedni na druge. Sugovornici su bili zamoljeni da prokomentiraju kvalitetu suradnje njihove JLS sa susjednim JLS, Županijom ili nekim drugim JLS u rješavanju nekih problema, poput zbrinjavanja otpada, rješavanja vodoopskrbe i odvodnje, zajedničkog apliciranja na neke projekte s ciljem rješavanja nekog problema na dodirnom području dviju susjednih JLS i sl.

Na upit o kvaliteti suradnje, većina sugovornika se složila da suradnja općenito postoji, da je prisutna, ponegdje i kvalitetna, ali su također i istaknuli da bi ona svakako mogla biti i bolja. Oni sugovornici koji su naveli da bi suradnja mogla i trebala biti bolja, argumentiraju to činjenicom da politika prilično zadire u odnose i suradnju pa tako ima slučajeva gdje dodirne JLS ne surađuju jer su njihove upravljačke razine različitih političkih opcija i sl. Sugovornici ističu da su JLS upućene na suradnju jer su problemi, koje treba rješavati na terenu, često rašireni na području više JLS, međutim, da bi došlo do nekih pomaka i suradnje, upravljačke razine JLS trebaju imati zajedničke interesne sfere. Tek tada se ostvaruje suradnja. U Ličko-senjskoj županiji Lička razvojna agencija (LIRA) prema nekoliko sugovornika, most je suradnje.

Sukladno odgovorima više sugovornika iz županije, općina i gradova, suradnja se može ovako objasniti: ako županijski odjeli trebaju informacije s terena, suradnja je odlična u oba pravca; ako JLS trebaju mišljenje Županije o provedbi neke djelatnosti ili projektne ideje, suradnju u nekoj mjeri ometaju politička opredjeljenja; ako su na suradnju upućene dvije ili više JLS, suradnja se može ostvariti ako se interesi preklapaju, bez obzira na političko opredjeljenje, ali može doći i do neostvarenja suradnje ako se interesi ne preklapaju.

Druga tema ove dimenzije tiče se iskustava u rješavanju konkretnih problema kroz suradnju. Sugovornike se tražilo da ocijene iskustva u rješavanju problema sa „zadovoljavajuća“ ili „nisu zadovoljavajuća“.

Većina sugovornika složila se da su iskustva u rješavanju problema suradnjom zadovoljavajuća. Neki sugovornici su naveli da čak njihova JLS surađuje sa susjednom županijom u povlačenju europskih novaca. Oni sugovornici koji su iskustva suradnje ocijenili s „nisu zadovoljavajuća“, navode da su veliki problem i zapreka kod uspostavljanja suradnje međuljudski odnosi i povjerenje među ljudima.

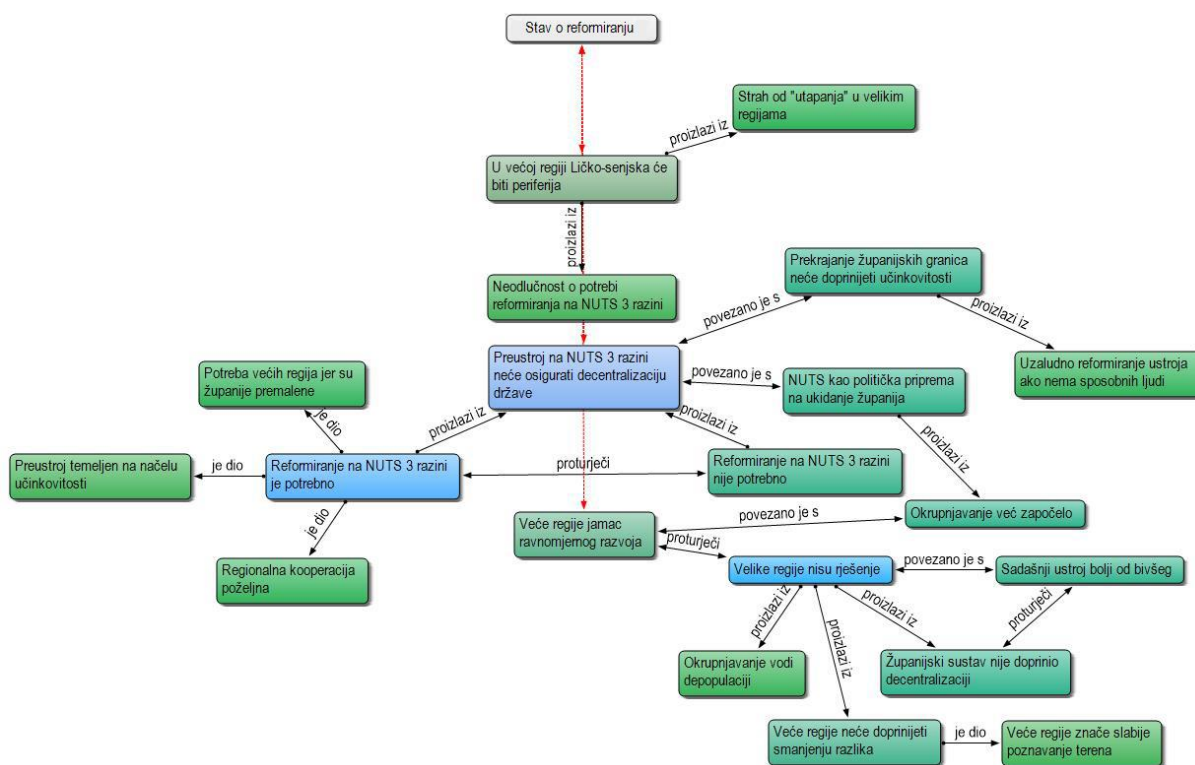
K. T. Rezultat toga je stjecanje povjerenja među ljudima. Nažalost, i danas nailazimo na sporadične probleme za koje „nemamo sluha“, prvenstveno u javnim službama, ali i to je donekle razumljivo. Opet se vraćamo na – čovjeka!

Slijedom navedenog, može se ocijeniti horizontalnu i vertikalnu suradnju unutar Ličko-senjske županije dobrom, ali svakako ima mjesta za poboljšanje suradnje. Za bilo kakvo planiranje razvoja, poglavito u demografski i gospodarski ugroženim područjima poput Ličko-senjske županije, suradnju bi trebalo podignuti na besprijekornu razinu. To vrijedi također i za vertikalnu JLS – županija – ministarstvo. Država bi trebala funkcionirati poput

dobro podmazanog stroja u kojem je svaki kotačić (JLS) usklađen s drugim mehanizmom (županija), a tek tada se stvaraju uvjeti da se stroj (država) pokrene.

9.2.3.5. Stavovi o budućem teritorijalnom ustroju

Peta dimenzija tiče se stavova o budućem teritorijalnom ustroju i ovo je ujedno temeljna dimenzija ovog istraživanja jer su se sugovornici slobodno izjasnili o potrebi reformiranja teritorijalnog ustroja, o regionalnim modelima u okviru Jadranske Hrvatske, te o poželjnom smjeru udruživanja Ličko-senjske županije u potencijalnu i funkcionalnu NUTS 3 regiju. Dimenzija se sastoji od 3 teme, 29 kodova i 105 citata.

Slika 105. Tema "Stav o reformiranju" i pripadajući kodovi

Prva tema ove dimenzije nosi naslov „Stav o reformiranju“ (Sl. 105.). Autor je želio doznati smatraju li sugovornici da je uopće potrebno reformirati upravno-teritorijalni ustroj Jadranske Hrvatske. Jadransku Hrvatsku (2011.) upravno-teritorijalno čini 7 županija, 220 gradova i 2446 naselja. Ličko-senjska županija je kopnenom površinom najveća među njima, a njezine su JLS među najvećima u Jadranskoj Hrvatskoj.

Nešto više od polovice sugovornika je zaključilo da preustroj Hrvatske na NUTS 3 razini neće osigurati decentralizaciju države. Dakle, sugovornici smatraju da zaokruživanje NUTS 3 regija s izraženijim regionalnim središtima ne bi doprinijelo „spuštanju“ financijskih i funkcionalnih ovlasti na niža regionalna središta, a ni okrupnjavanje administracije u tom pogledu neće biti od koristi jer će se okrupniti i prostori u kojima će ona biti slabije funkcionalna zbog nepoznavanja šireg terena. Jedan sugovornik je istaknuo:

I. F. Nisam siguran da će oblikovanje većih regija osigurati decentralizaciju jer će samo funkcije 'preseliti' u središta tih regija. Decentralizacija mora biti provedena bez obzira na povezivanje i oblikovanje većih regija.

U tom pogledu, nešto više od polovice sugovornika je izrazila strah od uspostave veće regije jer smatraju da bi, u bilo kojim okvirima regionalnog povezivanja na NUTS 3 razini, Ličko-senjska županija mogla postati periferija. Interesantno je što se uz taj „strah od povezivanja“ vezuje formiranje regija oko Rijeke i Splita. Zadar nije spomenut u tom smislu. U sadašnjem županijskom sustavu Gospić je ipak županijsko središte s određenim brojem funkcija. Ipak, uz određenu dozu zabrinutosti, sugovornici su naveli da bi veće regije mogle funkcionirati ako odnosi unutar njih budu korektni.

I. Č. Bojim se tih 'regija' u kojima nećete imati snagu, nego ćete biti tamo neka manje važna periferija. To mi se čini lošim, iako nemam ništa protiv regija u kojima će se funkcionirati korektno i ako će se voditi računa o onom najslabijem članu te regije, to je onda korektno.

Zagovornici mišljenja da veće regije nisu dobro rješenje uvjereni su da oblikovanje drukčijih NUTS 3 regija vodi ukidanju županija s kojima su uglavnom zadovoljni i misle da je svojevrсно okrupnjavanje već započelo, iako će se sporo provoditi zbog zakonskih regulativa.

Znatan dio sugovornika istaknuo je da bi ipak veće regije, tj. odgovarajuće NUTS 3 regije, mogle biti jamac ravnomjernog razvoja, ali uz uvjet da se regionalno okrupnjavanje provodi usporedno sa sustavnom decentralizacijom cjelokupne javne uprave, poreza i državne imovine. Oni smatraju da su veće regije konkurentnije nego županije u europskom regionalnom sustavu kod povlačenja sredstava iz europskih fondova. Jedan od sugovornika s afirmativnim stajalištem je izjavio:

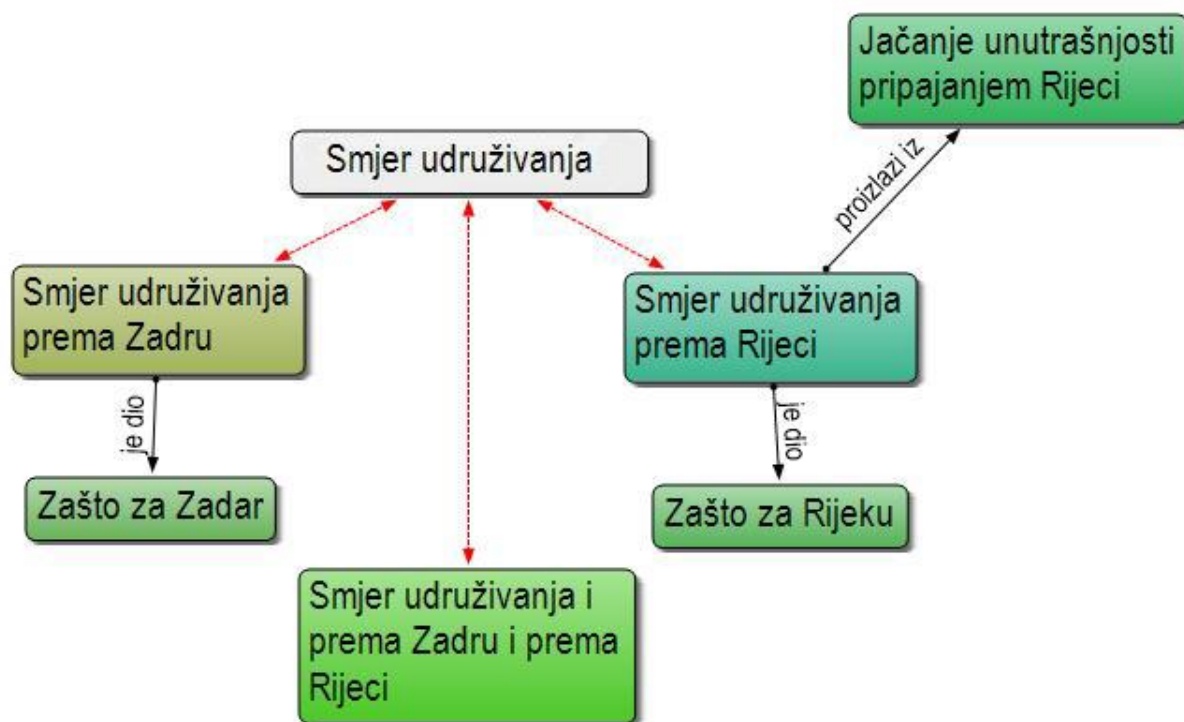
J. G. Mislim da smo preopterećeni administrativnom strukturom uposlenika i da se to može mnogo kvalitetnije i jednostavnije organizirati u većim regijama, odnosno regionalnim cjelinama.

U sljedećoj temi, pod naslovom „Regionalni modeli“, sugovornici su zamoljeni da se odluče jesu li skloniji više ustroju Jadranske Hrvatske na dvije NUTS 3 regije s dva istaknuta regionalna središta, Splitom i Rijekom (u toj bi varijanti Ličko-senjska županija bila dio „Riječke regije“), ili su skloniji više ustroju Jadranske Hrvatske na tri NUTS 3 regije s tri istaknuta regionalna središta, Splitom, Rijekom i Zadrom (u toj bi varijanti Ličko-senjska županija bila dio „Zadarske regije“).

Većina sugovornika je potvrdila da podržava model od tri NUTS 3 regije unutar Jadranske Hrvatske. Navode da im se to čini ravnomjernijom podjelom Jadranske Hrvatske. Drže da je i za područje Ličko-senjske županije puno bolja varijanta s tri regije jer smatraju da ova županija ima više zajedničkih dodirnih točaka sa susjednom Zadarskom županijom nego sa Primorsko-goranskom županijom, a kamo li sa Splitom. Jedan sugovornik zaključuje:

F. F. Ovaj model od tri regije, s Rijekom, Zadrom i Splitom kao vodećim središtima, mogao bi biti izgledan jer povezuje sličan mentalitet i to je zapravo jako bitno. Mi smo sličniji mentalitetom stanovništvu Zadra, Zagore i zadarskog zaleđa nego riječkom području!

Tek nekoliko sugovornika istaknulo je da je bolja inačica s dvije regije jer smatraju da su samo Split i Rijeka sposobni okupiti značajniji prostor u veliku regiju. Valja spomenuti da je i jedan sugovornik istaknuo da se boji da bi Ličko-senjska županija u regionalnoj raščlambi na tri regije mogla biti podijeljena tako da Gacka s brinjskim krajem, plitvičkim i perušićkim područjem, te Senjom pripadne Rijeci, a ostali dio Ličko-senjske županije Zadru. Treba se prisjetiti da je Županijska skupština donijela Deklaraciju o cjelovitosti Ličko-senjske županije.

Slika 106. Tema "Smjer udruživanja" i pripadajući kodovi

U trećoj, središnjoj temi ovog istraživanja, pitalo se sugovornike da se izjasne o tome podržavaju li smjer budućeg udruživanja Ličko-senjske županije prema Rijeci, prema Zadru ili prema Splitu (Sl. 106.). Veći dio sugovornika opredijelio se za opciju udruživanja sa Zadrom. Kao argumente za to opredjeljenje, navode da se Zadar razvio posljednjih godina u istaknuto središte, a autocesta Zagreb – Zadar – Split – Dubrovnik doprinijela je prometnoj usmjerenosti prema Zadru. Sugovornici ističu da mladi u Zadru nastavljaju srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje, u Zadar se ide u kupovinu, u bolnicu, na izlete, na kupanje i dr. U većem dijelu Ličko-senjske županije osjeća se taj gravitacijski funkcionalni utjecaj Zadra. Jedan je sugovornik istaknuo:

H. H. Mene osobno ohrabruje činjenica da je Zadar narastao u jedno ozbiljno, ako ne i najbrže rastuće jadransko i dalmatinsko središte, kako gospodarski, tako i turistički, a pošto smo mi 'predgrađe' i zaleđe Zadra, tu vidim velike potencijale.

Ovime je potvrđena H3 hipoteza rada jer je šesterostruko više intervjuiranih sugovornika istaknulo da podržava regionalno kooperiranje sa Zadrom u tvorbi srednjojadranske ili ličko-sjevernodalmatinske (NUTS 3) regije.

Jedan dio sugovornika odlučio se i za dijeljenje Ličko-senjske županije na riječki i zadarski dio. Oni nisu za cjelovitost županije i tvrde da Brinje, Senj i Otočac gravitiraju prema Rijeci, a Gospić, Novalja, Karlobag i ostali dijelovi županije prema Zadru.

Manji dio sugovornika odlučio se za udruživanje s Rijekom, a također su naveli slične razloge odabira Rijeke kao i sugovornici koji su odabrali Zadar. Razlog tome je taj što se zaista na području Ličko-senjske županije preklapaju gravitacijski utjecaji ovih dvaju regionalnih središta. Valja napomenuti da su sugovornici istaknuli i dosadašnju, mahom institucionalnu usmjerenost prema Rijeci.

9.2.3.6. *Centralizacija/decentralizacija*

Šesta dimenzija tiče se stavova o budućem teritorijalnom ustroju i što je također temeljna dimenzija ovog istraživanja jer su se sugovornici slobodno izjasnili o potrebi reformiranja teritorijalnog ustroja, o regionalnim modelima u okviru Jadranske Hrvatske, te o poželjnom smjeru udruživanja sadašnje NUTS 3 regije, Ličko-senjske županije, u veću NUTS 3 regiju. Dimenzija se sastoji od 2 teme, 13 kodova i 78 citata.

Prva tema ove dimenzije tiče se stupnja centraliziranosti, odnosno stava o utjecaju Zagreba na upravljanje vlastitim razvojem JLS. Svi sugovornici su potvrdili da je država snažno centralizirana, odnosno da se utjecaj Zagreba osjeti u gotovo svim segmentima poslova javne uprave. Zanimljivo je istaknuo jedan sugovornik:

Z. P. Uvijek se tu radi o povlačenju nekakvog novca, kad gledamo općine i gradove. Svi su oni jednostavno usmjereni prema Zagrebu. Nema te 'pipe' koja će se otvoriti bez dopuštenja Zagreba!

Sugovornici ističu da JLS nemaju slobodu, izvan privatnih čestica, u upravljanju poljoprivrednim zemljištima, vodnim i šumskim bogatstvima¹⁷¹, nekretninama u državnom vlasništvu i sl. Ističu da je izmjenama zakona iz 2001. država tek deklarativno decentralizirana jer jedinice regionalne uprave bez suglasnosti nadležnih ministarstava ne mogu koristiti resurse, a na mišljenje se i godinama čeka. Sugovornici smatraju da je „previše uprava koje daju nekakve suglasnosti“, što bitno otežava gotovo sve razvojne pokušaje. Zanimljiv je stav jednog sugovornika:

¹⁷¹ Sugovornik F. Z. kaže da njegova JLS od šuma dobije oko 3%, te da se ne dopusti mještanima njegove JLS da pokupe šumske otpatke i ostatke od sječe. Sugovornik ističe da je šumarija „država u državi“.

R. Č. *Nekada su bivše velike općine iz zajednice općina imale ono što mi danas nemamo. Mi smo danas obični fikusi. Ja ne odgovaram za školstvo, odnosno škole nisu u mojoj nadležnosti. Dom zdravlja i Lučka uprava također. Dakle, to je sustav koji na duže staze nije održiv.*

Navedeni sugovornik (R. Č.) smatra da je sustav u potpunosti centraliziran, te da pored Države i Županije njegova JLS upravlja s vrlo malo vlastitih bogatstava i smatra da je to jedina razvojna kočnica njegove JLS.

Više od polovice sugovornika složilo se da Zagreb, ishodište središnje vlasti, ne poznaje lokalne probleme svih dijelova Hrvatske. Općenito su sugovornici skeptični prema Zagrebu i mogućnostima državne uprave u rješavanju lokalnih problema na višim razinama. Predstavnici JLS i JRS žale se da svakodnevno dobivaju informacije s terena, analiziraju ih, šalju zahtjeve prema Zagrebu, ali odgovori ne stižu. Čak i kad se ispuni uvjet suradnje među JLS, opet prolaznost nekog projekta ili zamisli ovisi o lobiranju i poznanstvima na višim upravljačkim razinama.

Druga tema ove dimenzije bila je decentralizacija. Sugovornici su većinom istaknuli da rješenje problema leži u učinkovitoj decentralizaciji. Prema utemeljenosti, sugovornici smatraju da je potrebno provesti trostruku decentralizaciju, prema redoslijedu utemeljenosti: decentralizaciju državne imovine, financijsku decentralizaciju i administrativnu decentralizaciju.

Decentralizacijom državne imovine, smatraju sugovornici, riješio bi se znatan dio razvojnih problema JLS. Posebno su sugovornici „osjetljivi“ na šumske površine, u kojima se sjećom „zgrću“ milijuni koji odlaze u Zagreb, dok istovremeno šumarska vozila uništavaju ceste na području JLS koje onda te iste JLS moraju vlastitim sredstvima sanirati.

Na drugom mjestu pozivaju na decentralizaciju financija jer smatraju da previše novca iz JLS odlazi u državna tijela (Zagreb). Također smatraju da bi i financije javnih ustanova na području JLS trebale biti decentralizirane.

Bez decentralizacije administracije, odnosno reforme javne uprave, kažu sugovornici, nema napretka. Smatraju da je sustav opterećen nedovoljno sposobnim i osposobljenim i neodgovarajućim „činovništvom“, tj. birokracijom koja ne rješava probleme na odgovarajući način.

I. J. *Mislim da bi najvažnija bila reforma lokalne i regionalne samouprave. Imate tu višak zaposlenih, imate i nekvalitetnih ljudi, imate slučajeve da te uprave ne odgovaraju stvarnim*

potrebama ljudi. Imate slučajeve da se za građevinsku godinu čeka pola godine ili da, ako niste dali 100 eura onom činovniku, neće vam ju izdati itd.

Pored navedena tri oblika decentralizacije bez kojih nema razvoja, par je sugovornika navelo i decentralizaciju inspekcijskog sustava, točnije smatraju da bi dio inspekcijskog sustava trebao biti pod JLS.

9.2.3.7. Problemi i moguća rješenja

Ova specifična dimenzija okuplja na jedno mjesto probleme i moguća rješenja koje su sugovornici registrirali tijekom razgovora. Dimenzija se sastoji od 2 teme, 119 kodova i 223 citata. Budući da opisivanje svakoga pojedinog registriranog problema i potencijalnog rješenja nadilazi potrebe ovog rada, daje se tablični pregled najistaknutijih (prema utemeljenosti) problema i najboljih ponuđenih rješenja (Tab. 46.).

Tablica 46. Glavni problemi funkcioniranja jedinica lokalne samouprave Ličko-senjske županije i neka predložena rješenja

Problem	Rješenje problema
Nepovoljna demografska situacija	Koordinirano djelovanje
Nedostatak radne snage	Zadržati mlade stručnjake
Problem administrativnog nefunkcioniranja	Reformiranje administracije
Problem zaštićenih područja	Redefinirati granice zaštićenih područja
Problem nezaposlenosti	Potencijali drvoprerađivačke industrije
Problem nejednake raspodjele sredstava	Porezno rasterećenje
Problem nedostatka usluga	Izgradnja komunalne infrastrukture

Izvor: autorovo istraživanje, 2017.

Sugovornici se slažu da je glavni problem u Ličko-senjskoj županiji, na lokalnoj i regionalnoj razini, nedostatak stanovništva. Taj nedostatak održava se i na pomanjkanje radne snage, te na gašenje nekih funkcija, a samim time i smanjenje ponude sadržaja u JLS. Sugovornici su svjesni da je stanovništvo županije staro i da izumire, a malobrojno djelatno stanovništvo nedovoljno je obrazovano, smatraju neki sugovornici. Jedan je sugovornik u šali, navodeći probleme njegove JLS, dobacio:

A. B. Često se zezam da imamo jednog Hrvata i jednog Srbina na jedan kvadratni kilometar!

Demografski deficit ne samo da smanjuje mogućnost gospodarskog razvoja kraja, već umanjuje i šanse da pojedini projekt uspije:

L. F. Nije problem ni povući novce za projekte, ako imaš dobar projekt. Međutim, projekt mora biti za 'nekoga', a ako toga 'nekoga', kome je projekt namijenjen, nema, ili ako je tu tih stanovnika (potencijalnih korisnika) malo, onda ne možeš dokazati da je projekt opravdan. U tom slučaju imaš problem!

Sugovornici smatraju da se negativni demografski procesi mogu zaustaviti koordiniranim djelovanjem na horizontalnoj i vertikalnoj razini. Dakle, misle da lokalne pronatalitetne mjere (sve veće porodiljne naknade za svako novo dijete, besplatan dječji vrtić, besplatan prijevoz djece u školu, besplatni udžbenici) nisu dovoljne i neće zadržati mlade obitelji. Problem je širih razmjera i jedino se može riješiti suradnjom i voljom, kako lokalnih razina, tako i regionalne i državne razine. Neki vide rješenje i u popularizaciji OPG-a, smatrajući da bi se mladi trebali vraćati na seljačka domaćinstva, učiti raditi, proizvoditi i te proizvode plasirati.

Drugi problem je nedostatak radne snage. Upravljačke razine JLS smatraju da na domaćem lokalnom tržištu nema dovoljno kvalitetnih kadrova, a da je s druge strane ogroman državni aparat koji naša privreda ne može izdržati. Sugovornici ističu da se dovoljno ne potiče (stipendiranjem, recimo) studiranje deficitarnih zanimanja, brojni naraštaji mladih završavaju učiteljski ili ekonomski studij i očekuju da će pronaći posao. Tržište rada je zasićeno takvim kadrovima, a svake ih je godine sve više, dok je u nekim JLS nemoguće naći informatičara, dimnjačara ili profesora kemije. Sugovornici smatraju da bi se ovaj problem mogao riješiti zadržavanjem i poticanjem na vraćanje mladih obrazovanih osoba koje trenutno studiraju deficitarne studije. Potrebno ih je stipendirati i potaknuti da se vrate i ovdje zasnuju obitelj.

Sugovornici ističu nefunkcionalnost administracije kao opterećujući razvojni čimbenik. Jednom sugovorniku nije jasno zašto je potrebno za, primjerice, stavljanje dijela jedne stambene zgrade u funkciju zajednice nekoliko mišljenja i izdavanje potvrda koje su, s urbanističkog stajališta, istovrsne? U smislu preustroja NUTS 3 regija, jedan je sugovornik, zazivajući upravnu decentralizaciju, zaključio:

F. F. Imate slučaj da se u županiji zapošljava ne znam koliko ljudi, negdje 200, negdje 300, međutim, ako imate tamo 300 beskorisnih ljudi, onda ne vrijede ni NUTS regije, ni fondovi ni išta!

Čini se da, u svjetlu rješavanja ovog problema, sugovornici ne vide problem u lokalnoj/regionalnoj administraciji, već u državnoj administraciji. Smatraju da bez reformi,

koje će smanjiti čekanje na rješavanje birokratskih zavrzlama na višim razinama, nema napretka jer se društveni procesi odvijaju užurbano i vrijeme djelovanja je krucijalni čimbenik.

Sugovornici su naveli da neke JLS imaju problema s prevelikim zonama zaštite (nacionalni park, park prirode, ekološka mreža „Natura 2000“, zaštićeno obalno područje, ostali oblici zaštite) koje su češće razvojne kočnice nego razvojni promotori. Primjerice, kad se prijavljuju projektne ideje, treba ishoditi brojne dozvole i mišljenja, premda su zahvati u prostoru često neznatni. Prisutan je, primjerice, u priobalnom području sukob građevinskih područja i turističkih zona sa zonama zaštite. Neki sugovornici smatraju da rješenje leži u redefiniranju granica zaštićenih područja. Predloženo je čak pomicanja granica PP „Velebit“ iznad Jadranske magistrale ili stvaranja „balona“, odnosno područja sa slobodnijim djelovanjem unutar zaštićenih područja. Ipak, zaštićena područja su nacionalno bogatstvo u kojem treba spriječiti svaku devastaciju pa i onu proizašlu iz lokalnih razvojnih potreba.

Problem nezaposlenosti je, jasno, istaknut kod gotovo svih sugovornika. Nedostatak posla, poglavito izvan javnog sektora, opterećuje sve JLS. Sugovornici smatraju da je nezaposlenost dijelom potaknuta „čekanjem zaposlenja u općini“. Mladi ljudi često ne žele raditi u poljoprivredi, ne žele se školovati za obrte ili neka specijalna radna mjesta, već se nerijetko ponašaju prema shemi: poslije završetka srednjoškolskog obrazovanja upisuje se učiteljski ili ekonomski studij i nakon završetka studija obrazovanje prestaje i očekuje se zaposlenje u gradu ili općini, što je besmisleno u suvremenim uvjetima. Sugovornici vjeruju da se dio nezaposlenosti može riješiti poticanjem malog i srednjeg poduzetništva, privlačenjem ulaganja i otvaranjem ponajprije drvoprerađivačkih industrijskih pogona.

Sugovornici vide razvojni problem u tome što su sve JLS tretirane jednako, bez obzira radi li se o prostranim JLS, što iziskuje velika izdvajanja za komunalnu infrastrukturu, ili o malim urbaniziranim JLS koje imaju veliki priljev kapitala od turizma. Sugovornici ističu da je teško konkurirati velikim gradovima jer su, kažu, njihovi kriteriji „utopljeni“ u kriterijima velikih gradova te su nekonkurentni. Jedan sugovornik je rekao:

F. Z. Smatram da se država nekorektno postavila prema jedinicama lokalne samouprave jer im dodjeljuje vrlo malo centraliziranih sredstava putem nekorektnog indeksa razvijenosti!

Rješenje ovog problema sugovornici vide u poreznom rasterećenju. Nelogično im je da jednak porez plaća netko na rubnom dijelu Ličko-senjske županije i na obalnom dijelu Istre ili u prstenu oko Zagreba. Neki smatraju da bi trebalo izračunati koliko pojedine JLS sudjeluju u

ukupnom BDP-u u državi i da se onda s obzirom na taj pokazatelj, uz gustoću naseljenosti i neke druge posebnosti (primjerice otočno ili brdsko-planinsko područje), oblikuje porezna politika. Bez poreznog rasterećenja, kažu sugovornici, ovdje nema gospodarskog napretka.

Kao posljednji, navodi se i problem nedostatka usluga. On se očituje manjkom trgovina, ambulanti, ispostava Hitne medicinske pomoći, škola, pošta, socijalne skrbi, pa i osnovnih životnih potreba poput vodoopskrbe, ponegdje i struje, mobilnog signala, odvodnje, javnog prijevoza i sl. Sugovornici smatraju da je vrlo teško pokriti velike ličke JLS uslugama, tj. dovesti te usluge do sela i zaselaka. To traži enormna ulaganja, a proračuni su nedovoljni. Ključ ovog problema je u učinkovitoj decentralizaciji, koja bi otvorila mogućnosti izgradnje i širenja mreže usluga, te u prijavljivanju projekata preko kojih bi se povukla sredstva europskih fondova, što, međutim, traži kapacitiranost JLS.

Posljednja dimenzija uglavnom sadrži primjere i osvrte, pa ovdje neće biti pomnije analizirana.

9.2.4. Zaključna razmatranja

U provedenom istraživanju ispitani su stavovi društvenih aktera na razini jedinica lokalne samouprave, u sastavu Ličko-senjske županije, te o teritorijalnim reformama na razini županije. Temeljna hipoteza istraživanja, vezana uz smjer regionalnog udruživanja je potvrđena jer većina sugovornika smatra da bi se u okolnostima eventualne promjene sadašnjih, demografski deficitarnih NUTS 3 regija Ličko-senjska županija trebala povezati sa Zadarskom i Šibensko-kninskom županijom u jaču, logističku optimalniju i demografski snažniju NUTS 3 regiju. Time je potvrđena H3 hipoteza rada.

Većina sugovornika podržava sadašnji županijski sustav. Ističe da je sustav dobro uhodan i da ga ne bi trebalo mijenjati. U manjoj su mjeri otvoreni prema ideji regionalnog okupljanja jer im je decentralizacija u fokusu. Sugovornici se boje da bi oblikovanje većih NUTS 3 regija dovelo do ukidanja Ličko-senjske županije. Time je potvrđena H2 hipoteza rada.

Što se tiče razine JLS, sugovornici smatraju da postojeći broj gradova i općina nije prevelik, pogotovo u Ličko-senjskoj županiji jer su JLS površinom velike. Sugovornici se slažu da ako bi možda trebalo korigirati broj općina, to bi trebalo provesti prema više kriterija (gustoća naseljenosti, udio u BDP-u države, samoodrživost i sl.).

U pogledu funkcionalnih odnosa na području Ličko-senjske županije, sugovornici ističu da se gravitacijski utjecaji Zadra i Rijeke preklapaju na prostoru županije, ali kad su upitani da se odluče koji je gravitacijski utjecaj jači, više od polovice njih se složilo da Zadar danas jače funkcionalno utječe na prostor Županije od Rijeke.

Sugovornici se većinom slažu da Gospić treba jačati funkcionalno i demografski, te ističu da bez snažnog Gospića nema ni snažne Like. Smatraju da bi pozitivni gospodarski impulsi u Gospiću potakli i razvoj okolice. Vjeruju da se Gospić može i treba razvijati u jače središte istaknutijega regionalnog značenja, odnosno gravitacijske snage od sadašnje.

Većina sugovornika smatra da je međusobna suradnja JLS dobra i kvalitetna, ali se slažu da se ta suradnja može poboljšati na svim razinama. JLS su upućene na suradnju, a iskustva u rješavanju problema putem suradnje uglavnom su pozitivna.

U pogledu smanjenja centralizacije povezanog s oblikovanjem NUTS 3 regija, sugovornici ne misle da će okrupnjavanje u nekoliko velikih regija, približno 4 ili 5, osigurati decentralizaciju. Smatraju da su potrebne korjenite reforme i provedba fiskalne i administrativne decentralizacije, te decentralizacije državne imovine.

Sugovornici se slažu da bi u slučaju eventualnog preustroja bila bolja opcija formiranje triju NUTS 3 regija oko Rijeke, Zadra i Splita, nego samo oko Rijeke i Splita. Smatraju da bi takva diferencijacija prostora Jadranske Hrvatske bila najpovoljnija za Ličko-senjsku županiju. Time je potvrđena hipoteza H4.

Sveukupno, prema provedenom istraživanju među sugovornicima Ličko-senjske županije došlo se do saznanja, utemeljenih u frekventnosti odgovora sugovornika, da je za razvoj Ličko-senjske županije nužna decentralizacija državne imovine, administrativna decentralizacija i fiskalno rasterećenje. Centraliziranost je, kažu sugovornici, prenaplašena i prisutna u svim sferama javne uprave i poslova vezanih uz nju. Sugovornici su općenito zadovoljni ostvarenom međusobnom suradnjom JLS, ali ističu da bi ona mogla i trebala biti bolja. Većina sugovornika smatra da je Gospić sjedište županije koje treba funkcionalno i gospodarski osnažiti da postane jači nukleus razvoja i izvorište razvojnih impulsa koji trebaju zahvatiti ostale dijelove županijskog prostora. Sugovornici ističu da se u županiji osjeća preklapanje gravitacijskih utjecaja Zadra i Rijeke (ako se, naravno, izuzme Zagreb), ali se slažu da bi u Jadranskoj Hrvatskoj u slučaju preustroja trebalo oblikovati tri NUTS 3 regije i da bi prema tom modelu Ličko-senjska županija trebala kooperirati sa Zadarskom i Šibensko-kninskom županijom, te uz uvjet da se županija ne ukine.

10. ZAKLJUČAK

Pristupanjem Republici Hrvatske Europskoj Uniji (2013.), ne samo da su se otvorile nove razvojne mogućnosti temeljene na potencijalnim slobodnog europskog tržišta i na dostupnim sredstvima u okviru europskih fondova, već se otvorila i potreba za usklađivanjem regionalnog sustava Republike Hrvatske s europskom regionalnim sustavom. U suvremenim uvjetima razvoja, stvorila se prilika da se optimalno regionalizira prostor Hrvatske prema stvarnim nodalno-funkcionalnim i gravitacijskim odnosima u prostoru. U uporabu je ušao akronim NUTS, koji je kratica za *Nomenklaturu prostornih jedinica za potrebe statistike*. Riječ je o sustavu raščlambe prostora na regije triju razina koji omogućava praćenje socioekonomskih pokazatelja u svim državama članicama Europske Unije i usporedbe indikatora razvijenosti među pojedinim regijama na različitim razinama, što je podloga za planiranje kohezijske politike ravnomjernog razvoja svih područja Europske Unije. Prema NUTS regionalizaciji, europski prostor čine regije prve, druge i treće razine, ovisno ponajprije o ukupnom broju stanovnika određene regije. Određeno je da NUTS 1 regije budu velike socioekonomske regije u kojima živi od 3 do 7 milijuna stanovnika, da NUTS 2 regije budu osnovne regije za primjenu regionalnih politika u kojima živi od 800.000 do 3 milijuna stanovnika, te da NUTS 3 regije budu male regije, pogodne za specifične analize i rješavanje regionalnih problema s kohezijskim ciljem smanjenja razlika u razvijenosti regija, u kojima živi od 150.000 do 800.000 tisuća stanovnika. Prema tim demografskim kriterijima, u Europskoj Uniji ustrojeno je (od 2015.) 98 regija na NUTS 1 razini, 276 regija na NUTS 2 razini i 1342 regije na NUTS 3 razini.

Kao ravnopravna članica Europske Unije, Republika Hrvatska je uključena u NUTS regionalni sustav tako da je država u cijelosti NUTS 1 regija (4.284.889 stanovnika), a na NUTS 2 razini čine ju dvije regije, Kontinentalna Hrvatska (2.872.954 stanovnika; 67,0% stanovnika Hrvatske) i Jadranska Hrvatska (1.411.935 stan. 33,0% stanovništva Hrvatske). Ustroj Hrvatske na NUTS 2 razini je opravdan, a na NUTS 1 razini jedini moguć. Daljnja raščlamba hrvatskog prostora na NUTS 3 razini zasniva se na postojanju 21 županije koje se deklariraju regijama NUTS 3 razine. Na trećoj razini raščlambe postoji problem jer 10 županija ne zadovoljava minimalan demografski uvjet (150.000 stanovnika) za ustroj NUTS 3 regije. Od tih 10 županija koje ne zadovoljavaju opći demografski uvjet za formiranje NUTS 3 regije, Ličko-senjska županija nalazi se u najnepovoljnijoj poziciji jer ima 99.073

stanovnika manje od potrebnog minimuma za formiranje NUTS 3 regije. Budući da je Ličko-senjska županija demografski najkritičnija i bez izraženoga jačeg regionalnog središta, objekt istraživanja ovog rada je upravo njezin status u kontekstu europske NUTS regionalizacije. U istraživanju se nametnuo i glavni istraživački problem ovog rada – s kojim bi županijama Jadranske Hrvatske Ličko-senjska županija potencijalno mogla ili trebala kooperirati da se zadovolji demografski minimum od 150.000 stanovnika? Uvidom u ukupan broj stanovnika (2011.) svih županija Jadranske Hrvatske, te uvidom u suvremene nodalno-funkcionalnih odnose na prostoru te NUTS 2 regije, oblikovao se i cilj istraživanja: ispitati mogućnosti povezivanja Ličko-senjske (50.927 stanovnika), Zadarske (170.017 stanovnika) i Šibensko-kninske županije (109.375 stanovnika) u potencijalnu NUTS 3 regiju koja bi imala oko 330.000 stanovnika, i time zadovoljila demografski kriterij za oblikovanje NUTS 3 regije, a poklapala bi se i s gravitacijskim područjem Zadra i njegove gradske regije. Da bi se ostvario cilj istraživanja, postavljeno je nekoliko temeljnih hipoteza. Provedeno je interdisciplinarno znanstveno istraživanje, temeljeno na korištenju brojnih bibliografskih referenci, u kojem su korištene različite znanstvene metode s ciljem potvrđivanja/opovrgavanja postavljenih hipoteza: metode analize i sinteze, retrospektivna metoda rekonstrukcije historijsko-geografskog razvoja, demografske statističko-matematičke metode, metode GIS analize, kvantitativna metoda anketnog istraživanja, te kvalitativna metoda intervjua.

Prva hipoteza (H1): Autor je pretpostavio da Ličko-senjska županija nema povoljnu demografsku situaciju koja bi joj omogućila dosadašnji status odnosno održanje samostalne NUTS 3 regije. Također, autor polazi od činjenice da su demografski trendovi vrlo nepovoljni i da je teško očekivati da Ličko-senjska županija dosegne 150.000 stanovnika u doglednom vremenu.

Provedena je demografska analiza područja Ličko-senjske županije. Analizirane su opće značajke stanovništva, te njegova obilježja – prirodno kretanje stanovništva i mehaničko kretanje (migracije), te biološki, ekonomski i obrazovni sastav stanovništva. Rezultati analize pokazali su da je došlo do promjene razmještaja stanovništva po naseljima, pa je tako povećan udio stanovništva koje živi u malim naseljima, dok se istovremeno smanjio udio stanovnika koji žive u velikim naseljima. U uzastopnim promatranim međupopisnim razdobljima (1948. – 2011.) bilježen je stalni apsolutni pad broja stanovnika Ličko-senjske županije. Upravo je u tom razdoblju (1948. – 2011.) Ličko-senjska županija izgubila ukupno 61,1% stanovništva, što svjedoči o razmjerima depopulacije. Podatci vitalne statistike za područje Ličko-senjske

županije, za razdoblje 1964. – 2015., pokazuju da istraživano područje bilježi prirodni pad broja stanovnika čak od 1973. godine, dakle posljednje 42 godine (usporedbe radi, Republika Hrvatska ima prirodni pad broja stanovnika od 1991. godine). Migracijska bilanca, za razdoblje 1971. – 2011., pokazuje da je Ličko-senjska županija emigracijsko područje koje je u tom razdoblju mehaničkim putem izgubilo oko 50.000 stanovnika (prosječno 1250 stanovnika godišnje). Tipologijom kretanja stanovništva, došlo se do zaključka da je u svim međupopisnim razdobljima (u razdoblju 1971. – 2011.), osim posljednjeg, bilježen emigracijski tip kretanja stanovništva, a u posljednjem međupopisnom razdoblju drukčija popisna metodologija uzrokovala je uljepšavanje pokazatelja. Dobno-spolna struktura izmijenila se od 1971. do 2011. godine od zvonolike (stacionarno stanovništvo) do oblika urne (kontraktivno stanovništvo), a trend je takav da se može očekivati da će do 2031. dobno-spolna piramida poprimiti oblik viseće kapi. Poremećeni su (1971. – 2011.) svi biološki pokazatelji, koji utječu na bioreprodukciju, a stupanj ostarjelosti stanovništva je promijenjen od obilježja „starost“ (1971.) do obilježja „vrlo duboka starost“ (2011.). Utvrđeno je i da u Ličko-senjskoj županiji prevladavaju slabo okupljena naselja, te da postoji 1485 zaselaka, od kojih je većina napuštena. Rezultatima demografske analize potvrđena je hipoteza H1.

Druga hipoteza (H2), da je županijski sustav racionalan i da ga ne bi trebalo ukinuti, u vezi je s činjenicom da okupljanje županija u NUTS 3 regije ne znači nužno i potrebu ukidanja županija. To su (mezo)regionalne jedinice temeljene na višestoljetnoj tradiciji od srednjovjekovnih hrvatskih župa do početka 20. st. i zamišljene su kao „stupovi“ ravnomyernoga regionalnog razvitka Hrvatske.

U provedenom anketnom istraživanju (N = 750) na državnoj razini, 19,6% ispitanika je odgovorilo da je „uglavnom zadovoljno“ županijskim sustavom (razmjerno najviše, ako se izuzmu odgovori „ne znam“ i oni bez odgovora). Međutim, ako se razmotre oni ispitanici koji su, ukupno gledajući, „zadovoljni“ i oni koji su, ukupno gledajući, „nezadovoljni“, s vrlo malom razlikom prevladavaju oni nezadovoljni županijskim sustavom. Na pitanje o potrebi mijenjanja postojećih granica, 38,8% ispitanika je odgovorilo da ne bi trebalo mijenjati granice županija. Rezultatima anketnog istraživanja hipoteza H2 je samo djelomično potvrđena.

Treća hipoteza (H3), da je poželjan smjer udruživanja Ličko-senjske županije u NUTS 3 regiju onaj prema Zadru, pri čemu bi Ličko-senjska, Zadarska i Šibensko-kninska županija formirale NUTS 3 regiju, također je potvrđena.

U Jadranskoj Hrvatskoj, na razini gradova/općina, Zadar je (2001. – 2011.) u usporedbi s ostalim velikim središtima Splitom i Rijekom, jedini imao porast broja stanovnika. Stopa rasta stanovništva Grada Zadra iznosila je 3,2%, dok je istovremeno Grad Split zabilježio negativnu stopu kretanja stanovništva (-5,6%), jednako kao i Grad Rijeka (-10,7%). S druge strane, Zadar se, u geografski prostranom području afirmirao kao peto hrvatsko središte i treće središte Jadranske Hrvatske, ne samo po demografskoj snazi nego i prema funkcionalnoj opremljenosti. Sukladno tome, opravdano je očekivati da Zadar može biti središte oko kojeg će se oblikovati potencijalni regionalni kompleks. U intervjuu se pitalo sugovornike (N = 19) da kažu smatraju li da je za Ličko-senjsku županiju bolja opcija povezivanja u potencijalno snažniju NUTS 3 regiju s Rijekom ili sa Zadrom, većina sugovornika se opredijelila za Zadar (6:1), s tim da su sugovornici bili razvojni akteri iz upravljačke razine s cijelog područja županije što također potvrđuje hipotezu (H3). Važno je istaknuti da se na prostoru Ličko-senjske županije isprepliću gravitacijski utjecaji Rijeke i Zadra. U slučaju okupljanja Ličko-senjske, Zadarske i Šibensko-kninske županije u moguću NUTS 3 regiju (ili neku drugu regiju), što podupire većina ispitanika u polustrukturiranom intervjuu, prostori Grada Senja, te donekle Grada Otočca i Općine Brinje bili bi upravno izdvojeni u odnosu na gravitacijski areal Rijeke kojemu uglavnom pripadaju.

Četvrta hipoteza (H4), da je raščlamba prostora Jadranske Hrvatske na moguće tri NUTS 3 regije usklađena s nodalno-funkcionalnim odnosima u Jadranskoj Hrvatskoj, potvrđena je. Naime, prvorazredno značenje Splita i Rijeke u prostoru Jadranske Hrvatske, Zadar ima vrlo istaknuto značenje u okupljanju središnjeg dijela Jadranske Hrvatske. Splitska (280.000 stanovnika), Riječka (220.000 stanovnika) i Zadarska (120.000 stanovnika) urbana regija tvore temelj za buduće regionalno okupljanje, a svojom funkcionalnom opremljenošću gravitacijski utječu na prostor sjevernog, srednjeg i južnog dijela Jadranske Hrvatske. U intervjuu su se sugovornici izjasnili oko toga smatraju li je li bolje da Jadransku Hrvatsku čine eventualne dvije NUTS 3 regije (tada bi Ličko-senjska županija kooperirala s Primorsko-goranskom, a i Istarskom ako ona ne bi bila zasebna) ili tri NUTS 3 regije (tada bi Ličko-senjska županija kooperirala sa Zadarskom i Šibensko-kninskom). Većina sugovornika je potvrdila da podržava model regionalne diferencijacije Jadranske Hrvatske na tri NUTS 3 regije, što potvrđuje hipotezu (H4).

Peta hipoteza (H5), da bi broj stanovnika Ličko-sjevernodalmatinske (Zadarske) NUTS 3 regije bio u skladu s europskim prosjekom na NUTS 3 razini je potvrđena.

Analizirane su europske NUTS 3 regije prema broju stanovnika 2006. i 2016. godine. Godine 2006., 835 NUTS 3 regija je zadovoljavalo demografski kriterij za treću razinu. S druge strane 348 NUTS 3 regija je imalo manje od 150.000 stanovnika, a 97 NUTS 3 regija je imalo više od 800.000 stanovnika. Prosječan broj stanovnika NUTS 3 regija u Europskoj Uniji iznosio je oko 371.400 stanovnika. Godine 2016., 880 NUTS 3 regija je zadovoljavalo demografski kriterij za treću razinu. S druge strane 352 NUTS 3 regije imale su manje od 150.000 stanovnika, a 110 NUTS 3 regija je imalo više od 800.000 stanovnika. Prosječan broj stanovnika NUTS 3 regija u Europskoj Uniji iznosio je oko 380,300 stanovnika. Budući da bi moguća Ličko-sjevernodalmatinska (Zadarska) NUTS 3 regija imala oko 330.000 stanovnika, hipoteza (H5) je potvrđena.

Šesta hipoteza (H6), da Ličko-senjska županija, kao zasebna NUTS 3 regija, nema dovoljnu ekonomsku snagu da bude ravnopravna s ostalim europskim regijama iste razine, je potvrđena. Analizirana je Ličko-senjska županija u sklopu europskih NUTS 3 regija prema ukupnoj vrijednosti BDP-a. Od 352 europske NUTS 3 regije koje (2016.) nisu imale dovoljan broj stanovnika za formiranje NUTS 3 regije, dakle, ne u usporedbi sa svim NUTS 3 regijama, Ličko-senjska županija nalazila se na 346 mjestu prema ukupnom BDP-u 2014. godine. Usporedbom visine ukupnog BDP-a Ličko-senjske županije i NUTS 3 regija s podjednakim brojem stanovnika, Ličko-senjska županija imala je najmanji BDP (primjerice: regija *Landau in der Pfalz, Kreisfreie Stadt*, 2016., 45.362 stanovnika, BDP 1.734.000 eura; Ličko-senjska županija, 2016., 47.213 stanovnika, BDP 380.000 eura). Od 352 europske NUTS 3 regije koje (2016.) nisu imale dovoljan broj stanovnika za formiranje NUTS 3 regije, Ličko-senjska županija nalazila se na 319 mjestu prema indeksu promjene vrijednosti BDP-a, što potvrđuje hipotezu (H6).

Sedma hipoteza (H7), da je dodirni prostor Like i Sjeverne Dalmacije bio integriran kroz prošlost voljom zajednica lokalnog stanovništva, hrvatskih društvenih elita, odnosno plemstva i dijelom crkve s obzirom na gospodarske veze, a dezintegriran vanjskim, mahom političkim čimbenicima, je potvrđena. Rekonstrukcijom historijsko-geografskog razvoja prostora Like i Sjeverne Dalmacije, razvidno je da je dodirni prostor ovih dviju tradicionalnih regija u prošlosti funkcionirao komplementarno, nerijetko i jedinstveno, usmjeren jedan na drugog, prožimajući se u gospodarskim, društvenim i sociokulturnim sferama. Ovaj prostor je još više integriran dolaskom Slavena, a kasnije i Hrvata u ovo područje, gdje je oblikovana primarna hrvatska geopolitička jezgra. Mletačkim posezanjima za hrvatskom obalom, a napose od

početka osmanskih prodora sredinom 16. st., granične crte u ovom prostoru jačaju. Nakon oslobođenja od osmanske vlasti, recentni prostor Sjeverne Dalmacije najvećim se dijelom našao pod mletačkom upravom, a lički vojnokrajiški prostor pod austrijskom. Nakon pada Mletačke Republike krajem 18. st., odnosno nakon kratkotrajne francuske uprave (1806. – 1815.), prostor Like i sjeverne Dalmacije, premda u istoj državi, ostao je razjedinjen do 1918. godine. Tijekom 20. st. održana je podijeljenost forsiranjem modela velikih regija, što je odgovaralo velikosrpskoj imperijalističkoj politici. Četvrt stoljeća je sam Zadar bio odvojen od pripadajuće regije. Tek su stvaranjem suvremene Hrvatske i prestankom agresije stvoreni uvjeti da ovaj prostor opet integralno funkcionira. To potvrđuje hipotezu (H7) o povijesno-geografskoj, ali i gospodarskoj povezanosti ličkog i sjevernodalmatinskog prostora.

Potvrdom svih sedam hipoteza dolazi se do zaključka da je opravdano i znanstveno utemeljeno tvrditi da Ličko-senjska, Zadarska i Šibensko-kninska županija u procesu mogućeg preoblikovanja postojećih NUTS 3 regija mogu oblikovati potencijalno veću i stabilniju NUTS 3 regiju okupljenu oko Zadra i njegove urbane regije, što je u skladu sa stvarnim gravitacijskim odnosima u središnjem dijelu Jadranske Hrvatske.

11. LITERATURA I IZVORI PODATAKA

1. AGNEW, J. A. (2013.): Arguing with Regions, *Regional Studies*, 47/1, 6–17.
2. ALLEN, J., MASSEY, D., COCHRANE A., CHARLESWORTH J., COURT, G., HENRY, N., SARRE, P. (1998.): *Rethinking the Region: Spaces of Neo-Liberalism*, Routledge, London, 176 str.
3. ANTOLJAK, S. (1962.): *Pregled hrvatske povijesti*, Orbis-Laus, Split, 247 str.
4. BASLER, Đ. (1979.): Uvod, u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja: Paleolitsko i mezolitsko doba*, ur. A. Benac, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Centar za balkanološka istraživanja, Sarajevo, 13–17.
5. BAŠIĆ, F. (2014.): Regionalizacija hrvatske poljoprivrede za skladno uključivanje u zajedničku poljoprivrednu politiku EU, *Civitas Crisiensis*, 1/1, 143–176.
6. BELAJ, V. (2004.): Tradicijsko planinsko stočarstvo na Velebitu i bunjevačka etnogeneza, *Studia ethnologica Croatica*, 16/1, 5–31.
7. BERTIĆ, I. (1996.): Promjene u županijskom ustroju Republike Hrvatske, *Geografski horizont*, 42/2, 14–26.
8. BETIOLI CONTEL, F. (2015.): Concepts of Region and Regionalization: Aspects of its Evolution and Possible Uses to Health Regionalization, *Saúde e Sociedade*, 24/2, 447–459.
9. BING, A. (2006.): Hrvatska u međunarodnoj zajednici, u: *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, ur. D. Budiša, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 290–419.
10. BIRIN, A. (2015_a): Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku, u: *Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku, knjiga 1*, ur. Z. Nikolić Jakus, Matica hrvatska, Zagreb, 37–71.
11. BIRIN, A. (2015_b): Gorski kotar, Lika i Krbava, u: *Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku, knjiga 1*, ur. Z. Nikolić Jakus, Matica hrvatska, Zagreb, 415–425.
12. BLÁČE, A. (2014.): Prilog poznavanju regionalne strukture Primorske Hrvatske – regionalizacija ravnokotarskog prostora, *Geoadria*, 19/1, 129–145.
13. BOGOVIĆ, M. (2015.): Lički dio srednjovjekovne ninske biskupije, u: *U jedinstvu, slobodi i ljubavi, Zbornik radova*, ur. T. Vukšić, Zadarska nadbiskupija,

- Dubrovačka biskupija, Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, Teološko-katehetski institut u Mostaru, Zadar, 315–331.
14. BOTICA, I. (2011.): *Krbavski knezovi u srednjem vijeku*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 364 str.
 15. BOŽIĆ, I., KOPIC, D., MIHOCI, F., MAROLD, N., GRŠETIĆ, J. (2016.): *Brojenje prometa na cestama Republike Hrvatske godine 2016.*, Prometis d. o. o., Zagreb, 764 str.
 16. BRALIĆ, A., ESCHEBACH, T. (2008.): Austrijska opsada Zadra 1809. godine, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 50/1, 213–234.
 17. DE BLIJ, H. J., MULLER, P. O., NIJMAN J. (2014.): *Geography: Realms, Regions, and Concepts*, Wiley, Hoboken, 603 str.
 18. BRANDT, M. (1995.): *Srednjovijekovno doba povijesnog razvitka*, Školska knjiga, Zagreb, 559 str.
 19. BUDAK, N. (1994.): *Prva stoljeća Hrvatske*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 248 str.
 20. BUDAK, N. (2007.): *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Leykam international d. o. o., Zagreb, 250 str.
 21. BUDAK, N., RAUKAR, T. (2006.): *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 447 str.
 22. BUDAK, N. (2015.): Razvitak hrvatskog etničkog identiteta, u: *Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku, knjiga 1*, ur. Z. Nikolić Jakus, Matica hrvatska, Zagreb, 73–88.
 23. BUŠLJETA TONKOVIĆ, A. (2014.): *Mogućnosti održivog razvoja Srednje Like*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 270 str.
 24. BUŠLJETA TONKOVIĆ, A. (2015.): *Održivi razvoj Središnje Like: Prinosi analizi ljudskog i socijalnog kapitala*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, Državni arhiv u Gospiću, Zagreb – Gospić, 307 str.
 25. CHARMAZ, K. (2005.): Grounded Theory in the 21st Century: Applications for Advancing Social Justice Studies, u: *Handbook of Qualitative Research*, ur. N. K. Denzin i Y. S. Lyncoln, Sage Publications Inc, Thousand Oaks, 507–535.
 26. CLAVAL, P. (1998.): *An Introduction to Regional Geography*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford, 299 str.

27. CORBIN, J., STRAUSS, A. (1990.): Grounded Theory Research: Procedures, Canons and Evaluative Criteria, *Qualitative Sociology*, 13/1, 3–21.
28. CVITANOVIĆ, A. (2002.): Geografski rječnik, Hrvatsko geografsko društvo – Ogranak Zadar, Filozofski fakultet u Zadru, Matica Hrvatska – Ogranak Zadar, Zadiz d. o. o., Zadar, 683 str.
29. ČAVRAK, V. (2011.): Strukturne promjene suvremenog hrvatskog gospodarstva, u: *Gospodarstvo Hrvatske*, ur. V. Čavrak, Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, 67–87.
30. ČORALIĆ, L. (2004.): *Kraljica mora s lagunarnih sprudova*, Meridijani, Samobor, 171 str.
31. DEMPSEY, K. E., WILBRAND, S. M. (2017.): The Role of the Region in the European Landscape Convention, *Regional Studies*, 51/6, 909–919.
32. DESNICA, B. (1950./1951.): *Istorija kotarskih uskoka*, sv. I, II, SANU, Beograd, 360 + 472 str.
33. DIMITRIJEVIĆ, S., TEŽAK-GREGL, T., MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. (1998.): *Prapovijest*, Naklada Naprijed d. d., Zagreb, 390 str.
34. DRECHSLER-BIŽIĆ, R. (1958.): Naselja i grobovi preistorijskih Japoda, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 1/1, 35–60.
35. DRECHSLER-BIŽIĆ, R. (1986.): Nasebinski objekti na nekim gradinama u Lici, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 19/1, 107–128.
36. DUKOVSKI, D. (2005_a): *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. st.: 1800. do 1914., knjiga 1*, Alinea, Zagreb, 312 str.
37. DUKOVSKI, D. (2005_b): *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. st.: 1914. do 1999., knjiga 2*, Alinea, Zagreb, 423 str.
38. DUKOVSKI, D. (2012.): *Ozrcaljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, Leykam international d. o. o., Filozofski fakultet u Rijeci, Zagreb, 713 str.
39. DURMAN, A. (UR.) (2006.): *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 367 str.
40. FARIČIĆ, J. (2010.): Kartografske aktivnosti u Dalmaciji tijekom francuske uprave, 1809. – 1813., u: *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809. – 1813.): Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa HAZU-a prigodom dvjestote obljetnice*

- proglasenja Ilirskih pokrajina*, ur. F. Šanjek, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb – Zadar, 353–377.
41. FARIČIĆ, J. (2012.): *Geografija sjevernodalmatinskih otoka*, Školska knjiga, Zagreb, 515 str.
 42. FARIČIĆ, J. (2014.): Uvod, u: *Potencijali društveno-gospodarskog razvitka Zadarske županije*, ur. J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Zadarska županija, Grad Zadar, Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar, Zadar, 6–11.
 43. FARMER, C. J. Q., FOTHERINGHAM, A. S. (2011.): Network-based Functional Regions, *Environment and Planning A*, 43/6, 2723–2741.
 44. FELETAR, D. (1996.): Industrija u funkciji razvoja Hrvatske, u: *Zbornik radova I. hrvatskog geografskog kongresa*, ur. Z. Pepeonik, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 74–85.
 45. FORETIĆ, V. (1980.): *Povijest Dubrovnika do 1808.*, knj. I, II, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 359 + 509 str.
 46. FREMONT-BARNES, G. (2001.): *The French Revolutionary Wars*, Osprey Publishing, 95 str.
 47. FRIGANOVIĆ, M. (1990.): *Demogeografija: Stanovništvo svijeta*, Školska knjiga, Zagreb, 271 str.
 48. FRIGANOVIĆ, M. (1991.): Stanovništvo i naseljenost Republike Hrvatske, *Geografski horizont*, 38/2, 49–61.
 49. FÜRST-BJELIŠ, B. (1996_a): Pristup definiciji prostornog pojma regije, u: *Zbornik radova I. hrvatskog geografskog kongresa*, ur. Z. Pepeonik, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 326–330.
 50. FÜRST-BJELIŠ, B. (1996_b): Historijsko-geografski pogled na pitanje prvobitne teritorijalne organizacije Hrvatske, *Acta Geographica Croatica*, 31/1, 115–124.
 51. FÜRST-BJELIŠ, B. (1998.): Turopolje – položaj tradicionalne regije u sustavu geografske regionalizacije, *Acta Geographica Croatica*, 33/1, 83–90.
 52. GELO, J. (1987.): *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Globus, Zagreb, 315 str.
 53. GLAMUZINA, N., FÜRST-BJELIŠ, B. (2015.): *Historijska geografija Hrvatske*, Sveučilište u Splitu, Split, 304 str.

54. GIBBARD, P. L., WALKER, M. J. C. (2013.): The term 'Anthropocene' in the context of formal geological classification, *Special Publications of Geological Society London*, 395, 29–37.
55. GOLDSTEIN, I. (1995.): *Hrvatski rani srednji vijek*, Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 511 str.
56. GOLDSTEIN, I. (1996.): Županije u ranom srednjem vijeku u Hrvatskoj, u: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, ur. F. Mirošević, Školska knjiga, Zagreb, 9–20.
57. GOLDSTEIN, I., GRGIN, B. (2006.): *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Novi Liber, Zagreb, 535 str.
58. GOLDSTEIN, I. (2013.): *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 583 str.
59. GRAOVAC, V. (2009.): *Demogeografske osnove razvoja Zadarske regije*, doktorska disertacija, Geografski odsjek PMF-a, Sveučilište u Zagrebu, 397 str.
60. GRGIN, B. (1992.): Odjeci križarskih ratova u Hrvatskoj, *Historijski zbornik*, 45/1, 139–154.
61. GROSS, M. (1985.): *Počeci moderne Hrvatske: Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850 – 1860.*, Globus, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 521 str.
62. HALMI, A. (2005.): *Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 530 str.
63. HERAK, M. (1990.): *Geologija: Postanak, tektonika i dinamika Zemlje; razvojni put Zemlje i života; geološka građa kontinenata i oceana*, Školska knjiga, Zagreb, 433 str.
64. HERŠAK, E. (2005.): *Drevne seobe: Prapovijest i stari vijek*, Školska knjiga, Zagreb, 550 str.
65. HOLJEVAC, Ž. (2002.): *Gospić u Vojnoj krajini (1689. – 1712. – 1881.): Prilog slici gospićke prošlosti*, Hrvatski zemljopis, Zagreb, 99 str.
66. HOLJEVAC, Ž. (2003.): Problemi habsburško-mletačkog razgraničenja u Podgorju i Pozrmanju potkraj 17. i početkom 18. stoljeća, *RZJAZU*, 45/1, 243–269.
67. HOLJEVAC, Ž. (2007.): Hrvatsko-slavonska Vojna krajina u ranome novom vijeku, u: *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*, ur. N. Budak, Leykam international d. o. o., Zagreb, 6–107.

68. HOLJEVAC, Ž. (2009.): Ličko-krbavska županija u identitetu Like, u: *Identitet Like: Korijeni i razvitak, knjiga 1*, ur. Ž. Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić, 163–173.
69. HOLJEVAC, Ž. (2013.): Gospić kao središte Ličko-krbavske županije, u: *Gospić. Grad, ljudi, identitet*, ur. Ž. Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić, 428–465.
70. HOOPS, J. J. (2017.): *Fundamentals of World Regional Geography*, Wadsworth – Cengage Learning, Belmont, 592 str.
71. HORVAT, R. (1941.): *Lika i Krbava: povijesne slike, crtice i bilješke, svezak I - II*, Matica Hrvatska, Zagreb, 141 str.
72. INALÇIK, H. (2002.): *Osmansko Carstvo: Klasično razdoblje 1300. – 1600.*, Srednja Europa, Zagreb, 315 str.
73. IVEJIĆ, I. (2010.): *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*, Leykam international d. o. o., Zagreb, 199 str.
74. JANKOVIĆ, I., KARAVANIĆ, I. (2009.): *Osvit čovječanstva: Početci našega biološkog i kulturnog razvoja*, Školska knjiga, Zagreb, 316 str.
75. JEĐUD, I. (2007.): Alisa u zemlji čudesa – kvalitativna metodologija i metoda utemeljene teorije, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 43/2, 83–101.
76. JUKIĆ, M. (2014.): Demografski resursi ruralnog prostora u kontekstu razvojne samoodrživosti, u: *Ruralna općina: sutra: Društvena re/konstrukcija na ruralnom teritoriju*, ur. M. Štambuk i L. Šikić-Mićanović, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 33–51.
77. KEATING, M. (2017.): Contesting European Regions, *Regional Studies*, 51/1, 9–18.
78. KIRK, D. (1996.): Demographic Transition Theory, *Population Studies*, 50/3, 361–387.
79. KLAJČ, V. (1974.): *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, sv. I, II, III, IV, V, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 382 + 430 + 380 + 456 + 741 str.
80. KLAJČ, N. (1975.): *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 595 str.

81. KLAJIĆ, N. (1976.): *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 711 str.
82. KLAJIĆ, N. (1990.): *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 469 str.
83. KLARIĆ, Z. (1996.): Teritorijalno-politička organizacija i centralno-mjesni sustav Hrvatske, u: *Zbornik radova I. hrvatskog geografskog kongresa*, ur. Z. Pepeonik, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 29–41.
84. KLARIĆ, Z. (2016.): Geografski aspekti teritorijalnog ustroja Hrvatske i usporedba s drugim europskim zemljama, *Hrvatski geografski glasnik*, 78/2, 49–75.
85. KLEMENČIĆ, M. (1990.): Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva, *Acta geographica Croatica*, 25/1, 73–80.
86. KLEMENČIĆ, M. (1991.): Novija historijsko-geografska osnovica jugoslavenskih izvanjskih i unutarnjih granica s posebnim osvrtom na hrvatske granice, u: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, ur. I. Crkvenčić, Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, 317–334.
87. KNIGGE, L. G. (2017.): Grounded theory, u: *The International Encyclopedia of Geography*, ur. D. Richardson i sur., Wiley-Blackwell, Hoboken, 1–5.
88. KOLAK, T. (2001.): *Arheološka topografija Like od prapovijesti do srednjeg vijeka*, magistarski rad, Arheološki odsjek Filozofskog fakulteta, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 179 str.
89. KOLAK, T. (2006.): Ličko-senjska županija, u: *Stotinu hrvatskih arheoloških nalaza*, ur. A. Durman, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 34–37.
90. KOPRIĆ, I. (2010.): Teritorijalna organizacija Hrvatske: Stanje, kriteriji za prosudbu racionalnosti i prijedlog novog sustava, u: *Nova hrvatska lokalna i regionalna samouprava*, ur. J. Barbić, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 109–144.
91. KOZLIČIĆ, M. (1990.): *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Književni krug, Split, 417 str.
92. KRIZMAN, B. (1989.): *Hrvatska u prvom svjetskom ratu: Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Globus, Zagreb, 418 str.

93. KURELAC, M. (2003.): Razdoblje baroka i prosvjetiteljstva, u: *Hrvatska i Europa: Kultura, znanost i umjetnost: Barok i Prosvjetiteljstvo (XVII. – XVIII. stoljeće)*, svezak 3., ur. I. Golub, Školska knjiga, Zagreb, 3–28.
94. LOVRINČEVIĆ, Ž., MARIĆ, Z., RAJH, E. (2005.): Kako optimalno regionalizirati Hrvatsku?, *Ekonomski pregled*, 56/12, 1109–1160.
95. LUKIĆ, A. (2012.): *Mozaik izvan grada: Tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske*, Meridijani, Samobor, 256 str.
96. MACAN, T., HOLJEVAC, Ž. (2013.): *Povijest hrvatskoga naroda*, Školska knjiga, Zagreb, 422 str.
97. MAGAŠ, D. (1995.): *Povijesno-zemljopisne osnove razvoja Nina i problemi njegove suvremene valorizacije*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Zadar, 169 str.
98. MAGAŠ, D. (1996.): Značenje Zadarsko-kninske županije u suvremenom razvoju Hrvatske, u: *Zbornik radova I. hrvatskog geografskog kongresa*, ur. Z. Pepeonik, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 359–372.
99. MAGAŠ, D. (1999.): Zadar on the Crossroad of Nationalisms in the 20th Century, *Geojournal*, 48/2, 123–131.
100. MAGAŠ, D. (2003.): Contemporary Aspects of the Geographical Regionalization and Administrative-territorial Organization of Croatia, *Geoadria*, 8/1, 127–147.
101. MAGAŠ, D. (2011.): Koncept teritorijalnog ustroja Jadranske Hrvatske, *Geoadria*, 16/2, 211–236.
102. MAGAŠ, D. (2013.): *Geografija Hrvatske*, Sveučilište u Zadru, Meridijani, Zadar, 597 str.
103. MAGAŠ, D. (2014_a): Osnovne odrednice prometno-geografskoga i geostrateškoga značenja zadarske regije, u: *Potencijali društveno-gospodarskog razvitka Zadarske županije*, ur. J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Zadarska županija, Grad Zadar, Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar, Zadar, 12–31.
104. MAGAŠ, D. (2014_b): Izazovi suvremenoga kopnenog povezivanja Dubrovnika, *Geoadria*, 19/1, 27–60.

105. MAGAŠ, D. (2014_c): Jadranska Hrvatska iz perspektive regionalizacije Europske Unije, *Političke analize*, 5/1, 23–29.
106. MAGAŠ, D. (2015.): The Geography of Croatia, University of Zadar, Meridijani, Zadar, 597 str.
107. MAGAŠ, D. BRTAN, J.. (2015.): Prostor i vrijeme knezova posedarskih: Zemljopisna obilježja i povijesni razvoj Općine Posedarje, Sveučilište u Zadru, Hrvatsko geografsko društvo – Zadar, Zadar, 363 str.
108. MAGAŠ, D. (2016.): Lički i sjevernodalmatinski prostor u kontekstu suvremene regionalizacije Hrvatske, *Geoadria*, 21/1, 59–112.
109. MALEZ, M. (1975.): Tragovi paleolitika u Lici i susjednim oblastima, u: *Arheološka problematika Like*, ur. Ž. Rapanić, Hrvatsko arheološko društvo, Split, 9–18.
110. MALEZ, M. (1979.): Nalazišta paleolitskog i mezolitskog doba u Hrvatskoj, u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja: Paleolitsko i mezolitsko doba*, ur. A. Benac, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Centar za balkanološka istraživanja, Sarajevo, 227–276.
111. MANDIĆ, D. (1973.): *Hrvatske zemlje u prošlosti i sadašnjosti*, Zajednica izdanja Ranjeni labud, Chicago – Rim, 201 str.
112. MARIJAN, D. (2006.): Hrvatsko ratište 1990. – 1995., u: *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, ur. D. Budiša, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 97–190.
113. MARIJAN, D. (2013.): Gospić u Domovinskom ratu, u: *Gospić. Grad, ljudi, identitet*, ur. Ž. Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić, 231–256.
114. MARIJAN, D. (2016.): *Domovinski rat*, Despot Infinitus d. o. o., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 456 str.
115. MARINOV, N. (2013.): *Demogeografski aspekti litoralizacije u šibenskom kraju*, doktorska disertacija, Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru, 300 str.
116. MARINOV, N. (2015.): *Suvremene demogeografske značajke i procesi u šibenskom kraju*, Kulturni sabor Zagore, Split, 302 str.

117. MARKOVIĆ, M. (1995.): O etnogenezi stanovništva Like, u: *Zbornik za narodni život i običaje, knjiga 53.*, ur. A. Mohorovičić i M. Marković, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 73–190.
118. MARKOVIĆ, M. (2004.): *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 278 str.
119. MATICKA, M. (1990.): *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948.*, Školska knjiga, Stvarnost, Zagreb, 186 str.
120. MATIJAŠIĆ, R. (2009.): *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Leykam international d. o. o., Zagreb, 290 str.
121. MATIJAŠIĆ, R. (2012.): *Povijest hrvatskih zemalja i kasnoj antici od Dioklecijana do Justinijana*, Leykam international d. o. o., Zagreb, 267 str.
122. MATKOVIĆ, H. (1999.): *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 274 str.
123. MATKOVIĆ, H. (2002.): *Povijest Nezavisne države Hrvatske*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 332 str.
124. MATKOVIĆ, H. (2003.): *Povijest Jugoslavije: 1918. – 1991. – 2003.*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 441 str.
125. MATKOVIĆ, H. (2007.): Banovina Hrvatska, u: *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas, knjiga 3*, ur. I. Perić, Školska knjiga, Zagreb, 94–102.
126. MATUZ, J. (1992.): *Osmansko Carstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 223 str.
127. MAŽURAN, I. (1998.): *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Golden marketing, Zagreb, 364 str.
128. MEJOVŠEK, M. (2013.): *Metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 391 str.
129. MELLARS, P. (1994.): The Upper Paleolithic Revolution, u: *The Oxford Illustrated Prehistory of Europe*, ur. B. Cunliffe, Oxford University Press, Oxford, 42–78.
130. MILAS, G. (2009.): *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 726 str.
131. MINSHULL, R. (2007.): *Regional Geography: Theory and Practice*, Aldine Transaction, London, 172 str.

132. MIROŠEVIĆ, F. (2007_a): Uključivanje Hrvatske u Kraljevstvo SHS i prvi izrazi nezadovoljstva na hrvatskom tlu 1918. – 1921., u: *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas, knjiga 3*, ur. I. Perić, Školska knjiga, Zagreb, 10–20.
133. MIROŠEVIĆ, F. (2007_b): Hrvati u vrijeme monarhističke diktature, u: *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas, knjiga 3*, ur. I. Perić, Školska knjiga, Zagreb, 56–67.
134. MIROŠEVIĆ, L. (2011.): *Tvorbeni elementi prostornih identiteta u Dalmaciji (Južnoj Hrvatskoj)*, doktorska disertacija, Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru, 321 str.
135. MOAČANIN, N. (1993.): Naseljenost Like i izvori feudalne rente početkom 17. stoljeća pod turskom vlašću, *Historijski zbornik*, 45/1, 61–65.
136. MOAČANIN, N. (1999.): *Turska Hrvatska: Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791. (preispitivanja)*, Matica hrvatska, Zagreb, 211 str.
137. MOAČANIN, N. (2007.): Hrvati pod vlašću Osmanskoga carstva do razdoblja reformi u Bosni i Hercegovini (1463. – 1831.), u: *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*, ur. N. Budak, Leykam international d. o. o., Zagreb, 108–175.
138. MUŽIĆ, I. (2011.): *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 367 str.
139. NEJAŠMIĆ, I. (1991_a): Iseljavanje iz Hrvatske – brojčani aspekt stoljetnog procesa, u: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, ur. I. Crkvenčić, Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, 61–82.
140. NEJAŠMIĆ, I. (1991_b): *Depopulacija u Hrvatskoj: Korijeni, stanje, izgledi*, Nakladni zavod Globus, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 344 str.
141. NEJAŠMIĆ, I. (1992.): Promjene u dobno-spolnom sastavu stanovništva istočnojadranskog otočja (1953. – 1991.), *Acta geographica Croatica*, 27/1, 15–34.
142. NEJAŠMIĆ, I. (2005.): *Demogeografija: Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb, 283 str.
143. NEJAŠMIĆ, I. (2008.): *Stanovništvo Hrvatske: Demogeografske studije i analize*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 193 str.

144. OLUJIĆ, B. (1999.): Japodi i Rim do sredine 1. stoljeća prije Krista, *Historijski zbornik*, 52/1, 1–16.
145. OLUJIĆ, B. (2003.): Oktavijanov pohod protiv Japoda, u: *Grad Otočac, knjiga 7*, ur. M. Kranjčević, Gacko pučko otvoreno učilište, Poglavarstvo Grada Otočca, Katedra čakavskog sabora pokrajine, Otočac, 27–49.
146. OLUJIĆ, B. (2007.): *Povijest Japoda: Pristup*, Srednja Europa, Zagreb, 299 str.
147. OLUJIĆ, B. (2009.): Povijest istraživanja prapovijesne i antičke baštine u identitetu Like, u: *Identitet Like: Korijeni i razvitak, knjiga 1*, ur. Ž. Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić, 117–139.
148. PAASI, A. (1991.): Deconstructing Regions: Notes on the Scales of Spatial Life, *Environment and Planning A*, 23/2, 239–256.
149. PAASI, A. (2002.): Place and Region: Regional Worlds and Words, *Progress in Human Geography*, 26/6, 802–811.
150. PAASI, A. (2003.): Region and Place: Regional Identity in question, *Progress in Human Geography*, 27/4, 475–485.
151. PAASI, A. (2004.): Place and Region: Looking Through the Prims of Scale, *Progress in Human Geography*, 28/4, 536–546.
152. PAASI, A., METZGER, J. (2017.): Foregrounding the Region, *Regional Studies*, 51/1, 19–30.
153. PARR, J. (2005.): Perspectives on the City-Region, *Regional Studies*, 39/5, 555–566.
154. PAVLIČEVIĆ, D. (1993.): Dva stoljeća velikosrpskih težnji prema hrvatskoj 1793. – 1993., *Društvena istraživanja*, 2/2–3, 247–283.
155. PAVLIČEVIĆ, D. (2007.): *Povijest Hrvatske*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 638 str.
156. PEJNOVIĆ, D. (1985.): *Srednja Lika: Socijalno-geografska transformacija*, Centar za kulturu – Muzej Like, Gospić, 187 str.
157. PEJNOVIĆ, D. (1991.): Promjene etničke strukture istočne Like, u: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, ur. I. Crkvenčić, Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, 217–256.

158. PEJNOVIĆ, D. (1994.): *Regionalna struktura Like*, doktorska disertacija, Geografski odsjek PMF-a, Sveučilište u Zagrebu, 281 str.
159. PEJNOVIĆ, D. (2009.): Geografske osnove identiteta Like, u: *Identit Like: Korijeni i razvitak, knjiga 2*, ur. Ž. Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić, 47–84.
160. PEJNOVIĆ, D. (2013.): Gospić: Geografski položaj, razvoj i suvremene značajke grada, u: *Gospić. Grad, ljudi, identitet*, ur. Ž. Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić, 15–59.
161. PEPEONIK, Z. (1996.): Turizam kao nositelj razvoja Hrvatske, u: *Zbornik radova I. hrvatskog geografskog kongresa*, ur. Z. Pepeonik, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 115–120.
162. PERIČIĆ, Š. (1973.): Prilog poznavanju talijanske okupacije Dalmacije od 1918. do 1923. godine, *Radovi instituta JAZU u Zadru*, 20/1, 7–48.
163. PERIĆ, I. (2005_a): Gospodarska situacija i razvoj zdravstva, u: *Povijest Hrvata: Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata, knjiga 2*, ur. M. Valentić i L. Čoralić, Školska knjiga, Zagreb, 513–515.
164. PERIĆ, I. (2005_b): Hrvati u vrijeme Prvoga svjetskog rata, u: *Povijest Hrvata: Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata, knjiga 2*, ur. M. Valentić i L. Čoralić, Školska knjiga, Zagreb, 602–615.
165. PERIĆ, I. (2007_a): Okupljanje oko Hrvatske (Država Slovenaca, Hrvata i Srba), u: *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas, knjiga 3*, ur. I. Perić, Školska knjiga, Zagreb, 3–9.
166. PERIĆ, I. (2007_b): Nastanak samostalne Republike Hrvatske, njezin obrambeni rat, međunarodno priznanje i položaj u međunarodnoj zajednici, u: *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas, knjiga 3*, ur. I. Perić, Školska knjiga, Zagreb, 449–479.
167. PIVAC, S., ROZGA, A. (2006.): *Statistika za sociološka istraživanja*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Split, 264 str.
168. POKOS, N. (2003.): Metodološke promjene u popisima stanovništva, *Hrvatska revija*, 3/1, 29–35.

169. POKOS, N., TURK, I. (2013.): Demografska obilježja naselja Gospić i Grada Gospića, u: *Gospić. Grad, ljudi, identitet*, ur. Ž. Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić, 63–83.
170. PUĐAK, J. (2014.): *Koga briga za klimu? K sociologiji klimatskih promjena*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 221 str.
171. RADELIĆ, Z. (2006_a): *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: Od zajedništva do razlaza*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb, 701 str.
172. RADELIĆ, Z. (2006_b): Hrvatska 1945. – 1991., u: *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, ur. D. Budiša, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 11–96.
173. RAUKAR, T. (2000.): Hrvatska na europskom prostoru, u: *Hrvatska i Europa: Kultura, znanost i umjetnost: Srednji vijek i renesansa (XIII. – XVI. stoljeće)*, svezak 2., ur. E. Hercigonja, Školska knjiga, Zagreb, 5–36.
174. RAUKAR, T. (2003.): Hrvatska u kasnom srednjem vijeku, u: *Povijest Hrvata: Srednji vijek, knjiga 1*, ur. F. Šanjek, Školska knjiga, Zagreb, 321–370.
175. RAUKAR, T. (2007.): *Hrvatsko srednjovjekovlje: Prostor, ljudi, ideje*, Školska knjiga, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 620 str.
176. REGAN, K. (UR.) (2003.): *Hrvatski povijesni atlas*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 386 str.
177. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. (1989.): *Iliri i antički svijet: povijest – arheologija – umjetnost – numizmatika - onomastika*, Književni krug, Split, 926 str.
178. RENOUVIN, P. (2008.): *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 543 str.
179. ROGIĆ, V. (1953.): Senj. Prilog poznavanju položaja i regionalne funkcije, *Geografski glasnik*, 14–15/1, 47–64.
180. ROGIĆ, V. (1956.): Razlike pejzaža velebitskih padina, *Geografski glasnik*, 18/1, 15–32.
181. ROGIĆ, V. (1957.): Velebitska primorska padina. Prilog poznavanju evolucije krškog pejzaža, *Geografski glasnik*, 19/1, 61–102.
182. ROGIĆ, V. (1958.): Velebitska primorska padina. Prilog poznavanju evolucije krškog pejzaža (nastavak), *Geografski glasnik*, 20/1, 53–115.

183. ROGIĆ, V. (1959.): Velebitska primorska padina, *Acta geographica Croatica*, 2/1, 8–119.
184. ROGIĆ, V. (1963.): Geografski koncept regije, *Geografski glasnik*, 25/1, 113–122.
185. ROGIĆ, V. (1972.): Regionalno-geografski aspekt prostora paške komune, *Geografski glasnik*, 33–34/1, 141–157.
186. ROGIĆ, V. (1973.): Regionalizacija Jugoslavije, *Geografski glasnik*, 35/1, 13–28.
187. ROGIĆ, V. (1976.): Socio-geografski aspekt dinarskog krša, dinarskog kulturnog areala i dinarskog brdsko-planinskog prostora, *Geografski glasnik*, 38/1, 253–269.
188. ROGIĆ, V. (1977.): Regionalizacija Gorske Hrvatske, *Geografski glasnik*, 39/1, 25–43.
189. ROGIĆ, V. (1982.): Historijsko-geografska osnova socijalno-kulturne diferencijacije vojno-krajiškog prostora, *Geografski glasnik*, 44/1, 23–38.
190. ROGIĆ, V. (1983.): Nacrt uvjetno homogene regionalizacije SR Hrvatske, *Geografski glasnik*, 45/1, 75–89.
191. ROGIĆ, V. (1984.): Jednostavnost i fleksibilnost koncepta nodalno-funkcionalne diferencijacije SR Hrvatske, *Geografski glasnik*, 46/1, 73–80.
192. ROGIĆ, V. (1990.): *Regionalna geografija Jugoslavije: Prirodna osnova i historijska geografija, Knjiga I*, Školska knjiga, Zagreb, 219 str.
193. ROGIĆ, V. (1991.): Hrvatska Vojna Krajina – temeljna historijsko-geografska problematika, u: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, ur. I. Crkvenčić, Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, 165–186.
194. ROGIĆ, V., D. MAGAŠ (1998.): *Zemljopis 8: Udžbenik zemljopisa za IV. razred gimnazije*, Školska knjiga, Zagreb, 195 str.
195. ROGIĆ LUGARIĆ, T. (2005.): Normativna decentralizacija u Hrvatskoj i njezine granice, *Društvena istraživanja*, 14/6, 1175–1198.
196. ROKSANDIĆ, D. (2003.): *Triplex Confinium: Ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500 – 1800.*, Barbat, Zagreb, 259 str.

197. SIROTKOVIĆ, H. (2009.): Državnopravni položaj hrvatskih zemalja u XIX. st., u: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost, svezak 4.*, ur. M. Ježić, Školska knjiga, Zagreb, 25–30.
198. SMILJANIĆ, F. (1997.): Teritorij i granice Lučke Županije u ranom srednjem vijeku, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 35/1, 205–256.
199. SMILJANIĆ, F. (2003.): Neka zapažanja o teritoriju i organizaciji Bribirske županije u srednjem vijeku, *Povijesni prilozi/Historical contributions/Historische Beiträge*, 25/1, 7–35.
200. STANČIĆ, N. (2009.): Hrvatski politički i društveni prostor u dugom XIX. stoljeću: segmentiranost i integracijska kretanja, u: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost, svezak 4.*, ur. M. Ježić, Školska knjiga, Zagreb, 3–13.
201. STIPČEVIĆ, A. (1991.): *Iliri: Povijest, život, kultura*, Školska knjiga, Zagreb, 203 str.
202. STRIKA, Z. (2004.): Kada i gdje se prvi put spominje zadarski biskup?, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 46/1, 31–64.
203. STRIKA, Z. (2011.): Početci i razvoj ninske crkve do dolaska franačkih misionara u hrvatske krajeve, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 53/1, 1–47.
204. SUIĆ, M. (1981.): *Zadar u starom vijeku*, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 393 str.
205. SUIĆ, M. (2003.): *Antički grad na Jadranu*, Golden marketing, Zagreb, 528 str.
206. SURIĆ, M. (2009.): Rekonstruiranje promjena morske razine na istočnoj obali Jadrana (Hrvatska) – Pregled, *Geoadria*, 14/2, 181–199.
207. ŠEGOTA, T. (1979.): Paleoklimatske i paleogeografske promjene, u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja: Paleolitsko i mezolitsko doba*, ur. A. Benac, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Centar za balkanološka istraživanja, Sarajevo, 21–33.
208. ŠIŠIĆ, F. (1933.): *Predratna politika Italije i postanak Londonskog pakta*, Pomorska biblioteka Jadranske straže, Split, 149 str.
209. ŠIŠIĆ, F. (1904.): *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskoga naroda 600. – 1526., prvi dio*, Marjan tisak, Split, 271 str.

210. ŠTAMBUK, M. (2014.a): *Lica nigdine: Društveni i prostorni okvir razvitka hrvatskog sela*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 203 str.
211. ŠTAMBUK, M. (2014.b): Razvojna samoodrživost na ruralnom teritoriju, u: *Ruralna općina: sutra: Društvena re/konstrukcija na ruralnom teritoriju*, ur. M. Štambuk i L. Šikić-Mićanović, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 9–23.
212. ŠTERC, S. (1991.): Opća demografska slika Republike Hrvatske, u: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, ur. I. Crkvenčić, Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, 1–39.
213. ŠTERC, S., POKOS, N. (1993.): Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske, *Društvena istraživanja*, 2/2–3, 305–333.
214. ŠIDAK, J., GROSS, M., KARAMAN, I., ŠEPIĆ, D. (1968.): *Povijest hrvatskog naroda 1860. – 1914.*, Školska knjiga, Zagreb, 351 str.
215. TEŽAK-GREGL, T. (2011.): *Uvod u prapovijesnu arheologiju*, Leykam international d. o. o., Zagreb, 221 str.
216. TEŽAK-GREGL, T. (2017.): *Hrvatske zemlje od starijega kamenog do bakrenog doba*, Leykam international d. o. o., Zagreb, 198 str.
217. TRBOJEVIĆ VUKIĆEVIĆ, T., BABIĆ, K. (2008.): Nalazi kostiju špiljskog medvjeda (*Ursus spelaeus*) iz Cerovačkih pećina, u: *Arheološka istraživanja u Lici i arheologija pećina i krša*, ur. T. Kolak, Hrvatsko arheološko društvo, Muzej Like, Zagreb – Gospić, 23–27.
218. TURK, I. (2006.): *Suvremena demogeografska obilježja i procesi u Karlovačkoj županiji*, magistarski rad, Geografski odsjek PMF-a, Sveučilište u Zagrebu, 216 str.
219. TURK, I., JUKIĆ, M. (2009.): Promjene u obrazovnoj strukturi Karlovačke županije 1981. – 2001., *Društvena istraživanja*, 18/6, 1173–1194.
220. VRANDEČIĆ, J., BERTOŠA, M. (2007.): *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Leykam international d. o. o., Zagreb, 142 str.
221. VRESK, M. (1991.): Naselja i naseljenost, *Geografski horizont*, 37/2, 32–62.
222. VRESK, M. (1997.): *Uvod u geografiju: Razvoj, struktura, metodologija*, Školska knjiga, Zagreb, 304 str.
223. VRESK, M. (2002.): *Grad i urbanizacija*, Školska knjiga, Zagreb, 252 str.

224. VUKOSAV, B. (2012.): *Dalmatinska zagora – formalni i vernakularni elementi u definiranju tradicijske regije*, doktorska disertacija, Geografski odsjek PMF-a, Sveučilište u Zagrebu, 237 str.
225. WEEKS, J. R. (2012.): *Population: An Introduction to Concepts and Issues*, Wadsworth – Cengage Learning, Belmont, 640 str.
226. WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1982.): *Demografija: Stanovništvo i ekonomski razvitak*, Informator, Zagreb, 462 str.
227. WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1992.): Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, *Encyclopaedia moderna*, 38/2, 238–251.
228. WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1999.): *Stanovništvo i razvoj*, Mate d. o. o., Zagreb, 655 str.
229. WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (2017.): *Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika*, Meridijani, Samobor, 591 str.
230. WUNSCH, G., VALLIN, J., CASELLI, G. (2006.): Population increase, u: *Demography: Analysis and Synthesis*, ur. G. Caselli, J. Vallin, G. Wunsch, Elsevier, Amsterdam – Boston, 15–21.
231. ZANINOVIĆ, M. (2015.): *Ilirski ratovi*, Školska knjiga, Zagreb, 495 str.
232. ZÖLLNER, E., SCHÜSSEL, T. (1997.): *Povijest Austrije*, Barbat, Zagreb, 359 str.
233. ŽIVIĆ, D. (2006.): Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraća 1991. – 2001., u: *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, ur. D. Budiša, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 420–483.

IZVORI

1. ARKOD, Agencija za plaćanja u poljoprivredi, Zagreb, 2015. Dostupno na: <http://www.apprrr.hr/arkod-1150.aspx> (pristupljeno: lipanj, 2017.).
2. *Bruto dodana vrijednost za Republiku Hrvatsku, NKPJS 2012. - 2. razine i županije prema djelatnostima NKD-a 2007 u 2014. godini, tekuće cijene (ESA 2010)*, Državni zavod za statistiku, Zagreb. Dostupno na: <http://www.dzs.hr/> (pristupljeno: lipanj, 2017.)

3. CIA – The World Factbook. Dostupno na: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/> (pristupljeno: lipanj, 2017.)
4. *Council Regulation* (EEC) No 2052/88. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?qid=1424178833362&uri=CELEX:31988R2052> (pristupljeno: siječanj, 2017.).
5. *Commission Regulation* (EC) No 1059/2003. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1405939838475&uri=CELEX:32003R1059> (pristupljeno: svibanj, 2017.).
6. *Commission Regulation* (EU) No 868/2014. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32014R0868> (pristupljeno: siječanj, 2017.).
7. *Commission Regulation* (EU) 2016/2066. Dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.322.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2016:322:TOC (pristupljeno: siječanj, 2017.).
8. *Cõtado di Zara e Sebenicho*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Zbirka Novak, ZN-Z-XVI-PAG-1530 (tisak Mateo Pagano, Venecija, kasne 1530-e).
9. *Digitalni ortofoto snimak Republike Hrvatske u mjerilu 1:5000 (DOF2016)*, Državna geodetska uprava, Zagreb, 2017.
10. FARIČIĆ, J. (2004.): Koliki je indeks razvedenosti obalne crte Hrvatske?, *Geografija.hr* (online članak). Dostupno na: <http://www.geografija.hr/hrvatska/koliki-je-indeks-razvedenosti-obalne-crte-hrvatske/> (pristupljeno: travanj, 2017.)
11. GISCO, Eurostat (European Commission), 2017.
12. *History of NUTS*, EUROSTAT, Bruxelles. <http://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/history> (pristupljeno: svibanj, 2017.).
13. *Hrvatski turizam u brojkama 2016.*, 10/1, Institut za turizma, Zagreb, 2016. Dostupno na: <http://www.iztg.hr/UserFiles/file/institut/Hrvatski-turizam-u-brojkama-2016-Broj-01.pdf> (pristupljeno: srpanj, 2017.).
14. *Izmjene Zakona o regionalnom razvoju RH*, Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske Unije, Zagreb. Dostupno na:

- https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages//arhiva/Vijesti//Prezentacija%20zakon_20131003.pdf (pristupljeno: siječanj, 2017.)
15. *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske – Retrospekt 1857. – 2001.*, DZS, Zagreb. Dostupno na: <http://www.dzs.hr/> (pristupljeno: svibanj, 2017.).
 16. McCormick, M. i dr., (2013.): *Roman Road Network (version 2008)*, DARMC Scholarly Data Series, Center for Geographic Analysis, Harvard University, Cambridge. Dostupno na: <https://dataverse.harvard.edu/dataset.xhtml?persistentId=hdl:1902.1/22610> (pristupljeno: svibanj, 2017.).
 17. *Model diferencijacije urbanih, ruralnih i prijelaznih naselja u Republici Hrvatskoj; metodološke upute 67*, Državni zavod za statistiku, Zagreb. Dostupno na: http://www.dzs.hr/Hrv/publication/metodologije/metod_67.pdf (pristupljeno: siječanj, 2017.).
 18. *Odluka o Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti 2007. - NKD 2007.* (Narodne novine, 58/07).
 19. *Pilarov Barometar hrvatskoga društva*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb. Dostupno na: <http://barometar.pilar.hr/> (pristupljeno: travanj, 2017.).
 20. *Popis poljoprivrede 1. 6. 2003., Poljoprivredna kućanstva prema ukupno raspoloživom zemljištu, površina ukupno raspoloživoga zemljišta, korištenoga poljoprivrednog zemljišta, ostalog zemljišta i broj parcela korištenoga poljoprivrednog zemljišta*, Državni zavod za statistiku, Zagreb. Dostupno na: <http://www.dzs.hr/> (pristupljeno: lipanj, 2017.).
 21. *Popis stanovništva 1971. godine, Stanovništvo, knjiga VIII, Pol i starost – I deo, Rezultati po naseljima i opštinama*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1973.
 22. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. 3. 1981. godine, Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina, Dokumentacija 553*, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1984.
 23. *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. 3. 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1994.
 24. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. 3. 2001. godine, Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, CD-ROM 2004.

25. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. 3. 2001. godine, Stanovništvo prema djelatnosti, po gradovima i općinama*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, CD-ROM 2004.
26. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. 3. 2001. godine, Stanovništvo prema aktivnosti, po naseljima*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, CD-ROM 2004.
27. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. 3. 2001. godine, Dnevni i tjedni migranti*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, CD-ROM 2004.
28. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. 3. 2001. godine, Doseljeno stanovništvo u naselje stanovanja prema tipu naselja stanovanja, spolu i vremenu doseljenja*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, CD-ROM 2004.
29. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. 3. 2001. godine, Stanovništvo prema migracijskim obilježjima, po naseljima*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, CD-ROM 2004.
30. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima*, Državni zavod za statistiku, Zagreb. Dostupno na: <http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/censuslogo.htm> (pristupljeno: siječanj, 2017.).
31. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo starije od 15 godina prema aktivnosti po gradovima i općinama*, Državni zavod za statistiku, Zagreb. Dostupno na: <http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/censuslogo.htm> (pristupljeno: prosinac, 2017.).
32. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo prema području djelatnosti po gradovima i općinama*, Državni zavod za statistiku, Zagreb. Dostupno na: <http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/censuslogo.htm> (pristupljeno: prosinac, 2017.).
33. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo starije od 15 godina prema najvišoj završenoj školi po gradovima i općinama*, Državni zavod za statistiku, Zagreb. Dostupno na: <http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/censuslogo.htm> (pristupljeno: prosinac, 2017.).

34. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo prema spolu i starosti, Statističko izvješće 1468*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2013. Dostupno na: <http://www.dzs.hr/> (pristupljeno: lipanj, 2017.).
35. *Priopćenje 4.3.2., Dolasci i noćenja turista u 2016.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2017. Dostupno na: <http://www.dzs.hr/> (pristupljeno: rujanj, 2017.).
36. *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2015.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb. Dostupno na: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/07-01-01_01_2016.htm (pristupljeno: svibanj, 2017.).
37. *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2006.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb. Dostupno na: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2006/00-sadrzaj.htm (pristupljeno: veljača, 2017.).
38. *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2016.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb. Dostupno na: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2016/sljh2016.pdf (pristupljeno: veljača, 2017.).
39. *Tablogrami vitalne statistike, rođeni po naseljima 1964. – 2015.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb.
40. *Tablogrami vitalne statistike, umrli po naseljima 1964. – 2015.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb.
41. *Topografska karta Republike Hrvatske u mjerilu 1:25.000 (TK25)*, Državna geodetska uprava, Zagreb, 2017.
42. *Turistički podatci*, Turistička zajednica Ličko-senjske županije, Gospić, 2017.
43. *Ukupna vrijednost prodanih proizvoda po NIP-u, pregled po županijama*, Državni zavod za statistiku, Zagreb. Dostupno na: <http://www.dzs.hr/Hrv/publication/StatisticsInLine.htm> (pristupljeno: lipanj, 2017.).
44. *Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj* (Narodne novine, 90/92).
45. *Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj* (Narodne novine, 10/97).
46. *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj* (Narodne novine, 68/98).

POPIS SLIKA

Slika 1. Geografski položaj Ličko-senjske županije na dodiru Dinarida i Sredozemlja (prema: Magaš, 2013.; ESRI, 2014.)	13
Slika 2. Geografski smještaj Ličko-senjske županije	14
Slika 3. Granice Ličko-senjske županije prema godini nastanka i vrsti (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	16
Slika 4. Glavna vegetacijska područja Europe i približne granice morskih obala u vrijeme posljednjega glacijalnog maksimuma (izvor: Mellars, 1994.: 43)	20
Slika 5. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih paleolitičkih i mezolitičkih arheoloških nalazišta (do 6000. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	23
Slika 6. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih neolitičkih arheoloških nalazišta i raširenosti neolitičkih kultura (6000. god. pr. Kr. – 3500. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	24
Slika 7. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih eneolitičkih arheoloških nalazišta i raširenosti eneolitičkih kultura (3500. god. pr. Kr. – 2000. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	26
Slika 8. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih ranobrončanodobnih arheoloških nalazišta i raširenosti ranobrončanodobnih kultura (2000. god. pr. Kr. – 1600. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	27
Slika 9. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih srednjobrončanodobnih arheoloških nalazišta i raširenosti srednjobrončanodobnih kultura (1600. god. pr. Kr. – 1200. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	28
Slika 10. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih kasnobrončanodobnih arheoloških nalazišta i raširenosti kasnobrončanodobnih kultura (1200. god. pr. Kr. – 800. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	30
Slika 11. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu važnijih arheoloških nalazišta i raširenosti kulturnih skupina starijega željeznog doba (800. god. pr. Kr. – 400./300. god. pr. Kr.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	31

Slika 12. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu razmještaja autohtonih i ilirskih plemenskih zajednica mlađega željeznog doba (400./300. god. pr. Kr. – 10. god.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	32
Slika 13. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu prve rimske upravno-teritorijalne reorganizacije prostora Ilirika (1. st., nakon 10. god.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	35
Slika 14. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu treće rimske upravno-teritorijalne reorganizacije prostora Ilirika (2. st., nakon 185. god.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	36
Slika 15. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu šeste rimske reorganizacije upravno-teritorijalne reorganizacije prostora Ilirika (5 st.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; McCormick i dr., 2013.; ESRI, 2014.)	37
Slika 16. Prostor današnje Ličko-senjske županije u vrijeme nakon doseljenja Hrvata i oblikovanja starohrvatske države (7. i 8. st.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	41
Slika 17. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu bizantsko-franačkih utjecaja (9. st., oko 814. god.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	43
Slika 18. Prostor današnje Ličko-senjske županije i političko-geografski odnosi za vrijeme srednjovjekovnoga hrvatskog kraljevstva u najširem teritorijalnom obuhvatu (prva polovica 10. st.) u Hrvatskoj (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	44
Slika 19. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu najstarijih poznatih hrvatskih župa (prva polovica 11. st.) u Hrvatskoj (prema: Smiljanić, 1997.; Regan, 2003.; Smiljanić, 2003.; ESRI, 2014.).....	45
Slika 20. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu administrativne podjele hrvatskog dijela Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva (polovica 13. st.) (prema: Regan, 2003.; Smiljanić, 1997.; 2003.; ESRI, 2014.).....	47
Slika 21. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu administrativne podjele hrvatskog dijela Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva (oko 1358. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	48
Slika 22. Granice srednjovjekovnih biskupija na dodirnom ličko-sjevernodalmatinskom području (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.; Bogović, 2015.)	50

Slika 23. Posjedi krbavskih knezova Kurjakovića na dodirnom ličko-sjevernodalmatinskom području 14. – 16. st. (prema: Botica, 2011.; ESRI, 2014.).....	52
Slika 24. Zemljovid zadarsko-šibenske regije na kojem su istaknuta glavna sjedišta Kurjakovića i njihovi glavni posjedi u zadarskom zaobalju 1530-ih (izvor: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Zbirka Novak, ZN-Z-XVI-PAG-1530. Tisak: Mateo Pagano, Venecija, kasne 1530-e)	53
Slika 25. Prostor današnje Ličko-senjske županije u okolnostima neposredne osmanske prijetnje (oko 1480. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	56
Slika 26. Prostor današnje Ličko-senjske županije neposredno prije upada Osmanskog Carstva u Liku i Krbavu (oko 1526. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	57
Slika 27. Prostor današnje Ličko-senjske županije tijekom najveće ekspanzije Osmanskog Carstva na području Hrvatske (oko 1537. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	58
Slika 28. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu osmanske upravno-teritorijalne organizacije (oko 1606. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	59
Slika 29. Prostor današnje Ličko-senjske županije u vrijeme Velikoga bečkog rata i osmanske regresije (1683. – 1699. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	60
Slika 30. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu vojnokrajiske organizacije prostora (oko 1745. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	62
Slika 31. Prostor današnje Ličko-senjske županije pod kratkotrajnom francuskom upravom nakon poraza kod Slavkova (Austerlitz) (1805. – 1809. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	64
Slika 32. Prostor današnje Ličko-senjske županije pod francuskom vlasti nakon mira u Schönbrunn i integriranost u francuske Ilirske pokrajine (1809. – 1815. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	65
Slika 33. Prostor današnje Ličko-senjske županije neposredno poslije razvojačenja Vojne krajine (nakon 1881. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	68
Slika 34. Prostor današnje Ličko-senjske županije za vrijeme Države SHS osnovane nakon završetka Prvoga svjetskog rata (1918. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	73
Slika 35. Prostor današnje Ličko-senjske županije nakon podjele Kraljevstva SHS na oblasti (1922. – 1929. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	75
Slika 36. Prostor današnje Ličko-senjske županije nakon podjele Kraljevine Jugoslavije na banovine (1929. – 1931. god.) (prema: Boban, 1995.; Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	76

Slika 37. Prostor današnje Ličko-senjske županije u okviru novoosnovane Banovine Hrvatske (1939. – 1941. god.) (prema: Boban, 1995.; Srkljulj, Lučić, 1996.; Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	78
Slika 38. Prostor današnje Ličko-senjske županije za vrijeme NDH do kapitulacije Kraljevine Italije (1941. – 1943. god.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	79
Slika 39. Prostor današnje Ličko-senjske županije u vrijeme NDH nakon kapitulacije Kraljevine Italije (1943. – 1945. god.) (prema: Boban, 1995.; Regan, 2003.; ESRI, 2014.)...	80
Slika 40. Prostor današnje Ličko-senjske županije u sklopu podjele SFRJ Jugoslavije na zajednice općina (kraj 1980-ih) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.)	81
Slika 41. Prostor današnje Ličko-senjske županije i okupiranost hrvatskog teritorija u vrijeme Domovinskog rata (1991. – 1995.) (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.).....	85
Slika 42. Županijski ustroj Republike Hrvatske 1992. godine (prema: Regan, 2003.; ESRI, 2014.; DGU, 2017.).....	88
Slika 43. Suvremeni županijski ustroj Republike Hrvatske (prema: ESRI, 2014.; DGU, 2017.).....	89
Slika 44. Naselja u gradovima i općinama Ličko-senjske županije prema broju stanovnika 1971. godine	92
Slika 45. Kretanje ukupnog broja stanovnika Ličko-senjske županije 1857. – 2011.	94
Slika 46. Naselja Ličko-senjske županije prema broju stanovnika 2011. godine	95
Slika 47. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1857. – 1900.....	96
Slika 48. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1900. – 1948.....	97
Slika 49. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1948. – 1953.....	98
Slika 50. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1953. – 1961.....	99
Slika 51. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1961. – 1971.....	100
Slika 52. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1971. – 1981.....	101

Slika 53. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1981. – 1991.....	102
Slika 54. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 1991. – 2001.....	103
Slika 55. Naselja Ličko-senjske županije prema prosječnoj godišnjoj stopi promjene broja stanovnika 2001. – 2011.....	104
Slika 56. Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske 1964. – 2015. (izvor: <i>Tablogrami vitalne statistike, rođeni i umrli po naseljima 1964. – 2015.</i> , DZS, Zagreb; <i>Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2015.</i> , DZS, Zagreb; Nejašmić, 2008.)	108
Slika 57. Prirodno kretanje stanovništva Ličko-senjske županije 1964. – 2015. (izvor: <i>Tablogrami vitalne statistike, rođeni i umrli po naseljima 1964. – 2015.</i> , DZS, Zagreb)	109
Slika 58. Naselja Ličko-senjske županije prema tipu općeg kretanja stanovništva 1971. – 1981. godine	114
Slika 59. Naselja Ličko-senjske županije prema tipu općeg kretanja stanovništva 1981. – 1991. godine	117
Slika 60. Naselja Ličko-senjske županije prema tipu općeg kretanja stanovništva 1991. – 2001. godine	119
Slika 61. Naselja Ličko-senjske županije prema tipu općeg kretanja stanovništva 2001. – 2011. godine	121
Slika 62. Dobno-spolna piramida stanovništva Ličko-senjske županije 1971. godine (izvor: <i>Popis stanovništva 1971. godine, Stanovništvo, knjiga VIII, Pol i starost – I deo, Rezultati po naseljima i opštinama</i> , SZS, Beograd, 1973.)	124
Slika 63. Dobno-spolna piramida stanovništva Ličko-senjske županije 1981. godine (izvor: <i>Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. 3. 1981. godine, Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina, Dokumentacija 553</i> , RZS, Zagreb, 1984.).....	127
Slika 64. Dobno-spolna piramida stanovništva Ličko-senjske županije 1991. godine (izvor: <i>Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. 3. 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882</i> , DZS, Zagreb, 1994.)	129

Slika 65. Dobno-spolna piramida stanovništva Ličko-senjske županije 2001. godine (izvor: <i>Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. 3. 2001. godine, Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima</i> , DZS, Zagreb, CD-ROM 2004.)	131
Slika 66. Dobno-spolna piramida stanovništva Ličko-senjske županije 2011. godine (izvor: <i>Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima</i> , DZS, Zagreb.)	133
Slika 67. Stupanj ostarjelosti stanovništva po naseljima u Ličko-senjskoj županiji 1971. godine (izvor: <i>Popis stanovništva 1971. godine, Stanovništvo, knjiga VIII, Pol i starost – I deo, Rezultati po naseljima i opštinama</i> , SZS, Beograd, 1973.)	139
Slika 68. Stupanj ostarjelosti stanovništva po naseljima u Ličko-senjskoj županiji 1991. godine (izvor: <i>Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. 3. 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882</i> , DZS, Zagreb, 1994.).....	141
Slika 69. Stupanj ostarjelosti stanovništva po naseljima u Ličko-senjskoj županiji 2011. godine (izvor: <i>Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima</i> , DZS, Zagreb.)	142
Slika 70. Gradska naselja Republike Hrvatske prema broju stanovnika 2011. godine (izvor: <i>Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima</i> , DZS, Zagreb.)	153
Slika 71. Naselja Ličko-senjske županije prema obliku (prema: TK25, DGU, 2017.).....	155
Slika 72. Skupine naselja Ličko-senjske županije (naselja ličkog dijela županije prema: Pejnović, 1994.).....	156
Slika 73. Dijelovi naselja (zaselci) na području Ličko-senjske županije (prema: ESRI, 2014.; DOF, DGU, 2016.; TK25, DGU, 2017.).....	157
Slika 74. Kretanje bruto domaćeg proizvoda <i>per capita</i> županija Jadranske Hrvatske 2000. – 2014. (izvor: <i>Bruto dodana vrijednost za Republiku Hrvatsku, NKPJS 2012. - 2. razine i županije prema djelatnostima NKD-a za razdoblje 2000. – 2014., tekuće cijene</i> (ESA 2010), DZS, Zagreb.).....	161
Slika 75. Ukupan broj poljoprivrednih kućanstava u županijama Republike Hrvatske 2003. godine (izvor: <i>Popis poljoprivrede 2003.</i> , DZS.).....	166
Slika 76. Ukupan broj poljoprivrednih kućanstava po gradovima i općinama u Ličko-senjskoj županiji 2003. godine (izvor: <i>Popis poljoprivrede 2003.</i> , DZS.).....	167

Slika 77. Ukupan broj poljoprivrednih poslovnih subjekata u županijama Republike Hrvatske 2003. godine (izvor: <i>Popis poljoprivrede 2003.</i> , DZS.)	168
Slika 78. Ukupne površine korištenoga poljoprivrednog zemljišta u županijama Republike Hrvatske 2003. godine (u ha) (izvor: <i>Popis poljoprivrede 2003.</i> , DZS.)	169
Slika 79. Ukupne površine korištenoga poljoprivrednog zemljišta u gradovima i općinama Ličko-senjske županije 2003. godine (u ha) (izvor: <i>Popis poljoprivrede 2003.</i> , DZS.)	170
Slika 80. Prosječni dnevni promet vozila u središnjem dijelu Jadranske Hrvatske 2016. (izvor: Božić i dr., 2016.)	181
Slika 81. Ličko-senjska županija u sklopu uvjetno-homogene raščlambe hrvatskog prostora (prema: Magaš, 2013.; ESRI, 2014.)	187
Slika 82. Ličko-senjska županija u sklopu nodalno-funkcionalne raščlambe hrvatskog prostora (prema: Magaš, 2013.; ESRI, 2014.)	189
Slika 83. Povijesni razvoj NUTS regionalnog sustava (izvor: <i>History of NUTS</i> , EUROSTAT, Bruxelles.)	192
Slika 84. Položaj Hrvatske u sklopu NUTS 1 regija (prema: GISCO – Eurostat (European Commission), EuroGeographics, UN-FAO, Turkstat, ESRI.)	195
Slika 85. Položaj Jadranske Hrvatske kao europske NUTS 2 regija (prema: GISCO – Eurostat (European Commission), EuroGeographics, UN-FAO, Turkstat, ESRI.)	197
Slika 86. Položaj Ličko-senjske županije kao današnje NUTS 3 regije (prema: GISCO – Eurostat (European Commission), EuroGeographics, UN-FAO, Turkstat, ESRI.)	199
Slika 87. Demografska dinamika na području Jadranske Hrvatske u razdoblju 2001. – 2011.	204
Slika 88. Aktualni gravitacijski (nodalno-funkcionalni) odnosi na području Jadranske Hrvatske (prema: Magaš, 2013.; ESRI, 2014.)	205
Slika 89. Europske NUTS 3 regije prema broju stanovnika 2006. godine izdvojene sukladno zadovoljavanju demografskog kriterija za formiranje NUTS 3 regije (izvor: <i>Population change – Demographic balance and crude rates at regional level (NUTS 3)</i> , EUROSTAT.)	209
Slika 90. Europske NUTS 3 regije prema broju stanovnika 2016. godine izdvojene sukladno zadovoljavanju demografskog kriterija za formiranje NUTS 3 regije (izvor: <i>Population change – Demographic balance and crude rates at regional level (NUTS 3)</i> , EUROSTAT.)	210

Slika 91. Europske NUTS 3 regije prema ukupnom BDP-u 2014. godine s posebno izdvojenim NUTS 3 regijama koje imaju manje od 1500.000 stanovnika (izvor: <i>Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions</i> , EUROSTAT.).....	211
Slika 92. Europske NUTS 3 regije prema indeksu promjene ukupnog BDP-a u razdoblju 2010 – 2014. godine s posebno izdvojenim NUTS 3 regijama koje imaju manje od 1500.000 stanovnika (izvor: <i>Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions</i> , EUROSTAT.).....	214
Slika 93. Politička orijentacija ispitanika (0 = izrazito lijevo, 10 = izrazito desno)	223
Slika 94. Ispitanici prema visini mjesečnog prihoda po glavi člana kućanstva	224
Slika 95. Sastav uzorka prema dobi	228
Slika 96. Sastav uzorka prema stručnoj spremi.....	229
Slika 97. Kondicionalna matrica uvjeta za formiranje NUTS 3 regije	236
Slika 98. Dimenzija "Opća informiranost" i pripadajući kodovi	238
Slika 99. Tema "Županijski sustav" i pripadajući kodovi	242
Slika 100. Zaposleni prema djelatnostima (NKD 2007.) u Ličko-senjskoj županiji 2015. (izvor: <i>Priopćenje 9.2.4., Zaposleni prema područjima djelatnosti i po županijama, stanje 31. ožujka 2015.</i> , DZS, Zagreb.).....	244
Slika 101. Tema "Funkcionalna gravitacija" i pripadajući kodovi.....	247
Slika 102. Tema "Broj jedinica lokalne samouprave" i pripadajući kodovi	250
Slika 103. Tema "Stav o Gospiću" i pripadajući kodovi.....	254
Slika 104. Dimenzija „Potrebe i prijedlozi promjena“ prema utemeljenosti	257
Slika 105. Tema "Stav o reformiranju" i pripadajući kodovi.....	261
Slika 106. Tema "Smjer udruživanja" i pripadajući kodovi.....	264

POPIS TABLICA

Tablica 1. Gradovi i općine u sastavu Ličko-senjske županije 2011. godine	11
Tablica 2. Najistaknutije točke prostora Ličko-senjske županije	15
Tablica 3. Podjela prapovijesti i zastupljenost kultura i kulturnih grupa na području Hrvatske.....	22
Tablica 4. Integriranost prostora Like i Sjeverne Dalmacije tijekom 20. st.	69
Tablica 5. Stanovništvo Hrvatske prema narodnosnom sastavu 1991. i 2001. godine.....	86
Tablica 6. Naselja Ličko-senjske županije prema broju stanovnika 1857. – 2011. godine	92
Tablica 7. Prirodno kretanje stanovništva Hrvatske 1964. – 2015.	107
Tablica 8. Migracijska bilanca gradova i općina Ličko-senjske županije 1971. – 1981., 1981. – 1991., 1991. – 2001. i 2001. – 2011.	111
Tablica 9. Tipovi općeg kretanja stanovništva gradova i općina Ličko-senjske županije 1971. – 1981.	115
Tablica 10. Tipovi općeg kretanja stanovništva gradova i općina Ličko-senjske županije 1981. – 1991.	118
Tablica 11. Tipovi općeg kretanja stanovništva gradova i općina Ličko-senjske županije 1991. – 2001.	120
Tablica 12. Tipovi općeg kretanja stanovništva gradova i općina Ličko-senjske županije 2001. – 2011.	122
Tablica 13. Odabrani pokazatelji biološkog sastava stanovništva gradova i općina Ličko-senjske županije 1971. i 2011. godine.....	135
Tablica 14. Sastav stanovništva Ličko-senjske županije prema obilježjima ekonomske aktivnosti 2001. godine	144
Tablica 15. Sastav stanovništva starijeg od 15 godina Ličko-senjske županije prema obilježjima ekonomske aktivnosti 2011. godine	146
Tablica 16. Zaposleni prema udjelu pojedinih sektora djelatnosti 2001. godine (%).....	147
Tablica 17. Zaposleni prema udjelu pojedinih sektora djelatnosti 2011. godine (%).....	148
Tablica 18. Stanovništvo starije od 15 godina prema završenoj razini obrazovanja (%) 2011. godine	150
Tablica 19. Stope rasta BDP-a, stanovništva i životnog standarda, odnosno BDP-a <i>per capita</i> u Hrvatskoj	159

Tablica 20. Struktura BDP-a prema udjelu gospodarskih sektora po županijama 2004., 2009. i 2014. godine (%)	162
Tablica 21. Gradovi i općine Ličko-senjske županije prema ukupno raspoloživim površinama zemljišta 2003. godine (u ha).....	170
Tablica 22. Površina obrađenoga poljoprivrednog zemljišta u ARKOD-u prema vrsti uporabe po županijama na dan 22.09.2015. (u ha).....	172
Tablica 23. Struktura BDP-a prema udjelu pojedinih grupiranih područja djelatnosti u sekundarnom sektoru na županijskoj, potencijalnoj NUTS 3, NUTS 2 i NUTS 1 razini 2004. i 2014. (%)	173
Tablica 24. Županije, NUTS 1 i NUTS 2 regije prema ukupnoj vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda po NIP-u 2004. i 2014.	174
Tablica 25. Struktura BDP-a prema udjelu pojedinih grupiranih područja djelatnosti u tercijarnom/kvartarnom sektoru na županijskoj, potencijalnoj NUTS 3, NUTS 2 i NUTS 1 razini 2004. i 2014. (%)	176
Tablica 26. Turistički dolasci, ostvarena turistička noćenja i broj turističkih objekata na području Turističkih zajednica Ličko-senjske županije 2016. godine	178
Tablica 27. NUTS 1 regije članica Europske Unije (EU28).....	193
Tablica 28. NUTS 2 regije članica Europske Unije (EU28).....	195
Tablica 29. NUTS 3 regije članica Europske Unije (EU28).....	198
Tablica 30. Površina, broj stanovnika i gustoća naseljenosti hrvatskih NUTS 3 regija ...	200
Tablica 31. Broj NUTS 3 regija, prosječna površina, prosječan broj stanovnika i prosječna gustoća naseljenosti NUTS 3 regija po državama članicama EU	201
Tablica 32. Odabrani pokazatelji županija Jadranske Hrvatske i potencijalnih učinkovitih NUTS 3 regija.....	202
Tablica 33. Vodeći gradovi Jadranske Hrvatske (uz Zagreb i Osijek) prema pretežnom gravitacijskom doseg i značenju centralno-mjesnih funkcija.....	206
Tablica 34. Usporedni prikaz visine BDP-a i BDP-a <i>per capita</i> europskih NUTS 3 regija 2014. godine koje su imale podjednak broj stanovnika kao Ličko-senjska županija.....	212
Tablica 35. Usporedni prikaz indeksa promjene BDP-a NUTS 3 regija u razdoblju 2010 – 2014. godine koje su imale podjednak broj stanovnika kao Ličko-senjska županija.....	215
Tablica 36. Uzorak ispitanika prema dobnim skupinama.....	218

Tablica 37. P1 – Koliko ste Vi zadovoljni sadašnjim ustrojem koji obuhvaća 21 županiju?	218
Tablica 38. P2 – Smatrate li da treba ukinuti županije, odnosno smanjiti im broj tako da se zamijene širim regijama?.....	219
Tablica 39. P3 – Bez obzira na ostale moguće promjene, smatrate li da bi trebalo mijenjati postojeće granice županija?	220
Tablica 40. P4 – Ako se umjesto županija uvede manji broj širih regija, bi li to doprinijelo decentralizaciji Hrvatske?	220
Tablica 41. P5 – Ako se umjesto županija uvede manji broj širih regija, bi li to pogoršalo ili poboljšalo sljedeće: (%)	221
Tablica 42. Diferenciranje naselja u kojima ispitanici žive	223
Tablica 43. Korelacijski odnosi između odgovora i nekih obilježja ispitanika	225
Tablica 44. Matrica kodova, razvrstanih u teme i dimenzije, prema utemeljenosti	231
Tablica 45. Županije koje (ne)zadovoljavaju demografski minimum za oblikovanje NUTS 3 regije u Hrvatskoj 2011. godine	240
Tablica 46. Glavni problemi funkcioniranja jedinica lokalne samouprave Ličko-senjske županije i neka predložena rješenja	267

SAŽETAK

U radu je analizirana mogućnost regionalnog kooperiranja Ličko-senjske županije sa Zadarskom i Šibensko-kninskom i mogućeg oblikovanja jedinstvene NUTS 3 regije u središnjem dijelu Jadranske Hrvatske koja bi, za razliku od postojećeg stanja, zadovoljila europski demografski kriterij od 150.000 do 800.000 stanovnika s jedne strane, te bi, s druge strane, bila dobro uklopljena u funkcionalne gravitacijske odnose u NUTS 2 regiji Jadranskoj Hrvatskoj. Budući da obrada teme zahtjeva interdisciplinarni pristup, korištene su različite znanstvene metode: retrospektivna metoda, demografske statističke i matematičke metode, analiza, sinteza, metoda anketnog istraživanja, metoda polustrukturiranog intervjua i različite metode GIS analize i kartiranja.

Prema posljednjem provedenom popisu stanovništva (2011.), Ličko-senjsku županiju obilježio je manjak stanovništva od oko 99.000 stanovnika za oblikovanje učinkovite NUTS 3 regije. Slično je i Šibensko-kninsku županiju obilježio demografski deficit od oko 40.600 stanovnika, a Zadarska županija imala je demografski suficit od 20.000 stanovnika. U Republici Hrvatskoj 10 je županija imalo (2011.) demografski deficit stanovništva za usklađeno i učinkovito oblikovanje NUTS 3 regije prema EU kriteriju. Što se tiče Jadranske Hrvatske, Dubrovačko-neretvanska županija je također zabilježila demografski deficit stanovništva s obzirom na europske standarde.

Potencijalno oblikovanje ličko-sjevernodalmatinske (zadarske) NUTS 3 regije otvara mogućnost logičnog povezivanja i ostalih županija u okviru Jadranske Hrvatske, jer bi tako diferencirana regija imala oko 330.000 stanovnika i bila bi okupljena oko afirmiranoga starog jadranskog središta Zadra, a ostale županije bi također mogle kooperirati (prema potrebi Istarska i Primorsko-goranska zajedno s oko 504.000 stanovnika, ili pak samostalno, zasebno, te Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska s oko 577.300 stanovnika) i okupiti širi prostor oko velikih gradova Splita i Rijeke. Tako oblikovane tri (ako bi Istarska županija bila zasebno, tada 4) regije zadovoljile bi i geografski model komplementarnosti otoka – priobalja – zaobalja.

Historijsko-geografskom retrospektivnom rekonstrukcijom i uvidom u tisućljetne teritorijalne mijene granica jasno je da je ličko-sjevernodalmatinski prostor stoljećima bio integriran i upućen na zajedništvo – u društvenom, kulturnom, gospodarskom i prometnom smislu. Razdoblja dezintegriranosti ovog područja (u većoj mjeri od početka 18. st.)

uglavnom su bila rezultat nepovoljnih vanjskih i unutarnjih geopolitičkih čimbenika, a ne stvarnih odnosa u prostoru. Ovaj prostor, bez obzira na geomorfološku složenost, integralan je i unutar sebe značajno povezan, što je potvrđeno i historijsko-geografskim pregledom i razmatranjem integriranosti njegovih sastavnih područja. Upravo je kompleksnost geopolitičkih odnosa na dodirnom području ličko-sjevernodalmatinskog prostora uzrokovala nedostatak snažnijega regionalnog središta s ličke strane Velebita, ali i recentno zakašnjelu afirmaciju Zadra kao važnoga regionalnog središta u priobalju.

Jasno je da je područje Ličko-senjske županije demografski najkritičnije u Republici Hrvatskoj. Snažna depopulacija i emigracijski tokovi, potaknuti neposrednim razgraničenjima i ratnim ugrozama, demografski su potpuno oslabili ovo područje, a uvidom u ključne demografske pokazatelje potvrđeno je da će se Ličko-senjska županija vrlo teško oporaviti i doseći demografski minimum potreban za oblikovanje samostalne i jake suvremene NUTS 3 regije.

Oblikovanjem potencijalne, funkcionalne i logistički jake NUTS 3 regije oko Zadra, otvaraju se nove mogućnosti za razvoj gospodarstva Ličko-senjske županije koje još uvijek nije u dovoljnoj mjeri razvijeno s obzirom na povoljne preduvjete za razvoj, na što upućuju gospodarski pokazatelji.

Provedbom kvalitativnog istraživanja s upravljačkom i razvojnom razinom Ličko-senjske županije, potvrđena je glavna hipoteza rada o najboljem smjeru regionalnog okupljanja za Ličko senjsku županiju koji podrazumijeva formiranje NUTS 3 regije triju županija, Ličko-senjske, Zadarske i Šibensko-kninske, okupljenih oko Zadra kao istaknutog i afirmiranoga razvojnog središta središnjeg dijela Jadranske Hrvatske. Sugovornici su protiv ukidanja županijskog sustava, ali podržavaju regionalno kooperiranje.

Ključne riječi: Jadranska Hrvatska, Ličko-senjska županija, NUTS 3, regije, regionalizacija, Zadar.

SUMMARY

This thesis analyzes the possibility of regional cooperation of Lika-Senj County with Zadar County and Šibenik-Knin County and of potential forming of a single NUTS 3 region in the central part of Adriatic Croatia, which would, on the one hand, meet the European demographic criterion of 150.000 to 800.000 inhabitants, but on the other hand, it would integrate well into functional gravitational relationship of the NUTS 2 region, Adriatic Croatia. Given that the elaboration of the thesis requires an interdisciplinary approach, various scientific methods have been used: retrospective method, demographic statistical and mathematical methods, analysis, synthesis, survey research method, semi-structured interview method as well as different methods of GIS analysis and mapping.

According to the last population census conducted (2011), Lika-Senj County was marked by demographic population deficit, for forming an efficient NUTS 3 region, of approximately 99.000 inhabitants, same as Šibenik-Knin County (with demographic deficit of 40.600 inhabitants), while, at the same time, Zadar County had a demographic sufficiency of 20.000 inhabitants. In the Republic of Croatia, in 2011, 10 counties had a demographic population deficit for balanced and efficient forming of the NUTS 3 region in accordance to European criterion. As for Adriatic Croatia, Dubrovnik-Neretva County has also recorded demographic population deficit compared to European standards.

Potential forming of Lika-North Dalmatia (Zadar) NUTS 3 region opens the possibility of logical integration of other counties within Adriatic Croatia, as thus differentiated region would have approximately 330.000 inhabitants and it would be grouped around the old affirmed Adriatic center – Zadar, and other counties could also cooperate (if necessary, Istria County and Primorje-Gorski Kotar County together with approximately 504.000 inhabitants, or independently, separately; Split-Dalmatia and Dubrovnik-Neretva Counties with approx. 577.300 inhabitants) to group wider area regions around big cities Split and Rijeka. Thus formed, the three regions (or four, if Istria County would be separate) would also conform to geographical model of complementarity of islands – coastal area – coastal hinterland.

Historical geographic retrospective reconstruction and the perspective on millennium-old territorial boarder changes clearly demonstrate that Lika - North Dalmatian area was integrated and bound to unity – in social, cultural, economic and traffic sense. Periods of disintegration of this area (mostly since the beginning of the 18th C) have mostly been the

result of unfavorable external and internal geopolitical factors and not the result of actual relationships within the area. Regardless to geomorphologic complexity, this area is integral and within itself significantly connected, which was confirmed by historical geographic review and analyzing of integration of its integral areas. The complexity of geopolitical relationship in the contiguous area of Lika-North Dalmatia is precisely what caused the absence of a stronger regional center on the Lika's side of Velebit, and also recent belated affirmation of Zadar as a major regional center of coastal zone.

It is clear that the area of Lika-Senj County is demographically the most critical in the Republic of Croatia. Intensive depopulation and negative migration flow, prompted by direct demarcation and war threats, have demographically completely debilitated this area, and it is confirmed by the perspective on the key demographic indicators, that the Lika-Senj County will difficultly recover and reach the required demographic minimum to form an independent and strong contemporary NUTS 3 region.

Forming the potential, functional and logistically strong NUTS 3 region around Zadar opens new possibilities for economic development of Lika-Senj County, which is still not sufficiently developed considering favorable preconditions for development, to which economic indicators indicate.

Implementation of the qualitative research with the representatives of local policy makers and development agencies of Lika-Senj County, confirmed the main hypothesis of the thesis about the best direction of regional grouping for Lika-Senj County, which implies forming of NUTS 3 region of three counties, Lika-Senj, Zadar and Šibenik-Knin, gathered around Zadar as the distinguished and affirmed developmental center of the central part of Adriatic Croatia. Interlocutors stated that they are against the abolition of the system of counties, but support the regional cooperation.

Keywords: Adriatic Croatia, Lika-Senj County, NUTS 3, regionalization, regions, Zadar.

PRILOZI

Prilog 1. Nacrt intervjua

PITANJA ZA INTERVJUE (NACRT INSTRUMENTA)

1. INFORMIRANOST O NUTS REGIONALIZACIJI I ČEMU ONA SLUŽI

- Jeste li, i u kojoj mjeri, upoznati s europskom statističkom regionalizacijom i sukladno tome recentnom podjelom Republike Hrvatske (dalje: RH) na NUTS regije prve, druge i treće razine, na čiju se provedbu RH obvezala ulaskom u Europsku Uniju 2013. godine?
- Jeste li upoznati s činjenicom da dio hrvatskih županija ne zadovoljava demografski EU kriterij ukupnog broja stanovnika za status NUTS 3 regije (min. 150.000 stanovnika)?

2. ISKUSTVO S POSTOJEĆIM TERITORIJALNO-UPRAVNIM USTROJEM RH

- Koje su prednosti postojećega županijskog sustava, a koji nedostaci i podržavate li ga?
- Kojemu regionalnom središtu višega reda gravitira Vaša jedinica lokalne samouprave (ali i ostale JLS u sastavu Ličko-senjske županije) u funkcionalnome smislu, ako se izuzmu Grad Zagreb kao glavni grad države i središte kojem gravitiraju sve jedinice lokalne samouprave u RH i/ili Grad Gospić kao administrativno sjedište Ličko-senjske županije? (Zadar, Rijeka, Karlovac, neko drugo regionalno središte na području RH)?
- Učestalo se upozorava na problem prevelikoga broja jedinica lokalne samouprave (poglavito općina); smatrate li da je u RH, a naročito u Ličko-senjskoj županiji, ustrojeno previše ili premalo jedinica lokalne samouprave ili biste li zadržali postojeće stanje uz neke izmjene?
- Smatrate li da se Grad Gospić treba u bližoj budućnosti razviti u snažnije županijsko središte koje će u znatno većoj mjeri okupljati prostor Ličko-senjske županije?
- Što je potrebno prioritarno mijenjati u postojećem sustavu da bi se poboljšala (optimizirala) sposobnost jedinica regionalne samouprave, ali i jedinica lokalne samouprave u upravljanju lokalnim razvojem?

- Suradujete li s nekim općinama/gradovima; ako da – s kojima i oko kojih tema i projekata; ako ne – zašto ne i činite li što da biste potakli tu suradnju?
- Kakva su iskustva u rješavanju nekih konkretnih problema u čijem rješavanju su općine/gradovi upućeni na suradnju sa susjednim općinama/gradovima i županijom, primjerice u zdravstvu, prometu, vodoopskrbi, zbrinjavanju otpada, ali i povlačenju novaca iz EU fondova za konkretne projekte?
- Ima li primjera dobre prakse, da su neke općine i županije primjer uspješnoga zajedničkog djelovanja; ako da – koji su?

3. STAV O POTENCIJALNOJ TERITORIJALNO-UPRAVNOJ REFORMI I DECENTRALIZACIJI

- Kakav je Vaš općeniti stav o potrebi reformiranja ustroja na NUTS 3 razini (povezivanje županija u veće regije) i hoće li taj ustroj osigurati decentralizaciju države?
- Koji bi, prema Vašem mišljenju, bio poželjni okvir udruživanja u Jadranskoj Hrvatskoj: dvije ili tri NUTS 3 regije?
- Koji bi, po Vama, bio poželjan smjer udruživanja za Ličko-senjsku županiju: sa Zadrom ili s Rijekom kao najbližim gravitacijskim razvojnim središtem?
- Hrvatskoj je nužna decentralizacija i prenošenje većih ovlasti na jedinice lokalne samouprave; što je potrebno učiniti da bi se država decentralizirala i koje su to ovlasti koje bi trebalo prenijeti na jedinice lokalne samouprave?
- Koji su glavni problemi s kojima se susreću stanovnici koji žive na području Vaše jedinice lokalne samouprave?
- Što je potrebno učiniti da se popravi demografska situacija u Vašoj jedinici lokalne samouprave i smatrate li da razvojni impuls treba doći „odozdo“, od lokalne zajednice, ili odozgo, iz Zagreba?

Prilog 2. Administrativno-teritorijalne promjene gradova, općina i naselja u Ličko-senjskoj županiji

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
GOSPIĆ	Nastao iz stare općine Gospić	Gospić
Aleksinica	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naseljima Donje Pazarište i Vaganac.	Gospić
Barlete		Gospić
Bilaj		Gospić
Brezik		Gospić
Brušane		Gospić
Budak	Do 1948. iskazivano kao naselje, a od 1953. kao dio naselja. U 2001. nastalo izdvajanjem iz naselja Lički Osik. U 1981. i 1991. podatci sadržani u naselju Lički Osik.	Gospić
Bužim		Gospić
Debelo Brdo I	Iskazuje se kao samostalno naselje od 1961., a kao dio naselja od 1948. do 1953. naselja Debelo Brdo I i Debelo Brdo II iskazivana su pod imenom Debelo Brdo. Za to bivše naselje skupni podatci stavljeni su u naselje Debelo Brdo I.	Gospić
Debelo Brdo II	Od 1948. iskazuje se kao dio naselja pod imenom Brdo Smiljansko – zapadni dio, a od 1961. kao samostalno naselje. Vidi napomenu kod naselja Debelo Brdo I.	Gospić
Divoselo	Sadrži podatke za naselje Ornice od 1857. do 1880.	Gospić
Donje Pazarište	U 1869. i 1880. sadrži podatke za naselja Kalinovača, Mala Plana i Popovača Pazariška te dio podataka za naselje Aleksinica. Sadrži i dio podataka za naselje Velika Plana u 1869. i 1880.	Gospić
Drenovac Radučki	Do 1900. iskazivano pod imenom Drenovac.	Gospić
Gospić	Sadrži podatke za bivše naselje Lipe koje je od 1857. do 1931. bilo odvojeno iskazivano.	Gospić
Kalinovača	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Donje Pazarište. Do 1948. iskazivano kao dio naselja.	Gospić
Kaniža Gospićka	Do 1900. iskazivano pod imenom Kaniža.	Gospić
Klanac	Od 1910. do 1931. iskazivano pod imenom Pazarište. Sadrži podatke za naselja Oteš i Veliki Žitnik u 1869. i 1880.	Gospić
Kruščica	Do 1981. iskazivano pod imenom Kruščica. U 2011. bez stanovnika.	Gospić

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
Kruškovac		Gospić
Kukljić		Gospić
Lički Čitluk	Do 1921. iskazivano pod imenom Čitluk.	Gospić
Lički Novi	Do 1900. iskazivano pod imenom Novi.	Gospić
Lički Osik	Do 1890. iskazivano pod imenom Osik. U 2001. smanjeno izdvajanjem naselja Budak. U 1981. i 1991. sadrži podatke za naselje Budak.	Gospić
Lički Ribnik	Do 1900. iskazivano pod imenom Ribnik.	Gospić
Mala Plana	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Donje Pazarište.	Gospić
Medak		Gospić
Mogorić		Gospić
Mušaluk		Gospić
Novoselo Bilajsko	Do 1900. iskazivano pod imenom Novo Selo, a od 1910. do 1981. Novo Selo Bilajsko.	Gospić
Novoselo Trnovačko	Do 1900. iskazivano pod imenom Novo Selo, od 1910. do 1981. pod imenom Novo Selo Trnovačko. U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Trnovac.	Gospić
Ornice	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Divoselo. U 2001. i 2011. bez stanovnika.	Gospić
Ostrvica	Sadrži podatke za bivše naselje Kulica koje je do 1948. iskazivano kao naselje.	Gospić
Oteš	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Klanac.	Gospić
Pavlovac Vrebački	Do 1900. iskazivano pod imenom Pavlovac.	Gospić
Počitelj		Gospić
Podastrana	Iskazivano pod imenom Pod Stranom od 1857. do 1900. pod imenom Podstrana od 1910. do 1948. i kao Podastrana od 1953. nadalje. U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Vaganac.	Gospić
Podoštra	Do 1991. iskazivano pod imenom Oštra.	Gospić
Popovača Pazariška	Od 1910. do 1981. iskazivano pod imenom Popovača Pazarišna. Do 1948. iskazivano kao dio naselja. U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Donje Pazarište.	Gospić
Rastoka	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Smiljan. Do 1948. iskazivano kao dio naselja.	Gospić
Rizvanuša		Gospić
Smiljan	Za 1869. i 1880. sadrži podatke za naselja Rastoka i Smiljansko Polje, a u 1857. dio podataka za naselje Smiljansko Polje.	Gospić
Smiljansko Polje	Do 1900. iskazivano pod imenom Polje, i to kao dio naselja. U	Gospić

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
	1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Smiljan, kao i dio podataka u 1857.	
Široka Kula	Do 1890. iskazivano pod imenom Kula.	Gospić
Trnovac	U 1869. i 1880. sadrži podatke za naselje Novoselo Trnovačko.	Gospić
Vaganac	Sadrži podatke za bivše naselje Gornje Pazarište od 1857. do 1948, za dio naselja Aleksinica i za naselje Podastrana u 1869. i 1880. te dio podataka za naselje Velika Plana od 1857. do 1880.	Gospić
Velika Plana	U 1857. dio podataka sadržan je u naselju Vaganac, u 1869. i 1880. podatci su sadržani u naseljima Donje Pazarište i Vaganac. Do 1931. iskazivano kao dio naselja.	Gospić
Veliki Žitnik	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Klanac. Do 1948. iskazivano kao dio naselja.	Gospić
Vranovine		Gospić
Vrebac		Gospić
Zavođe		Gospić
Žabica		Gospić
NOVALJA	Nastao iz stare općine Pag (Zadarska županija). U 2001. Smanjena za dio nenaseljenog područja koji je pripojen općini Pag u Zadarskoj županiji.	Pag
Caska	Iskazuje se kao dio naselja od 1880. pod imenom Časka. U 1890 i 1900. bez stanovnika. U 1931. i 1971. podatci su sadržani u naselju Novalja iz kojeg je 1991. izdvojeno kao samostalno naselje.	Pag
Gajac	Ovo turističko naselje izgrađeno na nenaseljenom području naselja Kolan i Novalja iskazuje se kao naselje od 1991. U 2001. nastalo dijeljenjem naselja Gajac između grada Novalja i grada Paga u Zadarskoj županiji.	Pag
Kustići	Iskazuje se kao naselje od 1948. U 1991. smanjeno izdvajanjem naselja Vidalići.	Pag
Lun	U 1869. podatci su sadržani u naselju Novalja.	Rab
Metajna	Od 1880. do 1910. iskazivano pod imenom Donji Barbat. U 1857., 1869. i 1931. podatci su sadržani u naselju Zubovići.	Pag
Novalja	Iskazivano pod imenom Nevalja Nova od 1857. do 1880., Nevalja 1890. i Novalja od 1900. nadalje. Sadrži podatke za naselja Stara Novalja u 1857. i 1869., Lun u 1869. te Caska u 1931. i 1971. U 1991. smanjeno izdvajanjem naselja Caska i nenaseljenih dijelova područja na kojima su izgrađena nova	Pag

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
	naselja Gajac i Potočnica.	
Potočnica	Iskazuje se kao naselje od 1991. Izgrađeno na nenaseljenom dijelu naselja Novalja.	Pag
Stara Novalja	Do 1890. iskazivano pod imenom Novalja Stara. U 1857. i 1869. podatci su sadržani u naselju Novalja. Kao naselje iskazuje se od 1900.	Pag
Vidalići	Iskazuje se kao naselje od 1991. kad je izdvojeno iz naselja Kustići.	Pag
Zubovići	U 1857., 1869. i 1931. iskazano pod imenom Barbat, a za iste godine sadrži podatke za naselje Metajna.	Pag
OTOČAC	Nastao iz stare općine Otočac. U 2001. smanjen za dio područja koji je pripojen općini Brinje.	Otočac
Brlog	Sadrži podatke za naselje Drenov Klanac u 1869.	Otočac
Brloška Dubrava	Do 1900. iskazivano pod imenom Dubrava. U 1953. i 1961. označeno kao dio naselja.	Otočac
Čovići		Otočac
Dabar	U 1953. i 1961. iskazano pod imenom Dabar-Zabarje. Sadrži podatke za bivša naselja Bobići, Lug Dabarski i Zapolje Dabarsko koja su od 1910. do 1961. iskazivana kao samostalna naselja. U 2001. smanjeno za dio područja koji je pripojen naselju Glibodol općina Brinje. Do 1991. sadrži dio podataka naselja Glibodol u općini Brinje.	Otočac
Doljani	Naselje pod ovim imenom iskazivano je od 1857. do 1890. i od 1971. nadalje. Od 1900. do 1961. sadrži podatke za bivša naselja Donji Doljani i Gornji Doljani koja su tih godina odvojeno iskazivana.	Otočac
Drenov Klanac	U 1869. podatci su sadržani u naselju Brlog.	Otočac
Glavace	U 1857. iskazano pod imenom Glavače.	Otočac
Gorići	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Švica. Od 1890. do 1961. sadrži dio podataka za naselje Švica. U 1991. dio područja naselja pripojen je naselju Švica.	Otočac
Hrvatsko Polje	Do 1910. iskazivano pod imenom Vlaško Polje, a od 1921. do 1991. pod imenom Srpsko Polje. Sadrži podatke za bivše naselje Bjeljevine koje je od 1857. do 1948. iskazivano kao samostalno naselje.	Otočac
Kompolje	Do 1890. iskazivano pod imenom Kompolje Katoličko.	Otočac
Kuterevo		Otočac

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
Ličko Lešće	Do 1970. iskazivano pod imenom Lešće.	Otočac
Lipovlje	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Švica.	Otočac
Otočac	U 1991. smanjeno za dio naselja Staro Selo Otočko koje pod imenom Staro Selo postaje samostalno naselje. Sadrži podatke za bivša naselja Dubrava, Orovac Otočki, Poljice i Šumećica. U 1869., 1880., 1931. i 1948. dio podataka sadržan je u naselju Prozor.	Otočac
Podum	U 1857. iskazano pod imenom Podhum.	Otočac
Ponori	Do 1880. iskazivano pod imenom Ponore.	Otočac
Prozor	Sadrži dio podataka za naselje Otočac u 1869., 1880., 1931. i 1948. te podatke za bivša naselja Donji Prozor i Gornji Prozor.	Otočac
Ramljani	Iskazano pod imenom Ravljane u 1857. i 1869., Ravljani u 1880. i 1890. te Ramljani od 1900. nadalje.	Otočac
Sinac	U 1890. i 1900. sadrži podatke za bivša naselja Donji Sinac i Gornji Sinac.	Otočac
Staro Selo	Do 1961. iskazivano kao naselje, kao i 1991. kad je izdvojeno iz naselja Otočac. Od 1910. do 1981. iskazivano pod imenom Staro Selo Otočko.	Otočac
Škare		Otočac
Švica	Od 1857. do 1880. sadrži podatke za naselja Gorići i Lipovlje. Od 1890. do 1961. dio podataka sadržan je u naselju Gorići. Sadrži podatke za bivša naselja Donja Švica i Gornja Švica koja su se do 1948. iskazivala kao samostalna naselja.	Otočac
SENJ	Nastao iz stare općine Senj.	Otočac
Alan	U 1869. podatci su sadržani u naselju Krivi Put, kao i dio podataka u 1857. i 1880. Sadrži podatke za naselje Veljun Primorski u 1880. te dio podataka za naselja Krivi Put, Mrzli Dol, Podbilo i Vrataruša u 1880.	Otočac
Biljevine	U 1869. i 1880. dio podataka sadržan je u naselju Sveti Juraj, a istih godina sadrži dio podataka za naselje Volarice.	Otočac
Bunica		Otočac
Crni Kal	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Melnice.	Otočac
Jablanac	U 1869. i 1880. dio podataka sadržan je u naselju Prizna.	Otočac
Klada	Sadrži dio podataka za naselje Lukovo u 1869. i 1880. te za bivša naselja Donja Klada i Dragičevići.	Otočac
Krasno	Do 1931. iskazivano pod imenom Krasno.	Otočac
Krivi Put	U 1880. dio podataka sadržan je u naselju Alan. Sadrži podatke	Otočac

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
	za naselje Alan u 1869. te dio podataka u 1857. i 1880, za naselje Podbilo podatke u 1857. i 1869. te dio podataka u 1880., za naselje Veljun Primorski u 1869., a za naselje Vrataruša u 1869. i dio u 1857. i 1880.	
Lukovo	U 1869. i 1880. dio podataka sadržan je u naselju Klada, a sadrži dio podataka za naselje Volarice. Od 1890. do 1921. dio podataka sadržan je u naselju Volarice.	Otočac
Melnice	Sadrži podatke za naselja Crni Kal i Vrzići od 1857. do 1880. te Vratnik u 1869. i 1880.	Otočac
Mrzli Dol	Sadrži dio podataka za naselje Veljun Primorski u 1857. i 1869. Dio podataka za 1880. sadržan je u naselju Alan.	Otočac
Pijavica		Otočac
Podbilo	U 1880. dio podataka sadržan je u naselju Alan. Za 1857. i 1869. podatci su sadržani u naselju Krivi Put, kao i dio podataka u 1880.	Otočac
Prizna	U 1869. i 1880. sadrži dio podataka za naselje Jablanac.	Otočac
Senj		Otočac
Senjska Draga	U 1857. i 1869. iskazano pod imenom Draga. Sadrži dio podataka za naselje Sveti Juraj u 1869. i 1880.	Otočac
Starigrad	U 1869. i 1880. sadrži podatke za naselje Velike Brisnice. Od 1857. do 1948. sadrži i podatke za bivše naselje Donji Starigrad.	Otočac
Stinica	Iskazuje se kao naselje od 1857.	Otočac
Stolac	Iskazuje se kao naselje od 1857.	Otočac
Sveta Jelena		Otočac
Sveti Juraj	Od 1961. do 1981. iskazivano pod imenom Jurjevo. U 1869. i 1880. sadrži dio podataka za naselje Biljevine, a istih godina dio podataka sadržan je u naselju Senjska Draga.	Otočac
Velike Brisnice	U 1880. i 1890. iskazano pod imenom Brisnica. U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Starigrad.	Otočac
Veljun Primorski	Do 1900. iskazivano pod imenom Veljun. U 1880. podatci su sadržani u naselju Alan, u 1869. dio podataka sadržani u naselju Krivi Put, a u 1857. i 1869. dio podataka sadržan je u naselju Mrzli Dol.	Otočac
Volarice	U 1869. i 1880. dio podataka sadržan je u naselju Biljevine. Od 1890. do 1921. sadrži dio podataka naselja Lukovo.	Otočac
Vrataruša	U 1869. podatci su sadržani u naselju Krivi Put, kao i dio podataka u 1857. i 1880. U 1880. dio podataka također je	Otočac

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
	sadržan u naselju Alan. Do 1931. iskazivano kao dio naselja.	
Vratnik	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Melnice.	Otočac
Vrzići	Do 1900. iskazivano pod imenom Vrzić Selo. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Melnice.	Otočac
BRINJE	Nastala iz stare općine Otočac. U 2001. povećano za dio područja grada Otočac.	Otočac
Brinje	U 1991. povećano pripajanjem naselja Draženovići, Kamenica Brinjska i Lučane, koja su prestala postojati, te dijela naselja Stajnica (Sertići) u kojem je sadržan dio podataka od 1857. do 1880. Sadrži podatke za bivša naselja Blažani, Draženovići, Drenovac Brinjski, Hobari, Holjevci, Jelići, Kalanji, Kamenica Brinjska, Linarići, Lokmeri, Lučane, Perkovići Brinjski, Radotići, Rajkovići i Vučetići.	Otočac
Glibodol	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Lipice. Do 1948. iskazivano kao dio naselja. U 2001. povećano za dio područja naselja Dabar iz općine Otočac. Do 1991. za pripojeni dio podatci su sadržani u naselju Dabar, općina Otočac.	Otočac
Jezerane	Sadrži podatke za bivša naselja Crnac Jezeranski (u 1857. iskazano kao Donji Crnac i Gornji Crnac), Holjevci Jezeranski, Razvala, Sertići Jezeranski te Trtnji.	Otočac
Križ Kamenica	Naselje pod imenom Križ Kamenica nastalo je 1971. spajanjem bivših naselja Donja Kamenica i Gornja Kamenica. Do 1880. iskazivano kao Kamenica.	Otočac
Križpolje	Sadrži podatke za bivša naselja Jelvica, Krpani, Mali Kut i Veliki Kut.	Otočac
Letinac	Sadrži podatke za bivše naselje Ploščica koje je od 1857. do 1961. iskazivano kao samostalno.	Otočac
Lipice	Sadrži podatke za naselje Glibodol u 1869. i 1880. Od 1953. iskazuje se kao naselje.	Otočac
Prokike	Sadrži podatke za naselje Rapain Klanac od 1857. do 188 te za bivša naselja Grabar Prokički i Županjol koja su od 1921. do 1961. iskazivana kao samostalna naselja. U 1869. i 1880. sadrži podatke za naselje Žuta Lokva.	Otočac
Rapain Klanac	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Prokike. Sadrži podatke za bivše naselje Dobrica koje se od 1921. do 1961. iskazuje kao samostalno naselje. U 1991. smanjeno za dio naselja pod imenom Žuta Lokva (do 1961. naselje) koje se	Otočac

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
	iznova iskazuje kao samostalno naselje.	
Stajnica	Sadrži podatke za bivša naselja Čarapi, Dumenčići i Sertići Stajnički. Smanjeno za dio naselja (Sertići) koji je 1991. pripojen naselju Brinje, za koje sadrži dio podataka od 1857. do 1880.	Otočac
Vodoteč	Sadrži podatke za bivša naselja Gostovo Polje, Ivakuša, Škalić, Tužević i Vojvoduša koja su od 1857. do 1961. iskazivana kao samostalna naselja.	Otočac
Žuta Lokva	Do 1961. iskazivano kao naselje, kao i od 1991. kad je izdvojeno iz naselja Rapain Klanac. U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Prokike.	Otočac
DONJI LAPAC	Nastala iz stare općine Donji Lapac.	Donji Lapac
Birovača	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Dnopolje. Do 1931. iskazivano kao dio naselja.	Donji Lapac
Boričevac	Do 1931. iskazivano kao naselje, a od 1948. do 1991. kao dio naselja. Od 1857. do 1880. sadrži dio podataka za naselje Mišljenovac. U 2001. nastalo izdvajanjem iz naselja Gajine.	Donji Lapac
Brezovac Dobroselski	Iskazuje se od 1910., i to do 1931. kao dio naselja, a od 1948. kao naselje. Podatci u 1890. i 1900. odnose se na bivši dio naselja Brezovac Bruvanjski.	Donji Lapac
Bušević	U 1857. i 1869. ovo naselje pripadalo je Bosni i Hercegovini pa nije popisano. U 1857. i 1869. neka naselja pripadala su Bosni i Hercegovini pa nisu bila popisana. Podatci za te godine procijenjeni su razmjerno kretanju broja stanovnika u popisanim naseljima u tim godinama. Za 1880., 1890. i 1900. podatci su uzeti iz popisa Bosne i Hercegovine u 1879., 1885. i 1895. Također su izdvojeni podatci od 1857. do 1931. za naselje koje je prije popisa 1948. pripojeno Bosni i Hercegovini.	Donji Lapac
Dnopolje	Od 1857. do 1880. sadrži podatke za naselje Birovača te dio podataka za naselje Mišljenovac.	Donji Lapac
Dobroselo	Od 1857. do 1880. sadrži dio podataka za naselje Doljani.	Donji Lapac
Doljani	Do 1931. iskazivano pod imenom Doljane. Od 1857. do 1880. dio podataka sadržan je u naselju Dobroselo. Iz podataka za naselje Doljani izdvojeni su podatci za dio naselja Martin Brod od 1857. do 1931. (od 1857. do 1880. podatci su procijenjeni), koji je između popisa 1931. i 1948. korekcijom granica pripojen Bosni i Hercegovini. U 1857. i 1869. neka su naselja pripadala	Donji Lapac

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
	Bosni i Hercegovini pa nisu bila popisana. Podatci za te godine procijenjeni su razmjerno kretanju broja stanovnika u popisanim naseljima u tim godinama. Za 1880., 1890. i 1900. podatci su uzeti iz popisa Bosne i Hercegovine u 1879., 1885. i 1895. Također su izdvojeni podatci od 1857. do 1931. za naselje koje je prije popisa 1948. pripojeno Bosni i Hercegovini.	
Donji Lapac	Od 1857. do 1880. sadrži podatke za naselje Gajine.	Donji Lapac
Donji Štrbci	U 1857. i 1869. ovo naselje pripadalo je Bosni i Hercegovini pa nije popisano. U 1857. i 1869. neka naselja pripadala su Bosni i Hercegovini pa nisu bila popisana. Podatci za te godine procijenjeni su razmjerno kretanju broja stanovnika u popisanim naseljima u tim godinama. Za 1880., 1890. i 1900. podatci su uzeti iz popisa Bosne i Hercegovine u 1879., 1885. i 1895. Također su izdvojeni podatci od 1857. do 1931. za naselje koje je prije popisa 1948. pripojeno Bosni i Hercegovini. Iskazano pod imenom Štrbci od 1880. do 1931., Bosanski Štrbci 1948. i Donji Štrbci od 1953. nadalje. U 1931. podatci su sadržani u naselju Nebljusi.	Donji Lapac
Gajine	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Donji Lapac. U 2001. smanjeno izdvajanjem naselja Boričevac.	Donji Lapac
Gornji Lapac	Do 1948. iskazivano kao naselje, kao i od 1981. kad je izdvojeno iz naselja Gajine.	Donji Lapac
Gornji Štrbci	Iskazano pod imenom Štrbci do 1931., Lički Štrbci 1948. i Gornji Štrbci od 1953. nadalje. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naseljima Kruge i Nebljusi, a 1890. dio podataka sadržan je u naselju Nebljusi.	Donji Lapac
Kestenovac	U 1857. i 1869. ovo naselje pripadalo je Bosni i Hercegovini pa nije popisano. U 1857. i 1869. neka naselja pripadala su Bosni i Hercegovini pa nisu bila popisana. Podatci za te godine procijenjeni su razmjerno kretanju broja stanovnika u popisanim naseljima u tim godinama. Za 1880., 1890. i 1900. podatci su uzeti iz popisa Bosne i Hercegovine 1879., 1885. i 1895. Također su izdvojeni podatci od 1857. do 1931. za naselje koje je prije popisa 1948. pripojeno Bosni i Hercegovini. U 1931. podatci su sadržani u naselju Nebljusi.	Donji Lapac
Krug	Od 1857. do 1880. sadrži dio podataka za naselja Gornji Štrbci i Mišljenovac, a od 1857. do 1880. dio podataka sadržanje u	Donji Lapac

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
	naselju Nebljusi.	
Melinovac		Donji Lapac
Mišljenovac	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naseljima Dnopolje, Boričevac i Kruge.	Donji Lapac
Nebljusi	Od 1857. do 1880. sadrži podatke za naselje Gornji Štrbci, u 1890. dio podataka za to naselje, a od 1857. do 1880. također dio podataka za naselje Kruge. U 1931. sadrži podatke za naselja Kestenovac i Donji Štrbci. Sadrži podatke za bivše naselje Seoce.	Donji Lapac
Oraovac		
KARLOBAG	Nastala iz stare općine Gospić.	Gospić
Barić Draga	Ime Barići iskazano u 1890., Barić-Draga iskazuje se redovito od 1931., a Barić Draga od 1981. nadalje. U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Lukovo Šugarje. Iskazuje se kao naselje od 1948.	
Baške Oštarije	Do 1900. iskazivano pod imenom Oštarije. Sadrži podatke za naselja Sušanj Cesarički od 1857. do 1880., Crni Dabar, Došen Dabar i Ravni Dabar u 1869. i 1880. te Vidovac Cesarički u 1869., 1880. i 1900.	
Cesarica		
Crni Dabar	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Baške Oštarije. U 1981., 1991., 2001. i 2011. bez stanovnika.	
Došen Dabar	Do 1931. iskazivano kao dio naselja. U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Baške Oštarije. Do 1971. iskazivano pod imenom Došen-Dabar. U 1981., 1991., 2001. i 2011. bez stanovnika.	
Karlobag	U 1880. i 1890. iskazano pod imenom Bag.	
Konjsko		
Kućišta Cesarička	Do 1900. iskazivano pod imenom Kućište.	
Ledenik Cesarički	Do 1900. iskazivano pod imenom Ledenic.	
Lukovo Šugarje	U 1857., 1869., 1890. i 1900. iskazano pod imenom Lukovo. U 1869. i 1880. sadrži podatke za naselje Barić Draga.	
Ravni Dabar	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Baške Oštarije. Do 1900. iskazivano kao dio naselja. U 1981., 1991., 2001. i 2011. bez stanovnika.	
Staništa	Do 1900. iskazivano pod imenom Stanište.	
Sušanj Cesarički	Iskazano pod imenom Šušanj u 1880. i 1890., Sušanj u 1900.,	

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
	Sušanj Cesarički od 1910. do 1931. i Sušanj Cesarički od 1948. nadalje. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Baške Oštarije. Do 1910. iskazivano kao dio naselja.	
Vidovac Cesarički	U 1869., 1880. i 1900. podatci su sadržani u naselju Baške Oštarije. Do 1900. iskazivano pod imenom Vidovac.	
LOVINAC	Nastala iz stare općine Gračac (Zadarska županija). Od 1857. do 1880. sadrži dio podataka općine Gračac u Zadarskoj županiji.	Gračac
Gornja Ploča	U 1857. i 1869. iskazano pod imenom Ploča. Sadrži podatke za bivša naselja Donja Ploča i Tepšin Dol koja su od 1890. do 1910. iskazivana kao samostalna.	
Kik		
Ličko Cerje	Do 1900. iskazivano pod imenom Cerje.	
Lovinac	U 1880. iskazano pod imenom Lovinjac. U 1857. i 1869. dio podataka sadržan je u naselju Vranik.	
Raduč		
Ričice		
Smokrić	Sadrži podatke za bivše naselje Vagan koje je od 1857. do 1910. iskazivano kao samostalno.	
Sveti Rok	Od 1971. do 1991. iskazivano pod imenom Rok.	
Štikada	Od 1857. do 1880. sadrži dio podataka za naselje Gračac, općina Gračac, Zadarska županija.	
Vranik	U 1857. i 1869. sadrži dio podataka za naselje Lovinac.	
PERUŠIĆ	Nastala iz stare općine Gospić. U 1869. i 1880. dio podataka sadržan je u općini Plitvička Jezera.	Gospić
Bakovac Kosinjski	Iskazivano pod imenom Sraklin u 1857. i 1900., Bakovac od 1869. do 1890. i Bakovac Kosinjski od 1910. nadalje. U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Gornji Kosinj.	
Bukovac Perušićki	Do 1900. iskazivano pod imenom Bukovac.	
Donji Kosinj	Sadrži podatke za naselje Krš u 1869. i 1880. te dio podataka za naselje Mlakva od 1857. do 1880.	
Gornji Kosinj	Od 1910. do 1931. iskazivano pod imenom Kosinj. Sadrži podatke za naselje Bakovac Kosinjski u 1869. i 1880.	
Kaluđerovac		
Klenovac	U 1869. i 1880. sadrži dio podataka za naselje Kosa Janjačka.	
Konjsko Brdo		
Kosa Janjačka	Iskazuje se od 1890. do 1931. kao dio naselja, a 1948. i nadalje kao naselje. Od 1910. do 1931. iskazivano pod imenom	

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
	Ivčevića Kosa. U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Klenovac i naselju Čanak u općini Plitvička Jezera.	
Krš	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Donji Kosinj. Kao naselje iskazuje se od 1910.	
Kvarte	Od 1953. do 1981. iskazivano pod imenom Kvarti.	
Lipovo Polje		
Malo Polje		
Mezinovac	Do 1981. iskazivano pod imenom Mezimovac.	
Mlakva	Od 1857. do 1880. dio podataka sadržan je u naselju Donji Kosinj.	
Perušić	Sadrži podatke za bivše naselje Karaula koje je do 1948. iskazivano kao samostalno.	
Prvan Selo	Od 1910. do 1931. iskazivano pod imenom Prvanci, a od 1948. do 1981. pod imenom Prvan-Selo.	
Selo Sveti Marko	Do 1961. iskazivano pod imenom Sveti Marko, 1971. i 1981. pod imenom Marko, a 1991. pod imenom Markovo Selo.	
Studenci		
PLITVIČKA JEZERA	Nastala iz stare općine Otočac i stare općine Titova Korenica koja je od 1997. prestala postojati formiranjem novih općina. U 1869. i 1880. sadrži dio podataka općine Perušić, a istih godina dio podataka sadržan je u općini Rakovica, Karlovačka županija. Od 1857. do 1880. sadrži dio podataka općine Saborsko u Karlovačkoj županiji, a istih godina sadrži dio podataka općine Udbina.	Otočac, Titova Korenica
Bjelopolje	Od 1857. do 1880. sadrži podatke za naselja Klačnjica, Vedašić, općina Udbina, i Tuk Bjelopoljski, a u 1869. i 1880. za naselje Frkašić, općina Udbina.	
Čanak	U 1869. i 1880. sadrži podatke za naselje Kosa Janjačka u općini Perušić.	
Čujića Krčevina	Do 1900. iskazivano kao dio naselja pod imenom Čujčić Krčevina. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Prijeboj.	
Donji Vaganac	Od 1857. do 1880. sadrži dio podataka za naselje Rešetar.	
Drakulić Rijeka	Do 1900. iskazivano pod imenom Rijeka, a od 1910. do 1981. pod imenom Rijeka Korenička. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica. Kao naselje iskazuje se od 1953.	
Gornji Vaganac		

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
Gradina Korenička	Do 1900. iskazivano pod imenom Gradina. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica. U 1981. nenaseljeni dio područja ovog naselja pripojen je naselju Korenica.	
Homoljac	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica.	
Jasikovac	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica.	
Jezerce	U 1857. dio podataka sadržan je u naselju Prijeboj, kao i podatci u 1869. i 1880. U 2001. smanjeno izdvajanjem naselja Plitvička Jezera.	
Kalebovac	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica kojemu je 1981. pripojen dio područja ovog naselja. Za taj pripojeni dio sadrži podatke od 1890. do 1971.	
Kapela Korenička	Do 1900. iskazivano pod imenom Vratnik. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Prijeboj.	
Kompolje Koreničko	Do 1900. iskazivano pod imenom Kompolje. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica kojemu je 1981. pripojen nenaseljeni dio područja ovog naselja.	
Končarev Kraj	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Gornji Babin Potok. U 2001. i 2011. bez stanovnika.	
Korana	Iskazuje se od 1890., i to do 1931. kao dio naselja, a od 1948. kao naselje. U 1910. iskazano pod imenom Korana Drežnička. U 1931. podatci su sadržani u naselju Smoljanac.	
Korenica	Do 1931. iskazivano pod imenom Korenica, a od 1948. do 1991. Titova Korenica. Od 1857. do 1880. sadrži podatke za naselja Gradina Korenička, Homoljac, Jasikovac, Kalebovac, Kompolje Koreničko, Mihaljevac, Oravac, Ponor Korenički, Drakulić Rijeka, Šeganovac, Vranovača i Vrpile. U 1869. i 1880. sadrži podatke za naselja Rudanovac i Vrelo Koreničko te dio podataka za naselje Plitvički Ljeskovac. U 1981. ovom naselju pripojeni su nenaseljeni dijelovi područja naselja Gradina Korenička, Kompolje Koreničko i Vranovača te dio područja naselja Kalebovac u kojem je od 1890. do 1971. i sadržan dio podataka.	
Kozjan		
Krbavica		
Ličko Petrovo Selo	Do 1880. iskazivano pod imenom Petrovo Selo. Sadrži podatke za naselje Željava u 1869. i za bivše naselje Deriguz od 1880. do 1900.	

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
Mihaljevac	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica.	
Novo Selo Koreničko	Iskazuje se kao naselje od 1948.	
Oravac	Do 1890. iskazivano pod imenom Orovac. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica.	
Plitvica Selo	U 1857. i 1869. podatci su sadržani u naselju Gornji Babin Potok, a u 1880. i 1890. sadrži podatke za naselje Plitvička Jezera. Nastalo 1991. izdvajanjem iz naselja Plitvica koje je prestalo postojati.	
Plitvička Jezera	U 1869. podatci sadržani u naselju Gornji Babin Potok, u 1880. i 1890. u naselju Plitvica Selo. Kao dio naselja iskazivano 1857. i od 1900. do 1971. U 2001. nastalo izdvajanjem iz naselja Jezerce.	
Plitvički Ljeskovac	Do 1890. iskazivano pod imenom Ljeskovac. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naseljima Gornji Babin Potok, Korenica i Prijeboj.	
Poljanak	Iskazuje se od 1900., i to do 1921. kao dio naselja, a od 1931. kao naselje.	
Ponor Korenički	Do 1900. iskazivano pod imenom Ponor. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica. U 2001. bez stanovnika.	
Prijeboj	Do 1900. iskazivano pod imenom Priboj. Od 1857. do 1880. sadrži podatke za naselja Čujića Krčevina, Kapela Korenička i Jezerce te dio podataka za naselje Plitvički Ljeskovac.	
Rastovača	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Smoljanac. Do 1910. iskazivano kao dio naselja.	
Rešetar	Od 1857. do 1880. dio podataka sadržan je u naselju Donji Vaganac, a od 1857. do 1880. te 1931. sadrži podatke za naselje Zaklopača.	
Rudanovac	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica. Do 1931. iskazivano kao dio naselja.	
Sertić Poljana	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Drežnik-Grad, općina Rakovica, Karlovačka županija.	
Smoljanac	Sadrži podatke za naselja Rastovača od 1857. do 1880. i Korana u 1931.	
Šeganovac	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica.	
Trnavac	Do 1900. iskazivano pod imenom Trnovac.	
Tuk Bjelopoljski	Do 1900. iskazivano pod imenom Tuk. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Bjelopolje.	

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
Vranovača	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica kojemu je 1981. pripojen nenaseljeni dio područja ovog naselja.	
Vrelo Koreničko	Do 1900. iskazivano pod imenom Vrelo. U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica.	
Vrpile	U 1880. iskazano pod imenom Vrhpile. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Korenica.	
Zaklopača	Iskazuje se kao naselje od 1890. Od 1857. do 1880. te u 1931. podatci su sadržani u naselju Rešetar.	
Željava	U 1869. podatci su sadržani u naselju Ličko Petrovo Selo.	
UDBINA	Nastala iz stare općine Titova Korenica koja je 1997. prestala postojati formiranjem novih općina. Od 1857. do 1880. dio podataka sadržan u općini Plitvička Jezera.	Titova Korenica
Breštane	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Podlapača.	
Bunić	Od 1857. do 1880. dio podataka sadržan je u naselju Šalamunić.	
Čojluk	Kao samostalno naselje iskazivano do 1948., kao i od 1991. kad je izdvojeno iz naselja Kurjak.	
Debelo Brdo	Od 1857. do 1880. sadrži dio podataka za naselje Pećane. U 1991. nenaseljeni dio područja ovog naselja pripojen je naselju Pećane.	
Donji Mekinjar	Naselje Donji Mekinjar iskazuje se od 1890. Do 1880. iskazivano pod imenom Mekinjar. Sadrži podatke za bivša naselja Mekinjar i Gornji Mekinjar.	
Frkašić	Do 1948. iskazivano pod imenom Gornji Frkašić. U 1857. dio podataka sadržan je u naselju Bjelopolje, općina Plitvička Jezera, kao i podatci u 1869. i 1880. Sadrži podatke za bivše naselje Donji Frkašić.	
Grabušić		
Jagodnje	U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Podlapača.	
Jošan	Iskazivano pod imenom Jošane od 1857. do 1880., a u 1890. i 1900. Donje Jošane i Gornje Jošane (bivša naselja), za koje u tim godinama i sadrži podatke.	
Klašnjica	Do 1890. iskazivano pod imenom Klašnica. Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Bjelopolje, općina Plitvička Jezera.	
Komić	U 1991. iz ovog naselja izdvojen je dio pod imenom Poljice u samostalno naselje, za koje i sadrži podatke u 1869. i 1880.	
Krbava	Iskazano pod imenom Pišač od 1857. do 1880. te u 1948., Pišač	

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
	od 1890. do 1931. i Krbava od 1953. nadalje.	
Kurjak	U 1991. smanjeno izdvajanjem dijelova naselja Čojluk, Mutilić i Rebić koji su postali samostalna naselja.	
Mutilić	Do 1948. iskazivano kao naselje, kao i od 1991. kad je izdvojeno iz naselja Kurjak. Od 1857. do 1880. sadrži dio podataka za naselje Ondić.	
Ondić	Od 1857. do 1880. dio podataka sadržan je u naselju Mutilić.	
Pećane	Od 1857. do 1880. dio podataka sadržan je u naselju Debelo Brdo. U 1991. povećano za nenaseljeni dio područja naselja Debelo Brdo.	
Podlapača	Iskazano pod imenom Podlapač 1857., Podlapac od 1869. do 1890, 1910. i 1931. i Podlapača u 1900. te od 1948. nadalje. Od 1869. do 1880. sadrži podatke za naselja Breštane i Jagodnje.	
Poljice	Kao naselje iskazuje se od 1991. kad je izdvojeno iz naselja Komić. U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Komić.	
Rebić	Iskazivano kao naselje do 1948. (pod imenom Rebić do 1880.) i od 1991. kada je izdvojeno iz naselja Kurjak (dio naselja Donji Rebić).	
Srednja Gora		
Svračkovo Selo		
Šalamunić	Od 1857. do 1880. sadrži dio podataka za naselje Bunić.	
Tolić		
Udbina		
Vedašić	Od 1857. do 1880. podatci su sadržani u naselju Bjelopolje, općina Plitvička Jezera.	
Visuč	U 1991. ovom naselju pripojeno je naselje Bukovac Visučki. Za to bivše naselje sadrži podatke od 1857. do 1981.	
VRHOVINE	Nastala iz stare općine Otočac.	Otočac
Donji Babin Potok	Naselja pod imenom Donji Babin Potok i Gornji Babin Potok iskazuju se od 1890. Do 1880. iskazivano je bivše naselje pod imenom Babin Potok, za koje su podatci sadržani u naselju Gornji Babin Potok.	
Gornje Vrhovine	Do 1961. iskazivano pod imenom Crna Vlast. U 1869. i 1880. podatci su sadržani u naselju Vrhovine.	
Gornji Babin Potok	Naselja Donji Babin Potok i Gornji Babin Potok iskazuju se od 1890. Do 1880. iskazivano je bivše naselje pod imenom Babin Potok, za koje su podatci sadržani u naselju Gornji Babin Potok.	

Naselje, grad, općina	Promjene	Bivša općina
	Sadrži podatke za naselja Končarev Kraj, dio podataka za naselje Plitvički Ljeskovac i dio podataka za naselje Saborsko, općina Saborsko (Karlovačka županija) od 1857. do 1880., za naselje Plitvica Selo u 1857. i 1869. te za naselje Plitvička Jezera u 1869.	
Rudopolje		
Turjanski		
Vrhovine	Do 1900. iskazivano pod imenom Donje Vrhovine. Sadrži podatke za naselje Gornje Vrhovine u 1869. i 1880. Od 1857. do 1880. dio podataka sadržan je u naselju Zalužnica. Sadrži podatke za bivše naselje Dugi Dol Vrhovinski koje je od 1857. do 1961. iskazivano kao samostalno naselje.	
Zalužnica	U 1857. i 1869. iskazivano pod imenom Založnica. Od 1857. do 1880. sadrži dio podataka za naselje Vrhovine.	

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb.

Prilog 3. Gradovi, općine i naselja u Ličko-senjskoj županiji 2011. godine

Grad, općina	Naselja
GRAD GOSPIĆ	Aleksinica, Barlete, Bilaj, Brezik, Brušane, Budak, Bužim, Debelo Brdo I, Debelo Brdo II, Divoselo, Donje Pazarište, Drenovac Radučki, Gospić, Kalinovača, Kaniža Gospićka, Klanac, Kruščica, Kruškovac, Kukljić, Lički Čitluk, Lički Novi, Lički Osik, Lički Ribnik, Mala Plana, Medak, Mogorić, Mušaluk, Novoselo Bilajsko, Novoselo Trnovačko, Ornice, Ostrvica, Oteš, Pavlovac Vrebački, Počitelj, Podastrana, Podoštra, Popovača Pazariška, Rastoka, Rizvanuša, Smiljan, Smiljansko Polje, Široka Kula, Trnovac, Vaganac, Velika Plana, Veliki Žitnik, Vranovine, Vrebac, Zavode, Žabica.
GRAD NOVALJA	Caska, Gajac, Kustići, Lun, Metajna, Novalja, Potočnica, Stara Novalja, Vidalići, Zubovići.
GRAD OTOČAC	Brllog, Brloška Dubrava, Čovići, Dabar, Doljani, Drenov Klanac, Glavace, Gorići, Hrvatsko Polje, Kompolje, Kuterevo, Ličko Lešće, Lipovlje, Otočac, Podum, Ponori, Prozor, Ramljani, Sinac, Staro Selo, Škare, Švica.
GRAD SENJ	Alan, Biljevine, Bunica, Crni Kal, Jablanac, Klada, Krasno, Krivi Put, Lukovo, Melnice, Mrzli Dol, Pijavica, Podbilo, Prizna, Senj, Senjska Draga, Starigrad, Stinica, Stolac, Sveta Jelena, Sveti Juraj, Velike Brisnice, Veljun Primorski, Volarice, Vrataruša, Vratnik, Vrzići.
OPĆINA BRINJE	Brinje, Glibodol, Jezerane, Križ Kamenica, Križpolje, Letinac, Lipice, Prokike, Rapain Klanac, Stajnica, Vodoteč, Žuta Lokva.

Grad, općina	Naselja
OPĆINA DONJI LAPAC	Birovača, Boričevac, Brezovac Dobroselski, Bušević, Dnopolje, Dobroselo, Doljani, Donji Lapac, Donji Štrbci, Gajine, Gornji Lapac, Gornji Štrbci, Kestenovac, Kruge, Melinovac, Mišljenovac, Nebljusi, Oraovac.
OPĆINA KARLOBAG	Barić Draga, Baške Oštarije, Cesarica, Crni Dabar, Došen Dabar, Karlobag, Konjsko, Kućišta Cesarička, Ledenik Cesarički, Lukovo Šugarje, Ravni Dabar, Staništa, Sušanj Cesarički, Vidovac Cesarički.
OPĆINA LOVINAC	Gornja Ploča, Kik, Ličko Cerje, Lovinac, Raduč, Ričice, Smokrić, Sveti Rok, Štikada, Vranik.
OPĆINA PERUŠIĆ	Bakovac Kosinjski, Bukovac Perušički, Donji Kosinj, Gornji Kosinj, Kaluđerovac, Klenovac, Konjsko Brdo, Kosa Janjačka, Krš, Kvarte, Lipovo Polje, Malo Polje, Mezinovac, Mlakva, Perušić, Prvan Selo, Selo Sveti Marko, Studenci.
OPĆINA PLITVIČKA JEZERA	Bjelopolje, Čanak, Čujića Krčevina, Donji Vaganac, Drakulić Rijeka, Gornji Vaganac, Gradina Korenička, Homoljac, Jasikovac, Jezerce, Kalebovac, Kapela Korenička, Kompolje Koreničko, Končarev Kraj, Korana, Korenica, Kozjan, Krbavica, Ličko Petrovo Selo, Mihaljevac, Novo Selo Koreničko, Oravac, Plitvica Selo, Plitvička Jezera, Plitvički Ljeskovac, Poljanak, Ponor Korenički, Prijeboj, Rastovača, Rešetar, Rudanovac, Sertić Poljana, Smoljanac, Šeganovac, Trnavac, Tuk Bjelopoljski, Vranovača, Vrelo Koreničko, Vrpile, Zaklopača, Željjava.
OPĆINA UDBINA	Breštane, Bunić, Čojluk, Debelo Brdo, Donji Mekinjar, Frkašić, Grabušić, Jagodnje, Jošan, Klačnjica, Komić, Krbava, Kurjak, Mutilić, Ondić, Pećane, Podlapača, Poljice, Rebić, Srednja Gora, Svračkovo Selo, Šalamunić, Tolić, Udbina, Vedašić, Visuć.
OPĆINA VRHOVINE	Donji Babin Potok, Gornje Vrhovine, Gornji Babin Potok, Rudopolje, Turjanski, Vrhovine, Zalužnica.

Izvor: Državna geodetska uprava, 2017.

Prilog 4. Indeks promjena broj stanovnika u naseljima, gradovima i općinama Ličko-senjske županije prema popisima 1857. – 1931. (1857. = 100,0)

Naselje, grad, općina	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
GOSPIĆ	100,0	102,4	94,6	109,6	110,8	92,9	100,6	99,2
Aleksinica	100,0	0,0	-	-	129,2	53,5	75,1	169,5
Barlete	100,0	115,0	94,6	108,1	105,6	78,7	99,4	100,8
Bilaj	100,0	129,1	88,2	99,8	113,9	85,5	79,8	135,4
Brezik	100,0	73,4	95,1	128,3	110,7	92,7	89,9	106,2
Brušane	100,0	119,4	90,8	111,6	103,4	95,1	88,3	97,6
Budak	100,0	107,0	90,9	51,7	202,5	89,7	89,4	92,4

Naselje, grad, općina	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
Bužim	100,0	102,8	85,3	104,6	102,2	92,9	93,0	88,7
Debelo Brdo I	100,0	127,3	61,4	119,9	110,7	109,3	92,7	89,8
Debelo Brdo II	-	-	-	-	-	-	-	-
Divoselo	100,0	107,8	100,9	107,1	103,4	90,1	106,3	101,7
Donje Pazarište	100,0	464,0	97,4	19,6	116,1	100,0	140,6	67,8
Drenovac Radučki	100,0	99,7	82,2	124,2	124,4	101,6	102,5	98,0
Gospić	100,0	111,7	131,2	108,1	125,5	99,4	111,5	104,7
Kalinovača	100,0	0,0	-	-	116,3	93,1	101,3	89,5
Kaniža Gospićka	100,0	136,5	107,2	112,5	120,5	81,9	128,4	90,1
Klanac	100,0	239,0	83,2	52,9	110,7	92,0	101,6	88,7
Kruščica	100,0	90,1	104,0	109,6	99,1	105,6	105,8	85,3
Kruškovac	100,0	105,1	102,0	110,5	109,1	94,8	94,1	104,4
Kukljić	100,0	89,6	102,8	123,8	95,9	93,2	110,5	88,6
Lički Čitluk	100,0	116,4	96,2	98,4	140,8	93,2	96,2	94,5
Lički Novi	100,0	78,9	96,5	114,6	109,8	91,0	101,6	102,3
Lički Osik	100,0	114,2	87,3	171,0	92,1	100,0	96,7	105,7
Lički Ribnik	100,0	120,8	91,7	104,5	114,3	96,1	90,7	105,4
Mala Plana	100,0	0,0	-	-	124,5	114,9	56,9	119,2
Medak	100,0	106,5	97,8	114,4	106,8	95,9	95,8	107,5
Mogorić	100,0	105,0	98,7	114,8	100,9	97,3	105,5	98,4
Mušaluk	100,0	89,1	87,6	102,8	115,4	92,0	99,8	91,8
Novoselo Bilajsko	100,0	111,7	89,5	98,1	100,7	70,4	126,2	131,1
Novoselo Trnovačko	100,0	0,0	-	-	120,4	96,6	89,5	60,8
Ornice	-	-	-	-	105,0	87,4	106,2	105,8
Ostrvica	100,0	101,4	92,4	109,3	119,3	84,6	109,9	92,7
Oteš	100,0	0,0	-	-	93,7	101,3	105,1	69,0
Pavlovac Vrebački	100,0	96,7	114,3	118,3	111,6	99,8	106,6	90,4
Počitelj	100,0	112,3	95,1	108,2	108,0	92,5	103,0	102,0
Podastrana	100,0	0,0	-	-	55,3	139,1	79,4	135,0
Podoštra	100,0	89,1	93,7	106,1	114,4	91,3	107,3	99,5
Popovača Pazariška	100,0	0,0	-	-	104,8	68,1	117,2	101,4
Rastoka	100,0	0,0	-	-	107,1	103,2	91,0	98,5
Rizvanuša	100,0	116,8	82,0	108,3	127,0	91,5	96,1	100,8
Smiljan	100,0	113,2	83,4	61,9	105,0	90,6	97,0	94,8
Smiljansko Polje	100,0	0,0	-	-	121,5	92,0	98,0	109,2
Široka Kula	100,0	119,2	96,3	104,3	116,5	94,6	100,1	88,1
Trnovac	100,0	107,2	77,9	88,0	103,2	96,4	99,2	97,0
Vaganac	100,0	137,9	92,0	28,7	113,9	112,5	77,8	158,1
Velika Plana	100,0	0,0	-	-	110,6	110,4	80,0	108,0
Veliki Žitnik	100,0	0,0	-	-	99,4	72,4	116,7	112,5
Vranovine	100,0	117,0	68,7	113,6	99,2	85,0	83,8	114,0
Vrebac	100,0	111,2	99,4	117,9	108,7	88,8	94,7	100,2

Naselje, grad, općina	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
Zavođe	100,0	103,8	100,7	118,5	114,7	89,6	108,6	83,3
Žabica	100,0	113,4	81,1	108,1	117,2	103,7	99,1	110,7
NOVALJA	100,0	115,9	135,6	116,5	114,7	122,8	100,0	127,3
Caska	-	-	-	0,0	-	-	100,0	0,0
Gajac	-	-	-	-	-	-	-	-
Kustići	100,0	0,0	-	122,1	108,0	0,0	-	-
Lun	-	-	-	126,4	112,7	284,1	100,0	122,6
Metajna	100,0	140,9	91,0	117,0	94,4	18,9	100,0	0,0
Novalja	-	-	-	-	-	-	100,0	139,2
Potočnica	-	-	-	123,9	241,4	0,0	-	-
Stara Novalja	-	-	-	-	-	-	100,0	125,0
Vidalići	100,0	124,0	98,9	111,7	143,5	0,0	-	-
Zubovići	-	-	-	-	-	-	100,0	173,9
OTOČAC	100,0	102,7	101,2	107,7	114,0	98,7	98,0	97,5
Brlog	100,0	189,2	67,3	93,7	109,5	102,6	118,6	75,0
Brloška Dubrava	100,0	98,8	113,2	102,8	107,0	102,0	95,7	102,1
Čovići	100,0	152,7	102,7	107,3	105,8	99,7	102,7	95,8
Dabar	100,0	107,3	87,6	115,4	112,2	94,3	88,8	99,2
Doljani	100,0	113,0	84,9	112,7	111,0	95,3	93,5	97,4
Drenov Klanac	100,0	0,0	-	116,0	110,5	98,3	66,2	133,7
Glavace	100,0	113,7	100,2	123,0	112,4	87,9	105,8	90,9
Gorići	-	-	-	-	109,5	103,7	86,5	100,5
Hrvatsko Polje	100,0	119,1	82,5	112,5	106,2	107,6	93,3	97,4
Kompolje	100,0	110,6	98,3	104,7	108,3	99,8	93,3	88,9
Kuterevo	100,0	102,9	100,0	114,1	114,1	110,9	91,3	109,6
Ličko Lešće	100,0	111,4	97,4	107,6	104,5	99,9	103,9	97,5
Lipovlje	-	-	-	-	152,0	101,5	96,2	160,6
Otočac	100,0	74,6	135,4	123,9	144,1	87,0	108,0	83,2
Podum	100,0	106,3	100,7	99,7	114,9	99,7	97,3	98,0
Ponori	100,0	129,4	99,5	81,7	101,3	104,8	78,6	95,3
Prozor	100,0	98,5	97,4	75,8	116,3	114,5	99,4	128,7
Ramljani	100,0	88,7	109,3	106,5	117,1	105,1	103,5	95,9
Sinac	100,0	81,6	100,9	103,1	105,3	95,0	99,2	101,6
Staro Selo	100,0	109,8	105,2	78,5	114,0	105,8	93,1	98,2
Škare	100,0	100,6	101,5	111,3	109,5	98,1	100,5	92,2
Švica	100,0	81,2	110,1	98,5	115,0	106,5	99,7	102,5
SENJ	100,0	115,3	96,6	100,5	106,8	105,4	89,5	97,4
Alan	100,0	0,0	-	107,2	83,0	113,9	86,7	94,6
Biljevine	100,0	87,9	124,4	94,6	124,4	105,9	80,0	108,6
Bunica	-	-	-	-	-	-	-	-
Crni Kal	-	-	-	-	140,9	88,4	167,9	107,0
Jablanac	100,0	91,4	91,7	101,8	108,7	120,5	83,2	108,3

Naselje, grad, općina	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
Klada	100,0	126,1	89,8	95,8	110,4	95,4	87,8	90,9
Krasno	100,0	133,3	106,1	110,0	107,4	101,6	93,7	101,0
Krivi Put	100,0	154,8	93,9	27,6	86,4	126,4	83,5	106,3
Lukovo	100,0	107,1	92,7	96,9	98,9	79,7	85,5	113,1
Melnice	100,0	232,5	117,5	30,1	128,3	114,1	82,8	117,5
Mrzli Dol	100,0	124,4	92,5	81,3	100,5	112,5	78,2	96,7
Pijavica	-	-	-	-	-	-	-	-
Podbilo	-	-	-	-	105,3	131,1	85,9	80,9
Prizna	100,0	99,6	111,4	107,2	112,2	102,2	90,1	100,3
Senj	100,0	118,4	86,9	91,6	114,3	103,6	92,1	101,2
Senjska Draga	100,0	119,1	117,1	109,0	112,6	77,7	105,9	92,5
Starigrad	100,0	192,8	79,0	69,1	113,6	102,8	84,5	83,3
Stinica	100,0	148,1	96,0	97,2	130,3	99,3	95,1	80,9
Stolac	100,0	201,1	87,3	78,6	87,5	106,5	115,2	105,6
Sveta Jelena	-	-	-	-	-	-	-	-
Sveti Juraj	100,0	114,3	76,1	140,1	104,5	94,9	73,2	118,0
Velike Brisnice	100,0	0,0	-	-	70,3	136,0	82,6	92,8
Veljun Primorski	100,0	0,0	-	-	103,0	112,6	109,1	97,8
Volarice	100,0	106,4	91,0	120,9	105,9	104,9	82,0	87,4
Vrataruša	100,0	0,0	-	-	87,9	106,0	80,7	78,6
Vratnik	100,0	0,0	-	-	70,3	122,5	86,4	75,2
Vrzići	-	-	-	-	115,3	115,1	97,9	94,1
BRINJE	100,0	100,4	98,7	107,1	108,8	102,9	93,8	94,1
Brinje	100,0	102,9	106,0	101,5	104,1	101,0	99,2	96,7
Glibodol	100,0	0,0	-	-	139,0	203,7	102,4	118,1
Jezerane	100,0	99,2	93,0	106,8	102,9	93,9	88,3	89,8
Križ Kamenica	100,0	109,3	91,7	77,8	127,9	126,7	83,8	102,2
Križpolje	100,0	96,2	90,2	112,3	103,7	101,7	95,9	84,1
Letinac	100,0	53,9	112,8	110,0	115,0	102,2	86,6	102,8
Lipice	100,0	130,4	106,0	100,7	112,9	107,0	92,5	100,0
Prokike	100,0	110,4	115,8	72,6	121,2	98,4	93,4	95,8
Rapain Klanac	-	-	-	-	116,8	111,1	88,6	103,3
Stajnica	100,0	124,3	79,6	109,4	116,5	104,0	87,5	97,1
Vodoteč	100,0	108,6	100,7	118,1	103,1	102,1	99,3	87,1
Žuta Lokva	100,0	0,0	-	-	137,5	97,6	95,7	111,7
DONJI LAPAC	100,0	120,5	92,0	113,6	108,5	102,4	96,3	99,4
Birovača	-	-	-	-	133,1	90,4	92,1	114,6
Boričevac	100,0	124,2	79,9	112,1	101,7	98,5	96,8	103,3
Brezovac Dobroselski	-	-	-	-	103,1	111,5	112,3	94,5
Bušević	100,0	120,5	93,4	127,1	136,7	127,6	98,4	100,0
Dnopolje	100,0	117,7	96,5	77,9	99,2	103,3	102,1	80,5
Dobroselo	100,0	106,6	78,5	125,2	80,1	91,0	104,7	92,1

Naselje, grad, općina	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
Doljani	100,0	119,8	88,8	107,6	121,4	106,3	96,6	88,1
Donji Lapac	100,0	119,2	99,4	77,9	96,5	103,4	88,9	99,4
Donji Štrbci	100,0	119,6	93,8	140,0	138,7	138,6	90,7	0,0
Gajine	-	-	-	-	121,8	98,6	101,8	126,1
Gornji Lapac	100,0	117,5	92,2	71,7	93,3	72,8	90,4	123,3
Gornji Štrbci	-	-	-	-	132,6	120,1	116,3	87,2
Kestenovac	100,0	120,1	93,4	135,4	132,8	117,1	97,1	0,0
Kruge	100,0	126,5	93,2	75,5	197,6	100,0	84,8	125,0
Melinovac	100,0	152,9	120,4	107,7	96,7	103,4	98,2	97,9
Mišljenovac	-	-	-	-	127,2	137,9	112,9	92,3
Nabljusi	100,0	139,5	105,2	97,4	96,0	100,0	86,7	170,3
Oraovac	100,0	113,6	80,1	115,6	94,1	91,9	97,8	95,3
KARLOBAG	100,0	123,5	95,0	104,8	115,8	112,4	84,0	88,1
Barić Draga	100,0	0,0	-	-	154,1	109,5	96,2	93,8
Baške Oštarije	100,0	109,9	126,5	99,3	124,1	113,2	96,1	87,2
Cesarica	100,0	134,7	105,7	105,9	110,3	113,7	77,5	113,3
Crni Dabar	100,0	0,0	-	-	75,9	104,8	96,2	82,7
Došen Dabar	100,0	0,0	-	-	177,2	135,6	99,3	98,5
Karlobag	100,0	110,0	97,8	93,1	111,5	104,5	66,0	81,1
Konjsko	100,0	123,9	92,7	61,4	119,4	99,1	138,6	46,6
Kučišta Cesarička	100,0	628,2	71,7	37,3	62,2	144,9	41,1	228,3
Ledenik Cesarički	100,0	192,3	112,4	40,8	131,0	110,9	72,1	93,9
Lukovo Šugarje	100,0	232,4	93,0	77,4	138,9	105,5	87,6	78,1
Ravni Dabar	100,0	0,0	-	-	286,1	103,9	76,6	62,2
Staništa	100,0	100,5	65,6	146,8	116,5	95,3	70,8	103,5
Sušanj Cesarički	-	-	-	-	112,1	120,4	90,5	73,7
Vidovac Cesarički	100,0	0,0	-	-	0,0	-	86,1	75,2
LOVINAC	100,0	94,5	80,6	110,5	107,9	92,0	99,6	106,7
Gornja Ploča	100,0	115,5	95,8	111,5	108,4	90,7	103,0	103,4
Kik	100,0	98,0	73,1	128,7	110,7	94,0	110,3	98,1
Ličko Cerje	100,0	110,5	65,4	117,7	98,8	79,9	100,6	98,3
Lovinac	100,0	89,3	82,1	108,7	116,3	102,4	101,0	106,7
Raduč	100,0	64,9	102,9	116,0	109,4	97,4	87,4	96,2
Ričice	100,0	95,0	73,9	115,3	109,3	83,8	98,9	98,1
Smokrić	100,0	90,4	81,3	139,3	105,9	92,3	93,2	99,1
Sveti Rok	100,0	96,8	80,3	109,8	105,4	89,6	102,0	99,1
Štikada	100,0	95,1	74,1	96,1	108,8	95,6	104,2	136,9
Vranik	100,0	97,9	79,2	91,6	105,5	84,0	89,3	91,5
PERUŠIĆ	100,0	110,1	93,6	115,2	108,0	99,4	93,2	100,1
Bakovac Kosinjski	100,0	0,0	-	-	114,6	112,5	80,9	94,1
Bukovac Perušićki	100,0	113,0	90,7	81,6	106,3	106,6	104,4	95,1
Donji Kosinj	100,0	148,1	96,9	82,3	101,0	96,5	96,5	101,3

Naselje, grad, općina	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
Gornji Kosinj	100,0	258,2	104,6	64,2	100,9	99,9	82,6	104,2
Kaluđerovac	100,0	115,3	103,9	118,2	115,6	104,6	75,3	102,7
Klenovac	100,0	113,6	93,3	100,0	109,6	116,6	103,6	77,4
Konjsko Brdo	100,0	117,6	88,1	68,4	94,1	112,8	70,5	94,0
Kosa Janjačka	100,0	0,0	-	-	118,4	83,8	89,5	124,4
Krš	100,0	0,0	-	-	102,3	89,6	108,9	90,2
Kvarte	100,0	106,5	79,5	94,3	114,4	96,3	87,4	102,0
Lipovo Polje	100,0	101,9	86,2	109,3	113,5	103,9	93,9	92,4
Malo Polje	100,0	108,0	118,5	105,3	117,5	92,2	92,1	92,0
Mezinovac	100,0	86,7	63,5	97,5	122,2	102,6	108,1	137,9
Mlakva	100,0	68,0	95,3	159,8	96,9	107,7	96,3	86,6
Perušić	100,0	106,5	85,3	92,8	109,5	105,1	119,0	105,7
Prvan Selo	100,0	103,7	94,4	93,6	103,8	100,0	114,4	76,2
Selo Sveti Marko	100,0	113,3	96,4	83,1	133,9	97,0	103,5	114,3
Studenci	100,0	102,8	99,1	98,4	115,7	87,2	104,1	97,8
PLITVIČKA JEZERA	100,0	116,4	92,6	104,1	108,7	94,4	96,7	94,1
Bjelopolje	100,0	119,1	91,0	20,9	114,0	98,5	99,6	77,0
Čanak	100,0	132,1	81,6	113,6	108,0	103,8	100,3	99,2
Čujića Krčevina	-	-	-	-	61,3	164,0	87,8	115,6
Donji Vaganac	100,0	116,0	83,4	116,0	104,2	86,0	95,9	99,7
Drakulić Rijeka	-	-	-	-	103,2	104,1	99,0	86,0
Gornji Vaganac	100,0	135,2	100,0	101,3	102,1	84,6	84,5	109,6
Gradina Korenička	-	-	-	-	109,5	77,0	94,1	84,9
Homoljac	-	-	-	-	137,2	99,2	90,4	100,9
Jasikovac	-	-	-	-	108,4	85,2	84,8	106,3
Jezerce	-	-	-	-	94,5	114,4	87,0	117,2
Kalebovac	-	-	-	-	102,4	93,9	80,3	82,0
Kapela Korenička	-	-	-	-	155,6	63,6	107,7	71,3
Kompolje Koreničko	-	-	-	-	144,8	99,2	93,6	100,0
Končarev Kraj	-	-	-	-	150,0	100,7	95,0	90,9
Korana	-	-	-	-	163,6	144,4	50,0	0,0
Korenica	100,0	237,7	87,9	8,0	92,0	118,1	94,6	132,4
Kozjan	100,0	106,1	107,7	106,8	120,1	88,4	99,2	93,1
Krbavica	100,0	103,0	92,1	108,7	107,1	100,9	103,1	81,4
Ličko Petrovo Selo	100,0	114,5	59,2	99,9	102,6	91,2	100,7	118,4
Mihaljevac	-	-	-	-	98,5	94,9	107,4	75,4
Novo Selo Koreničko	-	-	-	-	-	-	-	-
Oravac	-	-	-	-	119,3	88,2	98,9	71,4
Plitvica Selo	-	-	-	148,7	110,4	90,9	91,4	107,8
Plitvička Jezera	100,0	0,0	-	-	-	940,0	121,3	140,4
Plitvički Ljeskovac	-	-	-	-	83,5	136,4	93,5	104,9
Poljanak	-	-	-	-	-	89,1	100,9	166,4

Naselje, grad, općina	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
Ponor Korenički	-	-	-	-	110,9	87,1	90,0	77,8
Prijeboj	100,0	101,2	96,1	45,1	101,7	97,7	96,8	91,7
Rastovača	-	-	-	-	149,4	78,0	62,8	189,3
Rešetar	100,0	120,6	90,6	95,4	112,3	94,8	89,3	93,8
Rudanovac	100,0	0,0	-	-	120,2	79,0	123,4	88,8
Sertić Poljana	100,0	0,0	-	-	125,4	96,5	105,1	101,4
Smoljanac	100,0	111,4	96,3	100,5	113,3	93,1	106,4	96,2
Šeganovac	-	-	-	-	95,8	89,1	96,3	72,4
Trnavac	100,0	121,5	74,3	122,8	115,2	96,2	106,9	74,9
Tuk Bjelopoljski	-	-	-	-	104,3	98,5	89,8	78,3
Vranovača	-	-	-	-	120,2	89,6	88,2	100,5
Vrelo Koreničko	100,0	0,0	-	-	84,7	91,5	93,3	78,4
Vrpile	-	-	-	-	102,7	83,8	111,3	82,0
Zaklopača	-	-	-	-	165,4	71,3	188,0	0,0
Željava	100,0	0,0	-	110,6	108,6	92,1	95,7	101,8
UDBINA	100,0	107,6	86,1	121,2	108,7	90,1	100,9	89,9
Breštane	100,0	0,0	-	-	111,8	79,7	118,1	103,1
Bunić	100,0	107,9	98,0	107,2	110,2	91,9	108,8	86,0
Čojluk	100,0	106,9	88,6	112,4	117,0	90,2	81,0	102,9
Debelo Brdo	100,0	117,1	97,1	112,3	107,1	90,3	119,7	82,8
Donji Mekinjar	100,0	99,9	91,1	110,6	107,1	94,4	103,1	88,6
Frkašić	100,0	0,0	-	-	112,8	91,9	99,9	76,4
Grabušić	100,0	117,2	101,3	128,6	102,9	96,6	101,0	64,8
Jagodnje	100,0	0,0	-	-	108,6	65,2	111,7	88,3
Jošan	100,0	115,7	85,2	118,2	103,0	84,5	98,8	91,3
Klašnjica	-	-	-	-	103,0	92,8	103,6	78,5
Komić	100,0	163,3	86,9	85,6	115,4	104,2	96,8	98,0
Krbava	100,0	107,6	75,5	106,5	102,1	90,9	109,4	95,4
Kurjak	100,0	60,9	83,0	108,3	116,2	95,0	104,1	83,7
Mutilić	100,0	114,5	76,5	97,4	107,9	81,0	91,6	86,0
Ondić	100,0	107,8	89,1	140,1	116,4	95,4	96,8	95,7
Pećane	100,0	114,2	87,0	121,3	102,1	95,9	104,9	79,2
Podlapača	100,0	162,6	80,7	65,2	109,2	88,2	93,4	96,3
Poljice	100,0	0,0	-	-	124,1	83,9	115,5	96,6
Rebić	100,0	112,6	106,0	110,2	111,4	85,8	94,2	97,5
Srednja Gora	100,0	101,9	93,8	105,1	104,8	89,8	103,7	92,8
Svračkovo Selo	100,0	115,3	82,7	121,2	114,9	83,8	88,4	97,9
Šalamunić	100,0	108,4	89,0	109,9	79,0	98,3	120,8	100,8
Tolić	100,0	102,8	90,6	115,2	103,9	90,5	104,9	94,0
Udbina	100,0	110,3	87,0	117,2	118,2	91,3	79,8	100,8
Vedašić	-	-	-	-	111,9	99,0	106,3	77,8
Visuč	100,0	113,3	73,6	120,7	112,0	89,1	102,9	90,4

Naselje, grad, općina	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
VRHOVINE	100,0	102,7	88,5	106,2	110,8	98,5	106,8	98,8
Donji Babin Potok	-	-	-	-	118,3	103,1	101,7	94,7
Gornje Vrhovine	100,0	0,0	-	-	117,7	94,4	101,8	94,6
Gornji Babin Potok	100,0	116,5	84,3	45,8	116,3	83,4	122,5	89,9
Rudopolje	100,0	101,3	86,2	114,3	110,4	103,1	100,3	124,6
Turjanski	100,0	100,4	97,4	121,8	110,0	87,1	108,0	93,7
Vrhovine	100,0	165,6	85,1	50,7	107,7	113,4	113,7	101,8
Zalužnica	100,0	112,3	95,4	105,2	101,9	101,7	103,3	96,7
LIČKO-SENJSKA ŽUPANIJA	100,0	106,6	93,8	109,5	109,9	97,6	97,1	97,6

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, DZS, Zagreb.

Prilog 5. Indeks promjena broj stanovnika u naseljima, gradovima i općinama Ličko-senjske županije prema popisima 1948. – 2011. (1857. = 100,0)

Naselje, grad, općina	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
GOSPIĆ	76,2	97,6	104,2	97,4	87,3	94,6	58,9	98,2
Aleksinica	133,8	87,6	82,1	95,0	59,5	94,9	85,3	76,8
Barlete	51,3	98,0	88,9	82,2	69,7	65,8	27,1	77,8
Bilaj	79,2	98,5	97,9	86,1	73,8	103,4	77,3	63,5
Brezik	88,7	93,8	86,5	82,0	71,7	90,3	24,1	92,6
Brušane	66,2	96,0	80,9	86,8	81,8	80,5	91,5	82,7
Budak	90,4	91,6	102,0	100,4	0,0	-	-	86,3
Bužim	78,3	80,1	85,7	75,7	52,2	92,7	57,3	78,7
Debelo Brdo I	68,9	87,8	73,3	108,3	67,2	113,6	66,0	92,4
Debelo Brdo II	-	92,2	79,7	89,4	52,4	68,2	33,3	160,0
Divoselo	31,4	102,7	90,1	80,4	80,6	84,5	3,5	33,3
Donje Pazarište	109,9	74,3	81,6	88,7	69,3	176,4	55,4	73,5
Drenovac Radučki	87,2	93,2	79,7	92,9	68,1	70,4	0,8	0,0
Gospić	109,9	122,0	132,0	118,9	108,4	103,4	67,5	108,0
Kalinovača	121,7	78,3	78,9	92,8	81,1	77,6	67,5	57,3
Kaniža Gospićka	63,4	98,4	98,2	91,8	101,7	106,2	75,4	91,6
Klanac	84,8	82,5	85,8	81,6	74,4	85,1	68,4	64,1
Kruščica	94,8	92,5	76,8	8,7	10,5	200,0	0,0	-
Kruškovac	89,8	100,9	85,4	76,9	85,7	70,8	12,9	181,8
Kukljić	89,8	97,2	84,9	75,6	76,5	85,3	3,0	325,0
Lički Čitluk	60,4	93,6	86,6	84,6	63,1	86,6	3,9	80,0
Lički Novi	91,3	94,7	86,8	85,9	78,0	88,3	78,5	86,9
Lički Osik	77,2	136,5	316,5	132,1	100,3	94,7	61,4	108,0
Lički Ribnik	70,0	90,2	86,8	84,7	76,9	104,9	39,7	78,2
Mala Plana	104,8	101,2	84,8	66,7	89,1	91,9	12,4	50,0
Medak	71,8	99,0	96,3	84,5	78,2	84,9	13,9	79,5

Naselje, grad, općina	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Mogorić	70,7	89,1	85,8	81,3	73,6	68,1	24,3	118,3
Mušaluk	88,4	98,3	101,7	94,3	78,2	103,9	52,7	86,4
Novoselo Bilajsko	100,0	64,4	120,2	117,5	81,4	119,8	77,1	92,6
Novoselo Trnovačko	135,5	114,3	147,9	78,9	112,5	177,8	69,6	107,7
Ornice	58,5	104,2	85,0	83,5	76,1	101,9	0,0	-
Ostrvica	45,9	100,8	104,8	74,2	87,3	84,3	8,9	84,2
Oteš	144,6	94,5	77,9	93,7	62,0	77,4	66,7	77,3
Pavlovac Vrebački	75,8	81,0	90,7	72,1	98,5	81,6	20,1	100,0
Počitelj	70,3	88,2	79,4	80,0	66,6	72,1	4,6	28,6
Podastrana	82,6	106,6	92,4	91,0	58,4	60,6	88,4	67,1
Podoštra	102,6	82,8	93,1	83,9	93,3	88,6	91,0	83,5
Popovača Pazariška	81,4	96,9	92,0	91,6	71,1	83,7	58,3	91,2
Rastoka	105,0	91,1	69,3	67,9	77,1	73,9	58,5	68,8
Rizvanuša	70,8	88,1	68,6	78,5	71,4	71,7	83,7	80,6
Smiljan	69,9	109,5	102,1	91,1	79,5	91,7	80,4	93,7
Smiljansko Polje	60,9	81,1	85,2	111,3	86,8	90,3	67,9	75,8
Široka Kula	35,6	97,4	111,1	86,6	73,4	84,0	23,5	89,2
Trnovac	88,7	95,3	82,7	83,6	67,0	86,3	54,5	75,6
Vaganac	45,9	74,3	88,8	92,6	63,6	73,8	68,4	57,7
Velika Plana	118,1	93,0	89,3	78,0	59,1	64,7	44,0	88,1
Veliki Žitnik	108,5	94,6	90,8	82,5	61,9	78,8	64,3	63,5
Vranovine	90,8	85,3	76,2	94,8	81,7	80,9	81,9	72,9
Vrebac	61,3	89,8	89,1	84,1	72,8	68,4	8,5	231,6
Zavođe	51,3	64,1	120,0	77,5	64,5	95,0	14,0	50,0
Žabica	94,0	103,4	107,9	105,8	90,5	100,4	75,6	86,2
NOVALJA	113,0	99,5	93,5	95,8	90,7	103,5	105,0	109,8
Caska	-	61,5	83,3	0,0	-	160,0	143,8	108,7
Gajac	-	-	-	-	-	-	1120,0	150,0
Kustići	-	104,1	96,6	95,3	81,7	91,8	105,7	106,9
Lun	128,3	95,7	85,3	87,7	78,9	93,7	94,4	91,1
Metajna	-	102,9	108,0	91,7	87,5	96,8	90,8	95,5
Novalja	98,5	101,2	93,8	98,7	96,8	107,7	108,7	113,5
Potočnica	-	-	-	-	-	-	300,0	183,3
Stara Novalja	123,5	91,4	79,5	89,5	88,8	128,6	101,7	120,2
Vidalići	-	-	-	-	100,0	60,0	66,7	1100,0
Zubovići	55,0	103,7	104,1	105,7	80,9	83,4	86,9	89,4
OTOČAC	89,3	92,1	91,2	95,2	91,3	96,4	64,6	93,9
Brlog	70,1	96,9	94,4	69,4	92,0	85,1	30,9	219,7
Brloška Dubrava	95,3	85,5	77,6	81,8	78,1	73,3	33,5	91,3
Čovići	81,6	92,9	87,8	93,4	91,7	107,1	76,0	79,9
Dabar	82,8	88,9	87,7	79,8	70,2	80,2	34,7	57,0
Doljani	86,4	94,0	87,1	87,0	76,9	97,0	2,6	678,6

Naselje, grad, općina	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Drenov Klanac	67,6	90,7	78,3	85,1	76,5	77,9	17,6	111,1
Glavace	81,1	96,2	89,3	78,8	81,8	99,0	8,3	125,0
Gorići	94,5	89,9	173,7	54,8	35,6	68,3	58,1	88,0
Hrvatsko Polje	85,3	90,4	84,4	89,9	74,2	79,3	54,4	87,0
Kompolje	101,7	92,9	76,8	91,5	96,8	88,6	80,2	89,6
Kuterevo	89,3	90,1	95,7	100,6	90,5	94,8	78,5	82,3
Ličko Lešće	94,0	92,4	88,7	91,7	87,8	101,2	73,6	79,6
Lipovlje	158,8	80,1	87,3	85,4	92,5	85,8	78,8	88,4
Otočac	105,2	94,6	118,6	124,4	111,2	107,9	80,6	97,4
Podum	83,7	89,7	82,0	89,8	89,2	87,1	9,4	251,2
Ponori	88,2	91,6	78,5	97,4	80,4	94,2	43,0	80,2
Prozor	91,4	95,4	88,7	94,2	91,3	97,0	89,8	95,5
Ramljani	91,7	90,4	86,1	82,0	78,3	73,7	57,6	78,8
Sinac	85,0	97,9	83,7	87,8	91,4	99,7	60,5	89,4
Staro Selo	81,1	98,4	86,4	92,9	75,4	81,8	11,1	194,1
Škare	69,5	91,7	89,3	92,1	83,3	91,1	2,9	300,0
Švica	98,3	86,0	70,2	112,1	91,7	85,2	94,3	88,2
SENJ	91,2	97,5	94,5	85,0	92,1	96,1	88,3	88,3
Alan	76,2	113,8	81,0	35,0	9,9	122,2	100,0	154,5
Biljevine	98,3	98,2	88,2	66,5	62,3	52,8	73,3	92,7
Bunica	-	-	-	-	-	-	-	-
Crni Kal	75,2	98,9	89,1	81,6	108,3	68,8	75,8	96,0
Jablanac	85,6	92,5	89,2	47,1	66,4	72,1	74,7	70,3
Klada	80,6	65,1	70,5	56,0	55,7	111,4	67,3	118,2
Krasno	91,7	92,8	91,0	80,4	86,4	89,4	79,4	89,0
Krivi Put	70,7	104,3	87,6	62,1	52,1	84,5	62,4	56,9
Lukovo	97,5	105,5	75,5	45,5	58,8	63,3	63,2	100,0
Melnice	83,7	91,7	99,1	76,0	71,4	75,0	61,2	72,2
Mrzli Dol	98,6	88,3	69,8	51,2	50,9	48,2	100,0	103,7
Pijavica	-	-	-	-	-	-	-	-
Podbilo	95,0	99,2	82,7	58,4	38,7	85,7	76,7	54,3
Prizna	92,2	90,0	78,9	59,7	66,4	45,9	70,9	80,4
Senj	88,6	113,6	126,2	125,7	112,8	108,3	91,5	87,6
Senjska Draga	102,0	90,1	81,9	80,5	106,7	92,2	84,7	85,0
Starigrad	62,7	78,6	53,9	66,7	73,0	53,7	37,9	136,4
Stinica	89,7	94,1	75,1	44,2	79,5	63,3	72,4	69,5
Stolac	103,4	83,5	97,2	76,5	66,3	49,2	63,2	74,5
Sveta Jelena	-	-	-	-	-	-	-	-
Sveti Juraj	96,9	108,1	113,1	109,1	92,2	100,6	100,1	86,6
Velike Brisnice	92,3	92,3	53,8	29,9	17,4	25,0	100,0	0,0
Veljun Primorski	98,0	80,1	84,0	76,2	70,7	51,6	81,3	76,9
Volarice	99,9	102,3	89,3	51,4	62,2	86,6	57,7	76,8

Naselje, grad, općina	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Vrataruša	143,3	81,4	71,9	63,8	78,0	133,3	145,6	4,2
Vratnik	129,6	87,6	73,2	90,6	89,6	64,5	75,0	78,7
Vrzići	69,9	111,4	73,0	74,0	73,0	72,2	20,5	100,0
BRINJE	81,5	91,2	81,3	87,6	77,1	91,9	68,1	79,3
Brinje	89,5	91,2	84,0	92,9	88,7	100,0	83,3	86,6
Glibodol	115,3	94,0	99,5	101,4	68,3	93,4	29,1	14,6
Jezerane	87,0	80,2	86,4	95,6	69,8	96,6	68,6	82,9
Križ Kamenica	100,6	83,0	83,6	97,7	86,5	84,4	69,4	75,5
Križpolje	104,1	93,8	77,2	99,2	72,9	110,6	62,6	77,9
Letinac	97,7	80,1	80,8	86,9	69,1	86,8	56,3	69,4
Lipice	105,5	96,1	91,2	93,0	66,5	75,1	60,9	60,6
Prokike	63,5	85,0	88,0	70,4	79,0	80,1	53,3	83,6
Rapain Klanac	69,7	88,3	70,2	78,7	81,8	64,3	13,9	200,0
Stajnica	93,6	104,6	73,2	73,6	71,3	79,4	60,6	72,4
Vodoteč	32,8	101,6	72,6	54,8	72,7	66,5	54,1	70,4
Žuta Lokva	77,9	70,1	76,6	100,0	83,3	83,3	74,0	45,9
DONJI LAPAC	57,9	101,4	95,9	87,4	85,8	95,0	40,8	112,4
Birovača	77,9	98,2	94,2	95,4	81,5	103,8	41,7	74,8
Boričevac	1,4	381,8	97,6	100,0	202,4	39,8	72,7	70,8
Brezovac Dobroselski	139,4	105,6	153,5	58,0	65,0	76,5	3,0	400,0
Bušević	67,6	99,7	89,7	85,9	76,9	61,2	1,7	300,0
Dnopolje	72,5	90,5	88,3	97,9	75,6	87,4	63,5	70,9
Dobrosoelo	62,4	104,3	82,1	77,8	70,8	101,7	40,2	124,5
Doljani	49,8	94,3	85,6	74,4	76,7	81,8	31,1	140,0
Donji Lapac	66,2	108,8	137,9	128,5	123,6	112,6	45,3	116,5
Donji Štrbci	-	104,4	79,2	66,2	66,4	50,5	50,0	56,0
Gajine	38,1	100,0	96,6	96,7	47,9	132,5	31,7	163,4
Gornji Lapac	22,6	115,5	127,7	69,2	188,9	103,7	16,5	178,1
Gornji Štrbci	122,9	86,6	72,8	72,8	42,3	113,5	6,8	450,0
Kestenovac	-	109,5	90,0	84,7	74,5	75,7	18,9	130,0
Kruge	36,4	117,3	83,2	64,3	78,1	90,6	38,9	110,2
Melinovac	59,0	119,9	70,7	74,7	54,5	65,2	9,3	225,0
Mišljenovac	91,9	92,8	73,8	82,8	49,8	50,8	3,2	150,0
Nebljusi	35,4	103,1	99,5	74,7	74,7	86,8	54,8	125,3
Oraovac	73,6	93,6	100,5	88,5	89,5	93,2	68,0	85,0
KARLOBAG	82,4	94,4	81,5	74,5	75,9	87,2	98,1	90,0
Barić Draga	117,0	77,2	64,5	71,2	83,9	60,3	145,9	100,8
Baške Oštarije	92,5	90,3	67,5	66,2	58,9	63,2	62,5	90,0
Cesarica	61,1	103,4	85,6	67,5	58,4	80,4	125,2	85,4
Crni Dabar	94,3	111,1	77,3	14,1	0,0	-	-	-
Došen Dabar	88,1	78,0	92,4	5,9	0,0	-	-	-
Karlobag	88,6	110,4	106,2	118,7	94,1	97,7	109,2	91,8

Naselje, grad, općina	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Konjsko	66,9	82,1	70,5	50,9	42,9	83,3	70,0	0,0
Kučišta Cesarička	83,5	55,4	96,4	72,2	74,4	75,9	54,5	100,0
Ledenik Cesarički	75,8	107,4	98,0	90,9	63,3	84,2	56,3	74,1
Lukovo Šugarje	75,0	100,3	74,6	71,9	79,9	92,5	58,1	86,1
Ravni Dabar	64,7	121,2	77,5	16,1	0,0	-	-	-
Staništa	72,3	87,9	71,3	82,1	7,3	1200,0	20,8	60,0
Sušanj Cesarički	77,8	116,3	81,6	64,5	43,3	107,7	46,4	92,3
Vidovac Cesarički	102,5	91,4	81,1	70,0	188,1	40,5	196,9	88,9
LOVINAC	62,6	95,6	91,6	83,4	75,5	82,1	35,9	91,9
Gornja Ploča	66,3	94,3	98,4	73,1	73,2	69,6	6,4	204,5
Kik	64,5	105,2	95,5	73,7	78,4	94,0	2,4	133,3
Ličko Cerje	94,2	94,8	88,8	81,5	70,2	68,3	59,7	75,2
Lovinac	63,8	102,7	91,1	100,0	73,6	83,3	54,0	89,2
Raduč	80,2	96,6	102,8	72,2	77,8	82,6	3,3	109,1
Ričice	94,0	88,0	84,2	75,2	71,3	63,1	67,5	66,7
Smokrić	64,5	89,8	67,9	89,2	68,9	57,6	53,9	41,8
Sveti Rok	80,4	93,4	86,1	88,2	72,9	90,0	44,6	95,5
Štikada	20,4	105,2	114,9	92,2	92,6	106,2	32,1	123,4
Vranik	75,9	86,9	73,4	69,5	75,5	66,2	38,8	36,8
PERUŠIĆ	81,2	93,9	90,8	86,5	74,1	88,5	61,9	75,5
Bakovac Kosinjski	106,8	87,9	87,0	85,7	67,7	78,8	50,3	67,4
Bukovac Perušićki	78,0	103,7	90,4	84,5	68,3	116,3	52,0	79,1
Donji Kosinj	91,7	90,7	86,0	92,8	77,6	84,0	66,1	72,9
Gornji Kosinj	88,9	90,1	87,5	91,4	72,5	61,2	55,8	68,8
Kaluđerovac	87,1	81,5	73,6	54,0	56,4	61,9	55,8	82,8
Klenovac	29,3	222,6	94,7	85,3	76,8	83,6	47,4	69,6
Konjsko Brdo	86,3	97,9	84,0	89,4	68,9	110,0	53,3	77,1
Kosa Janjačka	72,3	89,0	77,8	74,1	54,3	99,4	38,5	70,5
Krš	40,5	103,0	87,0	81,3	72,8	63,4	51,1	69,6
Kvarte	97,9	91,1	105,8	82,6	62,1	104,9	75,7	69,7
Lipovo Polje	83,6	92,8	87,3	73,9	79,2	69,6	57,6	65,9
Malo Polje	114,2	89,8	83,6	93,6	67,7	81,0	72,8	74,7
Mezinovac	59,7	96,0	95,3	71,4	76,5	72,7	62,5	60,0
Mlakva	39,7	101,1	109,1	74,3	75,8	67,5	54,4	82,3
Perušić	82,5	115,6	111,3	104,1	90,7	108,0	72,7	89,0
Prvan Selo	83,5	88,0	110,6	93,1	83,4	89,4	73,3	65,5
Selo Sveti Marko	129,0	66,4	94,4	74,5	72,0	115,3	47,1	53,1
Studenci	54,5	104,1	100,0	92,5	73,8	83,7	53,5	57,1
PLITVIČKA JEZERA	60,9	98,7	97,6	91,9	92,2	97,4	66,4	97,3
Bjelopolje	58,7	102,0	139,3	69,7	91,5	89,1	119,6	58,5
Čanak	92,3	90,4	89,4	83,2	81,0	81,6	30,1	58,2
Čujica Krčevina	43,8	145,1	83,3	63,6	55,7	71,8	7,1	400,0

Naselje, grad, općina	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Donji Vaganac	48,1	182,1	94,0	96,6	90,3	79,0	25,5	129,8
Drakulić Rijeka	74,4	101,6	56,9	73,0	44,4	83,3	80,0	112,5
Gornji Vaganac	86,6	73,8	93,7	97,3	89,8	86,4	73,4	56,1
Gradina Korenička	81,6	99,2	98,5	95,4	96,0	94,1	112,5	65,1
Homoljac	74,3	102,3	93,9	65,7	64,9	63,9	34,8	131,3
Jasikovac	79,8	98,9	75,5	81,7	101,7	76,3	28,9	215,4
Jezerce	63,3	104,9	116,9	96,5	93,8	251,1	65,2	82,6
Kalebovac	43,6	113,9	96,9	126,8	35,4	101,8	82,8	72,9
Kapela Korenička	67,1	96,0	96,9	82,8	57,1	54,5	20,8	260,0
Kompolje Koreničko	68,4	101,3	101,2	92,7	126,3	116,7	92,0	126,2
Končarev Kraj	84,2	104,0	49,5	44,2	65,2	80,0	0,0	-
Korana	-	92,5	78,6	77,9	98,3	108,5	37,5	104,2
Korenica	68,9	111,5	146,3	167,1	156,7	132,1	91,5	112,5
Kozjan	64,2	84,1	71,1	75,6	64,7	75,8	6,0	0,0
Krbavica	69,8	88,8	76,3	69,5	57,6	76,8	40,8	71,0
Ličko Petrovo Selo	20,3	101,2	139,2	95,6	93,9	87,4	35,6	108,9
Mihaljevac	68,3	97,8	90,7	79,2	75,8	66,7	67,3	66,7
Novo Selo Koreničko	-	109,2	79,7	112,3	69,5	87,6	48,7	31,6
Oravac	53,0	120,4	97,5	83,5	89,6	82,6	66,2	48,9
Plitvica Selo	89,8	81,8	139,6	92,2	82,3	89,7	18,8	122,2
Plitvička Jezera	16,3	753,8	155,1	301,3	151,1	79,0	69,7	82,7
Plitvički Ljeskovac	66,4	112,2	104,3	78,4	48,6	72,5	20,3	133,3
Poljanak	112,4	105,5	87,8	92,5	112,4	76,6	41,9	146,3
Ponor Korenički	78,8	92,4	88,0	66,2	44,6	46,3	0,0	-
Prijeboj	26,5	48,6	86,8	80,4	70,3	107,7	10,7	400,0
Rastovača	40,9	95,4	93,6	93,2	100,0	105,5	78,3	108,9
Rešetar	38,3	114,3	100,0	96,5	66,4	95,0	17,4	130,3
Rudanovac	35,0	127,8	84,8	102,6	110,0	118,2	155,8	151,9
Sertić Poljana	83,0	97,5	89,1	78,3	62,7	73,1	36,8	85,7
Smoljanac	63,3	85,0	86,9	92,1	78,8	93,1	93,0	102,9
Šeganovac	71,9	93,9	91,6	70,9	77,0	72,7	51,8	34,5
Trnavac	38,6	89,5	94,4	51,9	63,5	60,7	10,8	250,0
Tuk Bjelopoljski	61,6	103,1	101,5	72,7	63,1	92,6	79,3	21,7
Vranovača	60,1	97,0	87,9	96,4	100,0	84,7	91,9	132,0
Vrelo Koreničko	61,7	97,3	89,0	90,7	101,7	92,2	72,1	103,4
Vrpile	65,8	97,9	83,0	83,3	93,8	75,4	50,0	65,2
Zaklopača	-	137,2	78,5	67,9	71,9	56,1	39,1	55,6
Željava	43,8	102,1	119,1	53,8	71,4	85,7	34,0	74,5
UDBINA	56,7	100,2	94,0	78,4	74,8	87,0	35,6	113,6
Breštane	58,7	104,3	82,6	81,7	51,7	50,0	45,7	23,8
Bunić	55,1	96,3	90,9	85,0	76,9	75,7	34,1	97,8
Čojluk	63,6	104,5	94,0	70,9	67,9	75,5	37,5	73,3

Naselje, grad, općina	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Debelo Brdo	71,5	99,8	79,5	74,9	76,5	83,4	39,3	96,3
Donji Mekinjar	63,0	90,0	95,3	80,7	74,1	87,8	15,3	73,8
Frkašić	62,1	98,8	93,0	68,2	62,2	82,2	42,3	70,2
Grabušić	72,5	100,4	90,4	72,4	79,9	85,7	69,8	75,0
Jagodnje	56,4	102,3	96,9	71,7	61,5	85,7	77,1	86,5
Jošan	51,8	99,3	90,5	80,4	57,3	78,5	29,5	98,5
Klašnjica	58,0	85,7	101,3	43,0	61,8	85,7	16,7	100,0
Komić	62,1	91,6	88,8	76,1	68,9	70,5	5,9	222,2
Krbava	63,6	99,2	86,3	75,6	73,8	73,2	28,4	97,4
Kurjak	72,2	86,6	93,7	71,9	75,3	79,8	4,5	466,7
Mutilić	33,8	105,8	77,2	72,1	89,4	71,2	19,0	237,5
Ondić	51,7	107,3	100,3	71,8	75,6	80,8	7,4	400,0
Pećane	61,9	89,9	82,5	65,9	67,4	95,2	38,1	77,8
Podlapača	47,6	118,8	98,5	82,6	65,5	81,3	49,8	72,5
Poljice	65,7	89,7	86,7	69,9	75,0	60,0	6,7	300,0
Rebić	57,6	118,2	100,0	66,0	70,1	84,0	9,5	366,7
Srednja Gora	67,7	90,8	95,0	66,7	60,9	73,7	23,5	92,6
Svračkovo Selo	64,0	96,4	88,9	78,4	75,4	80,2	4,4	125,0
Šalamunić	63,0	104,3	80,1	74,6	68,4	72,5	33,9	92,7
Tolić	60,7	110,6	83,4	69,7	74,3	65,4	19,1	69,2
Udbina	12,8	180,3	189,1	130,3	126,4	136,2	63,3	130,6
Vedašić	71,8	102,9	98,9	58,0	61,4	64,5	5,0	100,0
Visuč	67,2	102,4	103,1	76,3	64,5	76,2	13,6	135,3
VRHOVINE	71,1	98,8	93,6	82,9	85,9	88,2	37,9	128,1
Donji Babin Potok	77,2	100,2	85,0	86,8	80,2	88,9	40,7	114,9
Gornje Vrhovine	76,6	97,2	88,9	82,4	89,7	89,5	39,2	140,8
Gornji Babin Potok	59,9	104,8	92,3	69,4	77,0	88,8	50,3	144,4
Rudopolje	66,8	105,5	92,9	70,2	85,2	80,1	24,5	108,2
Turjanski	57,6	99,1	96,1	78,8	79,9	78,7	30,5	134,1
Vrhovine	73,9	96,4	103,0	87,8	94,6	91,8	51,7	103,1
Zalužnica	77,8	96,7	90,7	90,6	79,6	90,7	18,9	224,5
LIČKO-SENJSKA ŽUPANIJA	75,8	96,0	94,2	89,9	85,3	93,7	63,0	94,9

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, DZS, Zagreb.

Prilog 6. Stupanj ostarjelosti stanovništva po gradovima i općinama u Ličko-senjskoj županiji 1971., 1991. i 2011. godine

	1971.		1991.		2011.	
	Tip	Obilježje	Tip	Obilježje	Tip	Obilježje
Gospić	2	starenje	4	duboka starost	4	duboka starost
Novalja	3	starost	4	duboka starost	5	vrlo duboka starost

	1971.		1991.		2011.	
	Tip	Obilježje	Tip	Obilježje	Tip	Obilježje
Otočac	3	starost	3	starost	5	vrlo duboka starost
Senj	3	starost	3	starost	5	vrlo duboka starost
Brinje	3	starost	4	duboka starost	5	vrlo duboka starost
Donji Lapac	3	starost	4	duboka starost	6	izrazito duboka starost
Karlobag	3	starost	5	vrlo duboka starost	6	izrazito duboka starost
Lovinac	3	starost	5	vrlo duboka starost	6	izrazito duboka starost
Perušić	3	starost	5	vrlo duboka starost	6	izrazito duboka starost
Plitvička Jezera	3	starost	3	starost	4	duboka starost
Udbina	3	starost	5	vrlo duboka starost	6	izrazito duboka starost
Vrhovine	3	starost	5	vrlo duboka starost	6	izrazito duboka starost
Ličko-Senjska Županija	3	starost	4	duboka starost	5	vrlo duboka starost

Izvor: Popis stanovništva 1971. godine, Stanovništvo, knjiga VIII, Pol i starost – I deo, Rezultati po naseljima i opštinama, SZS, Beograd, 1973.; Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. 3. 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882, DZS, Zagreb, 1994.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, DZS, Zagreb.

ŽIVOTOPIS

Nikola Šimunić rođen je 1. listopada 1986. godine u Gospiću, Hrvatska. Osnovnu školu „dr. Jure Turića“ završio u Gospiću (2001.), nakon čega je pohađao Gimnaziju u Gospiću, opći smjer (2001. – 2005.). Završio je preddiplomski (2008.) i diplomski (2010.) jednopredmetni znanstveni studij primijenjene geografije na Sveučilištu u Zadru (tema diplomskog rada: „*Prirodno-geografske značajke Ličkog polja*“, mentori: prof. dr. sc. Sanja Lozić, prof. dr. sc. Dražen Perica). Akademске godine 2011./2012. upisao je poslijediplomski doktorski studij „*Jadran – poveznica među kontinentima*“ na Sveučilištu u Zadru. Sredinom 2016., uz podršku i vođenje prof. dr. sc. Damira Magaša, započeo je pisanje dokorskog rada „*Ličko-senjska županija u kontekstu suvremene regionalizacije*“.

Kao učenik i student radio je honorarno od lipnja 2001. do prosinca 2011. kao konobar. Od siječnja 2012. zaposlen je u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar, Područnom centru u Gospiću. Radio u ljetnom semestru akademske godine 2014./2015. kao vanjski suradnik (izvođač nastave i seminara, kolegij „*Zemljopis*“) na Odjelu za nastavničke studije u Gospiću, Sveučilišta u Zadru. Od školske godine 2015./2016. kao vanjski suradnik radio je u programu Obrazovanja odraslih koji se izvodi u Strukovnoj školi u Gospiću.

Do sada objavio u suautorstvu 14 znanstvenih radova i nekoliko stručnih radova. Sudjelovao na 6 međunarodnih i 10 domaćih znanstvenih i stručnih konferencija. Održao nekoliko javnih predavanja. Položio nekoliko tečaja GIS-a, digitalne kartografije, te vođenja potraga. Suradivao s brojnim ustanovama na području Grada Gospića i Ličko-senjske županije.

Član je Hrvatske gorske službe spašavanja, Hrvatskog geografskog društva, Matice hrvatske – Ogranak Gospić.

Hobiji su mu košarka, trčanje, *fitness* i rukomet.